

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM
DALI

DOKTORA TEZİ

OSMANLININ SON DÖNEMİNDE YAYIMLANAN
KÜRTÇE DERGİLERDE KİMLİK VE SİYASET
TARTIŞMALARI
(1900-1920)

YUNUS KOÇ

2502140279

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. HALUK ALKAN

İSTANBUL 2018

DOKTORA

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : YUNUS KOÇ

Numarası : 2502140279

Anabilim/Bilim Dalı : SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER

Tez Savunma Tarihi : 01.08.2018

Danışman : PROF. DR. HALUK ALKAN

Tez Savunma Saati : 14:00

Tez Başlığı : OSMANLININ SON DÖNEMİNDE YAYIMLANAN KÜRTÇE DERGİLERDE KİMLİK VE SİYASET TARTIŞMALARI (1900-1920)

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUyla karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. HALUK ALKAN		KABUL
2- PROF. DR. BURAK SAMİH GÜLBOY		Kabul
3- PROF. DR. A. KEMAL BAYRAM		Kabul
4- DOÇ. DR. AHMET EMRE ATEŞ		Kabul
5- DOÇ. DR. HEDİYETULLAH AYDENİZ		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DR. ÖĞR. ÜYESİ SÜLEYMAN GÜDER		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ VEYSEL KURT		

ÖZ

OSMANLININ SON DÖNEMİNDE YAYIMLANAN KÜRTÇE DERGİLERDE KİMLİK VE SİYASET TARTIŞMALARI (1900-1920)

YUNUS KOÇ

Osmanlının Son Döneminde Yayımlanan Kürtçe Dergilerde Kimlik ve Siyaset Tartışmaları (1900-1920) başlıklı bu çalışmada, Osmanlı modernleşmesinin bir neticesi olarak çıkartılan Kürtçe süreli yayınlarda kimlik ve siyaset tartışmaları incelenmiştir. Keza bu yayınlarda yazarlar tarafından Kürt kimliğinin hangi araçlarla inşa edildiği tespit edilmiştir. Aynı zamanda inşası gerçekleştirilmek istenen Kürt kimliğinin üzerinde etkili olan bu araçların nasıl kullanıldıkları gösterilmiştir. Ayrıca, mezkûr dönem Kürt siyasetinde ne oranda, neden değişim ve dönüşümün yaşandığı ortaya konulmuştur. Kürt yazarlar tarafından inşa edilmesi düşünülen Kürt kimliğinin ve siyasetinin milli kimlik kuramlarından Primordialist (Özcü) ya da Konstrüktivist (İnşacı) olan Modernist ve Etno-sembolcü (Kültürcü) kuramlarla, ne ölçüde, nasıl izah edilebileceğinin tartışması yapılmıştır. Bu kuramların yanı sıra Kürtçe dergilerde tahayyül edilen kimlik ve siyasetin izahatında Nuri Bilgin'in "Kolektif bellek, kimlik inşasında belirleyici olduğu kadar kimlik tarafından da belirlenendir" formülasyonunun önemli bir işlevi olup olmadığı irdelenmiştir. Sonuç itibarıyla, 1900-1920 dönemindeki Kürtçe dergiler tarafından ele alınan kimlik ve siyaset tartışmalarının kuramsal okumalarla incelenerek nasıl bir portre çizdiğinin tespiti yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kolektif Kimlik, Kolektif Bellek, Osmanlılık, Müslümanlık, Kürtlük, Etnik Milliyetçilik, Teritoryal Milliyetçilik.

ABSTRACT

DEBATES ON IDENTITY AND POLITICS IN KURDISH JOURNALS OF THE LATE OTTOMAN STATE (1900-1920)

YUNUS KOÇ

This study titled “Debates on Identity and Politics in Kurdish Journals of the Late Ottoman State (1900-1920)” investigates identity and politics debates in Kurdish journals issued as a result of Ottoman modernization. Additionally, with the help of these publications the means by which Kurdish identity was built by the authors, has been located. This study also indicates how the instruments, which have influence on the objective construction of Kurdish identity, were utilized. Furthermore, the study analyzes the reasons and scale of the change and transformation in Kurdish Politics for the same time period. It also explores and discusses to what extent and how the Kurdish identity and politics shaped by Kurdish writers can be explained by national identity theories such as Primordialist (essentialist) and Constructivist natured Modernist and Etno-symbolistic. Beside these theories, it was examined whether the formulation of Nuri Bilgin, “Collective identity is significant to identity building, yet at the same time is defined by the identity itself” is functioning or not on clarifications of identity and politics imagined in Kurdish journals. As a result, in this study the debates on identity and politics during the period of 1900-1920 in Kurdish Journals are examined with theoretical readings to be able to determine how a portrait was drawn.

Keywords: Collective Identity, Collective Memory, Ottomanism, Islam, Kurdishness, Ethnic Nationalism, Territorial Nationalism.

ÖNSÖZ

Osmanlının Son Döneminde Yayımlanan Kürtçe Dergilerde Kimlik ve Siyaset Tartışmaları (1900-1920) başlıklı tezimizin amaçları;

- Mezkûr dönem Kürt kökenli entelijansiyanın çıkardığı süreli yayınlarda kimlik ve siyaset tartışmalarının incelenmesidir.
- Kürtçe basını tarafından tahayyül edilen kimliğin hangi milliyetçi kuram ya da kuramlarla okunabileceğinin araştırılmasıdır.
- İnşa edilmek istenen kimlikler üzerinde etkili olan araçların tespit edilmesidir.
- İnşa edilmesi arzulanan kimliklerde etkili olan araçların neler olduğu ve kimlik inşasında nasıl kullanıldığının irdelenmesidir.
- Dönem boyunca Kürtçe basınında siyaset tartışmalarının neler olduğu ve nasıl bir değişim-dönüşüm geçirdiğinin tespitini yapmaktır.

Çalışmanın önemi ise, her şeyden önce Türkiye’de, Osmanlı’nın son dönemlerinde Kürt kökenli entelijansiyanın çıkardığı süreli yayınlarda kimlik ve siyaset tartışmalarına dair yapılan ilk tez çalışması olması sebebiyledir. Aynı zamanda çalıştığımız 1900-1920 arası süreç, Osmanlı’da kimlik dönüşümlerinin yaşandığı, etnik gruplar arasında farkındalıkların arttığı, milliyetçilik hareketlerin oldukça etkili şekilde ortaya çıktığı ve bağımsızlık veya özeklik taleplerinin tartışıldığı bir dönemdir. Bir başka ifadeyle bu dönem, geleneksel siyaset ve kimliklerin modern olarak yeniden dizayn edildiği bir özellik taşır. Haliyle Kürt entelijansiyasının böylesi bir atmosferde nasıl bir kimlik tahayyül ettiklerinin, inşa ettikleri kimliğin ne oranda nereye evirildiğinin ve kullandıkları politik dilin ne olduğunun tespitini ortaya koymak, araştırmamızın öneminin diğer bir nedenidir. Bunların yanı sıra Kürt kimliğine ve siyasetine dair meselelerin Türkiye’de halen güncelliğini koruduğu dikkate alınırsa, yaptığımız çalışmanın sorunun kökenine inilmesi noktasında, getirilecek çözüm önerilerine ve yapılacak araştırmalara yeni bir katkı sağlayacaktır.

Çalışmanın kapsamı ise, Osmanlı modernleşmesinin bir neticesi olarak, Kürt beyleri ve cemiyetleri tarafından yayımlanmış olan Kürtçe süreli yayınların kimlik ve

siyaset konusuna yaklaşımını inceleme amacındadır. Tez çalışması 1900-1920 arası dönem ile sınırlandırılmıştır. Bu dönemin tercih edilme nedeni, Kürt siyasi cemiyetlerinin ve Kürtçe süreli yayınların şekillendiği ve toplumda kimlik ve siyaset açısından tartışmaların çokça olduğu bir zaman aralığı olmasındandır. Diğer bir ifadeyle, yaptığımız çalışmanın 1900-1920 dönemi ile sınırlandırılmasının sebebi, bu devirde pek çok etnik toplumda olduğu gibi Kürtlerde de kolektif kimlik ve bellek dönüşümünün oldukça görünür ve etkili bir biçimde yaşanmasından dolayıdır.

Bu çalışmaya katkıda bulunanlara, yardımlarını ve desteklerini esirgemeyenlere teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Öncelikle tez konusunun belirlenmesinde, hazırlanmasında ve tamamlanmasında büyük bir akademik titizlik gösteren, ilgisini ve desteğini hiçbir zaman eksik etmeyen, yapmış olduğu tavsiyelerle yol gösteren, çalışma süresince her türlü sıkıntıda bana yardımcı olan kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Haluk ALKAN'a, tez izleme komitesinde bulunmayı kabul eden ve değerli katkılarda bulunan hocalarım Prof. Dr. Burak Samih GÜLBOY ve Doç. Dr. Hediyeullah AYDENİZ'e teşekkür ederim.

Bana değerli zamanlarını ayıran bilgi ve tecrübeleriyle katkılarını esirgemeyen saygıdeğer hocam Doç. Dr. Hüseyin BAL'a, kıymetli ağabeyim Öğr. Gör. Kazım KOÇ'a, değerli dostlarım Dr. Öğr. Üyesi Adem PALABIYIK'a, Dr. Öğr. Üyesi Ercan ÇAĞLAYAN'a, Arş. Gör. Gökhan TOPLUK'a, Arş. Gör. Mevlüt GÖL'e, Arş. Gör. Doğan ÖZLÜK'e ve Öğr. Gör. Güven YARIMBATMAN'a teşekkür ederim.

Ayrıca dualarını üzerimden eksik etmeyen, maddi ve manevi destekleriyle her zaman yanımda olan annem ve babam başta olmak üzere ailemin tüm fertlerine ayrı ayrı minnettarlığımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	x
GRAFİK LİSTESİ	xii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. KİMLİK OLGUSU: TANIMLAR-KİMLİKLER	11
1.1.1. ÜST KİMLİK	15
1.1.2. ALT KİMLİK	18
1.1.3. ÜMMET KİMLİĞİ.....	21
1.1.4. MİLLİ KİMLİK	25
1.2. MİLLİ KİMLİK-MİLLİYETÇİLİK KURAMLARI.....	29
1.2.1. PRİMORDİALİST (ÖZCÜ) YAKLAŞIM.....	29
1.2.2. KONSTRÜKTİVİST (İNŞACI) YAKLAŞIM	32
1.2.2.1. MODERNİST YAKLAŞIM.....	32
1.2.2.2. ETNO-SEMBOLCÜ YAKLAŞIM	44
1.2.2.2.1. John Armstrong: Etnik Kimlikten Milliyetçiliğe.....	46
1.2.2.2.2. John Hutchinson: Modern Milliyetçilik.....	47
1.2.2.2.3. Miroslav Hroch: Milli Uyanış.....	49
1.2.2.2.4. Anthony D. Smith: Milletlerin Etnik Kökeni	51
1.3. KİMLİK VE SİYASET İLİŞKİSİ.....	61
1.4. TARİHİ-KOLEKTİF BELLEK VE KİMLİK	67

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DÖNEMİNDE İLK KÜRT DERGİLER (1900-1920)

2.1. TARİHSEL ARKA PLAN: KÜRTÇE BASIN TARİHİ.....	76
2.1.1. GAZETELER.....	91
2.1.1.1. KURDİSTAN (1898)	91
2.1.1.2. KÜRD TEAVÜN VE TERAKKÎ GAZETESİ (1908).....	102
2.1.1.3. ŞARK VE KURDİSTAN (1908)	109
2.1.2. DERGİLER.....	113
2.1.2.1. ROJÎ KURD (1913).....	113
2.1.2.2. YEKBÛN (1913).....	120
2.1.2.3. HETAWÎ KURD (1913)	124
2.1.2.4. BANGÎ KURD (1914)	130
2.1.2.5. KURDİSTAN (1914)	131
2.1.2.6. JÎN (1918).....	133
2.1.2.7. KURDİSTAN (1919)	138

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜRT DERGİLERİNDE KİMLİK VE SİYASET TARTIŞMALARI (1900-1920)

3.1. TARİHİN VE TARİH YAZIMININ KİMLİK VE SİYASETEKİ ROLÜ.....	146
3.1.1. Kolektif Belleğin Taşıyıcısı ve Kimlik Oluşumunda Bir Etken Olarak Tarihi Bir Toprak/Teritoryal Bölge	146
3.1.2. Tarih, Tarihi Şahsiyetler ve Mekânlar Üzerine Temellenen Kimlik ve Siyaset Düşüncesi.....	151
3.1.3. Mit-Efsane ve Özel Günler Üzerinden İnşa Edilen Kimlik ve Siyaset Algısı....	167

3.1.4. Kolektif Belleğin ve Kimliğin Oluşumunda Belirleyici Bir Tarihsel Vaka Olarak Mağduriyet	172
3.1.5. Politik Bir Mücadele Pratiği ve Etki-Tepki (Ben-Öteki) Olarak Gelişen Farkındalığa Dayanan Kimlik ve Siyaset	188
3.2. KÜLTÜRÜN KİMLİK VE SİYASETTEKİ BELİRLEYİCİ ROLÜ	198
3.2.1. Dil ve Dil Milliyetçiliği Vurgusu İle Ortaya Çıkan Kimlik ve Siyaset Düşüncesi	198
3.2.2. Kolektif Bellekte Belirleyici Unsur Olarak Kültür, Edebiyat ve Sanatın Kürt “Kimliği ve Siyaseti”ndeki Yeri	215
3.2.3. Eğitime Dair Yapılan Vurgular İle Ortaya Çıkan Kimlik ve Siyaset Düşüncesi	223
3.2.4. Kültür ve Medeniyet Tartışmalarında Kürt Kimlik İnşası.....	234
3.2.5. Milli Kimlik İnşasında Kürt Kadınının Yeri.....	246
3.3. KİMLİK VE SİYASETTE BELİRLEYİCİ İKİ UNSUR: KALKINMA-ENTELİJANSİYA	252
3.3.1. İktisadi Kalkınma Düşüncesi Üzerine Temellenen Kimlik ve Siyaset Algısı....	252
3.3.2. Kolektif Bellek ve Kimlik İnşasında Belirleyici Bir Etken Olarak Entelijansiya	256
3.4. ÜÇ KİMLİĞE DAYALI BİR OKUMA.....	264
3.4.1. Kürtlüğe, Dine ve Osmanlılığa Dayanan Kimlik ve Siyaset Algısı	264
3.4.2. Vatan, Din ve Yurtseverlik Üzerine Temellenen Kimlik ve Siyaset Düşüncesi	285
3.4.3. Birlik Vurgusu Üzerine İnşa Edilen Kimlik ve Siyaset.....	295
3.5. İKİ İDARİ TASAVVUR: ADEM-İ MERKEZİYETÇİLİK-BAĞIMSIZLIK	305
3.5.1. Adem-i Merkeziyetçilik Vurgusuyla Şekillenen Kimlik ve Siyaset.....	305
3.5.2. Milliyetçilik Tasavvurunun Ortaya Koyduğu Kimlik ve Siyaset	316
SONUÇ.....	348
KAYNAKÇA	362
ÖZGEÇMİŞ.....	404

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Devlet ile Birey Arasında Üst-Alt Kimlik İlişkileri.....	16
Tablo 2: Osmanlı’da Üst-Alt Kimlikler	20
Tablo 3: Osmanlı Döneminde Çıkan Süreli Yayınlar Tablosu	89
Tablo 4: Kurdistan Gazetesi’nin Basıldığı Sayı, Tarih, Yer ve Matbaa Bilgileri	95
Tablo 5: Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi’nin İlk İki Sayısının Yayımlandığı Tarihler, Yazarları ve Yazıları	106
Tablo 6: Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi’nin Yayımlandığı Tarihler	107
Tablo 7: Şark ve Kurdistan Gazetesi’nin Üç Sayısının Yayımlandığı Tarihler, Yazarları ve Yazıları	110
Tablo 8: Rojî Kurd Dergisinin Yayımlandığı Tarihler ve Basıldığı Matbaalar	114
Tablo 9: Rojî Kurd Yazarlarının Türkçe ve/veya Kürtçe Kullanımlarına Göre Dağılımı	116
Tablo 10: Rojî Kurd Dergisi’ndeki yazıların “Dil”, “Şiir”, “Düzyazı” Olarak Dağılımı	116
Tablo 11: Rojî Kurd Dergisi’nde Yazılan Yazılar, Yazıldıkları Dil ve Yazarlar ...	117
Tablo 12: Yekbûn Dergisi’nin Yayımlandığı Tarihler.....	121
Tablo 13: Yekbûn Dergisi’nin İlk Üç Sayısındaki Yazılar ve Yazarlar	121
Tablo 14: Hetawî Kurd Dergisi’nin Yayımlandığı Tarihler ve Basıldığı Matbaalar.....	126
Tablo 15: Hetawî Kurd Dergisi’ndeki Yazıların “Dil”, “Şiir” ve “Düzyazı” Olarak Dağılımı	127
Tablo 16: Hetawî Kurd Dergisi’nin İlk İki Sayısının Yazarları ve Yazıları	127
Tablo 17: Jîn Dergisi’nin Yayımlandığı Tarihler.....	133
Tablo 18: Kurdistan Dergisi’nin Yayımlandığı Tarihler	139
Tablo 19: Kurdistan Dergisi’nin Bazı Sayılarında Yazılan Yazılar, Yazıldıkları Dil ve Yazarlar	141
Tablo 20: Erzurum, Van ve Bitlis İllerinden Diğer İllere Yapılan Göçlere İlişkin Veriler	184
Tablo 21: Van İlinde Yaşayan Kürt ve Ermenilerin Hane ve Nüfus Sayıları	335

Tablo 22: 1900-1920 Döneminde Kürtçe Basınında Kürt Kimliğinin Kuramsal Temelde Analizi	353

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1: 1900-1920 Döneminde Kürtçe Basınında Kürt kimliğinin Zaman Skalası	352

KISALTMALAR LİSTESİ

Akt.	: Aktaran
B.K.	: Bangî Kurd
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
GBKİ	: Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları
Haz.	: Yayına hazırlayan
H.K.	: Hetawî Kurd
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
KTC	: Kürdistan Teâlî Cemiyeti
KTHC	: Kurd Talebe Hêvi Cemiyeti
K.T.T.C.	: Kürd Teavün ve Terakkî Cemiyeti
K.T.T.G.	: Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi
R.K.	: Rojî Kurd
S.	: Sayı
s.	: Sayfa/sayfalar
ss.	: sayfa sayısı
Ş.K.	: Şark ve Kurdistan
TDK	: Türk Dil Kurumu
v.b.	: ve benzeri
v.d.	: ve diğerleri
Vol.	: Volume (Cilt)
v.s.	: vesaire

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yy'dan itibaren giderek zayıflaması, Batıda yaşanan modernleşme tecrübesinin bir neticesi olarak yorumlanabilir. Bundan dolayı Osmanlı, Batıya karşı eski gücünü yeniden tesis etmenin yollarını aramaya başlamıştır. Osmanlı'nın bu modernleşme süreci ise, imparatorluğun toplumsal ve siyasal yapısında bazı temel dönüşümlerin ve değişimlerin habercisi olmuştur. Nitekim bir taraftan Tanzimatın ilanıyla beraber Osmanlı imparatorluğu eyalet ve sancaklarda gerçekleştirdiği bir takım düzenlemelerle merkezi idareyi güçlendirirken, öte yandan ortaya çıkan milliyetçilik akımının yıkıcı etkilerini bertaraf etmek ve Osmanlı bütünlüğünün muhafazasını sağlamak için Osmanlıcılık, İslamcılık ve Batıcılık cereyanlarını bir zorunluluk olarak savunmuştur. Lakin, Osmanlı'nın yeniden dizayn edilmeye çalışıldığı bu dönemde sultan-tebaa gibi geleneksel kavramlar yerini vatan-yurttaş diyalektiğine bırakmıştır (Gencer, 2014: 166; Karpat, 2013: 14). Yani Osmanlı toprağının artık sultanın malı değil, yurttaşların vatanı olduğu inancı oluşmaya başlamıştır. Ayrıca Osmanlı'da yaşayan dini ve etnik toplumlarda, milletin Padişahın kulu veya tebaası olmadığı, aksine Osmanlı vatanı içerisinde özgürce yaşayan yurttaşlardan oluştuğu düşüncesi hâkim olmuştur.

Kolektif belleği ve kimliği dönüştüren böylesi bir süreç, Kürt toplumu üzerinde de etkisini göstermiştir. Keza bu politik atmosferin ilk zamanlarında merkezi idare biçimini güçlendiren Osmanlı'ya karşı ayaklanan Kürt mirleri, bir dönem Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgede¹ sahip oldukları imtiyazlı

¹ Osmanlı devletinde uzun yıllar "Kürdistan" olarak ifade edilen bölge; "Rumiye gölünden Fırat boylarına kadar uzayıp İran ve Azerbaycan'ın bir kısmıyla Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'nun bir kısmı" şeklinde tarif edilmiştir (GBKİ, 1992: 22). Bu bölge, 14 Aralık 1847 tarihli Takvîm-i Vekâî gazetesinde ilan edilen düzenlemeyle "Kürdistan Eyaleti" biçiminde yeniden tanımlanmıştır. "Kürdistan Eyaleti" olarak ifade edilen bölge; "Diyarbakir Eyaleti, Van, Muş ve Hakkari sancakları ile Cizre, Bohtan ve Mardin kazalarından" oluşturulmuştur (Lütfi, 2007: 115; Biçer, 2017: 112). Fakat "Kürdistan" ifadesi özellikle bu tarihten sonra Kürt yazarlar arasında, siyasal bağlamda oldukça popüler olmuş ve daha geniş bir şekilde yorumlanmıştır. Nitekim Kürt yazarlar tarafından "Kürdistan" ifadesiyle kastedilen bölgeler farklı şekillerde şöyle belirtilmiştir: "Kürtler, İran'ın Loristan eyaletinden başlayarak Harput'a ve Fırat ile Dicle ırmaklarının rastlaşıp birleştikleri yer olan Kurna kasabasına kadar uzanan büyük toprakların sahibidirler. Erzurum, Diyarbakir, Musul, Acemistan'a bağlı Erdelen bölgesi ile Kirmanşah Çevresi bu yiğit milletin ezeli dolaşım yeridir" (Kurdistan, 1991m: 3-4). "Hazar Denizi ile Basra Körfezi arasında

konumlarını tekrardan elde etme çabası içerisine girmişlerdir. Ancak ayaklanmalar bastırıldıktan sonra Kürt beyleri, bölgedeki nüfuzlarının kırılması için merkeze sürülmüş ve yerlerine merkezin hâkimiyetini temsil edecek devlet ricali ikame edilmiştir. Tabi burada sürgüne yollanmış asi mir ve şeyhler, devlet tarafından paşalık payesiyle taltif edilmeye devam edilmiştir. Lakin hükümetin izlediği bu siyaset; yani bölgeden kopartılarak imparatorluk bürokrasisine dâhil edilmeye çalışılan beyler ve şeyhler için tatmin ve ikna edici olmaktan uzak olduğu söylenebilir. Bu yüzden Kürt büyükleri bölgenin eski imtiyazlı konumunu yeniden sağlamak için bu kez Abdülhamid yönetimine karşı muhalif bir duruş ortaya koymuşlardır. Bunu ise çıkardıkları ilk Kürtçe gazete niteliğine sahip olan “Kurdistan” ile yapmışlardır.

II. Meşrutiyetle birlikte otuz yıllık Abdülhamid dönemi sona erdirildikten sonra iktidara gelen İttihat ve Terakki, muhalif Kürtler tarafından memnuniyet ile karşılanmıştır. Çünkü yeni rejimin ilke ve sloganları Fransız Devrimi’nin de üç ilkesi olan özgürlük (hürriyet), kardeşlik (uhuvet), eşitlik (müsavat) idi. Bu olumlu liberal atmosferde ilk legal Kürt siyasal kültür derneği olan Kürd Teavün ve Terakki Cemiyeti (1908) kurulmuş ve aynı adla bir gazete (1908) çıkarılmıştır. Ayrıca Şark ve Kurdistan (1908) adıyla bir gazete de yayımlanmıştır. Ancak kısa bir süre sonra bu pozitif ortam yerini İttihat ve Terakki’nin baskıcı, yasakçı, milliyetçi politikalarına bırakmıştır. Dolayısıyla bu yeni politik ortamın etkisiyle Kürtlerin daha önce İttihat ve Terakki ile Abdülhamid yönetimine karşı birlikte hareket ettiği dönem yerini, İttihat ve Terakki hükümetine karşı muhalefete bırakmıştır. Nitekim 1909’dan sonra İttihat ve Terakki’ye karşı Kürt entelijansiyası, pek çok siyasi partinin² kuruluşunda etkili bir rol üstlenmiş ve Kürt cemiyeti kurmuştur. Bu cemiyetler

Kürdistan ismiyle müsemma bir kıta arazinin mevcudiyeti inkâr edilemez” (Feyzi, 1919b: 153-154). “Osmanlı İmparatorluğu’nun doğu bölümleri ve İran İmparatorluğu’nun batı tarafı, kuzeyden güneye, hemen hemen Ağrı Dağından Basra körfezine kadar Kürtler meskûndur” (Hakkı, 1998c: 1). Osmanlı Devleti ve Kürt yazarlar tarafından kullanılan “*Kürdistan*” ifadesine, yaptığımız çalışmada doğrudan yapılacak olan alıntılarda kullanıldıkları gibi yer verilecektir. Diğer durumlarda ise “*Kürdistan*” ifadesi yerine “Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölge” ya da “bölge” ifadeleri kullanılacaktır.

² İbrahim Temo ve Abdullah Cevdet’in “Osmanlı Demokrat Fırkası”, Dersimli Lütü Fikri’nin “Mutedil Hürriyet Perveran Fırkası”, Şerif Paşa ve Mevlanazade Rıfat Bey’in “İslahatı Esasiye Osmaniye Fırkası”, Diyarbakırlı Süleyman Sudi Bey’in “Ahali Fırkası”nın kuruluşundaki etkisi örnek verilebilir (Koç, vd., 2017: 227-228).

tarafından süreli yayınlar çıkarılmıştır. Keza Hevî Cemiyeti tarafından 1913'te Rojî Kurd, Hetawî Kurd ve Yekbûn dergileri yayımlanmıştır. Birinci Dünya Savaşından sonra ise Kürdistan Teâlî Cemiyeti, Jîn ve Kurdistan dergilerini yayımlamıştır.

Netice itibariyle, Osmanlı modernleşmesinin bir sonucu olarak her dönem birbirini besleyerek yayımlanan Kürtçe süreli yayınların, gerek Abdülhamid yönetimine gerek ise İttihat ve Terrakki yönetimine karşı muhalefetlerini, ağırlıklı olarak Osmanlılık, Kürtlük ve Müslümanlık olarak üç kimlik üzerine inşa etmiş oldukları söylenebilir. Burada Kürt kimliği, siyasal olarak Osmanlılık içinde bir tür muhtariyete dayalı yönetim biçimi üzerine inşa edilmeye çalışılmıştır. Lakin, bilhassa Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı imparatorluğu'ndan ayrı bağımsız bir devlet olarak Kürt kimliğini tahayyül edenler de öne çıkmaya başlamışlardır. Osmanlı modernleşme sürecinin Kürt entelijansiyasına, geleneksel yönetim yapısını ve kimliklerini modern biçimde yeniden dizayn ederek inşa etme düşüncesini kazandırmış olduğu söylenebilir.

Dolayısıyla Osmanlı modernleşmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan Kürtçe basın, Kürtleri neden etnik (kavmi) ve siyasal kimlikle inşa etmeye çalıştıkları, bu kimliği kurgularken kültürel, sosyal, ekonomik, tarihi ve siyasal gibi hangi araçlardan yararlandıkları, bu araçları nasıl kullandıkları, tahayyül ettikleri, farklı Kürt kimliği kurgularının hangi milliyetçi kuram ya da kuramlarla okunabileceği gibi sorulara bu çalışmamızda cevap aranacaktır.

Bu sorulara cevap ararken çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılmıştır. Doküman inceleme yöntemi; dokümanlara ulaşma, orijinalliği kontrol etme, dokümanları anlama, verileri analiz etme ve veriyi kullanma şeklinde ifade edilebilir (Akçay vd., 2017: 527). Bu yöntemin tercih edilmesine ve tezin içeriğinin oluşturulmasına, ilgili dönem dergileri incelendikten sonra Birinci Bölümde değinilen kuramsal yaklaşımların kavramsal tercihlerinden esinlenerek tez konusu bağlamında karar verilmiştir. İncelenen kaynaklardaki yazılar arasından, çalışmanın ana sorunsalını oluşturan kimlik ve siyaset eksenli yazılar baz alınarak değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Ele alınan yazarların ve yazıların yer aldıkları süreli yayınları temsil edip etmediklerine veya yazı ve yazarların popülerliğine

bakılmaksızın bunlar çalışmaya ilişkin husular içermesi sebebiyle tercih edilmiştir. Aynı zamanda değerlendirmeye tabi tutulan yazıların, 1900-1920 arası süreçteki kimlik ve siyaset düşüncesini yansıtır nitelikte oldukları varsayılmaktadır. Ancak bu süre zarfının tek bir dönem özelliği arz etmediği görülmüş ve içerdiği değişim ve dönüşümler dikkate alınarak kimlik ve siyaset ilişkisinin geçirdiği evreler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte çalışmayı zenginleştireceği düşünülen konuyla ilişkili metin ve materyallerde yeri geldiğinde kullanılmıştır.

Literatür tespiti açısından ise 1900-1920 arası dönemdeki tarihsel gelişmeler, Kürt tarihi, Kürt kimliği, Kürt milliyetçiliği, Kürt siyaseti, Kürt modernleşmesi, Kürtçe basını ve özellikle mezkûr dönem içerisindeki Kürtçe dergi ve gazeteler üzerine geniş bir kaynak taraması yapılmıştır. Bu kaynaklar, söz konusu dönem içerisinde yayımlanmış süreli yayını (Volkan Gazetesi), Kürt siyasi düşünürlerin Kürt kimliğine, siyasetine ve tarihine dair yayımlamış oldukları kitapları (Şeref Han'ın "*Şerefname Cilt I: Kürt Tarihi*", Muhammed Emin Zeki Bey'in "*Kürtler ve Kürdistan Tarihi*") ve çeşitli platformlarda yayımlanan eserleri kapsamıştır. Bunların yanı sıra kuramsal çalışmalar da araştırılmıştır. Bu bağlamda milliyetçilik/millî kimlik kuramları, siyasal kimlik, farklı kimlik türleri, kolektif bellek ve kimlik üzerine ekseriyetle temel eserlerden yola çıkarak detaylı bir inceleme yapılmıştır. Hem yurtiçi ve yurtdışında araştırmalar yapılmıştır. Bunun için kitapçılar, araştırma merkezleri, kütüphaneler, dernekler, enstitüler ve elektronik veri tabanlar kullanılmıştır. Aynı zamanda konuyla alakalı olan dergilerin editörleri, sorumluları, yazarları, enstitü ve dernek sorumluları, yöneticileri, akademisyenler ve düşünürler ile görüşülmüştür.

Bu noktada özellikle Milli Kütüphane, Beyazıt Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, İslami Araştırmalar Merkezi, Atatürk Kitaplığı, Hakkı Tarık Us Kütüphanesi, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, İstanbul Kürt Enstitüsü, Nûbihar Yayıncılığı (Zehra Vakfı), Paris Kürt Enstitüsü, İsveç Kürt Enstitüsü, Van Kurdi Der gibi kütüphane ve araştırma merkezlerinde kaynak taraması yapılmış ve toplanmıştır.

Bu araştırmada asıl hedef, 1900-1920 dönemi içerisindeki Kürtçe dergi ve gazetelere ulaşmak olmuştur.³ Yapılan araştırma neticesinde Kurdistan (1898), Kürd Teavün ve Terakkî (1908), Şark ve Kurdistan gazetelerine/dergilerine (1908),⁴ Rojî Kurd (1913), Hetawî Kurd (1913), Jîn (1918), Kurdistan (1919) dergilerine ve Yekbûn (1913) dergisinin bir yazısına, Bangî Kurd (1914) dergisinin ise bir sayfasına ulaşılmıştır. Elde edilmiş olan bu eserler, çalışma kapsamında detaylı bir şekilde incelenmiş ve bu eserler Osmanlıca alfabeye yazılmış olan Türkçe ve Kürtçeden çevirisi yapılmıştır.

Çalıştığımız dönem aralığı olan 1900-1920 dönemindeki Kürtçe dergilerin teze konu olarak seçilmiş olmasının nedeni; 1909 yılından 1919 yılına kadar olan süreçte yalnızca dergi niteliği taşıyan süreli yayınlarının çıkarılmış olmasındandır. Bu geçiş sürecinde çıkarılmış Kürtçe gazeteler bulunmamaktadır.⁵ Haliyle çalışmaya konu olan mezkûr dönemde Kürtçe basınındaki yazarların düşünsel bağlamda, kimlik ve siyaset konularında değişim ve dönüşüm yaşayıp yaşamadıklarını irdelememiz açısından Kürtçe dergilerin ele alınması önem arz etmektedir.

Çalışmanın zorlukları açısından vurgulanması gereken konulardan biri, arşiv niteliğine sahip olan Osmanlı dönemindeki Kürtçe dergilere ulaşmak olmuştur. Bu yayınların yalnızca bir kısmı⁶ Türkiye’deki kütüphanelerden temin edilebilmiştir. Diğerleri daha çok kişisel arşivlerden⁷ İstanbul Kürt Enstitüsü, Nûbihar Yayıncılığı

³ Teze konu olan Kürtçe gazete ve dergilerin isimleri müdahalede bulunulmadan kullanıldığı şekliyle doğrudan yazılacaktır. Dolayısıyla bu süreli yayınlarda Kürtçe olarak “Kurdistan”, Türkçe olarak da “Kürdistan” ifadeleri aynen yazıldığı haliyle kullanılacaktır.

⁴ Ele aldığımız mezkûr dönemdeki Kürtçe dergilerin yanı sıra, ilk Kürtçe gazete olma özelliği taşıyan “Kurdistan”, hemen ardından gelen “Kürd Teavün ve Terakkî” ve “Şark ve Kurdistan” gazetelerini de bu çalışmamız içerisinde değerlendirdik. Çünkü bu yayınlar öncelikle Osmanlı modernleşmesinin bir sonucu olarak Kürtçe süreli yayınlar içerisinde ilk olma özelliklerini taşımaktadırlar. İkinci olarak, her ne kadar künyelerinde gazete veya dergi ayrımı yapmış olsalar da nitelik açısından o dönemde çıkan gazeteler için bu ayrımı yapmak pek de kolay değildir. Öyle ki, bunlar gazete olarak nitelendirilmiş olmalarına karşılık haftalık, aylık, iki veya üç aylık olarak düzensiz bir şekilde yayımlanmışlardır.

⁵ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Tablo 3: Osmanlı Döneminde Çıkarılan Süreli Yayınlar Tablosu.

⁶ Rojî Kurd Dergisi’nin tamamına ve Jîn Dergisi’nin 14. sayısı dışında tamamına, Kurdistan Dergisi’nin 8. ve 9. sayılarına, Şark ve Kurdistan Gazetesi’nin sadece 1. sayısına, Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi’nin 8. ve 9. sayılarına ulaşılmıştır.

⁷ Hetawî Kurd Dergisi’nin 1. 2., 3. 4. 5. ve 10. sayılarına, Bangî Kurd Dergisi’nin ise bir sayfasına ulaşılmıştır.

(Zehra Vakfı), Paris Kürt Enstitüsü, İsveç Kürt Enstitüsü, Van Kurdi Der gibi kütüphane ve araştırma merkezlerinden⁸ ulaşılmıştır.

Çalışmanın zorlukları açısından vurgulanması gereken diğer bir konu da, kavramlar noktasındadır. Yerli ve yabancı literatür taraması yapıldığında benzer gibi görünen bazı kavramlar arasındaki kritik nüanslar dikkat çekmektedir. Bu hem çalışmanın kavramsal tutarlılığı hem de bu kavramların ideolojik çağrışımları açısından sorun teşkil etmektedir. Çalışmanın odak noktasını oluşturan “millet” kavramının, yabancı dildeki “nation” kelimesine tam olarak tekabül edip etmediği yönünde bir mutabakatın olmadığı görülmektedir. “Nation” kavramının hem “millet” hem de “ulus” şeklinde çevrildiği gözlenmektedir. Örneğin Anthony D. Smith’in (2003) *“The Ethnic Origins of Nations”* eseri Dost Yayınevi tarafından *“Ulusların Etnik Kökeni”* olarak; aynı yazara ait (2004) *“National Identity”* adlı eser ise İletişim Yayınları tarafından *“Milli Kimlik”* şeklinde çevrilmiştir.

Bununla birlikte TDK sözlüğü “millet” kelimesini “ulus” kavramıyla eş anlamlı olarak *“aynı topraklar üzerinde yaşayan, aralarında dil, tarih, duygu, ülkü, gelenek ve görenek birliği olan insan topluluğu yani ulus”* şeklinde tanımlamaktadır (TDK, 2011: 1683). Her ne kadar millet ve ulus kavramları eş anlamlı görülse de ve birbirinin yerine ikame edilse de bu kavramları kullananlar nezdinde ulus kavramının çoğu zaman “seküler”, “modern” bir muhteva; “millet” kavramının ise genellikle dinsel ve geleneksel göndermeler içermesi (Bora, 1995: 108), bu kavramların eş anlamlı olarak değerlendirilmesini zorlaştırmaktadır. Örneğin Bozkurt Güvenç (2012) ve Mümtaz Soysal (2012) bu kavramların tam da bu sebeplerle eş anlamlı olarak kullanılamayacağını savunmuşlardır. Onlar için modern devletlerin oluşumu sonrası vatandaşlık bağı üzerinden tanımlanacak olan siyasal-toplumsal birlik “ulus” şeklinde ifade edilmelidir.

Bu çalışmada ise kavram kargaşasına yol açmamak adına “millet” kavramı kullanımı tercih edilmiştir. Bu tercihi şu sebeplerle gerekçelendirmek mümkündür:

⁸ Kurdistan Gazetesi’nin 10., 12. ve 19. sayılarının dışında tamamına, Kürd Teavün ve Terakkî gazetesinin tamamına, Şark ve Kurdistan Gazetesi’nin 1., 2. ve 5. sayılarına, Kurdistan Dergisi’nin 11. ve 12. sayıları dışında 13 sayısına ve Yekbûn Dergisi’nin bir yazısına ulaşılmıştır.

- Çalışmaya konu olan dönemde (1900-1920) “ulus” kavramının tanınmıyor olması (Timur, 2010: 219), bu kavramın daha sonraki tarihlerde kullanılmasıdır.
- Osmanlı’da millet, *"bugünkü yaygın kullanımıyla ‘ulus’ anlamını içermiyordu. Büyük ölçüde İslam hukukunu temel alan Osmanlı’daki ‘millet’ kavramı; din, mezhep ya da bir din ve mezhebe bağlı olanlar topluluğu anlamına gelmekteydi"* (Kılıç, 2009: 47). Dolayısıyla bu durum çalışmada “millet” kavramının tercih edilmesinde etkili olmuştur.
- Çalışmaya konu olan Kürtçe dergilerde “ulus” kavramından ziyade “millet” kelimesinin kullanılması bu tercihimizi destekler niteliktedir.
- Batının kendi tarihsel tecrübe ve değerlerine dayanarak milli kimliklerin inşa sürecinin bir sonucu olarak “nation” kavramının “ulus” kavramını ikame edecek şekilde kullanılması, çalışmaya konu olan 1900-1920 dönemindeki Kürtçe dergilerdeki kimlik ve siyasetin gerçek mahiyetini anlamamızı zorlaştıracaktır. Bu gerekçeyle Osmanlı’da Kürt toplumunun tarihsel tecrübe ve değerlerine uygun olduğunu düşündüğümüz “millet” kavramının kullanılması tercih edilmiştir.
- “Millet” kavramının düşünsel bağlamda geçirdiği tarihsel süreç de dikkate alınıp gerektiği yerde modern devletin oluşumu sonrasını ifade edecek biçimde de kullanımının mümkün olmasıdır.⁹

Literatür taraması yapıldığında, modern anlamda Kürt kimliğinin oluşumunun gelişim evresini içeren 1900-1920 dönemindeki Kürtçe dergilerin tamamının bir bütünlük içerisinde kimlik ve siyaset ilişkisi bağlamında ele alınmadığı görülmüştür. Örneğin Tahir Baykuşak (2014) *“The Role of The Press in The Construction of Kurdish Collective Identity: A Case study on ‘Jîn’ Journal (1918-1919)”* adlı yüksek lisans çalışmasında, Kürt kolektif kimliğinin oluşumunda Kürtçe basınının rolünü Jîn Dergisi örneği üzerinden ele almıştır. Jîn Dergisi incelenirken, dergi daha önceki yıllarda yayımlanmış Kurdistan Gazetesi, Kürt Teavün ve Terakki gazetesi, Rojî Kurd ve Hetawî Kurd dergileri ile karşılaştırmalı olarak ele alınmaya çalışılmıştır. Habib Dursun ise (2013) *“Jîn Dergisi’nde Kürt Milliyetçiliği”* adlı

⁹ Ayrıntılı bilgi için Bkz. 1.1.4. Milli Kimlik.

yüksek lisans çalışmasında, Birinci Dünya Savaşını takiben Kürt milliyetçiliğinin aldığı biçimi sadece Jîn Dergisi üzerinden incelemeyi amaçlamıştır. Bununla birlikte Ahmet Alan, “*Hetawî Kurd 1913-1914 (Değerlendirme ve Transkripsiyon)*” adlı yüksek lisans çalışmasında, derginin transkripsiyon ve muhtevası ile ilgili genel değerlendirmelerde bulunmuştur.¹⁰ Yazarın ilgili dönem dergileri arasından sadece Hetawî Kurd Dergisi’ni ele aldığı görülmüştür. Bununla birlikte; Ayhan Işık (2014), “*Kurdish and Armenian Relations in The Ottoman Kurdish Press (1898-1914)*” adlı yüksek lisans çalışmasında, Kurdistan Gazetesi, Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi, Rojî Kurd ve Hetawî Kurd dergileri üzerinden 1898-1914 Kürt Ermeni ilişkilerini ele almıştır. Bu çalışmada da dönemin bütün dergilerinin ele alınmadığı ve incelemeye tabi tutulan dergilerin Türk Ermeni ilişkileri bağlamında değerlendirildiği görülmüştür. Son olarak Fetullah Kaya’ya ait (2008), “*Osmanlı Döneminde Kürt Basını*”, adlı yüksek lisans çalışmasında, Kürtçe basınının hangi şartlarda ve nasıl ortaya çıktığına, gazeteciliğin tarihsel arka planı ile birlikte Osmanlı toplumunda Kürtler ve Kürtlerin basın faaliyetleri ile ilişkilerine değinilerek Kürtçe basını ele alınmıştır. Çalışma bir tür Kürtçe basın tarihi niteliği taşımakta olup betimsel özellikler taşımaktadır.

Sonuç olarak “*Osmanlı’nın Son Döneminde Yayımlanan Kürtçe Dergilerde Kimlik ve Siyaset Tartışmaları (1900-1920)*” adlı çalışmamızın konuya ilişkin önceki çalışmaların tamamından farklı olarak doktora tezi olması, dönemin bütün Kürtçe dergilerini içermesi ve bu dergileri kimlik ve siyaset bağlamında ele alması açısından alanla ilgili ilk olma özelliği taşıyacağı söylenebilir. Bu açıdan literatüre katkı sağlama amacındadır.

Çalışma üç bölümde planlandı. Birinci Bölüm’de, öncelikle kimlik ve siyaset üzerine kavramsal ve kuramsal çerçeve oluşturulmuştur. Burada kimlik kavramı ele alınarak üst kimlik, alt kimlik, ümmet kimliği, milli kimlik kavramlarının literatürde nasıl tanımlandığı üzerine çalışma kapsamı dâhilinde bilgi verilmiştir. Yapılacak çalışmada Kürt kimliğinin, milliyetçilik kuramların çerçevesinde konumunu göstermek için milliyetçiliğin kökenleri hakkında öne çıkan iki kuram olan

¹⁰ Bu tez erişime açık olmadığı için değerlendirmeler abstract esas alınarak yapılmıştır.

Primordialist (Özcü) ve Konstrüktivist (İnşacı) kuramlar bağlamında Modernistler, Etno-sembolcüler (Kültürcüler) detaylı bir şekilde irdelenmiştir. Öte taraftan, siyaset kavramı üzerinde durularak kimlik ve siyaset arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Son olarak, mezkûr dönemde Kürt kimliğinin izahatında önemli bir işlevi olan Nuri Bilgin'in "Kolektif bellek kimlik inşasında belirleyici olduğu kadar kimlik tarafından da belirlenendir" (Bilgin, 2013: 41, 74-75; Bilgin, 2007: 228-229) formülasyonundan yola çıkarak kolektif bellek ve kimlik arasında nasıl bir ilişki olduğu belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın İkinci Bölümü'nde ilk olarak Kürtçe basın hayatını, düşüncesini etkileyen ve Kürt kimliğinin oluşumunda belirleyici olan tarihsel arka plana değinilmiştir. Akabinde periyodik olarak mezkûr dönemde çıkarılan Kürtçe dergi ve gazeteler hakkında bilgi verilmiştir. Her bir dergi ve gazete başlığı altında kısaca şu sorunlara yanıt aranmıştır: Yayın kim tarafından, kaç sayı, nerede, hangi matbaada ve tarihte çıkarılmıştır? Çıkarılan sayılar hangi tarihlerde, kaç sayfa basılmıştır? Yayının kaç sayısına ulaşılmıştır? Yayın künyesi ile ilgili ne tür bilgilere yer vermiştir? Yayının sorumluları kimlerdi? Yayın kaç paraya satılmıştı, dışarıdan maddi destek almış mıydı, nerelere dağıtılmıştır? Yayının yazı dili ve lehçesi nasıldı? Yayında yazan yazarlar kimlerden oluşuyordu, ne tür yazılara yer verilmiştir? Yayının amacı neydi? Kürtlerde özel bir yeri var mıydı? Neden ve nasıl yayın hayatını sonlandırmıştır? Bunların yanı sıra son olarak, Kürtçe süreli yayınlar içerisinde ilk olma niteliği taşıyan Kurdistan, Kürd Teavün ve Terakki, Şark ve Kurdistan gazetelerine çalışmamız içerisinde neden yer verdiğimizizin izahatı yapılmıştır.

Çalışmanın Üçüncü ve son bölümünde, mezkûr dönemin (1900-1920) Kürtçe dergilerinde kimlik ve siyaset tartışmasına değinilmiştir. Ayrıca bu tartışmaların daha açıklayıcı olabilmesi için Kürtçe basın hayatında etkili olan Kurdistan, Kürd Teavün ve Terakki, Şark ve Kurdistan gazetelerinden bunların yanı sıra aynı dönemde yayımlanan Volkan gazetesinden de faydalanılmıştır. Bu matbuatların kimliğe ve siyasete dair yaklaşımları Birinci ile İkinci bölümde ele alınan kavramlar, kuramlar, veriler ve tarihsel çerçeve ışığında analiz edilmiştir. Netice itibarıyla elde edilen bu veriler ile yapılan analizde, kimlik ve siyaset tartışmalarının nasıl geliştiği, tarihsel

olarak ne gibi dönüşümler geçirdiği, inşa edilmek istenen Kürt kimliğinin kimlik kuramları ışığında tartışmasının ne oranda yapılabileceği, mezkûr dönem Kürtçe basınında Kürt kimlik inşasını gerçekleştirmek için hangi araçların, nasıl kullanıldığı gösterilmeye çalışılmıştır.

Sonuç Bölümü'nde ise, 1900-1920 döneminde yayımlanan Kürtçe süreli yayınlarda kimlik ve siyasete dair yapılan tartışmalar gerek milli kimlik kuramları, gerek Nuri Bilgin'in kolektif bellek ve kimlik formülasyonu, gerek dönemin tarihsel gerçeklikleri ışığında değerlendirilerek elde edilen verilerden ne tür neticelere ulaşıldığı ortaya konmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde, öncelikle kimlik kavramı ele alınarak üst kimlik, alt kimlik, ümmet kimliği, milli kimlik kavramlarının literatürde nasıl tanımlandığı üzerine çalışma kapsamı dâhilinde bilgi verilecektir. Akabinde Kürt kimliğinin, milliyetçilik kuramlarından hangisi ya da hangileriyle açıklanabileceğini göstermek için milliyetçiliğin kökenleri hakkında öne çıkan iki kuram olan Primordialist (Özcü) ve Konstrüktivist (İnşacı) bağlamında Modernist, Etno-sembolcü (Kültürcü) yaklaşımlar incelenecektir. Öte taraftan, siyaset kavramı üzerine durularak kimlik ve siyaset arasındaki ilişki analiz edilecektir. Son olarak Kürt kimliğinin izahatında önemli bir işlev görebileceğini düşündüğümüz Nuri Bilgin'in "Kolektif bellek kimlik inşasında belirleyici olduğu kadar kimlik tarafından da belirlenendir" formülasyonundan yola çıkarak kolektif bellek ve kimlik arasında nasıl bir ilişki olduğu açıklanacaktır.

1.1. KİMLİK OLGUSU: TANIMLAR-KİMLİKLER

Bireyi, grubu, toplumu, sınıfı, bulunmuş olduğu tarihi, ekonomik, sosyal, dini, kültürel ve siyasal şartlara göre tanımlayabilmek için kimlik kavramı, her dönem önemini korumuştur. Zaman içinde farklı anlamlar yüklenen bu kavram, çeşitli tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

Bu kavramı Türk Dil Kurumu (TDK, 2009: 1182), "*Toplumsal bir varlık olarak insana özgü olan belirti, nitelik ve özelliklerle, birinin belirli bir kimse olmasını sağlayan şartların bütünü*", "*kişinin kim olduğunu tanıtan belge, kimlik belgesi, tanıtma kartı, hüviyet*" ve "*herhangi bir nesneyi belirlemeye yarayan özelliklerin bütünü*" şeklinde tanımlamıştır. Sözlük anlamından daha geniş olarak sosyal bilimlerde kimlik, bireyin ait olduğu toplumsal çevrenin değerlerine, normlarına, akıl yürütmesine, sanatına, diline, dinine, geleneklerine, göreneklerine ve diğer kurumlarına karşı geliştirdiği bir aidiyet bilincini de ifade eder (Özdemir, 2001: 108). Dolayısıyla kimlik, bir insanın kendini tanımlama ve konumlamasını ifade eder

(Bilgin, 2005a: 53). Buradan anlaşılan odur ki kimlik duygusu, insanın kendisini benzersiz, süreklilik gösteren ve bütün bir birey olarak yaşamasını anlatır. Kimlik kavramı ise, bu derin yaşantının ardındaki ruhsal ve toplumsal süreçlere ya da düzeneklere göndermede bulunur. Bu tanımın gereği olarak bir öznenin kimliğinden söz etmenin, o öznde kimlik duygusu yaşantısının olabilirliğini varsaymak anlamına geleceği açıktır (Dereboy, Dereboy, 1997: 414). Pek çok farklı anlama sahip olan kimlik kavramını Castells (2008: 12) ise, “*insanların anlam ve tecrübe kaynağı*” şeklinde tanımlamaktadır.

İnsan, bir kültür dünyasında, simgesel bir evrende yaşamaktadır. Felsefi anlamda kimliklenme, simgeleştirme edimiyle gerçekleşir. Oluşturulan simgeler birileri tarafından benimsenirken, başka birileri tarafından da benimsenmezler. Böylece, biz ve ötekiler ayrımına dayalı bir kimliksel ayrım ortaya çıkar (Arslan, 2015: 17). Nitekim Arendt’in (2018) gözlemlediği gibi, insanların durumlarının temel esasları vardır. İnsanlar birbirlerinden farklı olup, birbirlerini bu farklılıklarıyla ayırt etmeye çalışırlar. İşte bu ayrım, benzerlikler ve farklılıklar üzerine inşa edilir. Öyle ki, biz ve onlar arasında, ayrımların yapılmadığı diller veya kültürler bilinmemektedir. Kendini bilmek bir keşif gibi görünse de aslında her zaman bir inşa durumunu ifade eder, onlar diğerleri tarafından belli bir tarzda bilinmekten asla vazgeçmez (Calhoun, 1998: 9-10).

Bu bağlamda kimlik kavramına yaklaşacak olursak; iki ana öge üzerinden izah edilebilir. Bunların ilki aynılık ya da özdeşliktir, ikicisi ise farklılıktır (Sciullo, 2011: 412). Yani bir kimlik benzerlik üzerine kendini inşa ederken, bunu ötekinin farklılığına dayanarak yapar. Burada öteki kimliğe negatif, kötü, tehlikeli, düzensiz bir anlam yüklenirken, sahip olunan kimlik iyi ve düzenli olarak simgelenir. Kısacası kimlik, ötekinin olumsuzlanmasıyla tanımlanır (Larrain, 1995: 216; Connolly, 2011: 24). Bu noktada kimlik kavramı, ben ve ötekinin birbirlerinin aynasında kendilerini inşa etmelerine dayanır. Yani kimlik, hem bir dışlama hem de bir içerme ifadesi olarak karşımıza çıkar. Böylece, birinin sahip olduğu kimlik iyi ve düzenli olanı simgelerken, diğerinin sahip olduğu kimlik kötü ve tehlikeli/düzensiz olanı simgeler ve netice olarak kimlik yine negatif çağrışımlara sebep olabilir (Palabıyık, 2014: 51).

Kimlik üzerine yapılan tartışmalar, kimlik kavrayışlarına göre farklılaşabilir. Bu kavrayış iki farklı şekilde karşımıza çıkar. İlk olarak ya kimlikler sabit, değişmeyen ve sürekliliğini koruyan bir öze indirgenerek insanları birbirinden farklılaştıran, kimliklerini de kalıcı bir yapı olarak algılama eğiliminde olan *özcü* yaklaşımdır. Yani kimlikler kendini tanımlarken geçmişe bakma ihtiyacı duyar. Buna göre tasavvur edilen kimlik, kökleri tarihin derinliklerinde yatan, sürekli, kalıcı bir nitelikler bütünü olduğu şeklinde ideolojik bir biçimde algılanır (Arslan, 2015: 17-20). Ya da kimliklerin geçmişte yaşanan savaş, sürgün, göç, din değişimi vb. nedenlerden dolayı değişim geçirerek, zamanın koşullarına göre modern anlamda yeniden yorumlanarak, toplumların birbirinden farklılığını ortaya koyan ayrıca kimliklerin değişim ve dönüşüm geçiren akışkan bir yapıya sahip olduğunu savunan *etno-sembolcü* bir yaklaşımdır. İşte bu yaklaşımlardaki kimlik kendi varlığını öteki üzerinden var ederek, farklılığını ortaya koyarak gerçekleştirir. Bu durumda kimlik; ben ve öteki, biz ve ötekiler şeklinde karşımıza çıkar. İkinci olarak; kimlikleri, icat edilmiş modern bir olgu olarak ele alan, kimliklerin geçmişin gelenek ve göreneklerine bağlı olmadığını modern, yapay bir durumu ifade ettiğini savunan Ernest Gellner, Thomas Nairn, John Breuilly, Benedict Anderson, Michael Hechter, Eric Hobsbawm gibi modernist yaklaşımçılarıdır. Modernist yaklaşımçılar, sanayileşmenin, sekülerleşmenin, kapitalizmin, kentleşmenin olduğu, bürokratik devletin ortaya çıktığı, Tanrı dilinin önemini yitirdiği böyle bir zamanda ihtiyaç duyulan üretim koşullarını, daha etkin kılmak için matbuat kapitalizmini yaygınlaştırarak, yerel dillerin etkinleştiği fakat anlamsal dünyanın aynı olduğu tek tip eğitim politikasıyla kitlesel okuryazarlığı sağlayarak, homojen bir kültürü yeniden icad eder (Hobsbawm, 2014: 24-25, 14; Gellner, 2013a: 31,99-116; Gellner, 2013b: 65-57; Anderson, 2014: 33-50, 59-62). İşte bu durum kimliklerin, geçmişten gelen mitler, semboller, ritüeller, gelenekler, görenekler ve kültürler ile birbirinden ayırt edilerek farklılıklarını ortaya koyamayacağını gösterir. Çünkü ötekini ve bizi tanımlayıcı en önemli unsurlar kültürel bir bağlam içinde olmalıdır (Arslan, 2015: 22). Ancak burada söz konusu olan durum, tek tip bir kültürel boyut tahayyülünü ortaya çıkarmıştır. Yani kimlikler bu yönüyle sabit bir yapı niteliğini gösterir.

Öte taraftan kimlik, benliğin sosyal olarak ifade edilmiş veya tipleştirilmiş boyutu olarak da ele alınır. Yani birey, sosyal eylem içinde yaşadığı dünyayı kavrayışıyla ilintili olarak kendini tanımlar ve kavramsallaştırır. Bunu yaparken, birey belirli bir zaman ve mekânda öteki olarak algılandığı şahıslarla kendini kıyaslar ve farklılığını belirler. Aslında bu bireyin kendi tanımını tarihsel olarak inşa edilmiş bir temsiller sistemine göre kurgulamasıdır. Birey, geçmişi bugünün bilgileri ışığında yeniden yorumlar ve kimlik olarak adlandırdığımız kendi tanımına ulaşır. Bu kimlik, niyetimizin ve ilgilerimizin gerçek ifadesi olan, insani olarak neyin değerli ve yaratıcı olduğunu onayan benlik denen bir öze sahiptir (Sarıbay, 1997: 239). Yani burada kimliğin bir kurguya, tarihsel olarak oluşturulmuş, inşa edilmiş bir temsiller sistemine dayandığına işaret edilmektedir. Bu durum, kimlik kavramının sosyal inşa edicilik yaklaşımından bağımsız okunamayacağını gösterir. Diğer bir ifadeyle bu kimlik kurgusunun toplumu oluşturan birey ya da gruplarca nasıl inşa edildiği ve bu kurgunun gündelik pratiklerde nasıl tezahür ettiği ile ilgilidir (Arkonaç, 1997: 395).

Vurgulanması gereken diğer bir nokta, bireyin geçmişi bugünün koşullarına göre yorumlayarak kimliğini inşa ederken, hem etkileyen hem de etkilenen bir nitelik taşımasıdır. Kimlik bu özelliğinden dolayı da hem bir devamlılık, hem de bir dönüşüm içerir. Bu husus belleğin kimlik inşasının temel bir faktörü olmasının yanı sıra, kimliğin bugünkü ihtiyaç ve gereklerinin de belleği dönüştürmesi ve belleğin kimliğin gereklerine göre şekillendirilmesiyle sağlanır. Bir diğer deyişle bellek, kimlik inşası bakımından belirleyici olduğu kadar da, aynı zamanda belirlenendir (Bilgin, 2013: 75).

Osmanlı'nın son dönemin (1900-1920) Kürtçe süreli yayınlarda kimliğe dair üç farklı (Kürtlük, Osmanlılık, İslam) tanım yukarıda bahsi edilen etno-sembolcü, modernist yaklaşım, kolektif bellek ve kimlik diyalektiği perseptifinde ele alınabilir. İlk olarak Kürtlük kimliği; zamanın koşullarına göre modern anlamda yeniden yorumlanarak, kökleri derin bir tarihe dayandırılarak, öteki üzerinden var edilerek ve farklılığı ortaya koyularak bir alt kimlik biçiminde gerçekleştirilmeye çalışıldığı için etno-sembolcü bağlamda ele alınabilir. İkinci olarak Osmanlılık kimliği; modern, yapay ve siyasi biçimde bir üst kimlik olarak yeniden inşa edilmeye çalışıldığı için modernist bağlamda değerlendirilebilir. Son olarak ise, İslam'a dayanarak diğer iki

kimliği de kapsayan (Kürtlük, Osmanlılık) çatı bir kimlik tanımlaması yapıldığı söylenebilir.

Çalışmaya konu olan Kürtçe süreli yayınlarda ifade edilen pek çok kimlik tanımı aynı zamanda farklı kimlik türlerinin de olduğunu gösterir. İşte bu kimliklerinden, hala da izleri devam eden, dönemin tartışmalarını anlamada, açıklamada ve anlamlandırmada ihtiyaç duyulan bir kavramsal çerçeve olarak üst, alt, ümmet ve milli kimlik kavramları üzerinde duracağız. Sırasıyla, bu dört kimliğin ne olduğunu açıklamaya başlayabiliriz.

1.1.1. ÜST KİMLİK

Üst kimlik; bireyin aidiyet duygusunun yüksek olduğu etnik, dini ve cinsiyet gibi tikel unsurların yanı sıra bunlarla beraber kendisini en kapsayıcı şekilde tarif ettiği baskın, etkili ve yaygın niteliklere sahip yer olarak tanımlanabilir. Etimolojik olarak da üst kimlik, aynı kökene sahip alt grupların ana kimliğidir. Bu anlamda Türklük; Kırgızlar, Özbekler, Azeriler, Türkmenler, Yakutlar, Gagavuzlar vb. için üst kimliktir. Ayrıca üst kimlik, bazı durumlarda ana kimlikten farklı olarak aynı coğrafyayı paylaşan, benzer kültürlere sahip, tarihi paylaşımları olan, aynı kaderi yaşamış grupların temsil kimliği olarak da tanımlanabilir. Mesela Çerkezlik; her biri farklı kökene ve dile sahip Adigeler, Abhazlar, Çeçenler, Ubıklar, Ossetler, Dağıstanlılar vs. gibi Kuzey Kafkasya topluluklarının üst kimliğidir. Bu gruplar aralarında kendilerini Çerkez olarak değil, kendi etnik kimlikleriyle tanımlarlar. Örneğin, Çerkez olarak tanımlanan gruplardan Karaçaylar ve Balarlar Türk'tür. Siyasi anlamda ise üst kimlik, bir ülkede, farklı etnik gruplara mensup kişilerin, vatandaşlık bilinciyle benimsediğı temsili kimliktir (Önder, 2013: 12-13). Yani üst kimlik, ferdî hak ve hürriyetler temelinde ve sivil alanda her türlü farklılığı meşrû gören, kamusal kimlik olarak 'yurttaşlığı' esas alan çoğulcu ve demokratik bir düzendir (Çalık, 2005: 92). Diğer bir ifadeyle üst kimlik, milli kimlik olarak adlandırılan ve kan bağı ya da toplumsal sözleşme yolu ile bir devlete (siyasi topluma) aidiyet bağı gösteren kimliktir. Bu üst kimliği, şemsiye kimlik olarak da görmek mümkündür (Çağatay, 1996: 6). Mesela milli kimlik, bireysel ve kültürel

kimliklerin kendilerini ifade etmede imkân bulabildiği bir üst kimlik veyahut şemsiye kimlik olarak ifade edilmektedir (Palabıyık, 2014: 54).

Ancak burada bir kimsenin üst kimlik olarak benimsediği milli kimlikle, o kimsenin alt kimlik olarak sahip olduğu dini, etnik, kültürel ve diğer kimlikler arasında bir çatışma olmaması düşünülür. Eğer ortak milli kimlik etno–kültürel terimlerle tanımlanırsa ya da ülkedeki bazı dini, etnik ve kültürel kimlikleri dışlayacak şekilde tanımlanırsa, bu kimlikler arasında çatışmanın kaçınılmaz olacağı söylenebilir (Zenginoğlu, 2012: 18). Oran (2010: 30) bu durumu, yani üst kimlik olarak milli kimlik, alt kimlik olarak diğer tikel gruplar arasında yaşanan uyum ve uyumsuzluğu üç kategoride şöyle bir tabloyla göstermeye çalışmaktadır:

Tablo 1: Devlet ile Birey Arasında Üst-Alt Kimlik İlişkileri

	Birey/Grup	Devlet	Sonuç
Durum-1	Üst kimliği subjektif Kimlik olarak benimseme	Memnuniyet	Gönüllü asimilasyon
Durum-2	Üst kimliği ret	Sert Tepki	Travma (ayrılma, katliam...)
Durum-3	Üst kimliği kabul, Alt kimlikte ısrar	Alt kimliğe saygı ve teritoryal üst kimlik	Uyum Ortamı
		Asimilasyonda veya kan temelli üst kimlikte ısrar	Çatışma

Üst ve alt kimlik tarihsel birikimlere, toprağa, dile ve kültüre dayandırılarak da ifade edilmektedir. Öyle ki Tatarlık, Cengiz Dağcı'nın özelinde bir alt kimlik olarak kabul görürken, Türklük ise bir üst kimliktir. Nitekim Dağcı; Kazak, Kırgız ve Özbek boylarını alt kimlik olarak bir üst kimlik olan Türklük kimliğinde şöyle buluşturmaktadır (Akt. Çekiç, 2013: 58):

“Sen benim evladım olmakla beraber bu toprağın bu yikantıların bir parçasısın... Seni bu toprak doğurdu, büyük bir milletin zengin geçmişi seninle beraber. Bahçesaray’dan Kaşgar’a vatana kadar minarelerimiz uzanıyor. Bize Tatar diyorlar, Çerkez diyorlar, Türkmen diyorlar, Kazak diyorlar, Özbek diyorlar, Azer

diyorlar, Karakalpak, Çeçen, Uygur, Kabardı, Başkırt, Kırgız diyorlar. Bunlar hep yalan! Deniz parçalanmaz. Biz Türk-Tatarız. Bunu senin kalbinin bildiği gibi, her Başkırt, her Kırgız, her Kazak'ın, Kırgız'ın da kalbi bilir. Kalbinin hisleriyle hareket et. Dünyanın boş hırslarına kapılma..."

Özetle, üst kimlik olarak milli kimlik ve geçmişin zenginliklerine dayandırılarak oluşturulan kültürel, etnik kimlik, bir yönüyle kapsayıcı görünürken öte taraftan biz ve öteki ayrımını, farklılığı ve dışlayıcılığı kendi bünyesinde taşımaktadır. Yani *"milli devlet; etnik, dini, bölgesel alt kimlikleri milli kültür potasında eriterek, tek bağlılık odağı olarak milletin ve milli kimliğin görülmesini sağlamaktadır"* (Selçuk, 2011: 150). İşte bu özelliği dolayısıyla her ne kadar milli (ve tarihsel zenginliklere dayalı) kimlik, bir üst kimlik olarak tasarlanmış olsa da temelinde bir milletin (ve geçmişin) tanımlayıcı öğesinin ırk birliği olmadığı düşüncesi yatmaktadır (Dereboy, Dereboy, 1997: 421). Öyleyse bir üst kimlikten bahsedebilmemiz için tek bir etnik kökene, ırka ya da dine değil; farklı ırk birliğini, etnik köken birliğini sağlayan ya da farklı dinlerin bir arada yaşam alanı bulduğu siyasal yapıya ihtiyaç duyarız. İşte böylesi bir yapıya Osmanlı kimliği örnek verilebilir. Nitekim Osmanlılık kimliği, dini ve etnik unsurların birliğini amaçlar. Diğer bir ifadeyle Osmanlı kimliği, pek çok etniği birleştirici bir siyasal bağ olarak Tanzimat ricali tarafından yukarıdan aşağıya doğru seferber edilir. Bu yönüyle Osmanlılık kimliği, Benedict Anderson'ın ifadesiyle "muhayyel", Ernest Gellner'in kavramsallaştırmasıyla "icad edilmiş" milli bir kimlik gibi yapay iken, aynı zamanda milli kimlik taleplerini bastırmaya dayalı bir politik kimlik olarak karşımıza çıkar (Anderson, 2014: 59-62; Ögün, 1997: 216-217).

Öyle ki mezkûr çalışma dönemimiz baz alındığında, Kürtçe basınının benimsediği iki tür kimlikten bahsetmek mümkündür. İlk olarak Kürtlük, kültürel bir kimlik olarak kurgulanırken ikinci olarak ise Kürtlük, Osmanlı kimliği ile bir siyasal yapıya göndermede bulunur. Burada kültürel bir kimlik olarak Kürtlük, bir üst kimlik olarak Osmanlılık içinde kendi varlığını göstermiştir. Bu durum Kürt kimliğinin ikili yapısını ortaya koyar. Daha açık bir deyişle Kürt kimliği, bir yandan kendini Osmanlılık olarak tanımlayıp bir üst kimliğe gönderme yaparken, diğer yandan da tarihine, diline, kültürüne, etnik kökenine inandığı bir alt kimlik olarak belirlemektedir.

Sonuç itibariyle üst kimlikte amaçlanan, bir ortak söylem geliştirmektir. Zaten Osmanlı Devleti’nde de devleti üst kimlik arayışlarına iten de kimliklerdeki farklılığı tek bir kimlikle ortadan kaldırmak ve “Osmanlı kimliğini” yeterli kılmak içindir. Bu bize pek çok farklı etnik toplumun aynı ortak paydada buluşturulabilmesi imkânını üst kimlik sayesinde bulabildiğimizi işaret etmektedir (Küçükkoyuncu, 2010: 5-7). Burada bir siyasal organizasyon olarak Osmanlı imparatorluğunun varlığını sürdürmesine yönelik çabalarda tam da modern bir kimlik inşası olarak Osmanlı kimliğinin üst kimlik, diğer dil, kavim veya coğrafya merkezli kimlik arayışlarının da alt kimlik olarak tanımlandığını veya buna denk geldiğini söylemek mümkündür.

1.1.2. ALT KİMLİK

Alt kimlik; bir kimsenin kendisini, dayanışmanın yüksek, duygusal bağların güçlü olduğu etnik, dini ve cinsiyet gibi tikel unsurlardan herhangi biri ya da bir kaçında ortaya koyduğu yer olarak tanımlanabilir. Bu kavram, bireyin içinde doğduğu grubun kimliğidir ve dolayısıyla da objektif kimliğe denk düşer. Mesela Osmanlı’da Kürt ana babadan doğan çocuğun alt kimliği Kürt’tür. Bununla birlikte bireyin dini, etnik ve cinsel gibi çok sayıda alt kimliği olabilir. Birey bu çeşitli alt kimliklerin bir veya bir kaçını duruma göre ön plana çıkarabilir. Bu da alt kimliklerin kendi aralarında çatışmasına neden olunabileceği olasılığını ortaya koyar (Oran, 2010: 28). Ayrıca, bireyin sahip olduğu alt kimliğin aynı zamanda toplumda bir üst kimlik niteliğine de sahip olması mümkündür.

Diğer bir ifadeyle, bireyler dünyaya gelişlerinden itibaren ilk olarak sahip olduğu aidiyet grubunun içine doğarlar. Bu suretle de kendiliğinden o grubun sahip olduğu üst ve alt kimliklerini almış olurlar. Kişi mensubu olarak doğduğu ailenin milliyet, dil, ırk, etnisite, sosyal sınıf ve hatta hemşehrilik kimlikleri üzerinedir. İşte burada birey, miras yoluyla herhangi bir çaba harcamadan gayri ihtiyari bu alt ve üst kimliklere sahip olur. Ancak birey, içinde doğduğu birincil aidiyet grubundan miras olarak aldığı (doğuştan gelen) kimliklerin bazılarının zaman içinde iradi olarak değiştirilmesi ve/veya bunların üzerine yenilerinin ilave edilmesi yoluyla yeni ya da revize edilmiş olarak bir alt ve üst kimlik kazanımı gerçekleşebilir. Mesela birey

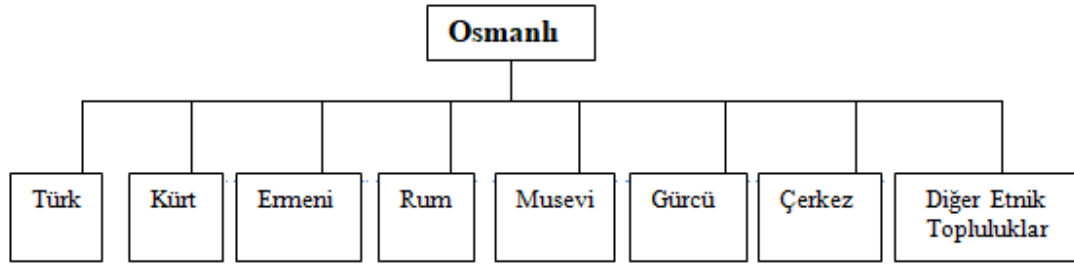
başka bir ülkenin uyruğuna geçebilir ya da din değiştirebilir. Nitekim Müslümanlığı bir üst kimlik olarak ele aldığımızda, Müslüman dini kimliğine miras olarak sahip olan bir bireyin herhangi bir mezhebi kabul etmiş olması veya tarikata üyeliği onun bir alt kimliğini gösterir (Çağatay, 1996: 16-19). İşte böyle bir kişinin farklı bir dini ve/veya mezhebi seçmesi, onun ait olduğu kimlikten farklı olarak bir üst ve alt kimliği kabulü anlamına gelir.

Lakin, bununla birlikte bireyin bir başka alt kimliği iradi olarak edinmesinde önemli doğal sınırlamalar da söz konusudur. Bunlar; ilk olarak, dinsel alt kimliği değiştirmek için edinilmek istenen alt kimliğin bunu kabul etmesi gerekir. Mesela, Alevilik sonradan Alevi olunabileceğini kabul etmez. Musevilik de sonradan Musevi olanları fazla makbul saymaz. İkinci olarak, etnik alt kimliği değiştirmek mümkün değildir. Bir Kürt, kendini Ermeni ya da Rum ilan edemez. Fakat, bunun bir istisnası vardır. Yukarı doğru hareket durumudur. Yani, bir ülkedeki alt kimlikler arasında bir tür hiyerarşi bulunabilir. Böyle bir durumda bir alt kimlik mensubu, eğer bir üst kimlik olarak görünüyorsa, ülkedeki bir başka etnik alt kimliği sübjektif kimlik olarak benimseyebilir. Örneğin Balkan ülkelerinde yaşayan Müslümanlar (alt kimlikler) arasında bir hiyerarşi vardır: Müslümanlar arasında hangi etnik grup daha kalabalık ve üstünse, alt kimlikler arasında o başattır. Batı Trakya'daki Türkler, Yunanistan'daki diğer Müslüman olan Pomak ve Romanlara başattır ve bu iki grup kendilerini Türk sayarak sübjektif kimliklerini Türk olarak ilan edebilirler. Bunu da, Türk olmak kendileri açısından bir tür kimlik olduğu için yapabilirler. Ama Türkler, Pomak olduklarını ileri süremezler, sürmezler. Bu durum, Makedonya'da ve özellikle Kosova'da ise tersinedir. Orada Müslümanlar arasında kalabalık ve başat grup Türkler değildir, Arnavutlardır. Sonuç itibarıyla Arnavutlar, Türklerin bir üst kimlik olarak benimseyeceği bir durumu ifade eder (Oran, 2010: 28-29).

Tabi ki, burada ifade edilen üst-alt kimlik kelimesi, biz-öteki ayırımından yola çıkarak, ötekini kötüleyerek kendini yüceltme üzerine kurulmaz. Üst ve alt kimlik ayırımında kullanılan üst ve alt kelimeleri bir üstünlüğü ya da aşağılığı betimlememektedir. Üst-alt ayırımı kapsama ile ilgili bir betimlemedir. Örneğin dinsel kimliklerin anlatımında Hristiyanlık ve Müslümanlık, birer üst dinsel kimlik iken, bunlara bağlı mezhepler olan Katoliklik, Ortodoksluk ve Protestanlık,

Hristiyan üst kimliğinin; Alevilik, Sünnilik hatta Sünniliğin içindeki Mevlevilik, Nakşibendilik gibi çeşitli tarikatlar ise Müslümanlık üst kimliğinin alt kimlikleridir (Çağatay, 1996: 6). Aynı zamanda alt kimlik, çeşitli etnik, dilsel vs. grupları ve kendilerini devlet içinde “tali unsur” hissedebilen etnik oluşumları da ifade etmektedir (Küçükkoyuncu, 2010: 57). Ayrıca alt kimlik, birey ya da grup şeklindeki tikellerin üst kimlik çatısı altında birbirlerinden ayırt edici unsurlara sahip olan bir kimlik türü şeklinde de tanımlanabilir. Mesela, Osmanlı vatandaşı olmak bir üst kimlik iken, Osmanlı üst kimliği altında Müslüman, gayrimüslim, Kürt, Rum, Arap vb. kimliği alt kimlikleri kapsar. Oran (2010: 157), bu durumu bir şema ile şöyle belirtir:

Tablo 2: Osmanlı’da Üst-Alt Kimlikler

Oran’ın yukarıdaki şematizasyonda, Osmanlı kimliğinin bir üst kimlik olarak ele alındığı, etnik unsurların ise bu üst kimliğin altındaki alt kimlikler olarak konumlandırıldığı görülmektedir. Ancak önceki açıklamalar dikkate alındığında, Müslim ve gayri-müslim ayrımının da etnik tikel topluluklara bir üst kimlik teşkil edebileceği söylenebilir. Yani din, Osmanlı kimliğinin bir alt kimliği iken etnik unsurlar için ise, bir üst kimlik pozisyonundadır. Müslim ve gayri-müslim ayrımının eksikliğini, Oran’ın şematizasyonunun işlevselliği yanında zayıf tarafı olarak değerlendirmek mümkündür.

Öte yandan üst kimlikler kapsayıcı, tesirli, baskın ve yaygın niteliklerine sahip olduğu için alt kimlik olarak ifade edilen diğer tikel kimlikleri organize edebilirler (Selçuk, 2011: 12). İşte böylesi bir durumda üst kimlik baskıcı, dışlayıcı bir durum gösterdiğinde oluşacak marjinalleşme karşısında dayanışma ihtiyacı ile birlikte alt kimlikler öne çıkmaya başlar. Bunun sonucunda ise, toplumda kutuplaşma

ve ötekileştirme eğilimleri giderek yükselir (Selçuk, 2011: 299). Alt kimliklerin giderek yerelliklerinin güçlenmesiyle ise, mikro-milliyetçilik akımlarına ve bölgesel oluşumlara yol açabilmektedir. Bu durum, milli devletin siyasal yapılanma biçimini, form değişikliğine itecek sonuçlar doğurabilmektedir (Selçuk, 2011: 215). Nitekim Osmanlı üst kimliği karşısında Balkan Harbi'yle birlikte direnç gösteren, dil, din, ırk gibi unsurlara sahip alt kimlikler; öncelikle devlete karşı kendi öz kimliklerinin ayırımına varmış ve bu anlayışla kendi milli (üst kimliğe ihtiyaç duymayan) devletlerini yaratma isteğine sahip olmuşlardır (Küçükkoyuncu, 2010: 170-171).

Kısacası, bireyin kendisini en kapsayıcı şekliyle tanımladığı durum üst kimlik iken, bireyin bulunduğu toplum içinde kendini ortaya koyduğu, kendini ait hissettiği yer ise alt kimliktir.

1.1.3. ÜMMET KİMLİĞİ

Ümmet kelimesinin, bir taraftan öne geçmek, başı çekmek, sevk ve idare etmek anlamını taşıyan “emm” kökünden türetilmiş bir isim (Öztürk, 2005: 11) olduğunu ifade edenler olduğu gibi bu kelimenin, yol, uyum ve anne anlamına gelen “umm” kökünden geldiği de söylenir. Bundan dolayı ümmet kelimesine şu tür anlamların yüklendiği görülür (İslâmoğlu, 2011: 24; Şeriatî, 2006: 63; Ahsen, 1992: 19): Ümmet, insanlığın anasıdır. İnsanlığı hakikat ve adaleti temsil eden iki memesinden emzirir. İnsanlığa model olur. İnsanlığın rehberidir. İnsanlığın sızlayan vicdanı, seven kalbi, okşayan elidir. Dolayısıyla ümmet ortak bir inanç ve hedef taşıyan, bu ortak hedeflerine ulaşmak için yola koyulan bir toplumu ifade ettiği söylenebilir. Öte yandan Kur'an'daki kavramların köklerinin antropolojik tahlilini yapmaya çalışan R. B. Serjeant, bu terimin Hz. Peygamberden çok evvel oturtulan bir modele göre, bir dinî çekirdek çevresindeki konfederasyon manasında kullanıldığını ileri sürmüştür. Bu iddiaya karşılık, zaten Kur'an yaygın bir şekilde bu terimi kullanmaktadır. Nitekim Kur'an'da ümmet kelimesi, 64 kez kullanılmıştır. 13'ünde “ümem” olarak, çoğul haliyle kullanılmıştır. Bu kavram, Kur'an'da genel olarak beş ayrı anlamda kullanılmıştır; Önder ve rehber anlamında, belirli bir zaman dilimi anlamında, yol, yöntem, din anlamında, canlı topluluklar anlamında

kullanılırken, ayrıca insan topluluklarını ifade etmek için de tanımlanmıştır. Genel itibariyle ümmet kelimesi, Kur'an'da kullanım şekli itibariyle, inanç/din birliğini ifade etmektedir (Ahsen, 1992: 19-25; Savaş, 2011: 100; Öztürk, 2005: 11). Yani ümmet, insana dair tüm değerlerin ana kaynağı olarak Kur'an'ı görür. Ümmet halinde birlikte yaşayabilmeyi, Kur'an'a olan ortak inancı mümkün kılar, kolektif yaşam da yine buradan kaynaklanır. Din, insanları yalnızca duygusal tesir yoluyla cemaat biçiminde bir arada tutmaz. Ayrıca onları, kolektif amaçlara normatif ve alturistik olarak semboller ve değerler aracılığıyla da bağlar. Bu anlamda ümmet özetle; toplumsal yaşamın anlamını, toplumsal norm ve ilişki biçimlerini Kur'an'dan alan ve toplumsal sistemin merkezine onu koyan paradigmal bir yaklaşımdır (Karabay, 2011: 235). Diğer bir ifadeyle ümmet, bütün etnik toplulukları, bütün etnik özellikleri İslam'ın sosyal düzeni içerisinde bir araya getiren evrensel bir topluluktur. Bu topluluk, her yerde aynı ilahi hukuka bağlıdır. Yani ümmet, İslâm'ın sosyal düzeninin adıdır. Bu yolda hedefleri gerçekleştirme hareketine de ümmetçilik adı verilir (Müftüoğlu, 2015: 88-89; Farûkî, 2006: 118).

Öte taraftan Şeriatî ise, çeşitli dil ve kültürlerde bir insan topluluğunu ya da bir topluma ad olan nation, soy, halk, kavim, kabile, taife vb. gibi kavramlar karşısında ümmet kelimesini, ileri bir ruhu, dinamik, yükümlü ve ideolojik bir toplumsal görüşü anlatan ideal bir toplum olarak tanımlar (Şeriatî, 2006: 63). Şeriatî, kelimeye derinlikli bir anlam yükler. Yani, onun ümmet anlayışı hareket, hedef, bilinçli karar verme, rehberlik etme, ilerleme gibi bir dizi kavrama tekabül eder. Bu yönüyle ümmet kavramında, ortak bir hedefe ve kibleye doğru yönelme anlamı mevcuttur (Öztürk, 2005: 12).

İslam'ın sosyal düzenini gerçekleştirme hareketi olarak ümmetçilik, 19. yüzyıl ortalarında İslamcılık olarak kavramsallaştırılan siyasi ve entellektüel bir harekete işaret ettiği söylenebilir. Öyle ki, bu yüzyılda İslam dünyasının Batı karşısında askeri, siyasi ve ekonomik alanlarda güç kaybetmesi ve batılı güçler tarafından sömürgeleştirilmesine karşı İslam düşünürleri, İslam dünyasının gücünü yeniden tesis etmek için eski arayışlar içine girmişlerdir (Karabay, 2011: 235). Nitekim 19. yy sonlarından 20. yy'a kadar, İslami düşünce üzerinde etkin rol oynayan 19. yy'da Cemaleddin Afgani, 20. yy'da Hasan El-Benna, Seyyid Kutub,

Ali El-Nedavi, Seyyid Ebul Ala El- Mevdudi gibi yazarların düşüncelerinde İslam tarihi, devletin daima dine tabi olduğunu göstermek için yeniden yorumlanmıştır. Dolayısıyla, bir Müslüman için temel bağlılık noktası vatan (ülke) değil, ümmettir. Yani ümmet (Allah’a kulluklarında eşit olan inananlar arasında), bir ayrılık kaynağı olarak görülen milli devletin kurumlarının üzerindedir (Castells, 2008: 23).

Nitekim Kutub, milli devlet ve yerel milliyetçilikle ümmet kimliği arasındaki mevzuu şöyle ele alacaktır. Ona göre, dünyada iki kitle mevcuttur. Bunlar, Doğu ve Batı sömürgecilidir. Ancak buna karşın, ondan uzaklaşan üçüncü bir yol olan İslam milleti ortaya çıkmıştır. Bizleri Arap milliyetçiliğine çağırınlar, Doğu veya Batı kitleleri tarafından yutulmamızı kolaylaştırmak isteyen kimselerdir. Fakat biz millet olarak bu mevzuda başka bir düşünceye sahibiz. Biz altında kitleleşip toplanacağımız bir sancak oluşturmak ve bu sancağın gölgesinde birleşen milletler topluluğuna katılmak zorundayız. Mahalli milliyetçilik yahut dar Arap milliyetçiliği sınırları içinde birbirimizden ayrı olarak yaşayamayız. Bu durum karşısında kendimiz tek başımıza bir kitle (İslam birliği) olmak zorundayız (Kutub, 1991: 103-107). Bizi bir arada toplayacak bayrak ise, İslam bayrağıdır. Doğu veya Batı emperyalizmine, milli devlet ve demokrasisine karşı mücadele, tek başına küçük İslam devletleri ile gerçekleştirilemez. Bizi yapmacık coğrafik sınırlar içerisinde eli kolu bağlı olarak bırakmak isteyen dar görüşlü politika, aptalca bir politikadır (Kutub, 1991: 164-165). Kutub’un bu yönteminden yola çıkıldığında, düşünce siyasal planda geleneksel kalır. Siyaset mercii olarak devlete değer verilmez. Devlet ümmetten ayrıdır, bir araçtır. Ümmet, devletin hem berisinde (sivil toplum) hem de ötesindedir (bütün Müslümanların kimliği). Bu bağlamda Müslüman, ümmet kimliğinin inşası için, özellikle halifeliliğin yeniden itibar kazanması için uğraşıp durur (Roy, 2005: 53).

Yine Kutub’a göre her peygambere önce, kavmi içinde bir grup iman ediyor ve kendisine bağlanıyordu. Allah’a ibadet ederek, başka hiçbir varlığa boyun eğmiyordu. Böylece İslam saflarına katılıyordu. Bu durumda tek bir kavim Allah elçisinin daveti karşısında ikiye bölünüyordu. İslam ümmetini seçenler (ümmet kimliği), putçu milletlerin tarafları olarak kalanlar (müşrik olanlar) (Kutub, 1991: 255). Bu noktada Kutub, İslam’ın sadece iki toplum tipini tanıdığını belirtir: “İslam toplumu” (ümmet kimliğini betimler), “Cahiliye toplumu” (Kutub, 1994: 131).

Burada bir ümmet kimliği inşası, medeni bir temele dayanırken; cahiliye toplumu ise, geri kalmış, ilkel bir toplum temelini ifade eder (Kutub, 1994: 135-136). İşte insanların kendi iradelerine ve kişisel seçimlerine dayanarak bir araya gelen toplumlar gerçekte medeni olma niteliğine sahiptir. Nitekim Kutub’a göre insanların bir araya gelmelerinde temel bağ olarak akidenin (inanç) baz alındığı tek toplum tipi İslam toplumudur. Buna karşılık bireylerin kendi iradeleri dışında kalan sebeplerle zoraki bir biçimde bir araya gelen toplumlar ise geri kalmış, ilkel cahiliye toplumudur (Kutub, 1994: 136). Yani sadece İslam toplumu, siyahinin, beyazın, Rum’un, Arab’ın, İranlının, Habeşlinin kısacası yeryüzünde yaşayan tüm insan ırklarının arasını birleştiren yegâne unsur olarak inanca dayalı bir milliyet anlayışını kabul eden, çeşitli etnik öğeler taşıyan tüm insanları tek bir ümmet kimliği halinde bir araya getirebilmektedir (Kutub, 1994: 135).

Bu noktada görülen o dur ki, İslami-Ümmet kimliği kültürel/dini/siyasi çerçevede çifte bir yapı sökülme temeline kurulur: Toplumsal aktörlerin ve toplumun kurumlarının yapı sökülme. Toplumsal aktörler gerek bireyler olarak gerek bir etnik grubun üyeleri, gerek ise bir ülkenin yurttaşları olarak kimliklerini yıkmalıdır. Birey kendini tam anlamıyla ancak bir ümmet içinde gerçekleştirebilir. Diğer yandan milli devletin de kendi kimliğini reddetmesi gerekir. Şeriat demek olan el-devle İslamiyye (İslami devlet), milli devletten (el- devle kavmiye) önce gelir (Castells, 2008: 24-25). Öyle ki Kutub’a göre, tek bir İslam ülkesi vardır. O da Allah’ın şeriatının yürürlükte olduğu, şer’i cezaların uygulandığı, Müslümanların birbirlerini veli (dost) kabul edindiği Dârü’l İslam’dır. Geriye kalan ülkeler Müslüman olmayan ülke olan Dârü’l Harp’tir. Dârü’l-İslam’da Müslüman’ı İslam ümmetinin bir üyesi yapan inanç (âkide) biçiminden başka bir uyruk, bir milliyetçilik anlayışı kesinlikle yoktur (Kutub, 1994: 170-172).

Sonuç olarak, ümmet kimliğine böylesi yaklaşımların altında İslam’ın temel kaynakları olan Kuran’ı ve Asrı Saadet’i referans alarak “modern” yorumlarla, Batı karşısında kaybedilen üstünlüğü yeniden yakalamayı amaçlamaları yatar. Kısaca ifade etmek gerekirse “İslam Rönesansı” olarak da tanımlanan ümmet kimliği düşüncesi İslam’ı dünyevileştirme ve ideolojiler karşısında farklı bir dünya tahayyülü meydana getirme arayışıdır (Karabay, 2011: 235). Diğer bir ifadeyle ümmet kimliği,

tarihe ve kutsal metinlere dayandırılarak, şariat hukukuna uygun bir biçimde kurumların toplumsal ibadete ve bağlılığa dönüştürülerek kimliğin yeniden inşasının gerçekleştirildiği şeklinde yorumlanabilir.

Ümmet kimliği düşüncesinin çalışma kapsamı içerisindeki yerine bakıldığında, Batıya karşı yeniden güç kazanma, Batının sömürgeciliği karşısında kendini muhafaza edebilmenin bir neticesine dayandığı söylenebilir. Dolayısıyla ümmet kimliği, ötekine karşı kendi varlığını koruyabilmek için inşa edilmeye çalışılan İslami bir sosyal düzen şeklinde tanımlanabilir.

1.1.4. MİLLİ KİMLİK¹

Milli devlet, milliyetçilik, vatan kavramları iki-üç yüz yıllık tarihi olan terimler olarak görülür (Aybars, 1997; 159). Bu kimliklerin tezahürü tarihsel bir dönüşümü gerektirecektir. Bu tarihsel dönüşüm de Batı’da gerçekleşmiştir. Öyle ki Aydınlanma² öncesi dönemde bilginin tanımlaması din merkezli bir tanımlama üzerine kuruluydu. Bilginin doğruluğunu veya yanlışlığını skolastik Hıristiyan felsefesi belirliyordu. Nitekim merkezde bilgiye sahip olduğuna inanılan bir “kilise” vardı ve bu epistemolojide bireye yer yoktu. Bu yönüyle kilise Tanrının yeryüzündeki temsilcisi olarak görülüyordu. Mutlak olan kilise olduğu için krallar da egemenlik/hükmetme güçlerinin Tanrıdan geldiğini iddia ediyorlardı. Burada birey ile Tanrı arasında bir temsil görevi gören Kral meclislerinde (Mesela Fransa’da Curia Regis, Etats Generaux, İngiltere’de ise Magnum Concillium, Magnum Concillium

¹ Çalışmanın odak noktasını oluşturan “millet” kavramının, yabancı dildeki “nation” kelimesine tam olarak tekabül edip etmediği yönünde bir mutabakatın olmadığı görülmektedir. “Nation” kavramının hem “millet” hem de “ulus” şeklinde çevrildiği görülmektedir. Örneğin Anthony D. Smith’in (2003) “*The Ethnic Origins of Nations*” eseri Dost Yayınevi tarafından “*Ulusların Etnik Kökeni*” olarak; aynı yazara ait (2004) “*National Identity*” adlı eser ise İletişim Yayınları tarafından “*Milli Kimlik*” şeklinde çevrilmiştir. Bu çalışmada “millet” kavramı tercih edilmiştir. Bu tercihin gerekçeleri giriş bölümünde açıklanmıştır. “Millet” kavramının hem geleneksel dönemi açıklamada hem de algısal bağlamda geçirdiği tarihsel süreç de dikkate alınıp gerektiği yerde modern devletin oluşumu sonrasını ifade edecek biçimde de kullanımının mümkün olduğu görülmektedir.

² “Aydınlanma, insanın kendi kendisini vesayete maruz bırakmadan kurtulmasıdır. Vesayet bir insanın bir idrak kabiliyetini kullanamama iktidarsızlığıdır. Bu vesayet, vesayetin sebebi akıldan mahrumiyete değil, akli bir başkasının nezareti (talimatı) olmadan kullanma karar ve cesaretinin yokluğunda, insanın kendi kendisini maruz bıraktığı bir vesayettir. “*Sapare aude!*” (Kendi aklını kullanma cesaretini göster!) aydınlanmanın düsturudur” (Kant, 2005:225).

Regis gibi), kilise temsilcileri ile birlikte kendi topraklarını temsilen feodal beyler ve kentlerin oluşmasıyla ortaya çıkan tüccarlar-burjuvalar bulunmaktaydı. İlerleyen süreçte burjuvalar; giderek güç kazanacak, egemenlik gücünü Tanrı'dan aldığını iddia eden kralların egemenliğini sınırlayacak ve isteklerini öne sürerek devrim hareketlerinin habercisi olacaktır (Koç, 2012: 34). Nitekim Fransız Devrimi de bunun bir sonucu olacaktır (Küçükömer, 2010: 29-34).

Kısacası bu dönemde din ve onun kurumsallaşmış hali olan kilise; siyasi hukuki, ahlaki vs. tüm sistemin temelini oluşturunuyordu. Bir şeyin kabul görmesi yaşama geçirilmesi din kitabına, kilisenin görüşüne uygun olması ile olasıydı (Aybars, 1997: 159). Ancak aydınlanmayla beraber modern dünya, aklın merkezde olduğu entelektüel, siyasi, kültürel yönleri olan farklı bir bakış açısı geliştirmiştir. Artık bilginin doğruluğunun veya yanlışlığının ölçütü akıl olmuştur (Koç, 2012: 34). Burada temel eğilim olarak görülen “otoritelerden bağımsız olma isteği”, yeni bir döneme işaret ediyordu. Bundan böyle insan büyük bir organizmanın organı değildir, ağırlık merkezi insanın kendisi olan bir “küçük dünya (mikrokosmos)”, kendisine göre özelliği olan bir bireydir (Aybars, 1997: 159).

Bunun siyasi anlamda yansımalarını özellikle Fransız Devrimi'nin eşitlik, özgürlük, kardeşlik söyleminden hareketle kurulan yenedünyada görmek mümkündür. Keza eşitliğin de, özgürlüğün de, kardeşliğin de temel belirleyici unsuru, yine Descartes, Voltaire, Diderot, Hegel, Kant, Rousseau, Locke gibi aydınlanma dönemi düşünürlerinin de belirtmiş olduğu gibi, aklın merkezde olduğu evrensel kabüldür (Koç, 2012: 34-35). Bu yeni anlayış ile kiliseden/dinden bağımsızlaşan akıl ve bilimin yanı sıra bağımsızlaşan milli kültürler oluşmaya başladı. Hristiyan ortaçağ kültürünün, skolastik eğitimin ve Lâtince'nin yerini milli kültür, milli dil ve bilimsel eğitim almaya başladı. İşte kendine özgü benliği olan millet bu dönemde ortaya çıktı. Böylece Petrarka'nın kendi benliğini bulma yolundaki çalışması, Machiavelli'nin (Machiavelli, 1998: 28-30) devleti dinden soyutlayışı ve milli devlet düşüncesini ortaya koyuşu, Bodin'in (Bogdanor, 1999: 135; Ağaoğulları; Köker, 2009: 18-19) ahlak ile hukukun ve devletin alanlarını çizmesi, Grotius'un toplumsal sözleşmesi, doğal hukuk tezini savunması, Althusius'un egemenlik hakkının halka verilmesi, Hobbes (Hobbes, 1994: 100) ve Locke'un

(Locke, 2004: 3, 111) egemenlik tanımları, Spinoza'nın devlet-din ayrımı ve 18. yüzyılda aydınlanma çağı ile artık Avrupa yeni bir Avrupa oluyordu (Aybars, 1997: 159-160). Bundan dolayı epistemenin kiliseden kopuşu aynı zamanda siyasal anlamda da kopuşa işaret ediyordu. Böylelikle herkes için tek gerçek olduğuna inanıldığı evrensel aklın ölçüt alınarak, bireyi temsil eden, birey merkezli olan ve kralın, kilisenin olmadığı cumhuriyetler ve milli devletler kurulmuştur (Koç, 2012: 35).

Öte taraftan milli kimliğin belirli bir süreç sonucunda ortaya çıkışını Robert de Ventos, dört ayrı etkene dayandırarak ifade etmeye çalışır. Bunlar; etnisite, ülke, dil, din, vb. asal etkenler; iletişim ve teknolojinin gelişimi, kentlerin oluşumu, modern orduların ve merkezi monarşilerin ortaya çıkışı gibi üretken etkenler; dilin resmi gramerle yasalaşması, bürokrasilerin büyümeleri, milli bir eğitim sisteminin oluşması gibi sebep olunmuş etkenler ve baskın toplumsal grup ya da kurumsal aygıtlar tarafından bastırılan kimliklerin ya da boyun eğdirilen çıkarların savunulmasına dayanan, halkın kolektif hafızasında alternatif kimlik arayışlarını tetikleyen tepkisel etkenlerdir (Castells, 2008: 47).

Bağce (2012) ise, milli kimliğin beş aşamadan geçerek ortaya çıktığını ifade eder. Bunlar; geleneksel devletler ve imparatorluklar, feodalizm, zümreler, mutlakiyet ve modern devlettir. Feodalite; pazar ekonomisinin uzun uyku dönemine, zümreler sistemi; pazar ekonomisinin yeniden doğuşuna, mutlakiyet; liberalizmin krala taç giydirişine, modern devlet ise; pazarın millileştirilmesine ve doygunluğa ulaşmasına karşılık gelmektedir. İşte bu süreçte, mutlakiyet ile birlikte kilisenin siyasal ve özellikle ekonomik gücü kırılmış oldu. Nitekim bu dönemin özellikleri arasında burjuvazinin maddi desteğiyle kralın güçlendirilmesi, soyluluk ve kilise kurumlarının zayıflaması, feodal lordların askeri ve siyasal görevleri kaybetmeleri ile profesyonel orduların kurulması, kilise ve tüccar mahkemelerinin kaldırılması, seküler mahkemelerin getirilmesi, doğal hukukun yerini pozitif hukukun alması ve tüm ülkeyi kapsaması bulunmaktadır. Yani mutlakiyet dönemi, milli kimliğin aslında ilk evresiydi. Çünkü bu dönemde devletin, ülkenin ve uyruklarının bölünmezliği, birliği vurgulanmaya başlandı. Kısacası uyrukları üzerinde standartlaştırıcı bir rol üstlenen modern milli devlet, benzer bir şekilde düşünen, yaşayan insanlar ve bu

insanların benzerlikleri üzerine kurulu bir toplum oluşturma, onlara yeni bir kimlik, milli kimliği verme çabası olarak gelişti.

Özetle, milli kimlik kavramı ile ilgili öne sürülen tezleri şöyle sıralamak mümkündür (Göka, 2005: 8-9):

- “Milli kimlik” oluşumu ve millet, devletleşme sürecinin aracıdır ve her ikisi de modern çağın ürünüdür.
- Modern öncesi dönemde devletler, meşruiyetlerini “milli kimlik”te değil, geleneksel örfi bir zeminde bulmaktadır.
- Milli devletin anası burjuvazidir. Ekonomik iktidarı paylaşan ama siyasi iktidardan uzak olan burjuvazi, gelişen milli ekonomiden de güç alarak feodaliteye karşı yeni meşruiyet kaynakları olarak “yurt” ve “yurttaş” kavramlarını ileri sürmüştür.
- Milli kimlik oluşumu iki farklı tipolojiye dayanır. Birincisi Fransa’ya, Devrim’e, Aydınlanma’ya özgüdür ve “anayasal yurttaşlık” anlayışına dayanmaktadır. Buna göre yurttaş olmanın ölçüsü, aynı ülke ve toprak üzerinde yaşayan siyasal irade sahibi insandır. Ancak milli kimlik arayışı serüveni burada bitmemektedir. İkinci tip milli kimlik tipolojisi, burjuvazisi az gelişmiş, milli birliğini sağlama konusunda gecikmiş olan Almanya’ya aittir. Almanya, romantik düşünce geleneğinin de etkisiyle, bu tarihsel geriliği yüzünden ve onu aşmak için, milli kimlik tanımına Fransa ve Britanya aydınlanmasından apayrı bir kapsam getirmiş; aynı dili konuşmak ve aynı kültürden olmak koşullarını milli kimliğe eklemiş; toprağa kan karıştırmış, “yurttaş” ile “soydaşı” bitişik anlama kavuşturmuştur.
- Bütün toplulukların “milli devlet” formu içinde örgütlenmesini şart koşan modern çağın toplumsal örgütlenişinin de gereği olarak, “milli devlet” adı altında tek bir kimlik referansına dayalı, türdeş, ahenkli ve dayanışmacı bir toplum yapısı hayali hedefiyle yola çıkılmış, “toplumsal sözleşme”ye ya da kurgusal bir etnisiteye dayanan “milli kimlik”ler inşa edilmiştir.

1.2. MİLLİ KİMLİK-MİLLİYETÇİLİK KURAMLARI

Milli kimlik oluşumunu belirten kuramlar ekseriyetle Batı toplumlarının kilise, imparatorluk, aristokrasi, burjuva, proleterya, sanayi devrimi, kapitalizm gibi anahtar kavramlarına dayanarak kendi tarihsel gerçeklikleri üzerine bina edilmiştir. Öte taraftan her ne kadar modernleşme tüm dünya üzerinde etkili olsa da, Kürt toplumunun sahip olduğu din, yaşamış olduğu coğrafya, tarihi birikimleri ve gerçeklikleri Batıninkinden farklılık arz etmektedir. İşte bu yüzden ele alınacak olan kuramlar, birebir her yönüyle Kürt kimliğinin oluşumunu açıklamada yeterli olmasa da son bölümde kısmen bu kimliğin izahatında yardımcı olacak ve Kürt kimliğinin oluşumunda nelerin etkili olduğu noktasında bize bir tartışma alanı açacaktır.

Bu perspektif, burada milli kimlik oluşumunda özcü (ilkçi), modernist ve etno-sembolcü (kültürel) kuramları ele alırken, kuramların hangisinin ya da hangilerinin Kürt kimliğinin inşasını açıklamada daha yeterli olacağını düşünmemizi sağlayacaktır. Diğer bir ifadeyle bu kuramlar, bizi Kürt kimlik oluşumunda esas odak noktayı nelerin oluşturduğu sorusunun cevabını bulmaya itecektir.

Milliyetçilik üzerine yapılan araştırmalar (Smith; 2013; Nairn: 2015; Hobsbawm: 2014; Gelner: 2013a, 2013b) incelendiğinde, milliyetçiliğin iki temel kuram üzerine oturtulduğu görülecektir (Özkırımlı: 2015, Özoğlu: 2005). Bunlar, Primordialist yani Özcü ve Yapısalcı yaklaşımlardır. Yapısalcılık da kendi içerisinde modernist ve etno-sembolcü yaklaşım olarak ikiye ayrılır.

1.2.1. PRİMORDİALİST (ÖZCÜ) YAKLAŞIM

Bu yaklaşım için özcü, ilkçi veya primordialist kelimeleri kullanılmaktadır. Primordialism kelimesine bakıldığında iki anlama dayandığı görülür. İlk olarak başlangıçtan beri var olan, diğeri ise ilk yaratılan ya da geliştirilendir. Kelimeyi ilk kullananın İngiliz tarihçi Edward Shills olduğu sanılıyor (Özkırımlı, 2015: 80). Yaklaşım ilk olarak, etnik kimliği ve bu kimliği oluşturan bağların niteliğini inceleyen Edward Shills, Clifford Geertz gibi ilkçilerin çalışmalarında şekillenir. Lakin ilkçiliğin izleri, kaybolan masumiyete yeniden kavuşmak için kentin

yozlaşmasından kaçma ve doğaya geri dönme çağrısında bulunan Rousseau'ya kadar sürülebilir. Öyle ki, bu doğalcı ruh, kısa zamanda millet tanımının parçası oldu (Smith, 2013: 76-77).

Bu yaklaşımın öncüleri romantik milliyetçiler arasında bulunur. Erken modern dönem araştırmacılarından Johann Gottfried von Herder (1744-1803) ve John G. Fichte (1762-1814) romantik milliyetçiliğin ilk savunucularından sayılabilir. Fichte "Addresses to the German Nation" isimli eserinde Almanya'nın ayrı bir bütün oluşturduğunu ifade ederek birliğini savunur. Benzer bir biçimde Herder, insan yığınlarının biri diğerinden, ilk önce coğrafya ve iklimin özgüllükleriyle ayrıldığını; sonrasında kendine özgü tarihsel gelenekler (dil, edebiyat, eğitim, davranışlar ve adetler) geliştirdiğini; böylelikle folk niteliğine, milli bir ruha ve milli kültüre sahip olgunlaşmış bir milliyet halini aldığını söyler (Akt. Özoğlu, 2005: 11, Smith, 2013, 77). Geertz ise, milleti tanımlayan bu kültürü; insan yaşamının bir bütünü, toplumsal mirasın nitelikleri, inanç, duygu ve düşüncenin bir yolu, öğrenilmiş davranışlar, tarihin temeli olarak tanımlar (Geertz, 1973: 4-5).

Özcü yaklaşım etnisite çalışmalarına binaen milliyetçilik literatürüne dâhil edilmiştir. Bu yaklaşımı savunan tüm araştırmalar dört farklı şekilde karşımıza çıkar.

İlk olarak eskilci yaklaşım; doğalcı görüşe kuşkulu yaklaşan bir kesim, milletlerin ve milliyetçiliğin tarihteki çok uzak bir dönemden beri var olduğu ve geçmişten bugüne fazla değişikliğe uğramadan geldiği düşüncesini savunur. Milletler ilktirler. Zamanın en başında var olurlar ve daha sonraki süreçlerin ve gelişmelerin kökeninde yatarlar. Bugünkü milletlerde değişen tek şey biçimsel farklılıklardır. Milli özü hep aynı kalır. Smith bunlara eskilci (perennialism) adını verir.³ Eskilcilere göre milletler eski çağlardan beri vardır. Milletleri oluşturan bu öz ise ortak kültürü, tarihi, dili ve toprağı paylaşan insanlardan meydana gelir. Bu da her milleti birbirinden farklı kılar (Özkırımlı, 2015: 85, 91, 97-101; Özoğlu, 2005: 11).

İkinci olarak doğalcı yaklaşım; yaklaşımın en uç halini temsil eder. Millet ile etnik kimlik arasında ayırım yapmaz. Etnik kimliklerin ve onu oluşturan dil, din, kan

³ Pek çok yazar tarafından John Armstrong etno-sembolcülüğün kurucusu olarak kabul edilse de Smith eskilci olarak tanımlar (Smith, 2013: 76-77; Özkırımlı, 2015: 83-86; Özoğlu, 2005: 11).

bağı gibi nesnel öğelerin verili olduğu ve kuşaktan kuşağa fazla değişikliğe uğramadan aktarıldığı düşüncesini içerir. Yani etnik bağılıklar doğuştan gelir ve toplumsal ilişkilerden bağımsız gelişir (Smith, 2013: 77-78; Özkırımlı, 2015: 81, 92). Bu yaklaşıma göre, milliyetçilik her dönemde insanlığın temel niteliğidir. Milliyetçilerin propaganda amaçlı çalışmalarında rastlanan bu görüş, milleti ya da etnik kimlikleri konuşma, koku alma, cinsiyet gibi doğuştan gelen bir özellik olarak gören bir düşüncedir. Yani kişilerin ait oldukları etnik kimlikler önceden belirlenmiştir. Diğer bir ifadeyle, kişiler bir aileye doğdukları gibi bir etnik topluluğa doğarlar (Özkırımlı, 2015: 82-83, 91). Bu iddia milletlerin kökeninin biyolojik mi yoksa kültürel mi olduğu noktasında iki farklı düşüncenin ortaya çıkmasında etkili olur.

Üçüncü olarak sosyo-biyolog yaklaşım; etnik bağılıkların kökenini genetik özelliklerde ve içgüdülerde arar. Bu yaklaşımda kültürel grup geniş bir soy grubu olarak ele alınır ve kültürel simgeler biyolojik benzerliğin işaretleri olarak kullanılır. Bu görüşe göre milletler, geniş ölçekli ailelerdir. Bunun da temelinde üreme içgüdüsü yatar. Bu üreme duygusunu da başarıya ulaşma içgüdüsü yönlendirir. Ancak üreme eyleminde bulunurken akraba olanı seçmek insanların genlerine işlemiştir. Kendisiyle hısımlarına ise, kültürel unsurlar (efsaneler, mitler) aracılığıyla ulaşır. İşte tüm bunlardan dolayı insanlar etnik gruplarına ya da milletlerine karşı güçlü duygular beslerler ve etnik kimlik bireylerin siyasi temayülleri üzerinde belirleyici rol oynar. (Smith, 2013: 77-78; Özkırımlı, 2015: 87-88, 91, Aktürk, 2006: 24-25).

Dördüncü olarak kültürel yaklaşım; bu ilkçi yaklaşım düşüncesi Geertz ve Shills'in çalışmalarıyla bağdaştırılır. Bu yaklaşım, etnik grupların ve milletlerin toplumsal varoluşu çok öncesinden kültürel olarak verili olan niteliklere dayanarak oluşturulduklarını savunur (Smith, 2013: 78-79). Bu düşüncede milletler, doğal bir oluşumun, tarih sürecinin bir unsurudur. Zaten bugünü de belirleyen tarih olduğu düşüncesinden hareketle bu yaklaşım, etnik bağılıklara olan inancı ön plana çıkarır. Bireyleri, etnik topluluğu ya da milleti ötekilerden ayırdığı düşünülen din, dil, ortak geçmiş gibi öğelere sınıksız bağlayan bu öğelerin ilk olma niteliği taşıdığına, herşeyden önce var olduğuna duyulan inançtır (Özkırımlı, 2015: 88, 91, 95). Nitekim

Geertz'e göre, etnik gruplar ve milletler, toplumsal varoluşun kültürel olarak verili olanlarından doğarlar ve birçok insanın benlik duygusu kan, ırk, dil, yerellik, din ya da geleneğin gerçekliğine bağlıdır. Tabi Geertz, bu iddiada bulunurken organik bir doğalcılığı benimsememektedir (Smith, 2013: 79). Geertz, Connor ve Grosby gibi primordialistler etnik gruba atfettikleri kan bağıyla gerçekte böyle bir bağın olmadığını kabul ederler. Burada kast edilen şey, önemli olan bireylerin kan-soy bağı olduğuna inanmasıdır. Yani öznel bir kan bağı algısıdır. Böylece bu yaklaşıma göre, etnisite kanbağı algısına dayanan bir toplumsal kategoridir (Aktürk, 2006: 25).

1.2.2. KONSTRÜKTİVİST (İNŞACI) YAKLAŞIM

Konstrüktivist veya inşacı olarak ifade edilen bu kuram, milletlerin ve milliyetçiliğin modern dönemdeki gelişmelerin neticesi olarak, tarihsel birikimlere dayandırılarak ya da geçmiş ile herhangi bir bağlantı olamadan inşa edildiğini ileri sürer. Bu yaklaşım ikiye ayrılır. Biri kapitalizmin gelişmesinin bir sonucu olarak icat edilmiş milletlerin ve milliyetçiliğin ortaya çıktığını savunan materyalistler ya da modernistler, diğeri de materyalizmin dışında tarihsel birikimlerin gelişimine ve dönüşümüne dayanarak ancak modernist olarak var olan millet ve milliyetçiliği iddia eden kültürcüler ya da etno-sembolcülerdir.

1.2.2.1. MODERNİST YAKLAŞIM

Bu ekolün 1960-70'lerdeki öncüleri Hans Kohn, Ernest Gellner, Elie Kaedourie'dir. 1980-90'lardaki öncüleri Eric Hobsbawm, Tom Nairn, John Breuilly, Benedict Anderson'dur. Modernistler, milletler ve milliyetçiliğin son 200 yıldır var olduğunu ve bunun da modernleşmenin belli süreçlerinin (sanayileşme, sekülerleşme, laikleşme, kapitalizm, kentleşme, bürokratik devlet vb.) ürünü olduğunu söylerler. Zaten modern öncesi dönemlerde milliyetçiliği ortaya çıkaracak toplumsal, siyasal ve ekonomik koşullar yoktu. Bu koşullar modern süreçle başlamıştır (Özkırımlı, 2015: 102-103). Milliyetçilik bu ekolün öncüleri tarafından farklı tarihlerde başlatılmaktadırlar. Lord Acton; Polonya'nın ilk parçalanması/bölünmesi sırasında, Benedict Anderson; Amerikan Devrimi, Hans

Kohn İngiltere Devrimi, Kedourie, Fichte'nin 1807 tarihli Alman milletine seslenişleri ile başlatmışlardır. Bu ekolün öncüleri milletleri ve milliyetçiliği modernleşmenin farklı noktalarına odaklanarak açıklarlar. Örneğin Ernest Gellner; sanayileşmeyi, Thomas Nain; İstikrarsız ekonomik kalkınmayı, John Breuilly; bürokratik devleti, Benedict Anderson; matbuat kapitalizmi ve zaman algısının değişimini ele alarak icat etmişlerdir. Bu ekole göre, önceki etnik gruplarla olan herhangi bir bağ sadece yanılsamadır. Aynı zamanda modernist varsayılan milli kimliklerin geçmişin gelenek ve törelerine bağlı olmadığını, bunların yalnızca geçmiş olaylara benzediğini söyler. Modernistler için milliyetçilik, Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkan toplum, halk egemenliği ve vatandaşlık ilkeleri üzerine kurulmuş modern politik bir öğretilerdir.

Bu, tıpkı Berman'ın (1994) deyimimiyle modernizm, katı olan herşeyi buharlaştırıyor, demesi gibidir. Yani modernizm; büyük keşifler, sanayileşme, kentleşme, demografik değişim, kitle iletişim sistemleri, milli devletler, toplumsal hareketler, kapitalist dünya pazarı gibi sahip olduğu özellikleri kendinden önceki dönemden farklı olduğu kadar kendinden önceki dönemi dönüştüren, ortadan kaldıran, katı olan herşeyi dünyevileştiren ve katı olan herşeyi buharlaştırıp havaya karıştıran bir muhtevaya sahiptir.

Bu genel değerlendirmeden sonra tek tek modernist kuramcılarının meseleyi nasıl ele aldığına bakmak meseleyi daha anlaşılır hale getirecektir. Aynı zamanda bu yaklaşımı ele alırken odaklandıkları bazı noktaların üçüncü bölümde değineceğimiz Kürt kimliğini açıklamada ne oranda etkili olduğunu irdelememiz noktasında önem arz etmektedir.

Tom Nairn'e göre, milliyetçiliğin temel dinamikleri, Fransız veya sanayi devrimi gibi dünyaya egemen olan tarihsel gelişim sürecinde aranmalıdır. Yani yazar, bu gelişim sürecinde geleneksel kırsal bir toplumdan modern zamanlara geçişin ana unsurlarından birinin milliyetçilik olduğunu iddia eder. Ama modern olan yalnızca milliyetçilik değildir. Dolayısıyla milli devletler, milli kimlik, bütün milletler arası topluluklar da modernlerdir. Böylece sanayileşmenin modern siyasal milletleri ürettiğini, fakat burada modern felsefenin esas konusunun sanayileşme

değil, sanayileşmenin son derece karmaşık ve değişken artçı sarsıntısının bir sonucu olan milliyetçilik olduğunu da belirtir (Nairn, 2015: 13-14, 227-228, 246; Smith, 2013: 71). Bu sebeptendir ki, modernliğin ürünü olan milliyetçilik, 18. yüzyıldan bu yana kapitalist ekonominin eşit olmayan gelişiminin sonucunda karşımıza yeni bir yaklaşım olarak ortaya çıkar (Özkırımlı, 2015: 108-109; Smith, 2013: 71).

Öte taraftan Nairn, milleti, etnik kimlikleri veya farklı tikel grupları milliyetçilik kuramları içerisinde nereye oturttuğunu ifade etmeye çalışır. Her şeyden önce milleti “modern bir Janus”’a benzeten Tom Nairn, Janus’un her iki yüzünün de çelişkili bir zamansal belirlenime dayandığını belirtir. Janus’un bir yüzünü, ilkçi bir yaklaşımla içkin bir aidiyetin kök salma ihtiyacınca belirlenen geçmişe yönelimi ifade eder. Diğer yüzünü ise, modern bir durum olarak geleceğe yönelim içinde zuhur eden kitlesel bir umut, tasa ve kader birliği algısı belirler. (Yalçın, 2014: 201-202). Bu noktada milliyetçilik, modern kalkınma içerisinde milletin sistematik doğasını temsil eden bir şemsiyedir. Burada sanayileşme süreci, milliyete dair etnik, din, dil gibi bütün etkenleri tutarlı bir şekilde çok daha önemli kılmıştır. Yani modernitenin evrensel bir koşulu olarak ortaya çıkan milliyetçilik, kendini geçmişin küllerine dayandırarak, fakat onu yeniden yorumlayarak, değiştirerek ve inşa ederek gerçekleştirir. İşte bu süreçte milliyetçilik, modern öncesi farklı tikel grupları ve bu kimliklerin sahip oldukları dil, toprak, gelenek, görenek, mit, sembol gibi değerleri yok sayarak, ortadan kaldırarak ya da ortak değerler üzerine kurarak değil; bu farklı toplulukları ve sahip olmuş oldukları tarihsel birimlerini yeniden üreterek ve yeniden icat ederek ortaya çıktı (Nairn, 2015: 45, 87).

Ayrıca yazar milliyetçiliği, geri kalmış toplumlar üzerinden şöyle ifade etmeye çalışır. Milliyetçilik, geri kalmış kültürlerin ve halkların birbiri peşi sıra modernitenin güçlerini ve yararlarını kendi amaçları uğruna benimseme çabasıdır. Böylesi bir süreçte, geri kalan toplumların halkları kalkınma beklentisiyle hareket etmiş olsa dahi bunun gerçekleşmesi için seçkinlerin ön ayak olması gerekecektir. İşte, seçkinlerin kendi toplumunun ilerleme görevini üstlenmesi milliyetçiliğin ilk adımını oluştuyordu. Nitekim bu ilerleme fabrika, okul, parlamento gibi birikimlere sahip gelişmiş merkez ülkeleri taklit etmekle başladı. Fakat bu süreci, yabancıların müdahalesini redederek yapmaktaydı. Bu da, gelişmiş merkez ülkelere

karşı kendi kimlik bilincine varmış bir topluluk yaratmaktan geçiyordu (Nairn, 2015: 122; Özkırımlı, 2015: 110; Yalçiner, 2014: 199; Smith, 2013: 94).

Nairn'in iddiaları özetle; kapitalizmin hızlı bir şekilde öncelikle merkezi ülkelerde gelişmesinin bir sonucu olarak geri kalmış toplumlar üzerinde yarattığı baskının bir tezahürü olarak milliyetçilik çevre ülkelerde ortaya çıkmıştır. Bu noktada şunu belirtmek gerekir ki, milliyetçilik çevrede olduğu gibi merkez ülkelerde de kaçınılmaz bir sonuçtur. Zaten milliyetçiliği doğuracak unsurlar gelişmiş ülkelerde mevcuttu. Bunun için milliyetçiliğin dünya sisteminin bir normu haline gelmesini ve milli devletin bir ideolojiye sahip olmasını beklemek zorunluydu. Sonuç olarak milliyetçilik, kapitalizmin yarattığı dengesiz kalkınmanın diyalektik bir sonucu olarak tarafların birbirini değişime zorlamasıydı.

Benzer bir şekilde Michael Hechter ise, merkez gelişmiş ülkeler ile kalkınmamış çevre toplumlar arası ekonomik eşitsizlik ve kültürel farklılıklar arttıkça ezilen toplumların daha fazla içine kapanacağını; bunun da beraberinde çevre topluluğun üyeleri arasında iletişimi, dayanışmayı arttıracak ve merkez ülkelerle siyasi bütünleşmeyi kabul etmemesine neden olacağını belirtir. Bu durum bir süre sonra çevrenin merkezden hiçbir farkı olmadığı anlayışını sağlayacak, hatta ondan üstün olduğu iddiasını ortaya çıkaracaktır. Bu da modernleşmeyle birlikte ezilen topluluğun, merkezileşmiş devlete karşı kendini farklı bir millet olarak tanımlamasına ve bağımsızlık istemesine yol açacaktır (Özkırımlı, 2015: 122). Burada yazar, millet (zorunlu olarak devlet olmayan) yönetim birimiyle uyumlu olmalıdır, ilkesinin modern olduğunu çünkü bu ilkenin doğrudan yönetim doğrultusundaki modernleştirme hareketinin bir işlevi olduğunu savunur. Modern öncesi imparatorlukların yönetimi, kendilerine bağlı çevre yönetimlerin taraflarını tatmin eden dolaylı bir yapıya sahipti. Fakat modern dünyada merkezi yönetimin güçlenmesiyle birlikte çevredeki yönetici seçkinler eski konumlarını kaybedince bağımsızlık arayan milliyetçi bir siyasayı benimsemeye başladı. İşte milliyetçilikle yalnızca modern dünyada karşılaşmamızın nedeni de budur (Smith, 2013: 98-99). Yani milliyetçilik, gerek Nairn'de gerekse Micheall Hechter'da modern devletteki bölgeler ya da devlet genelindeki sınıflar arasındaki, gelişmemiş çevre bölgeler ile gelişmiş merkez bölgeler arasındaki ya da merkez seçkinler ile yeni harekete geçmiş

çevre kitlelerin desteklediği çevre seçkinler arasındaki görece yoksunluktan doğar (Smith, 2013: 72).

Öte taraftan John Breuilly (2000), modernist yaklaşımı şöyle ele alır. Belirli milliyetçilikleri açıklamak için milliyetçiliği toplumsal ve ekonomik yapıların sınıfsal çıkarların ya da kültürel oluşumların yansıması olarak ele alabiliriz. Fakat milliyetçilik daha çok siyaset ile yani güçle/iktidarla ve modernleşme süreciyle ilgilidir. Yani milliyetçilik, iktidarı ele geçirmeye ya da kullanmaya çalışırken bunu milletçi savlara (milletin kendine özgü karakteri, çıkarları, bağımsız oluşuna) dayanarak haklı göstermeye çalışan siyasi hareketlerdir (Özkırımlı, 2015: 129-131). Bundan dolayı modern devlet; milletlerin ve milliyetçiliğin yalnızca habercisi değildir. Aynı zamanda onun toplumla ilişkisini, devlet egemenliğinin takipçisi olmasını, hatta onunla bütünleşmesini sağlar (Smith: 2013: 72-73).

Eric Hobsbawm ise milliyetçilik çalışmasını dönemler halinde ele alır. İlki, Fransız Devrimi'nden 1918'e kadar olan milliyetçiliğin doğduğu ve şekillendiği dönemdir. İkincisi, 1918-1921 arası paradoksal olarak milliyetçiliğin yeniden dirilişi ve yapılanması dönemidir. Üçüncüsü, -antifaşist milliyetçi hareketleri kast ederek- 1921-1950 arası milliyetçiliğin doruk noktasına ulaştığı dönemdir (Hobsbawm, 2014: 102, 158; Özkırımlı, 2015: 146; Castells, 2008).

Yazar, her şeyden önce millet kavramını tartışmaya açar. Milletın sabit bir tanımının yapılamayacağını, çünkü tamamen modern bir kurgu olduğunu ve sürekli değişen bir yapısı olduğunu belirtir. Fakat kendilerini bir milletin üyeleri olarak gören yeterli büyüklükteki insan topluluğunu millet olarak ele alır. Nitekim milliyetçiliğin kavramsallaştırdığı bir millet, geleceğe dönük olarak tanımlanabilirken, gerçek millet ancak aposteriori (tecrübeyle ortaya çıkan) olarak tanımlanabilir (Hobsbawm, 2014: 23).

İşte bu noktada Hobsbawm, modern devletlerin bir kültür farklılığını ortaya koyan etnik kökenden geldikleri iddiasının bir mit olduğunu söyler. Çünkü modern milli devletler etnik köken iddiasında bulunamayacak kadar heterojendir (Hobsbawm, 2014: 83-84, 32-33). Fakat ona göre tam bir millet gibi değerlendirilemeyecek bir ön millet olarak istisnalar söz konusudur. Mesela, pek

yaygın olmamakla beraber kendilerini bir etnik topluluk olarak gören, çevrelerindeki halklara hiç benzemeyen bir dil konuştukları, belirli tarihsel bir toprak üzerinde yaşadıkları, geçmişe dayanan çeşitli pratikleri paylaştıkları için Macarlar, Kürtler, Yahudiler, Somalililer, Basklar etnik köken, geniş toprak parçalarında, hatta dağınık olarak yaşayan ve ortak bir yönetim yapısından yoksun olan bu halkları ön millet olarak ele alabiliriz. Nitekim Hobsbawm, milliyetçiliğin tabandan geliştiği yönündeki tarihsel kanıtları (dilsel, ülkesel/toprak, etnik, dini ve tarihsel siyasi özellikleri) kabul eder, ama bunu pro-milliyetçilik olarak adlandırır. Çünkü milletler ve milliyetçilikler, ancak milli bir devlet kurulduğunda, ya bu milli devletin bir ifadesi olarak ya da gelecekteki devlet adına varolur (Castells, 2008: 43). Modern bir millet olmayan bir ön millet olarak kültürel boyutu ağır basan Yahudiler, Batının uygarlığını benimsemiş olmasına karşın, icat edilmiş kültürünü sahiplenmemiştir. İşte etnik köken ya da ırk, milli kimlikten ziyade kültürel farklılıklara, biz-onlar ayırımına işaret eder (Hobsbawm, 2014: 84-86).

Burada yazarın vurguladığı önemli bir nokta, bizi kültür ve medeniyet tartışmasına götürüyor. Bu yaklaşıma göre, modern anlamda milli kimlikten ancak bu iki unsurun bir bütün olarak alınmasıyla ya da icat edilmesiyle bahsedilebileceğini vurgular. Kültür ve medeniyet ayrımı yapmadan, modern olarak kabul gören Batının, her şeyini alarak tamamen uygar Batı modeli inşasına dayanan bir Doğu toplumu tezahüründe bulunacak olursak, gerçekten Hobsbawm'cı, Anderson'cu anlamda modern bir toplum, hayal edilmiş bir icat olarak karşımıza çıkar. Fakat bu ayrımı yaparak kendi değerleriyle, tarihsel birikimleriyle, kalıntılarıyla bir millet oluşturma; bizi etno-sembolcülüğe yakınlaştırır. Buradaki püf nokta esasen doğal mecrasında ilerleyen yerelin mi yoksa sonradan inşa edilen yapay olanın mı tercih edileceği tartışmasıdır.

Yazar, Gellner'den hareketle milletlerin varlığının, insanları sınıflandırmak için doğal, Tanrı vergisi olduğu, doğuştan gelen bir durum ya da politik bir kader olduğu gibi iddiaları gerçek dışı bir mit olarak değerlendirir. Milletlerden ancak toprağa bağlı devletler ortaya çıktıktan sonra söz edilebileceğini ifade ederek sonrasında düşüncesini şöyle temellendirir: Bundan dolayı milliyetçilik milletlerden önce gelir. Milletler milliyetçiliği yaratmaz. Yani milliyetçilik önceden var olan

kültürleri alır ve onları çoğu zaman çarpıtarak millete dönüştürür, bazen de koşullara uygun olarak yeniden icat eder. Ama genellikle var olan kültürleri tamamen yok eder. İşte bu bir gerçekliktir (Hobsbawm, 2014: 24; Özkırımlı, 2015: 145-146). Burada oluşturulması gereken ise yine Gellner'e dayanarak, milliyetçiliğin politik birim ile milli birimin birbiriyle uyumlu olması gerektiğini savunan ilkedir (Hobsbawm, 2014: 24).

Ayrıca yazar, milletlerin yalnızca özgül bir türde teritoryal bir devletin işlevi ya da bir devlet kurma özlemi olarak değil bunun yanında teknolojik ve ekonomik gelişmenin belirli bir aşaması neticesinde varlığını ortaya koyar. Aynı zamanda yazara göre konuşulan ve yazılan milli diller; matbaa, kitlesel okuryazarlık, kitlesel eğitimden önce ortaya çıkamayacaktır (Hobsbawm, 2014: 24-25).

Öte taraftan Hobsbawm ortak tarihi bir toprağı/vatanı, dili, dini, geleneği, mitleri ve sembolleri; kültürel toplulukları birbirinden ayıran unsurlar olarak görür. Bunlar, modern dönem öncesi nitelikler olarak millet olmayı sağlayamazlar. Yazar, Yahudi milletini misal vererek şöyle der. Dünyanın pek çok yerine yayılmış Yahudi milleti, modern döneme kadar dini inançları gereği ata yadigârı kutsal topraklara geri dönme umutlarını gerek politik gerekse teritoryal olarak modern anlamda bir milli kimlik oluşumunu gerçekleştirememiştir. Bunu yalnızca modern dönemde sağlayabilmişlerdir (Hobsbawm, 2014: 66-67). Lakin yazardan farklı olarak etno-sembolcü bir yaklaşımla, Yahudilerin milli kimlik oluşumunda modern dönemin koşulları yanı sıra tarihsel birikimin neticesinde dinin de bu milli kimliğin oluşumunda önemli bir sembolik itici güç olarak karşımıza çıktığını da belirtmek gerekir.

Yazarın ele aldığı bir diğer örnek ise, ortak dili konuşanların modern politik bir birlik sürecine girmemesinin kimlik oluşumunu engelleyeceği ile ilgilidir. Zaten dil; Kürtler, Macarlar, Yahudiler, Somaliler, Basklar için bir ön millet olarak önemli iken, bunların dışında diğer insanların bir gruba ait olduklarını gösteren niteliklerden yalnızca biridir. Nitekim doğal bir evrimle değil yaratılış olarak ortaya çıkan diller devletlerle beraber çoğalır; yoksa devletler dillerle beraber çoğalmaz. Mesela

Polonyalı ve Sloven dil gruplarının politik açıdan kendilerini Alman ya da Avusturyalı sayması gibi (Hobsbawm, 2014: 79, 82-85).

Öte yandan yazar, milliyetçiliği, kapitalizmin gereklerini yerine getirmek için devlet tarafından bir toplumsal mühendislik ürünü olarak icat edilmiş bir gelenek (törenler, semboller, örtülü olarak toplum tarafından kabul gören alışkanlıklar, kurallar, uygulamalardır) olarak öne sürer. Zaten milli bilinç de bu icat edilmiş geleneklerin en somut ve en yaygın halidir (Özoğlu, 2005: 13; Özkırımlı, 2015: 142-143).

Hobsbawm, bu geleneklerin icat edilmesi noktasında modern ve modern öncesi uygulamaların farklı olduğunu belirtir. Nitekim gelenekselci toplumlarda eski gelenekler yeni koşullara uydurularak yeniden icat edilirken, modern dönemde ise değişen gereksinimleri karşılamak için bilinçli bir şekilde yeni gelenekler icat edilir. Aynı zamanda bu icat edilen yapay gelenekler halkı denetim altına almanın da bir yoludur (Özkırımlı, 2015: 143-144).

Bir başka modernist kuramcı Ernest Gellner “Uluslar ve Ulusçuluk” kitabında, milletleri yaratan milliyetçilikler olduğunu belirtir. Ayrıca Milliyetçiliğin önceden var olan tarihsel mirasın getirdiği çok sayıdaki kültürü, çoğunlukla dönüştürerek kültürel zenginlikten de yararlandığını ifade eder. Bu amaç doğrultusunda ölü diller yeniden canlandırılır, gelenek icat edilir (Gellner, 2013a: 138). Siyasi ve milli birimlerin birbirleriyle uyumlu olması gerektiğini savunan bir ilke olarak milliyetçiliğin, doğal olmadığını, sanayi toplumunun bir ürünü olduğunu belirtir. Bunu da eğitim ile edinilmiş yüksek ortak kültürün, ekonomiyle, siyasi güçle ve bürokratik yönetimle arasındaki uyuma borçludur (Gellner, 2013a: 28-29,71; Gellner, 2013b: 8; Özoğlu, 2005: 13). Yani milletler; yaygın ve standart eğitim sisteminin okur-yazarla, uzmanlaşmayla gerçekleştirdiği yüksek kültürün ifadeleridir. Sanayileşmenin milliyetçiliği teşvik etmesi gibi, milletler de devingen okur-yazar bir gücü eğiterek sanayileşmeyi destekler (Smith, 2013: 72).

Gellner, insanlık tarihini avcı-toplayıcı, tarımsal ve modern-endüstriyel toplum diye üç evreye ayırır (Gellner, 2013a: 201; Özkırımlı, 2015: 159). Avcı ve toplayıcı toplumlarda, merkezi bir siyasi gücün olmayışı, tarım toplumlarının,

kültürel seçkinler (merkez- yüksek kültür ya da yüksek gelenek) ile yerel (çevre-aşağı kültür ya da aşağı gelenek) arasındaki kastları birbirinden ayırma görevi görmesi, diğer bir ifadeyle tarım toplumunun azınlığını oluşturan okuryazar ve yönetici sınıf (askerler, rahipler, kâtipler, idareciler, kentliler) ile toplumun çoğunluğunu oluşturan doğrudan tarım üreticisi olan köylüler arasında katı bir kültürel ayrılık söz konusu olması nedeniyle milletler ve milliyetçilik bu süreçte ortaya çıkmamıştır. En basitinden sıradan bir insan ile ruhban arasındaki eşitsizlik, okuryazarlığın yanında bir de dini ayin dilini ve yazısını ve hatta söylemini anlaşılmaz hale getirir. Bu derin ayrım toprağa dayalı toplumlarda insanların standart ve yaygın kültürel durumunu yansıtır. İşte bu nedenden dolayı bu toplum tipinden milletler ve milliyetçiliğin ortaya çıkması mümkün değildir (Gellner, 2013a: 31,79-86, Gellner, 2013b: 63-65). Zaten Gellner için bunun başarılması ancak koşulların uygunluğu, modern koşullarda etkili güç olmayı başarmış olan tarım toplumlarının, modern ve bağımsız milli bir devlet olarak kurulması ile mümkündür (Castells, 2008: 43, 87).

Modern toplumlarda ise mesleki değişim ve hareketlilik, diğer bir ifadeyle toplumsal devrim ve sınıflar arası geçişler artmıştır. Yani tarım toplumunda pek çok ayrıntılı uzmanlıklar vardır. Bu uzmanlaşma uzun bir süre aldığı için uzmanlıklar arasındaki geçişler oldukça azdır. Fakat sanayi toplumunda ortak eğitimden geçmiş daha fazla nüfus, iş ve uzman olduğu için geçişler daha fazladır. Mesela endüstriyel üretimin artan karmaşıklığı, işçinin artık kazma kürek kullanan bir adam değil, yazılı bir kullanım kılavuzu doğrultusunda kullanmayı öğrendiği traktör gibi bir makinenin kontrol sistemi üzerinde uzmanlaşmış biri olmasından ileri gelir. Toplumun bu özelliğinden dolayı bireyler birbirleriyle iletişim içinde olmalıdırlar. İşte bu durum ortak yüksek bir kültürü sağlayacak eğitim sistemini kaçınılmaz kılar. Bu toplumda ortak bir yüksek kültürle herkesin belirli bir dili konuşması mümkündür. Bu nedenle, kültürün modern çağdaş siyasi yapı tarafından desteklenmesi gerekiyordu. Öte yandan modern toplum, uzmanlaşmayı gerektiriyordu. Fakat bu toplumda uzmanlık alanları tarım toplumuna göre daha yakın ve benzerdi. Bu da, halka sunulacak eğitim sisteminin standart bir dille yazılmasını ve okunmasını gerektiriyordu. İşte bireyi birey yapan ve ona kimlik veren de bu eğitimidir. Böylesi karmaşık bir kitlesel eğitim

sistemini ayakta tutabilecek, denetleyecek tek siyasi yapı modern devletti. Bu sebeptendir ki, milliyetçilik sanayi toplumun bir ürünüdür (Gellner, 2013a: 31, 99-116; Gellner, 2013b: 65-57; Özkırmılı, 2015: 160-162; Smith, 2013: 69-70).

Sanayi toplumu, herkesin birbirinin yerini aldığı homojen bir topluma, yani anonim kitle toplumuna ihtiyaç duyar. Bu da, yazılı bir kültürün topluma nüfuz etmesiyle, merkezi ve standart bir eğitim sistemiyle olur. Bu sebeple Gellner milliyetçiliği, anonim kitle toplumunun inşası olarak sunar. Kısacası Gellner'in milliyetçiliği; modern devletin ürettiği, kapitalist dinamiklerle beslenen, modern devletin yukarıdan aşağıya empoze ettiği bir kültürdür.

Öte yandan Benedict Anderson ise, "Hayali Cemaatler" kitabında milletlerin doğal ya da ebedi değil, modern inşalar olduğunu söyler. En küçük milletlerde bile insanların hepsinin yüz yüze temasta bulunamayacağını, birbirlerini tanıyamayacağını, halkın çoğunun bir şey işitemeyeceğini ifade eder. İşte milli ölçekte grup dayanışmasını sağlayacak yapay bir modern çağrı durumu olarak milletler-milliyetçilik, hayali bir cemaat ve siyasi topluluk olarak ortaya çıkar. Anderson diğer modernist-materyalist yaklaşımlardan farklı olarak milliyetçiliğin yalnızca bir icat, yani gerçek olmayan bir şey olarak değil aksine milletlerin ve milliyetçiliğin tam da hayal edildiklerinden gerçek olduğunu savunur. Keza ona göre, millet ve milliyetçilik özel bir kültürel yapıdır türüdür. Modernist ve kültürçüler arasındaki kritik fark da budur. (Anderson, 2014: 19-22; Özoğlu, 2005: 14; Özkırmılı, 2015: 175-177).

Yazar, milletlerin hayal edilmesini 16. ve 17. yüzyılda toplumdaki en önemli iki kültürel sistem olan dinsel cemaatlerin (din) ve hanedanlık mülkünün (hanedanlığın) gerilemeye başlamasıyla sağlandığını belirtir. Dini toplulukların önemsiz hale gelmesine iki gelişme neden olmuştur. İlki insanların kültürel ve coğrafi ufkunu geliştiren, dolayısıyla da insan hayatının alabileceği mümkün olan biçimler hakkında fikirleri aniden genişleten, yani farklı hayat tarzları sunan Avrupa dışı coğrafi keşiflerdir. İkincisi kutsal dilin, Latincenin önemini yitirmesi ve bunun sonucunda yerel halk dillerin ehemmiyet kazanması ve bu dillerde daha çok kitap üretilmeye başlanmasıdır (Anderson, 2014: 26-33; Özkırmılı, 2015: 177-178).

Öte yandan din ve hanedanlık gibi iki kutsal topluluğun önemini yitirmesindeki en önemli sebep, dünyayı algılama tarzında meydana gelen köklü değişim ve zaman tasavvurunda yaşanan dönüşümdü. Yani ortaçağ anlayışına göre, olaylar eşzamanlı olarak yaşanmaktaydı. Her şeyin epistemolojisini din oluşturuyordu. Bu yüzden tek gerçek ve doğru olan onun tarafından belirleniyordu. İlahi güç tarafından belirlendiği için geçmiş, bugün ve gelecek yoktur. Ancak modern süreçte gerçeğin belirleyicisi, yön tayin ediciler bilim ve kapitalizm olmuştur. Zaman mefhumu açısından modern dönem öncesi anlayışın yerini geçmiş, bugün ve gelecek ayrımının olduğu türdeş, içi boş bir zaman düşüncesi aldı. Bu da, geçmişten geleceğe uzanan bir topluluk hayal etmeyi mümkün kıldı. Yani bu dönüşüm, dünyayı algılama biçimlerini kökünden değiştirmiş ve milletin hayal edilmesini mümkün kılmıştır. Yazar, en önemli hayal etme biçimi olarak ise roman ve gazeteyi ele alır (Anderson, 2014: 33-50).

Dinin ve hanedanlıkların önemini yitirmelerinin ve zaman anlayışındaki değişimin etkisiyle oluşan bu kültürel ortamda milliyetçilik yeşerecektir. Yazara göre, bu oluşumu sağlayacak gelişme, kapitalizmin yayıncılık sektörüne girmesi olacaktır. Haliyle ilk zamanlar yayıncılık sektörünün hedefi, sayıları oldukça az olan Latince bilenlerdi. Fakat kapitalizm, kâra ve dolayısıyla daha fazla okuyucu kitlesine ihtiyaç duydu. Bu da yayın sektörünü, farklı yerel dillerdeki okuyucular için kitap basmaya itti. Bu süreci hızlandıran ve milli bilincin oluşmasını sağlayan üç gelişme karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak kapitalizm, Latinceyi dini ve gündelik dil olmaktan çıkararak, yerel dillerin ve edebiyatının canlanmasını ve entelijensiyanın bu dilleri benimsemesini sağladı. İkinci olarak, milli bilincin oluşmasında başarısını daha çok kapitalist yayıncılığa borçlu olan reformun etkisiydi. Kapitalist yayıncılık, yerel dillerdeki okuyucularını dini ve siyasi amaçları doğrultusunda yönlendirerek Latinceye, dolayısıyla Kiliseye karşı reform hareketidir. Son olarak geleceğin mutlak monarşisi olmaya aday olanların idari merkezileşme için halk dillerinden yararlanmaya başlamasıdır. Sonuç olarak, bu üç gelişme halk dillerinden geniş bir okuyucu yaratmış ve Latinceyi tahtından etmiştir (Anderson, 2014: 33-50; Özkırmı, 2015: 180-182; Smith, 2013: 114-115).

Bu yayın dilleri, üç farklı yoldan milli bilincin temellerini atmıştır. İlk olarak, Latincenin altında fakat konuşulan halk dillerinin üzerinde bir düzeyde, birleşik bir müdahale ve iletişim alanı yaratmak oldu. İkinci olarak, kapitalist yayıncılık dile yeni bir sabitlik ve öznel millet kavramları için kadimlik fikrini kazandırdı. Üçüncü olarak ise, kapitalist yayıncılık eski idari halk dillerinden farklı bir iktidar dili yarattı. Bu durum hayal edilmiş modern milletlerin çıkışına zemin hazırlamıştır. Mesela Türk-Türkiye'nin milli bilincini, daha geniş bir İslami kimlik aleyhine yükseltmek için Atatürk zorunlu Latin alfabesini dayattı (Anderson, 2014: 59-62).

Kısacası milletler-milliyetçilikler, sanayi devrimiyle beraber hayal edilmiş icatlardır. Benedict Anderson, milletlerin doğuşunu ve gelişimini dinsel cemaatlerin (evrensel Tanrı dilinin) ve hanedanlıkların (mutlak monarşinin) çöküşüyle, kapitalizmin, yerel dillerin ve matbuat yayıncılığının gelişmesiyle, kapitalist yayıncılığın kendi iktidar dilini yaratmasıyla, sanayi devrimiyle beraber yeni bir dil olan resmi devlet/milli dillerinin oluşumu ve zaman kavramının değişimiyle ilişkilendirir. İşte tüm bu gelişmeler topluluklara, kendini gerçek olarak yeniden hayal edebilecekleri bir siyasal örgütlenme biçimi sundu.

Sonuç olarak, Modernist perspektiften milletler, modernizasyon ve rasyonalizasyonun (akılcılaşmanın) bir sonucu olup bürokratik devlet, sanayi ekonomisi ve insan özerkliğinin seküler kavramlarının yükselmesi olarak örneklendirilmiştir. Heterojen politik oluşumların modern öncesi dünyası (imparatorluklar, şehir devleti, teokratik bölgeler) hanedanlık ve dini ilkeler tarafından meşrulaştırılmakta olan linguistik ve kültürel çeşitlilik, değişken ve bölünmüş bölgesel sınırlar ve sürekli toplum ve bölgesel katmanlaşma milli devletlerin lehine ortadan kalkmıştır. Bu gibi çıkarımlar milli inşanın 7 temel boyutunu vurgulamaktadır. Buna göre, milliyetçilik ve milletler (Huntchinson, 2000a: 652; Smith, 2013: 72-74):

- Seküler politik birimler olarak, bağımsız bir devletin başarısında akılcılığı arayan mevcut egemenliğin fikirlerini aşılmasıdır (Gellner, Breuilly, Anderson, Hobsbawm).

- Birleştirilmiş bölgeler olarak, merkeziyetçi devlet tarafından korunan sınırlar ve nüfus üzerinde tekel bir baskının oluşturulmasıdır (Gellner, Hobsbawm).
- Standart bir eğitim sistemiyle oluşturdukları kültürel homojenlik, yani genellikle standart bir dil oluşturup kültürü baştan oluşturur (Gellner, Hobsbawm, Calhoun).
- Hangi bölgeler ve sosyal tabakaların istikrarlı olarak devlet tarafından birleşik topluma dâhil edildiği yoluyla doğrusal bir sürecin oluşturulmasıdır (Gellner, Horoch, Hobsbawm).
- Sanayi kapitalizmi, bölgesel eşitsizlik ve sınıf çatışması gibi yeni iktisadi ve toplumsal etkenlerden doğar (Hechter, Nairn).
- İnşa edilmiş modern bir unsur olarak, yetkin modern devletlerde ve onlar aracılığıyla ya doğrudan ya da özel (imparatorluk/koloni) devletlerle karşılık içinde biçimlendirilir (Breuilly, Giddens, Mann, Anderson, Hobsbawm).
- Modern öncesi toplulukların yıkılıp bunlarda var olmayan milletlerin yaratılmasındaki rolü üzerinedir (Kedourie).

1.2.2.2. ETNO-SEMBOLCÜ YAKLAŞIM

Etno-sembolcü kuram, modernist yaklaşımın yirmi-yirmi beş yıl süren iddialarının tatminkâr olmaktan uzak olmasından, primordialistlerin (özcülerin) açıklama zayıflığından dolayı bir tepki olarak doğmuş ve temel savlarını modernizm eleştirisinden yola çıkarak geliştirmişti (Smith, 2013: 87). Ancak “etno-sembolcü” terimi, yakın tarihe kadar kuramcılar tarafından sahiplenilmemesine karşın Smith, adıyla özdeşleşen bu terime açıkça sahip çıkmıştır. Bu yüzden Smith, çalışmalarıyla kendini kabul ettirecek olan etno-sembolcülüğe temel oluşturduğu söylenebilir. Öyle ki, bu yaklaşımın öncülerinden olan ve çoğu kuramsal çalışmada etno-sembolcülüğün kurucusu olarak kabul edilen Armstrong, hiçbir eserinde bu terime yer vermez. Hatta sonraki yıllarda modernistlere yaklaşarak milletlerin icat edildiği belli bir tarih olduğunu belirtir. Fakat Smith, Armstrong’un bakış açısını “eskilci” olarak tanımlarken, Huntchinson ise hem Smith, hem de Armstrong’un görüşlerine “etnikçi” nitelemesini yakıştırır (Özkırımlı, 2015: 202-204, 206-207).

Bu yaklaşımın öncüleri yukarıda kendilerinden söz edildiği üzere; Anthony Smith, John Armstrong ve John Huntchinson'dur. Bu kuram, modernist yaklaşım ile primordializm arasında bir orta yolu savunur. Etno-sembolcüler eski efsanelerin, sembollerin ve etnik geleneklerin görmezden gelinemeyeceğini, geleneksel ve modern arasında bir devamlılığın olduğunu iddia eder. Ancak geçmişin şimdiyi belirlediğinden ziyade, etkilediğini savunur. Keza bu kurama göre, geçmişten gelen mitler, semboller, ritüeller bir bütün olarak modern milliyetçiliğin ortaya çıkmasını etkiler ve modern öncesi etnik topluluk, modern milliyetçilik konseptlerinin (dil, vatan, kimlik, semboller) temel dayanağını gösterir. Bu nedenle etno-sembolcülük, Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkışı ve gelişimini açıklama ve anlama noktasında önemli bir işlev görebilir.

İstitrat kabilinden söylemek gerekirse, bu kuramın yukarıda zikredilen savunucularının genel olarak ortaya attıkları tez, milletlerin ve milliyetçiliğin ancak etnik kültürel kimliklerin (dil, tarih, gelenek, din, mit, sembol gibi ortaklıkları olan kültürel yapının) çözümlenmesiyle ve modern bir yapı olarak anlaşılabilceği şeklindedir. Tabi şunu da belirtmekte yarar var ki, bu çözümlemeyle; dışsal koşullar ve topluluğa ait olan gelenek, tarih, dil, mit, sembol gibi kaynaklar ile olan ilişkiler neticesinde farklı milliyetçilik türlerine bürünmesi söz konusudur.

Diğer bir ifadeyle etno-sembolcü yaklaşım, etnik ve millet gibi kolektif kültürel kimliklerin sosyolojik temelini birlikte vurgularken, milli kimliğin belirgin bileşenlerinde özel noktaları ortaya koymaktadır (Smith, 2002: 15). Yani etno-sembolcü kuram, milletlerin doğuşunun modern öncesi dönemlerdeki eski ortak kültürel kimliklerinin bağlamına yerleştirilmesi gerektiğine inanır. Bu topluluklar arasında en önemli olan tip belirli bir bölgeyle ilişkilendirilen, ortak kültür öğelerini, atalardan kalma mitleri ve tarihi anıları paylaşan insan nüfusunu adlandıran etnik kimliklerdir. Etnik kimlikler, inşacıların veya modernistlerin genel bir bütün olarak görmezden geldikleri, Özcülerin atladığı bir toplumsal oluşumdur (Smith, 2013: 122).

Bu yaklaşımda milliyetçiliğin tanımında etnisiteye yapılan aşırı vurgunun yanında bir de dinin kimliği ifade etmedeki etkisi de vurgulanır. Yani nasıl ki

Avrupa’da milletler anadillerine göre ayrılmışsa, Asya’da da bu ayırıcı görevi din faktörü üstlenir. Nitekim Asya’nın muazzam kültürel çeşitliliğin nedenlerinden biri içinde barındırdığı dinlerdir. Mesela, Osmanlı’da millet sistemi incelendiğinde, milletin din ve mezhep üzerine inşa edildiği görülür. Osmanlı’da dört farklı millet türü karşımıza çıkar. Bunlar; Müslüman, Rum, Ermeni ve Yahudi Milletleridir. Bunlar arasında Sünni Müslüman milleti, millet-i hâkime olarak adlandırılırken, Ermeni milleti, millet-i sadıka olarak nitelendirilir. Osmanlı bünyesindeki gayri Müslimler ise Milleti mahkûme (egemenlik altındaki millet), Millet-i Saire (diğer milletler) ya da Millet-i zımmî (zimmet altında bulunan) olarak tanımlanırlardı (Ortaylı, 2002: 218; Ercan, 2006: 7; Firidinoğlu, 2009: 52; Alver, 2013: 229; Palabıyık, Koç, 2015: 421).

Yapılan bu genel açıklamadan sonra her bir etno-sembolcü kuramcının meseleyi nasıl ele aldığına bakmak konunun daha anlaşılır olmasını sağlayacaktır. Etno-sembolcü kuramın, geçmişin geleceği belirlediği, etnik kimliklerin sahip oldukları din, gelenek, görenek, mit ve semboller savaş, sürgün, göç gibi nedenlerden dolayı zamanla değişim ve dönüşüm geçirerek modern bir kimlik olarak ortaya çıktığı iddiası Kürt kimliğini açıklamada önem arz edecektir.

1.2.2.2.1. John Armstrong: Etnik Kimlikten Milliyetçiliğe

John Armstrong, etnik grupları birbirinden ayıran ve yüzyıllarca süre gelen mitlerin, sembollerin varlığı üzerinde durur (Smith, 2013: 86). Avrupa’da etnik kimlikler yerleşik yaşam tarzına göre şekillendiğinden kendilerini toprağa, vatana göre tanımlar. Semboller, mitler ve toprağa bağlılık kimlik inşasında önemli ilke olarak karşımıza çıkar. Ortadoğu’da ise egemen hayat tarzı Avrupa’dakinden farklıdır. Bu ise, şecereyi/soyağacını ve kan bağıını ön plana çıkaran bir etnik kimlik anlayışını ortaya çıkarır. Etnik kimliklerin ayrımını ortaya koyan ikinci belirleyici etken ise, din farklılığıdır. Bu da, İslam ve Hristiyan çatısı altında bulunan etnik kimliklerin değerlerini, sembollerini ve ritüellerini etkileyerek kimliklerin değişik bir biçimde şekillenmesini sağlamıştır (Özkırmı, 2015: 205).

Bu noktada Safevi Persliği kayda değer bir örnek olacaktır. Smith’e göre, Safeviler 1501 yılından sonra şii inancının motivasyonu ile siyasi bir uyanışı ve kültürel bir yenilenmeyi başlattı. Aynı zamanda “on iki imam” inancının İran’da yayılmasına yardım etti Bu yayılmanın sonucunda 1722 tarihi itibariyle Farsça konuşanların çoğunluğu şiiliği kabul ettiler ve İran/Pers kimliği, giderek şiilikle aynı alanı paylaşır hale geldi. Bu uyanış 1905-1906 anayasa hareketinde siyasi ifadesini bulan zgn, orta sınıf, etnik Pers dayanışma duygusunun temellerini atmıştı (Smith, 2013: 157-158).

Yani milletlerin tanımında etnik değerlerin çok önemli bir rol oynamadığı milliyetçilik tanımları olasıdır. Benzer şekilde John Armstrong da, dinlerin (İslām’ın) milliyetçiliğin ve milletlerin oluşumundaki etkisini bu şekilde inceler. Lakin Armstrong’a göre, etnik bilinç uzun bir geçmişe sahiptir. Etnik kimliklerin izlerine antik çağlarda bile rastlanabilir (Akt. Yılmaz, 2015: 32-33). Bu yüzden milliyetçilik, inançların yüzyıllardan beri geliştirdiği tüm siyasi ve toplumsal örgütlenme biçimlerine yön veren etnik bilincin son aşamasından başka bir şey değildir. Çünkü bu bilincin en önemli özelliği dönüşmesi, devamlılığı ve kalıcılığıdır (Özkırımlı, 2015: 207). Bu daimici bakış açısından dolayı milletler ve etnik kimlikler arasındaki ayrımı önemsiz görür. Yine bu sebeptendir ki kimlikleri, değişken algılar, tutumlar demeti olarak kabul eder (Smith, 2013: 86). Fakat Armstrong, en nihayetinde milletlerin milliyetçilikten önce varolduğunu ne sürer. zclerden farklı olarak da milletlerin icat edildiğini iddia eder (zoğlu, 2005: 13).

Son olarak Armstrong, dilin modern ağ öncesinde rastladığımız etnik kimliklerin en önemsiz ögesi olduğunu belirtir. Çünkü bazı temel ayrımların dışında dillerin oluşumu ya da önemini yitirmesi genelde dini ve siyasi etkenlerin güdümü altındadır (Özkırımlı, 2015: 210).

1.2.2.2.2. John Huntchinson: Modern Milliyetçilik

Etno-sembolcülüğün diğer bir öncüsü olan John Huntchinson ise, milliyetçiliğin modern kültürel biçimini ve dinamiklerini ortaya çıkarmaya çalışır. Burada ortaya çıkan kültürel milliyetçilikler öncelikle kültürel kimlik, toplumsal

uyum ve ahlaki amaç konularıyla ilgilenir. Ayrıca Huntchinson'a göre geçmiş, modern öncesinin etnik uyanışlarında ve modern milliyetçiliklerde önemli rol oynar. Ancak kültürün modernizm ile ilişkisi noktasında kültürel yeniden doğuş ve etnik uyanış hareketleri, modern dönemde daha yaygın görülseler de, her çağda bulunabilirler (Smith, 2013: 86,108). Aynı zamanda yazar, milletlerin inşası ile ilgili hâkim modernist modellerin konuyu eksik ele aldığını belirterek, bunun yerine yapılması gerekenin milletlerin, modernitenin formlarını oluşturan dinamik ve tarihsel birikimler olduğunu söyler. Öyle ki, modern öncesi ve modern toplumlar arasında anlamlı bir farklılık bakımından, uzun süre önce kurulmuş olan kültürel repertuarlar/birikimler (mitler, semboller ve toplumsal bellek) güçlü kurumlar (devletler, kiliseler, ordular) tarafından modern döneme taşınmış ve bunlar yeniden canlandırılıp geliştirilmiştir. Çünkü toplumlar periyodik olarak fiziksel ve sembolik bir biçimde hayatta kalmakta ve benzer zorluklarla yüzleşmektedirler (Huntchinson, 2000a: 651,661). Modern toplumların kendini inşa etmesi ve varlığını devam etmesinde ki sürecin başlangıcının tarihsel birikimlere dayanmasıyla gerçekleşebileceğini vurgulayan yazar, Hastings'den alıntılardığı şu cümle ile meseleyi özetlemeye çalışır. Toplumlar bir defa yerel dille yazılmışsa farklılaştırılmış bir yazın edindiler mi, onlar hayatta kalmak için bir eşığe ulaşmış olurlar (Huntchinson, 2000a: 664-665).

Huntchinson'a göre, modern dünyada bir milliyetçilik duygusu köksüzlük duygusunu unutturmaya karşı kadim belleğin hatırlatılması yoluyla sunulmaktadır. Tarihsel birikim olan mitler, semboller ve toplumsal hafıza tarafından sağlanan kahramanlık enerjisi ve fedakârlıklar, toplumda milliyetçi dini otoriteler tarafından kontrol edilmektedir. (Huntchinson, 2000a: 658). Bahsedilen belleği ve köksüzlüğü unutturma ve bu duyguları canlı tutma çabalarının en önemli örneklerinden birini ise Huntchinson'a göre, Yahudiler oluşturmaktadır. Yahudi devletinin M.Ö. 70 yılındaki son yıkımından ve sürgüne maruz kalmalarından sonra, Hahamlar tarafından, Hebrew diline dayalı ve Midrash ve Mishna (Talmud) odaklı bir dini yazın uyanışı temelli Yahudi bir kimlik, yeniden inşa edilmiştir. Bu demek oluyor ki milli kimlik, uzun tarihsel perspektife dayandırıldığında ve belirgin bir dine bağlandığı zaman; kutsallık niteliğinde, toplumu ilkel olarak karakterize ederek, ölümsüz ve hayat

vererek, anavatanında imajları belirgin hale getirerek dışa vurmaktadır. Böylece bir milletin üyesi sonsuz bir milletin hikâyesine dâhil olarak bireylere fani hayatlarının anlamlı olacağını vaat etmektedir (Huntchinson, 2000a: 657-658).

Ayrıca burada vurgulanması gereken önemli bir nokta vardır ki, Huntchinson, Smith gibi “Modern milliyetçilik” eserinde, tarihsel birikimin modern bir şekli olan milli kimlik ile etnik kimliklerin özellikler açısından birbirinden farklı oldukları gerçeğini belirtir. Keza yazara göre, milletler ortak soy, ortak tarih ve ayırt edici kültür, rasyonel politik bir örgütlenme ve yalnızca gösteriş amaçlı seçilmiş etnik semboller gibi özellikleriyle etnik gruplardan ayrılmaktadır (Huntchinson, 1994).

Bunların yanı sıra Huntchinson, eğitilmiş gençlerin milli kimlik oluşumunda sürecin neresinde olduğunu şöyle açıklar: Modern dönem boyunca, devletler, uzun süre ayakta kalmış imparatorluklar ya da milli devletler; savaş, ekonomik kriz, göçler ve demografik değişiklikler, ekolojik değişimler ve ideolojik zorluklar gibi nedenlerden dolayı periyodik olarak sarsılmış veya yıkıma uğramıştır. İşte böylesi bir süreçte kültürel milliyetçiliğin motifleri ve aşağıdan yukarıya sosyal ve politik kurumların yeniden yaratılması özellikle yeni bir düzenin hücum birlikleri olan eğitilmiş gençler arasında yankılanır (Huntchinson, 2000a: 656).

1.2.2.2.3. Miroslav Hroch: Milli Uyanış

Diğer kuramlar gibi, etno-sembolcülüğün de çeşitli yorum biçimleri söz konusudur. İşte Miroslav Hroch’un Avrupadaki küçük milletlerin karşılaştırıldığı çalışması, bunlardan biridir. Yazar’a göre, millet olarak bilinen bu geniş toplumsal grup, tarihsel zaman içinde oluşmuştur. Bu tarihsel aşamada ortaya çıkarken uzunlukları ve yoğunlukları eşit olmayan iki evreden geçmişlerdir. İlk evre, ilkel karakterdeydi ve ortaçağda başlamıştır. İkinci evre ise, yoğun ve tayin edici olup 19.yy’da başlamıştır. Bu gelişme etnik grubun şartları altında başlamış ve modern millete doğru bir ilerleyiş sağlamıştır (Hroch, 2011: 8-11). Burada yazar milleti, belirli bir toprak parçası üzerinde insan ve doğa arasındaki ilişkilerin insan bilincine yansımalarıyla ortaya çıkan iktisadi, bölgesel, siyasal, dinsel, kültürel, dilsel vb. çeşitli türlerdeki ilişkilerin birleşmesinden oluşan bir toplumsal realitenin tarihsel kökene

sahip bir bileşeni olarak tanımlar. Böylece modern milletin kökeni temel realite, milliyetçiliği ise söz konusu milletin mevcudiyetinden türeyen bir olgu olarak telakki eder (Hroch, 2011: 22-24).

Hroch, milliyetçiliğin ortaya çıkması için üç aşamadan bahseder. A aşaması akademik ilgi dönemi; bu süreçte önceden var olan topluluk kültürel ve dilsel mirasına sahip çıkmaya başlar. B aşaması yurtseverlik ajitasyonu (tahriki) - milli bilinç dönemi; bu süreçte milliyetçi bir mücadele için gerekli zemini oluşturmak üzere milliyetçi bir lider kadrosu – vatansever derneği – ortaya çıkar. C aşaması milli hareketin kitleselleşmesi; bu süreçte hareket için kitle desteği oluşturulur. Burada küçük milletlerin oluşumu açısından en önemli aşama B evresidir. Aynı zamanda B evresinden C evresine geçiş ille de olmayabilir. İşte bu nedenle yazar, B evresinin rolünün can alıcı nitelikte olduğunu açıklar. (Hroch, 2011: 51; Özoğlu, 2005: 13; Hobsbawm, 2014: 26-27).

Bu evredeki “yurtseverlik” kavramı, bilinçli ve istekli biçimde kendini milli hareketi desteklemeye adanmış ve özellikle yurtsever tavrın yaygınlaşması gayretinde olan aydın kesimi belirtmek için kullanılmıştır. Dolayısıyla bu aşamada aydın kesim (entelijansiya) önemli rol oynar. Yazar, entelijansiyayı üç katmanda ele alır. İlk katmanda, önde gelen din önderleri, yüksek devlet görevlileri, büyük toprak sahipleri, serbest meslek sahibi seçkinler (avukatlar gibi) gibi elit kesimi oluşturan egemen sınıfla bağlantılı olanlardır. İkinci katman, avukat, doktor (bağımsız oldukları kadarıyla), sanatçı, gazeteci, bilim insanı gibi, ücret–emek ilişkisinin dışında yer alan ancak siyasi iktidarı doğrudan paylaşmayan ya da iktisadi teşebbüslere girişmeyen meslek sahibi grupları içerir. Üçüncü katman ise, alt ve orta seviye memurlar ile din önderleri ve öğretmen gibi aydın kesimin en kalabalık grubu olarak emek–ücret ilişkisi içinde bulunanların oluşturduğu kesimdir. İşte B evresinin modern milletin oluşumu için bu derece ehemmiyetli olduğuna değinen yazara göre, milli bilinç yani bir millete, aidiyete dair farkındalık olmaksızın modern bir millet de olmaz (Hroch, 2011: 33-41)

Hroch’un milletçiliğe giden bu aşamalarını Hakan Özoğlu, milliyetçilikten önce bir topluluğun varlığına değinmesinden dolayı yazarın bu yaklaşımını özcü

kurama oturtmuştur (Özoğlu, 2005: 13). Fakat şunu belirtmek gerekir ki, primordialist yaklaşıma göre, etnik topluluk önceden vardır. Yani bireyler bir etnik topluluğa doğarlar. İnsanların farklı etnik gruplara ayrılması doğal düzenin bir gereğidir. Bu gruplar kendilerinden olmayanı dışlarlar. Böylelikle bu yaklaşıma göre, milletlerin belirli bir kökeni, doğal sınırları, kişiliği ve misyonu vardır. İşte bu yaklaşım, milletler ile etnik gruplar arasında bir ayrıma gitmez. Milliyetçilik de her dönem insanlığın temel niteliğidir (Özkırımlı, 2015: 82-83). Hatta Hroch kitabında milleti, primordialistler gibi ebedi bir fenomen olarak görmediğini de belirtmiştir (Hroch, 2011: 10). Bu yüzden, Hroch'un milliyetçilikten önce milletin var olduğunu belirtmiş olması, bu yönüyle kültürcülere yakın olduğunu ve milleti, belli tarihsel bir aşamadan sonra tarihsel birikimlerin etkisiyle milli bir kimlik oluşuyla neticelendirmesi dolayısıyla onu, primordialist ve modernist olmaktan ziyade etno-sembolcü olarak değerlendirmemiz mümkündür.

1.2.2.2.4. Anthony D. Smith: Milletlerin Etnik Kökeni

Etno-sembolcülüğün en önemli öncüsü olarak kabul gören Smith ise Armstrong'un, Huntchinson'un ve Hroch'un ele aldıkları bu yaklaşımı daha öteye götürerek biraz daha farklı bir çözümleme ile değerlendirdiğini görmekteyiz. Bu kuram çerçevesinde Smith, milletlerin tarihteki doğası ve rolü üzerinde durur. Öncelikle millet ve etnik yapı arasındaki farkı belirterek, hangi etnik yapıların yeterli koşulları sağladığında ne tür bir milli kimlik ya da milliyetçi bir harekete dönüşeceği noktasında bir yol haritası ortaya koyar.

Bu sürece milletin ne olduğu ile başlar. Milli kimlik ya da millet denilen şey; tarihi bir toprak/ülke, ortak mitler ve tarihi bellek, ortak bir kamu kültürü, ortak yasal hak ve görevler, topluluk fertlerinin ülke üzerinde serbest hareket imkânına sahip oldukları ortak bir ekonomi niteliklerini taşıyan adlandırılmış bir topluluktur. (Smith, 2014: 31-32; Smith, 2013: 25; Smith, 2002: 15). Anlaşıldığı üzere, millet bir kamu kültürünü gerektirir. Milleti, modern öncesi eski yapılardan beri devam eden toplumsal oluşumun örneği olarak bulmak mümkündür (Smith, 1998: 190). Yani milli kimlikle kast edilen şeyin, zayıf da olsa belli anlamda bir siyasi topluluğu

gerektirdiğini gösterir. Siyasi topluluk da, topluluğun bütün fertleri için en azından belli ortak kurumların hak ve görevlere dair tek bir yasanın varlığını ima eder. Yine topluluk mensuplarının kendilerini özdeşleştirdikleri, aidiyet hissi duydukları belli bir toplumsal mekân, az çok hatları kesin ve sınırlanmış bir toprak parçasını da akla getirmektedir (Smith, 2014: 24).

Toprağa bağlı millet ilk kez Batıda ortaya çıkmış olmasına rağmen ilerde de değineceğimiz gibi modernleşmeyle birlikte Batılı bu durum, entelijansyanın aracılığıyla Batılı olmayan düşünceleri de etkilemiştir (Yılmaz, 2015: 34). Yani burada hâkim olan düşünce mekânsal ve teritoryaldır. Bu mantığa göre, milletlerin iyi tanımlanmış ülkelere/topraklara sahip olmaları gerekir. Ama söz konusu herhangi bir toprak parçası değil, tarihi bir toprak/yurt ve halkın beşiği olmalıdır. Smith’e (2014) göre, Türklerde olduğu gibi o toprak, soyun köklerini taşımasa da bu böyledir. Tarihi toprak, halkın nesiller boyu birbirleri üzerinde müşterek ve yararlı etkilerde bulunduğu bir topraktır. Yurt, tarihi bellek ve çağrışımların haline gelir. Bizim bilgilerimizin, azizlerimizin ve kahramanlarımızın yaşadıkları, çalıştıkları ve dua edip savaştıkları yerdir. Yurt; nehirleri, denizleri, gölleri, dağları ve kentleriyle kutsal hale gelir. Bu yerler, milletin öz-bilinçli evlatlarınca kavranabilecek mübarek yüce yerlerdir. Bu yurt; doğal kaynaklarıyla da o halka aittir. Yabancıların kullanımına ve sömürüsüne kapalıdır. Bütün bunlar yurdu yeryüzünde biricik kılar (Smith, 2014: 25).

Fakat milletin oluşumunda tarihi bir toprak parçasının (Smith, 2002; 22) yanında aynı zamanda dil ve eğitim aracının da önemini belirtmek gerekir. Öyle ki Smith, “The Ethnic Origins of Nations” (Milletlerin Etnik Kökeni) kitabında Katalanları örnek vererek açıklık getirmeye çalışır. Modern öncesi bir etnik kavim olan Katalanlar, bugün şüphe yok ki bir millettir. Tabi bunları millet yapan onların sadece az ya da çok kendi tarihsel topraklarında yaşamaları değil, aynı zamanda şimdi Katalonya’da Kataloncanın eğitim sisteminin standart hale gelmesi, kamu tarafından desteklenmesi ve kendi dillerinde öğretim yapabilmeleridir (Smith, 1986: 166).

Smith ikinci adım olarak milletin ne olduğunu etnik yapıya dayandırarak açıklamaya çalışır. Çünkü milletler değişen ve dönüşen etnik kimliklerin devamı niteliğine sahiptir. İşte bu nedenledir ki, etnik kimliğin ne olduğunu bize tanımlama ihtiyacı hissederek etnik topluluğu; kollektif bir özel ad, ortak soy miti, ortak tarihi anılar, ortak kültürü farklı kılan bir ya da daha fazla unsur, özel bir yurtla bağ, toplumda dayanışma duygusuyla oluşan halk topluluğu olarak tanımlar. (Smith, 2014: 42; Smith, 2013: 25; Smith, 1986: 32).

Öte taraftan Smith, etnik kimliğin her şeye rağmen uzun süre devamını sağlayan en önemli güç devlet kurma, askeri hareketlilik ve örgütlü din olarak siyasi bir topluluk olma özelliği olduğunu ifade eder (Smith, 2014: 51). Etnik kimliklerin tarihsel süreç içerisinde kendini yenilemesi ve gelecekte devamını sağlamasının yolunu ise, dört niteliği kendi içerisinde barındırmasına dayandırır. Bunlar; dini reform (zamanın koşullarına göre bir topluluğun kendini yenilemesi ve bu topluluğa ilham kaynağı olması noktasında dini reformların etnik kimliğin devamı açısından önemlidir), kültürel ödünç alma (seçici ve kontrollü bir kültürel temas sağlanarak kendi yapısına uygun kültürleri kendi içerisinde özümseme durumudur.), halk katılımı (kültürel ve siyasi hiyerarşiye halk katılımının gerçekleşmesidir.), etnik seçilmişliğe dair mitlerdir (Seçimlilik bir etnik kimlik inancı, toplumun devam açısından ve halkı bir arada tutarak merkeziyetçi bir rol oynar. Aksi yönü yani etnikliklerini yitirenler diğerleri tarafından yutulmaya mahkûmdur.) (Smith, 2014: 63-65).

Bu sürecin sonunda anlaşılan odur ki, etnik toplulukların uzun bir süre varlıklarını sürdürebilmelerini sağlayan koşullar söz konusudur. Dolayısıyla bu etnik yapı, Batının modernleşme sürecinde inşa edilen milli kimliklerin çekirdeğini oluşturmasını bize açıklar niteliktedir. Smith, tarihsel olarak varlığını koruyan ve değişip dönüşen etnik kimliği, milliyetçiliğin ortaya çıkması için bir ön koşul olarak ele aldığı anlaşılmaktadır. İşte tam da bu nokta da etno-sembolcü yaklaşım sembollerin, mitlerin, anıların, törenlerin ve kültürün; milliyetçiliğin biçimlenmesindeki rolünü anlamamızı sağlayacaktır.

Ancak etnik kimliklerin uzun yıllar dayanıklılığı, özcülerin ifade ettiği gibi tarihsel süreçte hiçbir değişime ve dönüşüme uğramadığı anlamını taşımaz. Yani, kendi başına yalnız bir değer olarak açıklanmaktan ziyade genel ve geniş bir değerler aralığı olarak (Smith: 2015: 165) etnik kimlik/ kültürel, kolektif kimlik tarihsel süreç içerisinde değişip dönüşmektedir. Bu değişime ve dönüşüme sebep olan olaylar; savaş ve fetih, sürgün ve köleleştirme, göç dalgaları ve din değiştirme ve kimliğin kültürel içeriklerinde değişime sebep olan olaylardır (Smith, 2014: 50). Tabi şunu belirtmek gerekir ki savaş, etnik kimliklerin belirginleşmesi için sosyal değişikliğin önemli bir aracı olarak yerini alırken, aynı zamanda bu savaş veya tekrarlanan tehdit ile üretilen etnik toplum tarafından belirlenen o anlamlı esaslı tarafını tarihsel bilinç oluşturur (Hutchinson, Smith, 2000b: 1610,1622).

Burada savaşın etnik toplulukları ortaya çıkarma durumunu şöyle de ifade edebiliriz. Tilly'nin söylediği gibi devleti savaş, savaşı da devlet yapar anlamından değil sadece, aynı zamanda savaş yalnızca savaşan taraflardan değil savaşın yürütüldüğü toprakların asıl sahibi olan üçüncü taraflardan da etnik topluluk çıkar. Tam manasıyla böyle bir durum olmamakla birlikte Ermeniler, İsveçliler, Kürtler, Çeklerin ortak etniklik duyguları; ortalarına düştükleri yabancı güçler arasındaki uzatmalı savaşların etkisiyle tekrar tekrar billurlaşmış ve coğrafi bakımdan stratejik öneme sahip olmuştur (Smith, 2014: 50-51).

Bu anlatılan düzenekler aracılığıyla Smith'in "etnik çekirdek" adını verdiği yapılar oluşur. Bu yapılar birbirine bağlı farklılıklarının bilincinde olan bireylerden oluşan etnik topluluklardır. Bu topluluklar sonraki yüzyıllarda kurulacak olan devlet ve imparatorlukların temelini oluşturacaktır. Bu yüzden etnik çekirdekleri anlamak "millet kimdir" sorusunun cevabını da oluşturmaktadır. (Yılmaz, 2015: 38).

Nitekim Smith, "The Ethnic Origins of Nations" (Milletlerin Etnik Kökenleri) ile ilgili çalışmasında neden ve nerede belirgin milletlerin şekillendiğini ve niçin usulen aynı olan milliyetçiliklerin belirgin özelliklere ve içeriğe sahip olduğunu anlamaya çalışır. Ayrıca çalışmada gücün farklılaştırıcıları olarak mitler, hafıza/bellek, değerler, gelenekler ve semboller etnik toplumun kaderi ve eşsiz kültürün hatırlatıcısı olarak milli kimliğin temelini oluşturur (Smith, 1998: 191).

Buna göre, milletlerin gelişimini geniş bir zaman dilimi içinde etnik geçmişlerini dikkate almadan açıklamak mümkün değildir. Bugünün milletleri modern öncesi dönemin etnik topluluklarının devamıdır. Modern dönemin milletleri, yıllanmış etnik kültürlerin gölgesi altında şekillenir. Geçmişten gelen semboller, töreler, mitler bugün milliyetçiliklerin içeriğini belirler, söylemlerin ana dolgu maddesini oluşturur. Böylelikle bu iki yapının gelişmişlik düzeyi açısından farklı olduğunu belirtmek yerinde olacaktır (Özkırmı, 2015: 204)

Millet ve etnik arasındaki fark; etnisite, ülke ile olan bağ tarihi ve semboliktir, etnisitelerin burada ikamet etmeleri gerekmez, millette bu bağ fiziki ve fiilidir, milletin ülkeleri vardır. Başka bir deyişle milletler her zaman etnik unsurlara gereksinim duyarlar. Burada ülküsel türde, milletler vatanlarını işgal ederken, etnik topluluklar kendilerinkiyle yalnızca –simgesel olarak- bağlantılı olabilirler. Etnik kültürel bir topluluk iken, millet siyasi bir topluluktur. Millette ortak bir ekonomik birlik söz konusuyken, etnide bu yoktur. Etnide atalarından kalma ortak mitler söz konusuyken, millette ortak mitler vardır. Etnide paylaşılan anılar varken, millette paylaşılan tarih vardır. Etnide seçkinler arasında bir miktar dayanışma varken, millette ortak yasalar ve gelenekler vardır. Etnide kültürel ayırt edici nitelikler söz konusuyken, millette farklı halk kültürü vardır. Tüm bu farklılığa karşın etno-sembolcülere göre millet, geçmişteki etnik kimliklerin etkisiyle özel toplumsal ve tarihi koşulların ürünüdür (Smith, 2014: 70-71; Smith, 2013: 25-26).

Bu yaklaşımın öncülerinden olan Anthony Smith, etnik kimliği milletin öncülü ve temeli olarak görür. Etnik kavramı aracılığıyla milliyetçiliğin sürekliliğine işaret eder. Smith, modern milliyetçiliğin tarih boyunca var olmadığına, modern milliyetçiliğe yol açan asıl bileşenlerin tarih içinde var olduğuna inanır. Yani tarihte bir milletin bütün özü değil, asıl özellikleri bulunur (Özoğlu, 2005: 12). Diğer bir ifadeyle Smith'in ortaya attığı kuramın başlıca iddialarından biri, modern öncesi zamanlarda etnik topluluklar, milletlerin varlığına olanak sağlayarak onların tanımlanmasını motive eder. Aynı zamanda onun yaklaşımının bir özelliği de millet ve devletin birleşmesinin kaçınılmaz olarak gerçekleşecek olmasıdır (Guibernau, 2004: 133).

Fakat şunu belirtmek gerekir ki, her ne kadar modern milletin kökeninde etnik bir temel bulunmak zorunda olduğunu belirtmiş olsa dahi her milli kimliğin inşasında bir etnik yapı yatmayabilir. Smith, bu noktada milletlerin oluşumunda şu üç nedeni ifade ederek açıklar. İlk olarak, tarihsel bakımdan ilk milletler etnik bir temele dayanıyorlardı ve kültürel açıdan etkili ve güçlü olan böyle bir millet daha sonraki pek çok milletin kuruluşunda etkili oldu. İkinci olarak, modern çağa kadar varlığını korumuş olan topluluğu modern milletler biçimine oturtmak daha kolaydır. Son olarak ise, etnik bir kökeni olmadan bir millet olma yarım kalır. Yani etnik bağlarının olmadığını söyleyenler dahi buna uygun bir kültür oluşturma yoluna gider. Milletler bilinmeyen bir zamandan beri vardı. Yani millet hep vardı, değişen tek şey kendilerinin bunun farkına varmaları ve fiiliyata geçmeleri olmuştur (Smith, 2014: 72-76).

Böylece etno-sembolcüler, milliyetçiliğin modern çağın ürünü olduğunu kabul ederek özcülerden ayrılır. Aynı zamanda milliyetçiliği kapitalizm, endüstrileşme gibi modern süreçlerle açıklayan kuramlarla da yetinilmemesi gerektiğini öne sürerler çünkü bu tür yaklaşımlar etnik bağlılıkların kalıcılığını göz ardı etmek olur (Özkırımlı, 2015: 204; Smith, 2013: 15)

Öte yandan Smith, farklı etnik yapıların, farklı millet modellerine dönüşmesine değinerek hangi topluluğun millete dönüşme ve hangisinin hâkim etnik topluluk tarafından yutulacağı olasılığı üzerine durur. Bu sürece etnik toplulukları ikiye ayırarak başlar (Smith, 2014: 89-102): Yatay ve dikey etni.

Yatay etni; hem toplumsal üst tabakayla (Aristokratik, bürokratik etnik topluluklar ile) sınırlanmıştır hem de komşu yatay etnilerin üst tabakalarıyla sıkı bir bağ kurarak coğrafik olarak yayılma eğilimindedir. Bu yayılma, kendi egemen etnisine diğer kültürleri de katarak gelişmesi gerekir. Çünkü bu onun devamlılığı için gereklidir. Dikey Etni ise; ortak bir miras ve gelenek etrafında toplumdaki diğer tabaka ve sınıfları kapsayıcı, bütünleştirici bir özelliği olduğu gibi dışarıdan gelecek tehditlere karşı da, yoğun etnik bir bağ ile dışlayıcı bir özelliğe sahiptir. Burada din, bütün bir yaşam tarzı demek olup toplum üzerinde etkilidir (Smith, 2014: 89-90,102).

Bu iki etnik topluluk milletlerin inşa edileceği iki etnik çekirdek tipini ve milletlerin biçimlenebileceği iki rotayı ortaya çıkarmıştır. İşte bu iki etnik topluluğun milletlere dönüşmesi şu şekilde olur.

Yatay etnide krallar, bükratlar, yüksek din önderleri ve bakanlar ana aktörlerdir. Devlet onların mirasını, kültürlerini herkese yayar. Bu da Aristokrat ve ruhbanların marjinalleşmesini sağlar ve kültür artık tüm toplumun olur. Yani bu yeni oluşan siyasi millet içerisinde ana aktörler devre dışı bırakılır. Ancak devletin çekirdeğini oluşturan yatay etniden yola çıkarak devlet, merkezi ve bürokratik yapıya kavuştukça askeri, mali, hukuki, idari araçlarla diğer yatay etnileri kendine dâhil etmelidir. Aksi takdirde kendi geleceğini sağlayamaz. Kendi egemen yatay etnisi etrafında diğerlerini toplayabilmiş tek siyasi topluluk olarak dönüşmüş ise başarılı olmuş demektir (Smith, 2014: 112).

Dikey etnide ise, önemli bir etkisi olan dinin yerine, Batılılaşma/modernleşme sürecinde yerel etnik kültürlerin ön plana çıkartılarak yerel siyasi bir millete dönüştürme umudu vardır. Bunun için özellikle yerel etnik kültürlerde amaç, bugünkü kuşaklar için, geçmişin altın çağlarında olan güzellikler ön plana çıkartılarak geri kalmış geleneksel etnik topluluğu göstermektir (Smith, 2014: 113).

Etno-sembolcüler, milli kimliğin ya da milletin oluşumunu her ne kadar geçmişe dayandırsalar da bu oluşumun modern bir olgu olduğunu belirtirler. Tabi bu modernlik ya da Batılılaşma, yani milli kimlik inşasının gerçeklemesinin en önemli koşulu şudur. Her şeyden önce etnik kimlikler, dinle etkili bir şekilde mücadele edip başarı sağlayarak, din yerine milli ve sivil tarihi bir kitle kültür topluluğunu ortaya çıkarmalıdır.

İşte tam da bu noktada Smith, Araplar gibi etnilerin millet haline gelişlerinin yavaş ve travmatik olduğunu belirtir. Çünkü Arapların sömürgeci güçler tarafından çok yaygın bir coğrafyada devletlere bölünmüş olması nedeniyle tek bir iş bölümünü ve birleşmiş bir ekonomiyi zora sokması, Arap kültürünün daha geniş olan İslam kültürünü milli ve sivil bir kitle kültürüne dönüştürmekte zorlanması nedeniyle ortak bir Arap milleti tahayyülünü olumsuz etkilemiştir. Zaten insanlık tarihinde dini ve etnik kimlikler özdeş olmasa bile birbirine son derece yakın durmuşlardır. Ancak bu

iki kollektif kimliğin birbirinden ayırt edilmesi gerekir. Dini ayrılıklar uzunca bir zaman bu halklar arasında güçlü ve kalıcı bir etnik bilincin doğmasını önlemiştir. Ancak modernleşme sürecinde laik kafalı yeni aydın tabakasının asli işi bu olacaktır. Nitekim bu iş din ile etniklik, inananlar cemaati ile tarihi kültür topluluğu arasındaki temel ilişkinin yönünü değiştirmek ve yeni yerli tarihi kültür etrafında bir millet oluşturmaktır (Smith, 2014: 103-106, 21-23).

Milletleşme sürecini Batılılaşma üzerinden deneyimleyen, Batının söylemlerinin ve ideolojilerinin de etkisinde kalan, dinin etkili olduğu toplumlar (Arap-Osmanlı) din yerine etnik kültürün, sivil ve milli bir kitle kültürü haline gelmesi için çaba gösterirler. Nitekim bu aydınlar arasında çizilecek yol haritasında farklılıklar görülür. Bir kısmı geleneğe bilinçli ve modernleştirici geri dönüş (gelenekselcilik), bir kısmı Batılı moderniteyi tamamen özümseme (modernist), diğer kısmı ise geleneği ve Batılı modernizm özelliklerini sentezleme, eskisinin altın çağını canlandırmaya yönelik bir çaba (Reformist-Yeniden uyanış) olarak ele alır. İşte millete dönüşümde dinin yerini halk, kültür, gelenek almıştır. Bir dönem din için halk, kurtarılması gereken bir şey iken şimdi halk kurtuluşun kaynağı haline gelir (Smith, 2014: 105-106).

İşte Batının etkisinde kalan aydınların eliyle toplumun Batılılaşması, milli kimliğin inşasında oluşacak dönüşüm süreçleri şunlardır: Toplumun etkin bir siyasi hareket halini alması, toplumun kendi yurdu olacak olan ortak bir ülkeye/toprağa yerleşmesi, topluma ortak bir ekonomik durum sağlanması, kitleleri milli değer, anı ve mitlerle yeniden eğiterek kutsamanın sağlanması, topluma sivil, toplumsal ve siyasi haklar vererek etnik üyeleri yasal yurttaşlar haline dönüştürmektir (Smith, 2014: 106-107). Smith'e göre, bir milliyetçi hareket genellikle bir protesto mitingiyle, bir bildiriyle ya da silahlı bir direnişle değil; eğitimli seçkinler arasındaki milli kimlik ve düşüncesiyle, edebi çevrelerin, tarihsel araştırmaların, müzik festivallerinin ve kültür dergilerinin ortaya çıkışıyla başlamıştır. Yani aydınlar, tarihçiler, dilbilimciler, sanatçılar, besteciler, şairler, romancılar vd. milliyetçi hareketlerde ve uyanışlarda önemli bir etkiye sahiptir (Smith, 2013: 17; Smith, 2002: 16).

Smith (2014), Batı dışındaki milletlerin milliyetçiliğinin yayılmasının takiben oluşmuş olduğunu vurgular. Çünkü Batı Avrupa’da, milletlerin biçimlenmesi büyük ölçüde planlanmış bir gelişimdi. Batı dışında ise, genellikle milliyetçi amaç ve hareketlerin sonucuydu. Batı milletleri tesadüfen vardı; dünyanın öteki yerlerinde ise, milletler tasarlanarak yaratıldılar (Smith, 2014: 159). Yazara göre, Osmanlı yönetiminin son yetmiş yılında olan durum bundan ibarettir. Eşitlik ve yurttaşlık tesisi yoluyla Osmanlıcılık’a, kimsenin yurttaşlığını yok etmeden İslami kesimin refahına çalışan Abdülhamid döneminde İslamcılık’a, sonrasında Türkçülük’e başvurulmuştur. Nihai olarak 1908 devriminden sonra yönetim bazı aydın ve askerler tarafından devralındı. Cumhuriyet ile birlikte Atatürk, Osmanlıcılığı, İslamcılığı reddederek ve imparatorluğu Anadolu Türklerinin oluşturduğu etnik millete dayalı teritoryal siyasi topluluk inşa ederek yeni bir kimlik oluşturmak için toplumu ve kültürü modernleştirici reformlara başvurmuştur. Kemalistler, Türklerin kökenini, Orta Asya’ya, Oğuz Han’a uzanan bozulmamış soylarına dayanan bir kuramdan yararlanarak zoraki etnik mitler, anılar, değer ve semboller tedarik etmeye çalıştılar (Smith, 2014: 163-164).

Smith, bundan sonra yeni bir aşamaya geçerek milliyetçiliğin ne olduğu üzerinde durur. Milliyetçilik terimini beş farklı şekilde ele alır. İlki; milletlerin oluşma ya da gelişme sürecidir. İkincisi; bir millete ait olma duyarlılığı ya da bilinci, üçüncüsü; bir milletin dili ve simgelerle temsili, dördüncüsü; bir milleti temsil eden toplumsal ve siyasi hareket, son olarak ise; hem genel hem de özel bir millet öğretisi ve/veya ideolojisidir. Tabi bu kullanımlar yakından bağlantılı olsalar dahi zorunlu olarak birlikte görülmezler. Bu milliyetçi terimler arasında yazar en önemli olanların son üçü olduğunu belirtir ve milliyetçiliği bu kullanımların en az birine göndermede bulunarak tanımlar (Smith; 2013: 15-16). Nitekim yazara göre, milliyetçilik bir milletin özerklik, birlik, kimlik kazanmasına ve bunları idame ettirmesine yönelik ideolojik bir harekettir (Smith, 2014: 122). Bu tanımda geçen milli özerklik, milli birlik ve milli kimlik, milliyetçiliğin üç amacı olarak karşımıza çıkar ve bu amaca ulaşamayan milletler varlığını sürdüremezler (Smith; 2013: 20). Burada özerklik, kendi kaderini tayin hakkını ve milli iradenin gerçekleştirilmesine yönelik kolektif mücadeleyi; birlik, milli birliğin sağlanmasını ve milleti oluşturan tüm bireylerin

hiçbir fark gözetilmeksizin eşitliğini; kimlik, milleti oluşturan bireylerin benzerliğini, ortak yönlerini ve milli özün keşfini simgelemektedir (Yılmaz, 2015: 41).

Sonraki süreçte ise yazar, milliyetçiliği ikiye ayırır: Teritoryal milliyetçilik, Etnik milliyetçilik.

Teritoryal milliyetçilik; bu milliyetçilik türünde iki toplumsal hareket görülür: Bağımsızlık öncesi hareketler (Bu milliyetçiliğin özelliği yabancı sömürgeleri dışlayan anti-sömürgeci milliyetçiliktir. Bu aşamada öncelikle millet olgusunu esas alarak yabancı yöneticileri kovmaya, eski sömürge olan ülkeyi yeni bir devletsel milletle ikame etmeye çalışmaktır.), bağımsızlık sonrası hareketler (belirli bir toprak parçası üzerinde farklı etnik grupları bir araya getirerek bütünleştiren siyasi bir topluluktur.) (Smith, 2014: 133-134).

Etnik Milliyetçilik; iki aşama olarak karşımıza çıkar: Bağımsızlık öncesi hareketler (millet düşüncesi temelinde etnik ve şecerecidir. Büyük bir siyasi birimden ayrılmaya ve yeni bir siyasi etno-millet kurmaya çalışmaktır. Bu ayrılıkçı ve diaspora milliyetçiliklerdir), Bağımsızlık sonrası hareketler (büyük bir siyasi birimden ayrılarak oluşan yeni etno millet, aynı ve benzer etnik grupları da kendine bağlayarak etnik bir yurt kurmaya ve toplamaya dayanarak etno-milli bir devlet birliği sağlamaya çalışmaktadır. Bu irredentist (genişlemeci), pan milliyetçiliklerdir.) (Smith, 2014: 134). Fakat yazar milli devlet diye adlandırılan bir siyasi topluluk tipinin saf örneklerinin çok az olduğunu ifade eder. Çünkü milli devletten ancak bir devletin aşağı yukarı bütün nüfusu tek bir etnik-milli gruba bağlı olduğu ve grubun sınırları ile devletin sınırlarının aynı olduğu yerde söz edebiliriz. Ancak o zaman “milli” ile “devlet” örtüşür. Lakin böyle bir durum, özellikle günümüzün göç ve kültürel karmaşıklık dünyasında çok nadirdir (Smith, 2013: 168-169).

İlerleyen süreç sonunda gerek siyasetin ölçeğinde, gerekse kaynaklar üzerinde etkili olan hâkim milletin, diğer etnik grupları tek bir siyasi yargı içinde sömürge özelliği taşıyan devletten sonra teritoryal bir milliyetçilikle bütünleştirme gayretlerine karşın etnik seferberlik ve siyasallaşma güçlenmiştir. Bu süreçten sonra pek çok devletin bu siyasallaşmış ve harekete geçen etnik grupların ekonomik siyasi taleplerini karşılamalarına karşılık teritoryal bir milliyetçiliğin artık sürdürülemediği,

bu tür durumlardan soğumuş olan etnik toplum, teröre ve isyana başvuracak kadar yabancılaşmıştır. Bu durum etnik milliyetçilik için bir araçtır. Çünkü çatışmalarla pek çok ferdi yeni tip siyasallaşmış yerli kültür içine çeker ve farklı türde bir katılımcı toplum yaratır. Bu durumda hareketin kendisi yeni bir toplumun ve kültürün habercisi olur. Şarkıları, bayrakları, giyim kuşamları, şiirleri, sanat ve zanaatları, okulları, kadın cemiyetleri, yardım kuruluşları, gerilla birimleri, bu gibi araçlar kendi devletini kurmayı başaramayan topluluklarda bile gelecekteki etnik milletin ve onun siyasi kimliğinin bir parçası, habercisi, yaratıcısı olur. Bu tür durumlar bir proto (ön)-milletin yaratılmasına yardımcı olur (Smith, 2014: 192-213). Kısacası Smith, millet olma niteliklerini taşıyan fakat kendi devletini kuramayanlara proto (ön) millet tanımlaması yapar.

Netice itibariyle bütün milli kimlikleri tam olarak karşılayan tek bir kuramdan söz etmek oldukça zordur. İşte Kürt kimliğini de tek bir kuram üzerinden açıklamak pek kolay değildir. Ancak biz Osmanlı'nın son dönemlerinde Kürtçe basında entelijansiyanın ve siyasilerin Kürt kimliğinin inşasında köklerini kadim bir tarihe dayandırma inancı, tarihi bir Kürt anayurdu/toprağı üzerinde yönetme hakkını elde etme tahayyülü (tabi burada her ne kadar küçük çapta ayrı ve bağımsız bir devlet isteği olsa da, Kürt entelijansiyanın ekseriyetinin Osmanlı çatısı altında bir tür adem-i merkezîyetçi bir yapı istekleri), Osmanlı modernleşmesi ile birlikte parçalı Kürt beyliklerinin kendini yeniden tanımlama ihtiyacı hissetmesi, modernleşmeyle birlikte Kürt entelijansiyanın Kürt aydınlanması, dili, eğitimi ve kültürü, bölgenin kalkınması üzerine önemle durarak milli kimlik bilincini oluşturma tutumları ve son olarak kalkınmanın kimlik bilicinin gelişimiyle doğru orantılı bir etkisi olduğunu belirten Hroch'tan yola çıkarak, Kürt entelijansiyanının Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgenin kalkınması noktasındaki çabaları gibi nedenlerden dolayı Kürt kimliğini etno-sembolcü bir kuram ile okumamız mümkündür.

1.3. KİMLİK VE SİYASET İLİŞKİSİ

Kimlik, siyasette pek çok politik hareketin ve kuramın temel kavramlarından biridir. Kimliğin bir siyaset bilimi kavramı haline gelişine ise pek çok farklı kuram

ve tarihsel olay rol oynamıştır. Öyle ki modern öncesi dönemde iktidarı meşrulaştırıcı bir araç olarak din aynı zamanda kimliğin de belirleyicisiydi. Modern dönemde ise dinin yerini rasyonel akıl alır. Post modern dönem ise tek bir gerçek yerine birçok hakikate dayandığı için pek çok kimliğin de habercisi olur. Nitekim postmodernitede farklılık ve çoğulluk temelinde bir kimlik inşasının haklılaştırımı, modernitenin tekçiliği yadsınarak yapılmaktadır. Aynı zamanda Fransız Devrimi ile milliyetçilik akımının giderek yaygınlaşması, milli kurtuluş mücadeleleri, soğuk savaş döneminin yarattığı iki kutuplu dünya, dünyanın iki kutuplu yapısının bozulmasından sonra ortaya çıkan küreselleşme fikri gibi tarihsel olaylar siyaset alanında etnik, dinsel, bireysel, siyasal ve cinsel kimlikleri ön plana çıkarmıştır (Sarıbay, 1998: 107; Oralgöl, 2016: 47-48). Böylelikle kimlik ile siyaset arasındaki ilişkiden yola çıkarak, kimliğin biçimlenmesinde zaman içinde çeşitli siyasal değişkenlerin etkili olduğunu söylemek mümkündür.

İşte bu kimliklerin inşası, tarihten, coğrafyadan, kolektif hafızadan, iktidar aygıtlarından ve dinden malzemeler kullanır. Ancak bu malzemeleri bulundukları toplumsal yapıya uygun bir şekilde işler ve yeniden tanımlar. Kimliğin toplumsal inşası sürecinde iktidar ilişkileri her daim büyük bir önemi haiz olduğundan kimlik inşasını üç farklı biçime ayırmak mümkündür. Bunlar; meşrulaştırıcı kimlik, direniş ve proje kimliğidir (Castells, 2008, 14-15): İlk olarak, toplumun egemen kurumları tarafından toplumsal aktörler karşısında egemenliklerini genişletmek ve akılcılaştırmak için inşa edilen “Meşrulaştırıcı Kimlik”dir. Modern dönem öncesinde meşrulaştırıcı kimliği sağlayan etmen din iken, modern dönemde ise toplumda egemen olan aktörlerin diğer kimlikler üzerinde hâkimiyetlerini kurmasını sağlamak için kimliklerini meşrulaştıran araçlar farklılaşmaktadır.

Nitekim Gramsci’nin formüle ettiği biçimiyle hâkim kimliğin en önemli meşrulaştırıcı etmeni sivil toplumdur (Castells, 2008: 15). Sivil toplum, Marx’tan farklı olarak Gramsci’de üst yapının temel düzeyi olarak tanımlanır. Bu kavram, bir sosyal sınıfın diğer bir sosyal sınıf üzerinden hâkimiyetini kabullendirmesi olan hegemonya kavramı ile kullanılır. Hegemonya kavramı Gramsci’ye göre, devletle değil sivil toplum ile alakalıdır. Dolayısıyla toplumda meşrulaştırıcı bir kimlik, sivil toplum aracılığıyla, rızayla, yani zorlama olmaksızın hegemonik gücün çıkarlarını

tüm toplumsal kesim tarafından paylaştırılmasıyla, içselleştirilmesiyle sağlanır. Rızanın üretildiği alan olan sivil toplum, en üst hegemonik güçtür. En üst hegemonya gücü zorlamadan ziyade iknaya dayanır. Gramsci, hiçbir yönetici sınıfın ekonomik kontrolle, siyasal güçle hegemonyayı kuramayacağını bunlarla beraber ideolojik egemenliğe ihtiyaç olduğunu bunun da medya, okullar ve sendikalar gibi sosyalleştirici birimler aracılığıyla sağlanabileceğini söyler. Diğer bir ifadeyle, kapitalist üretim ilişkilerinde avantajlı olan sınıf buradaki avantajını sivil topluma taşır ve sivil toplumdaki kurumlar (okul, medya, partiler, dini kurumlar vb.) aracılığıyla toplumun geri kalanını hegemonik olarak yönlendirmeye ve organik aydınlar aracılığıyla (entelektüel) toplumun tüm kesimlerini etkilemeye başlar (Gramsci, 2009; Bobbio, Texier, 1982; Slaterry, 2014: 240-243).

Benzer bir şekilde Foucault, Adorno, Horkheimer, Habermas ve Marcuse ise içselleştirilmiş hâkimiyet, dayatılan, farklılığa yer vermeyen bir kimliğin meşruiyetini ön görür. Öyle ki Foucault egemenin bireyi, toplumu, düşüncüyü kontrol ederek meşru bir kimlik oluşturma durumunu modern ve postmodern dönem olarak iki şekilde ele alır. Modern dönemde her şeyden önce Foucault'da güç ve bilgi birbirleriyle sıkı bir ilişki içerisinde. Gücü ellerinde tutanlar bilgiyi kontrol eder. Güç ve bilgi, modern devletin temellerini oluşturur. Devletin gücü artarken toplumu kontrol edecek yeni bilgi ve söylem geliştirirler. Bu durumu bedeni mekân ile ayrıştırarak gerçekleştirirler. Örneğin 19. yüzyıl itibarıyla yedek işgücü sağlama adına; hastayı hastaneye, deliyi tımarhaneye, suçluyu hapisaneye kapatarak, yoksulu işsiz olarak tanımlayarak ve iş ahlakı öğretmekle kontrol eder. Bu durumla beraber yeni bir uzman ordusuyla hastayı, deliyi, suçluyu, işçiyi, vb. istem dışı bir rıza ile ideal bir vatandaş olma arzusuyla kontrolünü sağlar (Slaterry, 2014: 477-485, Foucault, 2006). Böylelikle modern dönem öncesinde toplumda ceza, işkence ve halk önünde cezalandırma uygulamalarıyla toplum, devlet tarafından korku oluşturularak kontrol altında tutulurken, modern dönemde cezalandırma fiziksel durumdan (görünenden) psikolojik duruma (görünmeyene) geçmiştir. Bunun neticesinde ceza alanında psikolog, yargıç, hapisane görevlileri, avukatlar ve kriminolog gibi uzman ordusu ortaya çıkmıştır. İşte bu uzman ordusu, egemenin toplum üzerindeki meşru kimliğini istem dışı rıza ile topluma dayatarak gerçekleştirir. Keza Foucault,

Panaptikon-Cezaevi gözetleme kulesi örneğiyle mahkûmların, gardiyanlar tarafından her an gözetlendikleri korkusuyla örnek davranışlar sergilediklerini belirtir (Foucault, 1992). Böylelikle modern toplum, kameralar ve veri bankaları ile her şeyi bilen egemen bir devlet kimliğine karşı uyumlu toplumu doğurur. Aynı zamanda egemenin bu uzman ordusuyla kendini disipline eden, içselleştirilmiş hâkimiyetiyle, dayatılan, farklılığa yer vermeyen bir toplumsal kimlik meşruiyetini ortaya çıkardığı söylenebilir. Öte yandan modern dönemden postmodern döneme geçiş Foucault'ta "disiplin toplumundan" "kontrol toplumuna" geçişi ifade eder. Disiplin toplumunda birey kurumlar ile ayrıştırılarak her an gözetlendiği hissini vererek kontrol altına alınırdı. Ancak bu süreçte beden ve bilinç üzerinde tamamen kapsayıcı bir iktidar alanı oluşturamamıştır. Bu da iktidara karşı bireyin muhalefetine neden olmuştur. Kontrol toplumuna geçişte yeni bir iktidar paradigması, yeni bir iktidar alanı oluşur. Dolayısıyla bu durum, komuta mekanizmalarının toplumda giderek daha fazla demokratik, daha fazla toplumsal alana içkin hale geldiği hissi uyandırarak yurttaşların bilinçleri (zihin) ve bedenleri üzerinden kontrol sürecini ifade eder. Yani beden ve bilinç üzerinde tamamen kapsayıcı bir iktidar alanı oluşturarak kontrol etme durumunu ifade eder. (Hardt, Negri, 2015: 43-49).

Benzer şekilde Herbert Marcuse'un, modern toplumun bireyi sorgulamaktan uzaklaştıran, otoriteye tabi olan tek tip insan durumunu ele alışı (Marcuse, 2010) bu toplumda kimlik inşasının, farklılığa yer vermeyen, içselleştirilmiş bir hâkimiyet alanına dayalı meşru durumunu bize gösterir. Aynı şekilde Adorno, rasyonelleşmiş teknik aklın hâkimiyeti altına giren bir dünyada, tam bir yönetimle bireyselliğin varlığının azaldığını belirtir. Bu durum kültür endüstrisi, kitlesel yönlendirme ve aldatmanın temel biçimini oluşturur. Reklam ve eğlence sektörü aracılığıyla yeni bir pazar oluşturma, yanlış ihtiyaçlara yönlendirme, yani tüketiciyi kontrol etme biçimini sağlar (Slattery, 2014: 207-208). Ayrıca gerek Habermas gerek ise Adorno ve Horkheimer aydınlanmanın iki yüzü olduğunu belirtirler. İlk olarak, aydınlanma geçmiş mitolojilerden, batıl inançlardan, keyfi yönetimden kurtarıırken ikinci olarak, bu pozitivizm bireyin özgürlüğünü yok ederek, gelişmiş teknolojiyle insanı vasıfsızlaştırarak, kontrol altına alarak, modern bürokrasi ve teknik uzmanlar tüm planlama ve kararları ellerine ele alarak bireyi çelik kafese kapatarak yeni bir meşru

ve keyfi yönetim alanı oluşturmuştur (Horkheimer, Adorno, 1995; Slaterry, 2014: 431).

Kısacası, kimlik ve siyaset arasındaki ilişkide egemenin diğer kimlikler üzerinde etkinliğini artırmak, toplumda daha fazla kapsayıcı bir rol edinmek için kendi meşruiyetini topluma kabul ettirmesi gerekecektir. İşte bu noktada egemen, meşru bir kimlik inşası için bir takım araçlara başvurma ihtiyacı hisseder. Nitekim Gramsci'nin sivil toplumu, Foucault'nun disiplin toplumu ve kontrol toplumu, Horkheimer'ın ve Adorno'nun kültür endüstrisi, kitlesel yönlendirmesi, Marcuse'un tek tip insan yaratması tam da buna tekabül eder. Yani toplumda egemen olan iktidarın diğer aktörler üzerinde kendi egemenliğini genişletmek için inşa edilen meşrulaştırıcı kimliğe göndermede bulunur.

Öte taraftan iktidarın toplum içerisinde diğer aktörlere karşı tutumunun bir sonucu olan ve Castells'in üç form şeklinde ele aldığı kimlik inşasının ikincisi, direniş kimliğidir. Bu kimlik hâkim olanın mantığı tarafından değersiz görülen koşullarda bulunan aktörler tarafından geliştirilir. Bu kimlik türü komünlerin ya da cemaatlerin yaratılmasını beraberinde getirir. Toplumumuzda en önemli kimlik inşası tipidir. Örneğin etnik temele dayatılan milliyetçilik bir yandan yabancılık duygusundan, diğer yandan siyasi, ekonomik ya da toplumsal olsun haksız bir dışlanma duygusundan doğar. Bu durum, değer yargısını tersine çeviren egemen kurumların terimleri içinde savunmacı kimliğin inşasıdır (Castells, 2008: 14-16). Yani direnişçi kimlik, yeni oluşum ya da projelere temel sağlamaktır. Etnik, dinsel ya da mezhepsel temelli, yeni direnişçi kimliklerin en gelişmiş ve zengin toplumlarda bile oldukça fazla ortaya çıkması, siyaset kuramının yerleşmiş varsayımlarının yetersizliğinin kanıtıdır (Çağlar, 2008: 382-383). Kimlik arayışının etnik politizasyona dönüşmesinde geleneksel toplumdan modern topluma geçişte yaşanan başarısızlığın önemli bir yeri olduğu söylenebilir. Öyle ki gelenekselden modernliğe geçişte bireylerin kendilerine kimlik sağlayıcı toplumsal bağları kopartılarak toplumsal ve bireysel kimlikleri de yerinden edilmiştir. İşte böylesi bir durumda toplumsal değerlerin parçalanması, sosyal dayanışmanın çözülüşü ve benzeri nedenlerden ötürü öz değerlilik duyguları zedelenen, kendilerini öteki ve dışlanmış olarak gören kesimler milliyetçilik ve etnik kimlik arayışına yönelebilmektedirler

(Selçuk, 2011: 240). Bu bağlamda kimlik ile siyaset arasındaki ilişkiyi “farklılıklar” üzerinden yorumlamak mümkündür. Burada kimlik ile farklılık birbirleriyle sıkı bir ilişki içerisindedir. Nitekim farklılık kimliği ortaya çıkarırken aynı zamanda kimlik de farklılığı belirleyen bir nitelik taşır. Bu durumda siyasetin ana temasını teşkil eder. Diğer bir ifadeyle fark kimliği, kimlik de farkı gerekli kılıyorsa, o halde siyaset o çok yönlü anlamıyla toplumsal hayatı kaplamış olur (Connolly, 2011: 9-11).

Üçüncü ve son kimlik inşası ise proje kimliğidir. Burada iki görüş karşımıza çıkar. İlk olarak kimliği bir madde, bir nesne gibi düşünerek kimliklerin modern dönemde icat edilmiş bir proje, hayal edilmiş bir gerçeklik olarak ele alan Gelner, Hobsbawm, Anderson gibi düşünürlerin görüşleridir. Burada icat edilen ya da inşa edilen kimlik siyasal kimliktir, yapay ve modern bir niteliğe sahiptir (Hobsbawm, 2014; Gellner, 2013b; Anderson; 2014). Ayrıca söz konusu modernistlerin ele aldığı bu kimliğin tarihsel ve toplumsal olarak kurgulanmış yapay bir olgu olarak ortaya konması aynı zamanda kimliğin her zaman bir iktidar, güç ilişkileri ağı içinde biçimlenmesi kimlik politikalarının sınırlılıklarını gösterir (Berktaş, 2006: 118). İkinci olarak ise Smith, Armstrong, Huntchinson gibi yapısalcı yazarlar kimlikleri, tarihsel bir geçmişe dayanarak, değişim ve dönüşüm geçirerek, modern dönemde inşa edilmiş doğal bir durum olarak ele alır (Smith 2014; Huntchinson, 1994). Bu kimlik, toplumsal aktörlerin mevcut kültürel malzemelerle toplumdaki konumlarını, bütün bir toplumsal yapıyı değiştirmeyi hedefleyerek yeni bir kimlik inşa etmeyi amaçlamaktadır. Bu kimlik özneler üretir. Ancak özneler bireyler tarafından bireyler içinde inşa edilmiş olsalar da birey değildirler. Onlar toplumsal aktörlerdir. Bireyler onlar üzerinden varoluşlarıyla kutsal anlamlarına ulaşırlar (Castells, 2008: 14-17). Bu kimlik inşası diğer taraftan iktidarı elinde bulunduran hâkim gruplarca yeniden üretilen ve yazılan tarih ile olur. Yani yazılacak olan tarih, topluluğun kolektif kimliğinin inşasına hizmet eden ve bu inşanın gereklerine tabi olan bir belleğe dayanır. Öte taraftan ise geçmişte yaşanmış olan olaylara tanık olanların bizzat inşa ettiği belleğe dayalı olan kimliktir. Buradaki bellek olayları olduğu gibi değil, hatırlamak istediği şekliyle ele alarak yeni bir kimlik inşasının yolunu açar (Bilgin, 2013: 15-26).

1.4. TARİHİ–KOLEKTİF BELLEK VE KİMLİK

Bu bölümün en genel anlamdaki muhtevası, kolektif bellek, kimlik inşasında belirleyici olduğu kadar kimlik tarafından da belirlenen olmasıdır. İşte bizi bu sonuca götürecek ilk adım olarak belleğin ne olduğu ile başlayabiliriz.

Bellek, en basit anlamıyla, insan bilincinde iz bırakan şeyleri saklama ve hatırlama yeteneğidir. İnsan belleği, alışkanlıklarda, gelenek ve göreneklerde, yapılarda ve anıtlarda, müze ve kitaplıklarda, şarkı ve resimlerde, atasözleri ve deyişlerde, araç-gereç ve eşyalarda vücut bulur. Geçmişin bilinci, bireyler için olduğu kadar toplumlar için de söz konusudur. Bu nedenledir ki, bireysel kimliğin yanı sıra ortak veya kolektif bellekten de söz edilebilir (Bilgin, 2007: 211).

Ellul'un dediği gibi bellek (tarih), söz ile anlatılanı ve yazıyla (dille) yazılanı ifa eder (Ellul, 1998: 38). Sözlü anlatımın etkin olduğu, geleneklerin ve bilgilerin, yaşam tarzlarının ağızdan ağza aktarıldığı böylesi bir süreçte toplumda bu vasıfları yerine getiren kişilerin saygınlığı ve statüleri oldukça yüksekti. İşte bu dönemde bireysel bellek daha önemlidir. Fakat yazılı kayıtla birlikte bellek zaman ve mekânda kolayca taşınabilir bir hal alınca, bellek kişilerden bağımsız kolektif bir yapıya bürünmüştür. Gerek birey gerek ise grup veya topluluk, sahip olduğu bellek sayesinde var olur. Nitekim belleksiz bir kişi veya toplum, tarihsiz ve kimliksiz varlığa dönüşür (Bilgin, 2007: 211-212). Yani sözlü ve yazılı söylemler bir yandan tarihin bir ürünüdürler, diğer yandan tarihe biçim vererek onun kurucusu olurlar. Tarih, söylemlerin alt üst oluş tarihidir denilebilir (Özdemir, 2001: 120).

Öte yandan Bilgin'e göre, üç tür bellek vardır. Bunlar; kişisel, bilişsel ve alışkanlıklarla ilgili bellektir. Kişisel bellek, bir kişinin yaşam öyküsündeki olayları ve yaşantılarını kapsar. Bilişsel bellek, sözcüklerin anlamlarını, şiirleri, şarkıları, bir kentin planını, matematik denklemlerini hatırlamamızla ilgilidir. Alışkanlık belleği ise, çeşitli iş veya becerileri hatırlamamızı sağlayan performans belleğidir (Bilgin, 2007: 212). İşte kolektif kimlik, bu bellek süreçlerine bağlıdır ve herhangi bir bireyin veya grubun üyeleri kendilerini geçmişin anılarına dayanarak tanımlarlar (Morley, Robins, 2011: 74). Tam da bu noktada birbirleri üzerinde belirleyici etkiye sahip olan

kolektif bellek ve kolektif kimlik kavramının ne olduğunu irdelemek yerinde olacaktır.

İlk kez 1902’de Avustralyalı yazar Hugo von Hofmannsthal tarafından kullanılan kolektif bellek kavramı, sosyal bilimlere ilk olarak Durkheim’in öğrencisi olan Maurice Halbwachs tarafından konulmuştur. Kolektif bellek, bir grup tarafından ortak olarak paylaşılan ve grup kimliğini biçimlendiren grubun aktif geçmişi olarak tanımlanabilir. Kolektif bellek (resmi, canlı, yazılı bellek) toplumsal olarak inşa edilmiş bir kavramdır (Bilgin, 2013: 21,73). Kolektif kimlik ise sosyal kimliğin topluluklar düzeyindeki ifadesidir (Bilgin, 2007: 13). Bu kimliğin geçmişe dönük bir tavrı vardır. Çünkü bir takım semboller, anılar, sanat eserleri, töreler, alışkanlıklar, değerler, inançlar ve bilgilerle yüklüdür (Bilgin, 2007: 218). Yani kolektif kimlik, belirli bir insan topluluğunun kendi hakkındaki bilinciyle ve duygusuyla ilişkilidir, topluluğun kendine özgü niteliklere sahip olduğu ve bir tekillik taşıdığı yönündeki bilinç ve aidiyet duygusudur. Bu bağlamda, dil, kültür, din, tarih, yaşam alanı ve maddi koşullar gibi öğelerin yanı sıra, topluluğun belleği, kolektif kimliği yapılandıran önemli bir faktör olarak belirlemektedir (Meşe, 1997: 431). Nitekim milli kimlikleri, kolektif belleğin ifadesi olarak gören Herder, Geertz ve Fichte gibi romantik düşünürler tarihin, geleneklerin ve kökenin belirleyiciliğini öne sürmektedirler (Morley, Robins, 2011: 74; Bilgin, 2003: 107). Öte taraftan, kimliklerin vazgeçilmez unsuru olarak bellek inşası, icat edilerek veya doğal olarak karşımıza çıkar. Keza, kolektif kimlikler, kendi var oluşunu sağlayabilmek için geçmişe ihtiyaç duyarak ya Smith, Armstrong, Hutchinson gibi din ve etnik kökenden vb. tarihsel birikimlerden beslenerek modern olarak oluştururlar veya Hobsbawm, Anderson, Gellner gibi geleneği icat ederek bizzat tarih yazarlar.

Bu noktada Smith üç tür kolektif kimlik türüne vurgu yapar. İlk olarak cinsiyet kategorisidir. Bu kimlik türü, yeryüzünün pek çok yerinde diğer kolektif kimliklere göre oldukça zayıf kalmakta ve bu durum olağan olarak kabul görmektedir. İkinci olarak mekân ya da ülke/toprak kategorisidir. Bu kolektif kimlik türü yerel ve bölgesel kimlik bazında ele alınır. Üçüncü kolektif kimlik türü, sosyo-ekonomik toplumsal sınıf kategorisidir. Öyle ki Marx’ın sosyolojisinde sınıf kategorisi, kolektif kimliğin ve tarihin tek motorudur. Bundan dolayı toplumsal sınıf

çağrısını, duygusal bakımdan sınırlı ve kültürel derinlikten yoksun olması nedeniyle sağlam bir kolektif kimlik olarak ele almak güçtür. Öte yandan Weber, sınıfsal ve dinsel kimlikler arasında yakın bağlar bulunduğunu ve birinden ötekine sürekli bir kaymanın olduğunu belirtmiş olsa da dinsel kimlik, toplumsal sınıf son derece farklı beşeri ihtiyaç ve eylem alanlarından doğar. Dinsel kimlikler iletişim ve toplumsallaşma alanlarından doğarken, sınıfsal kimlikler üretim ve mübadele alanlarında doğar. Kültürel kimlikler ise, kültürü oluşturan unsurlar (gelenek ve ritüeller içinde kodlanmış değerler, semboller, mitler ve gelenekler) arasında bir hizalanışa dayanır (Smith, 2014: 17-21).

Dinsel topluluklar, etnik kimliklerle de çoğu zaman yakından ilgilidir. Hatta bugün bile pek çok etnik azınlık güçlü dini bağ ve simgelerini muhafaza etmektedir. Mesela Kuzey İrlanda'daki Katolik ve Protestanlar, Lehler, Sırp ve Hırvatlar, Maruniler, Sihler, Sri Lankalılar, Karenler ve İranlı Şiiler, kimlikleri dinsel farklılık ölçütüne dayanan sayısız etnik topluluktan birkaçıdır. John Armstrong'un da işaret ettiği gibi burada da kolayca bir kimlik tarzından diğerine kaymalar, sık sık da çakışmalar olur. Nitekim insanlık tarihinde dini ve etnik kimlikler özdeş olmasa bile birbirine son derece yakın durmuşlardır. Ancak bu iki kolektif kimliğin birbirinden ayırt edilmesi gerekir. Nitekim Osmanlı'daki millet sisteminde olduğu gibi dini ayrılıklar uzunca bir zaman (milliyetçilik çağı; topluluğu, yeni ve siyasi bir temel üzerinde bir araya getirmeyi başarınca kadar) halklar arasında güçlü ve kalıcı bir etnik bilincin doğmasını önlemiştir (Smith, 2014: 21-23).

Öte taraftan Bilgin ise, kolektif belleğin üç biçimine değinir. İlk olarak resmi bellek (resmi tarih); bu bellek türü tarihsel olayları, hatırlanmasını istedikleri tarzda ele alınarak geçmişin veya belleğin inşasını ifade eder. Bu inşa, toplulukta hâkim gruplar tarafından yazılan tarihtir. Yani yazılan tarih, topluluğun kolektif kimliğinin inşasına hizmet eder (Bilgin, 2013: 15). Burada bellek (geçmişin mirası) bir yandan kimlik inşasının etkili bir faktörü, diğer yandan kimlik inşasının bir sonucudur. Yani kimlik ve bellek birbirinin şekillenmesinde etkilidir. Bu bellek türü, kolektif bir kimlik oluştururken; kimliği yücelterek, geçmişte yaşananlara olumlu anlamlar yükleyerek, haklılaştırarak bir bellek oluşturur. Bunun için örneğin ilk etapta, bazı anılar yüceltilir. İkinci etapta, kahramanca savaşlar anlatılarak, tarihte ilham verici

kahramanlar, yiğitlikler öne çıkartılır. Bu ikisi geçmişin olumsuzluklarını unutma yoluyla kolektif kimlik oluşturur. Üçüncü etapta ise, kitle katliamları gibi geçmişte yaşanan kolektif acılar öne çıkarılır (Bilgin, 2013: 40-44; Bilgin, 2007: 236-237).

İkinci olarak canlı bellek; olayları yaşayanların oluşturduğu, olaya maruz kalınan bellektir. Burada bazı kimseler için yaşanmış olan olay şuan bir anlam ifade etmediğinden dolayı ya da bu tarihsel olaydan ders çıkarmayarak, ilgisiz ve sorumsuz davranarak olayın geçmişte kaybolmasına neden olur. Bazı kimselerce de yaşananlar bugünün ışığında ele alınarak ve bugünün problemleri ile birleştirilir. Kolektif belleğin iki biçimden birincisinde geçmişin silinmesi söz konusudur ve sosyalleşmesiyle öğrenilir. İkincisinde geçmişe maruz kalınması söz konusudur ve öznelerin kendilerinin veya yakınlarının yaşantılarına bağlı olarak öğrenilir (Bilgin, 2013: 15).

Üçüncü olarak ise yazılan tarih (tarihçi-objektif tarih, objektif bellek); herhangi bir tarihçinin olaylardan ve bu olaylara maruz kalanların etkisinden az çok sıyrılarak inceleme ve araştırma sonucunda yazdığı tarihtir. Ancak bu araştırma neticesinin başka tarihçilerce de izlenebilir ve soruşturulabilir olması gerekir (Bilgin, 2013: 16, Bilgin, 2007: 230-231).

Halbwachs ise tarihsel bellek ile kolektif bellek ayrımına gider. Bu ayrımın her iki unsuru da geçmişe bakan iki penceredir. Fakat tarihsel bellek geçmişin sistematik bir şekilde inşasıdır. Kolektif bellek ise, geçmişin çevrede (bireyde, toplumda) bıraktıklarını gelecek nesillere iletmesine dayanır. Kolektif bellekte bir olayın varlığı, hatırlanmaya bağlı olduğu halde tarihçi için böyle değildir. Tarihinin tümüyle unutulmuş bir olayı ya da unutulmayan bir tarihi olayı sorgulayarak yeniden ortaya çıkarma olanağı vardır. Ancak ikisi birbirinden bağımsız değildir. Tarihsel bellek geçmişin anılarını kırarak inşa olur. Bu durumu, yaşayanlar üzerinde etkili olarak geçmişe bakışını etkiler ve kolektif bellekte yer bulur. Yani tarihsel üretimde mirasa katılır. Kolektif belleği dönüştürür (Bilgin, 2013: 29-30, Bilgin, 2007, 230-231).

Tarihsel ve kolektif bellek ayrımına değinen Halbwachs, daha sonrasında tarihi belleğin oluşumunda etkili olan daha mikro düzeyde bireysel belleğe değinir.

Bu yüzden geçmişe bakışta, bireyler ve gruplar arasındaki farklılığı iki şekilde ele alır: Otobiyografik bellek (hayatımızı başkalarına ve kendimize anlatma biçimini ifade eder) ve tarihsel bellek. Yazara göre, ilki ikincisine yardım eder. Çünkü yaşamımızın tarihi daha geniş kapsama sahip olan tarihin bir parçasıdır. Ancak yaşantımızın tarihi olan otobiyografik bellek, yaşanmış olayların doğrudan kopyası değildir. Anılarımız, olayların yanlı bir inşasıdır. Bu, üç tarihi şekilde ortaya çıkar: Kendine odaklı tarihçi, kendini meth eden (yücelten) tarihçi, yanlı tarihçi. Tüm bu gözlemler benlik veya kimlik kavramımızın, bellekte örgütleyici, ayrıcalıklı bir rol oynadığını gösterir (Bilgin, 2013: 52; Bilgin, 2007: 212-213, 215; Assmann, 2015: 43-46).

Ayrıca otobiyografik bellek, her bireyin yaşadığı çağa ve sosyal gruba veya sürece katılımına göre tarihsel anlatıları farklılık arz eder. Hızlı yaşayan toplumlarda bireylerin otobiyografik bellekleri, medya tarafından geçmişe dair seçici bir hatırlatma kodlamasıyla revize edilerek o anla tutarlı kılınmaya çalışılır. Bu nedenle olayların otobiyografik bellek durumu olayları hatırlama noktasında kuşaklar arasında farklılıklar arz etse de medya odaklamak istediği yere odaklayarak yönlendirebilir ve toplum üzerinde kolektif kimlik oluşturur (Bilgin, 2013: 63-64; Bilgin, 2007: 80). Bu şekilde bakıldığından kimlik, bellek ve nostalji, iletişim biçimleriyle birbirinden ayrılmaz bir şekilde ilişkilidir. Zamanımızın bellek bankaları kısmen gazete, dergi, sinema ve televizyon endüstrilerinin temin ettiği malzeme ile yapılmıştır. Bu endüstriler kolektif anıların ve kimliklerin oluşmasında güçlü bir rol oynar (Morley, Robins, 2011: 129-131).

Yani kimlik ve kolektif bellek arasında sıkı bir ilişki söz konusudur. Kimlik bir kişi veya grubun kendini tanımlaması ve kendini diğer kişi veya gruplar arasında konumlaması olarak tanımlanabilir. Burada kolektif bellek kimlik inşası sürecinin önemli ayaklarından biridir. Nitekim kolektif kimlik, bir takım semboller, anılar, sanat eserleri, töreler, alışkanlıklar, değerler, inançlar ve bilgilerle yüklü bir gelenekten, geçmişin mirasından, kısacası kolektif bellekten hareketle inşa edilir. Öte yandan kimliğin bugünkü ihtiyaçlarına göre kolektif belleğin dönüştürülmesi söz konusudur. Bu durum kolektif kimliğin, o günün gereklerine uygun bir geçmiş icat etme, bir tarih yazma çabasını ifade eder. Yani kolektif bellek kimlik inşasında

belirleyici olduğu kadar kimlik tarafından da belirlenendir (Bilgin, 2013: 41, 74-75; Bilgin, 2007: 228-229; Bilgin, 1996: 10-11).

Bu noktadan hareketle Bilgin, kolektif belleğin grup kimliği üzerinde bir takım işlevleri olduğuna değinir. Bunlardan ilki, kolektif bellek, grup üyelerine kim olduklarını, nereden gelip nereye gittiklerini söyleyen öyküler sunarak kimlik tanımlamasını sağlar. İkicisi, kolektif bellek, grubun geçmişindeki başarılarını öne çıkarırken olumsuzluklarını ise örtterek kimliğin yüceltilmesini sağlar. Üçüncüsü, mevcut norm ve kriterlere uygun bir geçmiş seçimi o andaki eylemleri haklı göstererek grup eylemlerini meşrulaştırır. Dördüncü olarak, grubun harekete geçmesini sağlar. Dolayısıyla geçmiş, bir topluluğu harekete geçiren en önemli kaynaklardandır (Bilgin, 2013: 35).

Sonuç itibariyle, ister etnik isterse kolektif olarak nitelendirilsin kimliğin bir kurguya veyahut tarihsel olarak oluşturulmuş, inşa edilmiş bir kolektif bellek sistemine dayandığına işaret edilmektedir. Bu kolektif kimlik yaklaşımı, bir kimlik kurgusunun toplumu oluşturan birey ya da gruplarca nasıl inşa edildiği ve bu kurgunun gündelik pratiklerde nasıl tezahür ettiği ile ilgilidir (Arkonaç, 1997: 395).

Bu bölümde ele aldığımız kuramsal tartışmalar içerisinde özetle modernistler, milletlerin ve milliyetçiliğin; modern dönemin ürünü olarak hayal edilmiş politik bir gerçeklik olarak icat edildiğini vurgularlar. Etno-sembolcüler ise, geçmişin geleceği belirlediğini, bundan mütevellit modern dönemde milletlerin, zamanla değişim ve dönüşüm geçiren yıllanmış etnik kültürlerin gölgesi altında inşa edildiğini belirtirler. Aynı zamanda bu iki yaklaşım, milli kimliklerin ortaya çıkmasında ve şekillenmesinde kalkınma, tarihi bir toprak, dil, eğitim, seçkinler, eğitimli gençler gibi araçların etkili olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla bu araçların kolektif belleğin ve kimliğin inşasında kayda değer bir öneme sahip olduğu söylenebilir. Belleksiz bir toplumun kimliksiz bir varlığa dönüşeceğini belirten Bilgin, modernist bir bağlamda icat edilen ya da etno-sembolcü perspektifle doğal olarak inşa edilen kolektif belleğin, kimlik inşasında belirleyici olduğu kadar kimlik tarafından belirlendiğini ortaya koymaktadır. İşte yapılan bu kuramsal analizler neticesinde mezkûr dönem (1900-1920) Kürtçe basınındaki kimlik ve siyaset tartışmaların

izahatında önemli bir işlev görebilecek üç yaklaşımın olduğu söylenebilir. Bunlar; konstrüktivist ya da inşacı olarak ifade edilenlerden birincisi modernist, ikincisi etno-sembolcü yaklaşımdır. Üçüncüsü ise Bilgin'in (Bilgin, 2013: 41, 74-75; Bilgin, 2007: 228-229) kolektif bellek ve kimlik kuramıdır.

Kürt kimliğinin pek çok (etno-sembolcü, modernist) kuram ile okunabilmesinin, Osmanlı Devleti'nin son dönem Kürtçe basınında birden fazla Kürt kimliğinin ortaya konulmasından ve her bir kimliğin Kürt entelijansiyası tarafından farklı bir şekilde tahayyül edilmesinden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Keza; mezkûr dönem Kürtçe süreli yayınlar Kürtleri ilk olarak, İslam kimliği ile tanımlamışlardır. Bu kimlik bir kısım yazarlar tarafından hurafelerden, bidatlerden arındırılmış, içtihadı dayanan tecdite⁴ dayalı bir kimlik olarak ele alınmışken diğerleri tarafından ise İslam, reformist bir yaklaşımla dönemin koşullarına uygun olarak toplumu dönüştürmek için bir sosyalleştirme aracı şeklinde ele alınmıştır. Bu ikinci yorum bizi, din ile etnik kimlik arasında mesafe konulmasının, milletleşme sürecinde dinin yerini halk ve kültürün almasının ve çağın koşullarına uygun olarak değişebilen, dönüşebilen dinin, milli kimliklerin inşası açısından gerekli olduğunu vurgulayan etno-sembolcülüğe yakınlaştırır. Kürtçe süreli yayınlar Kürtleri ikinci olarak, Osmanlılık kimliği üzerine inşa etmeye çalışmışlardır. Bu kimlik, Osmanlı'nın modernleşme sürecinde Batı karşısında giderek zayıflamasıyla birlikte eski gücünü yeniden tesis etmek, milliyetçilik etkisiyle ortaya çıkan ayrılıkları

⁴ Tecdite dayalı bir yaklaşım ile İslam kimliğinden kasıt, temel nasslardan taviz vermeden çağın gereklerine göre yeniden ele alınma durumudur. Yenileme, yenilenme, tazelenme anlamına gelen tecdit kavramını (Devellioğlu, 2015: 1224); *"Alkâmî, Kuran, sünnet ve bu ikisinin gereği olarak ortaya çıkan uygulamalardan unutulmuş olanlarının canlandırılması şeklinde ifade etmiştir. Münâvî, bidattan sünneti ayırmak, ilmi artırmak ve ilim ehline yardımcı olmak ve bidat ehlini mahcup düşürmek olarak tanımlamıştır. Mevdûdî, İslam'ın her türlü cahiliye kalıntılarından temizlenmesi ve sonra da imkân ölçüsünde samimiyetle bunu yaşatmaya çalışmak olarak tarif etmiştir. Ömer Ubeyd Hasene ise, nassı (Kur'an-Sünnet), Müslüman bireye her devirde karşılaşılabilecek problem ve meseleleri vahyin rehberliğiyle halletme yolunu gösterecek biçimde, yeniden ve doğru olarak anlamak şeklinde tanımlamıştır. Kısacası tecdit, sünnetlerinden ve öğretilerinden kaybolanları canlandırmak suretiyle İslam dininin parlaklığını, peygambere indirildiği gibi ortaya çıkarmak; bidatlerden ve hurafelerden kendisine bulaşan şeyleri temizlemek; çağın gerçeklerine ve gerekliliklerine uygun hale getirmek; daha sonra dinin sahil şeklini ortaya çıkarmak ve insanların zihinlerine yerleşen yanlış anlayışları değiştirmektir. Tecdit, Kur'an'da ve sünnette inceleme ve araştırmanın devam etmesi; her zaman ve mekânda yenilik ve değişiklikler karşısında nassların gücünü kanıtlamak içindir. Tecdit konusunu araştıran âlimlere göre, nasslardan taviz vermeden bir âlim fıkıhta, akidede, davet ve kültürde, eğitim ve toplumsal ıslah konusunda, ekonomi ve siyasette vb. alanlarda tecdit yapabilir"* (Savaş, vd., 2014: 105-111).

bertaraf etmek için bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Kürt entelijansiyası tarafından Osmanlılık, yerelin güçlü olduğu (muhtariyet vurgusu) siyasal bir üst kimlik olarak tahayyül edilmişti. Dolayısıyla Osmanlılık, Kürtlerin bir yönüyle imparatorluğun yurttaşları olmak diğer yönüyle de müstakil bir millet olmak şeklinde okunuyordu. Tahayyül edilen Osmanlılık kimliği açısından hem Osmanlı yurttaşı hem de Kürt olunabilmektedir. Bu bağlamda Osmanlılık, bir taraftan siyasal bir kimlik olarak yurttaşlığın öne çıkarılmasından dolayı modernist bağlamda ele alınabilirken diğer taraftan kültürel bir kimlik olarak etnikliğe dayandığı için etno-sembolcü yaklaşım ile değerlendirilebilir. Kısacası birincisi; modernist yaklaşıma uygun olarak rasyonel ve iradi bir varlığa dayandığından bu tür bir kimlik soyut bir nitelik taşır. İkincisi; etno-sembolcü görüşe uygun şekilde uzun bir tarihsel süreçte değişim ve dönüşüm geçirerek modern dönemde kültürel bir kimlik olarak ortaya çıkar. Kürtçe süreli yayınlar Kürtleri üçüncü olarak; Kürtlük kimliği üzerine inşa etmeye çalışmışlardır. Burada Kürtlük, Kürt entelijansiyası tarafından iki şekilde inşa edilmek istenmiştir. İlk olarak bir kısım yazar Kürtlüğü, kültür, din, gelenek gibi tarihsel birikimlerinden kopartarak modern çağın koşullarına uygun bir şekilde yeniden inşa etmeye çalışmıştır. Bu yönüyle Kürtlük, geçmiş ile herhangi bir bağ kurmadan milletlerin modern dönemde yapay ve hayal edilmiş bir gerçeklik olarak inşa edildiğini belirten modernist yaklaşımla okunabilir. İkinci olarak Kürtlük, geçmiş birikimler yok sayılmadan onun üzerine inşa edilmeye çalışılmıştır. Böylece bu kimlik kan, ırk, gelenek ve mit gibi doğuştan gelen bir nitelik taşır. Bu durum bizi Kürtlüğü, geçmişin geleceği belirlendiğini, modern milletlerin yılanmış etnik kimlikler gölgesi altında şekillendiğini savunan etno-sembolcülük üzerinden değerlendirmemizi sağlar. Kürt kimliğinin izahatında önemli olan modernist ve etno-sembolcünün yanı sıra bu kuramları da kapsayan ve daha geniş bir şekilde kimlik inşasını ortaya koyan Bilgin'in kolektif bellek ve kimlik yaklaşımıyla da okumamız mümkündür. Nitekim yukarıda değinildiği gibi bellek ya doğal olarak (etno-sembolcü) ya da icat edilerek (modernist) karşımıza çıkar. Burada bellek; kimlik inşasında belirleyiciyken, kimlik tarafından da belirlenen bir nitelik arz eder. Belleğin inşasında etkili olan tarihi toprak, tarih, tarihi şahsiyetler, mekânlar, edebiyat, sanat, kültür, dil, eğitim, eğitilmiş gençler, seçkinler, mit-efsaneler, milli özel günler, mağduriyet, kültür-medeniyet gibi unsurların aynı zamanda kimliğinde

inşasında da belirleyici oldukları görülür. İşte bu unsurlar Osmanlı'nın son dönemde çıkarılan Kürtçe basınında Kürt kimliğinin inşasında kayda değer bir öneme sahiptir. Dolayısıyla Kürt kimliğini, “kolektif belleğin kimlik üzerinde etkili olduğu kadar kimlik tarafından belirlenen” formülasyonu ile da okumamızın mümkün olduğu söylenebilir.

Böylece bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin son döneminde Kürtçe basınında Kürt kimliğinin inşa süreci yukarıda bahsi geçen kuramlar ışığında ele alınacaktır. Öncelikle; modernist yaklaşım daha ziyade Osmanlılık kimliğini, Etno-sembolcü yaklaşım ise Kürt kimliğini açıklamak için kullanılacaktır. Kürt kimliğinin tekâmül süreci dikkate alındığında, bu sürecin geleneksellikten modernliğe geçişi de içerdiği için, bütün bir kimikleşme vetiresinin tek bir bağlam ve tek bir hat üzerinden açıklanma güçlükleri nedeniyle farklı kuramlar üzerinden değerlendirmek gerekmektedir. Söz konusu farklı kuramları tek bir şemsiye altında toplamamızı mümkün kılabilmek için Nuri Bilgin'in “*kollektif bellek ve kimlik yaklaşımı*” esas alınmıştır. Bu sayede Kürt kimliğinin gelişim ve oluşum süreci daha geniş bir perspektiften ve daha bütünlükçü bir bakışla ele alınmış olacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DÖNEMİNDEKİ İLK KÜRTÇE DERGİLER (1900-1920)

Bu bölümünde ilk olarak Kürtçe basın hayatını, düşüncesini etkileyen ve Kürt kimliğinin oluşumunda, siyasetinin şekillenmesinde belirleyici olan tarihsel arka plana değinilecektir. Akabinde periyodik olarak mezkûr dönemde (1900-1920) yayımlanan Kürtçe dergi ve gazeteler hakkında bilgi verilecektir. Her bir dergi ve gazete başlığı altında kısaca şu sorunlara yanıt aranacaktır: Yayın kim tarafından, kaç sayı, nerede, hangi matbaada ve tarihte çıkarılmıştır? Çıkarılan sayılar hangi tarihlerde, kaç sayfa basılmıştır? Yayının kaç sayısına ulaşılmıştır? Yayın künyesi ile ilgili ne tür bilgilere yer vermiştir? Yayının sorumluları kimlerdi? Yayın kaç paraya satılmıştı, dışarıdan maddi destek almış mıydı, nerelere dağıtılmıştır? Yayının yazı dili ve lehçesi nasıldı? Yayında yazan yazarlar kimlerden oluşuyordu, ne tür yazılara yer verilmişti? Yayının amacı neydi? Kürtlerde özel bir yeri var mıydı? Neden ve nasıl yayın hayatını sonlandırmıştır? Bunların yanı sıra son olarak, Kürtçe süreli yayınlar içerisinde ilk olma niteliği taşıyan Kurdistan, Kürd Teavün ve Terakki, Şark ve Kurdistan gazetelerine çalışmamız içerisinde neden yer verdiğimizizin izahatı yapılacaktır.

2.1. TARİHSEL ARKA PLAN: KÜRTÇE BASIN TARİHİ

Kürtler, Osmanlı'da bulunan diğer unsurlara kıyasla basınla biraz geç tanışmışlardır. Öyle ki, ilk Türkçe gazete 1828, Fransızca 1795 (Yazıcı, 1991: 267-268), Arapça 1828, Farsça 1848 ve Ermenice gazete ise 1831 yılında yayımlanmışken, ilk Kürtçe gazete 1898'de çıkarılmıştır. Burada dikkat çeken nokta, gerek kültürel gerek ise coğrafi olarak Ermeniler ile Kürtler iç içe olmasına karşın, Ermenilerin basın alanındaki gelişimlerinden Kürtler pek yararlanamamışlardır. Bunun en önemli sebebi ise Kürtlerde kırsal kültürün hâkim olması, Ermenilerin ise şehirli ve zanaatla uğraşıyor olmalarıdır (Kaya, 2010: 65-66). Kürtçe basınında

yaşanacak olan gelişme, daha çok Osmanlı modernleşmesine paralel olarak gerçekleşmiştir.

Süreç Osmanlı modernleşmesinin, imparatorluğun toplumsal yapısında bazı temel dönüşümleri ortaya çıkarmasıyla başlamıştır. Bu süreçte, her etnik ve dini toplum kendi kimlikleriyle siyasal sürece dâhil olma yolunda fırsat yakaladıkları için bu yönde çaba sarf etmişlerdir. Bunun için ise gerek cemiyet, gerek gazete, dergi, gerekse siyasi parti gibi araçları kullanmışlardır. İşte Tanzimat sonrası böylesi benzer bir durum, Kürtler için de geçerli olmuştur. Nitekim Kürtler, bu araçlardan faydalanarak kendi siyasal kimliklerini ortaya koymuşlardır. Diğer bir ifadeyle, Kürtçe basınında yaşanan gelişme esasen Osmanlı modernleşmesinin oluşturduğu koşullar ile alakalıdır. Bu bağlamda, meselenin tarihi arka planı irdelendiğinde özetle şöyle bir tablo karşımıza çıkmaktadır:

1514 yılında Yavuz Sultan Selim ile İdris-i Bitlisi arasında yapılan ittifaktan (Genç, 2014) 1839 Tanzimat Fermanına kadar Osmanlı Devleti'ne bağlı Kürt toplumu, Kürt mirleri tarafından padişahın egemenliği altında muhtariyete dayalı bir biçimde yönetiliyordu (Doğan, 2010b: 3; Bruinessen, 1995: 1007; Bozkurt, vd., 2011: 26). Bu dönemde Kürt beyleri ve şeyhleri bölgelerinde hükümdar gibi yaşıyorlardı (Kutlay, 1990: 7-8; Yıldız, 1991: 37). Ancak Kürt toplumunun kaderi, 19. yüzyıl Osmanlı modernleşmesinin bir sonucu olarak devletin yeniden yapılandırılmasıyla değişmiştir. Bu tarih itibarıyla Osmanlı'nın, gerçekleştirdiği merkezi güçlendirme girişimi başkaldırı ile karşılaşmıştı (Doğan, 2011: 511; Bruinessen, 1995: 268-270; Yayman, 2016: 37). Diğer bir ifadeyle, Tanzimat'ın ilanıyla birlikte Osmanlı Devleti'nde yeni bir toplumsal durum gerçekleşmiş, Osmanlı toplumunu oluşturan unsurlar, kimlikleriyle birlikte siyasete dâhil olabilme şansını yakalamışlardır (Karpat, 2013: 8-16). Kürtler, Tanzimat'tan sonra bölgedeki yetkilerinin ellerinden alınarak merkezi idareyi güçlendiren Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanarak bölgedeki eski imtiyazlı konumlarını tekrardan elde etme çabası içinde olmuşlardır. 1840'da Bedirhan Bey isyanı ve 1878 Şeyh Ubeydullah direnişi bunlardan biridir (Doğan, 2010a; Torî, 2005: 116; Celil, 2014; Aktaş, Yonat, 2014: 142; Ateş, 2013: 9). Fakat bu ayaklanmalar, ayrı bağımsız bir devlet kurma teşebbüsü değildi. Daha ziyade ayaklanan Kürt liderler, mevcut konumlarını

muhafaza etmeye çalışmışlardır. Diğer bir ifadeyle Kürt ayaklanmasının doğrudan yaptığı etnik göndermeler akla ayrılıkçı milliyetçi çağrışımlar getirmemelidir. Hatta 1900-1920 yılları arası gibi uzun bir dönem Kürt kimliği, ekseriyetle Osmanlı kimliğinden bağımsız ele alınmamış, Kürtlük aynı zamanda Osmanlılığı da tahkim eden bir yardımcı unsur olarak telakki edilmiştir.¹

Tanzimat sonrası süreçte devletin merkezi idareyi güçlendirme girişimini kabullenemedikleri için Kürtlerin gerçekleştirdikleri ayaklanmalar ise, Sultan Abdülhamid tarafından bastırılmıştır. Bu isyanlar bastırıldıktan sonra Osmanlı idari yapısında bir düzenlemeye gidilmiştir. 14 Aralık 1847 tarihli Takvîm-i Vekâyî gazetesinde ilan edilen bu düzenlemeye göre, resmi olarak Kürdistan Eyaleti kurulmuştur. Öyle ki, gazete durumu şöyle ilan etmiştir (Lütfi, 2007: 115; Biçer, 2017: 112): *“Diyarbakır Eyaleti, Van, Muş ve Hakkari sancakları ile Cizre, Bohtan ve Mardin kazaları birleştirilip hepsinin bir eyalet sayılması ve bu eyalete Kürdistan isminin verilmesi gösterdiği lüzumdan dolayı yerinde ve münasip görülmüştür.”* denilmektedir. Bu ifadelerle tarif edilen Kürdistan Eyaleti’nin merkezinin neresi olacağı tartışma konusu olmuş; önceleri Ahlat’ın merkez olması önerilmişse de Diyarbakır’ın merkez yapılmasında karar kılınmıştır. Fakat 1868 yılından sonra Kürdistan Eyaleti kaldırılmış yerine, Kürdistan ve Mamuretülaziz’in birleştirilmesiyle Diyarbakır Eyaleti teşkil olunmuştur. Bu tarihten sonra Osmanlı idari yapılanması içinde Kürdistan Eyaleti ismi kullanılmamış olsa bile, bu isim Kürtler arasında siyasal bağlamda oldukça popüler olmuştur. Hatta yüzyıllardır tarihi bir coğrafya ismi olarak kullanılmasının yanında, siyasi bir mahiyet kazanmaya başladığı da görülmektedir. Nitekim ilk Kürtçe gazete’nin “Kurdistan” ismiyle yayımlanmaya başladığı, sonrasında kurulan cemiyet ve yayın organlarında da aynı kavramın kullanıldığı görülmektedir. Bu anlamda “Kürdistan” ifadesinin Kürt entelijansiyası tarafından sahiplenilmeye ve bir vatan olarak savunulmaya başladığı görülür (Bozkurt, vd., 2011: 26-30).

¹ Bu durum daha sonraki yıllarda da dönemin siyasi rüzgârına kapılarak ‘müsavat (eşitlik)- hürriyet- uhuvvet (kardeşlik)’ sloganlarını şiar edinmişlerdir. Hep birlikte görünürde tek dertleri vardı; Abdülhamid yönetimine son verip hürriyet ortamı yaratarak Kanun-i Esasi’yi tekrar yürürlüğe koymak ve meşruti bir monarşi ile Osmanlılık mefkûresi etrafında ittifak ederek medeniyet yolunda terakki etmekte (Kısıklı, 1990: 109; Tan, 2011: 105; Kuran, 2000: 45).

Öte yandan, Abdülhamid Kürt beyleri ve şeyhlerinin çıkardığı isyanları bastırdıktan sonra, onları öldürmek yerine sürgün ettirerek veya merkeze çekerek bir taraftan sisteme angaje etmeyi düşünürken, diğer taraftan, tekrardan gerçekleşebilecek ayaklanmaları bertaraf etmeyi amaçlamıştır. Nitekim bu amaç doğrultusunda, Bedirhan Beyi Girit adasına kadı olarak, Bedirhan Bey ailesinden 200 kişiyi bürokrasiye, Babanzade İsmail Paşa'yı Mirlivarlığa (Tuğ Generalliğe) ve Jandarma Dairesi Müdürlüğü'ne, Babanzadelerin akrabalarından olan Kürt Sait Paşa'yı Dışişleri Bakanı olarak, Mustafa Zihni Paşa'yı ise vali olarak atamıştır (Koç, vd., 2017: 202). Ayrıca Arap aşiretleri için 1892 yılında İstanbul'da açılan "Mektebi Aşiret" (Örs, 2012: 65; Malmisanij, 1986: 11) ile askeri tıp okullarına eğitim almak amacıyla Kürt aşiret çocuklarını da dâhil ederek bölge insanlarına Osmanlı vatanseverliği aşılanmaya çalışılmıştır (Bajalan, 2010b, 143-144; Bozkurt, Bilir, 2008: 15). Öyle ki, Cumhuriyet Gazetesi yöneticileri tarafından çıkarılan 3 Şubat 1927 tarihli "Haftada Bir Gün" adlı mecmuanın 19. sayfasında ifade edildiğine göre, Bedirhanilerin kırkı bulan yetişkin çocuğu İstanbul'a yerleştirilerek eğitim görmüştü (Malmisanij, 1986: 11).

Sultan Abdülhamid² ise bu konuda şunları yazmıştır (Abdülhamit, 2010: 50-51):

"Kürt ağalarının bazılarının çocuklarını, İstanbul'a getirip memuriyete yerleştirdiğim için de tenkit edildiğimi biliyorum. Senelerdir Hristiyan Ermeniler nazır mevkilerini işgal etmişlerdir. Bundan sonra da kendi dinimizden olan Kürtleri kendimize yaklaştırmakta ne gibi bir zarar olabilir? Aynı şekilde Bedirhan oğullarını himaye ettiğim ve merkezde muhafaza ettiğim için, bunların memleketin huzurunu bozacaklarını, söylenerek de tenkit ediliyorum. Tabii herkes istediği gibi düşünmekte serbesttir! Fakat ben kabul ettiğim Kürt politikasında doğru yolda olduğum kanaatindeyim."

² Abdülhamid'e ait olduğu iddia edilen hatıratların (İsmet Bozdağ'ın yayına hazırladığı "Sultan Abdülhamid'in ve dergâh yayınlarının bastığı "Siyasi Hatıratım") tam olarak gerçekliği tartışmalıdır (Birinci, 2005). Abdülhamid'in hatıratı olduğu iddia edilen eserlerden doğrudan alıntı yapmanın sakıncalarını saklı tutmakla birlikte, yukarıda alıntı yapılan paragrafın içerdiği ana temanın Abdülhamid'in siyasal tercihleri ile herhangi bir çelişki doğurmadığı düşünülmüştür.

Buna rağmen Abdülhamid, Kürtlerin kendine karşı tavır almasını, özellikle de Aşîret Mekteplerinde yetişen Kürt öğrenciler ve entelijansiyasından oluşan grubun, ön sıralarda mücadele etmesini önleyemedi ve yılda onbeş mezun veren bu okullar 1906 yılında kapatıldı (Malmisanij, 1986: 11).

Görüldüğü üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgede gerçekleştirdiği bir takım idari düzenlemeyle merkezi güçlendirme girişimi, Kürt Mirlerinin hükümete karşı ayaklanmasına neden olmuştur. Ayaklanan mirler, yenilgiye uğratıldıktan sonra bölge nüfuzlarının kırılması için sürgüne yollanmıştır ve yerlerine merkezin hâkimiyetini temsil edecek devlet ricali ikame edilmiştir. Tabi burada sürgüne yollanmış asi mir ve şeyhler devlet tarafından paşalık gibi ünvanlarla taltif edilmeye devam edilmiştir. Haliyle, hâkim iktisadi konjoktür itibariyle toprağa dayalı ekonomik yapıyı yeniden üretecek olanaklar geride kalmıştır. Hükümetin izlediği siyaset; bölgeden kopartılarak imparatorluk bürokrasisine dâhil edilmeye çalışılan mirler ve mirlerin bir sonraki nesli için tatmin ve ikna edici olmaktan uzaktır. Mirliğin imtiyazlı konumuyla ve eski rahatlığıyla yeniden üretemeyen, yeni nesil mirlerin azımsanmayacak bir kısmı, mevcut siyasal düzene yabancılaşmıştır. Ayrıca imparatorluğun modern tarzda eğitim sunan Tıbbiye, Mülkiye, Harbiye gibi okullarında okumuş olmaları, onları hem zihnen hem de ruhen Abbülhamid rejiminden koparmıştır (Koç, vd., 2017: 207-208).

İşte böylesi bir süreçte, Abdülhamid yönetimine karşı güçlü bir muhalefet rolü oynayan Mikdat Mithat Bedirhan tarafından, 1898 yılında Kahire'de ilk Kürtçe gazete niteliği taşıyan “Kurdistan” yayımlanmaya başlamıştır (Beşikçi, 2005: 11-12). “Kurdistan Gazetesi” gerek Kürt toplumu, siyaseti ve aydınlaması gerek ise Kürtçe basın tarihinde gazeteciliğin doğuşu açısından önemli bir özelliğe sahiptir (Celil, 2001: 25). Ayrıca 1900 yılında Diyarbakırlı Fikri Efendi tarafından, İstanbul'da üyeleri arasında Liceli Kürdizade Ahmed Ramiz Efendinin de bulunduğu, ilk Kürt örgütü özelliği taşıyan “Kürdistan Azm-i Kavi Cemiyeti – Kürdistan Güçlü İrade Derneği” kurulmuştur. Ancak bu cemiyet kısa bir süre sonra Abdülhamid yönetimi tarafından kapatılmıştır (Göldaş, 1991: 85; Bozarslan; 1985: 95; Aytepe, 1998: 329). Buradaki muhalefetin amacı, Kanun-i Esasi'nin geri getirilmesi ve İttihad-ı Anasır

(Osmanlı tebasını oluşturan tüm unsurların birliği) umdesidir. Kurulan bu gazeteyi ve cemiyeti daha sonraki yıllarda pek çok cemiyet, gazete, dergi ve parti izlemiştir.

1909 yılına gelindiğinde otuz üç yıl boyunca devleti idare eden Sultan Abdülhamid, II. Meşrutiyetin ilanından sonra tahttan indirilmiştir. Yeni dönemle gelen özgürlük ortamı, bütün Müslim veya gayri-müslim unsurlar gibi Kürtlere de örgütlenme olanağı vermiştir (Aytepe, 1998: 329). Zaten yeni dönemin ilke ve sloganları Fransız Devrimi'nin liberal söylemi üzerine dayanıyordu (Yayman, 2016: 37-38; Serfıraz, 2015: 39). Böylesi bir atmosferde, Abdülhamid yönetimi tarafından otuz ay kadar Trablusgarp'ta tek kişilik hücrelerde hapsedilen Bedirhan ailesinden on dört kişi serbest bırakılmıştır. Bu durumu Abdurrahman Bedirhan, İsviçreli bir aristokrat ailenin kızı olan eşi Elisabeth'den olan kızı Leyla'ya yazdığı 11 Eylül 1908 tarihli mektubunda şöyle vurgulamıştır (Malmisanij, 2011: 69-72): *“Bu sana yazdığım ilk mektup, zira sizlerden ayrı kaldığım şu otuz ay zarfında, ilk olarak bugün bana yazma izni verdiler.”* Yine aynı atmosfer içerisinde, Abdurrahman Bedirhan'ın müdürlüğünü yaptığı öğrenim dili Kürtçe olan “Kürd Meşrutiyet Mektebi” adıyla İstanbul'da bir okul açılmıştır. Bu kurum, Osmanlılar ve Türkiye Cumhuriyeti döneminde, Kürt adını taşıyıp da bakanlıkça resmen parasal yardımda bulunulan ilk ve son okul olmuştur (Malmisanij, 2011: 77-85; Demir, 2010: 77). Ayrıca bu dönemde Abdülhamid'e suikast girişimi nedeniyle Mekke'ye sürülen Şeyh Abdülkadir İstanbul'a dönmüştür (Malmisanij, 1986: 14). Aynı zamanda Liceli Kurdîzade Ahmed Ramîz ve Motkili Halil Hayalî (Xelîl Xeyalî) ile arkadaşları tarafından, 1908'in bu olumlu havasında İstanbul'da bir Kürt basımevi kurulmuştur (Malmisanij, 2006: 34).

Meşrutiyetin oluşturduğu liberal atmosferden yaralanan Bedirhan, Şemdinan ve Baban ailelerinin yönetiminde olan Şeyh Abdülkadir ve Prens Emin Bedirhan tarafından ilk legal Kürt siyasal kültür derneği olan “Kürd Teavün ve Terakki Cemiyeti” 1908 sonbaharında kurulmuş ve aynı adla bir gazete çıkarılmıştı (Temo, Rıza, 2009: 143; Jwaideh, 2014: 211-212; Fıratlı, 1991: 32). Bu cemiyet o zamana dek olan politik faaliyetleri ile entelijansiyası tarafından ayrı ayrı yürütülen eğitim faaliyetlerini birleştirme ve aynı yolda yürütme gayesini hedefliyordu. Nitekim bu dernek, Kürt hareketinin liderliğini yapmış üç büyük Kürt aşireti olan Babanzade,

Şemdinan, Bedirhanzade ailelerinin birleşmesine belirli ölçüde yardımcı olmuştur. Ayrıca hemen hemen bütün Kürt politikacıları, entelijansiyası ve din önderleri bu derneğin üyesiydi. Yani farklı politik görüşleri birleştiren bu derneğin çok sayıda üyesi vardı (Celil, 2001: 59-60). Lakin bir sonraki yıl, İttihat ve Terakki'nin milliyetçilik tarafının giderek ağır basmasıyla (Kemal, 1976: 206-207; Emirî, 2015: 39-40; Safa, 2013: 75; Tunaya, 1988: 310-311; Akşin, 2011: 135) “Kürd Teavün ve Terakki Cemiyeti” kapatılmıştır (Jwaideh, 2014: 212). Ayrıca, meşrutiyet devriminin oluşturduğu olumlu hava içinde “Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi”nin yayımlandığı 1908 yılında “Şark ve Kurdistan” adıyla çıkarılan bir gazete de yalnızca beş sayı yayımlanmıştır (Kaya, 2010: 84; Bozkurt, Bilir, 2008: 17). Böylesi bir atmosferde Kürtçe basınında kısa sürecek bir gelişme daha yaşanmıştır. II. Meşrutiyetin vaadettiği özgürlük ve eşitlik ortamı gereği Emin Ali'nin en büyük oğlu Süreyya Bedirhan, devrimden sonra İstanbul'a dönerek, 1909'da bir Kürtçe gazete olan Kurdistan'ı çıkarmaya başlamıştır. Ancak daha sonra İttihat ve Terakki'nin baskıcı, milliyetçi politikalarından dolayı yurt dışına sığınmak zorunda kalmıştır (Koç, vd., 2017: 228).

Dolayısıyla böyle bir politik ortamdan kaynaklı olarak, daha önce İttihat ve Terakki ile Abdülhamid yönetimine karşı, etnik ve dini pek çok unsurun birlikte hareket ettiği dönem, artık yerini İttihat Terakki yönetimine karşı gerçekleştirilecek muhalefete bırakmıştır (Turan, 2011: 38-39). Nitekim 1909'dan sonra İttihat ve Terakki hükümeti aleyhine pek çok Kürt, siyasi parti kurmaya yönelmiştir. Mesela Şerif Paşa ve Said Nursi “İttihadı Muhammediye Fırkası”, Dersimli Lutfü Fikri “Mutedil Hürriyet Perveran Fırkası”, Şerif Paşa ve Mevlanazade Rıfat Bey “İslahatı Esasiye Osmaniye Fırkası”, Diyarbakırlı Süleyman Sudi Bey “Ahali Fırkası”, 1909'da İbrahim Temo ve Abdullah Cevdet “Osmanlı Demokrat Fırkası” gibi partilerin kuruluşunda önemli roller üstlenmişlerdir (Tan, 2011: 113).

Ayrıca, İttihat ve Terakki'nin iktidara geldikten hemen sonra vaadettiği ilkelere (özgürlük, kardeşlik, eşitlik) binaen kurulan cemiyet, dergi ve gazeteleri kapatması da Kürtlerin muhalefetine devam etmesine neden olmuştur. Öyle ki, daha önce “Kürd Teavün ve Terakki Cemiyeti”nin kuruluşunda rol oynayan Bedirhan ailesi (Mithat Bedirhan, Abdurrahman Bedirhan ve Emin Ali Bedirhan), Said Nursi,

Seyid Abdülkadir, Ahmet Ramiz ve Abdullah Cevdet gibi Kürt entelijansiyası 1910 yılında “Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti” adıyla yeni bir cemiyet daha kurmuşlardır (Bajalan, 2010a: 123; Malmisanij, 1986: 41-42; Fıratlı, 1991: 32). Kuruluş tüzüğüne bakıldığında Cemiyetin amacı, maarif nimetleri hususunda en çok mahrumiyet yaşayan vatan evlatları olan Kürtler arasında maarifi ve sanayiye (zanaatı) yaymaktır (Malmisanij, 1986: 41). Fakat “Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti” yaklaşık olarak bir yıl faaliyet yürüttükten sonra kapatılmak zorunda bırakılmıştı (Celil, 2001: 70-71; Bozkurt, Bilir, 2008: 17). Bu durum ise Kürtlerin İttihat ve Terakki hükümetine karşı siyaseten daha radikalleşmesine ve yabancılaşmasına neden olmuştur (Bajalan, 2010a: 125). Nitekim bu süreçten ilk olarak etkilenen kesim darülfünundaki Kürt gençleridir. Öyle ki Kadri Cemilpaşa, Ömer Cemilpaşa, Fuat Temo ve Cerrahzade Zeki gibi bir grup Ziraat Fakültesi öğrencisi tarafından 1912 yılında İstanbul’da “Kürt Hêvi (umut) Cemiyeti” kurulmuştur (Meretowar, vd., 2002: 1; Dursun, 2013: 40-43). Buraya kadar ifade edilen süreci göz önünde tuttuğumuzda, Hêvi’nin ortaya çıkmasının, esasında İttihat ve Terakki yönetiminin iç ve dış politikadaki başarısızlığın, yani yeni bir siyasi krizin sonucu olduğunu söylemek mümkündür.

Bu cemiyet çok sayıda Kürt öğrencinin bulunduğu Halkalı Ziraat Mektebi’nde örgütlenmişti. Cemiyete diğer mekteplerden de (“Tıbbiye”, “Al-malakia al-şahaniya” ve diğerleri) gençler katılıyordu. Cemiyetin başkanı Ömer Cemilpaşa, sekreteri ise Kadri Cemilpaşa’ydı. Cemiyetin Aktif üyeleri arasında Fuad Temo, Cerrahzade, Memduh Selim, Necmettin Hüseyin Abdülaziz Baban, Ömer Efendi, Zeki Bey gibi şahsiyetler bulunmaktaydı. Cemiyetin saymanlığını ise, Halil Hayali yapıyordu. “Hêvi” cemiyetinin üyeleri, cemiyet kasasına düzenli olarak üyelik aidatı ödüyorlardı (Celil, 2001: 73-74; Malmisanij, 1991: 101-102). Cemiyetin kurucuları ve yöneticilerine (Başkan olarak Ömer, Sekreter olarak Kadri) bakıldığında, bu dernek içerisinde Cemilpaşazadelerin oldukça etkin rol oynadıklarını anlamak mümkündür. Aynı aileden olan Kadri, Ekrem, Şemseddin ise 1913 yılında Lozan’da cemiyetin şubesini kurmuşlardır. Yine bu aileden İbrahim ve Naim’de cemiyette önemli görevlerde bulunmuşlardır (Malmisanij, 2004: 97-99; Meretowar, vd., 2002: 1).

Ayrıca bu cemiyet 1913 yılında Kürtçe ve Türkçe yayım yapacak olan “Rojî Kurd-Kürt Güneşi / Kürt Günü” dergisini çıkarmıştır (Malmisanij, 2002: 138). Ancak dergi dördüncü sayıdan sonra yasaklanmıştır. Onun yerine ”Roj” kelimesinin sansür edilebileceği endişesiyle, bu kelimenin yerine Sorani lehçesinde aynı anlama gelen “Hetaw” sözcüğü kullanılarak 1913’te “*Hetawî Kurd- Kürt Güneşi*” dergisi çıkarılmıştır (Celil, 2001: 75). Daha sonrasında ise, yine aynı cemiyet tarafından, 1913 yılında İstanbul’da Türkçe ve Kürtçe olarak, sadece birkaç sayılık “Yekbûn” (birlik) dergisi yayımlanmıştır. Bajalan’a göre Hêvi, bu yayınlar vasıtasıyla okuyucularını bilgilendirmeye ve aydınlatmaya, en önemlisi de onlarda Kürt milli bilincini geliştirmeye çalışmıştır. Yani Hêvi (ve böylece Rojî Kurd, Hetawî Kurd ve Yekbûn) kendisinden önceki teşkilat ve yayınlardan farklı olarak Kürtlerin aydınlanmasını, Kürtlerin daha iyi birer Osmanlı vatandaşı olmaları için bir vasıta olarak değil başlı başına bir amaç olarak istemektedir. Hamdullah Suphi’nin Hevi’yi Türk Ocakları’na katma isteğinin dernek tarafından kabul edilmemesi de göstermekteydi ki; artık Kürtlerin müstakil bir kimlik olarak var olmasına önem verilmektedir. “Kürt aydınlanmasına” bu şekilde yaklaşım, şüphesiz Hêvi’yi kendinden önceki cemiyetlerden (Kürdistan Azm-i Kavi Cemiyeti, Kürd Teavün ve Terakki Cemiyeti, Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti) ayırmaktadır (Bajalan, 2010a: 131). Şu haliyle Hêvi, daha önceki cemiyet ve yayınların imparatorluk bünyesinde yaşayan pek çok unsurun bir diğerinden üstün olmadığını savunan vatandaşlık düşüncesinin yanı sıra, her bölgenin yerel yetkilerinin arttırıldığı adem-i merkeziyetçi bir yönetim biçimini de önermekteydi (Serfiraz, Bozkurt, 2013: 40).

Bu faaliyetlerin ardından “Hêvi Cemiyeti”, Birinci Dünya Savaşı’yla birlikte çok yönlü baskılar sonucu kapanmıştır. Arşiv ve eldeki bütün para, korunmak üzere Abdülaziz Baban’a verilmiştir. Derneğin aktif üyelerinin tümü askere alınmıştır (Malmisanij, 2002: 146, 11; Celil, 2001: 75; Malmisanij, 2004: 99). Bunlar arasından Avrupa’da okuyan ve Hêvi’de etkin olan Cemilpaşa ailesinden Kadri, İbrahim, Cevdet, Ekrem ve Şemseddin savaş başlayınca Osmanlı saflarında savaşa katılmışlar. Bu savaşta Cemilpaşazedelerden Almanya’da okuyan ilk Kürt elektrik mühendisi olan İbrahim, Şemseddin, Naim ve Besim yaşamlarını yitirmişlerdi, Ekrem ise savaşta yaralanmıştır (Malmisanij, 2004: 98-99). Cemiyet, savaştan sonra tekrardan

farklı bir isim adı altında açılmıştır. Öyle ki 1918’de “Kürd Millet Fırkası” adıyla yeniden kurulan Hêvi, bir süre sonra “Kürt İstiklal Komitesi” adını almıştır (Malmisanij, 1986: 61; Altan, 2017: 97-98).

1918 yılının sonuna gelindiğinde Seyit Abdülkadir Efendinin başkanlığında (Yıldız, 1996: 29) ve Bedirhan Paşa’nın oğlu Ali Emir Bedirhan ile Süleymaniyeli Said Paşa’nın oğlu Fuat Paşa’nın başkan yardımcılığında Kürt entelijansiyası tarafından, Kürtlerin genel çıkarlarının sağlanması ve gelişimlerinin kolaylaştırılması amacıyla 17 Aralık’ta “Kürdistan Teâlî Cemiyeti” (Kürdistan Yükselme Derneği) kurulmuştur. Ardından bu cemiyetin resmi olmayan bir yayın organı olarak 1918 sonbaharında Kürtçe ve Türkçe olmak üzere İstanbul’da “Jîn” dergisi yayımlanmıştır (Bozarslan; 1985: 96-97; Malmisanij; 2004: 101; Fıratlı, 1991: 36). Bu derginin, cemiyetin gayriresmi yayın organı olduğunu Kürdistan Teâlî Cemiyeti’nin (KTC) ilk kurucularından olan Müküslü Hamza’nın bu derginin ilk sayısından 20. sayısına kadar sorumlusu olması göstermektedir. Son sayıya kadar ise, dergiden sorumlu kişi yine aynı cemiyete mensup olan Memduh Selim olmuştur (Göldaş, 1991: 29). 1919 yılının ocak ayında ise, yine aynı cemiyete bağlı diğer bir yayın organı olarak İstanbul’da Mehmed Mihri ve Mehmed Şefik Arvasî tarafından “Kurdistan” dergisi yayımlanmıştır. Bu dergi, 13. ve son sayısını 31 Ağustos 1919 yılında yayımlayarak yayın hayatına son vermiştir. “Jîn” dergisi ise, KTC içinde yaşanan siyasal ayrışma nedeniyle yayımlanmamıştır. Bu ayrışmayı tetikleyen bir takım olayları analiz ettiğimizde şu sonuçlara ulaşmak mümkün görünmektedir;

- Birinci Dünya Savaşı: Bu ayrışma savaşının ortaya çıkardığı yıkıntıların ve bağımsızlıkların neticesine dayanır. Bu savaşın bir taraftan Kürtlerin yoğun olarak yaşamış olduğu bölgede mağduriyetlere, tahribatlara neden olmuş olması, diğer taraftan Osmanlı topraklarında bağımsızlık hareketlerin açık bir şekilde tezahürü, öte yandan ise bölgede Ermeni devletinin kurulma olasılığının kaygısı, Kürt entelijansiyasında bölgenin selameti ve çıkarı adına nasıl idare edilmesi noktasında bağımsızlıkçı ve muhtariyetçi şekilde iki farklı tasavvurun ortaya çıkmasına neden olmuştur.
- Wilson Prensipleri: Birinci Dünya Savaşı sonrasında ise oluşturulmak istenen yenedünya düzeninin toplumlara umut vermesi Kürt entelijansiyasının

yaşadıkları bölgenin idaresine dair düşüncelerinde gerçekleşen bu ayrımı daha da tetikleyecektir. İşte Kürt entelijansiyasında bu umudu ortaya çıkaracak olan 1918 yılında “Wilson Prensipleri”nin halklara kendi geleceklerini kendilerinin tayin edebilme olanağının verilmesi düşüncesidir. Wilson tarafından telaffuz edilen kendi kaderini tayin etme doktrini özellikle nüfuz sahibi aileler arasında, Kürtlerin bağımsızlık özlemlerine yeni bir güç kazandırmıştır. KTC tarafından Wilson prensiplerinin “12. Maddesi” ve diğer açıklamaları bir umut ışığı olarak görülmüş, mütareke sonrası dönemde muhtariyet veya bağımsızlık talebi, prensipler aracılığıyla gündemde tutulmaya çalışılmıştır. 8 Ocak 1918’de Wilson’un açıkladığı Dünya Barışı programının 12. Maddesinde şöyle deniliyordu (Altan, 2017: 99-100): *“Mevcûd Osmanlı İmparatorluğu’nun Türk kısımlarına tam egemenlik güvencesi sağlanmalıdır; fakat halen Türk yönetimi altında yaşayan diğer milletlere şüphesiz bir yaşam güvenliği ve bunların muhtariyet gelişimi için kesinlikle sınırsız bir fırsat güvencesi sağlanmalıdır....”* Programa Tasvir-i Efkâr’ın 14 Ocak 1918 tarihli nüshasında yer verilirken 12. Madde; bugünkü Osmanlı İmparatorluğu’nun Türk kesimine *“emin-i hukuk-i hâkimiyet”*³, imparatorluk hâkimiyetindeki diğer milletlere de *“serbest bir inkişâf salâhiyeti”*⁴ verilmesi olarak yorumlanmıştır. Osmanlı hâkimiyetinde bulunan diğer milletlerin yaşam güvenliğine, idari gelişimleri için fırsat sağlanmasına programda yer verilmiş olması, muhtariyet veya bağımsızlık arayışındaki KTC için önemli bir dayanak (Altan, 2017: 99-10) olmuştur.

- Sevr Anlaşması: Bu anlaşmanın Kürt milli kimliği için önemli olan noktası KTC’nin Paris Barış Konferansına bir Kürt delegasyonu olarak Kürtleri temsil ederek kendi kimlikleri ile anlaşmaya taraf olarak katılmış olmalarıdır. Bu anlaşma KTC için bir umut ışığı olmuştur. Çünkü milli kimlik ve milliyetçilik tartışmalarının olduğu dönemde ilk kez 1920 yılında Sevr Anlaşmasıyla diplomatik bir belge Kürtlere hâkim olduğu bölgelerde mahalli özerklik ve isterlerse bağımsızlık öngörmüş olmasıdır.⁵ Dolayısıyla bu

³ Egemenliğin hukuksal teminatı

⁴ Özgür bir gelişim yetkisi

⁵ “Sevr’in iki maddesi doğrudan Kürtleri ilgilendiriyordu. 62. Madde, Kürtlerin Anadolu’nun

durumun Kürt entelijansiyasında, bölgenin idaresine dair muhtariyet ve bağımsızlık olarak iki farklı düşüncenin ortaya çıkmasına neden olur. Mesela Dersim Mutasarrıfı Rıza Bey, 25 Kasım 1920’de Ma’mûret-ül-azîz (Elazığ) Vilâyeti vasıtasıyla Ankara Büyük Millet Meclisi Başkanlığı’na çektiği telgrafta: “*Sevr Antlaşması gereğince Diyarbekir, Ma’mûret-ül-azîz, Van ve Bitlis vilâyetlerinde bağımsız bir Kürdistan kurulması gerekiyor. Bu teşkil edilmelidir, aksi takdirde bu hakkı silah kuvvetiyle almaya mecbûr kalacağımızı beyân eyleriz.*” denilmekteydi. Fakat buna karşın Kadri Cemil Paşa, bağımsızlık için Barış Konferansı’nda çalışıldığı sırada bölgede Türkler aleyhine hareket etmek isteyenlere karşı Seyyid Abdülkadir’in; “*Türkler Yunanlılarla harb ederken ben de kendilerini arkadan vurursam, ceddime bana lânet eder.*” dediğini hatırlatmaktadır (Altan, 2017: 146, 157).

Dolayısıyla tüm bu siyasal ve toplumsal meseleler Kürt entelijansiyasının kimlik tartışmalarını ve politik konularda nasıl adımlar atacağını etkilemiştir. Mamafih bu durum bağımsızlık ve muhtariyet noktasında Kürt entelijansiyasını ikiye bölmüştür. Bir taraf, bölgede Bedirhan ailesiyle birbirlerine karşı yıllardır bir güç mücadelesi içerisinde olan Şemdinan ailesinden Seyyid Abdülkadir gibi muhtariyet yanlılarından mütevellit ılımlı tabandır. Diğer taraf ise, Emin Âli Bedirhan (Botan), Ferid Bey, Şükrü Baban (Süleymaniye), Hikmet Baban (Süleymaniye), Abdullah Cevdet (Arapkir), Şükrü Mehmed (Bakırmaden), Kemal Fevzi (Bitlis), Ekrem Cemilpaşa (Amed), Necmeddin Hüseyin (Kerkük), Memduh Selim (Van) ve Mevlânzede Rifat gibi bağımsızlığı savunan radikal kesimdir (Göldaş, 1991: 11-19, 70-82, 112-155; 189-196; Bozarslan; 1985: 96-102).

Böylesi bir ayrışma, ilk olarak Şuray-ı Devlet (Danıştay Başkanlığı) görevinde bulunan Seyit Abdülkadir’in, Kürtlerin bağımsızlık istekleri olmadığı,

şarkında nüfusun çoğunluğunu oluşturdukları yerlerde yerel muhtariyete haiz olmasını öngörürken; 64. Madde, 62. Maddede anılan bölgelerin Kürt halkı, anlaşma yürürlüğe girdikten sonraki bir yıl zarfında Milletler Cemiyeti Konseyi’ne başvurur ve sözü geçen bölgelerde yaşayan sakinlerinin çoğunluğunun Türkiye’den bağımsız olmak istediğini gösterirse, bu arada Cemiyet Konseyi bölge halkını bağımsızlığa yatkın bulursa Türkiye, bu bölgeler üzerindeki haklarından vazgeçmeyi şimdiden kabul eder. Türkler tarafından böyle bir vazgeçme gerçekleştirildiğinde Kürdistan’ın hâlihazırda Musul Vilâyeti’nde oturmakta olan Kürt sakinleri bağımsız bir Kürt devletine katılmak istediklerini belirtirlerse başlıca Müttefikler buna itiraz etmeyeceklerdir, hükmünü içermekteydi” (Altan, 2017: 117).

muhtariyet taraftarı oldukları şeklinde basına yapmış olduğu açıklamaya karşı, bağımsızlıktan yana olanların verdikleri tepki neticesinde kendini göstermiştir. Böylece bağımsızlık yanlısı olan Bedirhaniler, Cemilpaşazedeler ve Babanlar gibi ailelerden gelen Kürt entelijansiyası Kürdistan Teâlî Cemiyeti’den ayrılarak 1920’nin ortalarında Kürt Teşkilât-ı İctimaiye Cemiyeti’ni kurmuşlar. Bu yeni kurulan derneğin yayın organı da, kendisinden önce “Kürdistan Teâlî Cemiyeti”nin gayriresmi yayın organı olan ve 1919 yılında yayımlanan “Jîn Dergisi” yerine ise, aynı isim taşıyan “Jîn Gazetesi” olmuştur. (Malmisanij, 2013: 25,27; Aytepe, 1998: 329-333; Yeğen, 2012: 146-147). Ayrıca 1920’de kurulan ve bölgenin bağımsızlığından yana olan “Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti”, ilk kez Kürt milli bayrağının renk ve biçimini tespit ederek ilan etmiştir. Bu bayrak, uzunlamasına üç renkten oluşuyordu: Yukarıda kırmızı, altta yeşil, ortada ise beyaz renk ve üzerinde güneş (Malmisanij, 2004: 168).

Bağımsızlık taraftarı olan Bedirhaniler, Cemilpaşazedeler ve Babanlar Kürdistan Teâlî Cemiyeti’nden ayrılmış olsalar da aslında cemiyetin doğal üyeleri denilebilecek sessiz çoğunluğunu, esnaf, tüccar ve özellikle serbest meslek grubu içinde değerlendirebileceğimiz hamallar oluşturmuşlardır. İşte bu doğal üyeleri cemiyete çeken etken olarak, cemiyetin reisi Seyyid Abdülkadir’in büyük ölçüde etkisi altında bulunmaları gösterilebilir. 1920’de on binlerce alt sınıf Kürdü temsil eden İstanbul loncaları, Seyyid Abdülkadir’in kendi adlarına konuşacak tek insan olduğunu açıklamış olmaları bu noktada önem arz eder. Dolayısıyla muhtariyet vurgusu ile ön plana çıkan Seyyid Abdülkadir’in etkisi altında olan esnaf, tüccar ve hamalların Kürdistan Teâlî Cemiyeti’nin faaliyetleri içerisinde kitlesel herhangi bir teşebbüsüne rastlamıyoruz. Bağımsızlıkçıların cemiyetten ayrılmalarından kısa bir süre sonra 1920’de resmi olarak kapatılan fakat 1922’ye kadar illegal şekilde faaliyet gösteren Kürdistan Teâlî Cemiyeti, dinsel bağlarla halifeye yakın olduklarından Kürtlerin yaşadığı bölgelerin muhtariyet olarak idare edilmesi noktasında hükümet ile işbirliği yapmaya hazır dılar. Bu yaklaşımın önderliğini yapan Seyyid Abdülkadir’in, tutumunu daha sonraki süreçte de devam ettirdiği söylenebilir. Seyyid Abdülkadir’in, bilhassa bağımsızlıkçılığa karşı, muhtariyete dayalı idareyi benimseyen, batılılaşmaya muhalif ve Osmanlılık prensiplerine bağlı olduğunu, 1920

yılında kurulan Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın genel merkez heyetinde bulunmasından çıkarmak mümkündür. Ayrıca Seyyid Abdülkadir'in oğlu Seyyid Mehmed 1925'teki sorgusunda Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin üyelerinden babasının ve Seyyid Şefik'in muhtariyetçi olduklarını söylemiştir (Altan, 2017: 69-70, 129, 135-136, 213, 220).

Buraya kadar ele aldığımız Kürtçe basın tarihinde belirleyici rol oynayan tarihsel gelişmeler şöyle özetlenebilir: Tanzimat ile ortaya çıkan ayaklamaların bastırılması sonrasında merkeze çekilen seçkin Kürt aileler, Kürt şeyh ve öğrenciler tarafından çıkarılan dergi, gazete ve kurulan cemiyet aracılığıyla Abdülhamid'e karşı gerçekleştirilen muhalif hareketlerin gayesi, ekseriyetle devletin nasıl kurtarılması gerektiği, Kürt halkının, dilinin, eğitiminin ve kültürünün ileri düzeye taşınması ve unsurların birliğinin tekrardan sağlanması üzerineydi (Sever, 2012; Dursun, 2013: 77). 1909 yılından itibaren ise, İttihat ve Terakki'nin baskıcı yönetimini giderek kurumsallaştırmaya başlaması, Türkçü ve Turancı yüzünü daha açık bir şekilde göstermesi üzerine, önceleri Jön Türk hareketi içinde yer almış olan değişik görüşlerdeki Kürt entelijansiyasının muhalefetlerini özellikle çıkarmış oldukları gazeteler, dergiler ve kurdukları dernekler aracılığıyla devam ettirmeleridir. Ancak bu muhalefet araçları içinde, 1918'de kurulan "Kürdistan Teâlî Cemiyeti", yalnızca İttihat ve Terakki'ye karşı Kürt entelijansiyasının muhalefete geçmelerinden kaynaklanmamıştır. Aynı zamanda "Kürdistan Teâlî Cemiyeti"nin önde gelenleri ve dönemin önemli Kürt entelijansiyası, Kürt ve Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölge konusunda daha geniş bir hareket yaratmak istemişlerdir (Göldaş, 1991: 15).

Netice itibariyle, Osmanlı modernleşmesinin bir sonucu olarak her dönem birbirini besleyerek takip eden Kürtçe süreli yayınları şöyle bir tabloda göstermek mümkündür (Kaya, 2010: 225; Kaya, vd., 2015; Kurdistan, 1991; Kurdistan, 1919; Bozarslan, 1991):

Tablo 3: Osmanlı Döneminde Çıkan Süreli Yayınlar Tablosu

Yayın Tarihi	Süreli Yayının Adı	Türü	Sahibi	Dili/Lehçe	Yayımlandığı Yer
1898	Kurdistan	Gazete/Dergi	Mikdad Mithat Bedirhan, Abdurrahman	Kürtçe (Kurmanci)	Mısır, İsviçre (Cenevre), İngiltere (Londra,

			Bedirhan		Folkstone)
1908	Kürd Teavün ve Terakki	Gazete/Dergi	Kürd Teavün ve Terakki Cemiyeti	Türkçe, Kürtçe (Kurmacı/Sorani)	İstanbul
1908	Şark ve Kurdistan	Gazete/Dergi	Hersekli Ahmet Şerif, Malatyalı Bedri	Kürtçe, Türkçe	İstanbul
1909	Kurdistan	Gazete	Süreyya Bedirhan	Kürtçe	İstanbul
1909	Peyman	Gazete	İttihat Terakki	Kürtçe, Türkçe, Ermenice, Süryanice, Arapça	Diyarbakır
1909	Amîdî Sevda	Gazete	Şükrü Amidi	Türkçe, Kürtçe	
1913	Rojî Kurd	Dergi	Hêvî Cemiyeti	Kürtçe ,Türkçe	İstanbul
1913	Hetawî Kurd	Dergi	Hêvî Cemiyeti	Kürtçe, Türkçe	İstanbul
1913	Yekbûn	Dergi	Hêvî Cemiyeti	Kürtçe, Türkçe	İstanbul
1914	Bangî Kurd	Dergi	Cemaleddîn Baban	Kürtçe, Türkçe	Bağdat
1914	Kurdistan	Dergi	Alman Misyonerler	Kürtçe, Almanca	İran (Mahabad)
1918	Jîn	Dergi	Müküslü Hamza, Memduh Selim	Kürtçe Türkçe	İstanbul
1919	Jîn	Gazete	Memduh Selim	Kürtçe, Türkçe	İstanbul
1919	Gazî	Gazete	Kürdistan Cemiyeti	Kürtçe	Diyarbakır
1919	Kurdistan	Dergi	Mehmed Mihri, Mehmed Şefik Arvasî	Kürtçe, Türkçe	İstanbul
1922	Bangî Kürdistan	Gazete	Mirliva Mustafa Yalmukî Paşa	Kürtçe, Türkçe, Farsça	Süleymaniye

Osmanlı modernleşmesinin bir sonucu olarak Kürtçe basın tarihinin başlangıcını, 22 Nisan 1898’de Mikdad Mithat Bedirhan tarafından Kahire’de çıkarılmış olan “Kurdistan” gazetesi oluşturur. Uzun yıllar boyunca Kürtler adına yayın yapan tek gazete olan Kurdistan’a 1908 yılından itibaren birçok gazete ve dergi katılmıştır. 1908’de II. Meşrutiyetin ilanı ile Kürt entelijansiyası kendi dönemlerindeki siyasal gelişmeleri dergi ve gazeteler aracılığıyla anlatmak için

çeşitli çabalar içinde olmuşlardır. Böylelikle, 1898’de Mikdad Mithat Bedirhan’ın başlattığı süreci, 1908-1920 yılları arasında diğer Kürt entelijansiyası “Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi (1908)”, “Şark ve Kurdistan (1908)”, “Kurdistan (1909)”, “Peyman (1909)”, “Amîdî Sevda (1909)”, “Rojî Kurd (19013)”, “Hetawî Kurd (1913)”, “Yekbûn (1913)”, “Bangî Kurd (1914)”, “Kurdistan (1914)”, “Jîn (1918)”, “Jîn (1919)”, “Gazî (1919)”, “Kurdistan (1919)”, Bangî Kürdistan (1922) adıyla pek çok dergi ve gazete çıkararak devam ettirmişlerdir (Serfiraz, 2013: 30).

Osmanlı döneminde çıkarılan bu yayınlardan periyodik olarak çalışma dönemimiz içerisinde yayımlanan⁶ Kurdistan, Kürd Teavün ve Terakkî ve Şark ve Kurdistan gazeteleri ile Rojî Kurd, Hetawî Kurd, Yekbûn, Bangî Kurd, Kurdistan, Jîn ve Kurdistan dergileri hakkında bilgi vermek ele alacağımız konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

2.1.1. GAZETELER

Bahsi edilen bu üç Kürtçe gazete ile ilgili bilgileri kronolojik olarak ayrı başlıklar altında şöyle ele almak mümkündür:

2.1.1.1. KURDISTAN (1898)

22 Nisan 1898’de Kahire’de yayına başlayan “Kurdistan” gazetesi ilk Kürtçe gazete olma özelliğini taşır (Celil, 2001: 25; Dılgeş, 1998: 79-80). Bundan dolayı da gazetenin kuruluş tarihi olan 22 Nisan günü Kürtler için “Gazetecilik Günü” olarak kutlanır (Kaya, 2010: 69; Serfiraz, 2016: 24). Ancak “Kurdistan” her ne kadar kendini gazete olarak nitelendirse de bu yayını dergi olarak nitelendirmek daha doğrudur. Zira bahse konu yayın, bazen on beş günlük, bazen aylık, bazen de birkaç

⁶ Çalışmaya konu olan dönemde (1900-1920) Tablo 3’te gösterilen bütün süreli yayımlar yer almamaktadır. Araştırma dönem itibarıyla dergilerle sınırlı tutulmuştur. Ancak ele aldığımız mezkûr dönemdeki Kürt dergilerinin yanı sıra, Tablo 3’te görüldüğü üzere ilk Kürt gazetesi olma özelliği taşıyan “Kurdistan”, hemen ardından gelen “Kürd Teavün ve Terakkî” ve “Şark ve Kurdistan” gazetelerini de bu çalışmamız içerisinde değerlendirdik. Çünkü bu yayımlar öncelikle Osmanlı modernleşmesinin bir sonucu olarak Kürt süreli yayımlar içerisinde ilk olma özelliklerini taşımaktadırlar. İkinci olarak, her ne kadar künyelerinde gazete veya dergi ayrımı yapmış olsalar da nitelik açısından o dönemde çıkan gazeteler için bu ayrımı yapmak pek de kolay değildir. Öyle ki, bunlar gazete olarak nitelendirilmiş olmalarına karşılık haftalık, aylık, iki veya üç aylık olarak düzensiz bir şekilde yayımlanmaktaydılar.

ayda bir yayımlanmıştır. Ayrıca günlük, haftalık ya da aylık dünyadan ve ülkeden haberlere yer vermekten ziyade, bir derginin özelliği olan makalelere, yazılara daha fazla yer vermiş olduğu görülmektedir (Bozarslan, 1991: 61). Yine de biz bu çalışmada, “Kurdistan”ın kendini gazete olarak tanımlamış olmasından mütevellit, bu yayını gazete olarak ifade edeceğiz.

Gazetenin Kahire’de yayın hayatına başlamış olmasını birkaç sebebe dayandırmak mümkündür. Bunlardan ilki, dönemin siyasi koşullarının getirdiği baskılar, yasaklar ve sürgündür. Nitekim İlk Kürtçe gazete olan Kurdistan’ın kurucu ve yayımcıları olan Mikdad ve Abdurrahman Bedirhan kardeşler, 1847 yılında evvela İstanbul’a, ardından da Girit’e sürgün edilen Kürt Botan Beyi Mîr Bedirhan’ın sürgünde doğan çocuklarıdır. Öyle ki, gazeteyi ilk çıkaran Mikdat Midhat’dır (Issı, 2013: 128; Dılgeş, 1998: 79-80). İkincisi, Kahire o dönemde sürgün edilen yerlerden biri olmasından dolayı yönetime muhalif olanların yoğun olarak yaşamış olduğu bir kent olma özelliği taşımasına dayandırılabilir. Üçüncüsü, Kahire’nin hukuken Osmanlı toprağı olmasına karşın fiilen Osmanlı kontrolünde değil, İngiltere’nin etkisi altında olmasıydı. Ancak Osmanlı’nın yinede bir gazetenin yayımını durduracak ya da engelleyecek kadar hükmü vardı. Diğer en önemli sebep ise, matbaa imkânın Osmanlı’nın diğer pek çok yerine göre Kahire’de oldukça ileri düzeyde olmasıydı (Malmisanij, 2013: 23; Bozarslan, 1991: 62).

Zaten Birinci Dünya Savaşı’na kadar bölgede Kürtlerin sahip olduğu bir matbaa dahi yoktu. 1865’te Bitlis’te, 1866’da Erzurum’da, 1868’de Diyarbakır’da, 1889’da Van’da, 1893 yılında ise Elazığ’da kurulan matbaalar ve diğerleri ya devlete ya da Batılı misyonerlere aitti. Bundan dolayı da, Kürtçe eserler ilkin Kahire ve İstanbul gibi bölge dışındaki şehirlerde basılmıştı (Malmisanij, 2006: 33; Serfiraz, 2015: 19-20). 1898’de Kahire’de Kurdistan Gazetesi’nin basıldığı Kurdistan Gazetesi Matbaası kurulmuştur. 1908’de İstanbul’da Liceli Kürdizade Ehmed Ramîz ve Motkili Halil Hayali tarafından Osmanlı’da ilk Kürtçe matbaa, 1910’da İstanbul’da bir Diyarbakırlı tarafından “Matbaa-i Amedi” kurulmuştur. 1911’de ise, Ferecullah Zeki El Kurdî adlı bir Kürd’ün Kahire’de açmış olduğu “Metbaa Kûrdistan’a İlmîyye” (Kûrdistan İlmîyye Matbaası)” adında bir matbaanın varlığı bilinmektedir. Fakat matbaa’nın 116 kitap bastığı bilinmesine rağmen, bunların

arasında Kürtçe kitaba rastlanmamış olup, Kürtçe kitap basılıp basılmadığı da bilinmemektedir. Bu matbaalarda ve diğerlerinde Osmanlı dönemi boyunca farklı alfabelerle toplamda 30 kadar Kürtçe kitap basılmıştır (Malmisanij, 2006: 33-43, Kaya, vd., 2015: 8; Serfiraz, 2015: 21).

Yayın çizgisi İttihat ve Terakki Cemiyeti politikaları paralelinde olan “Kurdistan”, ilk sayısından itibaren Abdülhamit rejimi tarafından yurda sokulması yasaklanmış yayınlar listesinde yer alıyordu (Kıran, 2002: 276; Demir, 2010: 73). Öyle ki, bu gazetenin ilk sayısının Kahire’de yayımlanmasından hemen sonra, henüz ikinci sayısı yayımlanmadan II. Abdülhamid yönetimi imparatorluk illerine girmesini yasakladığını 1898’deki şu resmi yazışmadan görmek mümkündür (Malmisanij, 2011: 121-123): “*Bedirhan paşazâde Mikdad Midhat imzasıyla Mısır’da neşrolunan Kürtçe gazetenin bilcümle vilâyât-ı şâhâneye ve bâhusus Anadolu’da kâin vilâyâta men-i idhâli şerefsâdır olan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfetpenâbî manzûr-ı celilinden olmakla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü’l-emrindir.*” Ayrıca bundan sonraki yazışmalarda ise hacdan dönerken Süveyş ve İskenderiye’den geçecek olan hacılar tarafından, “Kurdistan” gazetesinin dağıtılabileceği düşünülerek İstanbul, İskenderun bölgesiyle ve Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgeyle münasebeti olan iskelelerde hacıların eşyasının çok dikkatli kontrol edilmesi istenmiştir. İşte bundan dolayıdır ki, başlangıçta 15 günde bir yayımlanması düşünülen bu gazete, karşılaşılan baskılar yüzünden 1898-1902 yılları arasında ancak 31 sayısı yayımlanabilmiştir (Kıran, 2002: 276).

Yalnızca otuz bir sayı yayımlanan “Kurdistan” gazetesi içerisinde yapılan arşiv incelemelerinde ilk etapta beş sayısı bulunamazken, Malmisanij, gazetenin 17. ve 18. sayılarını bulup (Malmisanij, Lewendî, 1992: 7) yayımladıktan sonra ise, bu gazetenin yalnızca üç sayısına yani 10. 12. ve 19. sayılarına ulaşamamıştır. Diğer bir ifadeyle Kurdistan’ın 28 sayısı bulunmuştur. Gazetenin ilk beş sayısının künyesinde, gazetenin sahibinin ve yazarının Botan Miri Bedirhan Beyin oğlu Mikdad Mithat Bedirhan olduğu görünmektedir (Kurdistan, 1991: 1). Ancak daha sonraki aylarda gazetenin kurucusu ve sahibi olan Mikdad Mithat Bedirhan, Abdülhamid yönetimi tarafından “Kurdistan”ın Mısır’da yayımını sürdürmesini engellemesi üzerine İstanbul’a döner ve böylece gazetenin yönetimi altıncı sayıdan

itibaren el değıştirir (Kıran, 2002: 276; Dılgeş, 1998: 82). Nitekim altıncı sayıdan otuz birinci sayıya kadar gazetenin künyesinde, sahibi ve yazarı Mikdad Beyin kardeşi Abdurrahman Bedirhan olarak görünür (Kurdistan, 1991: 1).

II. Abdülhamid rejimine muhalif gruplara yakınlığı nedeniyle gazetenin (Serfıraz, 2013: 31) ilk beş sayısı Mısır’da, 6-19 arası sayıları ile 30. ve 31. sayıları İsviçre’nin Cenevre kentinde, 20. ve 23. sayıları Mısır’ın Kahire şehrinde, 24. ve 25. sayıları İngiltere’nin Londra kentinde, 26-29 arası sayıları İngiltere Folkstone’de yayımlanmıştır (Kurdistan, 1991: 1; Kaya, 2010: 69; Malmisanij, 1902: 11; Dılgeş, 1998: 82).

“Kurdistan” gazetesinin sıkça yer değıştirme faaliyetini Abdullah Cevdet ve İşhak Sükûfî’nin denetiminde yayımlanan “Osmanlı” gazetesinin aktarımından da görebiliriz (Malmisanij, 2011: 112-114): 15 Ekim 1898’de yayımlanan 22. sayısında; *“Bedirhan Paşazadelerden Abdurrahman Bey birâderimiz Mısır’da te’sis ile neşrine başladığı Kurdistan Gazetesi’ne devâm etmek üzere şehrimize gelmiş ve matbaamızda tab’etdirip altıncı ve yedinci nüshalarını neşretmiştir.”* Yine 1 Aralık 1899’da 49. sayısında; *“... Bedirhan beyler iki seneye karîb bir zemândan beri...Kurdistan’ı neşretmekte idi...bu kere (de gazete) Cenevre’yi terk ile kış mevsimini imrâr etmek üzere Kahire’ye mütevecciben hareket etmiştir.”* Benzer şekilde 1 Ağustos 1900 tarihli 65. sayısında ise; *“Bedirhan Paşazâde Abdurrahman Bey birâderimiz gazetesinin neşri içün geçen hafta Londra’ya vâsıl olmuş ise de matbaamızın nevâkısı ikmâl edilmediğinden Kurdistan’ın neşri birkaç hafta daha gecikmiştir.”* şeklinde yer alan ifadeler bunu doğrulamaktadır.

Gazetenin merkezinin devamlı olarak değışmesi, aynı zamanda basıldığı matbaanın da farklılaşmasına neden olmuştur. Bundan dolayı, Kurdistan’ın ilk üç sayısı Mısır’da El-Hilâl Matbaasında, 4. ve 5. sayıları Mısır’da Kurdistan Gazetesi Matbaasında, 6-19 arası sayılar Cenevre’de Müslümanların İttifakı ve İyiliği Derneği Matbaasında⁷ basılmıştı. 20. ve 21. sayılar ise Kahire’de yayımlandığı belirtilmiştir;

⁷ Abdurrahman Bedirhan, altıncı sayıdan itibaren gazetenin merkezini Kahire’den Cenevre’ye taşıyarak gazeteyi, İttihat ve Terakki matbaasında basmıştır. Öyle ki “Osmanlı” gazetesinin Ekim 1898 tarihli 22. sayısında şöyle yazmaktadır: *“Bedirhan Paşazadelerden Abdurrahman Bey kardeşimiz Mısır’da kurarak yayına başladığı Kurdistan Gazetesi’ne devam etmek üzere şehrimize*

fakat matbaası yazılmamıştır. Daha sonra yayımlanan 22. ve 23. sayılar, Mısır/Kahire, Hindiye Matbaasında basılmıştır. Bundan sonraki sayıların ise, matbaası belirtilmemiştir (Bozarslan, 1991: 62-63). Ancak Kıran, “Kurdistan”ın Londra (24. ve 25. sayıları) ve daha sonra İngiltere’nin güneyi Folkstone’a (26., 27., 28. ve 29. sayıları) taşındığı sırada da İttihat ve Terakki’ye ait olan “İntikam” matbaasında basıldığını ifade edecektir. Öyle ki Osmanlı gazetesinin 1 Ağustos 1900 tarihli 65. sayısında yayımlanan bir ilandan, “Kurdistan” gazetesinin İngiltere’de yayımlandığı “İntikam” matbaasının İttihat ve Terakki’ye ait olduğu anlaşılmaktadır (Kıran, 2002: 277): “*Bedirhan Paşazade Abdurrahman Bey kardeşimiz gazetenin yayımı için geçen hafta Londra’ya varmış ise de matbaamızın eksiklikleri tamamlanmadığından Kurdistan’ın yayımı birkaç hafta gecikmiştir.*” Aynı zamanda, gazetenin Cenevre’de yayımlanan 30. ve 31. sayılarının da künyesinde nerede basıldığı belirtilmemiş olmasına karşın Malmisanij, “Osmanlı” gazetesinden aktararak bu sayıların İttihat ve Terakki’nin matbaası olan “İntikam Matbaası”nda basıldığını belirtir (Malmisanij, 2011: 119).

Buraya kadar ifade ettiğimiz “Kurdistan” gazetesinin kaç sayı, nerede, hangi matbaada ve tarihte neşredildiğini bir tablo ile de göstermemiz mümkündür (Kurdistan, 1991: 1; Malmisanij, Lewendî, 1992: 52, 68; Malmisanij, 2006: 33; Issı, 2013: 131-132):

Tablo 4: Kurdistan Gazetesi’nin Basıldığı Sayı, Tarih, Yer ve Matbaa Bilgileri

Sayı	Tarih	Matbaa	Şehir/Ülke
1	22 Nisan 1898	El-Hilâl Matbaası	Kahire/Mısır
2	6 Mayıs 1898	El-Hilâl Matbaası	Kahire/Mısır
3	20 Mayıs 1898	El-Hilâl Matbaası	Kahire/Mısır
4	3 Haziran 1898	Kurdistan Gazetesi Matbaası	Kahire/Mısır
5	17 Haziran 1898	Kurdistan Gazetesi Matbaası	Kahire/Mısır
6	11 Ekim 1898	Müslümanların İttifakı ve İyiliği Matbaası	Kahire/Mısır
7	5 Kasım 1898	Müslümanların İttifakı ve İyiliği Matbaası	Cenevre/İsviçre
8	1 Aralık 1898	Müslümanların İttifakı ve İyiliği Matbaası	Cenevre/İsviçre

gelmiş ve matbaamızda 6. ve 7. sayıları yayınlanmıştır.” Benzer şekilde gazetenin Cenevre’de yayınlanan ilk sayısının arkasında Kürtçe olarak, “*Metbea Cemiyeta Tifş û Qenciya Misilman Tebi Biye*” (Müslümanların Birlik ve İyiliği Matbaası’nda basılmıştır) ifadesi bulunmaktadır. Burada Abdurrahman Bedirhan’ın “İttihat ve Terakki’yi”, “Müslümanların Birlik ve İyiliği” şeklinde Kürtçeye çevirmesi dikkat çekicidir (Kıran, 2002: 277).

9	16 Aralık 1898	Müslümanların İttifakı ve İyiliği Matbaası	Cenevre/ İsviçre
10	-	-	-
11	10 Şubat 1899	Müslümanların İttifakı ve İyiliği Matbaası	Cenevre/İsviçre
12	-	-	-
13	2 Nisan 1899	Müslümanların İttifakı ve İyiliği Matbaası	Cenevre/İsviçre
14	20 Nisan 1899	Müslümanların İttifakı ve İyiliği Matbaası	Cenevre/İsviçre
15	5 Mayıs 1899	Müslümanların İttifakı ve İyiliği Matbaası	Cenevre/İsviçre
16	6 Ağustos 1899	Müslümanların İttifakı ve İyiliği Matbaası	Cenevre/ İsviçre
17	15 Ağustos 1899	Müslümanların İttifakı ve İyiliği Matbaası	Cenevre/İsviçre
18	21 Eylül 1899	Müslümanların İttifakı ve İyiliği Matbaası	Cenevre/İsviçre
19	-	-	-
20	29 Aralık 1899		Kahire/Mısır
21	11 Ocak 1900		Kahire/Mısır
22	2 Şubat 1900	Hindiye Matbaası	Kahire/Mısır
23	24 Şubat 1900	Hindiye Matbaası	Kahire/Mısır
24	1 Eylül 1900	İntikam Matbaası	Londra/İngiltere
25	1 Ekim 1900	İntikam Matbaası	Londra/İngiltere
26	14 Aralık 1900	İntikam Matbaası	Folkstone/İngiltere
27	13 Mart 1901	İntikam Matbaası	Folkstone/İngiltere
28	14 Eylül 1901	İntikam Matbaası	Folkstone/İngiltere
29	14 Kasım 1901	İntikam Matbaası	Folkstone/İngiltere
30	14 Mart 1902	İntikam Matbaası	Cenevre/İsviçre
31	14 Nisan 1902	İntikam Matbaası	Cenevre/İsviçre

Gazetenin bu özelliklerinin yanı sıra, “Kurdistan”ın neşredilen bütün sayıları 4’er sayfadan oluşmuştur ve baskıları küçük ebatta, 2 bin adet basılmıştır (Celil, 2001: 26). Gazetenin adının sağ yanında, gazetenin kurucusu ve sahibinin adı Kürtçe olarak yazılmış, aynı zamanda Kürtçe olarak şu ifadeye de yer verilmiştir: “*Her defasında iki bin gazeteyi, halka verilmek üzere parasız olarak Kürdistan’a göndereceğim*” (Bozarslan, 1991: 60, 62; Malmisanij, 2011: 112). Gazetenin künyesinde ise on beş günde bir ya da ayda bir neşredildiği belirtilmiş (Kurdistan, 1991: 1) olmasına karşın, bu periyoda uyulmamış ve gazete düzenli olarak çıkarılmamıştır (Kaya, 2010: 70).

Öte yandan, Kurdistan’ın ilk sayısında on beş günde bir yayımlanan Kürtçe gazete olduğu belirtilmiş, 24. sayıdan itibaren ayda bir neşr olunan bir ceride olduğu

yazılmıştır. 25. sayıdan sonra ise, ayda bir yayımlanan Kürtçe ve Türkçe bir gazete olduğu ifade edilmiştir (Bozarslan, 1991: 60; Malmisanij, 2011: 112). Nitekim gazetenin ilk üç sayısı Kürtçe olarak yayımlanmıştır. 4. sayıdan 7. sayıya kadar Kürtçe ile birlikte Türkçe yazılara da yer verilmiştir. Buradaki Türkçe yazılar Sultan Abdülhamid’e yazılan dilekçelerden oluşur. Bunlardan sonraki 8., 9., 11. ve 15. sayılar yalnızca Kürtçe olarak neşredilmiştir. Bunun dışındaki diğer sayılarda ise hem Türkçe hem de Kürtçe yazılar görünür (Kurdistan, 1991; 1; Bozarslan, 1991: 61).

“Kurdistan” Kürtçe bir gazete niteliğine sahip olmasına rağmen, muhtevasında Türkçe yazılara yer vermesinin nedeni, Kürt halkının kendi dilinde eğitim ve öğretim yapmaktan mahrum olmasından kaynaklanır. Gazetenin pek çok sayfasında bu hususa değinilmiş ve Kürtlerin kendi dilinde eğitim-öğretim görmesi bir amaç olarak benimsenmiştir (Issı, 2013: 132). Öyle ki gazetenin altıncı sayısında Abdurrahman Bedirhan’ın başlıksız olarak yayımlanan Kürtçe bir yazısında, durumu şöyle ele almıştır (Bedirhan, 1991c: 6):

“Dünyada çok az kişi Kürtçe yazabiliyor. Üzüliyorum çevrelerine bakmamalarına. Komşuları Rus, Acem ve Rum (bu ifadeyle Türkler kastedilir) hepsi kendi dillerinde kitap yazmışlar... O milletler çocuklarına, vatanlarına güzel bir şey bırakmışlar. Allah ilmini ve ömrünü arttırsın, kardeşim Mikdat Bey, o gazeteyle doğru bir yol bize gösterdi.”

Gazete dil olarak, editörünün de geldiği Cizira Botan bölgesindeki Kürtler arasında yaygın olan Kürtçenin Kurmanci lehçesiyle yayım yapmış (Celil, 2001: 26; Kaya, 2010: 70) olsa da gazete yöneticileri, Kürt dilinin her iki lehçesinin yani Sorani ve Kurmanci’nin Kürt edebiyatında eşit ağırlıkta kullanılması gerektiğini düşünüyorlardı. Nitekim “Kurdistan”ın üçüncü sayısında Mikdad Bedirhan, farklı lehçelerde yazan iki Kürt klasiği olan, Ahmed-i Hanî (Ehmedê Xani) ve Hacı Kadiri Koyi’nin (Hacı Qadirê Koyi) eserlerinin büyük anlamını vurguluyordu (Celil, 2001: 41-42). Ancak “Kurdistan”ın Kürtçesi duru bir Kürtçe değildir. Kürtçe yazılarda birçok Arapça ve Farsça sözcükler kullanılmıştır. Çünkü o zaman sözlerini ve yazılarını Arapça ve Farsça sözcüklerle süslemek, Kürt entelijansiyası arasında gelenek haline gelmişti. Onlar Kürtçeye, Arapça ve Farsça sözcükler katmayı bir

yücelme olarak kabul ediyorlardı. Arapça ve Farsça sözcükler kullanmayı aydın ve bilgili olmanın belirtisi olarak görüyorlardı (Bozarslan, 1991: 62).

Öte taraftan, ilk sayısından yirminci sayısına kadar gazetenin sağ tarafında künye bilgileri arasında Türkçe olarak şu ifade yazılıdır (Kurdistan, 1991: 1): “*Her baskısından 2000 adet Kürdistan’ın büyük valilerine gönderilecek ve onlar aracılığıyla köyler ve kasabalara dağıtılıp yaygınlaştırılacaktır.*” Gazetenin sol tarafında ise, Kürtçe olarak “*Her car du hezar rojnaman bê pere ez ê rêkim Kurdistanê, da ku bidin xelkê. (Her defasında 2000 gazeteyi ücretsiz olarak halka vermeleri için Kürdistan’a göndereceğim.)*” yazılıdır. Ancak Bedirhan Bey, 24. sayı hariç 20. sayıdan 29. sayıya kadar halka ücretsiz olarak gönderdiği sayıları 200’e indirdiğini belirtmiştir. 30. ve 31. sayılarda böyle bir bilgiye yer verilmez.

Böylesi bir durumun dönem dönem farklılaşmasının nedeni, Abdülhamid yönetiminin yasaklarının ve baskılarının sonucu giderek daha fazla maddi sorunları beraberinde getirmesinden kaynaklanmış olabilir. Öyle ki Aburrahman Bedirhan’ının “Kurdistan” gazetesini çıkarmaya devam etmesi ve Abdülhamit yönetimine muhalefeti nedeniyle 1900’de Osmanlı mahkemesi, gıyabında müebbet hapse mahkûm edilmişti ve mallarına el koyma kararı verilmişti (Malmisanij, 1902: 11; Malmisanij, 2011: 127; Celil, 2001: 29). Bu nedenle gazetenin on üçüncü sayısında bazı Kürtler tarafından gazeteye parasal yardım gönderildiği belirtilmiş ve konu ile ilgili bir liste yayımlanmıştır. O listeye göre yardım için şu paralar gönderilmiştir (Bozarslan, 1991: 67): “*Diyarbakir’den: 200 kuruş, Süleymaniye’den: 121 Kuruş, Adana’dan: 120 Kuruş.*” Bu maddi sorunlara karşın gazetenin, Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgenin dışında yıllık abone bedeli 80 kuruş olarak belirlenmiş, fakat bölge içinde özel isteyenlere bedava gönderileceği vurgulanmıştır (Kurdistan, 1991: 1).

Gazetenin dağıtım yöntemi ile ilgili olarak pek fazla bilgi bulunmamakla birlikte, nerelere ulaşıldığı gelen okuyucu mektuplarından çıkarılabilir. Mesela, Mısır’da basılan “Kurdistan” gazetesinin sayıları, Suriye üzerinden büyük oranda Anadolu’ya (ülkenin güney bölgelerine) ve Avrupa’ya ulaştırıldığı belirtilmektedir.

Avrupa'ya gönderilen gazeteler önemli oranda Kürt mültecileri ile Kürt dili ve edebiyatına ilgi duyanlar arasında dağıtılmıştır (Kaya, 2010: 70; Celil, 2011: 26).

“Kurdistan” gazetesi, Kürtlere yönelik ilk gazete olma özelliğinin yanı sıra, bu gazeteyle birlikte Kürt entelijansiyası tarafından ilk kez Kürtçe nesir yazılmaya da başlanmıştır. Zira önceden Kürtçe yazılan metinler, daha çok manzum olarak yazılırken, nesir türünde Kürtçe yazı örneği hemen hemen yok gibidir. Öyle ki bu gazeteyle beraber ilk defa pek çok konuda nesir biçiminde makaleler yazılmış. Bu durum Kürtçe yazı dilinin zenginleşmesini sağlamıştır. Yani “Kurdistan” gazetesi, Kürtçe düzyazılara yer vererek Kürt yazı dilinde kendi çapında bir reform yapmıştır (Malmisanij, 2013: 24-25; Malmisanij, 1902: 29; Malmisanij, 2011: 107).

Kurdistan Gazetesi'nde, yazılan yazıların önemli bir bölümünü Mikdad Bedirhan ve Abdurrahman Bedirhan kardeşlerin yazdığı düşünülmektedir. Bundan dolayı, “Kurdistan”ın ilk beş sayısındaki makaleler imzasız bir şekilde yayımlanmıştır. Kullanılan materyallerin ve makalelerin incelenmesi birkaç önemsiz istisna dışında, tüm yazıların editörün (Mikdad Mithat Bedirhan'nın) kaleminden geçtiği düşüncesini akla getirmektedir. Çünkü gazeteye yazı yazacak gazeteci ve muhabir sıkıntısı vardı. Bu sebeptendir ki Mikdad Bedirhan, Kahire'de eğitim kurumlarında okuyan Kürtlerle, ayrıca El-Ehzer Üniversitesi öğrencileriyle ve daha çok Süleymaniye ile Kerkük'ten okul arkadaşlarıyla ilişki halindeydi. Buna rağmen, Kurdistan Gazetesi'nde yayımlanan makalelerine baktığımızda, Mikdad Bedirhan'ın henüz belirli bir düzene ve sistemli bir programa sahip olmadığı görülür (Celil, 2001: 29). Daha sonraki sayılarda yer alan yazılarda ise, nicelik olarak Abdurrahman Bedirhan etkili olmuştur.

Aynı zamanda gazetede Şam, Mardin, Diyarbakır, Adana ve Trablusşam'dan gelen bazı takriz (beğeni yazısı) ve mektuplara da yer verilmiştir. Diyarbakır eşrafından Ş.M. (13. sayıda), Şam'dan N.H (3. Sayıda), Adana'dan Seyyid Tahirê Botî (5. sayıda) örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca gazetede Ahmed-i Hanî'nin Mem û Zîn'inin bazı bölümleri ile Hacı Kadiri Koyî'nin bir şiiri de yayımlanmıştır. Mem û Zîn'in burada yayımlanan metinleri, onun bilinmeyen ilk matbu metinleri arasındadır. Bu yazılardan başka Abdullah Cevdet (17. sayı), Rauf Paşa (22. sayı),

Bir Ciğerhun (27. sayı), Bahriyeli Rıza (22. sayı), Ömer Fevzi (21. sayı), Lavê Şêyh E. Fetah (3. sayı, bu isim Celadet Âli Bedirhan'ın kullandığı müstear adıdır) gibi imzalarla da şiir ve yazılara rastlanır (Malmisanij, 1902: 36-37, 49; Kurdistan, 1991: 1).

Ayrıca, “Kurdistan”ın yayımlanan ilk sayfalarının kapağında gazetenin amacı belirtilmiştir. Nitekim ilk iki sayısında “*Kürtleri uyarmak ve zanaatlar öğrenimine özendirmek için*” Kürtçe olarak yayımlandığı, üçüncü sayıdan itibaren ise “*Kürtleri fen ve ilim tahsiline teşvik*” etmek için Kürtçe veya Kürtçe ve Türkçe yayımlandığı vurgulanmıştır (Kurdistan, 1991: 1). Aynı zamanda Mikdad Mithat Bedirhan, “Kurdistan”ın ilk sayısının Fransızca çıkarılan ekinde, gazetenin çıkarılma gayesini şöyle ifade etmiştir (Kaya, 2010: 70-72):

“Günümüzde artık dünyada meydana gelen her türlü olayı gazeteler yazmakta. Birçok şeyi gazetelerden öğrenmekteyiz. Fakat ne yazık ki o kadar cesur, yiğit ve mert olan Kürtler böyle bir şeyden mahrumdurlar. Ben de siz Kürtleri dünyadaki gelişmelerden haberdar etmek, Kürtlere ilim ve marifetin yollarını göstermek, Kürtleri, Kürtçe okuma yazmaya teşvik etmek için bu gazeteyi çıkarıyorum.”

Yine, Mikdad Mithat Bedirhan “Kurdistan”ın Fransızca çıkarılan ekinde, şunları yazmıştır (Celil, 2001: 26):

“Bu gazeteyi oluştururken, kendi milletimden insanlara okuma sevgisi aşılmasını, halkın, çağdaş ileri medeniyetle tanışmasını ve kendi edebiyatını tanımmasını amaçladım... Mısır’da kalarak Kürdistan’da olan biteni görmek ve gurbetteki bu gazeteyle halkımın çıkarlarına hizmet etmek, onun kültür seviyesini yükseltmek istiyorum.”

Benzer şekilde, Mikdad Bedirhan ilk sayının girişinde besmeleyle başladığı Kürtçe yazısında, gazetenin amacını şöyle ifade etmiştir (Bedirhan, 1991a: 3-4):

“Yüz binlerce kez yüce Allah’a şükürler olsun... Allah yolunda bu gazeteyi yazdım. Yüce Allahın izniyle bundan böyle her on beş günde bir gazete yazacağım. Adını ise “Kurdistan” koydum. Bu gazetede bilimin ve bilgilenmenin iyiliklerini anlatacağım; nerede öğrenim yapılabileceğini, nerede iyi okullar bulunduğunu Kürtlere

göstereceğim; nerede hangi savaş yapılıyor, büyük devletler ne yapıyorlar ve nasıl savaşıyorlar, ticaret nasıl yapılır; hepsini anlatacağım.”

Böylelikle gazetenin, Kürtlerin eğitilmesini temel hedef olarak belirttiğini görmekteyiz. Fakat Malmisanij, gazetenin belirttiği bu hedefler ile beraber aynı zamanda şu tür hedeflerinin de olduğunu ortaya koyması bir çelişki olarak karşımıza çıkar. Malmisanij, Nurdar gazetesinin 226. sayısından alıntılararak, “Kurdistan” gazetesinin amacını şöyle ifade etmiştir (Malmisanij, Lewendî, 1992: 11): “*Arnavut, Romanyalı, Asuri, Arap, Ermeni ve Kürtlerin yaşadığı bölgeleri de kapsayan federatif bir rejiminin düşünülmesi davasını güdüyordu.*” Ayrıca Mikdad Midhat Bedirhan, “Kurdistan” gazetesinin ilk sayısı ile birlikte Le pirince (Prens) Mikdad Midhat imzasıyla bazı kimselere gönderdiği bir kartta amacını şöyle yazmıştır (Malmisanij, 2011: 107-108):

“Beyefendi,

Kahire’de yeni yayımladığım Kurdistan Gazetesi’nin ilk sayısını size göndermekten onur duyuyorum.

Milletim, Kürt milleti, bugün Küçük Asya’da çok eski bir dil konuşan toplam altı milyondan fazla nüfusa sahiptir.

Bu dilde ilk kez bir gazete yayımlanıyor. Bunu yayımlamaktan amacım, milletim içinde eğitim (bilgi) sevgisini yaymak, Kürtleri modern uygarlık yolunda ilerlemeye teşvik etmek ve aynı zamanda milli edebiyatlarını onlara tanıtmaktır.

Babam Prens Bedirhan, Kürdistan’ın bağımsızlığı için Abdülmecit yönetimine karşı savaşmış olduğundan, bu (padişah) tüm aileme vatanımızda ikamet etmeyi yasakladı. İşte bu nedenle Mısır’a geldim ve Kürdistan’da düzen ve barışın egemen olmasını görmeyi arzuladığımdan bu gazete kanalıyla uzaktan kendimi memleketimin insanların yararı, mutluluğu ve entelektüel gelişimiyle ilgili tüm konulara vermek istiyorum.”

Yukarıda da ifade edildiği gibi “Kurdistan” gazetesinin pek çok matbaada ve ülkede yayımlandığı görülür. Bu durum gazetenin yasaklar ile karşılaşmasının bir neticesidir. Nitekim gazetenin dağıtılması ve okunması başta Diyarbakır olmak üzere birçok ilde yasaklanmıştı. Ancak tüm bu yasaklara rağmen gazete, gizli bir şekilde Kürtlerin yaşadığı bölgelerde okuyucuyla buluşmuştu. Gazete, Kürtlerin yoğun

olarak yaşamış olduğu bölgelerin dışında ayrıca Şam-Adana yörelerinde ve Avrupa’da da dağıtılmıştı. Osmanlı yönetimi ise Kurdistan’ın dağıtılmasına karşı sert tedbirler alırken, aynı zamanda gazeteyi satın alanlara da cezai yaptırımlar uygulamıştı. Ayrıca Abdülhamid, gazetenin faaliyetlerini sona erdirmek için Mikdad Bey’in Mısır’dan çıkarılmasını istemişti (Kaya, 2010: 75; Malmisanij, 2013: 23). Nitekim bu durum gazetenin sayfalarında da yer bulmuştur. Öyle ki Bedirhan Bey gazetenin 4. sayısında, Sultan Abdülhamid’e yazdığı “Şevketli Azametli Sultan Abdülhamid Hazretlerine Kulca Dilekçemdir” yazısıyla Osmanlı topraklarında yasaklanan bu gazetenin önündeki engellerin kaldırılarak yasal hale getirilmesini istemiştir (Bedirhan, 1991b: 2). Fakat tüm bu yasaklara rağmen gazete farklı yerlerde yayımlanmaya devam etmişti. İşte bu sebeptendir ki, gazetenin sık sık yer değiştirmesi yayının aksamasına neden olmuştu. Nitekim Kahire’den Cenevre’ye taşınmasından sonraki sayılarında “Kurdistan”, önceki biçim ve ebatıyla ayda iki defa olmak üzere yayımını sürdürmeye devam etmişti. Ancak çok geçmeden periyodik düzeni aksamaya başlamıştı ve tirajı zaman zaman iki yüze kadar düşmüştü. Sonraki yıllarda yazı kurulu sık sık yer değiştirmişti. Daha önce yayımlandığı yer olan Kahire’ye oradan sırasıyla Londra, Folkstone ve Cenevre’ye taşınmıştı. Bunda Abdülhamid’in casusları tarafından yapılan takipler, baskılar ve editörün duyduğu maddi sıkıntılar rol oynamıştı (Celil, 2001: 31). Nihai olarak ise gazete, son iki sayısını Cenevre’de 1902 yılında yayımlayarak yayın hayatını sonlandırmıştı.

Gazetenin son olarak 31. sayısının yayımlandığı kesin olmakla birlikte daha sonra yayımlanıp yayımlanmadığı bilinmemektedir. Öyle ki 1902’de Paris’te yapılan Jön Türk Kongresinde azınlıkta kalan ve başını Ahmed Rıza Bey’in çektiği grup, eskiden beri Abdurrahman Bedirhan Bey tarafından cemiyetin desteğiyle çıkarılan “Kurdistan” gazetesini neşretmeye devam edeceğini açıklamışsa da söz konusu kongreden sonra çıktığı bilinen son sayı 31. sayı olmuştur (Malmisanij, 2011: 112).

2.1.1.2. KÜRD TEAVÜN VE TERAĞKÎ GAZETESİ (1908)

“Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi”, “Kurdistan” gazetesinden on yıl sonra İstanbul’da yayımlanmaya başlamıştır (Işık, 2013: 47; Dılgeş, 1998: 81). Bu gazete,

Kürd Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olarak ikinci Kürtçe gazete olma özelliğini taşır (Malmisanij, 1998: 47). Zaten gazetenin bütün sayılarının künyesinde “derneğin görüşlerinin yayın organıdır” ibaresine yer verilmesinden cemiyetin gazetesi olduğu anlaşılır (KTTG, 1998: 1). Bundan dolayı gazete, ilk örgütlü yayın olma niteliğine sahip iken, kendisinden önceki “Kurdistan” gazetesi ise, daha çok bireysel bir özellik taşır (Malmisanij, 2013: 24). Gazetenin yönetim yeri ile cemiyetin merkezi aynı yerde bulunmaktadır (Işık, 2013: 47). Fakat burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta şudur ki; “Kürd Teavün ve Terakki”, “Kurdistan” gibi gazete adıyla yayımlanmış olsa da esasen haftalık bir dergi niteliğindeydi (Bozarslan, 1998: 20). Ancak yine de biz burada, “Kürd Teavün ve Terakki”nin kendini gazete olarak tanımlamış olmasından dolayı bu yayını, gazete olarak ifade edeceğiz.

5 Aralık 1908 yılında İstanbul'da yayım hayatına başlayan “Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi” (GBKİ, 1992: 29), Kürtçe ve Türkçe olarak dokuz sayı yayımlanmıştır. Gazetenin bütün sayısının birinci sayfasında künye bilgileri olarak şunlar yazılmıştır (KTTG, 1998: 1; Malmisanij, 1998: 45; Kaya, 2010: 79; Işık, 2013: 47; Celil, 2001: 61-62):

- Derneğin görüşlerinin yayın organıdır
- Kuruluş Tarihi: 1326-1324 (1908)
- Dernek tarafından seçilmiş imtiyaz sahibi ve müdür ve yazarı: Süleymaniyeli Tefik
- Başyazarı: Diyarbekirli Ahmed Cemil
- Kürd düşünce ve kalem sahiplerine sayfalarımız daima açıktır.
- Yayımlanmamış yazı ve eserler iade olunmaz.
- Yönetim yeri: Vezneciler'de Kürd Teavün ve Terakkî Genel Merkezidir.
- İlk nüshası cemiyetimizin erkânı için beş kuruş (Yalnızca ilk sayısında bu özellik yer almıştır.)
- Abone koşulları: Taşra için yıllığı posta ücretiyle birlikte 80 ve altı aylığı 45 kuruştur.
- Sayısı 1 kuruştur.

“Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi”nin sorumlusu olan Tevfik’in asıl adı Kürd şairi Pîremerd’dir. “Nevruz” marşının şairi de olan Pîremerd, gazetenin hem sorumlusu hem de yazarlarından biri olup, gazetede yazı ve şiirlerine yer vermiştir. Yazı ve şiirlerinin bir bölümü Osmanlı alfabesiyle Kürtçe, bir bölümü de Türkçe olarak yayımlanmıştır. Yazdığı yazı ve şiirlerinde asıl adını kullanmakla beraber, bazen “Süleymaniyeli Tevfik”, bazen de sadece “M. Tevfik” biçiminde de belirtmiştir. Ayrıca Pîremerd, Kürtçe hikâye ve tiyatro eserler yazmış, Kürt folklor ürünlerini derlemiş ve çeviriler yapmış olmasının yanı sıra, matbaacılığı ile de bilinen bir şahsiyettir. Derginin başyazarı Amedli Ahmed Cemil ise yazılarının hepsini Türkçe olarak yayımlamış ve adını bazen “Diyarbakirli Ahmed Cemil”, bazen de “Ahmed Cemil” biçiminde yazmıştır (Bozarslan, 1998: 20; Malmisanij, 1998: 52-56).

Ayrıca gazete kendisini okuyucuya, “*Şimdilik haftada bir kez yayımlanacak dini, bilimsel, siyasal, edebî, toplumsal gazetedir*” şeklinde tanımlamıştır (KTTG, 1908: 1). Bu gazetenin en önemli özelliklerinden biri de, Kürtçenin değişik lehçelerini kullanmış olmasıdır. Nitekim “Kurdistan” gazetesinde Kurmanci Kürtçesi ile yazılara yer verilmişken bu gazetede Kurmanci’nin yanı sıra, Sorani Lehçesi de kullanılmıştır (Malmisanij, 2013: 24; Kaya, 2010: 79). Bu özelliği dolayısıyla “Kürt Teavün ve Terakkî Gazetesi”nin Sorani lehçesini kullanan ilk gazete olduğu söylenebilir. Diğer bir ifadeyle “Kurdistan” gazetesinde Kuzey Kürtçesiyle yazılan yazılara yer verilmişken, bu gazete hem Kuzey Kürtçesiyle hem de Güney Kürtçesiyle yazılar yayımlamıştır. Bundan dolayı Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi, Güney Kürtçesiyle yazılar yayımlayan ilk gazete niteliğine sahiptir (Malmisanij, 1998: 47). “Kurdistan” gazetesı 15 gün veya ayda bir çıkarılmışken, Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi haftada bir kez çıkarılmıştır. Kurdistan, yönetimin baskısından dolayı yasal olmayan bir şekilde Avrupa ve Mısır’da yayımlanmışken, Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi ise İstanbul’da yasal olarak yayımlanmıştır (Kaya, 2010: 79-80).

Bu gazete kendinden önceki gazeteye nazaran en fazla entelijansiya’yı bir araya getiren bir yayın özelliğini taşır. Öyle ki Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi’nde ve Cemiyeti’nde, o zaman İstanbul’da tanınmış kalburüstü pek çok Kürt entelijansiya’sını bir araya getirmiştir (Malmisanij, 2013: 24; Işık, 2013: 47). Nitekim

gazetenin yazarları arasında o dönem ve sonrasında Kürtler arasında ün yapmış pek çok Kürdü bulabiliriz. Mesela Süleymaniyeli Tevfik, Babanzade İsmail Hakkı, Bediüzzaman Molla Said-i Kürdî, Seyyid Abdülkadir, Süleymaniyeli Seyfullah, Süleymaniyeli Fethi, Erzincanlı Hamdi Süleyman, Amedli Süleyman Nazif, Halil Hayalî, Diyarbekirli Ahmed Cemil, Diyarbekirli Mazharzade Mazhar, Malatyalı Bedri, Haydarizade, Ercişli Ahmed Şevki, Cizreli Mehmed Tahir, Zülküf Paşa, Mahmud Muîn, Selami Kadir Paşa, Ahmet Ramiz bulunmaktadır (KTTG, 1998; Kutlay, 1990: 41; Malmisanij, 1998: 52).

Bu yazarlardan Said Nursi, gazetenin ilk sayısında Kürtçe bir yazı, diğer birçok sayıda ise Türkçe yazılar yazmıştır. Said Nursi gazetede, adını bazen “Said-i Kürdî”, bazen “Bediüzzaman-ı Kürdî”, bir kez de “Molla Said”, biçiminde yazmıştır. Gazetenin bir başka yazarı olan Ercişli (Herdişli) Ahmed Şevki’nin tüm yazıları ise Kürtçe’dir. Adını da bazen “Ahmed Şevki”, bazen “Seyyah Ahmed Şevki”, bir defa da “Ercişli Ahmed Şevki” olarak yazmıştır. Kürtçe yazarlardan biri de Cizreli Mehmed Tahir’di. Adını “Diyarbekir’den Telgrafçı Mehmed Tahir Cezerî” olarak yazmış. Kürt yazar ve dilbilimci Halil Hayalî de Kürtçe yazan yazarlar arasındadır. Hatta yazarın 8. sayıda yazmış olduğu Kürtçe bir yazı gazete yöneticileri tarafından önemli bulunduğu için yazı bölüm bölüm basılmış ve her bir bölümü Türkçeye de çevrilmiştir. Gazetenin öteki yazarı olan Malatyalı Bedri ise, yazılarını Türkçe yazmıştır. Adını bazen “Malatyalı Bedri”, bazen de sadece “Bedri” olarak yazmıştır. Gazetede tüm yazılarını Türkçe olarak yazan diğer Kürt yazar, o dönemlerde Bağdat Milletvekili olarak seçilen İsmail Hakkı Baban’dır. Gazetede adını bazen “Babanzade İsmail Hakkı” bazen de “Baban: İsmail Hakkı” olarak yazmıştır. Gazeteye Türkçe yazı yazan diğer bir yazar da “Süleymaniyeli Seyfullah”tır (Bozarslan, 1998: 21-22).

Bu gazetenin yazarlarına bakıldığında, tümünün farklı çevrelerden, sınıflardan ve Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları coğrafyanın farklı bölgelerinden olduğu görülür. Yazarların önemli bir kısmının düşünce yapılarında pozitivist fikirler etkin rol oynar. Öyle ki ilerlemeci, aydınlatmacı, Kürt toplumuyla medeniyeti buluşturmaya çalışan, İslâm’ın buna engel değil aksine destekleyici olduğunu iddia eden bir yaklaşım, birçok yazarın fikri arka planını oluşturmaktadır (Işık, 2013: 49).

Kürd Teavün ve Terakkî Cemiyeti'nin yayın organı olan bu gazetenin ilk iki sayısının yayımlandığı tarihleri, yazarları ve yazılarını şöyle bir tablo ile göstermek mümkündür (KTTG, 1998):

Tablo 5: Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi'nin İlk İki Sayısının Yayımlandığı Tarihler, Yazarları ve Yazıları

Sayı	Yayımlandığı Tarih	Yazılar (Yazarlar)
1	11 Zilkade 1326 / 22 Teşrinisani 1324 / 5 Aralık 1908	Mukaddime (Süleymaniyeli Tefik) Cemiyet'in Beyannamesi Siyasîyat (E.A.) Kürtler ve Kürdistan (Babanzade İsmail Hakkı) Müstakbele-i Asayiş (Diyarbakirli Ahmed Cemil) Askerlik (Süleymaniyeli Fethi) Mühim Bir Arize (Reis-i Cem'iyet Seyyid Abdülkadir) Kürdler ve Şecaat-ı Akvam (Malatyalı Bedri) Kürtçe Nasaih (Bediüzzaman Molla Said-i Kürdî) Ey Gelî Kurdan (Seyyah Ahmed Şefki) Kürtçe Şiirler (Süleymaniyeli Tefik)
2	18 Zilkade 1326 / 29 Teşrinisani 1324 / 12 Aralık 1908	Kürd ve Kürdistan (Süleyman Nazif) Telhîs-i Siyasî (Süleymaniyeli Sefullah) Milletin ilk Şehrayîn-i Arûs-i Hâkimiyeti (Diyarbakirli Ahmed Cemil) Kürd Kardaşlarına (Seyfullah) Kürd ve Şecaat-ı Akvam (Bedri) Kürtler Neye Muhtaç (Molla Said-i Kürdî) Diğer Bir Makale (Keza) Aşayir Askerliği (Süleymaniyeli Fethi) La Martine'in Nazmen Mütercem Makalesi (Haydarizade) Maarif (Sakin) Cemiyet'in Teşebbüsâtı Kürtçe Makale (Seyyah Şefki) Kürtçe Şiirler (M. Tefik)

Bu başlıkların dışında, gazetede genel olarak Kürtlerin ve Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgenin durumundan Osmanlı Devleti'nin durumuna, askeri sorunlardan kültür sorunlarına, Şark vilayetleri ve Osmanlı haberlerinden dünya haberlerine dek, birçok konuda yazılar yazılıp haberler yayımlanmıştır (Bozarslan, 1998: 23). Gazetenin ele aldığı bu başlıklar, Kürtlerin o zamanlarda ne istediklerini, özlemlerinin ne olduğunu ve neyi murat ettiklerini görmemiz açısından kayda değer verilerdir. Nitekim gazetede ele alınan sorunlar oldukça yoğun olsa da bunlar arasında en çok, Kürtlerin sosyal değişimlere, milli saflaşma ve pekişmeye karşı duydukları istek yankı bulur. Ayrıca gazetenin, Kürt halkının tarihini ve milli karakterinin olumlu yönlerini ele alarak işlediği görülmüştür (Celil, 2001: 62).

Kürtçe ve Türkçe olarak yayımlanan Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi'nin ilk sayısında 7 Türkçe, 3 de Kürtçe yazı yer almıştır. Kürtçe yazılar Soranî ve Kurmancî lehçelerinde yazılmıştır. Kürtçe şiirler genelde Soranca'dır. Duyurular ise Türkçe olarak yer almıştır. Genel itibarıyla de bu dil oranını dokuz sayı boyunca sürdürmüştür (Işık, 2013: 48).

Öte yandan, Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi'nde bu tür yazılardan başka Şark vilayetlerine, Osmanlı'ya ve diğer Kürtlere ilişkin birçok haber, telgraf ve okuyucu mektupları da yayımlanmıştır. Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları coğrafyanın değişik bölgelerinden yollanan bu telgraf ve mektupların bazıları halk tarafından, bazıları da "Kürd Teavün ve Terakkî Cemiyeti"nin şubeleri tarafından yazılmıştır. Mesela derneğin bölgedeki bazı şubelerinin müftülerin başkanlığında kurulduğuna ilişkin haberi müftüler, telgrafla derneğin merkezine bildirmişler ve bu haber gazetede yayımlanmıştır. Bu duruma Amed şubesinin, Müftü Subhi'nin başkanlığında kurulması ve kendisinin o konudaki telgraflarını derginin 4. ve 5. sayılarında yayımlanması örnek olarak gösterilebilir (Bozarslan, 1998: 26-27). Ayrıca değişik vesilelerle Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi'nde telgraf veya mektupları yayımlanan aşiret reisleri, eşraf, din önderleri ve belediye reislerinden bazılarını şöyle ifade edebiliriz (Malmisanij, 1998: 50-51): Alikân Aşireti Reisi Hasan, Caf Aşireti Reisi Mahmud, Dersim Belediye Reisi Ahmet, Dersim Sancağı Mutassarrıfı Hayri, Keldani Matran Vekili Hürmüz, Pencinar Aşireti Reisi Bışarê Çeto, Siirt Müftüsü, Halil, Süryani Patrik Vekili İbrahim, Siirt Belediye Reisi Hamid Hamdi.

Ayrıca gazetenin daha sonra çıkarılmış sayıları Hicri, Rumi ve Miladi olarak aşağıdaki tarihlere göre yayımlanmıştır (KTTG, 1998: 1 Malmisanij, 1998: 47).

Tablo 6: Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi'nin Yayımlandığı Tarihler

Sayı	Yayımlandığı Tarih
3	18 Zilkade 1326 / 6 Kânunısânî 1324 / 19 Aralık 1908
4	3 Zilhicce 1326 / 13 Kânunievvel 1324 / 26 Aralık 1908
5	10 Zilhicce 1326 / 20 Kânunievvel 1324 / 2 Ocak 1909
6	10 Zilhicce 1326 / 20 Kânunievvel 1324 / 9 Ocak 1909
7	24 Zilhicce 1326 / 3 Kânunısânî 1324 / 16 Ocak 1909
8	1 Muharrem 1327 / 10 Kânunısânî 1324 / 23 Ocak 1909
9	8 Muharrem 1327 / 17 Kânunısânî 1324 / 30 Ocak 1909

Yukarıda belirtilen tablolardan da anlaşıldığı üzere, gazetenin dokuz sayısına ulaşılmıştır. Öte yandan, gazetenin ilk sayıları sekiz sayfa (her sayfada dört sütun) olarak çıkmış, ancak beşinci sayıdan itibaren sayfa sayısı arttırılmıştır. İlk sayıda daha çok Kürd Teavün ve Terakkî Cemiyeti'nin faaliyetlerine yer verilmiştir (Kaya, 2010: 81-82; Işık, 2013: 47; Celil, 2001: 61-62). Ayrıca gazete, Kürtlerin geri kalmışlığı, Kürt dili ve edebiyatı üzerinde araştırılma yapılması gerektiği, birlik sorunları ve Kürtlerin kendi dilleriyle eğitim yapmaları için okul gereksinimleri gibi konuları sık bir şekilde pek çok sayısında vurgulamıştır (Kutlay, 1990: 41).

Kürd Teavün ve Terakkî Cemiyeti'nin yayın organı olan bu gazete, ilk sayısında yayımlandığı beyanname ile gazetenin ve cemiyetin amacını ifade etmiştir. Bunlar; ilk olarak, Osmanlı'nın selâmetinin resmi bir belge niteliğini taşıyan, şeriatın hükümlerine dayanan Kanun-i Esasi'nin korunması gerekir. İkinci olarak, Kürt halkının çağdaş ihtiyaçlarca ve belirlenecek eğitimce kalkınıp mutlu bir duruma kavuşmasının yol ve araçlarını tamamlamaktır. Üçüncü olarak, diğer yurttaşlarla özellikle Ermenilerle uygarca uzlaşılmasını ve milli bakımdan iyi geçinilmesini sağlamaktır. Dördüncü olarak, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması gereklidir. Beşinci olarak, herhangi bir halkın diğer bir halk üzerindeki her türlü ayrımcılığı ortadan kaldırılması, buna izin verilmemesi gerekir. Altıncı amaç ise, İllere geniş yetki verilmesi kurallarına dayalı olarak, devletin ülkesinin uygarlık ihtiyaçlarına daha uygun bir biçimde yönetilmesini sağlayacak ve meclisçe gerek görülecek her çeşit değişiklikler Anayasa gereğince yapılmalı ve eksiklikler tamamlanmalıdır (Tevfik, 1998: 6-7).

Gazetenin amaçlarına paralel olarak konu ettiği bazı yazılar da şunlardır (Işık, 2013: 48); Kürt ve Kürdistan, Osmanlı İmparatorluğu'nun durumu, askeri sorunlar, kültürel konular, eğitim, uygarlık, dil ve aydınlanma, Osmanlı ve dünyadan haberler.

Gazetenin hedeflerine bakıldığında, genel itibariyle Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün korunmasına, yerel yönetimlerin güçlendirilerek bir tür özerk yapının öngörülmesine, Kürtlerin eğitilmesine ve yoğun olarak yaşadıkları bölgenin gereksinimlerinin karşılanmasına, Kanun-i Esasi'nin korunmasına dayandığı görülmüştür. Bu da, gazetenin temel iki amacını bize göstermiş olur. İlk olarak,

bölgenin ve Kürtlerin gelişimini destekleyerek modernleşmesini sağlamak, ikicisi ise bunu Osmanlı'nın bütünlüğünü sağlayarak gerçekleştirmektir.

Sonuç olarak, gazetenin bağlı bulunduğu Kürd Teavün ve Terakkî Cemiyeti 25 Eylül 1908'de İstanbul Vezneciler'de bir kulüp açmıştır. Kulübün amacı aynı düşüncede olan insanları bir araya toplamak, Kürt dilinin geliştirilmesine katkı sağlamaktır. Cemiyet ayrıca Diyarbakır, Erzurum, Muş, Bitlis, Hınıs, Bağdat ve Musul'da birer şube açmıştır. Bundan dolayı da Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi'nin yayımlandığı bu dönemde, iletişimdeki bütün zorluklara karşın gazete, Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölge ile ilgili birçok haber yayımlamıştır. Lakin 1909 yılına gelindiğinde 31 Mart olayı patlak vermiş ve gazete çalışanlarından bazıları yakalanarak Bekiroğlu Bölüğü namıyla tanınan hapishaneye götürülmüştür. Bölgenin en ücra köşelerine dahi ulaşmış olan bu gazetenin yayımı 9 ay sürmüştür (Kaya, 2010: 82-84; Kutlay, 1990: 41; Malmisanij, 1998: 37-42, 51) ve son sayısı olan 9. sayısını 30 Ocak 1909 yılında yayımlayarak yayın hayatı sonlandırılmıştır (Malmisanij, 2013: 24).

2.1.1.3. ŞARK VE KURDİSTAN (1908)

Basına yönelik baskıların olduğu Abdülhamid döneminin son bulmasının ardından, II. Meşrutiyetin yarattığı hürriyet rüzgârının etkisiyle birçok gazete ve dergi yayın hayatına başlamıştır. Fazla uzun ömürlü olmayan bu hürriyet günlerinde farklı eğilim ve siyasi çizgilerde birçok yayın ortaya çıkmış ve Osmanlı basın tarihi hareketli, dinamik ve renkli bir sürece tanık olmuştur. Kürt ve Kürdistan isimli ve Kürtlük sorununa eğilen ilk yasal gazete ve dergiler de bu dönemde, daha çok da İstanbul'da yayımlanmıştır. İşte böyle bir süreçte, “Şark ve Kurdistan Gazetesi” de yayın hayatına II. Meşrutiyetin ilanından birkaç ay sonra, 1908 yılında başlamıştır (Bozkurt, 2013: 51; Akpınar, vd., 2009: 3-4; Veroj, 2015: 23). Daha öncesinde çıkarılan “Kürt Teavün ve Terakkî Gazetesi”nin aynı isimle bir cemiyetin yayın organı olmasına karşın, bu gazetenin herhangi bir cemiyete bağlı olup olmadığı bilinmemektedir (Kaya, 2010: 84).

II. Meşrutiyetin ilanından hemen sonra, İstanbul’da yayımlanmaya başlayan “Şark ve Kurdistan” haftada iki defa dört sayfa olarak, Arap harfleriyle, Türkçe ve Kürtçe şeklinde yayımlanmıştır. Bu gazetenin en az beş sayı çıkardığı söylene de esasında kaç sayı yayımlandığına dair net bir bilgi yoktur (Veroj, 2015: 24). Hatta gazetenin yayın hayatına neden son verdiği de meçhuldür. Tespit edilen beş sayıdan yalnızca 1., 2. ve 5. sayılarına ulaşılmıştır. Gazetenin yayımlandığı dönemde Osmanlı Devleti’nin gündemini, yakıcı bir şekilde işgal eden Balkan sorunları ve Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgeye dair konular oluşturmuştur. Bundan dolayı “Şark ve Kurdistan Gazetesi”, daha çok Şark’ın durumu, Kürtler ve Bosna Hersek ile ilgili yazılara yer vermiştir (Malmisanij, Lewendî, 1992: 24; Bozkurt, 2013: 51-53; Kaya, vd., 2015: 7).

Gazete’nin yayımlanan sayıları, sırasıyla Hicri, Rumi ve Miladi olarak yayımlanan tarihleri ayrıca dergide yazan yazarlar ve yazıları tablo şeklinde şöyle gösterebiliriz (Akpınar, vd., 2009: 8-12; Malmisanij, Lewendî, 1992: 26-27; Kaya, 2010: 85-86).

Tablo 7: Şark ve Kurdistan Gazetesi’nin Üç Sayısının Yayımlandığı Tarihler, Yazarları ve Yazıları

Sayı	Yayımlandığı Tarih	Yazılar (Yazar)
1	25 Şevvâl 1326 / 7 Teşrinisani 1324 / 20 Kasım 1908	Kürtler ve Kürdistan (Malatyalı Bedri) Vatanı Parçalamak İsteyen Kişiler (Bedri) Konferansın muhtemel sonuçları (Hersekli İsmail) Muâhedât (Şerif) Kürtler Yine Muhtaçtır (Molla Said-i Kürdi) Şark ve Kurdistan (Bedirhazedeler) Milletin Korunması (Topçu Yüzbaşı Ali Vesfi) Bosna Hersek Bosna Hersek’te Müslümanlara Karşı Taarruz Girit Meselesi Avusturya Hükümeti (Hersekli İsmail)
2	25 Şevvâl 1326 / 11 Teşrinisani 1324 / 24 Kasım 1908	Siyasi: İnsanlar ve Tahakküm (M. Bedri) Şark ve Kurdistan (Diyarbakırlı Ahmed Cemil) İtilafat ve Netayic-İ Muzırresi (Hersekli İsmail) Kürdler ve Usûl-i İctima (M. Bedri) Şark ve Garb (M. Bedri) Ta’ciz ve Bulgaristan (Hersekli İsmail) Bosnada Hicret (Hersekli İsmail)
5	11Zilkade 1326 / 22 Teşrinisani 1324 / 5 Aralık 1908	Medeniyeti Şarkıyye (Bedri) Avusturya Hükümeti ve Hakkımızdaki Maksadı (Hersekli İsmail) Sırbistan Veliahdı, Bosna Hersek Meselesi (H. İsmail) Kürd Âlimi (Molla Said-i Kürdi)

Yukarıdaki tabloda “Şark ve Kurdistan Gazetesi”nde yazılan yazıların bir kısmını görmekteyiz. Bu yazılara baktığımızda, gazetenin yalnızca Kürtlerin sorunlarına değil, aynı zamanda Balkan ve Osmanlı’nın karşı karşıya kaldığı diğer sorunlarına da değinmiş olduğunu görmek mümkündür.

Gazetenin sorumluları; Hersekli Ahmet Şerif, Malatyalı Bedri ve Hersekli İsmail’dir. Gazetenin müdürü; Hersekli Ahmet Şerif, başyazarı ise; Malatyalı Bedri’dir (Veroj, 2015: 24). Görüldüğü gibi, üç kişiden oluşan kurucuların aynı zamanda gazetenin bütün işlerini yürüttükleri anlaşılmaktadır. Gazetede yayımlanan birçok yazıda imzası olan bu ekipten Hersekli Ahmet Şerif ve Hersekli İsmail Balkanlı iken, Malatyalı Bedri Kürt’tür. Hersekli İsmail aynı zamanda 1908 yılında yayımlanan “Sada-yı Hakk” ve 1909’da yayımlanan “El-İslâm” gazetelerinin sorumlu müdürlüğünü de yapmıştır. Malatyalı Bedri ise 1909 yılında yayımlanan “Müjde” gazetesinin imtiyaz sahibi, müdürü ve yazarıdır. Ayrıca Bedri Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi’nde de yazılar yazmaktadır. Öyle ki “Şark ve Kurdistan Gazetesi”nden daha önce yayımlanan Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi’nin birinci ve ikinci sayılarında, Malatyalı Bedri’nin “Kürtler ve halkların yiğitliği” ile ilgili iki metni yayımlandığı bilinmektedir (Malmisanij, Lewendî, 1992: 24-25; Serfiraz, 2013: 33; Bozkurt, 2013: 51-52; Kaya, vd., 2015: 20).

Bu gazete kendisini okuyucuya, adının hemen altında, “*Şarkın siyasi vaziyeti ile garbın insaniyete karşı şaibelerini tasvir eden gazetesidir*” ibaresi yazılarak tanımlamıştır (Kaya, 2010: 84; Akpınar, vd., 2009: 8-12; Veroj, 2015: 24). Bu ibareden gazetenin amacının, Batıya karşı Doğunun müdafaasına soyunmak olduğu apaçık anlaşılmaktadır. Özellikle Malatyalı Bedri’nin yazılarında, bu mesele çok açık olarak tartışılmaktadır. Doğuyu Batıya karşı korumak ve ön plana çıkarmak için uğraşılmaktadır (Bozkurt, 2013: 53-54).

Ayrıca gazetenin künyesinde şunlarda belirtilmiştir (Akpınar, vd., 2009: 8-12).

- Gazetenin yönetim yeri İstanbul – Cağaloğlu’nda Nur-ı Osmâniye’de 49 numaralı dairedir.
- İstanbul için bir senelik abone bedeli 40, taşra için posta ücretiyle beraber 60 kuruştur.

- Memaliki ecnebiye için senelik abone bedeli posta ücretiyle beraber 80 kuruştur.
- Nüshası 10 paradır
- Haftada iki defa neşr olunur

Bu gazetenin haftada iki kez yayımlanacağı künyesinde belirtmiş olmasına karşın, gazete haftanın belirli günlerinde çıkarılmamıştır. Örneğin, gazetenin birinci sayısı Perşembe, ikinci sayısı pazartesi çıkarılmasına rağmen beşinci sayısı Cumartesi çıkarılmıştır. Bu durum da, gazetenin yayımlanmasında düzensizlik ve başkaca sorunlar olduğunu göstermektedir (Bozkurt, 2013: 51-52).

Öte taraftan “Şark ve Kurdistan”ın ismindeki, Kurdistan vurgusuna karşın o dönemde yayımlanan diğer gazete ve dergilerden daha farklı bir çizgide durduğu, Kürtlere ve Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgeye dair meselelerin ele alınması noktasında diğerlerine nazaran daha silik olduğu anlaşıyor (Akpınar, vd., 2009: 5; Kaya, vd., 2015: 20). Nitekim Malmisanij’e göre “Şark ve Kurdistan” ile “Kürd Teavün ve Terakkî” gazeteleri arasındaki en önemli fark, “Şark ve Kurdistan” gazetesinin İslami ağırlıklı bir gazete özelliği taşımasıdır. Yazar böyle bir sonuca, gazetede Molla Said-i Kürdi gibi yazarların bulunmasından dolayı varır (Malmisanij, 2013: 24). Elbetteki gazetenin, siyasal İslamı kendisine politik ifade aracı olarak kullananların bir kürsüsü olma ihtimali söz konusu olabilir. Nihayetinde, derginin sermuharirlerinden (başyazarlarından) Hersekli İsmail, El İslam Cemiyeti’nin aktif üyesi, aynı cemiyetin neşr organı olan El İslam gazetesinin mesul-i müdürü idi (Issı, 2014: 38). Böylece gazete, Kürtler için ağırlıklı olarak İslami hassasiyeti olan bir bölge hayali kurmuştur. Ancak burada bağımsız bir bölgeden ziyade, Osmanlı içerisinde olan bir bölge hayali söz konusudur. Keza, başta Hersekli İsmail’in yazıları olmak üzere gazetede yayımlanan öteki yazıların da ana temasının “Osmanlılık” fikrinin etrafında şekillendiği görülmüştür (Bozkurt, 2013: 51). Diğer bir ifadeyle “Şark ve Kurdistan”ın ismindeki Kurdistan ibaresi, gazeteye dair farklı çağrışımlar yaratsa da Osmanlı Devleti’nin bütününde yaşanan sorunlara eğilmiştir. Hatta gazetenin isminde yer alan Şark’tan kasıt ise, bütün Osmanlı toprakları ve Avrupa uygarlığının dışındaki tüm doğu toplumlarıdır. Burada o dönem Osmanlı idaresi altındaki Balkanlar da dâhildir (Akpınar, vd., 2009: 5). Yani gazetenin

isminde Kurdistan yazısı olmasına rağmen, diğer Kürtçe dergi ve gazeteler ile karşılaştırıldığında Kürt meselesinden çok, Osmanlı'nın diğer sorunları üzerine yoğunlaşarak Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü yazılarında işlediği görülmüştür.

2.1.2. DERGİLER

Kürtçe basın tarihine baktığımızda, Kürt Talebe Hêvi Cemiyeti tarafından sırasıyla İstanbul'da Rojî Kurd (1913), Yekbûn (1913) ve Hetawî Kurd (1913) dergileri çıkarılmıştır. Bu yayımlardan sonra periyodik olarak Irak'ın başkenti Bağdat'ta Bangî Kurd (1914), İran'ın Mahabad şehrinde Kurdistan (1914), İstanbul'da Kürdistan Teâlî Cemiyeti tarafından Jîn (1918) ve Kurdistan (1919) dergileri yayımlanmıştır. Çalışmamızın kapsamı dâhilinde belirtilen dönem içerisinde yayımlanan Kürtçe dergilerde kimlik ve siyaset tartışmaların daha iyi kavranabilmesi açısından bu dergileri incelemeyi faydalı görmekteyiz.

2.1.2.1. ROJÎ KURD (1913)

Rojî Kurd Hêvi cemiyetinin bir yayın organı olarak tarım öğrencileri tarafından yayımlanmıştır. Dr. Kemal Mezher Ehmed bu konuyu şöyle ifade eder (Malmisanij, 1986: 58): *“İstanbul'daki Kürt öğrenciler, Hêvi derneğini kurdular ve 6 Haziran 1913'te Rojî Kurd Dergisi'ni yayımlamaya başladılar.”*

1913 yılında yayın hayatına başlayan, “Kürt Güneşi / Kürt Günü” anlamına gelen (Malmisanij, 2002: 138; GBKİ, 1992: 29) Rojî Kurd, ilk Kürtçe dergi olma özelliğini taşır. Rojî Kurdun yayımlanması, 1908 Türk Devrimi'nden sonraki Kürt sosyo-politik yaşamının şekillenmesinde ve Kürt eylemcilerinin ideolojik eğitiminde büyük öneme sahiptir (Celil, 2001: 11; Meretowar, vd., 2002: 1). Nitekim Rojî Kurd tanıtımına dair en somut verilerden biri Abdullah Cevdet'e ait olan İçtihad dergisinin 76. sayısındaki şu ibaredir (Serfiraz Bozkurt, 2013: 64): *“Kürtlüğün ve Kürtlerin ilmi, ictimai, edebi, iktisadi, tarihi fa'idesine hıdmet menâfi'ini müdâfa'a ider ve ayda 1 defa çıkar mecmû'a-i nefisedir.”*

“Hêvi” cemiyetine bağlı, aylık olarak dört sayı aynı yıl çıkarılan Rojî Kurd Dergisi’nin birinci sayısı 6 Haziran, ikinci sayısı 6 Temmuz, üçüncüsü 1 Ağustos, dördüncü sayısı ise 23 Ekim 1913 tarihinde yayımlanmıştır. İlk üç sayı ikişer forma şeklinde yani her sayısı 32 sayfa olarak basılırken, dördüncü sayıda sayfa sayısı yarıya düşürülmüştür. İlk üç sayının editörlüğünü Süleymaniyeli Abdülkerim yaparken, dördüncü sayının editörlüğü ise Abdulaziz Baban tarafından yapılmıştır (Celil, 2001: 75; Malmisanij, 2002: 138).

Rojî Kurd Dergisi’nin ön kapağındaki bilgilerden yola çıkarak, sırasıyla Hicri, Rumi ve Miladi olarak yayımlandığı tarihleri ve baskı yerini şöyle bir tablo ile göstermek mümkündür (R.K., 2002, 2013; Serfiraz, Bozkurt, 2013: 61; Malmisanij, 2002: 141; Kartal, 2014: 61):

Tablo 8: Rojî Kurd Dergisinin Yayımlandığı Tarihler ve Basıldığı Matbaalar

Sayı	Yayımlandığı Tarih	Baskı Yeri
1	14 Recepsene 1331 / 6 Haziran 1329 / 19 Haziran 1913	Hukuk Matbaası
2	14 Şaban 1331 / 6 Temmuz 1329 / 19 Temmuz 1913	İctihâd Matbaası
3	11 Ramazân 1331 / 1 Ağustos 1329 / 14 Ağustos 1913	Mahmud Bey Matbaası
4	10 Şevvâl 1331 / 30 Ağustos 1329 / 12 Eylül 1913	Resimli Kitap Matbaası

Rojî Kurd’un ilk sayısının kapağında Sultan Selahaddin-i Eyyubi’nin resmine yer verilmiş ve bunun yanı sıra Selahaddin Eyyubi hakkında bilgi paylaşılmıştır (Kaya, 2010: 99, 102-103). Öte yandan, ikinci sayısında Kürt Emirlerinden Kerim Han Zend (Serfiraz, 2013: 33; R.K., 2013; Kaya, 2010: 99), üçüncüsünde Bedirhanzade Hüseyin Kenan Paşa’nın resmi yer alırken, derginin dördüncü sayısının kapağında ise “Kürdistan’ın sağlam beldesi” olarak ifade edilen Erzurum şehrinin fotoğrafı bulunmaktadır. Aynı zamanda, bu resimlerin kim olduğu ve nereye ait olduğu fotoğrafın hemen altında belirtilmiştir (Malmisanij, 2002: 138; R.K., 2013; Kaya, 2010: 103).

Ayrıca Rojî Kurd’un ön kapağında, derginin künyesi ile ilgili şu bilgiler verilmiştir (R.K., 2013, 2002):

- İmtiyaz sahibi ve müdürü: (Süleymaniyeli) Abdülkerim

- Kuruluş tarihi 6 Haziran 1913
- Şimdilik ayda bir yayımlanır.
- Fiyatı 1 kuruş (yalnızca ilk sayısında yazılıdır)
- “Hukuk Matbaası” Babıâli civarında Ebussuûd caddesinde numara 19 (bu yalnızca ilk sayısında yazılıdır)
- İstanbul Resimli Kitap Matbaası 1913 (sadece dördüncü sayıda belirtilmiştir)

Öte yandan dergi ile ilgili şu tür özelliklerden de bahsetmek mümkündür (Serfiraz, Bozkurt, 2013: 62-63):

- Derginin ebatları 18x24 cm’dir.
- Fiyatı 40 para yani 1 kuruştur. Altı aylık aboneliği 9, yıllık aboneliği 17 kuruştur.
- Her sayısı 32 sayfadır.
- Her sayının yaklaşık olarak yarısı Türkçe diğer yarısı ise Kürtçedir.
- Tüm yazılar Arap alfabesi ile yazılmıştır.

Rojî Kurd, her ne kadar öğrenciler tarafından çıkarıldıysa da Necmettin Kerküklü, Salih Bedirhan, Lütfi Fikri gibi pek çok Kürt siyasetçi ve kanaat önderiyle aktif olarak işbirliği halindeydi. Nitekim Jön Türk hareketinin kurucusu ve ideologlarından biri olan Abdullah Cevdet ve 1908 devriminden sonra Jön Türk yönetiminde Milli Eğitim Bakanlığı yapmış olan İsmail Hakkı Babanzade gibi etkili politikacılar dergide sürekli olarak yazmışlardır (Celil, 2001: 75-76; Malmisanij, 1986: 58-59).

Bunların yanı sıra, Kürtçe ve Türkçe olarak 1913 yılında yayın hayatına başlayan derginin yazarları arasından bazılarını ve kullandıkları diller ile beraber şöyle bir tablo içerisinde göstermek mümkündür (Serfiraz, Bozkurt, 2013: 62-63; Kaya, 2010: 105-106):

Tablo 9: Rojî Kurd Yazarlarının Türkçe ve/veya Kürtçe Kullanımlarına Göre Dağılımı

Kürtçe	Türkçe	Kürtçe ve Türkçe
Süleymaniyeli Abdülkerim, Diyarbakirî Fikri Necdet, Fuat Temo, Kendo, Hezal, H. Serîzer, Nalî, Şêyh Riza	M. Bedirhan, Dr. Abdullah Cevdet, Kerküklü Necmeddin, Babanzade İsmail Hakkı, Harputlu H.B., Baban Abdülaziz, Fahri, Midhat	Mehmed Salih Bedirhan (M.S., Azîzî, Ebû Revşen ve Babê Revşo İmzalarıyla Dergide hem Türkçe hem Kürtçe yazan tek yazardır)

Dergide toplam birinci sayıda; 10 Türkçe 8 Kürtçe, ikicisinde; 10 Türkçe 10 Kürtçe, üçüncü sayıda; 5 Türkçe 8 Kürtçe, dördüncüde; 7 Türkçe 11 Kürtçe toplamda ise; 32 Türkçe 37 Kürtçe yazı bulunmaktadır.

Bu dergide, birden çok Kürtçe lehçe kullanılmıştır (Kaya, 2010: 98). Yani dergide, Kurmanci Kürtçesi ile yazılara yer verildiği gibi, Sorani lehçesi de kullanılmıştır. Derginin yazarları arasında Zazalar da olmasına rağmen Zazaca yazmamışlardır. Örneğin Halil Hayali Kürtler arasında çok meşhur bir Zaza olmasına karşın, Kurmanci ve Sorani Lehçesi ile yazmıştır (Malmisanij, 2013: 24-25).

Ayrıca Rojî Kurd Dergisi reklam olarak değerlendirebileceğimiz ilanlara, düz yazılara ve bunun yanı sıra şiirlere de yer vermiştir. Mesela Ahmed-i Hanî, Şêyh Riza, Milli Aşiretinden Fadil Muhlis gibi bazı şairlerin Kürtçe şiirlerine yer verilmiştir. Tabi bu derginin yazarlarından Nalî ve Şeyh Riza Talebani'nin Türkçe şiirler yazdığı da bilinmektedir (Malmisanij, 2002: 142-143; Muhlis, 2013: 128-129; Bedirhan, 2013: 192-194). Bu dergide yayımlanan düz yazı ve şiirlerin tamamının, yazıldıkları dillere göre dağılımını şöyle bir tabloda göstermek mümkündür (Serfiraz, Bozkurt, 2013: 62):

Tablo 10: Rojî Kurd Dergisi'ndeki yazıların “Dil”, “Şiir”, “Düzyazı” Olarak Dağılımı

Dil	Şiir	Düzyazı	Toplam
Osmanlı Türkçesi	-	32	32
Kürtçe (Kurmancî)	4	21	25
Kürtçe (Sorani)	3	9	12
Toplam	7	61	69

Öte yandan, Rojî Kurd Dergisi'nin en büyük dağıtım yeri Hêvi cemiyetinin idarehanesi ile aynı yerde olmasına rağmen, dergi ilk sayısını Hukuk Matbaası'nda bastırmıştır. İkinci sayıda, cemiyet ile derginin idaresinin Meserret Oteli karşısında bir daireye taşındığı ve her türlü başvurunun, haberleşmenin burada yapılacağı söylenmiştir. Üçüncü sayıda, yapılan bir duyuru ile cemiyet ve derginin yönetiminin Babîâlî Caddesinde, Resimli Kitap İdaresinin üstündeki özel idareye taşındığı belirtilmiştir. Dördüncü sayıda ise, yapılan duyuruya ek olarak derginin Şafak Kütüphanesi'nden temin edilebileceği bilgisi paylaşılmıştır. Şafak Kütüphanesi denilen yer o dönem için İstanbul'da pek çok kitap yayımlamış bir yayınevidir. Böylece, gerek dergi merkezi gerek ise Şafak Kütüphanesi İstanbul'da olmasına karşın dergi Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgeye ulaştırılmıştır (Serfiraz, Bozkurt, 2013: 65; Kaya, 2010: 98). Ayrıca ilk sayısının çıkmasının ardından dergi, okurları tarafından beğeniyle karşılanmıştır. Nitekim derginin bölgede geniş bir şekilde dağıtıldığını belirten V.F. Minorsky, milli meselelerin yeniden ele alınmasını sevinçle karşılayan entelijansiyanın bulunduğu Süleymaniye'den derginin çıkışını haber alan birçok kişinin İstanbul'a geldiğini yazmıştır. Ona göre dergi bu kadar tutulmasını, her şeyden önce imparatorluğun en ücra köşelerindeki Kürtler içinde hayati sorunları ele alıp işlemesine borçluydu (Celil, 2001: 76).

Keza dergide ele alınan sorunlardan bazıları halkın birliği, bütünlüğü, onların refah seviyesinin yükseltilmesi ve sosyal yaşamın geliştirilmesidir (Celil, 2001: 76-77). Rojî Kurd Dergisi'nin dört sayısında da işlenen bu sorunların Kürtçe veya Türkçe olarak ele alındığı yazıların bazılarını şöyle bir tablo ile gösterebiliriz (Serfiraz, Bozkurt, 2013: 317-319; Malmisanij, 2002: 144-146):

Tablo 11: Rojî Kurd Dergisi'nde Yazılan Yazılar, Yazıldıkları Dil ve Yazarlar

Sayı	Yazılar (Yazar)	
	Kürtçe	Türkçe
1	Tal û Şirin (Süleymaniyeli Abdülkerim), Be Tesîrî Muhîtî Maddî û Ma'newî İlm û Fen (Süleymaniyeli Abdülkerim)	Gaye, Meslek (Rojî Kurd), Bir Hitap (Dr. Abdullah Cecdet), Kürt Tâlebe Cemiyeti ve Kürtlerin Makâm-ı Hilâfete Hıdmetleri (Kerküklü Necmeddîn), Kürtlerin Kabiliyeti Temmeddün (Fahrî)
2	Çîrok (Fuat Temo), Pîroznawe (Modanî X.), Xebat û Xundin (Diyarbekrî fikrî)	Milletinize Karşu Vazîfeniz (Bulgaristanlı Togan), Müslümanlık ve Kürtlük (Babanzade)

	Necdet), Her Min Bim û Kesî Tîrî nî (Süleymaniyeli Abdülkerim)	İsmail Hakkı), İttihâd Yolu (Dr. Abdullah Cevdet), Hevî'den Ümidimiz (Harpûtlı H.B.)
3	Ziman (M.X.), Erde me (Diyarbekrî Fikrî Necdet), Berî Şîrê Qelem (M. Salih Bedirhan), Çîrokê Kurmanca (Kendo)	Kürdlerin Teâlîsi (Babanzade İsmail Hakkı), Hayât-ı Meşâhîr (Bedirhani Hüseyin Paşa), Kılıçdan Evvel Kalem (Salih Bedirhan), Dertlerimiz: Nifâkımız (H.)
4	Te'lim û Terbiye (X. Serîzer), Çîrok (Babe Rewşo), Berê û Niha (Ekrem), Le Silêmaniye we Hatiwe (Süleymaniyeli Ziver)	Kürd Milliyeti (Lütfî Fikrî), Arâzi Meselesi (Hüseyin Şükrî), Gençliğe Hürmet (M. Bedirhan), Kürtlerde Kadın Meselesi (Erganî Madenli Y.C.)

Dergi, ele aldığı bu konuların ve sorunların temelde bir amaca hizmet ettiğini ilk sayısının “Amaç ve Yöntem” başlığı altında belirtmiştir. Bu amaca göre, Kürtler şimdiye kadar medeniyet ve ilimden yoksun; fakat kılıca ve toprağa bağlı bir millet olarak yaşamışlardır. Bir millette cesaret, yiğitlik ve vatana bağlılık önemli özellikler olduğu kadar onu idare edecek, kullanabilecek, zamanın gerektirdiği idrak ve irfan ile donatılmış beyinlerin olması gereklidir. Yani bir millet yalnız yeteneklerinin cevheriyle doğuştan yaşayamaz, aynı zamanda bilgi ve medeniyet konularında da zamanındakilerle aynı düzeyde olması en büyük şarttır. İşte bu gayeyi gerçekleştirmek Rojî Kurdun vazifesi olarak tanımlanmıştır (Abdülkerim, 2013a: 240-241).

Zınar Silopi'ye göre ise, Rojî Kurd Dergisi'nin hedefi ve çabası, Kürt kültürünü yükselterek Kürtçeyi Kürtler arasında okuyup yazılabilir bir hale getirmektir (Malmisanij, 2002: 140). Bu bağlamda, Kürt toplumundaki sınıfsal çelişkileri törpüleme politikasının Rojî Kurd Dergisi'nin genel çizgisi olduğunu söylemek mümkündür. Yani derginin ilgi alanına eğitimle ilgili problemler, okur-yazarlığın ve eğitimin yaygınlaşması, ekonomik hayatın canlanması ve halkın kültürel seviyesinin yükseltilmesi çalışmaları, Kürt halkının kaynaşmasına dönük faaliyetler vb. giriyordu (Celil, 2001: 90).

Rojî Kurd, ele aldığı bu hedefleri yerine getirmek için çözülmesi gereken birçok sorunla karşı karşıya olduğunu vurgulamıştır. Bunlar arasında; yayıncılık yönetiminin olmayışı, Arap harflerinin kullanılmasının ve Kürtçe metinlerin doğru okunmasının zorluğu, yetersiz hazırlanmış Kürtçe gramerin neden olduğu güçlükler

(Celil, 2001: 77-78), İttihat ve Terakki yönetimi tarafından kendilerine yapılan baskı ve sınırlamalar ve son olarak ise cemiyetin ve derginin varlığını sürdürmesi için gerekli maddi desteğin olmaması en bilinen sorunlardandır. Nitekim dergi, dördüncü sayısında “Yükselmek İçin Himmət Lazımdır ” başlıklı yazısıyla, Hêvî Cemiyeti’ne ve Rojî Kurd Dergisi’ne yardım edilmesinin ve abone ücretlerinin çok gecikmeden ödenmesinin Kürtlerin en önemli milli vazifesi olduğunu şöyle belirtmiştir (Abdülkerim, 2013b, 310-311):

“... Bu kitleyi yürütecek ve ona ilerlemenin önemini anlatacak olan, toplum içerisindeki gençlerden ziyade nüfuzlu kimseler ve büyüklerdir. Gençler olsa olsa böyle Rojî Kurd gibi Hêvî gibi araçlar hazırlayabilirler. Bu araçların sürekliliği ve başarısı Kürt toplumundan ve daha ziyade Kürtlük üst tabakasından gelecek yardıma bağlıdır. Kısacası söyleyelim ki bugün Kürtlüğün aydınlanmasına olmazsa bile ikazına bütün gücüyle çalışan Rojî Kurd’a yardımın her Kürt için milli bir farz olduğu kanaatindeyiz... Sonuç olarak teşebbüslerimizi ve tasavvurlarımızı ertelememek ve bir an evvel yürürlüğe koymak için Rojî Kurd’u alan seçkin zatlardan abonelik bedellerini çok fazla gecikmeden göndermelerini rica ederiz.”

Dergi yayın hayatına başlamadan yaklaşık dört yıl önce, 1909 yılında Türk gazetelerinde İttihat ve Terakki’nin politikasını eleştiren yazılar yayımlamaya başladığı zaman devlet, “eğer sivil makamlar ya da savcılar herhangi bir yayın organında devlete ya da yönetime karşı zararlı herhangi bir şey bulurlarsa onlara yayın organının editörünü mahkemeye vermeye olanak sağlayan kanunları...” ilan etmişti. İlan edilen bu kanunlara karşı editörden başka “aynı ölçüde olmak üzere yazar ve haber ya da makalenin yayımlandığı yayın organının basıldığı matbaanın sahibi de sorumluydu.” Ancak tüm bu yasaklara ve sınırlamalara karşın dergide yer verilen yazılar belirli bir oranda İttihat ve Terakki yönetimin baskıcı politikalarına yapılan eleştirilere dayanıyordu. İşte böyle bir nedenden dolayı Rojî Kurd’un yayın hayatına son verilmişti ve pek çok Kürt, makale yazarı takibe alınmıştı ve tutuklanmıştı. Rojî Kurd Dergisi’nin rejim karşıtı olduğu suçlamasıyla, derginin muhabiri M. Salih Bedirhan 13 Ekim 1913’te tutuklanmıştı. Bu olay Türk ve Ermeni gazetelerinde yayımlanmıştı. Nitekim Tercüman Gazetesi’ne atıfta bulunan Ermeni Jamanag, bununla ilgili olarak şu haberi vermişti: “Salih Bedirhan, Rojî Kurd

Dergisi'nde Kürtçe yayımlanan muhalif makalesinden dolayı askeri yönetim tarafından takibata uğramış ve nihayet tutuklanarak cezaevine konulmuştur.” (Celil, 2001: 76-77; Malmisanij, 2002: 140).

Lakin tüm bu verilere karşın Rojî Kurd Dergisi'nin kapatılması hususunda iki düşünce ortaya atılmıştır. Bir kesim derginin bizzat mevcut yönetim tarafından kapatıldığını ileri sürerken, diğer bir kesim ise Rojî Kurd sorumluları tarafından derginin yayın hayatının sonlandırıldığını iddia ediyordu. Nitekim Tefvîk Hamid duruma kısaca şöyle değinmiştir (Akt. Malmisanij, 2002: 140): “*Rojî Kurd diktatörlüğün bir darbesiyle*” kapatılmıştır. Öte yandan, gazetenin yazarlarından olan Kerküklü Necmeddin'in aktardığına göre ise, derginin sorumluları ya isteyerek ya da işlerin yoğunluğundan dolayı dergiyi çıkarmama kararı almışlardır (Serfiraz, Bozkurt, 2013: 66). Aynı görüşü ifade eden derginin yazarlarından ve yine Hêvî cemiyeti tarafından daha sonra çıkarılacak olan Hetawî Kurd Dergisi'nin imtiyaz sahibi ve müdürü Abdülaziz Baban da, Abdülkadir Efendi'nin isteği üzerine Rojî Kurd'un yayımının durdurulduğunu ve onun yerine Hetawî Kurd'un yayımlandığını belirtmiştir (Malmisanij, 2002: 138; Serfiraz, 2012: 66). Yapmış olduğu iş ve bulunmuş olduğu konum gereği Abdülaziz Baban'nın ifadesinin doğru olma ihtimalinin daha güçlü olduğunu söylemek mümkündür. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, dergi kapandı ya da kapatıldıysa da Rojî Kurd Dergisi'nin üzerinde yukarıda değindiğimiz üzere politik bir baskı ve sansürün olduğu yadsınamaz bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır.

2.1.2.2. YEKBÛN (1913)

Kelime anlamı birlik olan “Yekbûn” dergisi, Hêvî Cemiyetinin bir yayın organı olarak çıkarılmıştır. Nitekim M. Salih Badirhan, Yekbûn'un varlığı üzerine şunu söylemiştir (Bedirhan, 2002: 244): “*Yaşama ve yükselmeye azmetmiş olan Kürtler, daha önce Hêvî ve Rojî Kurd'u ustaca meydana getirmişlerdi, bugünde mutluluk ve onurlu bir yaşama ulaşma ışıklarından birini hayalinin döl yatağında olan Yekbûn'u çıkarmaya cesaret ediyorlar.*” Fakat bu derginin şu ana kadar ulaşılmış hiçbir nüshası olmamasına rağmen Salih Bedirhan'ın kızı Revşen Bedirhan ve Musa Anter'in aktardığı kadarıyla 2. ve 3. sayılarının içeriğine dair bir bilgi sahibi

olunduğu söyleniyor (Serfiraz, 2013: 35; Serfiraz, 2016: 25). Nitekim Malmisanij, Musa Anter'den aktardığı nispette, Yekbûn'un niteliklerini ve üçüncü sayısının üzerindeki künye bilgilerini bize şöyle aktarır (Malmisanij, 2002: 147-148; Malmisanij, Lewendî, 1992: 59):

- Haftada iki defa intişar eder.
- Siyasete karışmaz.
- Mes'ûl müdürü: İbrahim Kürdi
- Dört sayfalık bir yayındır.
- Yekbûn Türkçe ve Kürtçe olarak neşredilmiştir.
- Yıllık Aboneliği 35 kuruş, aylık aboneliği 20 kuruş, bir nüshası 10 paradır.
- Yekbûn düzyazı, şiir, fıkra, atasözü ve buna benzer yazı türlerine yer vermiştir.

Ayrıca Malmisanij'in tespit ettiği ve yazılı kaynakların aktardığı kadarıyla, Hêvî tarafından İstanbul'da Kürtçe ve Türkçe olarak yayımlanan Yekbûn'un bir kaç sayısının tarihini şöyle bir tablo ile gösterebiliriz (Malmisanij, 2002: 149; Kaya, 2010: 108, 111; Malmisanij, Lewendî, 1992: 60):

Tablo 12: Yekbûn Dergisi'nin Yayımlandığı Tarihler

Sayı	Yayımlandığı Tarih
1	9 Eylül 1329 (1913)
2	19 Eylül 1329 (1913)
3	30 Eylül 1329 / Zilkade 1331 (1913)

Öte taraftan Malmisanij, Yekbûn'da çıkarılan yazıların bazılarına ulaştığını ifade eder. Ancak kendi eserlerinde bu yazılardan sadece 9 Eylül 1913 yılında M. Salih Bedirhan imzasıyla “Yekbûn” başlıklı yazısını paylaşmıştır. Tespit ettiğini söylediği yazıları ise bir tablo ile şöyle gösterebiliriz (Malmisanij, 2002: 149, 243-244):

Tablo 13: Yekbûn Dergisi'nin İlk Üç Sayısındaki Yazılar ve Yazarlar

Sayı	Yazı	Yazar
1	“Kürtlerin Mefkûresi” “Yekbûn”	M. Salih Bedirhan M. Salih Bedirhan
2	 (Yazının başlığı verilmemiş)	Ebû Revşen (M. Salih Bedirhan)

	... Kürtler ve Ermeniler (ile ilgili bir yazı olduğu söylenmiş)	M.S. Azz
3	... Gençlere hitap eden bir yazı (olduğu belirtilmiş)	Müncî-i Krd

Bunların yanı sıra Malmisanij ve Lewendî'ye göre Yekbn şiir, makale, fıkra, atasözleri, dine dair yazılara da yer vermiştir (Malmisanij, Lewendî, 1992: 59).

İşte böyle bir durum karşısında, bu derginin varlığı hakkında net bir bilgi olmadığını söylemek mümkündür. Hatta bu yayının dergi mi, yoksa gazete mi olduğu dahi tartışılır. Mesela Yekbn'un iki sayısını gördüğünü belirten Musa Anter, bu yayının bir gazete olduğunu ifade etmiştir. Buradan esinlenen Malmisanij de, bu yayının gazete olduğu söyler. Yine Malmisanij bu yayına şu ana kadar hiç ulaşılmadığını belirtmiş olasına karşın, "Yekbn"un Salih Bedirhan tarafından ıkartıldığının bilgisini verir. Aynı zamanda "Yekbn"da, Osmanlı alfabesinin Kürtçe için yetersiz olmasından dolayı bir alfabe reformunun gerekliliği üzerine pek çok tartışmanın yapıldığını ifade eder. Nitekim bu konuda Abdullah Cevdet'in ve Salih Bedirhan'ın nerileri olduğu belirtilir (Malmisanij, 2013: 25; Kaya, vd., 2015: 25-26).

Öte yandan, Cevdet ve Bedirhan'ın dışında Musa Anter'e göre, Yekbn'un ikinci ve üçüncü sayılarında şu imzalar da vardır. Bunlar; F.N., M.H., M.S. Azz, M. Salih Bedirhan'dır. Anter'in belirttiği bu imzalardan F.N.'nin Fikri Necdet adının kısaltılmış biçimi olabileceği akla geliyor. M.H. ise Modanî Halil yani Halil Hayali'dir. Çünkü Roj Kurd'de de Modani X (Xalil) ve M.X. imzalarını kullanmıştır. Burada ki M.X. harfleri bugünkü Türk alfabesiyle M.H. biçiminde yazılırlar. M.S. Azz, Mn-i Krd, Eb Revşen ise M.Salih Bedirhan'a aittir (Malmisanij, 2002: 148-149; Kaya, 2010: 109-110; Malmisanij, 1991: 112).

Yazıların niceliği bağlamında bir değerlendirme yapıldığında, bu yazarlar arasında Salih Bedirhan'ın etkili olduğu görülür. Nitekim Dr. Kemal Mezher Ehmed "Yekbn" ile ilgili şunları ifade edecektir (Malmisanij, 1986: 58):

"İstanbul'daki Kürt ğrenciler, Hvi derneğini kurdular ve 1913'te Roji Kurd Dergisi'ni yayımlamaya başladılar. O sıralarda Yekbn adında bir başka dergi de

çıkmaya başladı... Celadet Bedirhan'ın eşi Sayın Revşen Badirhan, bana Yekbûn'da yayımlanan ve çoğu babası Salih Bedirhan'a ait olan bazı Türkçe makaleler vermişti..."

Kemal Mezher Ehmed yazının devamında ise, derginin 19 Eylül 1913 yılında yayımlanan 2. sayısında, Salih Bedirhan'ın yazısından yola çıkarak Yekbûn'un amacının ne olduğunu ifade eder (Malmisanij, 1986: 58):

"Diğer halklardan hiçbir yönden eksik olmadığımız halde bugüne dek gücümüzü ve iktidarımızı yaşamda gösteremedik. Çünkü okuma yazmamız yok ve cahiliz. Bu nedenle bu derginin canla başla kısa bir sürede Kürtlerin okuma yazma oranını hiç olmasa yüzde 40 veya yüzde 50'ye çıkarması gerekir. Bunun gerçekleştirilmesi için de rahat yaşamdan elimizi eteğimizi çekmemiz gerekir."

Yazar son olarak da, Yekbûn'un gayesinin ne olduğunu şöyle bir cümle ile özetliyor: *"Kürdistan'ın yüksek dağlarına dönünüz ve milletin evlatlarına rehberlik ve öğretmenlik yapınız."* Ayrıca Malmisanij, Dr. Kemal Mezher tarafından Salih Bedirhan'ın bu mesajının Yekbûn'un 3. sayısında da ifade ettiğini belirtir (Malmisanij, 1986: 58; Kaya, 2010: 108-109).

Benzer şekilde Malmisanij'in Musa Anter'den aktardığı kadarıyla, bu derginin amacının 2. ve 3. sayısında şöyle ele alındığı yazılır (Malmisanij, 2002: 147-148; Malmisanij, Lewendî, 1992: 59):

"Gazetenin gayesi, Osmanlı ve İslâm camiasında Kürtleri tanıtmak, kadir ve kıymetlerini daha da yükseltmektir. Aynı sayıdaki başyazı Müncî Kürdi imzasıyla gençliğe hitap ediyor. Yazar bu hitabında, çeşitli öğütlerde bulunuyor;

- *Okuryazar oranı az olan Kürtler için, kolay bir alfabe yapılmalıdır.*
- *Gençler siyaset hırsına kapılmamalıdır.*
- *Gençler en büyük şerefi, milli hizmette bulmalıdırlar.*

Yekbûn'un ikinci sayısında ise, Ebû Revşen imzasıyla M. Salih Bedirhan Şemdinli'de Şeyh Muhammed Abdullah'a hitaben, şeyhlerin Kürtleri cehalet içinde bırakıp bu durumlardan yararlanmaya kalkışmamaları gerektiğini anlatmaya çalışmaktadır."

Ayrıca M. Salih Bedirhan Yekbûn Dergisi'nin 1. sayısında tespit edilen “Yekbûn” başlıklı yazısında derginin amacını şöyle ifade etmiştir (Bedirhan, 2002: 243):

“Uzun yılların zulüm ve istibdadı mahrumiyet ve zarara neden olduğundan Yekbûn, Kürtlerin çalışmalarının arttırılması ve insanlığıyla övünen herkesin layık olduğu olgunluk derecesine yükseltilmesi için çabalamaktadır. Bunun bilincinde olarak, bu düşünceden hareketle, kurtuluş ve medeniyete ulaşma alanında güçlenmek gayesiyle gerekli olan çalışmayı yürütmek, Kürt'ün ülkesi ve vatanında onurlu yaşaması için gerekli olan şeyi elde etmeye varlığını hasretmek.”

Bu aktarılan bilgiler baz alındığında, “Yekbûn Dergisi” tıpkı Hêvi cemiyetinin çıkarmış olduğu Rojî Kurd ile Hetawî Kurd'dan ve daha önceki cemiyet ve Kürtçe basından amaç olarak pek farklı olmadığı görülür. Yani dergi, Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgenin kalkınması için ilk hedefin Kürt halkının eğitilmesiyle, Kürt halkına okuma yazma öğretilmesiyle ve rehberlik edilmesiyle gerçekleşebileceğini bize gösterir ve bunu temel gaye olarak kabul eder.

2.1.2.3. HETAWÎ KURD (1913)

Rojî Kurd Dergisi'nin dördüncü sayıdan sonra ya yasaklandığı ya da bizzat dergiyi çıkaranlar tarafından kapatıldığı düşünülmektedir. Derginin sorumlular tarafından kapatılma ihtimalini değerlendiren Mesud Serfîraz ve Serhat Bozkurt bunun sebebini, Hêvi Cemiyeti ve dergi üzerinde büyük ailelerin hâkimiyet kurma çabalarına bir cevap olarak verilmiş olabileceğini ifade ederler (Serfîraz, Bozkurt, 2013: 66). Öyle ki, bu cemiyetin daha öncekilerden en önemli farkı; daha öncekiler seçkin ailelerin yönetimindeyken, “Kürt Hevi Cemiyeti” bir grup öğrencinin etkin olduğu Kürt entelijansiyanın ve orta sınıfın elinde olan bir örgüt olmasındandır (Koç, vd., 2017: 230). Bu durum baz alındığında, Serfîraz ve Bozkurt'un yorumu kayda değerdir. Ancak bununla beraber İttihat ve Terakki'nin sansür ve baskıları da göz önünde tutulduğunda, dergi her ne sebeple kapatılmış olursa olsun, onun yerine “Roj” kelimesinin sansür edilebileceği endişesiyle, bu kelimenin yerine Sorani lehçesinde aynı anlama gelen “Hetaw” sözcüğü kullanılarak 1913'te “*Hetawî Kurd-*

Kürt Güneşi” dergisi çıkarılmıştır (Celil, 2001: 75). Yani Hetawî Kurd, Rojî Kurd Dergisi’nin kapatılmasından hemen sonra, 1913 yılında Kürt Talebe Hêvî Cemiyetinin bir yayın organı olarak neşredilmiştir (Kaya, 2010: 111-112).

Hetawî Kurd, Rojî Kurd Dergisi’nin dördüncü ve son sayısı yayımlandıktan kırk gün sonra ilk sayısı çıkarılmıştır (Serfiraz, Bozkurt, 2013: 67). En az on sayı yayımlanan Hetawî Kurd’un sorumluluğunu Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgenin güneyinde bulunan Baban hanedanından Baban Abdülaziz üstlenmiştir. Ancak bugün elimizde 1., 2., 3., 4., 4-5. ve 10. sayıları mevcuttur (Serfiraz, 2013: 33-34; Serfiraz 2012: 66; Serfiraz, 2016: 25). Hetawî Kurd’ın tespit edilen bu sayıları nazara alındığında, ön kapağındaki bilgiler ışığında bir değerlendirme yapıldığında, ilk dört sayısının Rojî Kurd gibi ayda bir olmak üzere İstanbul’da yayımlandığı anlaşılmaktadır. Ancak daha sonraki sayılar 15 günde bir çıkarılmaya başlanmıştır. Ayrıca derginin ilk üç sayısı, otuz iki sayfa şeklinde neşredilirken daha sonraki sayıların sayfa sayısı on altıya iner. Dergi, Roji Kurd gibi Kürtçe ve Türkçe olarak çıkarılmıştır (H.K., 1913-1914). Bu derginin yönetim yeri Şehzadebaşı’nda Fevziye Caddesinde bulunan Kürt Talebe Hêvî Cemiyeti binasında iken, dağıtım yeri ise derginin yönetim yeri ve Şafak Kütüphanesiydi (Malmisanij, 2002: 150).

Ayrıca derginin ulaşılan altı sayısının kapağından ve arka sayfasından künye bilgilerinin şunlar olduğu görülür (H.K., 1913-1914):

- İmtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü: Abdülaziz Baban (Daha sonraki yıllarda kurulacak olan Kürt Teâli Cemiyeti ve Kürt Millet Fırkasının kurucularındandır (Malmisanij, 2002: 152).)
- Kuruluş Tarihi: 1 Ekim 1913
- Şimdilik ayda bir neşrolunur (1, 2, 3 ve 4. sayılarında)
- Şimdilik on beş günde bir neşrolunur (5., 10. sayılarında)
- Derginin senelik ücreti otuz kuruştur (Dergi 5. sayının girişinde Kürtlere hitap ettiği yazıda belirtir).
- Abone bedeli: Seneliği posta ücreti dâhil 30 kuruş, altı aylığı 17 kuruştur (yalnızca 10. sayıda belirtilmiştir).
- Yayımlanmayan eserler geri iade olunmaz.

- Merkez idaresi: Bab-ı Ali Caddesinde 46 numarada Resim Kitap İdaresi üstündeki dairededir.

Öte yandan, derginin tespit edilen sayılarının sırasıyla Hicri, Rumi ve Miladi olarak yayımlandığı tarih ve basıldığı matbaayı şöyle bir tablo ile göstermek mümkündür (H.K., 1913-1914):

Tablo 14: Hetawî Kurd Dergisi'nin Yayımlandığı Tarihler ve Basıldığı Matbaalar

Sayı	Yayımlandığı Tarih	Basıldığı Yer
1	23 Zilkade 1331 / 11 Teşrini Evvel 1329/ 24 Ekim 1913 Cuma	Resimli Kitap Matbaası
2	3 Muharrem 1332 / 21 Teşrini sâni 1329 / 4 Aralık 1913 Perşembe	Resimli Kitap Matbaası
3	13 Saferul Hayr 1332/ 29 Kanuni evvel 1329 / 11 Ocak 1914 Pazar	
4	5 Cemaziyel Evvel 1332 / 19 Mart 1330 / 1 Nisan 1914 Çarşamba	Hikmet Matbaası
4-5	27 Cemaziyel Ahir 1332 / 10 Mayıs 1330 / 23 Mayıs 1914 Cumartesi	Necm-i İstikbâl Matbaası
10	9 Şaban 1332 / 20 Haziran 1330 / 3 Temmuz 1914 Cuma	Necm-i İstikbâl Matbaası

Ayrıca Rojî Kurd Dergisi'nde olduğu gibi, bu dergide de birden çok Kürtçe lehçe kullanılmıştır. Burada kullanılan Kurmanci ve Sorani lehçesidir. Yine Rojî Kurd'daki gibi bu dergide de Zaza yazarlar olmasına karşın Zazaca değil, Kurmanci ve Soranca yazmışlardır (Malmisanij, 2013: 24-25). Ancak Hetawî Kurd'da, Rojî Kurd'dan farklı olarak en dikkat çeken iki unsur, Babanzadelerin ve Soranî lehçesinin artan etkisidir. Yani Hetawî Kurd'da gerek sorumlu müdür gerekse de yazar kadrosu bakımından Baban ailesinin hâkimiyeti göze çarpmaktadır. Öyle ki, derginin birinci, üçüncü ve dördüncü sayılarının kapağında bu aileye mensup olan kişilerin resimleri yer almaktadır. Buna karşın dergide, Kürtçe basın tarihinde önemli rolü olan Bedirhan ailesinden hiç kimseye yer verilmemiştir (Serfiraz, Bozkurt, 2013: 68). Nitekim Hetawî Kurd'ın ilk sayısında “Baban Beylerinden Abdurrahman Paşa”nın, ikincisinde “Şam'da bir Kürt aile”nin, üçüncü sayısında “Merhum Babanzade İsmail Hakkı Bey'in, dördüncüsünde “Merhum Babanzade Asım Bey”in, onuncu sayısında ise “Tillo'nun Büyük Şeyhlerinden ve Kürt Milletvekillerinden Şeyh Muhammed Nasreddin Efendi”nin resimleri yer alıyordu (H.K., 1913-1914). Yine onuncu sayının iç sayfalarında, Siverek yöresi Kürt aşiretlerinden Têrkan

aşiretinin reisi Muhammed Ağa ve maiyetinin bir fotoğrafı yayımlanmıştır (Malmisani, 2002: 152).

Öte taraftan dergide, Kürtçenin farklı lehçelerinde şiirlere ve nesir yazılarına yer verilmiştir. Hetawî Kurd Dergisi'nde neşredilen bu yazıların dil ile lehçelerine göre dağılımını bir tablo olarak göstermek mümkündür (Serfiraz, Bozkurt, 2013: 68; Serfiraz, 2012: 69-70):

Tablo 15: Hetawî Kurd Dergisi'ndeki Yazıların “Dil”, “Şiir” ve “Düzyazı” Olarak Dağılımı

Dil	Şiir	Düzyazı	Toplam
Osmanlı Türkçesi	1	42	43
Kürtçe (Kurmanci)	8	9	17
Kürtçe (Sorani)	12	11	33
Toplam	21	62	83

Tabloya bakıldığında Kürtçe'nin Sorani lehçesi yazılarının Kurmaci lehçesine göre oldukça fazla olduğu görülür. Sorani yazılar Kurmaci yazıların iki katına yakındır. Bu durum Rojî Kurd Dergisi'nde ise tam tersiydi. Yani Kurmanci yazılar (25 adet) Sorani lehçesiyle yazılanların (12) iki katından fazladır. Bu durum Babanzadelerin dergide artan etkisinden kaynaklanmış olabilir.

Öte yandan bu dergide ilanlara, düz yazılara, şiirlere ve bunların yanı sıra mektuplara da yer verildiğini görmek mümkündür. Bu yazılarda içerik olarak sosyal ve kültürel açıdan ihtiyaç duyulan hususlar ele alınmış ve değişik görüşler sunulmuştur (Kaya, 2010: 111). Öyle ki bu derginin ilk iki sayısında, neşredilen bazı yazılar bir tablo ile gösterilebilir (H.K., 1913):

Tablo 16: Hetawî Kurd Dergisi'nin İlk İki Sayısının Yazarları ve Yazıları

Sayı	Yazılar	Yazar
1	Hetawî Kurd Muharrirlarine Kürd Gençlerimizden Bir Temenni Kürd ulemasına Zemanê Hişyariye (Şiir) Here Dûr Were Axoş Kürdistan Mektupları	Doktor Abdullah Cevdet T. Kerküklü Necmeddin Süleymaniyeli Zêver Mardinli Muhammed Nuri -
2	Muhterem Hetawî Kurd Mecmuası Müessislerine Kürd Uleması (2) Puşidei (Gizli) Tarih Kürdlük	Mevlanazade Rıfat Kerküklü Necmeddin Kerküklü Necmeddin Bitlisli Şahab Malver

	Hetawî Kurd (Şiir) Derdê Kurdan Kitêba Kurmanca	Bitlisli Şahab Malver M.H. Zeko El

Bu yazıların dışında Hetawî Kurd, zaman zaman abonelere abonman ücretlerini ödemeleri gerektiğini hatırlatan yazılara da yer vermiştir. Öyle anlaşıyor ki bu sorun, daha önceki Kürtçe basınında olduğu gibi bu dergide de devam etmiştir. Nitekim Hetawî Kurd beşinci sayısında bu çağrışı şöyle yapmıştır (Abdülaziz, 1914: 1): *“Bütün Kürt ulemadan olan şeyhler, beyler ve entelijansiyadan ikinci seneye başlamadan anlaşılan bedelin gönderilmesini rica ederiz.”*

Ayrıca Hetawî Kurd beşinci sayısında “Umûm Kürtlere Hitap” başlığıyla, ilk üç sayısından sonra bir yılını dolduran derginin, ikinci senesinden itibaren ayda bir yerine on beş günde bir ve daha iyi bir şekilde Kürtçe ve Türkçe olarak yayımlanacağını ve içeriğinin ise şunlardan oluşacağını ifade etmiştir (Abdülaziz, 1914, 1):

- Kürt tarihi
- Kürt edebiyatı
- Kürt dili ile ilgili araştırmalar
- Kürtlerin İctimai ve ilmi hayatı hakkında

Bu temalar Hetawî Kurd ile Rojî Kurd’un yazı içeriği açısından birbiriyle benzerlik taşıdığını göstermektedir. Öyle ki, işledikleri temalar arasında aynı zamanda tarihi Kürt şahsiyetleri, eğitim, gençlik, yardım gibi başlıca konuları da içermektedir (Serfiraz, Bozkurt, 2013: 67; H.K., 1913-1914).

Bu iki dergi, yazar kadrosu bakımından incelendiğinde ise, Rojî Kurd’da en çok yazısı bulunan Kürt entelijansiyasından Süleymaniyeli Abdülkerim (Rojî Kurd’un müdürü) ile Mehmed Salih Bedirhan’ın Hetawî Kurd’un mevcut olan sayılarında hiçbir yazısının bulunmadığı görülür. Hetawî Kurd’a yazmama sebeplerinin ne olduğu bilinmese de o süreçte Mehmed Salih Bedirhan, Rojî Kurd’daki yazıları nedeniyle hapse atılmıştı. Süleymaniyeli Abdülkerim’in ise 1914 yılında icra memuru olarak Süleymaniye’ye gittiği bilinmekteydi. Bu iki entelijansiyanın dışında Rojî Kurd’un yazar kadrosunda bulunanlar arasında Halil

Hayali, Kerküklü Necmeddin, Harputlu H.B., Fikri Necdet, Babe Naco, Fuat Temo, ve Abdullah Cevdet Hetawî Kurd'da da yazmaya devam etmişti. (Serfiraz, Bozkurt, 2013: 67-68; Kaya, 2010: 115). Bunların yanı sıra derginin yazarları arasında Mes'ud, Bitlisli Şahab Malver, Süleymaniyeli Ahmed, Kerküklü Rasih, Diyarbakirli Fikrî Necdet, Lavê Aybo, Zeko El, Mardinli Muhammed Nuri, Tahir Fuad, Mele Ehmede Cizîrî, Süleyman Asaf ve Mevlanzade Rıfat'da bulunur (H.K., 1913-1914).

Öte yandan, derginin amacının ne olduğu irdelendiğinde daha önce yayımlanmış Kürtçe basını ile aynı noktada durduğu görülür. Nitekim Abdullah Cevdet derginin ilk sayısında, Hetawî Kurd'da yazan Kürt gençlerine hitaben; Kürtlere ve Kürtlüğe hizmet etmek için yalnızca yazı yazmak yetersizdir. Her şeyden önce bu gazeteyi okumak için okuryazar bir millete ihtiyaç vardır. Ne yazık ki Kürt milleti bu konuda oldukça mahrumdur. Bu sebeple her millette olduğu gibi bizlerin de kendi milletimizi aydınlatmamız gerekir. Bunun için İstanbul'da yazı yazıp çene çalmaktansa bölgeye gitmek gerektiğini söylemiştir. Son cümlesiyle amacın ne olduğunu şöyle vurgulamıştır (Cevdet, 1913: 2-3): *“Bir Kürd köyünde ilkokul kurucusu ve öğretmeni olmayı rastgele bir yerde kaymakam ve müdür olmaya tercih edeceğiniz zaman ey Kürd gençleri ancak o zaman düşünülmesi gereken yola düşmüş olacaksınız.”*

Dergi beşinci sayısında ise Cemiyetin (aynı zamanda derginin) yazdığı beyannamede, amacını bir kaç madde ile şöyle belirtmiştir (KTHC, 1914: 2):

- Kürt öğrencileri tanıştıracak beraber çalışmalarını sağlamak
- Kürt dilini ve edebiyatını ortaya çıkarmak
- Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgede mektepler, medreseler açmak ve camiler inşa etmek
- Fakir Kürt gençlerine yardım ederek onları mekteplerde okutmak, onları bir meslekte ve sanatta yetiştirmelerini sağlamak
- Kısacası Kürtlerin refahı ve saadeti için çalışmak

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Hêvi cemiyetinin yönetim kurulu üyeleri, derginin yazarları askere alınmıştır. Böylece Hêvi yönetimi

çalışmalarını durdurmak zorunda kalmış ve Hetawî Kurd Dergisi'nin de yayını sona ermiştir (Malmisanij, 1986: 61).

2.1.2.4. BANGÎ KURD (1914)

Kürt sesi ya da Kürt çağrısı anlamına gelen bu dergi, 1914 yılında Bağdat'ta yayın hayatına başlamıştır (Malmisanij, 2013: 27; Kaya, vd., 2015: 33). Aynı tarihlerde bir taraftan İstanbul'da Hetawî Kurd Dergisi'nin üçüncü sayısı yayımlanırken, diğer taraftan Bağdat'ta Bangî Kurd dergisi çıkartılmıştır. Bangî Kurd'un sorumlu müdürü, Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgenin güneyinde bulunan Baban hanedanından Cemaleddin Baban iken, Hetawî Kurd'un sorumlusu ise Abdülaziz Baban'dır. Yani bu iki derginin sorumluları aynı aileye, bölgenin güneyinde bulunan Baban hanedanına mensupturlar. Hatta Hetawî Kurd'un 4-5. sayısının arka iç kapağında bu derginin reklamı yapılmış, okuyucuya tavsiye edilmiş ve nüshalarının dergi idaresinden satın alınabileceği şöyle belirtilmiştir (H.K., 1914: 17): *“Bağdat'ta bu nam ile yayımlanmakta ve Kürtlüğün tealisine matuf bir yüce maksat takip etmekte bulunan risaleyi bütün Kürtlere tavsiye eyleriz. İdaremizde satılır.”* Bu durum bize iki derginin İstanbul ve Bağdat gibi farklı yerlerde çıkartılmasına karşın iki merkezdeki Kürt entelijansiyasının birbirinden haberdar olduğunu gösterir (Serfiraz, 2013: 34-35).

Cemaleddin Baban tarafından bu derginin ilk sayısı 8 Şubat 1914 (12 Rebîü'l-evvel 1332)'de çıkarılmıştır. “Bangî Kurd” Kürtçe ve Türkçe yayımlanan bir dergi olup Bağdat'taki El-Edeb Matbaası'nda basılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine yayım hayatı sona ermiştir. İlk üç sayısını görmüş olan Dr. Kemal Mezher Ehmed'e göre, bu üç sayı toplam 72 sayfa, yani her sayısı 24'er sayfadan oluşuyordu. Ancak Ebdurrezaq Hesenî'ye göre ise toplam beş sayı yayımlanmıştır (Malmisanij, 2002: 154).

Bu derginin yayımlanan sayılarından yalnızca ikinci sayının ilk sayfasına ulaşılabilmektedir. Bu sayfanın yazıları da oldukça silik olduğundan okunması bir hayli uğraştırıcı olmuştur. Bu nedenle yazıların yalnızca bir kısmı çevrilebilmiştir. Bu sayfanın dergi hakkıda yer verdiği künye bilgileri şöyledir (B.K., 1914):

- İmtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü: Cemaleddîn Baban
- Abone bedeli seneliği 45, 6 aylığı 25 kuruştur.
- Mesleğimize müsanip faydalı makaleler sunanlara açıktır.
- Adres: Teşhil-i Umur (İşleri Kolaylaştırma) idaresi

Bunların yanı sıra dergide, edebiyatın bir millet için ehemmiyetli olduğunu belirten “Edebiyat-ı Ekrâda Bir Nazar” yani “Kürtlerin Edebiyatına Bir Bakış” başlıklı yazıya da yer verilmiştir. Bu yazı çevrilebildiği kadarıyla kısaca şöyledir (B.K., 1914: 1): *“Edebiyat hayatı beşeriyedir. (İnsanın-bir milletin) hüznü ve neşeli halinde, kötü ve gayesi olduğu bir zamanda duygularını okşayarak... ince bir ruhtan kopar... Edebiyat bir kavmin, bir milletin şahsiyeti olabilir?”*

Bangî Kurd Dergisi, yine benzer bir isim ile daha sonraki yıllarda çıkarılan Bangî Kürdistan (Kürdistan’ının Sesi/ Çağrısı) gazetesiyse sıklıkla karıştırılmaktadır. Bunu, sonradan çıkarılan Bangî Kürdistan gazetesinin, Bangî Kurd Dergisi ile pek çok benzer özellik taşımasına dayandırmaktadırlar. Fakat Bangî Kürdistan, Irak’ın Süleymaniye kentinde 1922 yılında Mirliya Mustafa Yalmukî Paşa’nın imtiyaz sahibi ve başyazar olduğu bir gazetedir. Ayrıca derginin ve gazetenin çıkış tarihlerinin birbirinden farklılığı, bunların ayrı yayın organları olduklarına dair bir kanıt olarak kabul edilebilir (Kaya, vd. 2015: 33; Kaya, 2010: 92).

2.1.2.5. KURDİSTAN (1914)

Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgede yayıncılık belirli ölçüde misyonerlerin, özellikle de Alman misyonerlerin faaliyetleriyle ilişkiliydi. Nitekim Birinci Dünya Savaşı’nın arifesinde Almanya, Osmanlı üzerindeki siyasi ve ekonomik tesirini artırmıştır. Bu süreçte Kürtleri kendi taraflarına çekmek için uğraş veren misyonerler, bilimsel kuramlarla onların kuzey menşeli olduklarını öne sürmüşlerdir. Misyoner faaliyetleri için Alman devletinin ayırdığı paranın bir bölümü, Batı dilinde propaganda amacıyla yazılmış yayınların basımına harcanmıştır. İşte böylesi bir durumda, misyonerler tarafından bastırılan dergiler arasında büyük çaplı olmasa da, Kürtçe basılan “Kurdistan Dergisi” de bulunmuştur

(Celil, 2001: 94-95). Bu derginin ilk sayısı Nisan 1914'te İran'ın Mahabad kentinde çıkarılmıştır (Kaya, 2010: 116; Kaya, vd, 2015: 34).

Kurdistan Dergisi'nin diğer bir özelliği 1915 yılında Halep'te kurulan ilk Kürt matbaasında basılmış olmasıdır. Bu Kürt matbaasının kurucusu Mahabad'da Kürt Mukriyani ailesinden gelen ünlü tarihçi Hüseyin Huzni Mukriyani'dir. Mukriyani bu matbaayı kurmak için 1914 yılında Almanya'ya giderek, 120 Türk Lirası karşılığında Arapça basım harfleri ve küçük bir basım tezgâhı satın almıştır. Daha sonra 1915 yılında bunları Halep'e getirmiştir. Ancak, Arapça basım harflerinde gösterilmeye çalışılan Kürtçe seslerin yetersizliğinden dolayı, yeniden Almanya'ya giderek, bu defa, İran harflerinden çıkardığı yeni şekillerin baskı kalıbını sipariş etmiştir. Mukriyani, ilkin Halep'te kurduğu bu matbaayı, 1925 yılında Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları Irak bölgesindeki Revandiz şehrine götürmüştür. Böylelikle, kendisinden sonra daha da geliştirilen ve şimdiye kadar Irak ve İran Kürtleri tarafından başarıyla uygulanan Kürtçe alfabenin kurucusu olmuştur. İşte bu yeni harflerle yapılmış baskı kalıbının tamamlanmasından sonradır ki, Kürtçe kaynaklar yayımlamaya başlamıştır. Öyle ki bu matbaada “Kurdistan” dergisinin dışında basılan ilk kitap da, Ahmedî Hani'nin bir Kürt klasiği olan “Mem û Zîn” adlı eseridir. Ayrıca burada, “Çiyayê Kurmanc”, “Botan”, “Diyarbakir”, “Soran” dergileri de basılmıştır (Celil, 2001: 91-95; Malmisanij, 2006: 117).

“Kurdistan” sosyal alana ve edebiyata dair bölümlere yer vermişti (Kaya, vd., 2015: 34). Nitekim O.L. Vilçevskiy göre; bu derginin sosyal bölümü Alman misyonierleri tarafından yazılan makalelerden oluşuyordu. Bozuk bir Kürtçe ile yazılan bu makalelerde, İslam'a karşı Hristiyanlığın üstün meziyetleri hakkında Protestan hikâyeleri anlatılıyor, Kürtlerin ari ırktan geldiği ve Almanlara yakın olduğu düşüncesi ifade ediliyordu. Edebiyat bölümünde de yine basmakalıp bir dille aynı iddialar bu kez şiir biçiminde öne sürülüyor ve sadece ara sıra, Alman yazar O. Mann tarafından hazırlanmış notlardan çıkarılmış olan Kürt halk şiirlerinden örnekler veriliyordu (Celil, 2001: 95). Böylelikle önemli oranda İran'da dağıtılan “Kurdistan”, Kürtleri, Almanya tarafını tutmak gibi bir hedefe zorluyordu (Kaya, 2010: 116).

Periyodik olarak yayımlanmayan “Kurdistan” Birinci Dünya Savaşı yıllarında yayın hayatını sonlandırmıştır (Kaya 2010: 116; Kaya, vd., 2015: 34).

2.1.2.6. JÎN (1918)

Jîn Dergisi, 1918 sonbaharında Kürtçe ve Türkçe olarak İstanbul’da yayımlanmıştır. Dergi, Kürdistan Teâlî Cemiyeti’nin gayriresmi bir yayın organı olarak bilinir (Bozarslan; 1985: 96-97; Aytepe, 1998: 331). Keza, ilk sayısından 20. sayısına kadar sorumlusunun “Kürdistan Teâlî Cemiyeti”nin ilk kurucularından olan Müküslü Hamza’nın olmasından, bu derginin, Cemiyetin gayriresmi yayını olduğu sonucuna ulaşılabilir. Son beş sayında ise, dergiden sorumlu Memduh Selim olmuştur (Göldaş, 1991: 29). Böylece dergi, toplamda 25 sayı yayımlanmıştır (Serfiraz, 2013: 34-36). İlk sayısı 7 Kasım 1918’de yayımlanan Jîn, diğer sayılarıyla sırasıyla Rumi, Hicri ve Miladi olarak şöyle bir periyod içerisinde çıkarılmıştır (Jîn, 1985,1986,1987,1988: 1):

Tablo 17: Jîn Dergisi’nin Yayımlandığı Tarihler

Sayı	Yayımlandığı Tarih
1	7 Teşrini Sanî 1334 / 2 Safer 1337 / 7 Kasım 1918 Perşembe
2	14 Teşrini Sani 1334 / 9 Safer 1337 / 14 Kasım 1918 Perşembe
3	20 Teşrini Sani 1334 / 15 Safer 1337 / 20 Kasım 1918 Çarşamba
4	28 Teşrini Sani 1334 / 23 Safer 1337 / 28 Kasım 1918 Perşembe
5	12 Kânunı Evvel 1334 / 8 Rabiulevvel 1337 / 12 Aralık 1918 Perşembe
6	25 Kânunı Evvel 1334 / 21 Rabiulevvel 1337 / 25 Aralık 1918 Çarşamba
7	2 Kânunı Evvel 1335 / 9 Rabiulevvel 1338 / 2 Ocak 1919 Salı
8	9 Kânunı Evvel 1335 / 16 Rabiulevvel 1338 / 9 Aralık 1919 Salı
9	16 Kânunı Evvel 1335 / 23 Rabiulevvel 1338 / 16 Aralık 1919 Salı
10	2 Şubat 1335 / 1 Cemazeyilevvel 1337 / 2 Şubat 1919 Pazar
11	15 Şubat 1335 / 14 Cemazeyilevvel 1337 / 15 Şubat 1919 Cumartesi
12	25 Şubat 1335 / 24 Cemazeyilevvel 1337 / 25 Şubat 1919 Salı
13	10 Mart 1335 / 7 Cemazeyilevvel 1337 / 10 Mart 1919 Pazartesi
14	-
15	30 Mart 1335 / 27 Cemazeyilevvel 1337 / 30 Mart 1919 Pazar
16	10 Nisan 1335 / 9 Recep 1337 / 10 Nisan 1919 Perşembe
17	26 Nisan 1335 / 25 Recep 1337 / 26 Nisan 1919 Cumartesi
18	8 Mayıs 1335 / 7 Şaban 1337 / 8 Mayıs 1919 Perşembe
19	22 Mayıs 1335 / 21 Şaban 1337 / 22 Mayıs 1919 Perşembe
20	4 Haziran 1335 / 5 Ramazan 1337 / 4 Haziran 1919 Çarşamba
21	18 Haziran 1335 / 19 Ramazan 1337 / 18 Haziran 1919 Çarşamba
22	2 Temmuz 1335 / 3 Şevval 1337 / 2 Temmuz 1919 Çarşamba
23	28 Ağustos 1335 / 1 Zilhicce 1337 / 28 Ağustos 1919 Perşembe
24	3 Eylül 1335 / 7 Zilhicce 1337 / 3 Eylül 1919 Çarşamba
25	2 Teşrini Evvel 1335 / 7 Muharrem 1338 / 2 Ekim 1919 Perşembe

Tabloda görüldüğü gibi, derginin 14. sayısının yayım tarihi bilinmemektedir. Bunun nedeni, zikredilen sayının ciltleme işlemi sırasında yayım tarihini gösteren kısmın da yan kenarlarla birlikte kesilmiş olmasıdır. Ancak bundan önceki ve sonraki sayıların tarih ve sayılarından da anlaşılacağı üzere bu sayının 10 ve 30 Mart tarihleri arasında yayımlandığı düşünülebilir (Bozarslan, 1985: 597).

Kürtçe bir kelime olan “Jîn” “Hayat – Yaşam” anlamına gelmektedir. Bu kelime, “kadın” anlamına gelen “Jin” kelimesiyle çoğu zaman karıştırılmaktadır. Hatta yayımlandığı zamanda dahi karıştırılmış olmalı ki, bu mevzu, derginin 20. sayısının kapağının hemen arkasında “Okuyucularımıza” başlıklı yazısında şöyle ele alınmıştır (Jîn, 1987: 2):

“Okuyucularımızdan bazı zatların “Jîn” sözcüğünün anlamını bulmakta güçlük çektiklerini anlıyoruz. Birtakımları bu addan, Kürtçede “kadın” demek olan ‘Jîn’ anlamını çıkarıyorlar. Oysa başlığın altındaki “Hayat” sözcüğü, doğrudan doğruya Jîn’in tam karşılığıdır. Kürtçede ‘Jîn=Gin’ yaşamak, hayat demektir; yazılış biçiminde ‘j’ ile ‘n’ arasında bir ‘y’, yani sınırlı bir ‘kesre’ vardır; Farsçadaki ‘zen’ sözcüğünün karşılığı olan ‘Jîn’ sözcüğü ise ‘y’siz yazılır ve ‘kesre’ ile okunur. Harflerimizin biçiminin ufak bir benzeyiş karışıklığı ile ne acayip anlamsızlıklara yol açabildiğini gösteren bu örnek, gerçekten yürekler acısıdır. Ne yapalım, Ari bir dil Samî bir alfabe kılığında ancak bu kadar yararlı olabilir. İbret alınız.”

Bu derginin yayımlanan bütün sayılarının ön kapağında ve en arka sayfasında belirtilen künye bilgileri ile nitelikleri şunlardır (Jîn, 1985, 1986, 1987, 1988):

- İmtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü: Eşref Hamza (Müküslü) (20. sayıya kadar bu bilgi paylaşılmıştır.)
- İmtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü: Memduh Selim Bey (21. sayıdan 25. sayıya kadar böyle bir bilgi verilir.)
- Seneliği 220 kuruştur. Altı aylığı 130 kuruştur. (derginin sol tarafında Kürtçe, sağ tarafında ise Türkçe olarak yazılıdır)
- Nüshası 5 kuruştur.
- Türkçe-Kürtçe Mecmuadır.
- Din, edebiyat, ictimaiyat ve iktisadiyattan bahseder.

- Mesleğimize uygun olan makaleler severek yayımlanır.
- Yayımlanmayan makaleler iade olunmaz.
- Necm-i İstikbal Matbaası(ın da basılır.)
- Adres: Babıâli Civarı Ebussuud Caddesi, Necm-i İstikbal Matbaasında, “Jîn” İdarehanesi.
- Tevzi Mahalli (Dağıtım Yeri): Babıâli Caddesinde “Yeni Şark” Kitaphanesi.

Ayrıca derginin yalnızca 1., 2., 3. ve 4. sayılarının kapağında ki “Jîn” yazısının hemen altında “Haftalık Gazete” olduğu yazılıdır. Ancak “Jîn”ın içeriğinde birçok yerde de bunun dergi olduğu belirtilmiştir. Bundan dolayı “Jîn” haftalık yayımlanan bir dergi olduğu söylenebilir. Öte taraftan Aytepe, derginin alt başlığında kapak tanıtımı olarak “Kürt vahdet-i hukuk-ı milliyesinin müdafai” (Kürt milli hakları birliğinin savunucusu) yazılı (Aytepe, 1998: 331) olduğunu belirtmiş olmasına karşın, Bozarslan’ın yayımlamış olduğu 5 ciltlik “Jîn” dergisinde böyle bir şeyle karşılaşmadık. Bunların yanı sıra, derginin 25. sayının kapağında Şerif Paşa’nın resmi bulunmaktadır. Resmin hemen altında ise *“Paris”te Kürd Hukukunu ve Kürdistan’ı müdafa eden Heyet-i Murahhasa Reisi (Delegasyon Başkanı) Şerif Paşa Hazretleri*” ibaresi yazılıdır (Jîn, 1988).

25 sayı yayımlanan “Jîn” dergisinin 22’si 16’şar sayfa çıkarılmıştır. Tüm sayıları karton kapakla kaplanmış. Kapakların oluşturduğu dört sayfa da dâhil edilirse, bu 22 sayının sayfa adedi 20 olur. Ne var ki, derginin orijinalinde bu dört kapağın sayfalarına numara yazılmamıştır. Yani yalnızca derginin metin sayfalarına numara yazılmıştır. 15., 16. ve 24. sayılar ise 24’er sayfa çıkarılmıştır. Bu üç sayıda da kapak mevcut olup kapaklarıyla birlikte toplam sayfa adedi 28 idi. Bu sayılarda da sadece derginin metin sayfalarına numara verilmiştir (Bozarslan, 1985: 97).

Kürtçe ve Osmanlıca olarak iki dilde yayım yapan derginin yazar kadrosunda, Kürt yöresinin birçok farklı yerinden yazarlar bulunuyordu. Bundan dolayı da Kürt dili ile yazan yazarlar, Kürtçe’nin Soranî ve Kurmanci lehçelerini kullanmaktaydılar. (Kaya, 2010: 117). Kullanılan Kürtçe ise sade, açık ve bir ölçüde arı bir Kürtçeydi (Bozarslan, 1985: 97-98).

Öte taraftan bu dergide, ilanlara, düz yazılara, şiirlere ve bunların yanı sıra Kürt atasözlerine ve deyimlerine de yer verildiğini görmek mümkündür. Nitekim Jîn'de Kürt divan ve edebiyatının önemli şairlerinden Ahmed-i Hani, Melayê Cizîrî, Siyahpoş, Nalî, Hacı Kadir-i Koyî gibi ustaların bazı şiirleri basılmıştır. Bunların yanında Fecr-i Atî'nin önemli şairlerinden ve "Nevroz" marşının şairi Piremerd, gerçek adı olan Süleyman Tevfik imzasıyla dergiye Türkçe şiir ve yazıları ile katkı sunarken, Halil Hayalî'de "Kurdîyê Bitlîsî" mahlasıyla dergide Türkçe olarak tarih, mitoloji, sosyoloji, dilbilim ve felsefe ile ilgili makaleler yayımlamıştır. Derginin yazarlarından Siverekli Hilmi Kürt atasözleri ve deyimleri üzerine yaptığı çalışmalara yer vermişken, Aziz Yamûlkî ise Türkçe olarak Kürt tarihine (Babanzadelere) dair yazılar yazmıştır. Ayrıca dergide yazan bu yazarların dışında Abdurrahman Rahmî, Kemal Fevzî, Ezîz Yamulkî, Lavê Reşîd, İhsan Nurî (Ağrı İhtilâlinin lideri), Kamuran Alî Bedirhan, Kadızade Mustafa Şevkî, Derimli Hüznî, Cizreli Mirza, Kadızade Latif ve Abdullah Cevdet'i de sayabiliriz (Kaya, 2010: 117; Bozarslan, 1985: 99-100).

Ayrıca "Jîn", Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda çıkartılmaya başlandığı için, dergide, bu savaşın toplumda bıraktığı travmanın, yıkıntıların ve yeni oluşacak dünya düzeninin nasıl işlediğini görmek mümkündür. Nitekim "Jîn" 1918 yılında yayımlanmaya başlandığında, çevredeki bütün halklar kadar Kürtler de savaş sonrası sıkıntılarla mücadele etmekteydi. Savaş sonrası dağılan Kürtlerin mevcut durumları dergide sürekli gündeme getirilmiştir. Özellikle "Jîn"ın ilk sayısı savaş psikolojisini görmek açısından önemlidir. Derginin yazarları bir taraftan dağınıklıktan ve yoksulluktan şikâyet ederken, öte yandan Amerika'ya övgülerde bulunmuşlardır (Kaya, 2010: 118).

Yine "Jîn" birinci sayısının kapağının hemen arkasında, "Maksadımız" başlıklı yazısıyla derginin amacının ne olduğunu şöyle ifade etmiştir (Jîn, 1985):

"Jîn, kişisel bir çıkar sağlanması için çıkmıyor. Onun amacı, uzun yüzyıllardan beri ihmal edilen Kürd'ün tarihsel yaşamına, milli haklarına, edebiyat ve sosyolojisine ilişkin yayında bulunmaktadır. Kanımıza göre Kürt milletine milletler topluluğu alanında layık olduğu yeri hazırlamayı başarabilmek, çağın anlayışına uygun bir çalışma biçimini ele almakla mümkündür. Fakat biz bu ağır görevi üstlenirken,

yurdu ve halkı için daima en büyük fedakârlıkları seçmekle belirlenen Kürt milletinin maddî ve manevî yardımına ve kolaylaştırıcı desteğine güvene bileceğimizi hakkıyla ümit etik. Başarı Allah'tandır."

Siverekli Hilmi "Kürt Gençliğine Hitap" başlıklı yazısında ise derginin amacını; (Kaya, 2010: 117): *"Yüzyıllardan beri ihmal edilen Kürt halkının tarihsel yaşamını, milli haklarına, edebiyat ve sosyolojisine ilişkin yayında bulunmaktadır."* şeklinde belirtmiştir.

"Jîn"ın altıncı sayısında bu defa Kürdizade Kemal Bey "Kürdlere: Bugünkü Görevlerimiz" başlığı altında, derginin amacının ne olduğu üzerine bize fikir verir. Bu başlıkla gençlere şöyle seslenmiştir (Kemal, 1985: 9-11):

"...çabasının amacı olarak Kürt edebiyat ve sosyolojisinin yükselişini daha ilk sayısında hareket kuralı olarak almış ve tahammül omzuna aldığı pek çetin bir görevi tüm ciddiyetiyle kavradığını, peşpeşe yayımlanan sayılarıyla bir kat daha kanıtlamıştır...Ümitsiz olmaya gerek yok. Kürtlüğün ve gelecek kuşakların varlığını garanti altına almayı, mutluluk ve haklarını korumayı bilimin desteğine bırakmak ve emanet etmek en önemli ve en gerekli görevlerimizdendir. Umut, amaç, arzu Kürt gençliğini bir araya toplamak, cahillik belasını Kürdistan'dan defetmektir."

Dergi son sayılarına geldiğinde, Seyid Abdülkadir gibi muhtariyet yanlıları ile Emin Âli Bedirhan gibi bağımsızlık taraftarı olan Kürt entelijansiyası arasındaki siyasi görüş ayrılığı sebebiyle ayrışmalar giderek kendini göstermiştir. Bu durumu dergiye dahi yansıtmışlardır. Nitekim "Jîn" 23. sayısında "okuyucularımızdan özür dileme" başlığıyla vermiş olduğu ilanda, siyasal bir dergi formatıyla yeniden yayımlanacağını fakat resmi olarak bu işlemlerin devam ettiğini belirtmiştir (Jîn, 1988: 3). Derginin ve bağlı bulunduğu cemiyetin böylesi bir arayış içerisinde olduğunu, bu sayının, daha önceki sayılara kıyasla periyodik yayımlama süresini oldukça aştığından çıkarmak da mümkündür. Öyle ki "Jîn", periyodik olarak 22. sayıya kadar ortalama bir veya iki hafta içinde yayımlanmasına karşın, bu sayı (2 Temmuz 1919) ile 23. sayı (28 Ağustos 1919) arasında bir buçuk aydan fazla bir süre vardır. Benzer şekilde, 24. sayı ile 25. sayı arasında da yaklaşık bir aylık ara verildiği görülür. Nihai olarak Kürdistan Teali Cemiyeti'nden ayrılan bir kısım Kürt

entelijansiyası, “Teşkilatı İctimaiye Cemiyeti” adında yeni bir örgüt kurmuşlardır. Jîn Dergisi’ni de kendi bünyelerinde günlük gazeteye dönüştürmüşlerdir.

Yani, Kürdistan Teâlî Cemiyeti’ndeki ayrışma nedeniyle 1918 yılında neşredilmeye başlanan “Jîn Dergisi”, son olarak 25. sayısını 2 Ekim 1919 yılında çıkararak yayın hayatına son vermiştir (Aytepe, 1998: 333).

2.1.2.7. KURDİSTAN (1919)

“Jîn”den sonra “Kurdistan” dergisi, “Kürdistan Teâlî Cemiyeti”nin ikinci yayın organı olarak yayımlanmıştır (Aytepe, 1998: 331). Keza, bu cemiyetin gayriresmî yayını olan “Jîn” tarafından, “Kurdistan” dergisinin tanıtım ilanı dahi yapılmıştır. Nitekim derginin yayımlanmaya başladığı, Jîn’in 10. sayısında şöyle duyurulmuştur (Jîn, 1985a: 2):

“Öteden beri bilim örgütlerinin himmetine pek çok ihtiyacı olan masum Kürdistan’ımızın gelişmesi uğrunda çaba ve gayret sahiplerinin çektikleri zorluklar... daima boşa çıkıyordu. Artık bu kez bilim elektriklerinin yakılmasına müsaade edilmiştir; Kürt entelijansiyasında da birdenbire gelişme ve ilerleme yoluna atılmak için ahenkli bir hareket görülmektedir. İşte bundan dolayı “Kurdistan” adında bir arkadaşımızın yayımlandığını haber alır almaz, içimiz dışımıza sığmaz ölçüde kıvanç ve gurur duyduk. Birçok güçlü kalemlerin yardımıyla yayımlanan birinci sayısının bütün okuyucularımıza tavsiye eyler ve başarılarının sürekliliğini Cenab-ı Hak’tan dileriz.”

Jîn daha sonraki sayılarında bu türden tanıtımları Kurdistan’ın çıkarılan öteki sayıları için de yapmıştır. Hatta “Kurdistan” ile “Jîn” dergileri aynı yerde, yani Necm-i İstikbal matbaasında basılmıştır.

“Jîn” dergisinden sonra, ilk sayısı 31 Ocak 1919 tarihinde İstanbul’da Mehmed Mihri ve Mehmed Şefik Arvasî tarafından yayımlanmış olan bu dergi, 13. ve son olduğunu düşündüğümüz sayısını ise 31 Ağustos 1919 yılında yayımlamıştır (Göldaş, 1991; ; Veroj, 2015: 57). Bu konuda Saîd Veroj, Viladimir Minosky’den aktardığı kadarıyla Kurdistan Dergisi haftada birkez ard arda 37 sayı çıkartılmıştır (Veroj, 2015: 59). Fakat biz bu derginin en son 13. sayısına ulaşabildik. 13 sayı

çıkarılmış olan bu derginin 2., 3., 4., 5., 6., 8., 9. ve 13. sayıları Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgenin güneyinden olan Dr. Ferhad Pirdal tarafından Erbil’de tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır (Serfiraz, 2013: 34-36). Biz ise bu derginin 1., 2., 3., 4., 5., 6., 8., 9. ve 13. sayılarına ulaştık. Bu sayıların sırasıyla Rumi, Hicri ve Miladi olarak yayımlandığı tarihleri şöyle bir tablo ile göstermek mümkündür (Kurdistan, 1919):

Tablo 18: Kurdistan Dergisi’nin Yayımlandığı Tarihler

Sayı	Yayımlandığı Tarih
1	30 Kanunisani 1335 / 27 Rabiulahir 1337 / 30 Ocak 1919 Perşembe
2	9 Şubat 1335 / 8 Cemâziye’l evvel 1337 / 9 Şubat 1919 Pazar
3	25 Şubat 1335 / 24 Cemâziye’l evvel 1337 / 25 Şubat 1919 Salı
4	15 Mart 1335 / 12 Cemazeyil ahir 1337 / 15 Mart 1919 Cumartesi
5	3 Nisan 1335 / 2 Recep 1337 / 3 Nisan 1919 Perşembe
6	22 Nisan 335 / 21 Recep 1337 / 22 Nisan 1919 Salı
8	2 Mayıs 1335 / 1 Şaban 1337 / 2 Mayıs 1919 Cuma
9	11 Haziran 1335 / 12 Ramazan 1337 / 11 Haziran 1919 Çarşamba
13	31 Ağustos 1335 / 4 Zilhicce 1337 / 31 Ağustos 1919 Pazar

“Kurdistan”ın bütün sayılarının kapağında haftada bir neşredildiği beyan edilmesine karşın, Tablo 18’deki periyodik sürece bakıldığında, yaklaşık olarak iki haftada bir çıkarıldığı anlaşılmaktadır.

Ayrıca derginin bütün sayılarının ön kapağında ve bir sonraki sayfanın girişinde verilen bilgiler ışığında, nitelikleri ve künyesi hakkında şu bilgileri de aktarmak mümkündür (Kurdistan, 1919: 1):

- İmtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü: Mehmed Mihri
- Başyazarı: Arvasîzade Mehmed Şefik
- Haftada bir defa neşrolunur.
- Nüshası 5 kuruştur.
- Seneliği 200, 6 aylığı 120, 3 aylığı 70 kuruştur.
- Basıldığı yer Necm-i İstikbâl Martbaası’dır.
- Mesleğimize uygun makaleler memnuniyetle yayımlanır.
- Yayımlanmayan makaleler geri iade edilmez.

- Siyasi dışında her konu mevzu bahistir ve her dil ile haftada bir defa neşolunur (Bu ibare yalnızca birinci sayının kapağında yer almıştır. Beşinci sayıdan itibaren bu değişecektir).
- Siyasi, İctimai, edebi ve ilmi olarak haftada bir defa neşrolunur (Bu ifadeye 5 ve 6. sayıların kapağında yer verilir).
- Siyasi, İctimai, edebi ve ilmi haftalık ve müstakil fikir mecmuasıdır (Dergi bu ifadesine 8. sayıdan itibaren son sayıya kadar yer vermiştir).

Yukarıda da belirtildiği gibi “Kurdistan” dergisinin imtiyaz sahibi Mehmed Mihri Hilav, başyazarı ise Mehmed Şefik Arvasî’dir (Aytepe, 1998: 331). Derginin imtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü olan Mehmed (Muhammed) Mihri Hilav, Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları İran bölgesindendir. Kimi kaynaklar Evraman (Hevraman) yöresinden olduğunu söyleseler de aslında Sine yöresinin Dışe köyünden olan bir aileye mensuptur (Veroj, 2015: 71). Bu aile Müftizade Ailesi diye tanınır. Nitekim Muhammed Mihri’nin adı, bazı kaynaklarda Muhammed Müftizade veya dergilerde isminin kısaltılmış hali olan M.M. olarak da geçer. Ayrıca 1925’de Şeyh Said ayaklanması dolayısıyla Diyarbakır İstiklal Mahkemesindeki yargılamaların birinde, mahkeme üyesi olan Lütfi Müfit’in sorduğu “*Kurdistan Mecmuasını kim çıkarıyordu*” sorusuna, Palu’lu Kır Sadi “*Dava Vekili Mihri Efendi çıkarıyordu*” cevabını vermiştir. Buradan Muhammed (Mehmed) Mihri’nin, Mihri Efendi olarak da tanındığı ve dava vekilliği yaptığı anlaşılıyor. Öte yandan Muhammed (Mehmed) Mihri, Türkiye’deki soyadı yasasından sonra Hilâv soyadını almıştır (Malmisanij, 1986: 70-72).

Bunların dışında bütün sayılarının son kapağının iç sayfasında derginin adresi şöyle yazılmıştır (Kurdistan, 1919): “*İstanbul-Cağaloğlu divan-ı muhasabat civarında ve cemiyeti yanı İslamiye insalinde Kurdistan Cemiyeti kulübünde (Kurdistan) heyeti tahririye ve heyet idaresidir.*” Bunun yanı sıra, aynı sayfalarda derginin Tevzi mahalisi (dağıtım yeri) de belirtilmiştir (Kurdistan, 1919): “*İstanbul Bab-ı Alî Caddesinde “Yeni Şark” kitaphanesidir.*”

Öte taraftan, bu dergide yer verilen yazılara bakıldığında Kürtçe, Türkçe, Arapça ve Farsça olarak dört dilde yazı ve şiirler içerdiği görülmüştür (Malmisanij,

1986: 69). Keza, derginin ilk sayısının kapağındaki içindekiler bölümünün bir kategorisi olan “lisan” alanında Türkçe, Kürtçe, Arapça, Farsça yazıların olduğu belirtilmiştir. Ancak derginin bütün sayılarında Kürtçe ve Türkçe yazılara daha fazla yer verilmiştir. Dergide farklı dillerde yazılan düz yazı ve şiirlerin yanı sıra ilanlara ve reklamlara da yer verilmiştir. Mesela derginin 13. sayısının ön kapağında, Şeyh’ul İslam Mustafa Sabri Efendi tarafından çıkarılan “Yeni İslam Müctehitleri Kıymeti İlmiyesi” adlı eserinin reklamı yer almıştır (Kaya, 2010:123-124). Ayrıca “Kurdistan”ın birkaç sayısında yer verilen yazıların bazılarını da bir tablo aracılığıyla şöyle gösterebiliriz (Kurdistan, 1919):

Tablo 19: Kurdistan Dergisi’nin Bazı Sayılarında Yazılan Yazılar, Yazıldıkları Dil ve Yazarlar

Sayı	Yazı	Lisan	Yazar
1	Mûlahaza (Raman) İlim ve ülemanın gaye ve hedefi Nereye gideceksin? Edebiyatı Kürdiye Müsemmasız isimler ve İsimsiz müsemmalar	Kürtçe Türkçe Türkçe Kürtçe-Türkçe Türkçe	A.Mehmed Şefik Mehmed Mîhrî Abdullah Cevdet Mehmed Mehmed Mîhrî
2	Mevcudat-ı hasıramız Vazîfa Me çi ye? Enba û ebma-î el weten Edebiyat-ı Kurdiye Tahiyetû-l mahabbeti İrfan: Türkçe, Kürtçe, Arapça, Farsça, Fransızca lûgat	Türkçe Kürtçe Arapça Kürtçe-Türkçe Arapça Türkçe	Mehmed Mihri Mehmet Şefik Seyid Mehmet Mehmed Mihri Mehmet M.M.(Mehmed Mihri)
3	Kürdistan mecmuası münasebetiyle Kürdistan’a bir seyahat	Türkçe Türkçe	Kemal Fevzi Ahmed Vehbi
4	Kürdistan ve Kürtler Bîdarî Arz-u şukran Edebiyat-ı Kürdiye Wezîfa Me çi ye? Îgazûn-naîm we tehyicûl-l qaîm	Türkçe Farsça Farsça Kürtçe Kürtçe Arapça	Ahmed Arif A.K Mehmed Mihri Mehmed Mihri Mehmed Şefik Mehmed Mihri

Yukarıdaki tablo incelediğinde, “Kurdistan”ın imtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü olan Mehmed Mihri’nin, derginin yazar kadrosu arasında oldukça etkili olduğu görülmüştür. Öyle ki derginin başyazarı Muhammed (Mehmed) Mihri, “Kurdistan” dergisinde Kürtçe (Mukri- Soran lehçesiyle), Türkçe, Arapça ve Farsça olmak üzere dört dilde siyasi, sosyal, felsefi, edebi dil ve kültür üzerine yazılar yazmıştır. Bu dilleri iyi bildiği, aynı dergide Mihri imzasıyla örneğin Kürtçe ve

Arapça olarak yazdığı şiirlerden de anlaşılır. Ayrıca Muhammed Mihri, Kürtçenin dilbilgisi ve sözlüğünü hazırlayan ilk Kürt entelijansiyasından biridir (Malmisanij, 1986: 72; Veroj, 2015: 71). Nitekim “Kurdistan” dergisinin birinci ve ikinci sayısına baktığımızda, M.M. imzasıyla Kürtçe, Türkçe, Arapça, Fransızca bir sözlük hazırladığını görmemiz mümkündür (Mihri, 1919c: 22-24).

Bunların dışında derginin yazarları arasında Hakkarili Rahmi, Abdulvahid, Ahmed Vahyi, Azat Melih, Yusuf, Arif, Doktor Fuat, Keke Aziz, Sabri Süleyman, S.H., Muhammed Osman, Keke Heme, İbn-i Elreşit, Lavi Delale, Cano, Nursani de vardır (Kurdistan, 1919).

Öte taraftan, bundan önceki Kürtçe dergiler gibi bu derginin de amacı, Kürtlerin eğitilmesi, meslek icra etmelerinin sağlanması ve yoğun olarak yaşadıkları bölgenin geliştirilmesiydi. Keza derginin başyazarı Mehmed Şefik, birinci sayının ilk yazısı olan “Mûlahaza” başlığıyla, Kürtlerin diğer milletlere göre ilim, sanat, ticaret gibi pek çok konuda geri kaldığını ve Mela, Şeyh, Ağa, Bey ve tüccarlar dâhil bütün Kürtlere seslenerek, bu zilletten kurtulmak için artık ayağımızın ucuna değil, başların yerden kaldırılıp öne doğru bakılması suretiyle bu sorunlara çözüm aranması gerektiğini belirtmiştir (Şefik, 1919: 1). Bunun yanı sıra derginin yayın hayatına başladığı dönem yenedünya düzenin tartışıldığı, Wilson İlkeleriyle yeni milli hareketlenmelerinin yaşandığı bir dönem olması vesilesiyle bu süreçten Kürtler de nasiplenmek istemişler ve bu durumu bir gaye olarak yansıtmışlardır. Öyle ki, 1919 yılının ilk aylarında yayın hayatına başlayan “Kurdistan”ın daha ilk sayısında, derginin imtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü olan Mehmed Mihri tarafından kaleme alınan “İlim ve Ulemanın Gaye ve Hedefi” başlıklı yazısında, mesele şöyle ele alınmıştır (Mihri, 1919a: 2-3):

“...eski âlemin yeni bir cihanla değişeceği bu dünyanın düşkün, sefil ve bahtsız evladı her yeni güne refah ve saadete erişmiş olmalarına dair sağlam ve herkes tarafından kabul edilen bir durum mevcuttur. Bu nizamın tatbiki, Kürt milleti gibi felakete uğramış, mahrum, üzgün ve milli olan milletler ve kavimler için adeta onları ölümden sonra diriliş olup onları mahrum ve yok sayma ateşinden çıkaracak cennet, refah ve saadete eriştirecek bir alimanê ve adilane teşebbüstür.”

Yazar, yazısının devamında ise, Kürtler için de bu adaleti sağlayacak olan şeyin Wilson'un dünyaya sunmuş olduğu prensipler olduğunu şöyle ifade etmeye çalışmıştır (Mihri, 1919a: 2-3):

“Kürt milletinin böyle büyük bir nimete mazhar olması yalnız insan olmak veyahud insanlığın gördüğü zillet, sefalet, felaket ve mahrumiyetten dolayı değildir. (aynı zamanda) Kürt milletinin geçmiş ve geleceğe dair mevcudiyeti, nüfus yoğunluğu, fitri kabiliyet... yigütlük, tarihi menkibeler, şerefi ve haysiyetinden dolayı elbette ilim ve adalet mahkemelerinde Mr. (Wilson) gibi bir adaletli hâkimin huzurunda beraatla beraber merhametine mazhar olacak ve... katiyen mağdur olmayacaktır.”

Görüldüğü gibi derginin imtiyaz sahibi ve müdürü olan Mehmed Mihri, Wilson prensiplerinin oluşturduğu atmosferden faydalanarak Kürt milletinin mevcudiyetini korumayı, Kürtleri refaha ve saadete ulaştırmayı gaye edinmiştir.

Sonuç itibarıyla derginin ne zaman yayın hayatını sonlandırdığı ile ilgili net bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak “Kurdistan”ın en son ulaşılan 13. sayısının 31 Ağustos 1919 yılında yayımlandığı bilinmektedir.

Ele aldığımız mezkûr dönemdeki Kürtçe dergilerin yanı sıra, Tablo 3’te görüldüğü üzere ilk Kürtçe gazete olma özelliği taşıyan “Kurdistan”, hemen ardından gelen “Kürd Teavün ve Terakki” ve “Şark ve Kurdistan” gazetelerini de bu çalışmamız içerisinde değerlendirdik. Çünkü bu yayınlar öncelikle Osmanlı modernleşmesinin bir sonucu olarak Kürtçe süreli yayınlar içerisinde ilk olma özelliklerini taşımaktadırlar. İkinci olarak, her ne kadar künyelerinde gazete veya dergi ayrımı yapmış olsalar da nitelik açısından o dönemde çıkan gazeteler için bu ayrımı yapmak pek de kolay değildir. Öyle ki, bunlar gazete olarak nitelendirilmiş olmalarına karşılık haftalık, aylık, iki veya üç aylık olarak düzensiz bir şekilde yayımlanmışlardır. Mesela 1898’de Mikdad Mithat Bedirhan tarafından yayımlanan “Kurdistan” başlangıçta 15 günde bir, sonra bazen ayda bir, bazen de birkaç ayda bir yayımlanmıştır. Hatta bazen kendi türünü net bir şekilde belirtmeyen ya da ulaşılamayan yukarıdaki süreli yayınlar, kimine göre dergi kimine göre ise gazete olarak da nitelendirilmiştir. Örneğin “Yekbûn”u bazıları gazete olarak tanımlarken, bazıları da dergi olarak nitelemişlerdir. Üçüncüsü, bu yayınlar bir gazete gibi günlük,

haftalık ya da aylık dünyadan ve ülkeden haberlere yer vermekten çok bir derginin özelliği olan makalelere daha fazla yer verdikleri görülür. Mesela Bozarslan'ın dediği gibi “Kurdistan” gazetesi içerik bakımından değerlendirildiğinde, bölgede ve öbür ülkelerde meydana gelen bazı olaylara ilişkin haberler gazetede yer almış olsa da, içeriğinin çoğunlukla makale türü veya serbest yazılardan oluştuğu görülür (Bozarslan, 1991: 61). İşte son iki nedeni göz önüne aldığımızda “Kurdistan”ın aslında bir gazete değil de bir dergi olduğu söylenebilir. Benzer şekilde, yine Bozarslan göre, “Kürd Teavün ve Terakki” her ne kadar gazete olarak yayımlanmış olsa da esasen haftalık yayımlanan bir dergi niteliğini taşıyordu (Bozarslan, 1998: 20). Dördüncü olarak ise, bu gazetelerde yazan Kürt entelijansiyası, daha sonra çıkarılan Kürtçe dergilerde de yazmış olduklarından, bu entelijansiyanın düşünsel bağlamda, kimlik ve siyaset konularında değişim ve dönüşüm yaşayıp yaşanmadıklarını irdelememizde faydalı olacağını öngördüğümüz için bu üç gazete de çalışma çerçevesinde incelenecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜRTÇE DERGİLERDE KİMLİK VE SİYASET TARTIŞMALARI (1900-1920)

Kimlik inşasına dair kuramsal anlatılar ekseriyetle Batının değerleri, tarihsel gelişimi ve Batılı toplumların kimlik inşaları etrafında ortaya konulmuş bilgi birikimi üzerine temellendirilmiştir. Bu nedenle kuramsal yaklaşımlar tam manasıyla Kürt kimliğinin oluşumuna tekabül etmemektedir. Fakat tüm dünyada kendini sonuçlarıyla hissettiren coğrafi keşifler, sanayi devrimi, Fransız Devrimi, milliyetçi akımlar ve en genel bağlamda modernite Osmanlı'yı ve Kürtleri de etkilemiştir. İşte bu tarihsel sürecin sonucunda ortaya çıkmış olan milli kimlikleri ve miliyetçilikleri tasvir etme, açıklama, anlama ve anlamlandırma çabalarının bir parçası olarak etno-sembolcü ve modernist gibi farklı yaklaşımlar Kürtçe basınının kimlik politikalarının izahatında da kısmen yardımcı olduğu düşünülmektedir. Bu minvalde bahsi edilen kuramlar Kürt kimliğinin oluşumunda nelerin etkili olduğu noktasında bize bir tartışma alanı açacaktır. Nitekim bu yaklaşımlar meseleyi eğitim, dil, din, kalkınma, teritoryal bölge, vatan, kültür, medeniyet ve entelijansiya gibi pek çok araçla anlatmaya çalışmışlardır. Burada bu araçlardan faydalanan ve Kürtlerin kendi tarihsel gerçekliklerini de baz alarak Osmanlı Devleti'nin son döneminde kimlik inşası noktasında nerede durdukları irdelenecektir. Ayrıca Kürtlerin mezkûr dönemdeki dergilerle politik kimliğinin, içinde yaşadığı Osmanlı İmparatorluğu'nda yeri ve önemi incelenecektir.

Aynı zamanda tüm bu kuramsal çerçevenin ışığında; çalışma alanının sınırı içerisinde Kürtlerin kolektif belleğinin oluşumunda hangi unsurların etkili olduğu, bu unsurlarla bilerek ya da bilmeyerek inşası gerçekleştirilmeye çalışılan Kürt kolektif belleğinin kimlik oluşumundaki etkisinin nasıl olduğu gibi sorulara dönemin ilgili dergileri tespit ve tahlil edilerek cevap aranmaya çalışılacaktır. Kolektif bellek, Kürt kimliğinin uygun bir biçimde oluşturulması açısından önemlidir. Fakat bu düşünce Kürt entelijansiya tarafından sistematize edilerek ve bilinçli bir şekilde yapıp ya da yapılmadığı tartışması da bir soru olarak karşımızda durmaktadır. Daha önce

belirttiğimiz gibi Bilgin'in formülasyonundan hareketle, "kolektif bellek, kimlik inşasında belirleyiciyken kimlik tarafından da belirlenendir" diyalektiğinden faydalanarak, Kürt kolektif belleğinde etkili olan unsurları ve bu unsurlar ile kimlik oluşumu arasındaki ilişki teritoryal bölge, tarih, tarihi şahsiyetler, mekânlar, dil, kültür, edebiyat, sanat, eğitim, mit-efsane, özel günler, entelijansiya, mağduriyet, kültür ve medeniyet başlıkları altında incelenecektir. Böyle bir içeriğin tercih edilmesine ve başlıkların bu şekilde oluşturulmasına ilgili dönem dergileri incelendikten sonra birinci bölümde değinilen kuramsal yaklaşımların kavramsal tercihlerinden esinlenerek tez konusu bağlamında karar verilmiştir. İncelenen kaynaklardaki yazılar arasından çalışmanın ana sorunsalını oluşturan kimlik ve siyaset eksenli yazılar baz alınarak değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Ele alınan yazarların ve yazıların yer aldıkları dergileri temsil edip etmediklerine veya yazı ve yazarların popülerliğine bakılmaksızın bunlar çalışmaya ilişkin husular içermesi sebebiyle tercih edilmiştir. Bununla birlikte çalışmayı zenginleştireceği düşünülen konuyla ilişkili metin ve materyallerde yeri geldiğinde kullanılmıştır.

3.1. TARİHİN VE TARİH YAZIMININ KİMLİK VE SİYASETTEKİ ROLÜ

Bu bölümde Kürtçe basın, tarihsel anlatılar ve olaylar üzerinden toplumsal hafızanın oluşumunu ve kimliğin inşasını nasıl gerçekleştirmeye çalıştığına değinilecektir. Bu ise tarihe konu olacak toprak/teritoryal bölge, tarihi şahsiyetler, mekânlar, mit-efsane, mağduriyet ve etki-tepki araçlarına dayanarak ayrı başlıklar altında izah edilecektir.

3.1.1. Kolektif Belleğin Taşıyıcısı ve Kimlik Oluşumunda Bir Etken Olarak Tarihi Bir Toprak/Teritoryal Bölge

Belleğin kendi varlığını ortaya koyabilmesi için bazı hatırlatıcı faktörler olması gerekir. Belleğe geçmişini anımsatacak olan araçların başında tarihi bir toprak parçası gelir. Böylelikle semboller, anıtlar, kültür, gelenek, mitler, mabetler gibi bellek için hatırlatıcı olan bu unsurlar bir tarihi toprak parçası üzerinde varlığını sürdürür. Bir toprak parçası üzerindeki bu unsurlar ülkenin, toplumun tarihinin ve

geçmişinin nasıl inşa edildiğine dair kolektif bellekte izler bırakır. Tabii ki, Bilgin'in dediği gibi, bir toprak parçasının veya bellek için diğer hatırlatıcı unsurların arkasında insan öyküsü bulunduğu ölçüde bu araçlar bir bellektir (Bilgin, 2007: 226). Öyle ki, vatan/toprak, Kürt entelijansiyanın¹ anlatılarında, romanlarında, şiirlerinde, öykülerinde, türkülerinde muayyen bir coğrafyaya dayandırılarak, yüceltilerek, önemi vurgulanarak kolektif bir kimlik oluşumuna zemin hazırlamıştır. Nitekim Celadet Alî Bedirhan, vatanım olarak vurguladığı bu bölgeyi şu cümle ile ifade etmiştir (Bedirhan, 2012: 30):

“Vatanım Kürdistan’ın ve milletim Kürtlerin kadim bir tarihi ve muayyen bir coğrafyası ve ictimai teşkilatı vardır.”

Bedirhan Bey sınırları belli olan bu Kürt coğrafyasını, Kürt halkının hafızasında kendisini en somut haliyle gösteren bir araç hükmünde olduğunu belirtmiştir. Nitekim Kurdistan Gazetesi, Kürt kimliğinin mevcudiyetini göstermek için Kürt halkını, onun büyüklüğünü anlatırken sınırları belli olan bu kadim Kürt topraklarında Kürtlerin ezelden beridir yaşadığını şöyle vurgulamıştır (Kurdistan, 1991m: 3-4):

“Bugün Kürtler, İran’ın Loristan eyaletinden başlayarak Harput’a ve Fırat ile Dicle ırmaklarının rastlaşıp birleştikleri yer olan Kurna kasabasına kadar uzanan büyük toprakların sahibidirler. Ayrıca Anadolu ile İran’ın değişik bölgelerinde ve hatta Belucistan, Rusya ve Afganistan’da da dağınık Kürt kabileleri vardır... Erzurum,

¹ Entelijansiya kavramı Cemil Meriç’in Mağaradakiler adlı eserinde sıklıkla kullandığı gibi, aslı Rusça olan ve “belli bir dönemde yaşayan ortak eğilimleri, ortak davranışları olan sosyal bir tabaka veya sınıf” anlamına gelen bir sözcüktür. Buna rağmen Meriç’e göre, dünyaca kabul görmüş bir entelijansiya tanımı için genelgeçer bir kıstasdan da söz etmek pek mümkün değildir. Yazara göre, her ülkenin, her sınıfın ve her ideolojinin entelijansiya anlayışı farklıdır. Bu yüzden entelijansiya belli bir sınıftan gelmeyen, toplumun çeşitli tabakalarından kopup gelen soylular, rahipler, tacirler hatta arada bir köylülerden oluşan bir insanlar topluluğunu da kapsar (Meriç, 2016: 24,64). Türkçede çoğunlukla “aydın” şeklinde kullanılan bu kelimenin; Kürt toplumu içinde eğitilmiş olmaları, Kürt kimliğine dair siyasal ve kültürel etkinliğe sahip olmaları, toplumun geleceğine ışık tutacak nitelikler taşımaları nedeniyle belli bir kesimi karşılayacak şekilde kullanılmasının bu çalışma açısından uygun olacağı düşünülmektedir. Çalışmamız boyunca entelijansiya kavramı ile dönem dergilerindeki Kürt yazar ve düşünürler kastedilmektedir. Bu yazarların toplumsal kökenleri farklılıklar gösterse, yani bunlar arasında toplumsal statüleri itibarıyla bir kısım toprak sahibi beyler, din önderleri, ağalar, şeyhler bulunsalar bile, bunlar dönem dergilerinde zihinsel ve entellektüel bir ürün ortaya koymaları sebebiyle entelijansiya olarak tarif edilmişlerdir.

Diyarbakir, Musul, Acemistan'a bağı Erdelen bölgesi ile Kermansah Çevresi bu yiğit milletin ezeli dolaşım yeridir."

Ayrıca Kurdistan Dergisi'nin yazarlarından Emin Feyzi, Kürtlerin Medlerden geldiğini, Medlerin yaşadığı bölgenin Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgenin ta kendisi olduğunu ve kadim olan bu topraklarla Kürt kimliğinin ete kemiye büründüğünü söyleyerek, Kürt kimliğinin mevcudiyetini şöyle daim kılmaya çalışmıştır (Feyzi, 1919b: 153-154):

"Milattan 400 sene önce askerle Medya taraflarına gitmiş ve büyük mağlubiyetle perişan bir halde geri dönerek seyahatnamesini yazmış olan Yunan ricâlinden Eksnuf'un bugün bahsi edilen bölgenin Diyarbakır ve Harput ve diğer yerlerin her tarafında "Kürduh" adı verilen bir kavme mensup ahaliye rast geldiğini beyan ediyor. "Kürduh" ise Kürt'ten başka bir şey olmadığı malumdur. Hazar Denizi ile Basra Körfezi arasında Kürdistan ismiyle müsemma bir kıta arazinin mevcudiyeti inkâr edilemez. Medya'nın Kürdistan'dan başka bir şey olduğunu iddia etmek Kürdistan'ın mevcudiyetini inkâr etmektir. Hâsılı Medya, Kürdistan olduğu gibi Medler dahi Kürtlerdir."

Jîn Dergisi'nin şairlerinden Kadızade Mustafa Şevki de "Gençlik Özlemi ve Vatan Ezgisi (Tehessurî Ciwani-w Teraney Weten)" adlı şiiriyle, insan yaşantısıyla kadim bir tarihi olan Kürt topraklarının önemini vurgulayarak Kürt kimliğinin varlığını ortaya koymaya çalışmış ve şu dizeleriyle düşüncesini ifade etmiştir (Şevki, 1985b: 14):

*"O temiz topraklar, beşiğidir atalarımızın
Taçlarının gözü ağlıyor mezar başında gençlerimizin
Bugün her ağaca öyle katı yürekle bakma
Bir anıdır o yeşillik, Kürtlerin anasından kalma"*

İşte bu coğrafyada, insan öyküsü olduğu takdirde bir kimlik tasavvurundan söz edilebilir. Bu minvalde Kurdistan Gazetesi; Kürt kimliği ve belleğinin inşasını kadim bir tarihi sürece dayandırarak Kürtlerin, yaşadıkları bölgenin tarihi hakkında hiçbir şey bilmediklerinden yakınmıştır. Kürt milli bilincinde bir farkındalık yaratabilmek için gazete de, peyder pey bölgenin ve Bedirhan beyin mensup olduğu Azizan tarihini ele almıştır. Bu amaç dorultusunda Botan beyliğin kurucusu Halid bey oğlu Süleyman Bey'in adını zikretmiştir. Akabinde sırasıyla Abdülaziz Bey,

Seyfeddin Bey, Mecdüddin Bey, İsa Bey, Bedreddin Bey, Ebdal Bey ve İzzettin Bey'i anlatmıştır. (Bedirhan, 1991f: 7-9). Hakeza Jîn Dergisi de, pek çok defa Kürt tarihi şahsiyetleri hakkında metinlere yer vermiştir. Mesela derginin 9., 11., 13., 15. ve 18'inci sayılarında Aziz Yamülki, Baban Beyliği hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Yine Albay Emin Feyzi, derginin 23. ve 25'inci sayılarında Baban hanedanlığının askeri gücü üzerine iki yazı yazmıştır. Bunların yanı sıra Jîn, 25'inci sayısında da Rojkan aşiretinin lideri Kelhakî Ağası Mehmet üzerine bir yazı kaleme almıştır. Böylelikle Kürtçe basını, Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları topraklarda tarihi şahsiyetlere dayanan yüce anlatılarla toplumun bu topraklara dair tasavvurunu daha da güçlendirmeyi, bu bağlamda Kürt ve Kürtlerin yaşadıkları toprakların hem hal olmasını sağlamayı amaçlamıştır.

Bu tarihi anlatılarla, Kürtlerin ve yaşadıkları bölgenin yüceltilerek bilinçaltında oluşturulmak istenen pozitif kimlik anlayışını, Kurdistan Gazetesi'nin bazı sayılarında yayımlanan Mem-u Zîn kitabında da görmek mümkündür. Öyle ki dergi, bu manzum hikâyenin sadece bir aşk öyküsü olmadığını, Kürtler ve yaşadıkları topraklar için ehemmiyetli olduğunu belirtmiştir (Bedirhan, 1991j: 6-7). Nitekim kitap Arap, Gürcü, Rum, Acem² ile dört bir yanı çevrili toprakların bir kale gibi olduğunu vurgulamıştır. Akabinde de bu toprakları bir cennet olarak tasvir etmiştir (Hanî, 2015, 51):

*“Arap ülkesinden Gürcistan’a dek
Kürdistan yıkılmaz kale gibi tek!
Kürtler dört bir yanda kalmıştı kenar
Rumla Acem ona olmuştu hasar
Cennet Kürdistan’ı her iki taraf
Kaza oklarına olmuştu hedef”*

Benzer şekilde Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi de “Gelî Welatîya-Ey Yurttaşlar” metninde Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları toprakları, dünyada eşi benzeri olmayan, güzel yaylaları ve hoş havasıyla adeta yeryüzü cenneti andıran bir yer olarak tasvir etmiştir (Şevki, 1998a: 22). Kurdistan Gazetesi ise “Kürtlere” başlıklı yazıda, Kürtleri doğulu halkların en yiğidi, en zekisi, en çalışkanı, üzerinde

² Farslılar ve Türkler kastedilmektedir.

büyüyüp yetiştikleri bölgeyi de kutsal topraklar olarak nitelemiştir (Kurdistan, 1991ü: 2).

Milli kimlikler inşa edilirken başvurulmuş en önemli araç; üzerinde yaşanan toprağı diğerlerinden daha fazla yücelten anlayıştır. Keza Kurdistan Dergisi'nin yazarlarından Ahmet Arif "Kürtler ve Kürdistan" başlıklı yazısında, pek çok meşhur dağlara, nehirlere, ırmaklara ve göllere sahip bölgeyi toprağı, dağları ve havasıyla şöyle yüceltecektir (Arif, 1919a: 34):

"Coğrafi durum itibariyle de Kürdistan bir hususiyet arz eder. Tarihi bir şöhrate haiz yüce dağlara ve temiz hava ve arazisinin güzel yeşillikleriyle diğer ülkelerden ayrılır."

Yüceliğı ortaya koyulan bu toprak parçasının mevcudiyetini koruyacak en önemli unsur ise insandır. Bunu da sağlayacak durum insanın vatansız yaşamayacağı algısıdır. Dolayısıyla bir halkın bütün nitelikleriyle hem hal olan Vatan'ın/toprağın, insan bilincinde somut bir kolektif bellek ve kimlik inşası olarak tezahürü sağlanarak, o toplumun varlığı için bu pozitif vatan düşüncesi bir yaşama amacına dönüşecektir. Öyle ki Abdurrahman Bedirhan, insanın tek başına yaşayamayacağını bunun için kendi varlığını ancak bir toplumda gerçekleştirebileceğini belirtir. Haliyle insan için önemli olan, içinde yaşadığı toplumun geleceğı için çalışmaktır. O halde insan olan, her şeyden evvel üzerinde yetiştığı, beslendiğı, havasını teneffüs ettiğı vatanını, fedakârca ve can siparane savunur. İkinci olarak mensubu olduğı cemiyetin geleceğı için gayret ederek her türlü menfaatini de o toplumun mutluluğundan bekler (Bedirhan, 1991h: 5):

"...Münferiden yaşamak insan için mümkün olamamasına ve bir cemiyete intisabla yaşamının mecburiyet-i tabiiyeden bulunmasına nazaran... Binaenaleyh, insan olan için de, en evvel o cemiyetin devam-ı bekasına çalışmakla.... O halde insan-ı hakikî olan adam, her şeyden evvel, üzerinde yetiştığı ve sayesinde tegaddî ve havasıyla teneffüs ettiğı vatanının muhafazasına cansiparene ve fedakârane gayret eder ve ikinci derecede olarak, mensubu bulunduğu cemiyetin bekasına gayret ederek her türlü menfaatını o cemiyetin saadetinden bekler."

Yani Kürtçe basında toprak, vatan algısı insan ile hemhal olmuş bir şekilde karşımıza çıkar. Nitekim Kurdistan Gazetesi'nde "Yurt ve Vatan" başlıklı Kürtçe bir yazı meseleyi şöyle izah etmiştir (Kurdistan, 1991q: 3):

"Yurt yani insanın vatanı öyle bir gövdedir ki, etki ettiği kimseler oranın insanlarıdır. Öyle olunca, bir vatanın insanları ne kadar güç sahibi olurlarsa, o vatanın toprağı ve ürünleri de o kadar güçlü olur."

Milli kimlik inşası sürecinde hayati önemi olanların başında tarihi bir toprak gelir (Smith, 2002: 22). Milli kimliğin ya da milliyetçiliğin tam olarak kendisini ortaya koyabilmesi için bir toprak parçasına gerek duyar. Öyle ki etnik gruplar kendilerini yalnızca ortak bir dil, geçmiş ve akrabalıklarla değil belki de bunlardan da önemli olan bir toprak parçası ile özdeşleştirirler. Yani ortak bir toprak parçasına sahip olma fikri milliyetçilik retoriği açısından önemlidir (Özoğlu, 2005: 19). Öyle ki toprak unsuru 1900-1920 yılları arasında çıkmış süreli yayınlar dikkate alındığında Kürt kimliği ve milliyetçiliğinin de ana unsurlarından birisi olarak milliyetçilik taleplerinin meşrulaştırıldığı bir öge olduğu ortaya çıkmaktadır.

3.1.2. Tarih, Tarihi Şahsiyetler ve Mekânlar Üzerine Temellenen Kimlik ve Siyaset Düşüncesi

Bir toplum var olan veya oluşturduğu milli tarihini, tarihi şahsiyetlerini, vatanını, gelecek kuşaklara aktarabildiği sürece kendi varlığını daim kılar. Aksi takdirde bir başka tarih içinde yok olmaya mahkûm olur. Bu tarih yazımı ise, olumlu ve yücelik belirtisi gösterir. Bu yönüyle tarih, kimlik inşasında önemli bir güç olarak karşımıza çıkar. Özellikle aktarılan milli tarih, toplumda milli ruh heyecanının ortaya çıkarılmasında muazzam bir etkiye sahiptir. Öyle ki Jîn Dergisi'nin yazarlarından Halil Hayalî, kaleme aldığı yazıda Kürt tarihine değinmeden önce tarihin milli duyguları ortaya çıkarmasındaki ehemmiyetini şöyle ifade etmiştir (Hayalî, 1987: 3):

"Geçmiş, bir güç hazinesidir. Milli damarlarına oradan avuç avuç yaşam feyizleri akıtamayan halklar, milli mücadelelerde pek çabuk yorgunluğa uğrarlar. Onların mücadelelerinden elde edecekleri pay, tutsaklık zinciridir. Vay o toplumun haline ki geçmişinden uzaklaşmaya eğilim gösterir! Ataların yaptıkları, yüce hareketlerin

anlatılmasında ve oluşturulmasında, günümüz etmenlerinin pek çok üstünde bir kapsam ve etki düzeyine sahiptir. Geçmiş, tarihtir; milli tarihin olaylar hakkında torunların gözleri önüne uzattığı her satır, milletin geleceğine doğru atılmış birer şevk ve heyecan köprüsüdür. Ataların milli tarihin sayfalarını dolduran övgülerine ve yüce hareketlerine yönelik olmayan torunların yaşam yolunda alacakları sonuç, aşağılık varlıklarını, zamanın kendilerine hazırladığı yok olma çukuruna doğru titrek adımlarla sürüklemeye mahkûm olmaktan ibaret kalır.”

Yazarın vurgulamış olduğu bu yok olma kaygısından dolayıdır ki, mezkûr dönemdeki Kürtçe dergi ve gazeteler pek çok sayılarında Kürt tarihine, tarihi şahsiyetlerine, mekânlarına dair yazılara olumlu anlamlar yükleyerek yer vermişlerdir.

Dolayısıyla; Osmanlı’nın son dönemlerinde Kürtçe basınında entelijansiyanın ve siyasilerin, Kürt kimliğinin inşasında köklerini kadim bir tarihe dayandırma inancında olmaları bize milliyetçilik kuramları içerisinde etno-sembolcü yaklaşımının özelliğini gösterir. Daha önce değindiğimiz gibi Kürt kimliği inşasını kadim bir tarihi sürece dayandırma görevini üstlenen Kurdistan Gazetesi 8. sayısında Kürtlerin, yaşadıkları bölgenin tarihi hakkında hiçbir şey bilmediklerini, bu nedenle bundan sonra gazetede kısaca bölgenin tarihini ve Bedirhan Beyin atalarını yani Azizan tarihini yazacağını belirtmiştir. Bu minvalde gazete, “Cezire-i İbni Ömer” olarak bilinen Cizre’nin, peygamberden iki yüz sene önce Abdülaziz bin Ömer El-Bargamidi tarafından inşa edildiğini, bu şehri Halid bin Velid soyundan gelen Botan aşiretinden Süleyman Beyin 680’de yönettiğinden bahsetmiştir. Sonrasında Bedirhan Bey, Botan beylerinin tarihini yazmaya başlamıştır. İlk olarak Botan devletinin kurucusu olan Halid Beyoğlu Süleyman Bey’e değinmiştir. Daha sonra sırasıyla Abdülaziz Bey, Seyfeddin Bey, Mecdüddin Bey, İsa Bey, Bedreddin Bey, Ebdal Bey ve İzzeddin Bey’i anlatmıştır. Selefleri arasında Bedreddin Bey’in yerinin daha bir görünür olduğunu çünkü onun hükümdarlığını bey, ağa, büyük ve küçük ayrımı yapmadan adaletle yönettiğinden bahsetmiştir. Ayrıca gazete, İzzeddin Bey’in ise Timur Leng karşısındaki politik zekâsını ve cesaretini, kendi âlimlerine karşı ise şefkatini ve merhametini övmüştür (Bedirhan, 1991f: 7-9):

“Timur Bey Cizre ve Mardin’i işgal etmek için pek çok askerini sınırlara gönderdi. İzzeddin Bey, bu kadar çok askere karşı savaşmanın yıkım olacağını gördü. Timur Bey’in karşısına çıktı. Timur Bey’de bu durumdan memnun oldu... ve askerlerini geri çekti. Fakat İzzeddin Bey, Timur Bey divanına çıkarken yanında bir Şeyhi de götürür. Bu Şeyh döner dönmez Timur’un kötü ve düşman olduğunu söyler. Bunu duyan Timur, Şeyh’in elini bağlayıp kendisine gönderilmesini ister. Ancak İzzeddin Bey kendi Şeyh’ini düşmanına teslim edecek kadar vicdansız değildi. Timur’a kulak asmadı... Timur Bey ne kadar askeri varsa Kürdistan’a gönderdi...”

Kurdistan Gazetesi 9. ve 11. sayılarında ise Ebdal Bey, İbrahim Bey, Şeref Bey, Bedreddin Bey, Şah Ali Bey, Şah Ali Bey oğlu Bedir Bey (Bedirhan, 1991p: 6-8), Mehmed Bey oğlu Mehmed Bey, Kek Mehmed Bey oğlu Aziz Bey ve Ebdal Bey oğlu Mehmed Bey’i anlatmıştır (Bedirhan, 1991r: 9). Burada Bedir Bey’in oldukça zeki ve adaletli birisi olduğu ifade edilmiştir. Gazetede ayrıca zamanın padişahı Sultan Süleyman’ın Bağdat’a ve diğer pek çok yere yaptığı seferlere Bedirhan Bey ve arkadaşları askerleriyle katıldığı, bu seferlerde birçok yiğitlik/cesaret nişanı aldıkları belirtilmiştir (Bedirhan, 1991p: 6-8).

Kurdistan Gazetesi 20. sayısında da Kürt topraklarından ve Kürtlerin ecdadından bahsederek hafızalarda olumlu bir imaj ile Kürt kimliğini yeniden şekillendirmeye çalışmıştır (Kurdistan, 1991ğ: 6-7):

“Askerimiz, milletimiz ömürleri cihad yaparak geçti. Vatanlarını, evlatlarını ve namuslarını korumak için kendilerini feda ettiler. Ecdadımız uykularını, rahatlıklarını terk ettiler, vücutlarını her türlü şeye hedef gösterdiler, bize büyük, verimli, bereketli bir vatan bıraktılar. Bizim saadet ve istikbalimiz için kendilerini feda ettiler. Ömürleri sınırlarda geçti, bu sınırlarda kılıçları yastıkları, toprak ve taş yatakları oldu. Bugün bu askerlerin torunları, onların evlatları çalışkandır, yine yiğittir, kendi ecdatlarının kanlarına sahiptirler.”

Metnin devamında Gazete; Kürtlere, yiğit ecdadına, güzel topraklarına, bu topraklar için kendini feda eden şehitlerine sahip çıkmaları gerektiğini belirterek; Kürt kimliğini, bu kadim ve yiğit tarih ile harmanlamaya çalışmıştır.

Yine Jîn Dergisi'nin yazarlarından Emin Feyzi'nin de, Kürt tarihinden Baban Hanedanlığının askeri başarılarını kaleme alırken, milletin belleğinde olumlu bir Kürt kimlik algısını oluşturmaya çalıştığını görmek mümkündür (Feyzi, 1988: 6):

“Baban Kürtlerinin himmet dolu pazıları birer yiğitlik gürzü, milli duygu ve gayretle dolu olan göğüsleri de sindirme gücünün birer siperiydi. Onlar bulundukları savaşların hiçbirinde gayret ve kahramanlığın gereklerini yerine getirmekte kusur etmemiş olan halkların önde gelenlerindendi. Denilebilir ki, Baban paşalarının egemenliği altında bulunan Süleymaniye ona bağlı olan yerler, 600 yıldan beri doğudan gelen saldırılara karşı yıkılmak bilmez bir istihkâm niteliğindeydi.”

İşte buraya kadar anlatılanlar dikkate alındığında, kimlik tasavvurunda olumlu bir perspektif çizilerek kolektif bellek üzerinden etkili olmaya çalışıldığı görülür. Bu kimlik inşasında en önemli araçlardan biri olan tarih yazıcılığı ile Kürt kolektif belleği üzerinden kimlik oluşumunun zemini hazırlanır. Öyle ki bu tarihi anlatıda köklü bir geçmişe vurgu yapılarak, Kürt soyu; İslam tarihine mal olmuş bir komutana dayandırılarak ve tarihi şahsiyetler yüceltilerek gerçekleştirilir.

Bu durum tıpkı Almanlar ve İngilizler arasında geçen şu tarihi anekdota benzer: Birinci Dünya Savaşında entelijansiya eliyle Alman halkının üstün olduğu inancı ve kuvvete tapma fikri iyice yerleşti. Tarih yazımı bu kuramlar, yavaş yavaş fakat çok büyük ölçüde milletin ruhuna sızdı ve mistik işleyişli dogmalar halini aldı. Alman, Tanrının kendini dünyayı yeniden düzenlemek ve onu işleyip yararlanmakla görevlendirdiğine giderek daha da inandırıldı. Bu inanç zamanla öylesine güçlendi ki; donanmalarının küçük ve henüz hazır olmadığını bilmelerine rağmen Alman imparatoru savaş ilan etti (Bon, 1998: 10). İşte bu, tarih yazımının milli ruhun hareketlenmesindeki gücünü gösterir.

Dolayısıyla yaşanmış kadim bir tarih üzerinden, bellekte olumlu bir kimlik portresi çizilip milli ruhun ortaya çıkarılması sağlanabilir. Keza Kurdistan Gazetesi'nin 13. ve 14. sayısında uzun bir yazı ile Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgenin son hükümdarı Bedirhan Bey anlatılmıştır. Bu yazıda şunlara değinilmiştir (Bedirhan, 1991s: 8-11; Bedirhan, 1991ş: 6-11): Bedirhan Bey 1835'te bölgeye hâkimdi. Bir kaç yıl öncesinde Mehmed Ali paşa isyanını bastırmak ve pek çok

askeriyle sultan Abdülmecid'e hizmet etmek için sefere çıktı. Fakat geri döndüğünde bölgenin Osmanlı memurları tarafından rüşvet ve zulüm ile tahrip edildiğini gördü. Bunun üzerine yönetimi tekrar eline alarak memurların Kürt halkına zulmetmesine son verdi. Bu adaletli ve güvenliği sağlayan yönetiminden dolayı Hakkâri de, Bedirhan Bey'in yönetimi altına girdi. İşte bu durumdan rahatsız olan Osmanlı tarafından atanan valiler, Bedirhan Bey'e bağlı yerlere etki ve nüfuz edemediklerinden Bedirhan Bey'in nüfuz ve bağımsızlık sınırlarının genişlediğine, bu durumun devletin başına bela açacağına dair iftira atarak Sultan Abdülmecid'e haber yolladılar. Bunun üzerine otuz bin düzenli askeri, 15 bin milis gücü, 40 top ile Osmanlı yönetimi Bedirhan Bey üzerine yürüdü. Her iki taraftan pek çok zaiyatlar verildi ve Bedirhan Bey'in ordusu dağıtıldı. Sultan, Bedirhan Bey'i İstanbul'a getirterek Rumeli'ye vali yapmak istese de bu teklifi Bedirhan Bey kabul etmedi. Şam'a gitmek için izin istedi. Sultan, Bedirhan Bey'e "Beyler Beyi" ünvanı vererek Şam'a gitmesine izin verdi.

Osmanlı merkezi güçlendirme girişiminin bir sonucu olarak Bedirhan Bey, bölgede kendi otoritesinin sarsılmasından dolayı isyan etmiştir denilebilir. Kürt tarih yazımında ise, Bedirhan Bey'in isyanı, vali ve bürokratların otoritelerinin zayıflaması ve kendisine atılan iftiralarından kaynaklandığı belirtilmiştir. Bunun sebebi ise Bedirhan Bey'in bölgedeki adaletli ve Kürt halkının güvenini sağlayan yönetim anlayışından kaynaklandığı vurgulanmıştır. Bu örnekler tarihi yeniden okuma biçimiyle, tarihi şahsiyetler yüceltilerek olumlu bir tarih anlatımına dayanan kimlik oluşumunun sağlanmaya çalışıldığını göstermektedir.

Böylece; bu kimliğin varlığı argümanlarını bir taraftan olumlu anlam yüklenen bir tarihe dayandırma inancı üzerine kurulurken, diğer taraftan da kadim bir geçmiş üzerinden mevcudiyeti ispatlanmaya çalışılır. Daha önce değindiğimiz gibi Kurdistan Dergisi'nin yazarlarından Emin Feyzi'nin, Kürtlerin Medlerden geldiğini, Medlerin yaşadığı bölgenin Kürt topraklarının ta kendisi olduğunu belirterek kadim olan bu tarihle Kürt kimliğinin mevcudiyetini ortaya koymaya çalışması buna iyi bir örnektir (Feyzi, 1919b: 153-154).

Yazar bir başka yazısında da, Kürt kimliğinin herhangi bir başka kavimden çıkmadığını, köklü bir tarihinin olduğunu ima ederek Kürtlerin Medlere dayandığını Kürt kelimesinden yola çıkarak ispatlamaya çalışmıştır. Keza Feyzi, Mehmed Mihri Hilav gibi yazarlar, Kürt isminin kökenine dair sahih olmayan çok sayıda iddianın olduğunu belirtmişler. Mesela yazarlar, İran kavminden yiğit olan kimselere Kürt denildiğini veya Kürtlerin Arap beylerinden Amr bîn İbn Amîr'in soyundan geldiğini söyleyenlerin var olduğunu³ belirtmesine karşın (Mihri,1919c: 22-23; Fevzi, 1919a: 112) Kürt isminin aslında Asurlar tarafından verilmiş olan dağ manasına gelen “Ordhu” kelimesinden türetildiğini, zamanla bu kavramın “Horduh”, “Hord” olarak dönüştüğünü ve Kürtçe eserlerde yerini aldığını ayrıca bu kelimelerin Yunan aydınları tarafından da kullanıldığını belirtmişler. Nihai olarak yazar, dönüşen Kürt kelimesinin Medlerden geldiğini ifade etmiştir (Feyzi, 1919a: 112-113).

“Kürdistan’ın mühim bir kısmı olan “Medya” arazisinde Kürtler “Mad” ismiyle yâd olunurlardı. Daha sonra barbarlık Kürd ismiyle terkîn olunarak “Kürdman” denilmeye başlandı. Zamanla o da tahrife uğrayarak “Kürdmand” “Kürdmanç” isimleri söylenir oldu. El-yevm Kürdistan’ın ekser mahallerinde Kürd yerine Kirmanç denilmesi zikr olunan sebepten dolayıdır.”

Hakeza Kurdistan yazarlarından Ahmet Arif ise Kürtlerin kökenine dair tartışmayı şöyle ele almıştır (Arif, 1919a: 33):

“Hazreti Nuh’un evlatlarına dayanan Kürtlerin, Aryanilere mensup oldukları bazı tarihçiler tarafından iddia edilse de Yunan muharrirlerinden Ksenefon’un Seyahatnamesine göre milattan dört yüz sene evvel şimdiki Mamuratül-Aziz (Elazığ) ve Diyarbakır’ın her tarafında Kürtlerin yerleşik bulunduklarını teyit ediyor. Yunan eserlerinde –Kurduh– diye ifade edilen Kürtler her halde zan edildiği gibi İranlıların bir şubesi değil belki üç bin senelik bir tarihe mâlik büyük ve bağımsız bir millet olduğu “Hakayık-ı Tarihiye”de bulunuyor.”

Bunların yanı sıra Jîn Dergisi’nin yazarlarından Kamuran Ali Bedirhan da, kaleme aldığı bir yazısında, Kürt milletinin köklü bir geçmişinin olduğunu

³ Genelkurmay belgelerinde ise Kürtlerin kökenine dair dört kuramın olduğu belirtilir (GBKİ, 1992: 12-13): “Kardu, Haldi ve Gürcüler’le münasebeti bulunan yerli bir ırk teşkil ettikleri, İranî asıldan geldikleri, Arap kökene dayandıkları, Orta Asya’dan göçmüş Turanî bir boy oldukları.”

göstererek, Kürt milletinin varlığını kadim bir geçmişe dayandırmıştır ve milli bir kimlik ruhunu ortaya çıkarmaya çalışmıştır (Bedirhan, 1985a: 5):

“Albert Male’ın Oskar Man’ın ve bütün felsefe tarihinin köklerinin ilk çağlardan beri gelişip boy attığını kabul ettikleri Kürt milleti, her şey bir yana, insanlığa Selahaddin Eyyubi’yi vermiş olmak meziyetiyle kudret ve değere sahiptir.”

Böylelikle Kürt entelijansiyası Kürt milletinin varlığını kanıtlama adına Kürt tarihini müstakil kadim bir geçmişe dayandırarak ispatlamaya çalışırlar. İşte bu müstakil tarihin oluşumunda önemli rol oynayan şahsiyetler aslında Kürt halkının belleğinde milli ruhu hareketlendirecek en önemli araçlardır. Nitekim mezkûr dönemde Abdullah Cevdet gibi pek çok entelijansiyayı etkileyen Gustave Le Bon’un dediği gibi bir milletin zihin yapısı sadece o milleti oluşturan, yaşayan bireylerin sentezini değil aynı zamanda onun oluşumuna katkıda bulunmuş olan sayısız ataların sentezini temsil eder. Bu yüzden bir milletin yaşamında belirleyici rol oynayanlar yaşayanlar değil ölümlerdir. Onlar milletin yaratıcıları ve gidişatın bilinçdışı devrimci güçleridir (Bon, 1998: 141). Bu tarihi şahsiyetler topluma mal edilerek milli bir bilincin yaratıcısı olabilmeleri için şişirilmiş ve aşırı duygulardan etkilenen kitleleri elde etmek amacıyla yazarın tarihi kişilikler üzerine şiddetli iddialar, ateşli ifadeler sarf etmesi gerekir. Yani yazar göre tarihi şahsiyetlerin görünürdeki özellik ve üstünlükleri her zaman abartılmalı ve büyütülmelidir (Bon, 1997: 46). Dolayısıyla kimlik inşasının en önemli yollarından biri kimliği kadim bir tarihe dayandırmak ve halktan olan önemli şahsiyetleri zihinlerde yücelterek sıcak tutmaktır. Bu durumun farkında olan Kürtçe basını da, tarihi Kürt şahsiyetleri olumlu bir suretle işleyerek kolektif bellekte kimlik oluşumunu gerçekleştirmeye çalışırlar. Nitekim Kurdistan Gazetesi’nin 15. sayısında yer verilen “Selahaddin Eyyubi” başlıklı Kürtçe yazı bu perspektifle ele alınabilir. Öyle ki bu metinde Kürt kökenli ünlü komutanın, Eyyubî devletini nasıl kurduğunu, hak ve adaletle devleti nasıl idare ettiği anlatılarak Selahaddin Eyyubi yüceltilmiştir (Kurdistan, 1991k: 8-9):

“Bilgili, erdemli, yiğit, yardımsever Selahaddin Eyyubî, o kadar düşmanını da kendine hayran bırakıyor. Şu ana kadar dahi bütün dünya, Müslüman, Müslüman olmayan onu övüyor... ki Alman padişah Şam’da Selahaddin’in Türbesini ziyaret

ederek makamının büyüklüğünü gösterdi. O cesur, adil ve merhamet sahibiydi... Allah'tan diliyorum ki Kürtlerden iki üç insan daha bu sultan gibi çıksın..."

Aynı gayeye hizmet etmek için Rojî Kurd da Selahaddin Eyyubi'ye sayfalarında yer verecektir. Dergide, örnek alınacak bu önemli Kürt şahsiyetinin, Kürt halkının belleğinde oldukça olumlu çağrışımlar bırakarak ele alındığını görmekteyiz. Nitekim bu komutanın Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgenin merkezi noktalarından biri olan Tikrit şehrinde Kürt emirlerinden Eyyüp isminde asil bir kişinin soyundan geldiği ve siyasi, askeri dehasının yanında adaleti gözeten bir Kürt Müslüman olduğu belirtilmiştir. Akabinde bu tarihi şahsiyet hakkında şu not düşülmüştür (Bedirhan, 2013c: 274-276; Bedirhan, 2013d: 289-291):

"Selahaddin-i Eyyübî, eşi dünyada nadir gelen büyük devlet adamı ve hükümdarlarından biridir. Kahramanlık, adalet, şeref gibi üç güzide haslet onun şahsında toplanmıştır. Yaptığı şeyler insanın güç ve kudretinin üstündeydi. Papaların teşvikiyle Müslümanları katletmek için saldırıya geçen haçlılar bile onun her bakımdan sahip olduğu faziletleri hayranlık ve takdir ile anmışlardır. Kürtlük, İslam'a en yüksek derecede hizmet eden, haçlıların müthiş saldırıları karşısında onu sarılmaktan kurtaran, İslam'ın haysiyetini dünyaya duyuran yüce bir kişinin kendisine mensup olmasından her dakika iftihar eder. Ve yine iftihar edebiliriz ki, Selahaddin'in namını yücelten yalnız Kürtlük değil bütün Müslümanlık, hatta çoğu kez bütün insaf sahibi insanlıktır."

Ayrıca derginin ilk sayısının kapağında Selahaddin-i Eyyubi'nin, ikinci sayısında da Kürt Emirlerinden Kerim Han Zend'in, üçüncü sayısında ise Bedirhanzade Hüseyin Paşa'nın fotoğrafına yer verilmiştir. Aynı zamanda, bu tarihi şahsiyetler hakkında Kürt halkının hafızasında olumlu bir kimlik portresi çizilmiştir. Mesela dergi "Meşhurların Hayatı: Bedirhanî Hüseyin Paşa" başlıklı yazısında, Hüseyin Paşa hakkında şunlara değinmiştir (R.K., 2013a: 284-285):

"Merhum Hüseyin Paşa, Allah'ın kılıcı ile silahlanmış Halid bin Velid hazretlerinin mübarek soyundan, Kürdistan'ın son Botan emiri Bedirhan Paşa'nın oğludur. Hüseyin paşa din ve devletine hizmet etmeyi varlığının en esaslı ve gerekli vazifesi olarak gördüğünden o yaşında bile tebaası olduğu devletin yaşadığı talihsizliğe karşı canı ve kanyla mücadele etmek istemiştir. Derhâl Adana'ya gitmiş ve oradan

üç yüz bin Kürt köylüsü toplayarak savaşa katılmıştır. Mübarek gazada hayatını feda edercesine cidden harikalar yaratmış; kahramanlık ve fedakârlığın en değerli ve parlak örneklerini göstermiş ancak kendisi de birkaç yerinden yaralanmıştır. Cihat yoldaşları olan Kürtlerden üç binden fazla şehit bırakarak İstanbul'a dönmüştür. Fedakârlığına karşın söz verilmiş olan iyiliğin esirgenmesiyle (malları gasp edilince) Kürdistan'a dönmüştür. Ancak II. Abdülhamid yönetimi Kürdistan'da bulunması emniyetli bulunmayarak zorla iadeleri istenmiş (sonrasında) Taiife sürülmüş. II. Meşrutiyetle vatan ve kavmine hizmet için devletine Kürtlükten sadık ve etkin bir unsur yetiştirmek suretiyle canlılık vermiş ve Kürdistan'a gitmiştir. Hayatının son nefesine kadar bu kutsal amacın peşinde koşmuş. Vicdanın zevkini ve hayatının saadetini yalnız Kürtlüğün ilerlemesinde aramıştır.”

Yine Jön Türklerin ve 1908 devrimiyle iktidara geçen İttihat ve Terakki'nin temelini oluşturan İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nin kuruluşunda etkin rol oynayan, Askeri Tıbbiye Okulundan mezun olan Kürt entelijansiyasından Doktor İshak Sükûti'nin Kürtçe basını tarafından, toplumun hafızasında örnek bir tarihi şahsiyet olarak kodlanmaya çalışıldığı görülür. Öyle ki Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi'nin yazarlarından Ahmed Cemil, Tıbbiye'nin düzenlediği etkinliğe katıldıktan sonra II. Meşrutiyetin olumlu havası içerisinde kaleme aldığı yazıda İshak Sükûti'yi, Kürt dağlarına özgürlüğü getirme mücadelesi veren ilk şehit biçiminde Kürtlerin hafızasına tarihi bir not olarak düşmüştür (Cemil, 1998c: 4):

“Evet, özgürlüklerin bu görkemli binası, Cenab-ı İshak'ın eğilip yetiştiği en büyük beşik olmuştur. İshak, Kürdistan dağlarına kadar ulaştırmaya çalıştığı özgürlüğün feyizli soluklarını, ancak hikmetli olan bu yüce okuldan almıştı. Kürdistan, özgürlüğün kurban bayramının kendi payına düşen ilk şehit ve kurbanı olmak üzere, İshak Sükûti'yi millete armağan etmiştir.”

Böylece milli bir bilincin şekillenmesinde tarih ve tarihi kişiliklerin ne kadar önemli bir malzeme olduğunun farkında olan Kürt entelijansiyası, bunu yazılarında oldukça etkin bir şekilde vurgulamışlardır. Keza Abdullah Cevdet “Bir Kürd” mahlasıyla Kurdistan Gazetesi'ne gönderdiği mektupta, Asya kavimlerine göre üstün niteliklere sahip olan Kürt kavminin hafızasında tarihi Kürt şahsiyetlere yer vererek milli bir uyanışın hızlandırılabilceğini şöyle ifade etmiştir (Cevdet, 1992: 64):

“Benim araştırma ve incelemelerime göre Kürt kavmi Asya kavimlerinin en zeki, en iyi huylu ve en yeteneklilerindendir. Bu iddiamı etnografya (uygarlaşma tarihi) araştırmaları doğrular... Bu milletin uyanışının hızlanmasının bazen bir iki kişiye borçlu olduğunu bilmezler. Özellikle içlerinden Fuzulî gibi şair, Selahaddin-i Eyyubî gibi asker yetişen Kürt kavmi neden aydın düşünceli sayıca küçük bir grubun kültür ve bilimiyle aydınlanmasın? Dünyada hiçbir şey kaybolmaz. Yaratılış alanında varlığını kanıtlamış bir atomu yok etmek olanaksız olduğu gibi anlayış âlemine sunulan bir düşüncenin de kesin olarak kaybolması kesinlikle olanaksızdır. Bir cisim üzerine inen bir darbenin o cisim üzerinde atomsal değişmeye neden olması nasıl kaçınılmaz ise bir milletin anlama bilincine çarpan bir düşünce darbesinin de etkisiz kalması olanaksızdır.”

Salih Bedirhan ise, Kürtlere seslenerek mevcudiyetlerini devam ettirmek ve ilerde bir devlet olmak için tarihlerini ve tarihi şahsiyetlerini öğrenmelerini sağlayacak bir kitap yazmaları gerektiğini belirttikten sonra (Kürtlere bu konuda zayıf olduklarını ima eden sorular yöneltip) Kürtlerin büyük âlimlere, şairlere ve komutanlara sahip olduğunu şöyle göstermeye çalışmıştır (Bedirhan, 2013f: 190-191):

“Ey Kürtler siz biliyor musunuz? Ne kadar âlim ve okumuş, şair ve vefat etmiş büyük yetenekler bizden de çıkmıştır? Lakin biz isimlerini bilmiyoruz. Kıymetlerini bilmiyoruz. Onlarda zamanla çıkmışlar. Başka kavimler sahiplenmiş... Mesela kıymetli büyük âlimlerden Şeyhülislam Ebusuud, Melayê Cizîri (Şeyh Ahmed), Melayê Goranî, Hariri. Mesela büyük şairlerden Nalî, Herîqî, Kurdî, Ahmed-i Hanî, Şeyh Rıza, Hacı Kadir, meşhur İbnü'l-Esir, Ebû Elf... Hepsi Kürtlükten gelmiş ve Kürtler hiçbir zaman onları bilmiyordu... Yazılı bir tarihimiz yoktur... Büyüklerin ayıbı da budur. Mesela Büyük ve yetenekli kişilerden biri de Selahaddin-i Eyyubî'dir. Bizden biridir ve biz onu tanımıyoruz. Dünya âlem onunla iftihar ediyor. Biz bu ismin bilgisinden ve haberinden muzdaribiz.”

Rojî Kurd yazarlarından Hezal ise “Dedelerimizin Tarihi-Çağımız-Gelecek” başlıklı Kürtçe yazısında, Kürt ve Ermeni halkının kökeninin Asurlara dayandığını, İslamiyet'i kabul edenlere Kürt, kabul etmeyenlere ise Ermeni denildiğini, Müslüman olan Kürtlerin zamanla kimliklerini Arap adetleri arasında kaybettiklerini yalnızca dillerini koruyabildiklerini iddia etmiştir. Daha sonra Kürtler'in Rumî

(Osmanlı) yönetiminin altına girdiğini Osmanlı ile aynı dine mensup oldukları için bir kimliklerinin de Osmanlı olduğunu fakat kendi Kürtlük kimliklerinin ise zayıfladığını belirtmiştir. İşte bu nedenden dolayı yazar, Kürt halkının diğer milletler gibi mevcudiyetini koruması ve devamını sağlayabilmesi için dillerini geliştirmesi, tarihini ve büyük tarihi kişilikleri öğrenmesi gerektiğini söylemiştir (Hezal, 2013: 122-124):

“Ey kardeşler, geçmişteki pek çok şey gereklidir ki biz dedelerimizin kanının tarihini bilmeliyiz, şimdiye kadar her kim büyüklerini, dedelerini öğrenmezse ölüdür. Bugün Osmanlı ve İslam yönetimi altında Arap, Rom, Ermeni bütün halklar iç içe karışmamış ki büyüklerinin kanını biliyorlar, çalıştılar tek tek önden gittiler, biz gariban Kürtler geride kaldık. Ne birlik, ne okumuş, ne de kitap görmediler; yalnızca Kürtler bir şey olamadılar. Dilsiz, kitapsız kalırsak, çalışmazsak bu yolda tamamen yok olacağız, karanlığa gömüleceğiz.”

“Modanî H” mahlasıyla Halil Hayalî de, Kürtlerin mevcudiyetinin korunması ve devamının sağlanmasının Kürt tarihinin ve tarihi kişiliklerinin öğrenilmesiyle gerçekleştirilebileceğini, bunun içinde Kürtlerin kendi diliyle okuması ve yazması gerektiğini belirtmiştir. Akabinde Kürt şair Hacı Kadiri Koyi’nin şu dizelerine kulak verilmesini istemiştir (Modanî H, 2013: 159):

*“Eğer bir Kürt atalarının tarihini bilmezse
Yalnızca belirli bir grup tarihini bilirse
Kürt Selahaddin ve Nureddin
Aziz olan Cizre ve Muş ve Van
Sonunda değerli Kürtlerin Arzusu
Lakin deftersiz, yazısız fanidir.
Kitap ve defter ve tarih ve kâğıt
Eğer Kürtçe olmazsa dil anlamsızdır
İmam ve Şeyh ve Bey ve Padişahımız
Mahşere kadar adı ve şanı-şöhreti kalacaktı.”*

Bu maksata hizmet için Hetawî Kurd Dergisi de, Kürtlere, Kürt tarihinden, Baban beylerinden Abdurrrahman Paşa, Şah Abdülkerim Han Zend, Sait Paşa, Babanzade Asım Bey, İsmail Hakkı Bey gibi önemli Kürt şahsiyetleri hakkında bilgiler vererek milli duyguların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Keza Gustave Le Bon’un dediği gibi bir millet sadece belli bir zamanda kendisini oluşturan canlı bireylerden değil aynı zamanda onun ataları olan uzun bir ölümler silsilesinden

meydana gelmektedir. İşte yaşayanlardan daha fazla sayıda olan ölümler, yaşayanlara nazaran halk üzerinde daha çok etkiye sahiptirler. Onlar uçsuz bucaksız bilinçdışı sahasında hüküm sürerler; karakterin ve zihnin bütün belirli işleri bu görünmez imparatorluktan çıkar. Bir millet dirilerinden daha çok ölümleri tarafından yönetilir. Bir millet ancak ve ancak onlar tarafından meydana getirilir. Yüzyıllar boyunca düşüncelerimizin, duygularımızın ve dolayısıyla da tutum ve davranışımızın hareket ettirici gücünü onlar yaratırlar (Bon, 1998: 25). İşte Kürtçe basını tarafından Kürt tarihinin öğrenilmesi ve yazılı hale getirilmesi bu maksada binaen ehemmiyet arz eder.

Kürtçe basını, milli tarihin öğrenilmesini ve yazılı bir hale getirilmesini bir milletin kendi varlığını devam ettirmesi ve unutulmaması için zaruri bir durum olarak görmüştür. Bu durum aynı zamanda Kürt entelijansiyası tarafından Kürt milli bilicinin nasıl şekillendirmesi gerektiğinin farkındalığını gösterir. Hetawî Kurd yazarlarından Zehavizade'nin de dediği gibi, milli tarihini layıkıyla araştırıp ve sayfalara geçirerek koruyan herkes, milletin gelişmesine ve ilerlemesine katkıda bulunmuş olurlar. Böylelikle millilik duygusunun güzelliğini de gözlemler. Bu nedenledir ki, Kürtler de kendisinde zuhur etmiş, iftihar edilebilecek muazzam fatihlerini, büyük kumandanlarını, âlimlerini ve şairlerini kaleme alarak milli kurtuluşlarını sağlamalıdır (Zehavizade, 1914: 7-8).

Dolayısıyla bir milletin varlığını ortaya koyması ve devamını sağlayabilmesi için tarihi kahramanlarını, ilim adamlarını, edebiyatçıların, şairlerini vb. büyük şahsiyetlerini tanımalı ve sonraki nesillere örnek bir kimlik oluşturabilmek için de olumlu bir imajla bu zatların tarih sayfalarında yer alması sağlanmalıdır. İşte bu minvalde meseleyi ele alan Kurdistan Dergisi'nin yazarlarından Mehmed Mihri, eğitimden yoksun olan Kürt milletin mevcutiyetini koruyabilmesi için büyük tarihi şahsiyetlerin, tarih sayfalarında olumlu anlamlar yüklenerek ele alınması gerekliliğini şöyle ifade etmeye çalışmıştır (Mihri, 1919e: 25):

“Kürdistan’da maarif yayılmadığı için ulu ermişleriniz sayılan ve ehil olan eğitimcilerimiz sınırlıdır. Bu hal ise milletler için büyük bir eksikliklerdir. Fakat bu eksikliğin telâfisi için Kürt milletin, kadim geçmişinden şimdiye kadar yetiştirdiği

dahi âlimler (İbnü'l-Hacib, İbnü'l-'Alah, Süleyman el-Kürdî, Ahmed bin Haydar, İbn Ademler gibi) bilinmeyen edebiyatçılar (Beytuşi, Berdeşani, Haziri, Ceziri, Nudhi, Hânî, Kürdî, Nalî, Rızalar gibi) ve meşhur tarihçiler (İbn Esir, İbn Halkân, Selahaddin Eyyûbî ahfadından Ebu'l-Feda, İbn el-Hâc, Şerefhanlar gibi) şarkın en güzide, en mümtaz, en maruf adamlarıdır. Bu gibi zatların isim ve resimleri Kürt milletinin tarih sayfalarını süslemeli ve yaratılış kabiliyetleri ve kavrayışları her zamanda ve her mekânda bilinmelidir. Hali hazırda Kürtlerin ulemaları, edebiyatçıları, hatipleri, hekimleri ve hukuk şinasları, Asya'da mevcut olan diğer milletlere nispeten değil belki en büyük ve en tanınan milletlerin meşhur olan büyüklerine nispeten eğer üstün ve büyük olmazlarsa onlara mutlaka eşit olabilirler.”

Bundan dolayıdır ki, kolektif belleğin ve kimliğin inşasında tarih yazımının önemine değinen Salih Bedirhan Kürt entelijansiyasına tavsiyelerde bulunarak, Kürtlerin geçmişten bu yana yiğitlikleriyle bilinmelerine karşın unutulmaya yüz tuttuklarını, bunun bir nedeninin de okuma ve yazma oranının düşük olmasından dolayı Kürt tarih yazımının noksanlığından kaynaklandığını ifade etmiştir (Bedirhan, 2013a: 286-287):

“Kürt, geçmişinde öyle büyük ve muazzam âlimler, dahiler, şairler ve yazarlar yetiştirmiştir ki, bugün elde yazılı ve kitaplaştırılmış bir tarihi olmadığından bir Kürt nazarında Kürtlük kadar unutulmuş ve meçhul kalmıştır.”

İşte bu yüzden Abdurrahman Bedirhan, Kürt tarihinin ve kimliğinin yüceliğini tekrardan geri kazanmanın yolu, başkasına umut bağlamaktansa kendi cevherinde bulunan yani kendisinde gizli olan, kendi çabaları ve zekâlarıyla yetişmiş bilginleri ile gerçekleştireceğini anlatmıştır (Bedirhan, 1991m: 1-5):

“Allah’a şükür, sizin içinizde, kendi çabalarıyla ve kendi zekâlarıyla yetişmiş üstat bilginler vardır. Onlarda okuyacağınız ve onlardan dinleyeceğiniz gerçeklerle, mutlu durumun elde ediliş yöntemini ve tarihinizi süsleyen geçmişteki dönemlerinizin ikbalini geri getirmenin yollarını düşünün. Bireysel olarak, toplu olarak ne yaparsanız yapın kendinizin yapacağını bilin!

*Sana senden gelir bir işte ancak, yardım gerekliyse
Ümidini kes zaferden, başkasından yardım gerekliyse”*

Bu sese kulak veren Kürtçe basını, Kürt diliyle yayımlanan ve yayımlanacak olan kitapların haberlerini yapmaya önem vermiştir. Nitekim Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi'ne Kürt diliyle yazılmış kitapların basılacağı müjdesini telgrafla bildiren Prinççizade Feyzi Bey, Aktepli Abdurrahman Efendi'nin Kürt diliyle bir tarih yazmakta olduğunu bildirmiştir (K.T.T.G., 1998c: 23).

Jîn Dergisi tarafından yayımlanan Kürd Talebe Hêvi Cemiyeti'nin bildirisi de bu durumun farkında olarak, Kürt milli kimliğinin zihinlerde yer edinmesini sağlamak için tarih yazımını gaye edindiğini şöyle vurgulamıştır (Jîn, 1988d: 11):

“Kürt milletinin kendi seçkin nitelik ve özelliklerine uygun şerefli bir konuma ulaşması için, Asur yıllıklarında, Medya ve Part anıtlarında, Arap, Türk ve özellikle de İran tarihlerinde uzun ve şerefli bir tarihsel yaşama sahip bulunan Kürdistan'ın ve bir takım dinsel ve siyasal kurumların ya da zorba ve askeri otoritelerin tasallutundan uzak kalabilmiş olduğu dönemlerde, kendi gelenek ve görenekleri ve kendi eğilimleri sınırları içinde adaletli ve kültür sever hükümetler kuran Kürt milletinin ihmal edilmiş ve unutulmuş olarak kalmış bulunan “milli tarih”ini toplama olanaklarını hazırlamak da, derneğin temel amaçlarındanıdır.”

Ayrıca Salih Bedirhan “M.S. Azizî” mahlasıyla, Kürtçenin daha iyi okunması ve yazılması için Arap alfabesinin tercih edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu yeni tarz alfabeyle okuma ve yazma niteliklerini oluşturduktan sonra ise, en önemli olan adımın bir Kürt tarih kitabının yazılması olduğunu şöyle ifade etmiştir (Azizî, 2013: 270):

“Okuma ve yazma esaslarını oluşturduktan sonra en büyük vazife muhterem ve faziletli Dr. Abdullah Cevdet Bey'in önerdiği gibi Kürt tarihidir; bu önemli, etkin ve hayati bir çalışmadır.”

Keza Salih Bedirhan bir başka yazısında, yazılı bir tarih kitabından yoksun bir milletin yok olmaya mahkûm olduğunu ve hakkını savunamayacağını haliyle sağır ve dilsiz bir insandan farkının olmadığını şöyle belirtmiştir (Bedirhan, 2013a: 286):

“Kürtlük nasıl unutulmasın ve nasıl batıl düşüncelere ve reddedilmeye hedef olmasın? Maddi ve manevi varlığını tarif edecek yazılı ve kitaplaştırılmış bir tarihi

yoktur. İçinde bulunduğumuz şu yokluğa bulaşmış durumumuz hâkimin huzuruna gelir haklar iddia eden sağır ve dilsiz bir insana benziyor.”

Tam da bu noktada Abdullah Cevdet, insanın geçmiş ve gelecek belleğini her daim yeniden inşa eden tarihin, milli kimliği oluşturmada önemli bir unsur olduğunu ve halkın geçmiş ve geleceğini belirleyen bu tarih yazımından yoksun olan milletin hiç yaşamamış hükmünde olacağını belirterek Kürtlerin kendi tarihini yazıya dökmede cesaret göstermesi gerektiğini vurgulamıştır (Cevdet, 2013a: 241-242):

“İster yazıyla ister eylemle olsun, dünyada hiçbir büyük eser yoktur ki büyük bir cesaret ve yiğitliğin yardımıyla meydana gelmemiş olsun. Kürt gençlerine bu prensibi şiddetle arz ederim. Hafıza meselesi fertlerde ne ise tarih de milletler için odur. İnsan hayatı ve hatta hayvan hayatı hafıza hazinesinin devamlı olarak zenginleşmesiyle ortaya çıkar ve devam eder. Yani tamamıyla unutulmak denilen hastalığa tutulan insan, bir bitkiden, dağlarda rüzgârın estiği yöne yeşil yapraklarını eğen bir ağaçtan farksızdır. Bir milletin mükemmel yazılmış bir tarihi yoksa o millet kendisine de sahip değildir. Kendi kendisine sahip olmayan milletler köle olur, başkalarının malı olur. Geleceğin tarihine dedim. Evet, milletler geçmişlerinin tarihlerinden daha önemli olarak bir de gelecekteki tarihlerine sahip olmalıdırlar. Daha doğrusu milletler geçmiş tarihlerinin sahibi, gelecek tarihlerinin ise kölesi olmalıdır. Bir milletin gelecekteki tarihi o milletin idealidir.”

Cevdet’in tarih yazımına biçtiği rol; Bilgin’in “kolektif belleğin kolektif kimlik üzerinde belirleyici olduğu kadar kolektif kimlik de kolektif belleği inşa eder” formülasyonuna benzer. Cevdet göre, yazılı tarih, geçmişi belirleyen olduğu kadar geleceğin ideal tarihini de belirler. Haliyle oluşturulması arzulanan tarihsel olayların istenilen tarzda ele alınması, geçmişin ve geleceğin hayali bir gerçeklik olarak inşasını gerçekleştirilmeye yönelik çabalara dayanır. Burada inşa edilmek istenen ise, toplulukta hâkim olan gruplar tarafından yazılan tarihtir. Yani yazılan tarih topluluğun kolektif kimliğinin inşasına hizmet eder. Bellek (geçmişin mirası) bir yandan kimlik inşasının etkili bir faktörü iken, diğer yandan kimlik inşasının bir sonucudur. Dolayısıyla kimlik ve bellek birbirinin şekillenmesinde etkilidir.

Öte yandan milli duyguların ortaya çıkarılmasında rol oynayan tarih yazımının ve tarihi şahsiyetlerin olumlu anlamlar yüklenerek ele alınmasının yanı

sıra önemli bir araç da mekânlardır. Bir toplum için tarihi öneme sahip olan kişilerin kendi topraklarında belli başlı mekânlarla (mezarlar, türbeler, sokaklar, meydanlar gibi) sembolik bir hal alması, o toplumun mensup olduğu kimliğin de hafızalarda her daim yer edinmesini sağlar. İşte bu durum toplum için vatanın topraklarına kazınmış bir nişan yerine geçer. Bu tıpkı “Antuvan’ın, Sezar’ın katilleri aleyhine halkı kışkırtmak için ilmi söylevler söylemeğe gereksinim duymadan yalnızca halka Sezar’ın vasiyetnamesini okuması ve ölmesi” gibidir (Bon, 1997: 63). Dolayısıyla diyebiliriz ki; yaşayanların ruhu, ölülerin ruhundan teşekkül eder. Aramızdan çekilip gitmiş olanlar mezarda değil toplumsal kimliğin ruhunda bulunurlar (Bon, 2016: 118). Böylece kitlelerin belleğini ekileyen mezar taşları toplumlarda hayal etme gücünü sağlayarak milli ruhun depresyonunu ortaya çıkarır. Öyle ki Ahmed Şevki’nin “Ey Yurttaşlar” başlıklı Kürtçe yazısında, Kürtlere seslenirken vatanları uğruna şehit olan atalarının binlercesinden birinin dahi isminin meydanlara verilmemesinden yakınmasını böyle okumak mümkündür (Şevki, 1998a: 21)

Jîn Dergisi’nin yazarlarından Süleymaniyeli Tevfik’in de, bazen bir mezar taşının dahi milli duyguları nasıl okşadığını vurgulayan şu cümlelerini bu minvalde değerlendirmek mümkündür (Tevfik, 1985b: 3-4):

“Milli geleneklerin tarihçesi peşinde neler çektim! Eski kentlerin mezar taşlarını okumak merakına düştüm. Kur’an-ı Kerim’in bulunduğu yere bizzat gittim. Orası türbeydi. Orada el yazması olan büyük boy bir Kur’an-ı Kerim rahlede duruyordu. Açtım, sağdan birkaç Arapça, Farsça tarihler olaylar, doğum tarihleri yazılıydı. Bunlar içinde gözüme ilişen bir parça elimde olmadan beni haykırıyordu. O parçada, Şeyh Şehabeddin Efendi hazretlerinin 940 tarihinde dünyaya gelen oğlunun, “adaletli, bilgin ve bilgi doğrultusunda davranan hükümdar İsmail Paşa oğlu İskender Paşa’nın adaletli dönemden iyimserlik ümidiyle hayırlı evlat olması dileği” idi. İşte bazen bir taş parçası, bir halkın yaşam serüvenini mitolojik tarihlerden daha açık biçimde belirler. Ümit ederim ki o taş hala bulunmaktadır ve o Kur’an-ı kerim de o türbede korunarak kalmıştır.”

Benzer şekilde Jîn’in yazarlarından Yamülkîzade, Süleymaniye’deki “Girdî Seyvan” adındaki mezarlıktan esinlenerek aynı isimle kaleme aldığı yazısında

mezarların milli duyguların depreşmesinde ne kadar önemli bir araç olduğunu vurgulamıştır (Yamülkîzade, 1985: 8):

“Sonunda atamın ve ninemin mezarlarının yanına vardım. Onların mezarlarının dibine diz çöküp hıçkırdığım zaman, yaşamımda en mutlu bir günümü yaşadığım kanısına varırdım. Üzerimde sallanan erguvan dallarına derdimi anlatan kuşlar, Fatiha’ mı dinler ve sanki benimle birlikte içlerinden dua ederlerdi. Ben saatlerce orada suskun kalırdım. Ellerimi gökyüzüne doğru kaldırarak yaratıcımdan, mezardaki insancıklar için ve atalarım için rahmetler dilerdim. Onların ruhundan milletimin ve milliyetimin yükselmesi için yardım diler ve bu konuda içten ve dosdoğru niyetlerle çalışacağıma söz verirdim. Sonra da, Kürt’ün geçmişini anımsar ve şimdiki duruma bakar ve geleceği düşünerek oradan dönerdim.”

Dolayısıyla mezar, türbe, sokak, meydan gibi mekânlar somut olarak insan bilincinde geçmiş ve gelecek arasında önemli bir köprü vazifesi görür. Bu mekânlar, milli ruhun peyder pey canlanmasını tetikleyerek milli duygunun muhafazasını sağlar. Böylelikle bu atmosferle bireyin geçmişine ve geleceğine dair bellek inşası gerçekleştirilir.

Sonuç itibariyle geçmiş ve gelecek tarihe sahip olduğunu ortaya koyamayan veya halkını buna inandıramayan bir toplum, kendi mevcudiyetini öteki karşısında koruyamaz. İşte böylesi bir gerçekliğin farkında olan mezkûr dönemdeki Kürtçe süreli yayınlar, olumlu bir imajla ile Kürtlerin müstakil kadim bir tarihe sahip olduğunun vurgusunu yaparak, bu köklü tarihin ana gövdesini oluşturan tarihi şahsiyetlerini ele almıştır. Yayınlar, ayrıca Kürt tarih yazımının önemine ve Kürt tarihinin varlığını en somut haliyle gösteren mezar, türbe gibi mekânlara değinerek, Kürt halkının belleğinde milli ruhun hareketlenmesini sağlayıp olumlu bir kimlik imajı oluşturmaya çalışmıştır.

3.1.3. Mit-Efsane ve Özel Günler Üzerinden İnşa Edilen Kimlik ve Siyaset Algısı

İnsan bilincinde iz bırakan alışkanlıklar, gelenekler, görenekler, mitler, efsaneler, anılar, semboller, inançlar gibi değerleri saklama, hatırlama ve hatırlatma

yeteneği olan bellek, bir toplumun varlık sebebidir. Belleksiz bir toplum kimliksiz varlığa dönüşür. Bellek inşası ise, icat edilerek veya doğal olarak karşımıza çıkar. Yani bellek, toplumsal olarak inşa edilebilir. Bu da kolektif belleği oluşturur. Haliyle inşa edilen kolektif bellek, efsaneler, özel günler gibi araçlar vasıtasıyla hatırlanılması istenilen tarzda ele alınarak gerçekleştirilir. Tabi burada oluşturulan bellek, kimliği yücelterek, yaşanılanları olumlu şekilde ele alarak, haklılaştırarak kimlik inşasını etkiler. İşte böylesi bir durumu mezkûr dönemdeki Kürtçe dergilerin, Kürt kimliğinin varlığını ortaya koyma, milli kimlik ruhunu hareketlendirme maksadıyla mitleri/efsaneleri, milli özel günleri olumlu bir imaj ile ortaya çıkararak sağladıklarını görmek mümkündür. Öyle ki Jîn Dergisi'nin yazarlarından Halil Hayalî, “Kurdîyê Bitlîsî” mahlasıyla efsanelerin ve tarihsel olayların, halkların kökeninin saptanmasında önemli rol oynadığını belirterek, Kürt tarihinin izahatında büyük payı olan “Dehak Efsanesi”⁴ başlıklı yazısıyla Kürt milletinin insanüstü güçlerle nasıl ortaya çıktığını anlatmıştır (Hayalî, 1985a: 7):

“Dehak adlı bir Arap fatihi var. İran'ı istilâ eden bu zalim, iki omzundaki yılanları beslemek için her gün dört kişinin beynini çıkartıyor. Bu işin görevlisi, verdikleri kayıpları bir ölçüde azaltmak için, günde iki kişinin beyni yerine iki koyunun beynini koyuyor ve kurtardığı iki çaresizi çevredeki dağlara kaçırıyor. Dağlara sığınan bu adamlar çoğalıyorlar. İşte bunlardan Kürt milleti meydana geliyor.”

Efsanenin devamında zulüm ve istibdada tahammül edemeyen Kürtlerin, ezeli tutkunu oldukları özgürlük ve egemenliğe kavuşmak üzere nasıl milli kurtuluş

⁴ Çalıştığımız 1900-1920 arası dönemde çıkartılan Kürtçe süreli yayınlarda, Kürt milletinin ortaya çıkışı yalnızca “Dehak” efsanesi üzerinden anlatılmıştır. Fakat Ebu Hanife Dineverî'nin “*el-Ahbâr et-Tıval*”, Ebu Hüseyin Ali b. Ali el-Mesudi'nin “*Müruc'üz Zeheb ve Maadin'il Cevahir*”, Ebu Hasan Ali b. Hüseyin Mesûdî'nin “*Murûc ez-Zehap*”, Abdullah b. Abdülaziz bin Muhammed el-Bekrî'nin “*el-Mesâlik ve'l-Memâlik-el-Kübra*”, Firdevsi-i Tusi'nin “*Şehnamesi*”, ilk Kürt tarihi kitabı niteliğine sahip Bitlisi Şeref Han'ın “*Şerefname*” adlı eserlerinde bu efsaneyle birlikte aynı zamanda şu tür efsanelere de değinildiği görülür (Bitlisi, 2012: 61-63; Akt. Biçer, 2017: 17-19, 51-52, 60, 82-83; Akt. GBKİ, 1992: 12):

- “Kürtler, Allah'ın üzerlerindeki perdeyi kaldırıp, görünür kıldığı bir cin topluluğudur.”
- “Dev ile insanın evliliğinden Kürtler doğmuştur.”
- “Davutoğlu Süleyman'ın mülkünü çalan münafık şeytanlar onun cariyeleriyle cinsi temas kurarlar. Allah Süleyman'a mülkünü geri iade edip, şeytandan hamile kalan bu cariyeleri de gönderince, Süleyman: “Onları dağlara ve vadilere sürün” dedi. Sonra onları annelerine göre gruplara ayırdı. Birbirleriyle evlendiler ve çoğaldılar. Böylece Kürt soyu ortaya çıkmış oldu.”

mücadelesi verdiği anlatılarak pozitif bir kimlik inşası gerçekleştirilmeye çalışılmıştır (Hayalî, 1985a: 7):

“Efsanenin geriye kalan bölümüne gelince bir gün demirci Kave’nin iki çocuğunu birden kaldırıyorlar. Bunu haber alan baba, meşin önlüğünü bir bayrak yapıyor, bağıra çağıra sokakları dolaşıyor. Sonunda taşan milli kin ve nefretin karşısında zulüm ve keyfi yönetim layık olduğu cezayı buluyor. Dehak öldürülüyor. Fereydu’n tahta çıkarılıyor ve millet kurtuluyor.”

Yazar, Kave’nin önderliğinde Dehak’e karşı 31 Ağustosta kazanılan mücadeleden dolayı bugünün, o zamandan bu yana Kürt halkı için “Milli Kurtuluş Bayramı” adıyla kutlandığını, bu geleneğin hala sürdüğünü şöyle belirtmiştir (Hayalî, 1985a: 8):

“İşgalcileri ülkeden kovup çıkarmaya çalışmakla vatanın kurtuluşunu göçe tercih eden, milli galeyana bayraktar olan demirci Kave’nin yönettiği savaş hareketleri ile umduklarına kavuşmuşlar ve yurtlarını bağımsızlığa kavuşturmuşlardır. Her millet, tarihinde bu gibi büyük olaylara kaynaklık eden günleri özel gün kabul eder ve tantanalı törenlerle kutlar. Gerçektende, yılın 31 Ağustosuna rastlayan Kurtuluş günü, layık olduğu önemle kabul edilmiş ve her yıl Ağustosun otuz birinde Demavend’de Milli Kurtuluş adına bayram yapılmıştır.”

Jîn Dergisi’nin ilk sayısında Halil Hayalî tarafından yazılan bu “Dehak Efsanesi”, aynı derginin son sayısında Memduh Selim tarafından “Kave Özel Günü- 31 Ağustos” başlıklı yazısıyla kaleme alınırken (Selim, 1988b: 5-4) yine aynı sayıda “Kave Hakkındaki Tarihsel Fıkra” başlıklı bir yazı ile benzer şekilde ele alınmıştır (Jîn, 1988e: 6).

Bu efsanenin aynı dergide pek çok kez ele alınmış olması, Kürt toplumunun belleğinde insanüstü bir şekilde meydana gelen Kürt milletinin zalim ve baskıcı bir yönetime karşı yiğitçe başkaldırarak milli kurtuluşunu nasıl gerçekleştirdiğini sıcak tutmaktadır. Böylelikle Kürt kolektif belleğinde üstün niteliklere dayanan pozitif bir kimlik çizilmeye çalışılmıştır. Öyle ki Halil Hayalî bir başka yazısında, “Dehak Efsanesi”ni göstererek efsanelerin milli kimliğin belirlenmesinde en önemli araç

olduğunu izah etmiştir ve bu efsanenin milli Kürt kökenine ilişkin en güçlü efsanelerden biri olduğunu söylemiştir (Hayalî, 1985b: 2-5; Hayalî, 1985c: 2-4).

Keza Halil Hayali, efsanelerin bir milletin varlığını ortaya koyduğunu şöyle izah etmiştir (Hayalî, 1987: 7):

“Milli efsanelerin, bugünkü ve hatta geçmişteki kavimlerin köklerine ilişkin tam bir açıklık ve kesinlikle karar verilmesini sağlayabilir. Milli efsaneler, sanıldığı gibi uydurma birer hayal değildir. Her efsane içinde yaşadığı milletin kim bilir kaç yüzyıl önce meydana gelmiş herhangi bir sosyal olayının, sonraki kuşakların elinde sürekli olarak bozula bozula ve değiştirile değiştirile ya da aynen bize kadar ulaşmış hatırlatıcı bir anıdır. Onun söylentileri arasında, gözetleme bakışını aydınlatacak birçok tarih kırıntıları vardır.”

Milli kimliğin mevcudiyetinin belirlenmesi ve korunmasında etkili ve itici bir güç olan efsanelerin yanı sıra milletler, icat edilmiş ya da doğal olarak meydana gelen özel günleri belirleyerek, hatırlayarak, hatırlatarak ve yaşayarak milli kimliğe olan bağlılığı kolektif bellekte daim kılmaya çalışır. Nitekim Jîn Dergisi de, Kürtlerin sahip olduğu ve unutulmaması gereken bu milli günleri şöyle hatırlatma gereği duymuştur (Jîn, 1986b: 2):

“Milletlerin milli, dinsel, sosyal gibi birkaç türlü özel günleri vardır. Kürtlerin milli günleri de, Kave'nin Dehak'ın zulmünü kırdığı gün, Selahaddin-i Eyyubî'nin doğduğu ve sultan olduğu gün ve bunlara benzer günlerdir. Dinsel günlerimiz ise bilinmektedir.”

Benzer şekilde Memduh Selim de Milli Kurtuluş Bayramını, “Kave Özel Günü” ve “Kave Milli Günü” olarak Kürt milli tarihinde silinmez bir çizgi olarak okuyuculara hatırlatmaya çalışmıştır (Selim, 1988b: 5-6). Yine Jîn Dergisi bir başka yazısında da Kave'yi “milli kahraman”, zalim olan Dehak'a karşı başkaldırdığı günü de “Kürtlerin Milli Özel Günü” (Jîn, 1988e: 6) şeklinde tanımlayarak kolektif bellekte yer edinmesini sağlamaya ve milli kimliğin mevcudiyetini ispatlamaya çalışmıştır.

Ayrıca Memduh Selim bir başka yazısında bir milletin kendi varoluşunu anlamlandırabilmesi, milli bir heyecan ve ruh yaratabilmesi için, milli günleri

saptamanın, yaşamanın, yaşatmanın ve hatırlatmanın zaruri bir görev olduğunu şöyle izah etmiştir (Selim, 1987c: 5-7):

“Milletler için önemli olan milli özel günlerdir. Bunlar milli yaşamda birer durak yeri, birer aşamadır. Bugünlerde milletler için, kendi varlıklarını anlama fırsatı vardır. Başka günler çalışan, kişisel yaşamın kaygıları ile uğraşan insanlar “milli gün”de yüce milli kişilik ile en yüksek düzeyde ilişki içinde olurlar. Milli ruh o gün kendini gösterir ve adeta bir sınav geçirir. Yüksek eserler yaratmak için şairler nasıl bir heyecana muhtaç iseler, milletlerin ruhunda da öyle bir heyecan yaşamalıdır. Böyle özel günler, milli heyecanın gücünü karakter haline getiren idmanlardır. Bu yüzden milli günleri yaşatmak hakkımız ve ödevimizdir. Tarihin bize bağışladığı bu haktan yararlanmak için özel günlerimizi saptamak gerekir. Tarihsel bir millet olmak bakımından, özel günlerimizi bilmek görevimizdir. Özel günlerimizi belirleyelim ve onları milli yaşamımızda yaşatalım. Kendilerini pek az tanıyan ve başkalarına da az tanıtan Kürtler de tarihte ve günümüzde ne olduklarını öğrensinler. Millet olarak yaşamamız için kesinlikle gereklidir.”

Sorgulamadan, tahlil gücünden ve aklın kontrolünden uzak bir toplumun istenilen surette tahayyül etmesini sağlamak oldukça kolaydır. İşte hayal etme gücü, kurgulanan veya yaşanan bir olayla etki altında bırakılan böylesi bir toplumun belleğinde gerçekleştirilen milli kimliğin üzerine inşa edildiği efsane, gerçeğinden ayırt edilemeyecek kadar canlılık belirtisi gösterebilir. Keza milli özel günler de bu bağlamda ele alınabilir. Gustave Le Bon’un dediği gibi kitleler, bir dereceye kadar, uyuyan bir insana benzerler. Uykuda yargılama yeteneği durduğundan, zihinde bir takım hayallerin yerleşmesi çok kolay olur. İşte bunun içindir ki, olayların olağanüstü güzel ve efsaneye benzeyen yönleri daima onların üzerinde etkili olur. Mucizeler ve efsaneler gerçekte uygarlıkların asıl destekçileridir. Tarihte gerçeklerden daha fazla rol oynamışlardır. Gerçekte olmayan gerçek olana üstün gelmiştir (Bon, 1997: 60). Dolayısıyla bu durumun farkında olan mezkûr dönemdeki Kürtçe dergiler, mitlere ve özel günlere milli Kürt ruhunu hareketlendirme, Kürt milletin mevcutiyetini ortaya koyma ve devamını sağlama adına yer verdikleri görülür.

3.1.4. Kolektif Belleğin ve Kimliğin Oluşumunda Belirleyici Bir Tarihsel Vaka Olarak Mağduriyet

Gruplar arası ilişkilerde mağdur olmak avantajlıdır, kimsenin karşı çıkamadığı bir takım meşru haklar içerir. Bu; mağdurların meşru gücüdür. Mağdur durumu tescil edilen kişi veya grup, sürekli alacaktır. Mağduriyet oyunu sürdüğü sürece, alacakları da asla bitmez. Bu nedenle gruplar arası çatışmalarda, mağdur olmayanlar da dâhil herkeste kendini mağdur grupta, azınlık konumunda gösterme eğilimi vardır (Bilgin, 2007: 246). İşte bu mihvalden hareketle Tanzimat ilanıyla beraber merkezi idareyi güçlendiren Osmanlı'ya karşı, Kürt beyleri mağdur edildikleri algısıyla isyan etme meşruluğunu kendilerinde bulmuşlardır. Bu durum beylerin zorunlu olarak merkeze çekilmesine neden olmuştur. Böylelikle merkeze çekilen beyler mağduriyetlerini kurdukları çeşitli dernek, parti, gazete ve dergi vasıtalarıyla dile getirmişlerdir.

Nitekim daha önce de değinildiği gibi kurucusu Midhat Bedirhan olan, Mısır'da yayına başlayan, ilk Kürtçe gazete niteliğine sahip Kurdistan Gazetesi, Sultan Abdülhamid'in baskısından dolayı 6. sayıdan sonra Abdurrahman Bedirhan tarafından İsviçre'ye taşınmıştır. Bu süreçte Abdurrahman Bedirhan, gazetenin kapatılması ve abisi Midhat Bedirhan'ın geri çağırılması için kardeşlerine baskı yapıldığını ama kendisinin buna rağmen mücadele edeceğini Sultan Abdülhamid'e yazdığı dilekçede şöyle ifade etmiştir (Bedirhan, 1991b: 2-4):

“İstanbul’da bulunan biraderlerimin tazyikiyle Midhad Bey’in celbi mümkün olabileceğine dair... Osman paşa “efendimiz ferman buyururlar ise, Midhat Bey’in burada bulunan biraderlerini darb ve katl ile tahvîf ederim; onlarda şu eziyetten kurtulmak üzere Midhat Bey’i geri Çağırırlar” deyu... İstifsar-ı hatır zınında saika-i şefkat vehamiyetle Dersaadet’e gelip doğruca Maybeyn-i hümayun-ı mülûkânelerine müracaat eylemiş olan biraderim Ali Bey kulları dahi dört gün kumandanlık dairesinde tevkîf olunduktan başka, ikinci bir ihanet ve hakaret olmak üzere, Ebülheva’nın dest-i mel’anet peyvestisini öpmeksizin salı verilemeyeceğini kendisine resmen tebliğ olunur... Ebülheva gibi habîsin tesir-i nüfuzuyla, kanunun icrasız ve adaletin mefkud ve zulmün hükümferma olduğu memalik-i şahanenize artık avdet

etmeyerek, hayatımı millet-i İslamiyenin istihsal-ı selamet ve saadetiyle efrad-ı alemizin hukuku-ı mağsubelerinin istihlasına hasredeceğim maruzdur.”

Daha sonra Kurdistan Gazetesi’nin 7. sayısında söylemini daha da sertleştiren Bedirhan Bey, kendisini geri getirmek için kardeşlerine yapılan baskının netice vermeyeceğini şöyle ifade etmiştir (Bedirhan, 1991d: 2):

“Biraderlerimin şu suretle işkence altında bulundurulması, beni İstanbul’a getirtmek için, fikir ve azmimden sarfinazar ettirmek maksadına mübtenî ise, Allah’a kasem ederim ki şu tedbir, azm-ü sebatımı takviyeden başka bir şeye hizmet etmez.”

Yine Abdurrahman Bedirhan Kürtçe bir yazısında, Kurdistan Gazetesi’nin kardeşi Mikdat Bey tarafından çıkarıldığı zaman padişahın engeline takıldığını bundan dolayı Mısır’da yayımlanmaya başlandığını ancak tüm bu baskı ve mağduriyetlere karşın kardeşinden devraldığı bu gazeteyi vatanı ve milleti için devam ettireceğini ifade etmiştir (Bedrihan, 1991t: 5):

“Padişahın mülkünden çıkıp yabancı topraklara geldim ki bu hizmeti vatanım ve milletim için yerine getireyim... Ben onun mülkünden çıktım ki bu gazeteyi Kürt gençleri için çalıştırabileyim.”

Metnin devamında bu mağduriyet ile kendi meşruluğunu kabul ettirerek bir kimlik inşasını şöyle gerçekleştirmeye çalışmıştır (Bedirhan, 1991t: 7):

“Bu gazete ile genç Kürtlere doğru yolu göstermeye çalışıyorum. Rom⁵, Türk dağlarında çalışıp büyük okullar yaptı. Hükümet Kürtlerden para alıyor, Türkler için harcıyor. Gariban Kürtler bu hükümetin esiridirler. Bunun sebebi hünkârın çevresindeki Çingenelerdir. Yazık Kürt halkına, diğer milletlerin akıl verenleri daha fazladır, diğer milletlerden geri kalmışlar. Ben Allah’a yalvarıyorum, bundan böyle Kürtler aklını başına alsın, ağır uykudan uyansınlar. Onlarda ilim sahibi olsun... Diğer milletler kadar büyük olsun. Zaten Hz Peygamber buyuruyor ki; insan dünyası için hiç ölmeyecekmiş gibi çalışmalı ve ahreti için sabah ölecekmiş gibi çalışmalı.”

⁵ Rom: Osmanlı Devleti. Kürtler arasında Osmanlı Devleti olarak kullanılan bir kavramdır. Kürtlerin Osmanlı Devleti’ne Rom demelerinin nedeni, Osmanlı Devleti’nin kurulduğu bölge olan Anadolu’nun bir zamanlar Roma İmparatorluğu’nun elinde olması ve o devletin bölgelerinden biri olmasıydı (Bozarslan, 1991: 21).

Benzer bir şekilde Babanzade İsmail Hakkı da “Kürtler ve Kürdistan” yazısıyla, meşrutiyet öncesinde Sultan Abdülhamid yönetimini düşüncelere karşı baskıcı olmakla itham ederek, yönetimin Kürt halkının hem düşüncesine hem de diline yaptığı baskıyı eleştirmiştir. Bir halkın dilini yasaklamanın o halka yapılan en büyük zulüm olduğunu şöyle belirtmiştir (Hakkı, 1998b: 10-11):

“Hükûmet-i sabıka alel’utlak adüvv-i fikir iken, Kürt kavmi hakkında hem adüvv-i fikir, hem adüvv-i lisan olmuş idi. Akvam-ı sairenin yalnız kafasını kesmeğe çalışmış idi. Bir tazyîk-i daimî kafayı vâkıa sersem kılar; fakat kat-ı lisan, bir milleti hem ebkem, hem sersem eder. İşte bizce zulmûn en acısı, en ta’mir kabul etmez tahribat icra eden budur.”

Kurdistan Gazetesi ise, Tanzimat ile başlayan merkezi güçlendirme süreciyle birlikte Sultan Abdülhamid’in atadıkları memurların bölgeyi adaletli bir şekilde yönetmediğini, böylelikle Kürtleri mağdur ettiklerini iddia ederek merkezi baskının milli uyanışı daha da belirgin hale getireceğini savunmuştur (Kurdistan, 1991u: 5):

“Ey Kürtler! Şunu iyi bilin ki eğer yurdunuzda başınızdaki memurlar adaletten uzaklaşırlarsa yurdunuz elinizde kalmayacaktır. Şimdi Kürdistan da diğer yurtlar gibi Türklerin, Abdülhamid’in ellerindedir, başınızdaki memurları Abdülhamid gönderiyor. Ancak Kürdistan’ın sahibi Kürtlerdir. Kürdistan bir düşmanın saldırısına uğrarsa, uğrunda ölecek olanlar Kürtler olacaktır. Oranın toprağını Kürtler kazıyor, oranın ağaçlarını Kürtler diyor, padişahın başınıza gönderdiği memurların paralarını Kürtler ödüyor. Bu nedenle Kürdistan sizindir. Öyle olunca bilmeniz gerekir ki yurdunuzdaki memurlar zulmederlerse yurdunuz elinizden çıkacaktır.”

İşte Kürtçe basının bu mağduriyet durumundan yararlanıp kendi milletine yapılanı daha da ön plana çıkararak öteki üzerinden bir kimlik mevcudiyetini ortaya koymaya çalıştığını, aynı zamanda Kürt halkının belleğine bu durumu bilinçli bir şekilde işlediğini görebiliriz.

Öyle ki Kurdistan Gazetesi’nin 27. sayısında mağduriyet algısıyla Kürtlere milli bir bilinç aşılamaya çalıştığını görmek mümkündür (Kurdistan, 1991ş: 1-2):

“İşte bu kadar yıldır Türklere hizmet ediyorsunuz, ne iyilik gördünüz? Hükümetin şu kadar zulmüne karşılık bir nişan ya da bir rütbe aldığınız zaman kendi mağduriyetinizi unutuverirsiniz! Bu hükümetin uğrunda, bu kadar Kürt savaşta öldürüldüler; ancak şuana kadar hiçbir Kürt insanı kendi vatani için hiçbir gayret sarf etmedi! Sanki yabancıların hizmeti için yaratılmış gibi bir halimiz var! 500 yıl önce yurdumuzda hiçbir Türk yoktu! Bu Türklerin hepsi Turan’dan yurdumuza gelmişler! Ve yurdumuzda bize hükmediyorlar!”

Dolayısıyla mağduriyetin, milli kimlik inşasında itici bir güç niteliğine sahip olduğu söylenebilir. Bu yüzden Kürt entelijansiyası, Kürt milli duygularını ortaya çıkartabilmek adına pek çok biçimiyle mağduriyet algısını kaleme almışlardır. Keza Abdurrahman Bedirhan Kurdistan Gazetesi’nin 8. sayısında Kürtlerin, Kürt tarihi hakkında hiçbir şey bilmediklerini bu yüzden biraz Kürt tarihinden ve atalarından yani Azizan tarihinden bahsedeceğini belirtmiştir (Bedirhan, 1991f: 7). Akabinde; gazetenin 13. ve 14. sayısında Bedirhan Bey tarihi üzerine bir yazı yazmış. O yazıda Bedirhan Bey’in bölgede nasıl bir adalet sağladığı, Kürt halkını Osmanlı Devleti’nin ve o devletin memurlarının zulmünden nasıl kurtardığı, Osmanlı paşalarının nasıl korkuya kapılıp kendisine karşı çıktıkları, Osmanlı ordusunun bölgenin üzerine nasıl yürüdüğü ve Bedirhan Bey’in Osmanlı ordusuna karşı nasıl savaştığı ve yenilgiye uğrayıp bölgeden çıkarıldığı ve sürgüne gönderildiği anlatılmıştır (Bedirhan, 1991s: 8-11; Bedirhan, 1991ş: 6-11). Bu tarih anlatısında konumuzu ilgilendiren yönüyle, Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgenin mağduriyet içinde olduğuna bu tahribatın ortadan kaldırılması için Bedirhan Bey’in çabasına ve adaletli yönetimine değinildiği görülmektedir. Kürt kimliği bir yönüyle mağduriyete maruz kalan alacaklı taraf olarak inşa edilirken, diğer taraftan Kürtlerin tarihi şahsiyetleri yüceltilerek adaletli yönetimlerine vurgu yapılır. Aynı zamanda merkezi yönetimin sebep olduğu bu tür mağduriyetleri bertaraf edecek bir çözüm önerisi olarak, eski yönetimin kimliğinin tesisine dayalı bir kimlik tasavvuruna işaret edildiği görülür (Bedirhan, 1991ş: 6):

“Bedirhan Bey 1841’de Kürdistan’ın yönetimini ele aldığı zaman orada görevli bulunan valiler ve memurların gözleri özellikle Allah’ın kullarının mallarına dikilmişti. Bunlar kimi zengin görülürse soyup sağana çevirmeyi ve her memur tereddüt edenleri birer tehlikeye düşürmeyi, süregelen ve süregiden bir gelenek

durumuna getirmişti. Bu nedenle her birisi atalarından ve babalarından edinerek bulundukları konumlarda halkın başvuru merci olan Kürt beyleri... Rumeli'ye sürgün edilerek... evleri, barkları darmadağın olmuş ve çöküp gitmiştir.”

Yani yazar, tarih yazımı ile Kürt kolektif belleğinde kodlamalar yaparak kimlik inşasını gerçekleştirmeye çalışmıştır. İşte bu kimliği ötekine kabul ettirebilmenin en önemli aracı olan mağduriyeti ön plana çıkararak meşru bir zemine dayandırmıştır. Öyle ki Abdurrahman Bedirhan tarih yazımında Kürtlerin cesur ve yiğitliklerinin yanında ezilmişliklerini, bölgenin tahribatını göstererek bir kimlik inşasının meşruiyetini sağlamıştır.

Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi'nin yazarlarından Süleyman Nazif ise, “İzmir Kürdistan Değil” başlıklı yazısında, İzmir milletvekili Seyid Bey'in mecliste yaptığı konuşmada, hükümeti, İzmir'e hizmet etmediği için eleştirdiğini ve “İzmir Kürdistan değildir” diyerek bölgeyi küçük düşürdüğünü, bölgeye hizmet edilmemesini doğal bir şeymiş gibi gösterdiğini belirten yazar o milletvekilini eleştirmiştir. Akabinde yazarın, bölgenin Osmanlı yönetimine girmeden önce yaşam koşullarının daha rahat olduğunu fakat Osmanlı idaresiyle beraber bölgenin sahipsiz bırakıldığını, yıkıldığını, bu topraklarda vahşet ve zulümlerin olduğunu vurgulayarak mağduriyet imajıyla bir alacaklı gibi milli bilincin inşasını bunun üzerinden kurmaya çalıştığını görmek mümkündür (Nazif, 1998a: 1-2). Yine aynı yazar “Kürt ve Kürdistan” yazısıyla da, Kürtlerin kendi tercihleri ile Osmanlı yönetimine katıldıkları günden beri özgürlüklerinden yoksun bırakıldıklarını, uygarlık ihtiyaçları için gerekli olan; hastalarına bakacak doktorlardan, haklarını savunacak hâkimlerden, köylerini birbirine bağlayacak yollardan, okullardan, hastanelerden kısacası dünyadaki varlığını yüceltecek, refah içinde yaşamayı sağlayacak kurum, kuruluş ve olanaklardan yoksun bırakıldığını bu yüzden Osmanlı'nın bekası için can veren, mücadele eden Kürtlerin uygarlık ihtiyaçlarının karşılanması gerektiğini belirterek bu mağduriyetten bir Kürt milli uyanışını sağlamaya çalıştığını görmek mümkündür (Nazif, 1998b: 1-2):

“Batının en büyük edebiyatçılarından biri “dağlar özgürlüğün yuvasıdır” diyor. Kürdistan dağlarında ise egemen devletin ihmalinin eseri olan ve güvenliği ortadan kaldıran bir kargaşalık egemendir. Niçin söylememeli, yarayı, tehlikeyi neden

gizlemeli! Kürtler, kendi tercihleriyle Osmanlı yönetimine katıldıkları günden beri hiçbir şefkatli yönetimin yüzünü göremediler. (Oysa ki) Kürtler, mensup oldukları toplumsal kuruma yalnız el emeklerini ve alın terlerini değil, kanlarını da sunmaktan hiçbir zaman çekinmediler. O zamanın belgelerine bakınız; Viyana surlarının ve Girit kalelerinin önünde Kürt cenazelerini göreceksiniz. Bu kahraman mazlumlar, iyi bir Osmanlı olmak dileğini izlemekten hiçbir zaman vazgeçmediler. Osmanlı hükümeti de bunların insan haklarını ve uygarlık ihtiyaçlarını sağlayıp tatmin ederek, egemenlik görevini yerine getirmelidir.”

Bir kimlik inşasının en etkili yollarından birinin mağduriyete dayandığını “M.H.” imzasıyla Halil Hayalî’nin Rojî Kurd Dergisi’ndeki bir makalesinde de görmek mümkündür. Keza bu Kürtçe yazısında, Kürt halkının dört bir tarafının ateşlerle çevrili olduğunu, bu milletin yardımına hiç kimsenin koşmadığını, bu mağdur halkın ancak pek çok millet gibi tek yürek ve tek vücut halinde çalışarak kendi dilinde okuyup yazarak, dergi-gazete çıkarıp, tarih kitapları yazarak bu yok oluştan kurtulabileceğine değinmiştir. Bu yüzden yazar, Kürt milletinin, devletine ve dinine yaptığı bunca hizmete karşın kendi dilinde yazılmış kitapları olmadığı için unutulduğunu, dolayısıyla kendi mevcudiyetini koruyabilmek için uzun yıllar öncesinde Kürtçe olarak yazdıkları eserlerden dolayı halen hatırlanan Elî Heriri, Melayê Ciziri ve Ahmed-i Hani’nin örnek alınması gerektiğini vurgulamıştır. Bu durumu Ahmed-i Hani’nin şu dizeleriyle anlatmaya çalışmıştır (M.H., 2013a: 194-196):

*“Hayır! Kürtçe kıymetsiz değil
Lakin kimsesiz ve gayretsizdir
Kürt ne cahil, ne de bilgisizdir
Belki yoksul ve sahipsizdir
Senum olsaydı eğer sahipkar
Bilgi, zekâ, olgunluk ve anlayış
Sanat, gazel, kitap ve divan
Büyük hürmetle layık görülseydi
Şiire sanata kıymet verilseydi
Nazmın bayrağını yükseltirdim ben
Asardım dünyanın damına üstten
Geri verirdim Melayê Ciziri
Mezardan kalkardı Eli Heriri
Yürekten sevinirdi Feqiyê Teyran
Bu işe, sonsuza dek olurdu hayran. ”*

Hakeza Halil Hayalî “M.H. (Modanî Halil)” mahlasıyla Hetawî Kurd Dergisi’nde kaleme aldığı yazıda da, Kürt halkının, Osmanlı’nın ilerleme ve gelişmesi için gösterdiği bütün çabalara karşılık pek çok şeyden mahrum kaldığını belirtmiştir (Hayalî, 1914a: 4-7):

“Üzerinde doğup büyüdüğümüz ve sinesinde hayatı idame ettiğimiz şu memleketin ilerlemesi ve gelişmesinde çalışan unsurlardan biri de zavallı ve talihsiz Kürtlerdir. Kürtlerin bu bağları ve ilgileri inkâr edilmeyecek kadar kadim bir geçmişe dayanır ve pek çok malumatla ortadadır... Kürtlerin mâzîsi ne kadar parlak ve şaşılacak derecede ise hal ve istikbâlleri o nisbette mazlum ve her bir vicdan ve merhamet sahibine kan ağlatacak kadar hazin ve fecidir.”

Yazar daha sorasında bu mağduriyete binaen Kürtlerin tarihine, lisanına, kentlerine değinerek yoğun olarak yaşadıkları bölgenin ve Kürt dilinin gelişimi için birçok tavsiyelerde bulunmuştur. Dolayısıyla Hayalî, mahrumiyet duygusuyla Kürt kimliğinin inşasını gerçekleştirme gayreti içine girmiştir.

Hetawî Kurd Dergisi’nin yazarlarından Babanzade İsmail Hakkı da, Abdülhamid yönetimine atfen, dilinin ve milli varlığının yok edilmesi tehlikesiyle başbaşa kalan Kürt halkının mağduriyetine dikkat çekmiştir (Hakkı, 1914: 5):

“İstibdad devri, Osmanlılığın en mühim direğini teşkil eden bu güçlü unsurunu da ezmiş, diğer unsurlara nazaran daha acı bir şekilde hırpalamıştı. Önceki yönetim, genel mahiyette fikirlere düşman iken Kürt kavminin hem fikirlerine, hem lisanına düşman olmuştu. Diğer kavimlerin yalnız kafasını kesmeye çabalar iken Kürtlerin evvela lisanını baskı altına alarak sersemleştirmeye çalışmıştır. İşte bizce zülmün en acısı, en tamir edilmesi zor olan tahribat budur. Bu lisansızlık ile Kürtler yalnız kavmiyetlerini değil mezheblerini dahi kaybetmek üzereydiler... Zavallı Kürtlerin yalnız mevcudiyetleri değil mevcudiyetlerinden bile önemli gördükleri şeref ve haysiyetleri, milli namusları bile kirlenme tehlikesine maruz kalmıştı.”

1913 yılına kadar yayımlanan Kürtçe dergi ve gazetelerde yazarlar, pek çok konu üzerinden oluşturdukları mağduriyet algısıyla Kürt milli bilincini ortaya koymaya çalışırlar. Bu yıllar birlikte Kürtçe basını, bu defa Kürt tarihinde önemli bir konu olan göç meselesi üzerinden mağduriyet konusunu ele alacaktır.

Keza; teorisyenliğini Ahmed Ağayef, Tekin Alpler ve Ziya Gökalp'ın yapmış olduğu “Muhacirin Müdiriyet-i Umumiye (Göçmenler Genel Müdürlüğü)”, Kürt halkının medenileştirilmesi amacıyla İttihat ve Terakki hükümeti tarafından Mayıs 1913'te kurulur. Daha sonrasında Temmuz 1914'te Ziya Gökalp tarafından Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgeye bir anket uygulanır. Bu 68 soruluk ankette; Kürt toplumunun ve aşiretlerinin yapısına ilişkin 29 soru, din organizasyonlarına yönelik 19 soru, iktisadi organizasyonlarına dair 16 soru vardır. Dört soru ise; Kürt tarih ve etnografyasına, örf ve adetleriyle ilgili her türlü bilgi ve belgenin derlenmesine dairdir (Gökalp, 2013: 9; Ayşe Hür, 2013, Radikal)⁶.

Göçmenler genel müdürlüğü, programında şunlara yer verecektir: Kürtler silahlarından arındırılacak, gittikleri yerlerde nüfusun yüzde beşini aşmayacak, gittikleri yerlerden geri gelmeyecek ve Kürt aşiret reisleri kendi ailelerinden farklı bir yere gönderileceklerdir (Yayman, 2016: 38; Kutlay, 1990: 111; Tan, 2011: 154).⁷ Bu mesele; Celadet Ali Bedirhan'ın kaleminden şöyle yansır (Bedirhan, 2012: 35-36):

“Kürdistan'da sakin halk yani Kürtler o araziden kaldırılarak garbe yani Türk vilayetlerine nakil ve ahali kısmı mahalli nüfusun yüzde beşini tecavüz etmeyecek surette Türk köylerine tevzi, beyler, ağalar, şeyhler ise derece-i ehemmiyetlerine göre vilayet, liva ve kaza merkezlerine iskân olunacaklardı. Ahalinin bey, ağa ve

⁶ Ayşe Hür, “İttihat ve Terrakki'nin Kürd Politikaları”, Radikal, 28.07.2013. http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse_hur/ittihat_ve_terakkinin_kurd_politikalari-1143748 Erişim Tarihi: 02.12.2014. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Gökalp, 2013: 29-94.

⁷ Göçmenler Genel Müdürlüğü tarafından Kürtler, Ankara (Merkez sancağı [Haymana kazası hariç] Yozgat sancağı ve Kırşehir sancağı [Mecidiye [Çiçekdağı] kazası hariç], Sivas (Amasya ve Tokat sancaklarında), Konya (Merkez, Burdur ve Hamîdabâd [Isparta] sancakları), İçil (Adana), Canik (Samsun), Teke (Antalya), Menteşe (Muğla), Kayseri, Niğde, Bursa, Kastamonu, İzmit, Eskişehir, Kütahya, Bolu, Balıkesir, Afyon, Malatya, Antep (İslahiye), Maraş, Elbistan, Elazığ, Urfa ve Diyarbakır bölgelerine göç ettirilmiştir (Dündar, 2002: 141-154; Bozkurt, 2013: 17,74; Jin, 1986c: 9). Buradan bir kısım Kürt halkının, bölgeye yakın olan yerlere gönderildiği anlaşıyor. Bunun nedeni, her ne kadar hükümet tarafından, Kürt mültecilerin cepheye (Ruslarla olan savaşta Erzurum, Bitlis ve Van'a) yakın yerlerde iskân edilmeleri yasaklanmış olsa da İhtiyat Süvari Alaylarına mensup aşiret reisleri, aşiret erleri ve ailelerinin savaş bölgesine yakın olan yerlerde iskân edilmeleri ve bunların iaşelerini sağlamak için gereken tüm kolaylıklar sağlanılmıştır. Bu olaylara mensup olan aşiretler tarafından da yakın yerlere iskân edilmeleri yönünde talepler vardı. Örneğin, Cıbrali aşiretinin iskân edilme talebinde Mamûratül-aziz (Elazığ) ve Urfa'ya yerleştirilmek gayesi vardı. Yine 280 haneden oluşan Zerikan ve Bababey aşiretlerinin Mardin'in Derik ilçesine gitme talepleri söz konusuken, 60 haneden oluşan Haydaran aşiretinin de yakın bir yere gönderilmesi isteniyordu. Böylece orduya asker sağlayan aşiretler yakın yerlere, şüpheli ve isyancı aşiretler bölgenin dışına gönderilecekti. Dolayısıyla bu Kürt aşiretler Elazığ, Urfa, Maraş ve Diyarbakır gibi yakın vilayetlerde iskânı sağlandı (Dündar, 2002: 143, 147).

meşayih ile münasebeti tamamıyla qet edilecekti. Bu suretle Kürtlerden tahliye edilecek olan Kürdistan'a da şuradan buradan getirilecek olan Türkler yerleştirilecekti. Bu iki batın sonra Türkler arasında ve onlara karışarak lisan ve adetlerini kaybedecek olan Kürt muhacirleri Türkleşeceklerdi.”

Kurdistan Dergisi'nin yazarlarından Mehmed de, Osmanlı İmparatorluğu'na büyük hizmetlerde bulunmuş Kürtlerin, teorisyenliğini Acem Ahmed Ağayef, Kürt Ziya Gökalp ve Yahudi Tekin Alpler'in yaptığı “Muhacirin Müdiriyet-i Umumiye”si tarafından en fazla mağdur edilen millet olduğuna şöyle değinecektir (Mehmed, 1919: 46-47):

“Tehcire gelince: Tehcir Ermenilere mahsus değildir. Bilhassa Ermenilerin tehciri bir kere olmuş ise Kürtlerin tehciri sürekli tekrar etmiştir. Kürtlerin tehciri hakkında tedirgin etmem ve edemem, fakat Muhacirin Müdiriyet-i Umumiyesi tarafından muhacirlerin iskânı (Kürt muhacirlerine mahsustur) hakkında basılmış ve yayınlanmış olan yönetmeliğin iki maddesini olduğu gibi aktarıyorum: M. 12: Kürtleri ufak ufak kabilelerle parçalayıp, ulemalarından ayırıp ve her kısmı muhtelif bölgelere gönderilecek ve orada toplam nüfusun yüzde beşini geçmeyecektir. Bundan böyle Kürt mültecileri yerlerine iade olunmayacaktır. M.12: Yozgat, Ankara'ya birinci etaptaki nüfusla birlikte önde gelen Kürt şeyh ve Mollalar sevk olunacak ve orada bunlar halkıyla münasebetlerde bulunmayacak surette ayrılacak ve hükümet nezareti altında bulundurulacaktır. Şu iki maddeden sürgün hükümetinin dürüstlükleri ve Kürt muhacirlerinin hali pek açık bir şekilde görünüyor. Kısaca memalik-i Osmaniye'de sürgün ve sürülmesine sebep ve Kanuni Esâsi'nin özüne muhâlif ve hükmünden akil olan Acem Ahmed Ağayef, Kürt Ziya Gökalp, Yahudi Tekin Alpler nedeniyle dini duyguları rencide, tarihi gelenek ihlal edilmiş ve siyasi düşünceler bertaraf oldu. Bundan dolayı Kürt milleti, Kürt lafzını işitmek istiyor.”

Bu durumu Kurdistan Dergisi'nin yazarlarından Sabri Süleyman, sürekli değinilen Ermeni tehcirine karşın bahsi edilmeyen Kürtlerin de tehcir edilerek zalim bir şekilde mağdur edildiklerini, müşahade ettiği olaylar üzerinden şöyle aktarmıştır (Süleyman, 1919: 50-51):

“Ermeni katliamı ve tehcirinden devamlı olarak bahsediliyor da Kürtlerden söz eden yok. Çok iyi biliyorum ki Ermeni göçünden sonra 16 Mayıs 1916 yılında Kürt tehciri başlamıştı. Bir gün Harput'ta okuldan gelirken hükümet memurlarından bir kaç yol

üzerinde konuşuyorlardı. Yanlarından geçtiğim esnada sözlerin arasında “Zo diyenler bitti, sıra Lo diyenlere geldi” cümlesini işittim. O anda zihnim alt üst oldu. Derhal eve geldim, durumu pederime izah ettim. Onlarda benim gibi telaşlandılar. Bu sırada kendi kendime şunu diyordum: Ey zavallı masum millet... Tarihimizin kaydettiği yararlılıklar ve fedakârlıklara rağmen tehcir ve öldürülmeye maruz kalıyorlardı... O zaman cellâdın biri “Beni iki gün Bingöl boğazına göndermiş olsalardı Dersimi kökünden budardım” dediği herkesce malumdur... Daha sonra tehcir edilenler gerek açıktan gerekse sayısız baskınlardan her gün sayıları azalmaktaydı. Nihai olarak tümü ölüme mahkûm edildi.”

Hakeza; Kurdistan Dergisi’nin yazarlarından Mehmed Osman da, göçe zorlanan pek çok milletin itilaf devletleri sayesinde vatanlarına yeniden kavuştuklarını buna rağmen Osmanlı’nın en fedakâr ve sadık milleti olan Kürtlerin mağduriyetinin devam ettiğini şöyle anlatmıştır (Osman,1919b: 62-63):

“İtilaf devletleri, göçebe köşelerinde aç, çıplak, inleyen Osmanlılara dost yardımlarını uzatarak sırasıyla Ermeni, Arap, Rum muhacirlerini senelerden beri hasretini çektikleri vatanlarına, yavrularına kavuşturdular. Fakat hala aç, çıplak süründürülen Kürt kardeşlerimiz mazlum halde bulunacaklardır. Binlerce senelerden beri Osmanlı sancağı altında birlikte olduğu milletlere nazaran her hususta fazla bir vatanperverlik ve fedakârlık gösteren milyonlarca Osmanlı’nın hayatını, namusunu tehdit eden Rusya’ya karşı seksen yaşındaki ihtiyarından altı yaşındaki gencine kadar bütün kahramanlarıyla hudutlarda muhafızlık eden ve her sene millet hazinesine milyonlarca lirasını vererek Osmanlılığa olan sadakat ve yurtseverliğini ispat eden ve bunlara mukabil pek çok hukukunun Osmanlı idaresi altında çiğnendiğini gördüğü halde bu baharda mı Musul’un, Sivas’ın, Konya’nın Ankara’nın kötü ahırları içinde taşlar, çamurlar üzerinde inleyecekler? Yevmiye birkaç yüz hatta bin kişinin iaşelerini kendi sofralarında, istirahatlarını kendi konaklarında, tekkelerinde temin eden ve şimdi muhacir oldukları yerlerde ekmeği en adi bir insandan, beş parayı en hain bir düşmandan bekleyen hanedan büyükleri, ulema, şeyhler bu baharda mı dilendirilecekler? Gazeteci beylerimiz ne vakit Türkçülüğü unutarak, Kürt ismini Kürt mağdurlarını baş makalelerine geçirecekler? Osmanlı Hükümeti Kürdün de sefaletine nihayet vermeye vaktiyle yerlerine tarlalarına kavuşturulup ziraatlarına yardım etmeği en mühim bir vazife olarak tanımalıdır. Zira Kürdün bu millete bu vatana hizmeti büyük hem pek büyüktür.”

Zorunlu göçe tabi tutulan pek çok milletin mağduriyetine el atılmasına karşın Kürtlerin trajedisine el atılmadığını Jîn Dergisi'nin muharirlerinden Abdurrahman Rahmi de, "Kürt Göçmenleri Ne Durumda?" başlıklı yazısında açık bir şekilde ifade etmiştir. Yazar yazının girişinde okuyucusundan aldığı bir mektubu aktarır. Bu mektup onun bir yakınından gelmiştir. Mektupta "Tüm Köy halkımızdan yalnızca 10 kişi kadar ölümden kurtulduk" diye yazar. Rahmi, bu trajik durum üzerine Kürt göçmenlerin mağduriyetini şöyle kaleme almıştır (Rahmi, 1985e: 4-5):

"Acaba hangi milletin olursa olsun, 120 haneli bir köyden 10 kişinin kaldığını başka bir milletin felaketli serüvenlerinde okumak mümkün müdür? Bunlar ne oldu, niçin yok oldular? Bunların hesabını kimler verecek, sorumluları kimdir? Ermeni ve Rum göçmenlerine Amerika'dan oluklarla yardım akıyor. Bunlara kim bakacak kimler yardım edecek? Yoksa bunlar insan değil mi? Eyvah, kalanlar da bu şekilde mi yok olup gidecek?"

Yine; Abdurrahman Rahmi, Kürtlerin bu trajedisini "Bir Öksüzün İniltisi (Nalîna Sêwîkî)" adlı Kürtçe şiirinde öksüz bir Kürt'ün ağzından şöyle dile getirmiştir (Rahmi, 1986: 12):

*"Öksüz kaldım ben, anasız babasız
Evimi yaktılar, kaldım ben evsiz
İki ayaklı kurtlar gelip düştü sürülere
Göçmenim ben, işte düştüm kapılara
Yaşamak için istiyorum bir ekmek
Kinden gayrı vermezler, etmezler merhamet"*

Jîn Dergisi'nin yazarlarından Memduh Selim de, zorunlu göçe tabi tutulan Kürtlerin mağduriyetini şöyle kaleme alacaktır (Selim, 1987d: 2):

"Bugün Ankara'da, Konya'da, Adana'da hatta yakınlarımızda birer besin öksüzü, birer refah öksüzü, birer yaşam öksüzü olarak sürünen ve sürüklenen Erzurumlu, Vanlı, Bitlisli... göç sürülerinin yüreklerine biraz kulak verip dinlemek, yüzlerine biraz yüz çevirip bakmak, insan olanlara ne acılar ağlayan tablolar gösterecektir! Günde üç-beş kuruş, ister yüz kuruş olsun, söz verilip de ödenmemesi, yalvaranların şefkat kapısından kovulması, yerini yurdunu ötede, çoluğunu çocuğunu ya da anasını, babasını yollarda, bir çift hayvanını canını atabildiği yerde, beş-on parasını fırsatçı bakkallar ve fırıncılarda yitiren bu felâketzedeler için ne acı bir ıstıraptır!"

Kurdistan Dergisi'nden Muhammed Osman'ın ise, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin zorunlu göçe tabi tuttuğu Kürtlerin mağduriyeti üzerinden, kolektif bellekte bir mağdur kimliği imajı uyandırarak Kürt kimliğinin inşasını gerçekleştirmeye çalıştığını görmek mümkündür (Osman, 1919c: 55):

“Yere düşen beş yüz bin şehidi defnettiler. Bununla beraber müstakil bir idare ile baskıya çalışan İttihat ve Terakki'ye hizmet etmediler. Her vakit İttihat'a muhalif bulundular. İttihat ve Terakki Hükümeti'nin daimi göç kararına mahkûm oldular. İki düşman iki ateş arasında kaldılar. Göç ettikleri yerlerde sürüklendiler. Zulüm dört taraftan hücum ediyordu. Fakat yine Kürdün azmi cesareti kırılmıyordu. Zira her bir Kürt biliyordu ki hayatı, namusu için uğraşıyor. Kalbi Allah için çarpıyordu. Kürdün hayatıyla, ölümü yekdiğerine hücumlarında devam ederken bir gün... müdafaalarının adalet sahiplerinin galibiyeti parladi. Mağdurlara sonunda yardım eden Wilson prensibi, zalimleri, hakların gasp edilmesini durdurdu. Cihan mahkemesi teşekkül ve fiiliyatına başladı. Mağdur olan her millet vatan hukukunu ve milli hukukunu tayin ve iadesini cihan mahkemesine terk etti. Cihan mahkemesi herhalde tetkikat ve tahkikatı neticesinde her mağdurun hakkını teslim edecektir.”

Öte yandan Göçmenler Genel Müdürlüğü'nün, Kürtler için bir asimilasyon aracı olarak kullanıldığı da Kürt entelijansıyası tarafından dile getirilmiştir. Öyle ki Jîn Dergisi'nin yazarlarından Kemal Fevzi “Şimdiki Hükümete Açık Mektup” başlıklı yazısında, Kürtleri zorunlu göçe tabi tutan Göçmenler Genel Müdürlüğü'nün, hükümet tarafından bölgenin kurtarılması, Kürtlerin refaha kavuşturulması iddiasıyla kurulmasına karşın aslında bu müdürlüğün Kürtleri asimile etmek için oluşturulduğunu şöyle dile getirmiştir (Fevzi, 1986: 2-3):

“O halkın esenliğe kavuşmasının çareleri, son zamanlarda pek garip bir girişimle, güya asimile edilmesine çalışmakla düşünüldü. Bu kadar zalimce yürütüldü ki, imdada koşan göçmen memurları, kefen soyan birer mezar soyguncusundan, ölü ciğerine saldıran birer sırtlandan başka bir şey değillerdi.”

Bu program çerçevesinde I. Dünya Savaşı'nda Kürt toplumunun farklı bölgelere zorunlu göçü Rus ve Ermeni tehdidi gerekçesiyle gerçekleştirildi. Van, Bitlis ve Erzurum'dan Osmanlı'nın değişik bölgelerindeki değişik kentlerine yüzbinlerce Kürt göç ettirildi. Göç ettirilen Kürtlerin durumu üzerine mezkûr

dönemdeki Kürtçe dergi ve gazeteler, pek çok yazı ve şiirin dışında göçe tabi olanların sayıları ile ilgili istatistiksel bilgiler de paylaşmışlardır. Öyle ki Jîn Dergisi Erzurum, Van ve Bitlis illerinden kaç kişinin nerelere, ne oranda göç ettiğini bir tablo olarak vermiştir. Bu istatistiğe göre Erzurum’dan 187.474 kişi, Van’dan 102.808 kişi, Bitlis’ten de 128.222 kişi göç etmiş, her üç ilden göç edenlerin toplamı 418.504 olarak saptanmıştır (Jîn, 1986c: 9).⁸

Tablo 20: Erzurum, Van ve Bitlis İllerinden Diğer İllere Yapılan Göçlere İlişkin Veriler

	ERZURUM	VAN	BİTLİS
Adana	1250	2500	3532
Ankara	79173	5490	25235
Halep	0	6740	20000
Hüdâvendigâr (Bursa)	276	0	0
Diyarbakır	0	23405	22535
Suriye	0	0	279
Sivas	30000	15000	4163
Kastamonu	9009	0	0
Konya	0	7824	15000
Harput (Elazığ)	0	5538	18000
Urfa	80000	30000	10728
İzmit	1000	0	0
Eskişehir	20	0	0
Bolu	732	0	0
Canik (Samsun)	36672	0	0
Karesi (Balıkesir)	3100	0	0

⁸ Osmanlı ordusunda ve bürokrasisinde pek çok görevde bulunan Muhemmed Emin Zeki, 1939 yılında Kürt dilinde yazılan ilk Kürt tarihi kitabında aktardığı kadarıyla, göç ettirilen Kürtlerin sayısı Türkiye genel muhacirler idaresi sayımlarına göre 700.000’den fazladır. Ayrıca yazar, net olarak bir sayı vermeden göç ettirilenlerin pek çoğunun yolda ölümcül hastalıklardan, şiddetli soğuk ve açlıktan dolayı hayatlarını kaybettiklerini belirtir (Zeki, 2015: 242). Fakat Naci Kutlay ise, göç ettirilenler üzerine net bir rakam vermeden, yalnızca göçe tabi tutululardan 700.000 Kürdün yaşamını yitirdiğini iddia eder (Kutlay, 1990:111). Öte taraftan Osmanlı döneminde Kürtler Müslüman kimliğiyle nüfus sayımına dâhil edildiği için 1900-1920 dönemlerinde Kürtlerin toplam nüfusuna dair verilen sayıların birbirinden çok farklı olduğu görülür. Örneğin, Muhammed Emin Zeki, 1920 yılını kastederek Kürt nüfusunun 7 veya 8 milyonu aştığını belirtirken (Zeki, 2015: 247) bir başka yazar, Kürt nüfusunun 1900 yılında 4,81 milyon, 1910 yılında 5,18 milyon, 1920 yılında ise 4,95 milyon olduğunu iddia eder (İzady, 2013: 223).

Kayseri	11607	0	12250
Maraş	5000	4811	5000
Niğde	1235	1500	1500
Toplam	187474	102808	128222

Görüldüğü üzere, tarih yazımında başvurulmuş önemli konulardan biri de mağduriyet durumudur. Nitekim Kürt belleğinin ve kimliğinin inşasında tarihi vaka olarak göç, sürgün ve mağduriyetler önem arz etmektedir. Bu yüzdendir ki 1913 yılından sonra çıkarılan Kürtçe dergiler için göç önemli bir sorun olarak işlenir. Bunun yanı sıra mezkûr dönemdeki dergiler şu tür mağduriyetlere de yer vereceklerdir. Mesela Jîn Dergisi’nde Reşid Lav, kaleme aldığı “Bir Hikâye-i Tarih” yazısında İttihat ve Terakki’nin baskılarından (Kürt dernek, yayın ve siyasi organlarının yasaklanmasından ve Kürtlerin ötekileştirilmesinden) dolayı bölgenin yerel yöneticilerinden biri olan Mela Selim’in Ermeni ahalisi ile temasa geçerek gerçekleştirdiği 1914 Bitlis ayaklanmasını ele almıştır. Sonuç itibarıyla yazar, olayı şöyle bağlamıştır (Reşid, 1987: 11-12):

“Bu olay neticesinde Bitlis’te sıkıyönetim ilan edilir. Sıkıyönetim askeri mahkemesi 18 kişi hakkında idam emri çıkararak, üç ayrı gecede kasabanın değişik yerlerinde idam hükmü yerine getirilmişti. Seyid Ali, Şeyh Şehabeddin, Feqi Helil ve başkaları Gök meydanında, Şeyh Şirin, Mela Muhyeddin, Feqi Cindî ve başkaları da çarşı meydanında asılmıştır.”

Akabinde; yazar bu olayı, İttihat ve Terakki hükümetinin sübjektif icraatına ve halkın uğradığı zalimce yönetim biçimine karşı adalet isteyen bir hareket olarak ele almıştır (Reşid, 1987: 15).

Kurdistan Dergisi’nin yazarlarından Hakkârili Rahmi ise, bir dönem Abdülhamid yönetimi altında mağdur edilen Kürtlerin şimdi İttihat ve Terakki idaresi tarafından kimliğinden dolayı zulme uğradığını, lisanının ve tarihinin unutturularak asimile edilmeye çalışıldığını belirterek, milli Kürt ruhunu bu ezilmişlik duygusuyla şöyle ortaya çıkarmıştır (Rahmi, 1919: 8):

“Mensubu bulunduğum Kürt milletinin muhtaç olduğu ilmi teşebbüsler şimdiye kadar erbâb-ı ced ve cehdin gayretlerine karşı pek çok maniler bulunuyordu. Bilhassa istibdat ve onu takip eden diğer istibdat gerçekleştiriyordu ve bu eğitim akabinde (Van) lise dönemlerinde “Kürt” kelimesi kullananlara adeta asi nazarıyla bakılıyordu. Diğer milletlerin her türlü teşebbüsüne ve inkişâfına yardım edildiği halde bu biçare masumları ezmek, lisanlarını unutturmak, memleketlerinde eski ilmi müesseseleri bulunan medreseleri bile “mektep açacağız” diye tahrip etmek ve maarif teşkilâtına gelince “bütçe müsaade değil” demek velhâsıl her fırsat ve her suretle Kürtleri cahil olarak yetiştirmek adet olmuş idi. “Bizim de bir lisanımız, bir tarihimiz vardır” diyenleri fesat çıkarıyor diye yanık veya hapis ve işkenceden hali kalmıyorlardı.”

Kurdistan Dergisi’nin yazarlarından Mehmed Mihri de, Kürtlerin eğitim ve öğretim haklarından mahrum edildiğini, Kürt entelijansiyasının ve düşünürlerin idam ettirildiğini, dilinin gizlenerek ve yok edilerek Kürtlerin asimile edilmeye çalışıldığını vurgulamıştır (Mihri, 1919h: 22):

“Zira şu yıkılmış memleket ve bu biçare milletin milli gelişimleri ve eğitim ve öğretimleri beş yüz seneden beri şimdiye kadar engellenmiştir. Bilhassa Kürdistan ve Kürt dilinin gizlenmesine ve yok edilmesine gayet mühim teşebbüsler ve bu teşebbüslerde muvaffakiyet tahsil ve Kürtlerin bütün entelijansiyası ve düşünürleri idam edildi. İşte Diyarbakır, Bitlis, Van, Şemdinan ve Barzan gibi haneler herkesçe malumdur.”

Benzer şekilde Jîn Dergisi de 11. sayısında bu mağduriyet meselesini şöyle işleyecektir (Jîn, 1986d: 9):

“Kasaba içinde, çarşı pazarda, alış-verişte Kürtçe konuşulduğu halde, kasaba halkı kendini Kürtlükten uzak tutmayı gerekli sayıyor. Çünkü köylü hakarete uğradığı, zulme mahkûm edildiği ve haksızlığa alıştığı için kentli Kürtler kendilerine bu adı vermekte tereddüt ediyorlar.”

Ayrıca; Kürt edebiyatçılarından “Mustafa Bey”, Kürt halkının mağduriyetine manzum olarak yer verirken, bu dizeleri Kurdistan Dergisi’nin yazarlarından Mehmed Mihri Hilav nesir biçiminde tercüme ederek bu mağduriyet üzerinden bir Kürt kimliği farkındalığı yaratmaya çalışmıştır (Mihri, 1919g: 19):

“Ey gafil, ey sersem gönül! İbret gözlerini aç, şu düşkün ve sefil vaziyetine bak, yağmacı feleğin, Kürt lisaniyla konuşan kavme karşı reva gördüğü mezalim ve faciaları nazar-ı dikkat ve ibretle mütalaa et... Ey fukara, ey muhtaçlar başınıza bir çare bulunuz. Zira ekmek ve nimetiniz kesildi... Bütün seyitler, ulemalar ve zahitler hümgür hümgür ağlamalıdırlar. Zira vazifeli, himaye ve yardım ehli olanlar iâşe defterleri tamamen silindi... Ey Kürt kavmi, büyükler ve eşrafınız için kıyamete kadar ağlamayınız zira bir kısmı öldürülmüş ve bir kısmı hapisce atıldı ve geri kalanlar da sürgün edildi.”

Öte taraftan; Jîn Dergisi’nin yazarlarından Kazım Vehbi de, çaresiz olan Kürtlerin pek çok feci saldırılara ve baskılara uğradıklarını, sokaklarının açlık yüzünden ölümler sergisi durumuna geldiğini belirttikten sonra bu mağduriyeti şu dizelerle ifade etmeye çalışmıştır (Vehbi, 1986: 11):

*“Eyvah yine yandık, yine yandık, yine yandık
Bir facia, bir cehennem dönemi yerleşti durdu
Millet daha çeksın, daha yansın mı? O hâlâ
Bir mezar kurdu gibi beslenip durmaktadır
Çıplak ve perişandır yurdun her yeri sanki
Arzuladığı kül yığını, ümidinin musalla taşı
Sefalet acıları başkaldırıyor sürekli olarak”*

Son tahlilde Smith’in ifade ettiği gibi millî kimlik, etnik kimliklerin tarihsel bir süreçte değişimleri, dönüşümleri sonucu oluşur. İşte burada etnik kimliklerin tarihsel süreçte değişimine sebep olan göç dalgası, savaş, sürgün (Smith, 2014: 50) gibi niteliklerin yanında baskı ve yasaklar, etnik olan Kürt kimliğinin şekillenmesinde belirleyici unsurlar olarak ele alınabilir. Tabi şunu da belirtmek gerekir ki, bu unsurlar modernleşmenin başarısızlığının bir sonucu olarak okunabilir. Keza; daha önce de vurguladığımız gibi Osmanlı modernleşmesi ile beraber merkezi güçlendirme politikası Kürt beylerinin eski konumlarını koruma adına isyanlarına sebep olmuştur. Bastırılan bu isyanlardan sonra bu beyler merkeze alınmış ve bölgeden göç dalgası başlamıştır (Bedirhan, 1991c: 1-2, Doğan, 2010a; Torî, 2005: 116; Aktaş, Yonat, 2014: 142).⁹ Ardından Şeyh Abdülkadir, Abdülhamid’e suikast nedeniyle sürgün edilmiştir (Demir, 2010: 72; Jwaideh, 2014: 208). Akabinde kurulan Kurdistan Gazetesi Osmanlı yönetimi tarafından yasaklandıktan sonra, farklı

⁹ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Torî, 2005: 109,114-125.

topraklarda yayımlama çabasından dolayı Bedirhan Bey ailesine karşı baskı ve sürgünler olmuştur. İttihat ve Terakki iktidara geldikten sonra ise, Kürt Teavün ve Terakkî Cemiyeti ve aynı adla yayın organı kurulmuştur. Daha sonra İttihat ve Terakki'nin politika değişikliği nedeniyle bu cemiyet kapatılmıştır (Özoğlu, 2005: 102, Jwaideh 2014: 211-212; Aktaş, Yonat, 2014: 143). Daha sonrasında İttihat ve Terakki'ye muhalif olarak, Kürt Neşri Maarif Cemiyet'i, Hevî Cemiyeti kurulmuş ve bu cemiyetin yayın organları olan Rojî Kurd, Hetawî Kurd, Yekbûn dergileri çıkartılmıştır (Celil, 2001: 73-75, Bajalan, 2010a: 123). Ardından Birinci Dünya Savaşında Ziya Gökalp'ın teorisyenliğini yaptığı Göçmenler Genel Müdürlüğü Kürtleri zorunlu göçe tabi tutmuştur. Savaş sonrasında ise Kürt Teali Cemiyeti kurulmuştur (Bedirhan, 2012: 35-36, Kutlay, 1990: 111; Tan, 2011: 154-155, Ayşe Hür, 2013, Radikal).¹⁰ Dolayısıyla Osmanlı modernleşmesi ve modernleşmesinin başarısızlığıyla savaş, göç, sürgün, baskı, yasaklarla oluşan tarihsel birikimler neticesinde kurulan Kürt dernekler, dergiler ve gazeteler bir taraftan muhalif bir duruş sergilerken diğer taraftan Kürt kimliğinin mevcudiyetini mağduriyet tarihi üzerinden yeniden ve daha görünür olarak inşa etmeye başlamıştır. Tabi bu farkındalığı oluştururken Kürt entelijansiyasının ekseriyeti, etnik olarak Kürt kimliğine Osmanlılık, Müslümanlık içinde yer vermiştir.

3.1.5. Politik Bir Mücadele Pratiği ve Etki-Tepki (Ben-Öteki) Olarak Gelişen Farkındalığa Dayanan Kimlik ve Siyaset

Kimlik sorunsalı açısından üzerinde durulması gereken diğer önemli bir konu önyargılar, tehdit ve ayrımcılıktır. İşte bu durum bizi, ben ve öteki ayrımının bilicine varmaya götürecektir. Ricoeur'un dediği gibi, ötekilik mefhumu kendini keşfetmeyi sağlayarak diğeriyle kendini kıyaslayacak uzun bir yoldan sonra kendi kimliğini sorgulamaktan çok bir kimlik onayıyla sonuçlanmaktadır (Bilgin, 2007: 32). Nitekim kolektif kimlikler, biz ve onlar karşıtlıkları tarzında inşa edilmektedir. Mesela; coğrafi keşifler çağında, Batılılar keşfettikleri yerlerde yerliler hakkında bunların bir ruhu var mıdır? Veya onlar da bizim gibi Tanrının çocukları mıdır, onların doğası

¹⁰ Ayşe Hür, "İttihat ve Terakki'nin Kürd Politikaları", Radikal, 28.07.2013. http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse_hur/ittihat_ve_terakkinin_kurd_politikalari-1143748 Erişim Tarihi: 02.12.2014.

bizimkiyle aynı mıdır vb. sorularla, yerlilerde gözlemledikleri doğal ve kültürel farklılıkları bir zemine oturtarak bu uygar olmayan toplum üzerinde bir kimlik inşasına girişirlerdi. Yine; ortaçağ Avrupa'sında olduğu gibi Osmanlı'da da, millet sisteminde halklar arasında ki biz onlar ayrımını gerçekleştiren din olmuştur. İşte bu gözlemler biz onlar ayrımında ötekilere karşı tutumlarda kendi topluluğunu merkeze alan bir perspektifin hâkim olduğunu göstermektedir. Ötekinin karşı kuşkuyla bakan bu yaklaşım, çok eski çağlara kadar gider. Bu şunu gösteriyor ki, tekil, sosyal olarak görünür olmak, normlar bakımından diğerlerinden farklılaşmayı gerektirir. Yani kimliğin inşası ya da restorasyonu, farklılık yaratmayla ve heterojenliğin pekiştirilmesiyle gerçekleştirilir (Bilgin, 2007: 35-37; Bilgin, 1996: 58-59, 120-121). Dolayısıyla bir toplum yabancıya karşı önyargıdan, ayrımcılıktan, ötekinin tehdidinden beslenerek kendi kimliğinin inşasını sağlarken diğerinin de kendisini var etmesine zemin hazırlar.

Keza; Mikdat Bedirhan'ın, Kürt toprakları ve Kürtlerin Moskova'nın tehdidi altına bulunduğunu, akabinde bu tehditi bertaraf edecek diğer Müslüman milletlerle karşılaştırıldığında eğitimden dahi yoksun olduğunu belirterek, Kürt kimliğini diğerleri üzerinden var etmeye çalışmasını da bu açıdan okumak mümkündür (Bedirhan, 1991a: 3-4):

“Dünyada ne kadar Müslüman varsa hepsinin köy ve kentlerinde okul ve gazete bulunur ne yazık ki Kürtler bundan yoksundur ve Kürtler dünya da olup bitenleri, komşuları olan Moskof'un nasıl olduğunu ve ne yapacağını bilmiyorlar.”

Yazar bunun için Kürtlerin bilgilenmesi, okuması ve zanaat öğrenmesi gerektiğini belirtmiştir. İşte Kürtçe basını, buna benzer şekilde yani ötekinin tehdidinden yola çıkarak kendi kimliğini inşa etme meselesini pek çok kez işleyecektir.

Öyle ki; Kurdistan Gazetesi 8. sayısında, Kürt ulemasının bilgisiz ve cahil kimseleri okutmaları, Kürt ağalarının ve beylerinin de bu konuda dini önderlere parasal destek vermeleri gerektiğini aksi takdirde bölgenin düşmanlar tarafından zapt edileceğini ve Kürtlerin onlara uşak olacağını şöyle vurgulamıştır (Kurdistan, 1991z: 1-2):

“Ey Kürt Uleması! İstiyoruz ki siz ilminizle cahil olanları okutun. Ey Kürt ağa ve beyler! İstiyoruz ki siz de âlimlerinize yardım edin, onlar neye muhtaç ise bu ihtiyaçları karşılamalısınız, paranızla âlimlere yardım edin. Yoksa yurdunuz bir gün elinizden çıkar ve düşmanlarınıza uşak olursunuz. Padişahın sizin durumunuzdan haberi yoktur, çevresindekiler de Kürtleri sevmezler. Siz beyler ve ağalar da yönetiminizin altındakileri ihmal ederseniz eviniz elinizden çıkar. Sizin gücünüz yönetiminizin altındakilerin güçleriyle vardır.”

Kurdistan Gazetesi Kürtçe bir yazıda da, vatanlarının bir parçası olan Girit’in Osmanlı tarafından korunamadığını ve pek çok Müslüman’ın orada şehit edildiğini, esir düştüğünü nihai olarak Girit’in kaybedildiğini vurgulamıştır. Akabinde Kürtlerin bundan ders almaları gerektiğini, Moskof gibi bir tehlikenin yanı başlarında olduğunu, bu yüzden vatanlarını korumak için daha fazla çalışmaları gerektiğini şöyle belirtmiştir (Kurdistan, 1991e: 8-9):

“Kürtler artık aklınızı başınıza alın! Eğer siz kendinizi görmezseniz, eğer siz kendinizi idare etmezseniz, çok geçmeden bir gün bu sizin başınıza da gelir. Kürt kadınları ve çocukları Rus askerlerin eline düştüğünde yazık olacak. Moskof davası bir gün vatanınızı alacaktır. Eğer Moskof üzerinize asker gönderirse devlet yardım için asker göndermez. Bu yüzden...çok çalışmalısınız.”

Benzer şekilde Kurdistan Gazetesi bir başka yazısında da, Kürtlerin cehaletten kurtulmasını, bir meslek sahibi olarak varlıklı hale gelip böylece vatanlarını kalkındırıp ve güçlü olmaları gerektiğini, aksi takdirde kâfirlerin Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgeyi Ermenilere teslim edeceklerini şöyle ifade etmiştir (Kurdistan, 1991d: 4-5):

“Ey Kürtler! Komşularınız bir meslek, sanat ve devlet sahibi oldular. Kürtler zayıf ve gariban kaldılar. Büyük devletlerin hepsi Kürdistan’ın Ermenilere verilmesini istiyor. Hünkârımız ise Kürtleri gözünün önüne dahi getirmiyor ve kendi rahatına düşkün bir şekilde dolaşıyor... Artık bu halde buna kulak asmaz ise bir gün diğer devletler bu vatani ellerinizden alacaklar. Bütün vatan, kadınları ve çocukları kâfirin ellerine düşecektir. Şuan büyük kâfir devletler diyor: “Kürtler ne kadar cahildir, yeteneksizdir, hünersizdir. Ermenilere yazık onların ellerinin altında kalıyorlar.” Onlar istiyor Kürdistan Ermenilerin olsun. Eğer Kürtler her zaman

böyle cahil kalırsa, bu bir gün olur... Artık gözlerinizi açın, tembelliği bırakın. Ne kadar çalışırsan o kadar eline geçer.”

Kurdistan Gazetesi 29. sayısında ise, gerek Kürtlerin yaşadıkları bölgede gerekse Osmanlı'nın herhangi bir yerinde Müslümanların, tabi ki Kürtlerin, Türklerin, Ermeniler'e göre çoğunlukta olmalarına karşın Ermenilerin bağımsızlık isteklerinde bulunmalarını ve Müslüman milletine yaptıkları iftiraları eleştirmiştir. Gazetenin bunu yaparak bir taraftan Osmanlılık kimliklerini gösterirken öte yandan Osmanlı içerisinde Müslüman olmanın vermiş olduğu hâkimiyetle Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgede Kürtlüğün mevcudiyetini ötekine karşı yücelterek korumaya çalıştığını söylemek mümkündür (Kurdistan, 1991r: 3-4):

“Ermenilerin bir bölümünün isyan ettikten sonra gösterdikleri usulsüzlük ve bozgunculukla, tüm iğrençlikleri Müslümanlığın ve Osmanlılığın üzerine atarak vatandaşlarını kendilerinden soğutmalarındaki mantıksızlık kabul edilemez bir davranıştır. Yüce devletin son yüzyıldaki güçsüzlüğünden ve çaresizliğinden öbür milletler gibi yararlanarak hiçbir siyasal hak ve yetkileri olmadığı halde, yalnızca insanlık dünyasını velveleye düşürmek ve kamuoyunun önünü kapatarak şimdiki hükümetlerin arasına bir de Ermenistan'ı katmak sevdasına kapılmaları da ayrıca bir eksikliktir. Anadolu'daki Osmanlı illerinin hiçbirinde nüfusça Müslüman unsurlardan üstün ve çoğunlukta olmadıkları açıkça bilinen gerçeklerden olduğuna göre, bir Ermenistan'ın kurulması olanaksız görülmeliydi...(Ermeniler tarafından) hak ve adalet için Osmanlı ümmetinin beğenisi kazanılmalıydı.”

Nitekim bu konuda Babanzade İsmail Hakkı, “Kürtlerin Coğrafi ve Siyasi Konumu” yazısında Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölge sınırlarında Kürt unsurunun diğer etnik kimliklerden fazla olduğunu belirterek bu topraklardaki egemenliğini şöyle göstermeye çalışmıştır (Hakkı, 1998c: 1):

“Bilindiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu bölümleri ve İran imparatorluğunun batı tarafı, kuzeyden güneye, hemen hemen Ağrı dağından Basra körfezine kadar Kürtlerle meskûndur. Osmanlı tarafında Ermeniler, İran bölümünde de Türkler ve Acemler varsa da herhalde Erzurum, Tebriz, Şiraz, Musul ve yine Erzurum arasında kalan yarım dairede Kürt unsurunun diğer unsurların

toplamından daha fazla olduğu kuşkusuzdur. Hele İran'ın Loristan bölgesi tümüyle Kürt olduğu gibi, Urmiye dolayları da hep bu halkla meskûndur."

Dolayısıyla bir topluluğun kimliğinin şekillenmesi, tek bir grup içinde değil ötekinin varlığıyla gerçekleşir. Nitekim mezkûr dönemde (1900-1920) Kürt entelijansiyasının Kürt kimlik inşasını ötekinin tehditinden beslenerek gerçekleştirmeye çalıştıkları görülür.

Çalışma dönemimiz baz alındığında içinde yaşanan toplum, dini ve etnik olarak farklı kökenlerden oluşan Türk, Kürt, Arnavut, Ermeni, Müslüman, gayrimüslim nüfusun olduğu heterojen bir sosyo demokrafik yapı arz etmektedir. Bir olay, bu topluluklarda bazı davranışları ortaya çıkararak mevcut düzeni bozabilir. İşte bu; Osmanlı'nın, askeri başarısızlığın ve toprak kaybının sonucunda Batı karşısında üstünlüğünü yeniden tesis etmek için modernleşmesiyle başlamıştır. Böylesi bir durum ben ve öteki mefhumunu daha da görünür hale getirmiştir. Nitekim modernleşmeyle beraber merkezi idareyi güçlendiren Osmanlı'ya karşı Kürt beylerinin ayaklanması, 1908 öncesinde İttihat ve Terakkiyle beraber yönetime karşı muhalefet, Kurdistan Gazetesi'nin yasaklanması, 1908 devriminden kısa bir süre sonra Kürt dernek ve basının kapatılması, yasaklanması gibi olaylar o ana dek belki var olmayan veya gizli kalmış, bastırılmış bilinçaltında bazı eğilimleri, kolektif belleği besleme ve kimliği inşa etme sürecini su yüzüne çıkarmıştır.

Öyle ki, Kurdistan Gazetesi okuyucularından olan Diyarbakırlı Ş.M. gazeteye göndermiş olduğu yazıda Kürtlerin yiğit ve mert olduklarını, Abdurrahman Bedirhan beyin babası döneminde (modernleşme öncesi) bölgede huzur olduğunu fakat daha sonrasında Osmanlı memurlarının bölgeyi yıkıma uğrattıklarını, bu durumun düzeltilmesi gerektiğini aksi takdirde adaleti kendileri başka yerlerde arayacaklarını belirterek kendi kimliğini ötekinin farklılaşması üzerinden kurarak meşrulaştırma yoluna gitmiştir. Yazar bu durumu şöyle ifade etmiştir (ŞM., 1991: 5-7):

" (Merkezi güçlendirme girişiminden sonra) Osmanlı Devleti'nin (atanan) Kürdistan'daki vali ve müdür gibi memurları çok zalim ve insafsızca hareket ediyor. Kürdistan'ı yıkıntıya çevirdiler ve onların zulmünden birçok Kürt göç etmek zorunda kaldı. Göç edenlerin bazıları İran'a, bazıları Türklerin bulunduğu yerlere gittiler,

bazıları da çaresizlikten öldüler. Bedirhan Bey, Kürtlerin bu durumunu gazetede padişaha ve tüm Müslümanlara Türkçe yazarak Kürdistan'a dürüst ve adaletli memurlar göndermelerini rica ediyorum. Şayet bu topraklarda Moskoflar olsaydı o zaman bütün Müslümanların Osmanlı için daha kötü olacaktı. Zalimlikler böyle devam ederse Kürtlerde başının çaresine bakıp Ermenilerle dost olacak onlarla beraber adaletin yol ve yöntemlerini arayacaklar.”

Böylelikle; Osmanlı modernleşmesi her ne kadar unsurlar arasında birliği sağlama muradına dayalı olsa da ben ve öteki mefhumundan sıyrılamayarak toplumsal kimliklerin dönüşümlerini beraberinde getirmesiyle Kürt entelijansiyasında kimlik farkındalığını görünür hale getirmiştir. İşte Kürt entelijansiyasında bu farkındalığın ilermesi, Türkçülük düşüncesinin ortaya çıkarılma sürecine paralel olarak daha da belirgin bir duruma gelecektir. Keza Kürt milliyetçilik süreci Smith'in de dediği gibi, hâkim olan toplumun ayrımcılığının ideolojik olarak gelişimine dayanır (Smith, 2014: 192-213). Yani Jön Türklerin değişiminin sonucu olarak Kürt milli kimliği düşüncesinin oluşması gibi. Diğer bir ifadeyle hâkim milletle diğerlerini ifade eden milleti mahkûme-saire-sadika arasındaki ilişkiden yola çıkarak Kürt milliyetçiliğin doğuşu için milleti hakimenin ilk olarak Osmanlılık daha sonra İslamcılık ve son olarak Türkçülük gibi uzun süre değişimini beklemek gerekecektir.

İşte böylesi bir durumun ihtimali üzerine düşünen Babanzade İsmail Hakkı, “Kürtçeye Dair” başlıklı yazısında, Kürtlerin yazı dilinin gelişiminin meşrutiyetten önce engellendiğini, bunun arkasında şayet Kürtleri Türkleştirmek gibi bir girişim olursa, bunun anlamsız ve saçma olacağını belirtmiştir. Yazar, böyle bir durumda Kürtlerin dillerine tarihin hiçbir anında yabancılaşmadıklarını, bundan sonra da Kürt dilinin varlığını her daim koruyacaklarını belirterek, oluşturulacak mağduriyetin sonucunun milli bilinç olacağının işaretini şöyle vurgulamıştır (Hakkı, 1998a: 6):

“Bilgisizliğin en yoğun döneminde bile Osmanlı İmparatorluğu'ndaki milletlerin hiçbir varlık ve kimliğini kaybetmedi. Kürtçe, binlerce yıldan beri bu durumuyla sürüp gidiyor. Ne İranlılar, ne Romalılar, ne Araplar, ne Tatarlar, ne Türkler zamanında bu dil yabancılaşmamıştır. Tam tersine, bu dili konuşanlar, istilacılarınkine benzer daha büyük bir yetenekle günden güne dört tarafa

yayılmışlardır. Demek istiyorum ki, bir dil, dil bilgisi kitaplarına ve sözlüklere sahip olmasa dahi varlığını korur.”

Dolayısıyla; Kürt kimliğinin farkındalığını tetikleyen diğer bir mesele de Türkçülük politikalarının gün yüzüne çıkarılmış olmasıdır. Böylesi bir durumu Kurdistan Dergisi'nin yazarlarından Abdulvahid'in “Gönül ister ki!” başlıklı yazısında da görmek mümkündür. Yazara göre dört bin senedir pek çok istilaya uğramış olan Kürt milleti, hiçbir zaman kendi benliğinden, kimliğinden taviz vermemiştir. Artık bu milletin karşısına öyle yabancı düşmanlar çıktı ki, bunların taarruzları karşısında Kürtler hayretler içinde kaldı. Yazar akabinde, bu görünen düşmanın Kürtleri Türkleştirmek arzusunda olanlar olduğunu ve Kürt halkının mevcudiyetini koruması için bunu fark etmesi gerektiğini şöyle vurgulamıştır (Abdulvahid, 1919a: 99):

“Kürdistan, karşısında öyle yabancı düşmanlar görüyor ki bunların taarruzu, kalp ve kalemleri karşısında kendimizi hayretler içinde görüyoruz. Zahirde Kürtleri Türkleştirmek, hakikatte masum bir milletin hayatını oyun yapan bu düşmanın özgürlük düşüncelerine, takip ettikleri gayeye hücum edecek değilim. Ben bir ferdî, bir evladı olduğum milletimle hasbihal etmek ve onun aleyhinde teşkil eden cemiyetin, şahısların temiz kalpli gözüken zehirli oklar saçan insafsız saldırılarından korumağa, ikaz etmeye çalışacağım, hiç şüphesiz mütefekkir tabakamız bu hakikati benden daha iyi bildikleri için sözüm halk içindir. Gönül ister ki: Her Kürt kendi etrafında kendi mevcudiyeti ile oynayan, kendi istikbalini küçümseyen düşmanlarını tanısin.”

Benzer şekilde Jîn Dergisi'nin, Kürt milliyetçisi olarak tanımladığı Doktor Fuat Berho, Kürt halkının yüzyıllardır yaşam kaynağını Osmanlılık ve Müslümanlık uğruna feda etmesine karşın Osmanlı hükümetinin yanlış milliyet ilkelerinin iticiliğinden dolayı güçlü bir uzvu olan Kürt milletinden kendini yoksun bıraktığını ve Kürtlük gibi pek çok milli hareketin ortaya çıkmasına neden olduğunu şöyle vurgulayacaktır (Berho, 1985: 9):

“Bugün yüzyıllardan beri bayrağı altında kıvançla, onur ve cömertlikle kanımızı akıttığımız Osmanlı hükümeti, yanlış milliyet ilkelerinin iticiliğiyle en güçlü ve sağlam bir kolunu serbest hareket ettiremiyor; bilgisizlik ve açlıkla felce uğrattığı

bir organını, en muhtaç olduğu bir saatte kullanmıyor; hak için yükselecek çelik bir yumruktan yoksun bulunuyor. Çünkü onu daima ezdi, onun yükselmesinden her zaman korktu ve kıskandı. Nihayet bugünkü duruma, değişik milli akımlar karşısında sendelemeye uğradı... Fakat gelecek ne kadar karanlık ve fırtınalı olursa olsun bugün Kürtlük için haykıran gençliğin huzurunda ezeli bir inançla eğiliyorum.”

Jîn Dergisi’nin yazarlarından Halil Hayali de, “Kurdiye Bitlisi” mahlasıyla Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgedeki şehirlerin Kürtlüğü üzerine kaleme aldığı yazısında, bir taraftan Kürt kimliğini, hükümetin bölgeyi baskı ve politik oyunlarla Türkleştirmesine karşı korumaya çalışırken diğer taraftan, bölgedeki şehirlerin aslında Kürt değil de Türk olduklarını iddia eden bazı gazete ve dergilere yanıt vermiş ve bu iddiaların tümüyle çürük olduğunu, bölgedeki şehirlerin de bölgedeki köyler gibi Kürt olduklarını belirtmiştir. Dolayısıyla yazarın Türkçülüğe bir tepki olarak Kürt kimliğinin farkındalığını ortaya koymaya çalıştığını şu paragraftan da çıkarmak mümkündür (Hayalî, 1985d: 2-7):

“Hicretin V. yüzyılı başlangıcında Kürdistan kentlerinde ve köylerinde Türk yoktu. Kimse inkâr edemez ki, bu kentler meskûn idi ve sakinleri bir dil konuşur ve bir milliyete sahip idiler. Bu da Kürtçeden başka bir dil değildi. Türkçenin kasabalarda nispeten pek kısa bir zaman içinde bu kadar genişlemesi, hükümet yönetiminde benimsenen sert baskıdan meydana gelmiştir. En küçük maaşlı ve hatta fahri bir memurluğa girmek için bile dil bilmek hayati bir zorunluluk halini almıştı. Genel hizmetler ve askerlik, dilin yaygınlaşmasında esaslı bir etmen olmuştur. Lakin Türkçe konuşan her kişinin alnına Türk etiketi yapıştırmak mantığa uygun değildir. Kürdistan’da yapılmış ve on yıllık tarihe sahip yöresel inceleme ve gözlemlerin, onları dolduran nüfusun saf ayar Kürt olduklarını itiraz kabul etmez.”

Kürt entelijansiyasının yazılarında, Kürt kimlik inşasının bir açıdan Osmanlı modernleşmesinin bir sonucu olarak zamanla gelişen Türkçülüğe bir tepki şeklinde belirgin bir suretle tazahür ettiği görülürken, diğer tarafan bu kimliği ötekine duyulan korku ve önyargı üzerinden ortaya çıkacaktır.

Ötekilik duygusunu inşa eden etkenlerden biri de korkudur. Korku, yeni dayanışmalar veya farklı bir toplum arayışından ziyade bireysel davranışlara ya da kolektif geri dönüşlere yol açar. Korkan daha hoşgörüsüz olur ve muhkem kalelere

çekilerek kendi kolektif kimliğinin inşasını gerçekleştirir. Zira etnik kimliğin diğer kimliklere karşı çatışmaları aşkın hale geldiğinde kendine özgü içeriği, ilgi ve söylemiyle totaliter bir nitelik kazanmaktadır (Bilgin, 2003: 103-104, 108).

Bu eğilimler gruplar arası farklılaşma davranışlarına, ön yargı ve stereotiplere¹¹ hatta ayrımcılığa kadar varan çeşitli oluşumlara yol açabilir. Bir anda gruplar arası kontrastlar belirginleşir. Her iki grup kendine çeşitli özellikler yükleyerek, kendilerini kökenlerine sağlam bir şekilde bağlayarak, kendini yücelterek, gerçekliği çarpıtarak, hatta düşmanlık ve baskıları haklılaştırarak inşa eder ve tanımlar. Bu demektir ki, önyargı ve stereotipler her bir grubun içinde paylaştığı ortak hakikatleri ifade eder. Stereotipler, ötekini olumsuzlayıp, aidiyet grubunu yücelterek bireylere bir tür farklılık duygusunu kazandırır. Yani önyargı ve stereotipler, kolektif kimlik inşasında önemli rol oynarlar (Bilgin, 2007: 127-131, 180; Bilgin, 1996: 55-57, 100-104; Bilgin, 2003: 108-109).

İşte Mela Salihê Cizîrî'nin kaleminden çıkan şu yazı bizim için güzel bir örnek temsili olacaktır (Cizîrî, 1991: 4-5).

“...efedim, bizleri okumaya ve bilgilenmeye özendiriyorsun. Okumanın ve bilgilenmenin iyiliği, kimsenin yadsıyamayacağı bir şeydir. Okumak gözleri açar. Ama ne çare ki okumanın yolları ve olanakları bizde yoktur. Halimizi soran da yoktur. Hainlerin gözü kör olsun. Abdülhamid'in ise, Kürtlerin yararına olan şeyleri istemediği anlamış bulunuyoruz. Biz duyuyoruz pek çok yerde okulların açıldığını ancak bizim vatanımız da böyle bir hareketlilikten eser yok. Ermeniler ile Kürtler arasını bozarak ikimizi birbirimize kırdırtmak istiyorlar.”

Benzer şekilde Halil Hayalî, “Vatan ve Kürtlerin İttifakı” başlıklı yazısında, bir taraftan Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgeyi eşi görülmemiş bir yeryüzü cenneti gibi tasvir etmiş öte yandan bu güzel bölgenin istibdat yönetimi tarafından yakılıp yıkıldığını resmetmiştir. Ötekini olumsuzlayıp milli bir bilinç ruhuyla tepki verilmesini ön gören yazar bu yüzden Kürtlerin birlik olmalarını, vatanlarını

¹¹ Stereotipler, çeşitli gruplar hakkında sahip olduğumuz kaba fikirler, kanaatler, imajlardır. Gruplara yüklenen olumlu veya olumsuz imajlardır (Bilgin, 2007: 129). Ayrıntı bilgi için Bkz. Bilgin, 1996: 97-100.

korumalarını, sevmelerini, eğitim görerek bilim sahibi olmaları gerektiğini şöyle ifade etmiştir (Hayalî, 1998: 25-26):

“İstibdat hükümeti bizim yiğitliğimizi, yeteneğimizi, zekâmızı inkâr etti. Kendi çıkarlarını bizim anlaşmazlığımızda gördü. Biz de bilgisizliğimizden, sözlerine uyduk, evlerimizi barklarımızı yıktık, babalarımızın ve dedelerimizin ruhunu üzdük ve o zalimlerin gönlünü sevindirdik. Bu hallerden ibret alalım, öz cevherimizi gösterelim, kan davalarını kaldırıp kardaş olalım, Kürtlüğün şerefini koruyalım, can ve malımızı vatanı korumaya çalışalım! Ey Kürtler vatanınızı seviniz. Çünkü vatan sevgisi imandandır. Ey kardeşler düşmanlığı ve çatışmayı gönlünüzden çıkarınız, barışınız, “inananlar kardeştir” hükmünü dikkatle göz önüne alınız. Arkadaşlar okullar açınız, çocuklarınızı bilim öğrenmeye çalıştırınız.”

Kürtçe basınındaki bu önyargı ve stereotip düşünce ötekine karşı kendi kimliğini yüceltmeye dayanır. Yani kimlikler kendilerini ötekine kıyasla daha ön plana çıkararak, yücelterek farkındalıklarını oluştururlar. Nitekim Kurdistan Gazetesi’nin övgüyle değindiği Mem-u Zîn kitabında da Kürtler’in mertliğine, cesaretine, kahramanlığına vurgu yapılarak, Kürtlerin başkasına minnet eylemediği şu dizelerle ifade edilmiştir (Bedirhan, 1991j: 6-7; Hanî, 2015: 53):

*“Kahramanlık, kudret, mertlik, sehavet
Beylik, reşadet, yiğitlik, kuvvet
Hastır Kürd’ün her bir kabilesine
Burda hepsi girer kılıç bahsine
Kürt’te ne ölçüde varsa cesaret
O kadar minnetten eyler nefret”*

Toplumdaki tikel grupların kendi kolektif kimliğini aşırı yüceltmesi ve diğerlerini olumsuzlaması, Osmanlı gibi heterojen yapıdaki bir toplumda toplumsal bütünleşmeyi zayıflatırken (Bilgin, 2003: 109), Kürtler gibi tikel unsurların kendi içerisinde kenetlenmesini ve güçlenmesini sağlar. İşte etnik bir topluluk olarak Kürtlere ilişkin stereotipler, farklılaşma ve modernleşme gibi sosyo-politik koşullardaki değişiklikten kaynaklanmıştır.

3.2. KÜLTÜRÜN KİMLİK VE SİYASETTEKİ BELİRLEYİCİ ROLÜ

Bu bölümde, Kürtçe basını tarafından kültürel kodlarla toplumsal belleğin ve kimlik inşasının nasıl gerçekleştirilmeye çalışıldığı incelenecektir. Bu ise dil, edebiyat, sanat, eğitim, kültür-medeniyet ve kadın gibi kültüre konu olabilecek araçlar üzerinden yapılacaktır.

3.2.1. Dil ve Dil Milliyetçiliği Vurgusu İle Ortaya Çıkan Kimlik ve Siyaset Düşüncesi

Milli kimlik ruhunu ortaya koyan, onu anlamlandıran, somut olarak gösteren en önemli araçlardan biri de dildir. Dil, bir milletin varolma koşuludur. Öyle ki milli kimlikler kendilerini soy, tarih, mit, kültür, yurt gibi pek çok sembol ve yaşam tarzlarının yanı sıra dili oldukça etkili bir şekilde kullanarak da ön plana çıkarırlar. Mezkûr dönemdeki Kürtçe dergi ve gazetelerin de Kürtçenin kökenine, alfabesine, eğitim dili olarak ele alınmasına dair tartışmalara yer vermesi bir rastlantı değildir. Bu nedenledir ki milliyetçilik kuramlarından gerek modernistler gerekse etno-sembolcüler için milli ruhun hareketlenmesinde dil önemli bir araçtır. Mesela Hobsbawm ortak dili konuşanların modern politik bir birlik sürecine girmemesi kimlik oluşumlarını engelleyeceğini vurgulamasına karşın istisna olarak dilin Kürtler için bir ön millet oluşumunda etkili olduğu düşüncesini belirtir. Lakin yazar yine de milletleri tarihi bir toprak ve birikimlerinden kopartarak modern bir olgu olarak görür (Hobsbawm, 2014: 79-82-85). Fakat çalışma dönemini baz alacak olursak, Kürtçe basını kendini bir yönüyle siyasi açıdan modern dönemde inşa edilmiş Osmanlılık kimliğiyle ortaya koyarken, diğer yönüyle de etno-sembolcü bir yaklaşımla etnik olarak Kürtlüğünü oluşturmada önemli tarihsel birikimlere ve kuşkusuz kimliğini inşa etmede en can alıcı unsur olan dile dayandıracaktır.

Bu noktada Kürt entelijansiyası, herşeyden önce Kürt dili ile Kürtlerin bir kökene malik olduğunu göstermeye çalışacaktır. Misalen Kurdistan Gazetesi'nin yazarlarından Bedirhan Bey, bazı nüshaları yayımlanan Ahmedi Hanî'nin "Mem-u Zîn" kitabının şiirden oluşan bir aşk öyküsü olmasının yanında, iç yüzünde birçok

amaç, hisse ve hikmet taşıdığını belirtmiştir (Bedirhan, 1991j: 6-7). Nitekim Hanî kitabını, Kürt diliyle yazmasındaki amacının Kürtlerin bir medeniyete, kudrete, kökene sahip olduğunu, başka milletler gibi ilim ve kitapların da Kürtlere nasip olacağını ve kimsenin Kürtler'in bunlardan haberdar olmadığını iddia etmemesi gerektiğini göstermeye çalıştığını şu dizelerle ifade etmiştir (Hanî, 2015: 55; M.H., 2013a: 196):

*“Doğma Kürt dilini inciye, zeri
Nizam, intizamla dizdi sıraya
Şair halk yolunda dayandı cefaya
Demesinler hani Kürt'ün kudreti?
Aslı, kökeni, medeniyeti?
Var ilmi, kitabı başka milletin
Kürt'e nasip olur bu hüner çetin
Göçenler demesin, Eskiden beri
Kürt'ün muhabbetten yoktur haberi”*

Dolayısıyla dil, etnik kimlikleri birbirinden ayırarak varlığını ortaya koyan en önemli araçtır. Böylece her millet mevcudiyetini ispat etmek için diğer dillere muhtaç olmayan müstakil bir dile sahip olduğunu göstermek zorundadır. Bu minvalde Kurdistan Dergisi'nin yazarlarından Mehmed Mihri Hilav, Kürtçenin Arapça, Farsça veya Türkçeden dönüştürülen bir dil olduğunu iddia eden gerek Avrupa aydınlarının gerek ise Şark entelijansiyasının bu düşüncelerinin politik gayelere ya da kulaktan duyma bir takım saptırmalara ve iftiralara dayandığını; aksine, Kürtçenin her hangi bir dile ihtiyaç duymayan müstakil bir dil olduğunu belirterek, Kürtçenin kadim bir kimliğe dayandığının ispatını yapmaya çalışmıştır. Keza yazar, şark âlimlerinden Arap asıllı Ziya Paşa'nın, kitabının bazı eksikliklerine rağmen Kürt dilinin mevcudiyeti lehinde önemli bir delil olduğunu fakat Abdülhamit yönetimi tarafından yasakladığını belirtmiştir. İşte böylece yazar, Kürtçenin hiçbir dilin ve ırkın ürünü olmadığını aksine Kürtlerin kendine has kimliğinin bir parçası olduğunu ispat etmeye çalışmıştır (Hayali, 1919b: 12; Hayali, 1919c: 22-24; Hayali, 1919d: 44):

“Kürt dili hakkında yeterli bilgisi olmayan Arap asıllı yazarın kitabıdır. Ancak Kürt dilinin lehine bir delil olabilir... Kürdistan'daki âlimler ve edipler meramını anlattıklarında erdemli bir beyan için yalnızca kelimelerle değil aynı zamanda

Arapça cümleler ve zincirleme tamlamalar kullanırlar. Bu alışkanlık sayesinde ki adı geçen kitapta Arap dili Kürt dilinin yaklaşık üçte birini oluşturmaktadır. Oysa ben eserimde Kürtçenin diğer dillere muhtaç olmayan müstakil bir dil olduğunu açık bir şekilde kanıtlayacağım... Kendisi Arap olan yazar, Kürtleri Arap olarak göstermek ve Kürtçeyi de Araplaştırmak sevdasındadır. Doğrusu böylesi bir düşünce bütün Arap edebiyatçıların ve tarihçilerin zihnine nüfuz etmiştir. (Ayrıca) geçmişten buyana İran edebiyatçıları ve tarihçileri de “Kürtler İran’ın en kahraman evlatlarıdır. Bu kahramanlıklarından dolayı da kendilerine Kürt lakabı verilmiştir” diye görüşler ortaya atmışlardır. Sadece ben değil dünya âlimlerinin hiçbiri böylesi bir düşünceyi onaylamaz ve düzeltme zahmetinde bulunmazlar. Çünkü mesele ilim değil kişisel bir tutkudur. Lakin bizim için çözülmesi gerekli olan şey şudur; herkesin malumudur ki Arapça yalnızca Kürtçeyi değil diğer Müslüman dilleri de etkilemiştir. Bu yüzden Kürt dilinde kullanılan pek çok Arapça kelimenin olduğu inkâr edilmez. Fakat ben eserimde Arapça olan ve kullanılan kelimelerin yerine bilinmeyen veya terk edilmiş olan Kürtçe bir takım kelimelerin varlığını kanıtlayacağım... Merhum paşanın kitabı yalnız Kırmanç kabilesinin lügatine dair olduğu halde bu kabilenin bütün lügatini teşkil edememiş ve dilbilgisi vasıtasıyla basit bir şekilde anlaşılacak ve lügat kitabında gereksiz çok örnekler zikredilir... Paşa doğru bir muhakeme yapmadığı ve bu muhakemede taraftarlıktan tecerrüd edemediği için hakikat ve kıyas ölçüsünü de kaybetmiştir. Zira merhum der ki: Kürt lisanı bütün âlemde mevcut olan diller arasında ihtilaf, farklılık, uygunsuzluk ve karışık olmak itibariyle başka dillerin karışımıdır. Filhakika biz dahi Kürt lisanında öteki lisanlarda olduğu gibi ihtilafın varlığını doğruluyor ve itiraf ediyoruz. Fakat ihtilafta en başta olduğuna inanmam ve zannederim ki eğer merhum Paşa Arap olduğu halde bir parça Arapçanın ahvaline bir göz atmış olsaydı, diğer lisanların karışımıyla ortaya çıkmış olma lakabını derhal reddederek Arap lisanına ihsan ederdi... Kitabın mukaddimesinde Paşa der ki; Kürt lisanında Türkçe kelimeler dahi vardır. Bu iddia son derece yanlış, hakkaniyet ve hak noktayı nazarında büsbütün doğru değildir. Zira Kürt lisanında her şey mevcut olabilir fakat Türkçe katiyen mevcut değildir. Paşanın hatası ise şudur ki Bitlis gibi bir vilayette merkezde bulunan Kürtler, ekseriyetle memur veya memurlar ile muhtelif insanlardır. Türkçeyi biliyorlar ve bazen veya unutkanlık yoluyla Kürtçe kelimeler yerine Arapça ve Türkçe kelimeleri kullanıyor olabilirler. Paşa ise her yaş veya kuruyu topladığı için, hemen yabancı

lafızları kitabına yazarak ve yorumlayarak sonlarına (Ayn-Arapça), (Te-Türkçe)) ve (Fe-Farsça) harfleri yazmıştır.”

Öte taraftan toplumların müstakil bir dile ve dolayısıyla milli bir kimliğe sahip olduklarını göstermelerinin en önemli yolu kendi dilleriyle yayın yapmalarıdır. Nitekim modernist kuramcılardan Anderson’un hayali bir geçeklik olarak modern dönemin ürünü olan milli kimlikleri ele almasındaki en önemli aşamalardan biri, dinin hegemonyasını yansıtan Latince’nin önemini yitirmesiyle yerel dillerde ortaya çıkan kapitalist yayıncılıktır. Yazar’a göre bu süreçte roman ve gazete en önemli hayal etme ürünüdür (Anderson, 2014: 33-50). Tabi burada bu kimlik oluşumunun ele alınış yöntemini biraz farklılaştırarak Kürt kimliğinin inşası üzerinden de değerlendirebiliriz. Keza gazete, dergi, şiir ve hikâyelerle beslenen Kürt yayıncılığı herşeyden önce kendini din ve tarihsel birikimlere dayandırarak Andersoncu deyimle “hayal edilmiş” bir gerçeklik olarak var etmişlerdir. Bunun için meseleyi etno-sembolcü bir yaklaşımla ele alabiliriz. Öyle ki Mikdat Bedirhan söz konusu dönemde henüz yayımlanmamış Kürtçe “Mem-û Zîn” adındaki manzum hikâye kitabının bazı el yazması nüshalarını Kurdistan Gazetesi’nde basmıştır. Bu kitap hakkında şunlara değinmiştir (Bedirhan, 1991j: 6-7): “*Şiirlerden oluşan bu kitap, görünüşte iki gencin aşk öyküsüdür; ama iç yüzünde birçok amaç, hisse ve hikmet taşımaktadır.*” Nitekim Ahmedî Hanî, Mem-û Zîn’de bir taraftan milli ruhun ortaya çıkmasını sağlarken diğer taraftan, Kürtler’in cömertliğinden ve mertliğinden bahsetmiştir. Ayrıca bu kadar büyük topraklara sahip olan Kürtlerin halen bir devlet olamamış olmasına şaşırdığını vurgulayarak bu milli Kürt kimliği tasavvurunu Kürtçe olarak dizelerine taşımıştır (Hanî, 2015: 51):

*“Benî hayrete bıraktı Huda hikmeti,
Kürt’ün aşmış taşmış varı devleti,
Kendisi ise bunlardan kalmıştır mahrum,
Yaşıyor asılı, yaşıyor mahkûm”*

Hayal edilmiş gerçeklikleri milli bir kimlik oluşturma gayesine matuf olarak tahkim ve takviye eden unsurlardan biri de şiirdir. Misalen Kurdistan Gazetesi, pek çok sayısında Mem û Zîn’in şiirlerine değinmiştir. Aynı zamanda bu gazete ünlü Kürt şair Hacı Kadir-i Koyî’yi ölümünden bir yıl sonra anarak onun ilim ve bilgi öğrenimi ile ilgili Kürtçe beyitler yazdığını belirtmiştir. Kürt dili ile yazmış olduğu

eserlerinin ehemmiyetini vurgulayarak, Kürt halkının hafızasında bir Kürt farkındalığını yeniden canlandırmaya çalışmıştır. Ayrıca gazete, Hacı Kadir-i Koyî'nin bir şiirine yer vermiştir. Bu şiirde Koyî, Mem û Zîn'i överek bir mücevherler hazinesine benzetmiş ve şiirin sonunda kendisinin ve Hanî'nin çalışması üzerine şöyle yazmıştır (Kurdistan, 1991j: 5-6):

*“Kürtler arasında Hacı ve Şeyh Hanî'den gayrı
Kimse kurmadı Kürtçe şiirin temelini”*

Mezkûr dönemde Kürtlerde milli hafızanın oluşturulmasında en önemli hayal etme ürünlerinden bir diğeri de gazete ve dergilerdir. Nitekim Abdullah Cevdet “Bir Kürd” mahlasıyla Kurdistan Gazetesi'ne gönderdiği bir mektupta Kürt kavminin Asya kavimlerinden daha zeki, iyi huylu ve yetenekli olduğunu işte bu üstün ırkın dilinde bir gazete çıkarmanın milli uyanışın hızlanmasında oldukça etkili olduğunu şöyle serdetmiştir. (Cevdet, 1992: 64):

“Açtığınız bu kültürel gelişme anayolunda önce davranma erdemi sizindir. Alfabeği bu milletin bilgisine sunma işinde gösterdiğiniz ictihâd perverâne kararlılık, gerçekten kutlanmaya layıktır... Okuryazarları binde bir oranında olan bir kavmin dilinde gazete yayımlamaktan ne çıkar? Bu itirazda bulunanlar bir milletin uyanışının hızlanmasının bazen bir iki kişiye borçlu olduğunu bilmezler.”

Dolayısıyla bu durum Benedict Anderson'un modern bir millet tasavvurunun oluşmasında ki yollardan birinin de matbuatın gelişmesi fikrine dayandırması (Anderson, 2014: 33-50) gibidir. İşte bu merhaleden yola çıkıldığında Kürt milli uyanışının veya inşasının önemli bir direği olarak Kürtçe yayın için matbuata önem verilmesi gerektiğini belirten Salih Bedirhan da, Kürtlerin evvelden beri yiğitliği ve ırkından gelen asaletiyle İslâmiyet'in savunucusu olarak cenk meydanlarında harikalar yarattığını vurgulamıştır. Fakat buna rağmen, hiçbir zaman Kürtlerin unutulmuşluktan ve terk edilmişlikten kendini kurtaramadığını bu yüzden dini bir vecibede olan okuma ve yazma oranının arttırılması zaruriyetini öne sürerek matbuatın geliştirilmesi gerektiğini belirtmiştir (Bedirhan, 2013a: 286-287):

“Kürt'ün, Kürtlük için bu kadar övünç taşımasına rağmen böyle ihmale ve unutulmaya... Matbuat hayatına tamamıyla kayıtsız kalışımızdır. Kamuoyunu meydana getiren ve ona belli bir istikamet veren matbuattır.”

Hetawî Kurd yazarlarından Abdülaziz Baban da, eğitimin ve cemiyetin yanı sıra, Kürtçe çıkarılan matbuatın milli kimlik ruhunu yüceltmede ne kadar önemli olduğunu şöyle izah edecektir (Abdülaziz, 1914: 10):

“Merkezde bir talebe cemiyeti ve ayrıca yeni bir tarzda medrese kuruldu, Bağdat’ta bir Bangî Kurd (dergisi), daha sonra yine Van’da bir gezete çıkarılması ve matbaa kurulması teşebbüsü gerçekleşmişti. Bütün bu müesseseler Kürt tarihinin yükselmesinin resmi iftiharıdır. Daha gerçekçi bir tarih yazımının başlangıcıdır. Bunları zikrederken kalplerimiz seviçle dolmakla beraber ümit ve azmimize fazla bir güç, kuvvetimize de daha çok bir ümit hâsıl oluyor.”

Öte yandan Babanzede İsmail Hakkı “Kürtçe’ye Dair” yazısında dilin ehemmiyetini korumasına ve gelişmesine yardımcı olacak en önemli hayal etme ürününün eğitim kurumu olduğunu belirtmiştir. Yazar daha sonrasında ise hayal etme araçları olarak Kürtlerden dillerine önem vermelerini, dillerini düzgün kullanmalarını, Kürt dili üzerine bir sözlük ve dilbilgisi kitabı yazılmasını, Kürt halkının tarihi üzerine bir kitap kaleme alınmasını, ne kadar dağınık yazılmamış şiir ve edebi eser varsa derlenip toplanmasını tavsiye etmiştir. Bu sayede Kürt dilinin temelini atılacağını ve gelişme göstereceğini şöyle ifade etmiştir (Hakkı, 1998a: 7):

“Onun için, Kürt vatandaşlarına her şeyden evvel muntazam bir lisan sahibi olmalarını kemal-i ehemmiyetle tavsiye eylerim. Evvelâ bu lisanın bir sarf-ü nahvi, bir lugatı yapılsın. Ondan sonra Kürt kavminin bir tarihi kaleme alınsın daha sonra, ne kadar müteferrik ve gayri mektub eş’ar ve âsâr-ı edebiye var ise, cümlesi zabt-ü tedvîn olunsun. Lisanın temeli bu suretle vaz olduktan sonra, Şehbal-ı terakkî ve tealî bize kemal-i tehalûkle cenah-ı âtîfetini küşad kılar.”

Bu mevzu üzerine Kurdistan Gazetesi’nin 3. sayısında Yusuf Ziyaeddin Paşa tarafından yazılmış ve 1894 yılında “El-Hediyet’ul-Hamidiye Fi’l-Lugat’il-Kürdiye” adıyla İstanbul’da basılmış olan Kürtçe-Arapça sözlüğün haberi yapılmıştır. Bu sözlük, gazetenin çıkmasından yaklaşık dört yıl önce basılmasına karşın tanıtılmıştır. Gazete, bu kitabın “Kürt dilinin bir temeli” olduğunu ifade etmiştir. Metnin devamında ise Kürt yazarlara bu kitabın temin edilip, ondan faydalanarak Kürtçe yazmalarını şöyle tavsiye etmiştir (Kurdistan, 1991j: 5):

“Ben rica ediyorum Kürt ulema, bey ve paşalar bu kitabı temin edin. Çok iyi bir kitaptır. Kendi dillerinde bir şeyler yazmaları için Kürt ulemasına lazımdır.”

Dolayısıyla Kürt dilinin, yazılı eserlerle belirli bir gelişimi sağlanarak milli kimlik hayalinin tezahüründe önemli bir araç olan eğitim dili haline getirilmesi elzem bir durum olarak karşımıza çıkar. Keza Smith, “Milletlerin Etnik Kökeni” kitabında Katalanları örnek vererek dilin milli kimlik inşasındaki rolüne açıklık getirmeye çalışır. Ona göre modern öncesi bir etnisite olan Katalanlar bugün şüphe yok ki bir millettir. Tabi bunları millet yapan onların sadece az ya da çok kendi tarihsel topraklarında yaşamaları değildir. Aynı zamanda şimdi Katalonya’da eğitim sisteminin standart hale gelmesi, kamu tarafından desteklenmesi ve kendi dillerinde öğretim yapabilmeleri de onları millet yapan amiller arasındadır. (Smith, 1986: 166). Burada yazar milletin oluşumunda tarihi bir toprak parçasının (Smith, 2002; 22) yanında aynı zamanda dil ve eğitim aracının da önemini belirtir. İşte böyle bir perspektifle dilin Kürt kimliğinin mevcudiyetini ortaya koyma noktasında önemli olduğunu söyleyebiliriz. Diğer bir ifadeyle dil, bir milletin kendi varlığını ortaya koymasında eğitimin zaruri bir anahtarı olarak karşımıza çıkar. İşte tam da bu noktada Kürtçe basınında, hangi dilin Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgede kurulacak eğitim kurumlarında kullanılması gerektiği üzerine farklı görüşler belirtilmiştir. Bunlardan ilki Türkçe’yi önerecek zaman içinde Kürtçe’ye belli bir yer verenlerdir. Öyle ki Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi’nde Erzincanlı Hamdi Süleyman, yazdığı yazıda bölgede öğretim dilinin Türkçe olmasının daha avantajlı olacağını birkaç sebeple açıklar. Bunlar; ilk olarak Osmanlı’nın ana dili Türkçe olduğu için idari işlerde Türkçe bilmemenin sorun oluşturacağını, ikinci olarak askerlik mesleğine girişte yine Türkçeye şiddetle ihtiyaç duyulacağını belirtmiştir. Ayrıca Kürt dilinde ne bir dilbilgisi, ne bir sözlük ve ne de başka bir kitap bulunduğunu, yani Kürtçenin bütün öğretim araçlarından yoksun olduğunu, bu araçların hazırlanmasının ise çok zaman alacağını, bu yüzden Kürt diliyle öğretime harcanacak olan zamanın Türkçe eğitime harcandığı takdirde Kürtlerin daha fazla kazançlı çıkacağını belirtmiştir. Yazar devamında Kürt dilinin ortadan kalkmaması içinde şu öneride bulunmuştur (Süleyman, 1998a: 4-5):

“Kürt dilinin ortadan kalkmaması için de, Kürdistan’da açılacak okullarda özel olarak Kürtçeyi öğretmek için Kürtçeyi bilen zatlardan oluşan bir komisyon oluşturularak bir dil bilgisinin, bir sözlüğün ve diğer gerekli kitapların hazırlanması yolunda bu komisyonun çabalarını arzu ederiz; hatta Kürdistan’ın geçirmiş olduğu durumları ve Kürtleri anlatan mükemmel bir tarih hazırlaması da istirahat eder ve başarıları için samimi bir dille duacı olduğumuzu bildiririz.”

Fakat bu görüşe karşın Babanzade İsmail Hakkı, “Kürtçe’ye Dair” başlıklı yazısında, bir halkın düşüncelerinin, hayallerinin sınırını belirleyen dilin, milli bilincin oluşumunda ve bir kavmin uygar bir şekilde mevcudiyetini ortaya koymasında ve varlığını devam ettirmede kendi dilinde eğitim ve öğretimin zaruriyetini şöyle vurgulamıştır (Hakkı, 1998a: 7):

“Milletin selâmetinin birinci temeli eğitim ve öğretimdir; eğitim ve öğretimin anahtarı ise dildir. Uygarlığın kapısı ise bu anahtarla açılır. Himmetli ve gücü yeten insanlarımızdan, bu önemli noktayı şimdiden önlerine koymalarını rica ederim.”

Bu zorunluluğu ortaya koyan yazara göre, zaten Arapların kullandığı dil aynı zamanda dinin dilidir. Türkçe ise resmi bir dildir. Bunun yanı sıra Türk dilinin arkasında hükümet güçlerinin desteği vardır. Bundan dolayı da, bu diller bilim ve teknikte daha ileridirler. Kürtler, gerek Arapların gerekse Türklerin hatta gayrimüslimlerin dahi sahip oldukları eğitim hakkından yoksun kaldığı için yazar Kürtlere de bu hakkın verilmesi gerektiğini belirtmiştir (Hakkı, 1998a: 5-7).

Yine yazı dili ile derli toplu eserleri olmayan, kendi dilinde eğitim yapamayan bir halkın düzgün konuşma ve düşüncelerini dile getirme yeteneğinden yoksun olmakla kalmayıp aynı zamanda da dilsiz olacağını belirten İsmail Hakkı, devamında meşrutiyetten önce baskılarla Kürtlerin yazı dilinin gelişiminin engellendiğini iddia etmiştir. Bundan dolayı; Kürtlerin dilbilgisi kitaplarından, matbaadan, matbu eserlerden, edebiyattan, bilim ve tekniklerden ve bunlara bağlı bilim ve sanatlardan yoksun kaldığını, bu durumda bir halkın gelişemeyeceğini belirtirken (Hakkı, 1998a: 6), Kürt Teavün ve Terakkî Gazetesi ise bu durumu bir şiirle şöyle yakınlıkla dile getirmiştir (K.T.T.G., 1998b: 19):

*“Kan oldu gözde yaşlar
Ben öldüm, arkadaşlar
Derdim söylene bilse
Ağlardı dağlar, taşlar”*

İsmail Hakkı, Osmanlı içerisinde yer alan böylesi önemli bir kitlenin dilinin baskıya maruz kalması sonucunda Osmanlılığın da zarar göreceğini vurgulamıştır. Sonuç itibarıyla, milli şuurun önemli bir aracı olan dilin eğitimle taçlandırılmasının Osmanlılık ve Kürtlük kimliklerinin varlığını sürdürmesi açısından ne kadar ehemmiyetli olduğunu da şöyle ifade etmiştir (Hakkı, 1998a: 6):

“Güç ve otorite eğitimdedir. Eğitim ise dile bağlıdır. Osmanlılığın en önemli bir direğini oluşturan Kürt halkı, böyle paslı ve çürük kalırsa, üzerine yaslanan Osmanlılık da, Allah korusun yıkılır.”

Hakeza Babanzede İsmail Hakkı “Kürtler ve Kürdistan” başlıklı bir başka yazısıyla da Meşrutiyet öncesinde Kürt halkının diline yapılan baskıyı eleştirerek, Kürtleri dilinden mahrum etmenin, hem milliyetlerini hem de din ve mezheplerini yok etme tehlikesiyle karşı karşıya bırakacağını belirtmiştir. Ayrıca böylesi bir durum Kürtleri cehalete, insanlık dışı hareketlere sevk edecek, Kürtlerin varlıklarını bile unutturarak milli namuslarını lekeleyecektir (Hakkı, 1998b: 11):

“Kürtler bu lisansızlık ile yalnız kavmiyetlerini değil, mezheplerini bile kaybetmek üzere idiler. Birçok yerleri bir cehalet-i fahişe kaplamış, birçok Kürtler âdetâ insanlıktan çıkmış idi. Vahşet, cehalet, mebadî-i mezhebiye ve itikadiyeden bînasîb bulunmak gibi esbabın te’sîriyle, zavallı Kürtlerin yalnız mevcudiyetleri değil mevcudiyetlerinden bile muazzez tanıdıklarını şeref ve haysiyetleri, namus-ı millîleri bile jengdar olmak tehlikesine maruz kalmış idi.”

İşte bu tehlikenin bertaraf edilmesinin yolu Diyarbakırlı Fikri Necdet’in belirttiği gibi Kürtlerin kendi dilinde okuma ve yazma ihtiyacının karşılanmasından geçer (Necdet, 2013b: 162-163).

Zaten modern çağda her Müslüman kavmin kendi dilinde eğitim-öğretim yapmasının zaruri bir durum olarak ortaya çıktığını belirten Babanzade İsmail Hakkı, Roji Kurd Dergisi’ndeki bir yazısında modern dönem öncesinde Kürt şair ve âlimlerinin kendi diline nispeten daha çok Arapça, Türkçe ve Farsça dillerinde

İslamiyet’e hizmet ettiklerini belirtmiştir. Bu şair ve âlimler dillerini tali derecede görmüş dillerinin geliştirilmesi ve incelenmesine dahi lüzum görmemişlerdir. Yazara göre İslamiyet’e hizmet bu kavmin yegâne amacını oluşturmuştur. Fakat modern zamanda Batıya karşı İslamiyet’in savunulması ve yüceltilmesi için her toplumun ilim seviyesinin yükseltilmesinin gerektiğini söylemiştir. Tam da bu noktada yazar, halkların cehaletten kurtulmasının yolunun o halkın kendi dilinde eğitim-öğretim görmesiyle mümkün olacağını savunmuştur. Akabinde Kürtleri ikaz ederek kendi dilinde tedrisatın yapılmasının hem İslamın korunmasını hem de birlikteliğin gerçekleştirilmesini sağlanacağını ifade etmiştir (Hakkı, 2013a: 263-265).

Daha önce değinildiği gibi Babanzade bir başka yazısında, Kürtleri cehaletten kurtarmanın yolunun kendi dillerinde eğitim yapmaktan geçtiğini savunarak, bunun aynı zamanda dini bir vecibe olduğunu belirtmiştir. Bu noktada gösterilecek başarı sadece Kürtlüğe değil aynı zamanda hem Müslümanlığa hem de Osmanlılığa hizmet etmiş olacaklarını vurgulamış olması ilgi çekicidir (Hakkı, 2013b: 282-283):

Benzer bir perspektifle Nursi de bu meseleyi Kürtlerin kendi dillerinde eğitim görmeleri gerektiği şeklinde okuyacaktır. Öyle ki Nursi, Şark ve Kurdistan Gazetesi’nde ki “Kürtler Yine Muhtaçtır” başlıklı yazısında, bölgede açılan okulların eğitim dilinin Türkçe olmasından dolayı bu dili bilmeyen yöre halkının yalnızca medrese ilmiyle yetinip mekteplerde muallimlerin verdikleri fen eğitiminden yoksun kaldıklarını belirtmiştir. İşte böylesi bir durumun da Batının yüzünü güldürecek keşmekeşliği ve çatışmayı beraberinde getireceğini şöyle ifade etmiştir (Nursi, 1908a: 2):

“Kürdistan ahalisinin ahvali hükümetçe malûm ise de; kutsal bir hizmet olan ilmiyeye dair bazı istekleri arz etmeğe müsaade dilerim. Şu cihan medeniyette ve şu gelişen dünyada ve yarışta da çevresindekiler gibi düzenli bir ilerleme sağlamak için hükümetin yardımı ile Kürdistan’ın kasaba ve köylerinde mektepler tesis ve inşa buyrulmuş olduğu şükranla görünse de bundan yalnız Türkçe diline aşına çocuklar istifade ediyor. Bu lisana aşına olmayan Kürt evlatları yalnız medrese ilmiyenin mükemmellikler madeninden beslenir fakat mektep muallimlerinin yerel dille vermedikleri fen ilimlerinin bilgisinden mahrum kalmaktadır. Bu ise vahşeti,

keşmekeşi dolayısıyla garbın kötü durumda olmasına sevinmesine davetiye çıkarıyor.”

Kurdistan Dergisi’nden Hakkârili Rahmi aynı duygularla, Kürt halkının Türkçe bilmediğini, bu yüzden bölgede açılacak okulların eğitim dili Türkçe olduğu takdirde yalnızca Türkçeyi öğreten bir dil okulundan farklı olmayacağını, bunun da Kürt halkının cahil kalmasına sebep olacağını vurgulayarak bu eğitim kurumlarda dilin Kürtçe olması gerektiğini ima etmeye çalışmıştır (Rahmi, 1919: 8):

“Lise düzeyinde bulunan bir rüştiye mektebi var idi. Bu mektep yalnız Türkçe konuşabilmek için bir lisan mektebi idi. Zira talebeler katiyen Türkçe bilmezlerdi. Bittabi resmi lisan cebren öğretiliyor, ilim ve fen bilimleri ise lisan uğruna feda oluyordu. Netice itibariyle vatan evlatları cahil kalıyorlardı.”

Jîn Dergisi’nin yazarlarından Şefik Arvasi de “Bilgi Herşeyden Önce Gelir (Zanîn dî Pêşîya Hemi Tîştan e)” başlıklı Kürtçe yazısında, Kürt diliyle eğitimin olması gerektiğini şöyle izah edecektir (Arvasi, 1985: 14):

“Bugünden itibaren bizim için de her şeyden daha önemlisi bilimdir; onun yolu da okuma yazmadan geçer. O da ancak kendi dilimizle olur. Çünkü başka bir dili öğrenmek için bir ömür gerekir; ondan sonra ancak dille bilim öğrenilebilir.”

Hetawî Kurd Dergisi’nden Babê Naco da, aynı düşünceleri şu şekilde ele almıştır (Naco, 1913: 9):

“İlkokullarda verilecek olan Türkçe tedrisattan fayda gelmez. Kürtçe eğitim imkânı varsa Kürtçeyle beraber Türkçe tedrisatta bulunun.”

Böylece; Kürt entelijansiyasının ekseriyeti Kürt dili ile eğitimin yapılması gerektiğini vurgulayarak Kürt milli kimliğinin mevcudiyetini ortaya koymaya çalışırlar. Öyle ki Hobsbawm’a göre konuşulan ve yazılan milli diller matbaa, kitlesel okuryazarlık, kitlesel eğitimden önce ortaya çıkamayacaktır (Hobsbawm, 2014: 24-25). Bu noktada Kürt kimliğinin kendi varlığını ortaya koyma ve oluşturma sürecinde bir yaklaşım olarak Hobsbawm’ın dile getirdiği bu durumu, Kürt entelijansiyanın öncülüğünde matbaa, kitlesel eğitim ve dilin gelişiminin birlikte vurgulandığını görüyoruz.

Kürt entelijansiyası arasında önemli bir yere sahip olan Mutkili Halil Hayalî, Kürt ulemasının ve üdebâsının meseleleri dışarıda kendi diliyle anlatmasına ve medreselerde verdikleri derslerin Kürtçe olmasına rağmen bu halkın kendi yazı dilinden mahrum kalmasını sorgulamıştır. Akabinde Kürtçenin, eğitim ve öğretim dili olarak kullanılması gerektiğini pek çok milleti misal vererek şu cümlelerle savunmuştur (Hayalî, 2013: 160):

“Bugün dünyada (hiçbirini iyi tanımadığımız) sayılması mümkün olmayan o kadar çok millet var ki kendi dillerinde okuyup yazıyorlar, kitaplar çıkarıyorlar, okul ve medreselerinde çocuklarına eğitim veriyorlar. Onlardan hiçbiri kalkıp da “bizim dilimizde okuyup yazmak zor, o halde başka bir milletin dilini kabul edelim” dememişler. Bugün İngiliz, Fransız, Rus ve İtalyan gittikleri yerlerde hemen okullar açıyorlar, dillerini çalışıyorlar. Bunun sebebi nedir? Elbette ki bundan milletleri için bir fayda görmüşlerdir, eğer böyle olmasaydı niçin o kadar masraf yapıp zahmete girmiş olsunlar ki.”

Yazar metnin devamında, Mollalardan Kürtçenin nasıl geliştirileceği ile ilgili çözüm önerileri istemiş, Kürtleri ağır uykudan uyandırır diye Hacı Kadiri Koyi’nin şu mısralarına yer vermiştir (Hayalî, 2013: 161):

*“Bütün milletler arasında her Kürt
Yazılı kitaplardan yoksundur
Kitapsız ve yazısız bir millet
Yeryüzünde Kürtlerin dışında yoktur.”*

Dolayısıyla dil, milletlerin en canlı müessesesidir. Milletlerin mevcudiyetini koruması ve devamını sağlayabilmesi için o dilin gelişmesi elzem bir durum arz eder. Böylesi bir durumun farkında olarak çözüm üretmeye çalışan Halil Hayalî, dil sorunu ve dil üzerine yazdığı yazıda pek çok lehçeye sahip olan zengin Kürt dilini bilimsel bir yazı dili ve ortak bir dil olarak geliştirebilmenin yolunun derli toplu basılmış Kürtçe sözlük, dilbilgisi ve edebiyat sermayelerine sahip olmaktan geçtiğini belirtmiştir. İşte bunu sağlayabilmek için de önce hazırlık yapılması ve bilimsel programın hazırlanması gerektiğini vurgulamış, sonrada dilin kaynağı üzerine yoğunlaşarak dilin nasıl gelişebileceğini şöyle yazmıştır (Hayalî, 1986a: 11-12; Hayalî, 1986b: 7-9):

“Günümüzde genellikle kabul edilmiş bir kural vardır; o da ‘milletin öz dili, o milletin aydın olmayan kitlesinin ve özellikle yaşlı kadınlarının konuştuğu dildir’ kuralıdır. Bu nedenle bende, dilin toplanıp yazılmasında halkın alt tabakasından gelen kitlenin kabul ettiği usullerin ve sözcüklerin esas alınmasını istiyorum. Bu gerçek bir hazinedir. O bereketli kaynağın içeriğini ele geçirmeyi başarırız ve ele geçirdiğimiz malzemeyi en son bilimsel kurallara uygun bir biçimde düzenleyip kaleme almayı da başarırız, hiç tereddüt etmeden iddia edebilirim ki, bugün Doğu’da piyasada olan dillerin çoğundan daha zengin bir yazı ve konuşma diline az zamanda sahip oluruz.”

Yazar daha sonra dilin gelişimi üzerine yapılacak çalışmaların yol ve yöntemleri ve dilin kaynaklarından nasıl yararlanabileceği üzerine dokuz maddelik bir program sunmuştur.

Halil Hayalî “M.H.” imzasıyla bir başka yazısında, Kürt bey, ağa, şeyh ve büyüklerine Kürt halkının eğitim ve öğretimine, kültürüne, tarihine dair ne kadar katkı yaptıklarını sorgulamaları gerektiğini söylemiştir. Çünkü bunun Kürt milletinin varoluş meselesi olduğunu, aksi takdirde ne bu dünyada ne de öte dünyada kör bir millettten hatta bir hayvandan farklı olamayacağını belirtmiştir. Tam da bu noktada yazar, Kürt halkına Kürt dilinde varlığının öğretilmesi/gösterilmesi için Kürtlerin ihtiyaçlarını şöyle sıralayacaktır (M.H., 2013b: 186-187):

“Yeni bir alfabe, sözlük, ilmihal Kürtlerin geçmişini anlatan bir tarih kitabı, Kürtlerin vatanıyla ilgili bilgi, gelenek ve göreneklerinin araştırılması, aşiretlerinin sayısı ve isimlerini içeren bir çalışma, bir hesap ve Kürtçe bir dilbilgisi kitabı, önemli Kürt şahıslarının biyografileri, Kürt edebiyatı ve şairlerin isimleri ve Kürt sözlü edebiyatının bir derlemesi.”

Yazar bu ihtiyaçları, açılması gerekli gördüğü Kürtçe okullarının temelini atmak maksadıyla dile getirmiştir. Akabinde bu amacı gerçekleştirmek için Kürt halkına, dini önderlere, Kürtler ile ilgili ne kadar, kitap, hikâye, öykü, halk ozanların ağıtları varsa kendileri ile paylaşmalarını istemiştir.

Jîn Dergisi tarafından yayımlanan Kürd Talebe Hêvi Cemiyeti’nin bildirisi de, milli bir kimliğin varlığını gösteren, hayal etmesini sağlayan en önemli aracın dil

olduğunun, ancak bunun eğitim ve yazı diline dönüştürülmediği takdirde unutulmaya mahkûm olacağının bilincinde olarak Kürt milli kimliğin inşasını gerçekleştirebilecek eğitim için Kürtçenin gelişmesini ve yazı dili haline gelmesini kendine gaye edindiğini şöyle vurgulayacaktır (Jîn, 1988d: 11-12):

“Kürt gençliği ve Kürt milletinin kendi seçkin nitelik ve özelliklerine uygun şerefli bir konuma ulaşması amacıyla, sözcüklerin dokusu ve üretimi konularında geri kalmış olan Kürt dilinin yararlı bir duruma gelmesi ve pratik bir biçimde anlatım yeteneğine sahip ve az bir zaman içinde yazı dili olması için derneğimiz çalışmalar yapacaktır.”

Kürd Talebe Hêvi Cemiyeti, Hetawî Kurd Dergisi’nde yayımladığı beyannamede de, Kürtlerin ve Kürt dilinin varlığını korunması ve ilerlemesi için Kürtçe’nin eğitim dili haline gelmesini amaçladığını şöyle belirtecektir (H.K., 1914a: 2-3):

“Eskiden Kürtlerin okumak, yazmak ve konuşmak için mükemmel bir lisanları ve bu lisanla yazılmış birçok kitapları var iken zamanla unutulmuştur. Yalnız şehirlerin haricinde konuşmak için kullanılmaya başlamış, böylece Kürtçe de eski önemini kaybetmiştir. Lakin yarım lisanlı millet olamaz. Öyle bir millet ne ilim ve marifet öğrenebilir, ne de gelişebilir. İşte Kürt lisanını okumaya ve yazmaya yarayacak bir lisan haline getirmek, o lisanda kitaplar yazmak, Kürdistan’ın her tarafına dağıtmak, böylelikle Kürtlere ilim ve marifet öğretmek bu cemiyetin birinci gayelerindendir.”

Benzer şekilde Kürt dilinin gelişimini milli bir varlık sorunu olarak ele alan Kürd Tamim-i Maarif Cemiyeti’nin Jîn Dergisi’nde yayımladığı bildiriye göre, milletlerin hak ve istihkak sahibi olmalarının belgesi, çağın akışına uygun bir dil ve tarihe, bugünkü anlamıyla milli kuruluşlara sahip olmaları ile alakalıdır. Milli kimlik kâğıdı yalnız bunlardır. Fakat Kürtlüğün bu yönde eksikliği olduğunu ancak kendisinde var olan cevherle bunun üstesinden gelinebileceğini şöyle ihsas etmiştir (Jîn, 1985b: 10):

“Büyük görünen bu eksiklik, gerçek olmaktan çok, yüzeyseldir. Çünkü bugün, yazılmış kitaplardan oluşan bir hazineye sahip bulunmamak felâketi, Kürtlere göre

tamiri mümkün olmayan bir zarar meydana getirmekten çok uzaktır. Milletin yaratılıştan gelen yetenekleri, dilin genişliği, dilbilgisi kurallarının gösterdiği mükemmellik ve düzgünlük, onu bir gayret ve zaman harcanarak, bugünkü dillerin çoğuna nasip olmayan bir gelişmiş aşamasına yükseltmeye elverişli bir durumdadır.”

Daha sonra Cemiyet, Kürt dilinin gelişimindeki eksikliği gidermek için Kütçe edebiyat, şiir, divan, dilbilgisi, sözlük üzerine kitap, dergi bastırmayı, Kürtçe okul açmayı, ilköğretim için Kürtçe kitaplar yayımlamayı, Kürt gelenek ve görenekleri ile ilgili bilgi edinmeyi, Kürtçe masal, hikâye ve halk şarkılarını toplamayı, matbaa kurmayı vb. hedeflerini hazırlamış olduğu 20 maddelik programı ile açıklamıştır (Jîn, 1985b: 13-14).

Kürtçenin yazı ve eğitim diline dönüştürülmesi, bu maksatla geliştirilmesi gerektiğini vurgulayan Babanzede Ahmet Rafet, Hetawî Kurd Dergisi’nde kaleme aldığı yazısında, bir milletin ilerlemesinin dilinin ve eğitiminin gelişmesinin herşeyden önce ilmi eserlerin halkla buluşmasıyla mümkün olduğunu söylemiştir. Bunu ise sağlayacak en önemli aracın matbaa olduğuna değinen yazar bundan dolayı bölgenin, Kürtçe’nin ve eğitimin ilerlemesi için bilhassa matbaanın zaruriliği noktasında Kürt gençlerine şöyle tavsiyelerde bulunmuştur (Rafet, 1914: 19):

“Biz eğer milletimizin ilerlemesini istiyorsak İstanbul kaldırımlarını çiğnemekten vazgeçelim. Kürdistan’ın en ücra köşelerine gidip matbaalar tesis edelim. Matbuatla edindiğimiz eserleri milletimizin gelişmesi için kullanalım... Bu asırda lisana, kitaba sahip olmayan bir millet varlığını devam ettiremez. Milletinizin ilerlemesini isterseniz hepimiz el ele verip Kürdistan’a gidiniz. Vilayet, sancak, kazalarda matbaalar kurup, özel mektebler açınız. Yoksa milletiniz yok olur; vatanınız düşman askerinin çizmeleri ile çiğnetilir.”

Hetawî Kurd yazarlarından Benî Erdalani de, Kürtçeyi muhafaza etmek ve geliştirmek için atılacak en önemli adımın matbaanın kurulması olacağını belirtmiştir (Erdalani, 1913: 23).

Kürtçenin eğitim dili olması gerektiğini belirten Kürt entelijansiyesi için önemli bir tartışma konusunu da bu dilin daha iyi kullanılabilir hale gelmesi için

nasıl bir alfabe tercih edileceği oluşturur. Öyle ki Halil Hayalî daha iyi bir Kürtçe için yeni bir alfabe ihtiyacını dile getirecektir (M.H., 2013b: 187). Benzer şekilde Abdullah Cevdet de, şimdiye kadar ki eski köhnemiş harfleri terk edip yerine yedi sekiz yaşında bir çocuğun bir ay zarfında doğru okuyup yazmayı öğrenmesini sağlayacak yeni uygun harflerin kabul edilmesi gerektiğini vurgulayacaktır (Cevdet, 2013a: 242). Yine bir başka yazar, Kürt gençlerine bölgeye gidip sağlam ve akılcı yöntemler üzerine oturacak okullar açmaları gerektiğini salık vermiştir. Bunun için de okuma ve yazmayı, bilimin esaslarını çabuk öğrenmelerini sağlayacak olan yeni bir alfabe üzerinde çalışmalarını zaruri bulmuştur (Togan, 2013: 261).

Bunların yanı sıra Jîn Dergisi de, pek çok sayısında verilen ilanlarda Kürtçenin Hint-Avrupa dil ailesinden olduğunu bu yüzden Sami dil grubundan olan Arap alfabesine uygun olmadığını vurgulamıştır. Mesela Arap harfleriyle yazılan “Jîn” sözcüğünün “hayat” olan anlamının okuyucular tarafından bazen “kadın” anlamına gelen “Jin” kelimesiyle karıştırıldığını belirterek şöyle yakınmıştır (Jîn, 1987: 2; Jîn, 1988a: 17): “*Ne yapalım, Ari bir dil Sami bir alfabe kılığında ancak bu kadar yararlı olabilir. İbret alınız.*” Dolayısıyla Jîn, böylesi bir gerçeklik ortadayken Kürtçenin Arap alfabesi yerine kendi dil ailesine uygun bir alfabeye okunup yazılmasının gerekliliğini vurgulamıştır.

Bu konuda Salih Bedirhan ise “M.S. Azizî” mahlasıyla, II. Meşrutiyet döneminde Arap harflerinin düzenlenmesi için kurulmuş olan Tamîm-i Maârif ve Islâh-ı Hurûf Cemiyeti’nin (K.Ç.G., 2013: 269) geliştirdiği Arap alfabesinin tercih edilmesinin daha uygun olacağını söylemiştir (Azizî, 2013: 269-270):

“Beni daima düşündüren bir mesele vardır ki o da Kürtçe için yeni ve sade bir okuma-yazma şekli araştırmak ve hazırlamaktır. Tamîm-i Maârif ve Islâh-ı Hurûf Cemiyeti’nin bu yöndeki yeni alfabesini gördüm. Bu alfabenin herkesten önce Kürtlere uyacağına inandığım için konuyla ilgili fikrimi paylaşıyorum. Bu yeni tarz alfabe bana pek uygun geliyor. En kabiliyetsiz ve kara cahil bir insanın bile en fazla 3-4 ay içinde okuyup yazabileceğini tahmin ediyorum. Bunu başardıktan sonra Kürtçe dilbilgisi kurallarının kitap haline getirilmesine çalışılmalıdır.”

Rojî Kurd yazarlarından Babanzade İsmail Hakkı'ya göre de, Kürt kavminin gelişimini sağlamak için eğitim kurumlarının açılması gerekir. Lakin muallimleri bile olmayan bir kavmin kendi dili ile eğitim almasının ve kitap yazmasının mümkün olduğuna hatta böyle bir dilin varlığına şüpheyile bakan gözleri ikna etmek ve resmi kurumlar tarafından yapılacak yardımların gerçekleşmesini sağlamak için Kürtçenin ilme, bilime ve eğitime uygun olduğunu ispat etmek gerekir. İşte yazar, bu gayeye ulaşmak için Kürtlerin üzerine düşen vazifelerin; Kürtçenin yazı dili olarak geliştirilmesi, Arap alfabesinin kabul edilmesi, Kürtçe kitaplar yazılması ve Kürt dili ile eğitim veren kurumların açılması olduğunu düşünmüştür (Hakkı, 2013b: 282-283):

“Birinci vazife Kürtçeyi gerçek ve sade bir yazı dili haline getirmektir. Arap harfleriyle yazılacak bu dil, Arap harflerinde düzeltmeler yapılarak yazılmalıdır. İkinci nokta Kürtçe için en gerekli kitapları yazmak mesela dilbilgisi kitapları yazmak ve özellikle bir sözlük hazırlamaktır. Sonra yapılacak önemli işlerin başında ilk ve orta kısımları içine alacak birkaç örnek okul yapılması gerekir.”

Öte yandan Mevlanazade Rıfat ise Hetawî Kurd'a yazdığı bir yazıda, Kürtler ile Ermenilerin Urartu kavminden geldiğini, inancı, edebiyatı, lisanı, etnik gelenekleri aynı olan bu iki milletin “Urdu” dilinin evlatları olduğunu, bu yüzden Urartu alfabesinin benimsenip, geliştirilmesi gerektiğini şöyle vurgulayacaktır (Rıfat, 1913: 2-3):

“Kürt dilini gereği gibi yazmak, kolayca anlamak, öğretmek için de kadim olan dilimizi yani Urdu dilinin geliştirilmesi ve iyileştirilmesi gerekir.”

Lakin Tamîm-i Maârif ve Islâh-ı Hurûf Cemiyeti tarafından Rojî Kurd Dergisi'ne gönderilen bir yazıya göre, Kürtçenin kelime ve mahreçlerini Arap harflerinden başkasıyla yazmak Kürtçeyi bozmak anlamına gelir. Ayrıca İslam Kavimleri için yabancı alfabeleri kabul etmek İslamiyet'e zarar verir (R.K., 2013c: 272).

Kürt milli bilincinin gelişimini hızlandırıcı bir etki olarak dil önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Dilin halk tarafından anlaşılmasını sağlayan bir Kürt entelijansiyasının varlığını görmekteyiz. Öyle ki, buraya kadar değindiğimiz üzere

incelediğimiz dönemde dile vurgu yapan din önderlerinin, Kürt beylerinin ve öğrencilerinin, gerek Kürtçe okul açmaları noktasındaki çabaları, gerekse Kürt dili üzerine eğitime olan vurguları bize Kürt milli bilincinin ve Kürt milli hareketinin canlanması noktasındaki önemini gösterir. Fakat bu milli uyanışın ekseriyetle bağımsızlık olarak değerlendirilmediğini belirtmek isteriz.

3.2.2. Kolektif Bellekte Belirleyici Unsur Olarak Kültür, Edebiyat ve Sanatın Kürt “Kimliği ve Siyaseti”ndeki Yeri

Kolektif bellek ve kimliğin inşasının gerçekleştirilmesi şiddete dayalı bir mücadeleden ziyade millet kültürü ile mümkündür. Keza milletin tarihinin yeniden keşfi, anadilinin canlandırılması, edebiyatının yeşertilmesi, müzik, sanat ve sanatkarların desteklenmesi gibi kültürel ve edebi hareketlilikler, milliyetçiliğin başlatılabileceği kültürel zenginliği açıklar (Smith, 2013: 17). Burada sanat, büyük bir geleneğin hem inşa edeni hem de onun tarafından inşa edilenidir. Yani sanat kolektif kimliğin ve belleğin ontolojik bir varoluş kaynağı olarak yalnız bir sanat olarak ele alınabilir. Aynı zamanda sanat, patronu ya da devleti kaynak olarak ele alırken kendisini de bu patron ve devletin isteğine göre şekillendirebilir. İşte sanatın, kimliğin oluşumu ya da kimlik tarafından şekillenme noktasındaki önemine dair işlenen bu konu, Kürt entelijansıyasının da üzerinde durduğu bir durum olarak karşımıza çıkar.

Nitekim Babanzade Abdülaziz, Kürt edebiyatının, “sanat için sanat” anlayışının yanlış anlaşıldığını, Kürt edebiyatı, sanatın sanatçılar tarafından daha çok birbirlerine saldırmaya, şah, vezir ve mirleri överek bahşiş almaya dayandığını kaleme almıştır. Bunun aynı zamanda her milletin sorunu olduğunu altını çizmiştir. Yazar, edebiyat mecrasının değişmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bunun yerine “toplum için sanat” anlayışının teşkil edilmesi gerektiğini, böylesi bir durumda da Kürt edebiyat ve şiirinin halkı uykusundan uyandırarak Kürtlüğün gerçek uzuvları haline getireceğini şöyle ifade etmiştir (Abdülaziz, 2013: 308-309):

“Toplum için sanat... Bu amaçla yazılacak ve söylenecek edebî parçalarla, şiirlerle ve divanlarla halkı uykusundan uyandırmalı, gafletini ikaz etmeli, kendisi için faydalı olanı göstermeli, yaşamak istiyorsa hertürlü eşkıyalığı terk edip tarım ve çiftçiliğe yöneltmesini teşvik etmeli ve bu suretle onu uzmanlaştırmalıydı. Eski edebiyatın aksine, konu şahıs değil toplum olmalıydı. Bu suretle Kürtlüğün gerçek uzuvları olurdu.”

O halde buradaki sanat, bir milletin idealinin sentezidir. Gustave Le Bon’un dediği gibi sanat, bir uygarlığın bütün unsurları gibi onu yaratan milletlerin ruhunun tezahürüdür. Yani sanat, bir milletin ruhuna tercüman olabilecek sihirli değneğe sahiptir. Haliyle sanatçı, içinde yaşadıkları toplumun aynasıdır ve sanat, bir uygarlığı geri getirmek için başvurulacak en keskin dökümandır (Bon, 1998: 59-60).

Böylelikle toplum adına yazılan edebi eserlerin bir milletin kimliğini şekillendirmede önemli bir yere sahip olduğu anlaşılabılır. Öyle ki, Tanzimat ile ortaya çıkan ayaklanma sonrasında merkeze çekilen Kürt entelijansiyasının muhalifliklerini özellikle dil ve edebiyat alanlarında devam ettirmelerinin sebebi bu olabilir (Sever, 2012; Dursun, 2013: 77). Mikdat Mithat Bedirhan tarafından 1898 yılında Kahire’de ilk Kürtçe gazete olarak yayımlanan “Kurdistan” (Beşikçi, 2005: 11-12) bunun en güzel örneğidir. Nitekim Mikdat Bedirhan gazetesinin ilk sayısının Fransızca çıkan ekinde şunları yazmıştır (Akt. Celil, 2001: 26):

“Bu gazeteyi oluştururken, kendi milletimden insanlara okuma sevgisi aşılamayı, halkın, çağdaş ileri medeniyetle tanışmasını ve kendi edebiyatını tanımasını amaçladım. Mısır’da kalarak Kürdistan’da olan biteni görmek ve gurbetteki bu gazeteyle halkımın çıkarlarına hizmet etmek, onun kültür seviyesini yükseltmek istiyorum.”

Gazete kapağında; zanaat, bilim ve ilmin öğrenilmesini teşvik etme gayesinde olduğunu belirtir. Aynı zamanda gazete, Kürt edebiyatını tanıtmayı amaçlayan logosu ile de bunu amaçlamıştır (Kurdistan, 1991, 1).

Dolayısıyla bir milletin varlığını ortaya koyan en önemli araç, kendi dilinde edebi eserler vermiş olmasıdır. Bu durumun farkında olan Kürt entelijansiyası kurmuş oldukları “Kürd Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti” ile Kürt dili ve

edebiyatı sorununun çözümünü amaç edinmişlerdir. Öyle ki Jîn Dergisi yazarlarından Memduh Selim bu derneğin yapmış olduğu çalışmaları minnettarlıkla izlediğini belirtmiştir. Daha sonra yazar, *“bir millet yoktur ki yükselmeye dönük istek ve ümitlerini örgütsüz ve bir örgüt yoktur ki programını millet olmadan pratik alanına getirebilsin”* diyerek bu cemiyetin, Kürt dilinde yazılmış edebi eserleri gün yüzüne çıkararak Kürt kimliğinin mevcudiyetini ortaya koyduğunu Ahmed-i Hani’nin “Mem û Zîn” adındaki şaheserini örnek vererek izah etmiştir (Selim, 1987e: 7):

“Ünlü Mela Ahmed-i Hani’nin Kürt edebiyatında sonsuza dek üstün bir değeri olan “Mem û Zîn” adındaki şaheserinin dernek tarafından, edebi değerine yaraşır önemli masraflar göze alınarak ve özel bir güzellik ile bastırıldığının müjdesini aldım. Bu kitap, bir Kürt dilinin varlığını, hem de öyle yüksek ve en mükemmel bir düzeyde varlığını kanıtlıyor.”

Edebi eserlerin Kürt kimliğini inşa etmedeki ehemmiyetinin bilincinde olan Kürd Talebe Hêvi Cemiyeti de, yayımladığı bildiriyle bunu gaye edindiğini belirtmiştir (Jîn, 1988d: 12):

“Kürt gençliği ve Kürt milletinin kendi seçkin nitelik ve özelliklerine uygun şerefli bir konuma ulaşması amacıyla, Kürtçe eski edebiyat eserlerini toplayıp yayımlamak derneğimizin omuzlarına yüklenen görevler arasındadır. Hanî’nin “Mem û Zîn”ini, Nalî’nin ve Melayê Cizîrî’nin “Divan”ı ile Elîyê Herîrî’nin, Feqîyê Teyran’ın, Kürt Mustafa Bey’in, Şeyh Kadir’in ve Şeyh Rıza’nın Kürt edebiyat tarihini zengin ve renkli bedîalarla dolduran edebiyat eserleri izleyecektir.”

Jîn Dergisi’nin yazarlarından Hamza da, Mem û Zîn’e atfen, edebiyatın milli kimliğin varlığını her daim korumadaki ehemmiyetini şöyle ifade edecektir (Hamza, 1987: 12):

“Yüksek saraylar için sağlam temeller ne ise, her millet ve her halk için edebiyat ve edebi eserlerde öyledir. Edebiyat sahibi bir millet ne kadar düşse ve maddi iktidarının sarayı yıkılsa da, yine bir himmetle tamir edilebilir.”

Daha sonra yazar Yunan, Arap ve Fars milletlerini örnek göstererek bunların bir zamanlar tutsak düştüklerini, fakat edebiyatları ve edebi eserleri sayesinde

dünyaya seslerini duyurarak sonunda kendilerini kurtardıklarını belirtmiş ve akabinde de milli kimliğin inşasında edebiyatın ve edebi eserlerin ehemmiyetini vurgulamıştır (Hamza, 1987: 12):

“Bu gerçeğe göre, var olmak ve milli egemenliğini elde etmek isteyen her millet ve halkın, ilk iş olarak edebiyatına ve edebi eserlerine büyük önem vermeleri gereklidir. Ahmed-i Hani hazretleri bu gerçeği dört yüzyıl önce anlamış ve onun doğrultusunda mücadele etmiştir.”

Edebi eserlerin milli kimliğin varlığını korumak ve devam ettirmek için ehemmiyetli olduğunun farkında olan mezkûr dönemdeki Kürtçe dergi ve gazeteler pek çok piyes, hikâye, atasözü ve şiire yer vermiştir. Mesela Jîn Dergisi, edebi hizmetler noktasında iki sayısında Abdurrahman Rahmi’nin Kürtçe yazdığı “Memê Alan” piyesini yayımlamıştır. Ayrıca dergi, beş hikâye daha yayımlamıştır. Bunlar: Abdurrahman Rahmi’nin “Bir Kürt dilberinin sabah meşguliyeti”, Dersimli Hüznî’nin “Bir öykü”, Kemal Fevzi’nin “Kürt efsanelerinden: Altın Kâküllü Çocuk”, “Komik fakat acıklı” isimli öyküleri ve İsmail Vedat’ın yazdığı hikâyedir. Nitekim bu konuda derginin yazarlarından İsmail Vedat, milli duyguların ortaya çıkmasında öykülerin, edebi eserlerin oldukça önemli olduğunun altını çizmiştir (Vedat, 1985: 8):

“Sevgili Jîn dergimize geçen hafta Bitlis’e ilişkin bir tarihsel öykü sunmuştum. Milletimin tarihsel yaşamına ilişkin o fıkrayı basılmasından sonra kendim bile okuduğum zaman duygularımı bir kıvanç ve gurur kapladı. Titriyorum. Küçük yaşta başımda bir büyüklük kanı kaynaşıyor ve o dakikada isterdim ki tüm Kürt soyunun ya da benim deyimimle “Jön Kürtler”in, böyle ideallere, böyle duygulara uygun olarak, ataların övgüleri ve efsaneleri ile ruhları titresin, kanları oynasın.”

Öte yandan Jîn Dergisi’nde yer verilen edebi ve kültürel konulardan biri de Kürt atasözleridir. Bu konu üzerine çalışıp yazan Lav Reşid ile Siverekli Hilmi, derginin pek çok sayısında atasözlerini yazıp, o atasözleri üzerine yorumlar yapıp, nasıl ortaya çıktıklarını belirtmişlerdir. Burada Lav Reşid, atasözlerinin ait oldukları dilin gelişmişlik düzeyi hakkında fikir verdiğini, tanınmamış Kürt milleti gibi milletlerin varlığını ortaya koyma noktasında da önemli olduğunu belirtmiştir (Reşid, 1985: 5):

“Atasözleri, gerek dokularındaki seçkin ifade biçimi ve mükemmellik bakımından ait oldukları dilin olgunluk derecesini göstermeleri, gerekse gösterdikleri anlamlar yüzünden onları söyleyen toplumların durumlarını dile getirmeleri bakımından, önemlerini izah etmeye gerek yoktur. Özellikle bu atasözleri, hakkıyla tanınmamış Kürtler gibi bir millete ait olursa.”

Yine Lav Reşid, bir başka yazısında da atasözlerinin Kürt milletini tanıtmakta yararlı bir araç olduğunu paylaşmıştır (Reşid, 1985b: 12):

“Gerçekte, atasözlerinin az-çok yüksek nitelikleri inkâr edilemeyeceği gibi yüzyıllardan beri milli kudretini koruyan Kürt milletini böylece dosta düşmana tanıtmak da yararlıdır.”

Bu edebi eserlerin yanı sıra mezkûr dönemdeki birçok Kürtçe dergi ve gazete, dönemin şairlerinin şiirleri dışında aynı zamanda Ahmed-i Hani, Melayi Cizîrî, Siyahpoş, Nali, Hacı Kadiri Koyî vb. gibi büyük Kürt klasik şairlerinin şiirlerine de yer vermişlerdir. İşte Kürt entelijansiyası bu yayınlarla Kürt milletinin gelenekleri, folkloru, edebiyatı, atasözleri, şiiri, mitolojisi olan bir halk olduğunu göstererek milli Kürt kimliğinin mevcudiyetini ortaya koymaya çalışılmışlardır.

Dolayısıyla edebi eserlerin kimliğin mevcudiyetini ortaya koyma noktasındaki ehemmiyetinin bu kadar büyük olduğunu gören Kürt entelijansiyası, yazılarında Kürtlerin diğer milletlere göre yoksun olduğu yazılı eserlerin çoğaltılması için çalışılması gerektiğini vurgulayacaklardır. Nitekim Abdurrahman Bedirhan Kürtçe bir yazısında, pek çok halkın kendi dilinde yazılmış eserleri olduğuna ve bu sayede çocuklarına ve vatanlarına işe yarar bir şey bıraktıklarına fakat Kürtlerin bundan mahrum olduğuna ve bu amaç için çalışılması gerektiğine inanmıştır (Bedirhan, 1991t: 6):

“Dünya var olduğundan beri, çok az Kürtçe eser yazılmıştır. Kendi açımdan, yazıklar olsun ben yanlış bir şey yaptım. Komşumuz Ruslar, Acemler, Rumlar kendi dillerinde kitap yazmışlar; ne kadar gençleri varsa ellerinde bulunuyor. Kürt bir tane yayımladığında, onlar yirmi tane yayımlıyor. Bu milletler çocuklarına, vatanlarına güzel bir şey bıraktılar. Allah ilmini ve ömrünü uzatsın kardeşim Mikdat Beyin, çıkardığı bu gazete gençlere yol gösterdi.”

Ayrıca metnin devamında da Bedirhan Bey'in bu meseleyi dert edindiğini Ahmedi Hanî'den paylaştığı şu mısralardan çıkarabiliriz (Bedirhan, 1991t: 7):

*“Pek çok milletin kitabı var
Yalnızca Kürtler hesapsızdır”*

Yani toplum, kendi varlığının devamını ve hafızalarda her daim yer edinebilmeyi en belirgin şekilde üretmiş olduğu edebi yapıtlar ile sağlayabilir. Bir toplum ne kadar güçlü niteliklere sahip olursa olsun, toplumu güzel ve seçme yapıtlarla taçlandırmadığı sürece ikbal parıltıları varlık alanlarını dahi aydınlatamaz. Kurdistan Gazetesi, bunun en güzel örneğinin Kürtler olduğunu şöyle ifade etmiştir (Kurdistan, 1991m: 3):

“Kürtler, zekâ ve kavrayış, yiğitlik ve çalışkanlık, cömertlik ve fedakârlık, özgürlüğe tapınma derecesinde tutkunluk gibi seçme insanlık niteliklerinin tümüne sahip olmalarına karşın, dünya tarihinde adlarına pek az rastlanılmaktadır; ayrıca uygarlığın evrimselleşmede doruğa ulaştığı ve bilgilenmenin toplanıp yoğunlaştığı bu çağda diğer milletler, bu soylu halkın genel durumlarından gerçekten habersiz bulunmaktadır.”

Böylelikle Kürt kimlik inşasının sağlanmasında ve gelişmesinde etkili olacak eserler bırakılması zaruri bir durum olarak Kürt entelijansiyası tarafından işlenmiştir. İşte bundan dolayıdır ki, Kürt diliyle yayımlanan ve yayımlanacak olan kitapların haberlerini yapmaya önem veren Kürtçe basını, bunu Kürt kültürünün ve eğitiminin gelişmesine binaen yaptığını belirtmesine rağmen, esasında bununla Kürt milli bilincinin temellerini atmaya çalışmıştır. Öyle ki Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi, Kürt diliyle yazılmış kitapların basılacağı müjdesini telgrafla bildiren Prinççizade Feyzi Bey'in haberinin ilanını şöyle vermiştir (K.T.T.G., 1998c: 23):

“Kürt ulularından ve erdemlilerinden Akteveli Abdurrahman Efendi'nin Kürt diliyle bir tarih yazmakta olduğuna ve saygı değer edebiyatçı Ziya Efendinin de, on yıllık araştırmalarının ürünü olmak üzere müsveddesini hazırladığı Kürtçe atasözleri ile dilbilgisini ve Kürtçe sözlüğü yakında yayımlayacağına ve yörelî erdem sahiplerinden Hanili Salih Bey'in de bu konuda sarf edilen çalışmaları hakkındaki müjdelerinize cidden teşekkür edilir.”

Yine aynı gazete, Ömer Avni Efendi'nin "Kavaid-i Lisan-ı Kürdi-Kürt Dilinin Kuralları" ve "Edebî Tatbikat Nümûnesi-Edebî Uygulama Örneği" kitaplarını çıkaracağını haberini yapmıştır (K.T.T.G., 1998c: 24).

Kimlik sorunları etrafında birbirine eklemlenen tartışmalarda en çok referansta bulunulan kavramlardan biri de, kültür kavramıdır. Zira kimlik kavramının arka planı ve kimliklerin inşa süreçleri, her şeyden önce kültür anlayışına dayanmaktadır. Bu yüzden kültür kavramı ve kültüre ilişkin anlayışlar önem taşımaktadır. Bu, kültürün insanın evrensel bir özelliği olması ile ilgilidir. Kültür kavramı, en genel anlamda, doğaya ait olmayan tüm insani olguları ifade ederken, en dar anlamda, toplumsal yaşamda ekonomik, siyasal, hukuksal, dinsel olandan geri kalan alanı belirtir. Kimlik tartışmalarında ise kültür kavramı, insanın doğaüstüne eklemlendiği her şeyi kapsayan herhangi bir insan topluluğunun kullandığı teknikler, bina ve yapılar, giyim ve beslenme, sanat etkinlikleri ve semboller, düşünce ve davranış tarzlarının örgütlenmiş bir sistemini ifade eder. Yani söz konusu olan kültür, insanların bir topluluğa olan aidiyetini, inançlarını ya da bir toplulukta paylaşılmış ortak değerler bütününe ifade eder (Bilgin, 2007: 37-38; Bilgin, 2005a: 52,53).

Bu noktada kolektif kimliklerin oluşumunun temel parametreleri, toplumların tarihsel birikimlerinin oluşturduğu kültürel yapılar olduğu söylenebilir. Ancak insanlar bireysel olarak sosyalleşme sürecinde bu kimliği sahiplenirken bu kimliğin tarihsel olarak kültürel zenginliğin içerisinde üretilmiş yani tarihsel olarak biricik hale dönüştürülmüş milli kimlik olduğunu çoğu kere bilinçli bir şekilde fark etmezler. Bunu fark etmeleri için tarihsel ve kültürel varlıklar karşısında farklılıklarını ayırt etmeleri gerekir (Bilgin, 2005b: 83-84). İşte Kürtlere bu bilinci verecek olanlar da Kürt entelijansıyası olacaktır. Mesela entelijansiya, Kürt kimliği üzerine kolektif bir bilinç oluşturma noktasında Mem-u Zin gibi kimi anlatılar üzerinden Kürt kimliğini ve geleneğini çok eskilere taşırlar (Bostancı, 2005: 33). Nitekim Celadet Alî Bedirhan, "Mem-û Zîn" adlı eseri ile Ahmed-i Hani'yi bugünkü Kürt milliyeti cereyanının ilk mübaşiri olarak tayin etmiş ve eseri hakkında da şunları söylemiştir (Bedirhan, 2012: 31-32):

“Mevzuunu bir halk efsanesinden almış olan Hanî, eserinde baştanbaşa Kürt milliyetinden ve Kürdistan’dan bahseder. Konuştuğu şahıslar kâmil birer semboldür. Kürt milletini temsil eden şahsi esarete düşürür, zindana atar ve onun belas-ı çarelerini millete aratır ve gösterir.”

Öyle ki, Hani “Mem-û Zîn” eserinde, Bahar ayının müjdeleyicisi olan, Kürtler tarafından kadim tarihten beri bir gelenek olarak görülen Nevruz bayramını; yaşlıların, genç erkeklerin ve kızların süslenerek, düğün elbiselerini giyerek, halaylarla neşe içinde karşıladığını vurgulamıştır. İşte Kürtlerin geleneksel belleğini ve Kürt kimliğini kadim bir geleneğe dayandırarak ve farklılığıyla ayırarak var oluşunu ortaya koyan bu kültürel boyutu şöyle kaleme almıştır (Hanî, 2015: 99):

*“Dünya görmüş yaşlı, akıl ihtiyar
Bizi ahvalattan etmiş haberdar:
Dedi: Kadim vakitten, elden obadan
Bir adet kalmıştır, dede babadan
Şarkın Şeyhsüvarı şafaklı sultan
Alıp mart ayını döndüğü zaman
Giyinmiş düğün elbisesini boyun here
Yaşlı, genç hepsi başlardı seyre
Nevruz şenliğinde yılın hoş günü
Olurdu kalplerin toyu düğünü
Gençler çimeni derdi mesken
Sahalarda çevrilip olurdu gülşen
Çirkin, güzel, hoş, bin bakire kız
Peri, melek, huri, güneş, ay, yıldız
Süslenip bezenip inci takardı
Hepsi şenlik edip seyre çıkardı
Ama ne töhmetle, ne de nimetle
Hürmetle izzetle, güzel adetle”*

Öte taraftan Bedirhan Bey de, Rojî Kurd Dergisi’nde “Gençliğe Hürmet” başlıklı yazısıyla büyüklere hürmetin Kürtlüğün asli bir geleneği olduğunu, bu geleneğe uymanın bir ailenin olduğu gibi bir milletinde mutluluğu, kurtuluşu, düzeni anlamına geldiğini vurgulamıştır (Bedirhan, 2013b: 304). Yazar, Kürtlerin sahip olduğu bu kültürle diğer toplumlara kıyasla bazı konularda üstünlüğünü ortaya koyduğunu, milli Kürt kimliğinin varoluşunun bu farklılıklar üzerinden sağlanacağını düşünmüştür.

Sanat, edebiyat ve kültür bir milletin ruhunun dış dünyaya yansıması olarak düşünülebilir. İşte bu edebi eserler Gustave Le Bon’un dediği gibi milli ruhun ihyâ

ve tertibi hususunda en iyi vasıtalarındandır (Bon, 2016: 106). Dolayısıyla sanatın, edebiyatın, kütürün milli bir kimliğin varlığını ortaya koyma, geliştirme ve düzenlemedeki ehemmiyetinin farkında olan Kürt entelijansiyası da bunun üzerine pek çok izahatta, çalışmada bulunarak bu farkındalığı Kürt kolektif kimliğinde de yaratma gayreti içerisinde olmuştur. Bu sayede bir taraftan Kürt halkının kolektif belleğini şekillendirmeye diğer taraftan da edebiyatı, sanatı, kültürü ile müstakil bir Kürt kimliğinin varlığını ortaya koymaya çalışmışlardır.

3.2.3. Eğitime Dair Yapılan Vurgular İle Ortaya Çıkan Kimlik ve Siyaset Düşüncesi

Milli aktivitenin artması ile eğitim kurumlarının çoğalması arasında doğru orantılı bir ilişki söz konusudur. Nitekim milli bakımdan aktif olarak nitelendirilen Litvanya, Estonya gibi topraklarda ilkokul sayısının ortalamanın çok üzerinde olması tesadüfî bir gelişme değildir. Benzer şekilde Norveç ve Belçika gibi milli aktivitelerin esas olarak şehirlerde yoğunlaştığı ülkelerden de söz etmek mümkündür. Bunun nedenini şehir okullarında söz konusu küçük milletlerin dili açısından elverişli eğilimlerin ortaya çıkmış olmasına ve eğitim seviyesinin yükselmesine bağlayabiliriz. Bu durumu, yurtseverlerin faaliyetinin düzeyi ile okul şebekesinin yoğunluğu arasındaki orantısal ilişki sorununa verilen bir yanıt şeklinde düşünebiliriz (Hroch, 2011: 254-256). Dolayısıyla milli kimliğin hareketliliğinde eğitim, ehemmiyetli bir unsur olarak karşımıza çıkar. Bundan sebeple Bedirhan Bey, Meşrutiyet adıyla bir okul açmıştır. Yine Said-i Kürdi açmak istediği Zehra okulunda Kürt dilinde eğitim vermek istemiştir. Öte taraftan Kürt gençlerinin eğitilmesi gerektiği pek çok Kürt dernek, gazete ve dergilerde vurgulanmıştır.

Keza Kurdistan Gazetesi imtiyaz sahibi ve yazarlarından Mikdat Bedirhan, Kürt din önderlerine, ağalarına ve beylerine bir hadisle seslenerek, ulemanın peygamberin varisi olduğunu bu yüzden halka ve gençlere vaaz etmeleri, Kürtleri okumaya ve bilgilendirmeye teşvik etmeleri gerektiğini söylemiştir. Yine yazar bir hadis ile başlayarak peygamberin iki ilimden bahsettiğini belirtmiştir. Bunlar; beden ve din ilimleridir. İşte bu hadise kulak vererek Kürt çocuklarını okutmalarını, köy ve şehirlerde Kürt okullarının ve medreselerin inşa edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Ayrıca Bedirhan, Kürtlerin başka bir milletin ayak işlerini yapmaktansa Mısırlıların aydın ve zanaatçı çocukları gibi okuyarak ya da okumuş ve bilgili Japonların, bilgisiz ve cahil Çinlilere karşı galip gelmelerinden ders alarak Kürt çocuklarının okutulması noktasında şu notu düşmüştür (Bedirhan, 1991a: 4-6):

“İstanbul’da, Şam’da, Bağdat’ta hükümetin medreseleri var ve ücretsizdir. Buralara gönderin ve çocuklarınızı okutun.”

Metnin devamında ise Mikdat Bedirhan, ağa ve beylere seslenerek İstanbul’da yalnızca ağa ve beylerin evlatları için “Mekteb-i Aşiret” adıyla bir okul açıldığını, buraya Şam’dan, Yemen’den, Bağdat’tan öğrenciler geldiğini belirterek bu okula çocuklarını göndermelerini önermiştir (Bedirhan, 1991a: 4). Yazar, Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgenin gelişmesinin ve kalkınmasının sağlanması, gayri Müslimin (kâfırın) eline düşüp yıkılmaması için eğitimin gerekli olduğunu vurgulamış ve şu hadisile söylediklerini desteklemeye çalışmıştır (Bedirhan, 1991a: 6):

“Hz. Peygamber aleyhisselam buyurdular ki; İlim Çin’de dahi olsa gidip orada okuyun, öğrenin.”

Bu durum Gustave Le Bon’un “bir milletin gençliğine verilen eğitim o milletin, kaderini önceden görmeye yardım eder ve kitlelerin ruhu eğitim ve öğretim ile iyileşir” demesi gibidir (Bon, 1997: 89). Yani milli kimlik ruhunun ortaya çıkması ve gelişmesi için toplumda eğitilmiş bireylerin arttırılması, bilgi ve bilim ile tanıştırılması elzem bir durum olarak karşımıza çıkar. Öyle ki Jîn Dergisi tarafından yayımlanan Kürd Talebe Hêvi Cemiyeti bildirisi bu durumun farkında olarak, Kürt milli kimliğinin mevcudiyetini ortaya koyabilmesi için eğitimin ehemmiyetini şöyle vurgulayacaktır (Jîn, 1988d: 11):

“Kürt gençliği, Kürt milletinin kendi seçkin nitelik ve özelliklerine uygun şerefli bir konuma ulaşması için Kürt milletinin bilim ve kültür yolunda bir an önce ilerlemesi zorunludur.”

Hêvî Cemiyetinin yayın organlarından Hetawî Kurd Dergisi’nin yazarlarından Babanzade İsmail Hakkı da, Kürtlerin gelişmesi ve ilerlemesinde

eğitimin olmazsa olmaz olduğunu üzerine basa basa şöyle vurgulayacaktır (Hakkı, 1914: 6):

“Evet, çalışmak, geceli gündüzlü çalışmak, aralıksız çalışmak, biz, bilhassa geri kalmış olan Kürtlerin ilk ve sonuncu yapacağı şey budur. Çalışmaya nereden başlamak icap edeceği bahsine gelince, evvela mâarîf. Sonra yine mâarîf. Daha sonra?... Daha sonra yine mâarîf yine mâarîf, yine mâarîf!”

Ahmed Şevki de, “Ey Yurttaşlar” başlıklı Kürtçe yazısında eğitimin bölgenin selâmeti için ehemmiyetli olduğunu şöyle vurgulamıştır (Şevki, 1998b: 19):

“Bütün âlem biliyor, Kürt sağlam bir kavimdir, sadıktır, yeteneklidir. Ancak eğitim olmadan, okuma olmadan ne fayda, halk bu fakirlikle pek fazla bir şey yapamaz. Maksudumuz Kürdistan’ın selâmetidir.”

Ayrıca Abdurrahman Bedirhan, Kürtçe bir yazısında Kürtlere seslenerek, insanın aklını kullanması gerektiğini, ancak aklın eğitimle olgunlaşabileceğini ve yüce Allah’ın da kitabında ilim ve meslek sahibi olmanın önemine değindiğini belirtmiştir. Devamında da yine eğitimin ehemmiyetini şöyle vurgulamıştır (Bedirhan, 1991t: 6-7):

“Deniz üzerindeki vapur, yerdeki demir üzerinden giden vapur (Tren), telgraf, top ve tüfeğin uzaklara kadar ateşlenmesi, hepsi ilim ve sanat aklıyla olur...(Bu yüzden) Kürt büyüklerinin, yönetimleri altındaki küçüklere bilgi ve sanatları öğretmeleri gerekir. O zaman beyler ve ağalarda yüz kat fazla saygın olurlar. Öğüt benden dinlemek sizden.”

Kurdistan Gazetesi de “İlmin Fazileti” başlığıyla, ilim öğrenmenin dini bir vecibe olduğunu, ilim sahibi olanların kimseye muhtaç olmadığını, bu dünyada ve öte dünyada kurtuluşa ereceğini (Kurdistan, 1991f: 5-6) belirttikten sonra Kürtlerin pek çok milletten üstün olmalarına rağmen gazete, kitap ve medreseden yoksun olduğunu ancak bunların üstesinden gelirse, Ahmedî Hanî’den alıntı yaparak, pek çok milletin kendisine hizmetkâr olacağını vurgulamıştır (Kurdistan, 1991g: 4).

Dolayısıyla Kürt entelijansiyası, milli kimliğin yücelişini gerçekleştirmede en önemli yollardan birinin toplumda eğitim oranının artırılmasına dayandığını düşünmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Smith, Katanları örnek göstererek,

Katalanların modern öncesi dönemde etnik bir kavim iken bugün bir millet halini aldıklarını, bunun da eğitim ile mümkün olduğunu belirtir. Nitekim müellife göre bunları millet yapan değer, onların yalnızca az ya da çok kendi tarihsel topraklarında yaşamaları değil, aynı zamanda eğitimin standart hale getirilmesi ve kamu tarafından desteklenmesidir (Smith, 1986: 166). İşte milli kimlik inşasında ehemmiyetli olan eğitim aracının Kürt kimliğinin mevcudiyetini ortaya koyma noktasında da önemli olduğu görülür. Nitekim Kurdistan Gazetesi'nin ilk sayısı *“dünyada ne kadar Müslüman varsa hepsinin köy ve kentlerinde okul ve gazete bulunur, dünyada meydana gelen olaylar o gazetelerde yazılır, ne yazık ki Kürtler bundan yoksun...”* (Bedirhan, 1991a: 3-4) diyerek eğitimin önemine vurgu yapar. Yazının devamında Bedirhan Bey *“bilimin ve bilgilenmenin iyiliklerini anlatacağım, nerde öğrenim yapılabileceğini, nerede iyi okullar bulunduğunu Kürtlere”* göstereceğini belirtir. Ayrıca Kurdistan Gazetesi'nin 3. sayısından sonraki sayıların kapağında gazetenin amacını da ortaya koyacak şekilde, ilim ve fen eğitimini Kürtlere tavsiye etmiştir (Kurdistan, 1991: 1):

Şunu gözden kaçırmamak gerekir ki, Smith'in milli kimlik inşasında eğitim unsuruna vermiş olduğu ehemmiyet bir yönüyle modern eğitimin standart hale gelmesiyle ilgiliydi. Ancak mukayese yaptığımızda dönemin Kürt entelijansiyasının tespitiyle Kürt halkının temel eğitimdeki (okuma-yazma) noksanlığı önümüze çıkmaktadır. Diğer bir nokta da eğitim formasyonunun eksikliğinden kaynaklanan durumdur ki geleneksel din eğitimi yanında Batının fenni eğitiminin de verilmesi gerektiği düşüncesidir. İşte Kürtçe dergi ve gazetelerdeki pek çok yazar, okuma ve yazma eğitiminden bu kadar yoksun olan Kürt halkına milli ruhu aşılama için eğitimi bir zaruret olarak tavsiye etmişlerdir. Nitekim Mikdat Bedirhan Kurdistan Gazetesi'nin ilk sayısının girişinde, dünyanın pek çok yerinde Müslümanların okuma yazma noktasında belli bir aşamada olduğunu ve dünyadaki meseleleri bu yüzden Kürtlere göre daha iyi algılayabildiklerini belirtmiştir. Bundan dolayı gazetenin amacını şöyle açıklamıştır (Bedirhan, 1991a: 3-4):

“Bu gazetede bilimin ve bilgilenmenin iyiliklerini anlatacağım; nerede öğrenim yapılabileceğini, nerede iyi okullar bulunduğunu Kürtlere göstereceğim; nerede

hangi savaş yapıyor, büyük devletler ne yapıyorlar ve nasıl savaşıyorlar, ticaret nasıl yapılır; hepsini anlatacağım.”

Yine Mikdat Bedirhan, Kurdistan Gazetesi’nin ikinci sayısında gazetenin amacının, Kürtleri okumaya teşvik etmek olduğunu şöyle ifade etmiştir (Bedirhan, 1991e: 2):

“Ben bu gazeteyi sizin için yazıyorum, Kürtler okumayı öğrensin, Kürt okumanın ne denli yararlı olduğunu bilsinler diye.(Öyle ki,) Hz Peygamber aleyhisselam pek çok kere buyurdular ki; “okumayı öğrenin”.”

Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi’nin yazarlarından Said Nursi de, son vasiyetinin *“Okumak, yine okumak, yine okumak! Sonra birbirinizin elini sıkı tutmak, birleşmek, ittifak âleminde yaşamak”* olduğunu belirtirek eğitimin önemini vurgulamıştır (Nursi, 1998c: 10).

Kurdistan Gazetesi okurlarının gazeteye gönderdikleri mektupların da, genellikle “Kurdistan” gazetesine dair ilgi ve beklentilerinden ziyade Kürtlerin eğitimi üzerine olduğu görülür (Tahirê Botî, 1991: 5-6):

“Bu Kürtlere hediyedir. Bizim Kürtlere bakıyor ve gece gündüz endişeleniyordum. Ne kadar Kürdümüz varsa hepsi cesur ve yetenekli olduğu halde, neden hepsi zanaattan ve bilgiden uzaklar, neden Kürtler okuma yazma ve eğitimden mahrumlar. Bu düşünceler benim için dert oldu. Ama şimdi Allaha şükürler olsun ki, muradım yerine geldi. Kürtlerin yararına yayımlanan bir gazetemiz var.”

Rojî Kurd Dergisi’nin yer verdiği dizelerinde Milli Aşiretinden Fadil Muhlis ise, modern çağda Kürtlerin ve bölgenin en büyük ihtiyacının okulların açılması ve halkın okutulması olduğunu şöyle vurgulayacaktır (Muhlis, 2013: 129):

*“Neyin yanlış olduğunu bilmek için okumayı geliştirmeliyiz
Bütün uğraşlarınızı bir tarafa bırakın ne olursa okumakla olur
Köylerde okullar açın, çocukları okutun
Er geç büyük bir kazançla sonuçlanacaktır
Dünya bugün okumaya ve paraya yönelmiş
Bugün gayri Müslimlere baktığımızda yüz kişiden biri okumuş
Kendimize baktığımızda yalnız bin kişiden biridir
Okumak her darlığı ortadan kaldırır.”*

Benzer şekilde Hêvî Cemiyeti, Hetawî Kurd Dergisi'nde yayımladığı beyannamesinde, milli ruhun tezahüründe eğitim kurumların açılmasını amaç edindiğini belirterek Kürtler için önemini şöyle vurgulayacaktır (H.K., 1914a: 3):

“Kürtlerin bugün geri kalmasının sebebi cehâlettir. Bunu ortadan kaldırmak için küçük yaştaki çocukları şimdiden okutmaya başlatmak gereklidir. Cemiyetimizin başlıca gayesi de bu küçük yaştaki çocuklar için mektepler açmak, onları dinine, devletine ve milletine hizmet edebilecek şekilde yetiştirmektir.”

Keza Hetawî Kurd bir başka sayısında da, örnek olsun diye Kürt büyüklerinin kendi çabalarıyla açmış oldukları okulların reklamını yapmıştır (H.K., 1914b: 1):

“Yalnızca Kürtlerle müteşekkil olan Ayıntab'da (Gaziantep), Yuna Kariyesi eşrafından Hacı Halil Ağazade Ahmed Hurşit Efendi Hazretlerinin masraflarını kendi cebinden karşılamak üzere bir mektebin açılmasına yardım ettiklerini ve mektebin resmi açılışı icra olunarak eğitime başlandığını haber aldık... Kürtlük nâmına teşekkür ederiz.”

Kurdistan Dergisi'nin yazarlarından Mehmed Osman ise, Wilson ilkelerinin oluşturmuş olduğu atmosfer nedeniyle bağımsız ya da muhtariyete dayalı bir yönetime geçmesi muhtemel olan bölgenin mevcudiyetini sağlayabilmesi için eğitim kurumlarının ehemmiyetli olduğunu şöyle vurgulayacaktır (Osman, 1919a: 98):

“Gıdasız hiçbir kimse yaşayamayacağı gibi maarifsiz de hiçbir memleket, bir millet yaşayamaz. Maalesef Kürtler memleket, millet gıdası olan maarifi şimdiye kadar layık olduğu ehemmiyetle düşünememiş yahut faydalı bir şey vücuda getirmeğe muvaffak olamamışlardır. Binaenaleyh bu hayatî ihtiyacın eksikliği Kürtlük ve Kürdistan hayatının idame ve gelişimini müşkil göstermektedir. O halde ne olacak, henüz doğmamış fakat doğması muhtemel zamanı gelmiş olan Kürdistan birkaç günlük iken ölecek mi? Maazallah öyle bir felâketin olması halinde bütün Kürtler yok olmayacaklar mı? Bütün Kürtlük intihar etmeyecek mi?”

Böylece Kürt entelijansiyası eğitimli bir nesil yetiştirerek milli uyanışı ve kurtuluşu sağlamaya çalışmıştır. Öyle ki Huntchinson eğitimli gençlerin milli kimlik oluşumunda sürecin itici güçlerinden birisi olduğunu belirtir. Ona göre modern dönem boyunca, devletler, uzun süre ayakta kalmış imparatorluklar ya da milli devletler; savaş, ekonomik kriz, göçler ve demografik değişiklikler, ekolojik

değişimler ve ideolojik zorluklar gibi nedenlerden dolayı periyodik olarak sarsılmış veya yıkıma uğramıştır. İşte böylesi bir süreçte kültürel milliyetçiliğin motifleri ve aşağıdan yukarıya sosyal ve politik kurumların yeniden yaratılması özellikle yeni bir düzenin hücum birlikleri olan eğitilmiş gençler arasında yankılanır (Huntchinson, 2000a: 656). Hunthinson'un milli kimlik oluşumu bağlamında ele aldığı bu yaklaşımı Kürt kimliği üzerinden şöyle ele alabiliriz. Daha önce vurgulandığı gibi her şeyden evvel Kürt kimlik inşasının dayandığı temel durum Osmanlı modernleşmesinin ve modernleşme başarısızlığının bir sonucudur (Bedirhan, 1991c: 1-2). İşte böylesi bir sürecin sonucu olarak eğitilmiş Kürt gençleri tarafından pek çok dergi, gazete neşredilir ve cemiyet kurulur. Mesela Kurdistan Gazetesi, Kürt Teavün ve Terakkî Cemiyeti ve gazetesi, Kürt Neşri Maarif Cemiyeti, daha sonrasında da bir grup Tarım Fakültesi Kürt gençleri tarafından kurulan Hevî Cemiyetini ve bu cemiyete bağlı Rojî Kurd, Hetawî Kurd, Yekbûn gibi yayın organları söylenebilir. Keza Hêvi Cemiyeti, Rojî Kurd'un ilk sayısında çıkardığı derginin amacını açıklarken Kürtlüğün uyanışında, gelişmesinde öncü birliklerinin gençler olduğunu şöyle belirtmiştir (R.K., 2013b: 241): *“Kürtlüğü, Kürtlüğün ilerlemesinin meşalesi olan gençlerinin tümünü kapsayan bir uyanışa delil olabilecek iki eser; Hêvi ve Rojî Kurd yani uyanışın iki abidesini tesis etmiş bulunuyoruz.”* Bu Kürt kimliğinin farkındalığını ortaya koyma açısından oldukça kayda değer bir süreçtir. Öyle ki şüana kadar yazılanlardan da anlaşıldığı üzere milli ruhun ortaya çıkarılması noktasında en önemli araç olarak eğitim kurumunun üzerinde defaatle duran bu eğitilmiş Kürt gençleri kimlik oluşumunda itici bir güç olarak önemli bir yerde dururlar.

Nitekim bir kısım genç Kürt öğrencisi tarafından kurulan Hêvi Cemiyetinin bildirisindeki somut çalışmalar üzerine söylenenlerden de, Kürt gençlerinin Kürt milli kimliğin inşasında önemli itici bir güç olduğunun düşünüldüğünü çıkarmak mümkündür (Jîn, 1988g: 11):

“İnsanlık tarihinin saygı ve onurla andığı düşkün bir millete yaşam ilacı hazırlamak gibi kutsal bir kaygı çevresinde toplanan yüzlerce gencin manevi kimliğine fedakârlık ruhu ve milli gurur aşılanmıştı. Kürdistan'ın her tarafından genç beyinlerden onların çağrısına uyma sesleri yükseldi. Her hafta çıkan ve kapandıkça yenisi çıkarılan gazete ve broşürleriyle milli istekleri dile getirdiler; onların

Kürdistan'ın her köşesine ve Kürt denince alaycı bakışları beliren gözlerin önüne kadar götürüp dağıttılar.”

Ayrıca Kürt gençliğinin milli kimliğin öncü birlikleri olduğunu, bu bildiride gençlerin milli tarihin derlenip yazılması, milli sözlüğün hazırlanması ve Kürtçe edebi eserlerin basılmasının yanı sıra belirledikleri şu hedeflerden de çıkarmak mümkündür (Jîn, 1988g: 11-12):

“Kürt gençliği Kürt milletinin kendi seçkin nitelik ve özelliklerine uygun şerefli bir konuma ulaşması için bu güven ve inancın itici gücüyle Kürt milletinin bilim ve kültür yolunda bir an önce ilerlemesi Kürt Talebe Hêvi Cemiyeti esas tutum olarak kabul etmiştir. Bu amaç çerçevesinde tüzüğünü genişletmiştir.”

Hêvi Cemiyetinin yayımladığı bir başka bildiri de bu bağlamda değerlendirilebilir (Jîn, 1988h: 8-9):

“Biz yükselen ve ilerleyen, yenilenen, güçlenen milletlerin tarihinde gençlerin yaptıkları, ettikleri bildiğimizdendir ki kaç yıldır çırpınıp durduk. Biz Kürtlerin Kürdistan'ın ilerleme ve genişlemesinin ancak gençlerle, büyüklerimizin çağın kabul edip belirlendiği hedeflere bilimin temel kabul ettiği temel ilkeler içinde birlikte yürümekle gerçekleşeceğine inanıyor ve bunun sağlanması için çalışmakla övünüyoruz. Biz, bilgisizlik ve zulmün karanlık bulutlarıyla örtülen Kürdistan'ı bilimin, kültürün, ahlakın daima parlayan ışıklarıyla aydınlatmak istiyoruz.”

Hevi Cemiyetinin yayın grubu olan Roji Kurd ilk sayısında derginin amacını şöyle açıklamıştır (R.K., 2013b: 241):

“Şüphesiz yine en basit tabir ile günümüz ve geleceğe layık bir ilerleme gayesi, siyasi ihtiraslardan bağımsız bilimsel ve toplumsal bir amaç... Başka hiçbir şey!... İşte bugün Kürt gençliği Kürtlüğe ve âleme karşı, bu amacı yüklenen bir sorumluluk altındadır. Bu gençlik, bu görevi en güzel şekilde yerine getirmek, Kürtlüğe her tarafından vurulan hakaret tokadını, ilerleme ve aydınlanma ile reddetmek için ant içmiştir. Şimdi ancak ‘Ayinesi iştir kişinin, lafa bakılmaz’ diyebiliriz”

Huntchinson'ın dediği gibi aşağıdan yukarı doğru politik ve sosyal kurumların oluşturulmasında milli kimlik motiflerinin yaratılmasında eğitimli gençler öncü rol oynamıştır (Huntchinson, 2000a: 656). Böylesi bir süreci yani Kürt

gençlerinin milli kimlik inşasındaki rolünün etkinliğini Kürt entelijansiyesinin kaleminden çıkan tavsiye niteliğindeki yazılarında da görmek mümkündür. Keza Abdullah Cevdet Hetawî Kurd Dergisi'nde, gençlere araştırmacı ya da kaymakam olmaktansa bölgeye gidip okuma ve yazma vazifesini üstlenerek öğretmen olmalarını şöyle tavsiye etmiştir (Cevdet, 1913: 3):

“Ey Kürt gençleri, bir Kürt köyünde ilkokul kurmayı ve muallim olmayı gelişigüzel bir yerde kaymakâm ve müdür olmaya tercih edeceğiniz zamân, ancak o zamân düşülmesi lâzım gelen yola düşmüş olacaksınız.”

Cevdet'in bu çağrısına benzer şekilde pek çok temenni kaleme alınmıştır. Mesela Süleymaniyeli Tevfik, diğer milletler gibi okulunu bitiren Kürt gençlerinin de herşeyden evvel kendi halkının hizmetine koşmaları gerektiğini belirtmiştir (Tevfik, 1913: 10). Hetawî Kurd yazarlarından Babê Naco, gençlere şöyle hitap etmiştir (Naco, 1913: 8):

“Neden şu İstanbul sokaklarını bırakıp da mensubu olduğunuz zavallı kavmin evlatlarından hiç olmazsa bir kaç yüzünü eğitmek gibi kutsal bir vazifeyi yapmıyorsunuz.”

Hetawî Kurd Dergisi de okumuş gençlere maddi bir kazanç gözetmeksizin köylerde öğretmenlik yapmalarını önermiştir (H.K, 1913b: 13-14):

“Genç arkadaşlarıma hitab ederek diyorum ki, arkadaşlar yeşil masa başında Kürt'ü düşünmek sefaletine ve cehâletine çare bulmak mümkün değildir. Mektebi bitiren gençler burada muallimlikle köylülerin iki üç yüz kuruşluk yardımına razı olarak fedakârlık göstermelidirler.”

Roji Kurd yazarlarından Bulgaristanlı Togan da, Kürt gençlerine tavsiyelerde bulunmuştur. Ona göre; Osmanlı'da Türk gençleri milletini anlamadan, ondan uzak durarak, yabancı bir gözle bakarak, yukarıdan aşağıya doğru toplumu dönüştürmeye çalıştılar. Fakat Türk milleti bu aydınlanma sürecinden mahrum kaldı. İşte yazar, eğitilmiş Kürt gençlerinin bundan ders almaları gerektiğini ve bölgeye dönüp okul açmaları, milletin varlığını koruyacak olan vasıflara, şartlara kavuşması vazifesini üstlenmeleri gerektiğini, zaten bu vazifenin herkesten önce kendilerine düştüğünü ifade edecektir (Togan, 2013: 260-261):

“Kürt milletinin bireylerini nitelik bakımından yükseltmek için çok ve fedakârca çalışmak gerekir. Bu vazife herkesten önce size düşer. Siz milletinize karşı bu önemli vazifeyi yerine getirebilmek için memleketinizden uzakta, medeniyet merkezlerine yerleşmemeli, bilakis doğduğunuz, sizin için pek saf ve kutsal olan yerlere aydın bir fikirle yeniden dönmelisiniz. Eğer siz o bölgeden uzak kalırsanız, aydınlatma ve doğru yolu dışarıda uygulamaya çalışırsanız emin olun ki çalışmalarınız boşa gider. Şurasını daima hatırlınızda bulundurunuz ki, bu asırda yeni uyanmış milletler veya uyanmak üzere olanlar, aydın sınıfını daima yüreğinde yaşatan ve aydın sınıfı ile kucaklaşan milletlerdir. Emin olun ki bu suretle Kürt milletini yeniden hayata getirmiş olmakla kalmaz, hiç yoktan bir Kürt milleti imal etmiş olursunuz. Yurdunuza geri döndüğünüzde öncelikli olarak ilköğretimi sağlam ve akılcı yöntemler üzerine kurup mümkün olduğu kadar yaygınlaştırmaya çalışmalısınız.”

Rojî Kurd yazarlarından Salih Bedirhan ise unutulmuş ve terk edilmişliğin karanlığı içinde varlığını kaybederek türlü oyunlara getirilmiş olan Kürtlüğün uyuyan ruhunu uyandırmak için gayret gösteren gençlere tarihi Kürt büyüklerini öğrenmelerini ve örnek almaları gerektiğini ünlü Komutan Selahaddin-i Eyyûbi üzerinden izah edecektir (Bedirhan, 2013e: 267):

“Onun büyüklüğünün tesiri bugüne kadar düşmanlarının bile destanlarında övgü ve takdirle ebedileşmiştir. O büyük komutan ve değerli sultan Selahaddin-i Eyyûbi’yi doğuran Kürtlüğün bugün ilerlemesinde ve hayata doğru attığı ilk adımında, büyük zatların üstün vasıflarını gayret ve işlerinde örnek alması da ayrıca ümit vermektedir. Çünkü geçmişini ve büyüklerini örnek almayan bir kavim büyükler yetiştiremez; büyükleri olmayan ve yetişmeyen milletler ise hiçbir şekilde yaşayamaz.”

Yine Jîn Dergisi’nin, Kürt milliyetçisi olarak tanımladığı Doktor Fuat Berho dergiye gönderdiği mektupta, yok olmanın eşiğinde olan bir milletin yeniden canlanmasında eğitilmiş gençlerin bir itici güç vazifesi gördüğünü şöyle vurgulayacaktır (Berho, 1985: 8-9):

“Gelecek ne kadar karanlık ve fırtınalı olursa olsun, bugün Kürtlük için haykıran masum bir gençliğin huzurunda derin ve kutsal bir duygu ve ezeli bir inançla eğiliyorum... Ümit ettiğim bu milli hareketi kalbimin derinliklerinden kutlarım. Ufuklarında özlem ve keder yaşları parlayan güzel ve sevimli Kürdistan’ımız bu

gayretlere ne kadar muhtaç ise, biz onun kutsal ışığında o kadar eli boş ve değersiz bulunuyoruz.”

Benzer şekilde Siverekli Hilmi, Kürt gençlerine seslenerek milli kimlik inşasında kendilerine önemli görevler düştüğünü hatırlatır (Hilmi, 1985: 6-7):

“Gençler! Evet, size sesleniyorum. Kürdistan’ın yüce gökleri altında garip kalan altın ovalar, yüksek dağlar, cennet gibi ormanlar, bütün o sönmüş ev-barklar, yıkılmış mezarlar size bağıyor; size, öğrenmiş görmüş evlatlarına şikâyet sesini yükseltiyor; “sizden imdat bekliyor; kaleminizle, medeni cesaretinizle, tüm milli eylemlerinizle çalışma zamanı gelmiştir ve belki geçmiştir” diyor! Yurdun tüm ümidi şimdi sizdedir. Evet, Kürdistan’ın yaşamı söz konusudur. Bugün size yönelen görevler son derece önemlidir. Unutmayınız ki bizim de bugüne kadar ihmal edilmiş geniş bir dilimiz, zengin bir tarihimiz vardır. İşte bir kurtuluş formülü: Eylem ve girişim!”

Dolayısıyla eğitilmiş neslin bir milletin geleceğini belirleme ve şekillendirme açısından ne kadar kayda değer bir öneme sahip olduğu görülür. Hatta Gustave Le Bon’un dediği gibi bu eğitilmiş gençlik bir milletin gücünün en somut gerçeğidir ve bu gençlik, zamanlarının ve milletlerinin büyüklüklerini kişiliklerinde bir araya getirirler. İşte onların ortaya çıkmalarını ve gelişmelerini teşvik etmek bütün bir milletin yararlanacağı gelişmelerin ortaya çıkmasını sağlamaktır. (Bon, 1998: 125-126). Bu da toplumda eğitim oranının arttırılması ile gerçekleşir. Mezkûr dönemde Kürtçe dergi ve gazetelerde de; eğitimle ilgili problemler, okur-yazarlığın ve eğitimin yaygınlaştırılması, halkın kültürel seviyesinin yükseltilmesi gibi çabalar Kürt halkının kaynaşmasına ve ekseriyetle Osmanlı içerisinde Kürt kimliğinin muhafaza edilip, geliştirilmesine yönelik faaliyetlerdir. Yani Kürt halkını “aydınlatmak”, “eğitmek” ve bölgeyi “kalkındırmak” amacı neredeyse bütün Kürtçe basınının ve Kürt cemiyetlerinin temel çerçevesini oluşturmuştur.

3.2.4. Kültür ve Medeniyet Tartışmalarında Kürt Kimlik İnşası

17.yy’da modernite süreciyle beraber pek çok Avrupa lkesi iktisadi olarak zenginleşmiştir. Bunun akabinde 18.yy’da Fransız Devrimi’nden sonra milli devletler tarih sahnesine çıkmaya başlamıştır. Batıdaki bu gelişmeler Osmanlı İmparatorluğu’nu olumsuz anlamda etkilemiştir. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu’nun kendi öz saygısının yeniden tesisi için, kendine özgü değerleriyle ve Batının kendi dinamikleri arasında nasıl bir ilişki kurduğu noktasını önemli kılmaktadır. Nitekim Osmanlı’da ortaya çıkan modernleşmenin ana konusunu Batılılaşma oluşturur. Tam da bu noktada modernleşmenin ana temasını oluşturan Batılılaşmanın nasıl ele alınacağı konusu bize kimliklerin yeniden inşası hakkında fikir verecektir. Bu ele alış biçimi kültür ve medeniyet tartışmasında gizlidir. Bir yönüyle negatif bir kimlik portresi çizen bu tarihsel durumu tersine çevirecek, milletlerin kendi kimliklerinin var olmasını sağlayacak tek çıkış yolu olarak Batılılaşma, modernleşme tercih edilir. Fakat bu tercih, kültür ve medeniyetin Batıdan birlikte mi alınması yoksa yalnızca medeniyetin (Batının tekniğinin) mi alınması gerektiği hususunda tartışmalara sebep olmuştur.

Bu tartışmalarda ele alınan kültür ve medeniyet ayrımı yalnızca sosyolojik bir kavram analizinden ibaret değildir. Aynı zamanda bu ayrım, bir milletin yaşam tarzına yn vererek onu ilmi, teknik açıdan ve kendinde var olan değerlerle besleyerek yeni bir şekle sokar diğer bir ifadeyle ona yeni bir kimlik sağlar. Bu perspektiften yaklaşacak olursak, Kürt entelijansiyası Kürt milli kimliğini oluştururken kültür ve medeniyet tartışmasının neresinde dururlar sorusuna verilecek cevabın ehemmiyetli olduğu anlaşılır. Tarihsel bir birikim olarak “kültür” ile yine aydınlanma düşüncesi olarak “medeniyet” tartışmasında Kürt entelijansiyanın tam olarak nerede durdukları kimliklerinin oluşumu noktasında önem kazanmaktadır. Bu noktada Kürt entelijansiyasında iki farklı görüşe mensup olanları görmek mümkündür.

İçtihat kapısını açık tutarak ağdaş dünyanın problemlerine çözüm arayan Said Nursi, İşlm leminin batı dünyası karşısındaki yenilgisinin sebebinin maddi

olduğunu bunun ise fen ve sanayi yoluyla aşılabileceğini vurgulamıştır. Ancak Batıdan yapılan iktibasların İslâm'ın ruhuna uygun maddi temelde olması gerektiğini, aksi takdirde kanun ve nizam noktasında taklid ile yapılacak alımların İslam medeniyeti için bir ölüm olacağını, bu sebepten dolayı şeriatı ödün verilmemesinin zarureti şöyle belirtmiştir (Nursi, 1992a: 337-338):

“Bu zamanda (ilerlemenin) en büyük sebebi, maddeten terakkî etmektir. Zira ecnebler fen ve sanayi silahıyla bizi manevi baskı altında eziyorlar. Biz de fen ve san'at silahıyla i'la-yı kelimetullâhın en müdhiş düşmanı olan cahillik, fakirlik ve birbirleriyle uyuşmayan fikirlere karşı cihâd edeceğiz... On üç asır öncesinde şeriâtın aydınlığı ile tesis edilen ahkâmı (Emir-yasak, Kanun-nizam) noktasında Avrupa'ya dilencilik etmek din-i İslâm'a büyük bir cinâyettir... Meşrutiyette, şariat meselelerinde rüşvet vermeyeceğiz.”

Yine Said Nursi, Batı karşısında geri kalan Osmanlı'nın yeniden eski gücünü elde edebilmesinin yolunun İslâm dinine sırt dönmekle değil; bizatihi ona sarılmakla yani dini değerlerin muhafaza edilip ve bununla beraber Batıdan uygarlık için gerekli olan teknik ilmin alınmasından geçtiğini şu paraflarla açıklamaya çalışmıştır:

“Dindarlığı zayıflatarak tedavi, parmaktaki yaranın tedavisi için göz çıkarmaya benzer. Zira milletin kalp hastalığı, dindarlığın zayıflamasıdır” (Nursi, 1998a: 11).

“Kısacası, bir cevher hazinesine sahip olduğumuz halde hükümler konusunda Avrupa'ya yoksulluk göstermek ve ahlakta dilencilik yapmak, İslâm dinine büyük bir hıyanettir ve milletin yaşamına kastetmektir. Dünya için din feda olunmaz, akla dayalı kanıtlar üzerine kurulmuş olan İslâm dini başka bir dinle karşılaştırılmaz. Evet, Avrupa'dan aktarma yapmaya muhtacız. İhtiyacımız, dinimizin emriyle, ülkenin yönetiminin, savaş gücü ile deniz gücünün ihyası için teknik ile sanayi alanında işimize yarayanlardır” (Nursi, 1998b: 11).

Nursi “Yaşasın Şeriat-ı Ahmedî” yazısıyla da, İslam'dan dünya hayatı için vazgeçilemeyeceğini, kendi inancından ve değerlerinden uzak kalarak Batı değerlerini taklit etmenin milleti rezil edeceği düşüncesini yapmış olduğu bir benzetmeyle tekrarlamıştır (Nursi, 1992c: 371):

“Dünya için din feda olunmaz. Gebermiş istibdadı muhafaza için vaktiyle şeriat noktasında rüşvet verilirdi. Bunun için terk ve feda edilmesinden zarardan başka ne faydası görüldü? Milletin kalp haslığı dindeki zafiyettir... İki yanlış kıyas milleti bataklığa düşürecektir. Birincisi vilayeti İstanbul’a kıyas ederek. Hâlbuki elifbayı okumayan çocuklara felsefe dersi verilse üstünkörü olur. İkincisi İstanbul’u Avrupa’ya kıyas ederek. Hâlbuki bir erkek, kadının boyuna göre olan bir elbiseyi giyinse kadına benzeyeceğinden dolayı rezil olur.”

Aynı gerekçelerle yine Nursi şunları ifade etmiştir (Nursi, 1994a: 40):

“Milyonlarla dâhilerin ahret sevabı için istinbat ettikleri okyanus kadar geniş olan şer’i konularla yetinmeyip Avrupa’ya kanun ve ahlakta dilencilik edip fakir olduğunu göstermek İslam dinine büyük bir cinayettir. Meşrutiyette hâkim kanun olduğundan, bu kanun İslam’ın milli kıyafetini giymelidir ki, manevi asabiyet onun başkanlığına karşı red cevabı vermiş olmasın.”

Umumiyetle düşüncelerini ortaya koyan Nursi, medeniyetlerin dönüşümünde kültürel üstünlüğün önem arz ettiğine değinmiştir. Ancak burada vurgulanması gereken önemli bir husus var ki; Batı ile Doğu (İslâm) dünyasının dayandığı kültürel kaynakların referanslarında farklılık söz konusudur. Batı düşüncesini besleyen ana kaynaklar akıl ve felsefe iken, İslâm düşüncesi ise kalp ve ilahi kaynaktan gelen ve hakikati temsil eden vahye dayanmaktadır. Başka bir ifadeyle dine dayanmaktadır. Böylelikle Nursi’ye göre İslâm dünyasının eski gücünü yeniden elde etmesi için birkaç yola başvurulmalıdır (Akt. Resulan, 1994: 7-9): İlk olarak İslam dünyası bidatlerden, hurafelerden, koşullara göre yapılmış şerh ve haşiyelerden arındırılarak kendi kaynaklarına yani dine ve vahye dönmelidir. İkinci olarak dinin yeniden yorumlanması anlamına gelen içtihadın canlandırılması ile taklid yolunun tıkanması gereklidir. Üçüncüsü ise kültürel cihada öncelik verilmelidir.

Benzer şekilde Mikdat Bedirhan da, kültürel değerlerin korunması gerektiğini ve Batı karşısında ki yenilginin maddi sebeplerden kaynaklandığını, bunun için de Batının fen ve teknik imkânlarından faydalanılmasının zorunlu olduğunu belirtmiştir. Öyle ki Kurdistan Gazetesi’nin ilk sayısında kendi kültürünü, muhafaza edebilmek, vatanını korumak ve Allah’ın buyurduğu gibi din düşmanlarına karşı mücadele edebilmek için bir taraftan medrese eğitiminin alınmasını diğer taraftan mektep

eğitimi ile Batı ilminin öğrenilmesi gerektiğini yani fen ilmini ve kendi dini, kültürel değerlerini aynı anda sağlayacak bir eğitimin zaruriyetini şöyle vurgulamıştır (Bedirhan, 1991a: 5-9).

“Mushaf-ı Şerif’de (Kur’an’da) emir buyuruyor ki “Allah yolunda savaşın, din düşmanlarına karşı cihat edin”...Ey bey, ağa ve Kürtler, dünya biliyor ki Kürt mert, eli açık beyefendidir. Ancak bu zaman mertlik tek başına bir anlam ifade etmiyor. Acayip top ve tüfekler üretilmiş. O kadar uzağa gidiyor... insanları öldürüyor. Bu top ve tüfekler mektep ve medrese eğitimi almadan ne yapılabilir ne de kullanılabilir. Bu top ve tüfek olmadan insanın eli bağlı gibidir. (İşte) Din düşmanı yanı başımızdaki Moskof’dur. Şuana kadar pek çok yeri zapt edip Müslümanları, Hristiyanlaştırmışlardır. Eğer bana kulak asmazsanız Kürdistan tamamen yıkılacaktır...(Bu yüzden) On, on bir yaşına gelen çocukları köy ve kentlerde okutun ilk olarak Mushaf-ı şerif öğrensin ve gazete okusun daha sonra İstanbul, Şam, Bağdat’ta mektep ve medreselere gönderin.”

Yine Kurdistan Gazetesi Batının ilminden, medeniyetinden yararlanılması gerektiğini şöyle ifade etmiştir (Kurdistan, 1991v: 8):

“Avrupa’ya karşıt değiliz. Tersine, onların uygarlık alanındaki gelişmişliklerini ülkemizde yaygın duruma getirmek, en birinci ve kutsal isteğimizdir; bilim alanındaki gelişmişliklerini kavuşturmak ve yarar sağlayan kurumlarıyla, meşruti rejimleriyle hükümetimizi donatmak istiyoruz. Bütün yararlı konularda uygar milletlerin gidişlerini izlemek arzusundayız.”

Bu bakış açısına göre vatanın çıkarları için Batının teknik ve ilimini almak yeterlidir. Nitekim Kurdistan Gazetesi Kürtçe bir yazısında da, vatana faydalı olabilmenin yolunun ziraatten ve hayvancılıktan daha iyi verim alabilmekle gerçekleşebileceğini, bunun ise, artık bu zamanda kitaplarda işlendiğini işte bu yüzden; kültür ve medeniyet ayrımının bir gereği olarak dini vecibelerin yanında aynı zamanda okumanın ve ilim sahibi olunmanın zaruriyetini bildirmiştir (Kurdistan, 1991h: 2):

“Ey Kürt bey ve ağalar! Nasıl ki namazı farz olarak kılıyorsunuz, öyle de ilim öğrenmek sizin üzerinize farzdır. İlimsiz ve okumadan, namaz ve oruç geçerli olmaz. İnsan ne kadar vatanını sevse de, ilimsiz vatanına bir faydası dokunmaz.”

Kurdistan Gazetesi de aynı duygularla Kürtçe yayımlanan diğer bir yazıda, Kürt ulemasından, Kürt halkının dini bilgilerinin eksikliğini gidermesi ve bu yüzden medreselerin açılması için öncü olmaları aynı zamanda pozitif ilimlerinin de mektepler aracılığıyla verilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Öyle ki gazete, metnin devamında örnek alınması gereken Arnavutların bir taraftan pozitif ilimler ile aydınlanma aklını ön plana çıkaran mektep vurgusu yaptıklarını, diğer taraftan kendi dini kimliğini muhafaza edecek medrese eğitiminin önemine değindiklerini belirtmiştir (Kurdistan, 1991ç: 7):

“Arnavutlar bir zamanlar mektepsiz ve medresesizdiler bir süre sonra onlar akıllarını başlarına aldılar, Hünkâra mektep ve medrese yapsın diye yazdılar. Çocuklarını ilim tahsili için mektebe gönderiyorlar. Onlar mektep ve medrese yaptıranı kadar kıyameti kopardılar, ne kadar zahmet çektiler. İstiyorum ki, sizde zahmetten korkmayın. Biliyorum Hünkâr Kürtleri sevmiyor, Kürtler için hayırlı olanı istemiyor. Hünkâr da o hainlerin sözleriyle hareket ediyor. İstiyoruz ki siz çok çalışın, ta ki vatanınızı imar edebilene kadar.”

Said Nursi ise, bu konuya dair Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi’nde ele aldığı bir yazıda, eğitim kurumlarına getirilmesi gereken düzenlemeden önce Kürt kültürünün muhafaza edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Öyle ki Bediüzzaman, Meşrutiyet öncesinde İstanbul’a gelip Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgede eğitim ve öğretimin yaygınlaşması için sunduğu bir tasarı nedeniyle atıldığı tımarhanenin doktoruyla olan diyalogunda, ilk olarak Kürt geleneğinin korunması üzerine öğütlerde bulunmuştur (Nursi, 1998e: 9-10):

“Ben Kürdistan dağlarında büyüdüm. Kaba olan durumlarımı Kürdistan kantarıyla tartmalı, hassas olan uygar İstanbul terazisiyle tartmamalısınız. Öyle yaparsanız Kürtlerin çoğunu tımarhaneye sevk etmek gerekecek. Çünkü Kürdistan’da en geçerli olan ahlak, cesaret, onur, dine bağlılık ve gönül ile dilin birbirine uygunluğudur. Uygarlıkta “nezaket” denilen iş, onlarca dalkavukluktur... Garip görünümüm, aykırı olan bu giysilerimle, kentin geleneklerine uymamakta, içimle dış görünümüm arasındaki ilişkilerimle doğal insanlığımı ve milletimin sevgisini yüceltmek içindir. Hem de, yöresel sanayiye geçerlilik vermek için fiili bir öğütte bulunuyorum. Hem de kendimde bir yenileşme eğilimi göstererek zamanın yenileneceğini işaret ediyorum.”

Nursi'nin son cümlesindeki yenileşmeden kasıt teknik alana yapılan bir göndermedir. Öyle ki metnin devamında yazar, kültürün korunmasından sonra gerçek uygarlığı oluşturan İslâmiyet'in şimdiki uygarlığı yakalayabilmesi için eğitim kurumlarının bir taraftan dini ilimleri doğru öğreterek muhafaza etmeleri, diğer taraftan yeni teknik bilimlerin öğrenimini sağlaması gerektiğini şöyle ifade etmiştir (Nursi, 1998e: 19):

“Gerçek uygarlığı oluşturan İslâmiyet, şimdiki uygarlığa oranla gelişmemiş. Bunun da en büyük nedeni medreseliler, okullar ve tekkeliler arasındaki görüş ayrılıkları ve tutum değişiklikleridir. Medreseler okulları inanç zayıflığıyla suçluyorlar. Okullar diğerlerini, yeni bilimler konusunda bilgisiz olmaları dolayısıyla eksik ve güvenilmez sayıyorlar. Medreseler ise Tekkelileri zikri, cahil olan sıradan insanlar tarafından ibadet olarak kabul etmeleri noktasını eleştiriyorlar. Oysa ibadet yalnız zikirdir. İşte bu görüş ayrılıkları İslâm ahlakını sarsmış ve onu uygarlık gelişmelerinden geri bırakmıştır. Bunun da çaresi, okullarda dini bilimler hakkıyla okutulması, medreselerde gereksiz kalan eski felsefenin yerine gerekli olan bazı yeni bilimlerin okunması ve tekkelerde, bilgileri deniz gibi ve derin olan bilginlerin bulunmasıdır.”

Dolayısıyla teknik bilimin inanca dayalı gerçekliklerinin İslâm'ın hiçbir hükmüne aykırı olmadığını, bundan dolayıdır ki, medeniyetin daha mükemmel biçimde şariat ile tahakkuk edeceğini belirten Nursi, bu durumu yanlış bilen Kürtlerin okullarında din bilimleri ile birlikte uygarlık için gerekli olan teknik ilimlerin de öğretilmesi ve bölgedeki medreselerin yeniden ihya edilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Nursi, 1998b: 13-15).

Bu gerekçelere dayanarak Nursi, eğitim kurumlarında dini ilimlerin yanında garbın teknik ilminlerinin de öğretilmesi gerektiğini belirtir. Öyle ki Şark ve Kurdistan Gazetesi'nde, Kürtlerin mevcudiyetinin devamının sağlanabilmesi, Osmanlı'nın birliğinin yeniden gerçekleştirilmesi ve devletin dışarıya karşı gücünü yeniden elde edebilmesi için, Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgenin muhtelif yerlerinden olan Beytüşşebap civarında, şuan Ermenistan köyü olan Motkan ve Balkan'da ve Van'da medreselerin açılması gerektiğini vurgular. Akabinde, bu medreselerde din ilimlerinin yanında fen biliminin de verilmesiyle gerçek adalet ve esas olan medeniyet cevherinin kendisini göstereceğini belirtmiştir (Nursi, 1908a: 2).

Nursi aynı gazetede, Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgeye ve tüm vatana sirayet eden merkezi bir hastalığın nedeninin, hakiki olan İslam medeniyetinin Batı medeniyetinden geri bırakılmış olmasından kaynaklandığını belirtmiştir. İşte bunun tedavisi zamanın gereklerine uygun olarak ispat ve ikna gücünü ihmal etmeyerek, şeriatın muhafazasını sağlayarak, zamanın koşulları ve teknik ilimlere uygun söz söyleyerek gerçekleştirebileceğini vurgulamıştır. Bunun ise, maziye takılıp kalmaktan sıyrılarak, eğitim kurumlarında öğretilen teknik ilim ile dini ilimlerin ayrılıklarını ortadan kaldırıp bir araya getirerek sağlanabileceğini şöyle ifade etmiştir (Nursi, 1908b: 3):

“Geçmiş zamanlarda âlemde hüküm sahibi kuvvet ve şiddet saltanatı hâkimdi. Şimdiki zamanda yani üstün medeniyet zamanında ise âlemin hükümrânı teknik ilimdir. Talihsiz bir hayatı olan bir devletin doğal ömründen ve çöküşünden kurtaran ve uzun bir süre yaşamasını sağlayan Avrupa sayfaları bunu göstermektedir... (Bundan dolayı) birbirleriyle ilişkili olan ehl-i medrese ve ehl-i mekteb ve ehl-i tekkenin fikir ayrılıkları ve muhalefetleri hokkabazcadır ki bu fikir ayrılıkları İslam ahlakının esasını sarsmış, milletin birliğini bozmuş ve medeniyetin gelişimini geri bırakmıştır. Zira biri iftirayla, ötekini tekfir ediyor ve berikini küçük düşürüyor. Öteki dünyaya olan kapalılığı ile diğerine itibar etmiyor. Bunun çaresi tevdid ile tevhid ve fikirler uygun noktada bir araya gelip anlaşmalıdır ki uyumlu bir gelişim sağlasın.”

Benzer şekilde Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi yazarlarından Malatyalı Bedri, Batıdan iktibas edileceklerin bilimle sınırlı olması gerektiğini, zaten fikri ve kalbi sağlam, ahlakına, yaratılıştan gelen terbiyesine ve dayanıklılığına güvenen bir milletin Batıdan Doğuya dal budak salıp gelen kokuşmuş ahlak bozukluğuna başını çevirip bakmayacağını belirtmiştir. Şayet Batıdan gelecek o yapay ahlakın ve geleneğin tasallutunun tazyiki altında olunursa toplumun dokusu bozulur. Haliyle şeriat ve şeriat hükümlerinden, milli ahlak ve geleneklerimizden taviz verilememesi gerektiğini vurgulamıştır. Yazar daha sonra, Müslüman olarak dağlarda, kırlarda bozulmamış bir ahlakla yaşayan Kürtlerin, silahla doğduğunu, silahla yürüdüğünü ve silahla öldüğünü, bunun ise; kendi aslî ahlakı olduğunu hatırlatmaktadır. İşte Kürtlerin ahlakının kendi milli, geleneksel değerlerinden kaynaklandığını ve şeriat kanunu ile erdemleştirdiğini, bunun ise korunması gereken yüce bir değer olduğunu

belirtmiştir. Ancak Kürtlerin en büyük eksikliği cehalet ve eğitimsizliktir. Bunlar giderildiği takdirde Batı uygarlığı yerine Doğu ve İslâm uygarlığını dirilteceklerini iddia etmiştir (Bedri, 1998c: 11-12):

“Kürtler zamana göre bilgisizdir. Fakat mekâna ve şimdiki duruma göre vahşi değil, cesur, işlenmemiş fikirlerle niteliklidirler. Din ve ahlaki dayanak olarak aldıkları ve eğitim öğretim bilgisine başladıkları için Batı uygarlığı yerine İslâm ve Doğu uygarlığını dirilteceklerdir.”

Malatyalı Bedri'nin sermuharirliğini yapıp sorumluluğunu üstlendiği Şark ve Kurdistan Gazetesi'ne göre de, Batı zahirde her ne kadar güzel ve alımlı görünse de aslında insanlığa karşı şaibeli, merhametten yoksun, kindar, kötü niyetli bir medeniyettir. Ayrıca böylesi bir medeniyet, şarklıları kabiliyet ve düşünmeden yoksun olduğunu ifade ederek aşağılamıştır. İşte böyle bir Batı tasavvuru çizen yayın, kendi mevcudiyetini tehlikeye düşürecek biçimde Batı medeniyetini bütün olarak alan bir kısım şark halkını “aldanan zavallılar” olarak tavsif etmiştir (Ş.K., 1908a: 1):

“Her daim bu nazariyeler bilinen Avrupa medeniyetinin fikrinde, lisanında çalkalanıp duruyordu. Şarkta ise bir kısım halk bu nazariyeyi fikri ve ahlaki yönüyle bir bütün olarak Garptan alarak kabul ediyordu. Zavallı aldanıyordu! Garbın dünyayı hayrete bırakacak tehlikesini, ötekinin bütün mevcudiyetini baştan aşağı şaibeli düşünceleriyle aldatacağını anlamıyor.”

Bundan dolayıdır ki Malatyalı Bedri, kültür ve medeniyet tartışmasında Batının tekniğiyle alınması gerektiğinin vurgusunu yapmıştır. İşte Şark ve Kurdistan Gazetesi'nde mütâlaâtını dermiyân eden yazar “Şark ile Garp” başlığıyla, bu iki medeniyetin kıyasını yapmıştır. Garbın insan eliyle, teknik bilimiyle, kentlerinin, ovalarının, dağlarının insanları hayran bıraktıracak bir kalkınma ile geliştirildiğini vurgulamıştır. Buna karşın Şarkın, Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölge ve Arnavutluk gibi her bir bölgesinin Batıya nazaran serveti, şaşalığı kendi cevherinde barındırmasına rağmen kalkınamadığını böylesi bir cevheri yeniden ortaya çıkarmak için Garbın ilmi noktada taklit edilmesi gerektiğini belirtmiştir (Bedri, 1908d: 2).

Bedri bir başka yazısında da oldukça net bir üslupla medeniyetin ve gelişimin kaynağının Şarkta olduğunu, zaten kendi cevherinde olan bu gücü ise yeniden kazanması için garbın yalnız teknik olarak taklid edilmesi gerektiğini şöyle vurgulamıştır (Bedri, 1908e: 1):

“Biz, Şarkın varlıklı cevherine sahip olan Osmanlılara büyük bir terakki dersi olabilecek kadim yapıtlarının aslını, kaynağını inkâr etmiyoruz. Ancak bu cevheri canlandırmak için Garplıların tekniğini almak mecburiyetini ilan ediyoruz. Lakin garbın ahlakıyla mutabık kalmış insanlığın yüce tabiatını, güzide ahlakını bütün bütün değiştirmiş bazı kısımlarını almak, kabul etmek bizim için lüzumsuzdur”.

Ayrıca Rojî Kurd yazarlarından Abdülaziz Baban ise Batı karşısında Kürtlerin kültürel mevcudiyetini korunması gerektiğini şöyle vurgulayacaktır (Abdülaziz, 2013: 308):

“Çağdaş Avrupa medeniyetinin süratli bir seyirle, coşkun bir sel gibi muhitinden dışarıya doğru tesadüf ettiği her şeyi yutarak akmakta olduğunu herkes biliyor. Bu muhitin dışında kalan tüm insan topluluklarının kendilerini bu akıma kaptırmayıp mevcudiyetlerini koruyup kollaması zorunludur.”

Batıdan yapılması zorunlu görülen iktibaslar karşısında Kürt medeniyetinin yozlaşmasını engellemenin yolunun nasıl olacağını tahlil eden Nursi Batıdan, uygarlığın iyi yanlarını almaya ihtiyacımız olduğunu ancak iyiliklerle birlikte kötülüklerin de uygarlığımızın içine sokulmaması için gerekirse egemene karşı çıkılması, egemeni geleneksel değerlere uyduracak, egemenin zevk ve hevesini ortadan kaldıracak belirleyici bir kanun gerektiğini şöyle ifade etmiştir (Nursi, 1998d: 6):

“Nasıl ki Kürtlerin kendi törelerinde bağlılıklarından ötürü, bir egemen lider Avrupa'ya yaranmak için Frenk elbisesi giyse, Kürtler o egemene boyun eğmek yerine hakaret edeceklerdir; şayet Kürt olduğunu bilseler, “milli elbisesini değiştirdiği için millete hakaret etmiştir” derler. Bu yüzden belirleyici bir kanun ve bu kanunu milli elbisesiyle göstermek gerekir.”

Kürt entelijansiyesinin bu duruşu bize Kürt milli kimliğini milliyetçilik kuramlarından modernistlere mi, yoksa etno-sembolcülere mi? Oturtacağımız

noktasında fikir verecektir. Çünkü kültür ve medeniyet ayırımına gitmeden, Batının her şeyi ile taklit edilmesi Kürt entelijansiyasında hâkim bir düşünce ise, demek oluyor ki, Kürt kimliğinin aydınlanma ile beraber yapay ya da hayali olarak silbaştan yeniden inşası sağlanmak isteniyor demektir. Bu da bizi modernist yaklaşıma¹² götürecektir. Fakat Kürt entelijansiyasında kültür ve medeniyet ayrımı söz konusu ise yani Batının bilim ve tekniğinden faydalanıp kendi değerlerini koruma fikri hâkim ise bu da bizi etno-sembolcü ekole¹³ yakınlaştıracaktır. Öyle ki; buraya kadar Kürt entelijansiyasının ifadeleri göz önünde tutulduğunda bir yönüyle Kürt milli kimliğinin oluşumu etno-sembolcüler üzerinden değerlendirilebilir. Çünkü bu yaklaşım, tarihsel birikimlere dayandırılarak modern bir oluşum içerisinde Kürtlerin kimlik inşasını sağlamaya çalışır. Bu pragmatik yaklaşım, Kürt entelijansiyasının ekseriyetinde baskın bir düşünce olarak karşımıza çıkar. Ancak azınlık denilebilecek diğer kesim Kürt entelijansiyası ise kültür ve medeniyet ayrımı yapmadan Batının tüm yönleriyle alınması gerektiğini savunarak modernist bir yaklaşım ile yapay bir kimlik inşasının sinyalini verirler. Çünkü bu yaklaşıma göre, milletlerin modern bir kimlik oluşturabilmelerinin yolu, tarihi hafızalarından sıyrılarak her yönüyle değişebilmeleriyle mümkün olabilmektedir.

Nitekim modernist kuramcılardan Hobsbawm, modern devletlerin bir kültür farklılığını ortaya koyan etnik kökenden geldikleri iddiasının bir mit olduğunu

¹² Modernist yaklaşım ve kültür-medeniyet ilişkisi: Modernistlere göre milli kimlikler, geçmiş ile herhangi bir bağı olmayan modern dönemim koşullarına (kapitalizm, sanayileşme vb.) ve bu koşullara uygun olarak icat edilmiş yapay bir kültüre dayanır. Böylelikle bu yaklaşım milletleri, bir taraftan hayal edilmiş kültürel bir yapımla şekli olarak ele alır. Öte taraftan ise tamamen modern sürecin bir neticesi olarak görür (Anderson, 2014: 19-22; Hobsbawm, 2014: 23-25). Yani modernist yaklaşımın, milli kimlikleri; geçmişe (gelenek, görenek, anı, ritüeller vb.) dayanmadan, kültür-medeniyet ayırımına gitmeden, bir bütün olarak modern kurguya dayandığı iddia edilebilir

¹³ Etno-sembolcü yaklaşım ve kültür-medeniyet ilişkisi: Etno sembolcülerde milli kimliklerin ortaya çıkması iki duruma dayandırır. İlk olarak geçmiş ile bir bağ kurulması gerekir. Yani bu yaklaşım göre geçmiş şimdiki etkiler. Geçmişten gelen kültür, gelenek, tarih, anı, tören, mit, sembol ve ritüeller bir bütün olarak milli kimliklerin ortaya çıkmasında önemli rol oynar. Dolayısıyla modern öncesi etnik toplulukların sahip oldukları nitelikler modern milli kimliklerin inşasında temel kıstasları barındırır. Etnik kökene dayanmayan bir millet yarım kalmış bir millettir. İkinci olarak geçmiş geleceğin koşulları üzerine inşa etmek gerekir. Yani milli kimlikler geçmiş ile gelecek arasındaki sürecin bir sonucudur. Milli kimlikler modern koşulların (kapitalizmin, endüstrileşmenin vb.) ürünüdür. İşte etno-sembolcülerde milli kimlikler, bir taraftan kültürel bir kimlik olarak etnisiteye diğer taraftan ise modern koşullara böylece bilime ve tekniğe dayanır (Smith, 2014: 72-76; Smith, 2013: 15, 86,108; Huntchinson, 2000a:651,661). Böylece etno sembolcü yaklaşım ile kültür medeniyet ayrımı ilişkilendirilebilir.

söyler. Çünkü modern milli devletler etnik köken iddiasında bulunamayacak kadar heterojendir (Hobsbawm, 2014: 83-84,32-33). Fakat tam bir millet olarak değerlendirilemeyecek proto milletler gibi istisnalar da söz konusudur. Mesela, pek yaygın olmamakla beraber kendilerini bir etnik topluluk olarak gören, çevrelerindeki halklara hiç benzemeyen bir dil konuştukları, belirli tarihsel bir toprak üzerinde yaşadıkları, geçmişe dayanan çeşitli pratikleri paylaştıkları için Kürtleri ön millet olarak ele alır. Çünkü etnik köken, geniş toprak parçalarında, hatta dağınık olarak yaşayan ve ortak bir yönetim yapısından yoksun olduğu için ön millettir (Castells, 2008: 43). Ayrıca yazar, modern millet olmanın şartlarından birinin de Batının tekniğini alan fakat kültürünü alamadığı için bir proto millet özelliğinden öteye geçemeyen Yahudi kavmini örnek vererek, kültür ve medeniyetin Batıdan bir bütün olarak alınmasıyla ya da icat edilmesiyle ancak tam bir millet olabileceğini vurgular (Hobsbawm, 2014: 84-86). Böylece kültür ve medeniyet ayrımı yapmadan, modern olarak kabul görülen Batının, her şeyini alarak tamamen uygar Batı modeli inşasına dayanan bir doğu toplumu tahayyülünde bulunacak olursak, gerçekten Hobsbawm'cı, Anderson'cu anlamda modern toplum, hayal edilmiş bir toplum olarak karşımıza çıkar. Fakat bu ayrımı yaparak kendi değerleriyle, tarihsel birikimleriyle, kalıntılarıyla bir millet oluşturma bizi etno-sembolcülüğe yakınlaştırır. Buradaki püf nokta, esasen doğal mecrasında ilerleyen yerelin mi yoksa sonradan inşa edilen yapay olanın mı tercih edileceği tartışmasıdır. İşte Kürt entelijansiyasının azınlık denilecek bir kesiminin de kültür ve medeniyet tartışmasında modernist bir yaklaşımı benimsedikleri görülmüştür.

Öyle ki, bir tek medeniyetin bulunduğunu bunun da Avrupa medeniyeti olduğunu, dolayısıyla Batının gülü ve dikenini ile alınması gerektiğini savunan Abdullah Cevdet, meşrutiyet sonrası Batıcılar olarak ortaya çıkan düşüncenin öncüsü olacaktır (Hanioğlu, 1985: 1383-1384; Nişancı, 2014: 60-61). Nitekim “İçtiha” dergisi yazılarıyla Abdullah Cevdet, Batılılaşmanın gerekliliği ve İslamiyetin bu alandaki olumsuz tesirleri konusunda yazılar yazar. Keza Cevdet 1908’de “Tarihi İslamiyet” ismiyle tercüme ettiği Reinhardt Dozy adlı Hollandalı bir tarihçinin “Essai sur l’histoire de l’Islamisme” eserine eklediği bir bölümde İslamiyet’in toplumsal gelişme önünde en önemli engel olduğunu ileri sürmüştür (Hanioğlu, 1985: 1384).

Hâsılı Abdullah Cevdet'in ifadesiyle "ya biz Avrupa'ya gitmeliydik ya da Avrupa bize gelecekti" (Hanioğlu, 1985: 1384).

Benzer şekilde Jîn Dergisi'nin yazarlarından Memduh Selim, "Kürtlükte İlericilik Akımları" başlıklı yazısında, toplumların ister istemez ilerlediğini, yenilendiğini ve değiştiğini, bu yüzden Kürt milletinin, uygarlığın gerektirdiği yenilikleri kabul ederek milli kimlik ruhundaki cevherleri ortaya çıkarabileceğini, dolayısıyla uygarlaşmanın ancak kültür ve medeniyetin birlikte alınmasıyla gerçekleşebileceğini şu cümlelerle ifade etmiştir (Selim, 1987b: 3-8):

"Ben bu uygarlığı "zamanın maddi ve manevi yaşam koşullarına uymak" diye tanımlarım. Biz de kendimizi bu koşullara uydurmak zorundayız. Yoksa bu uygarlık selini durdurmak isteyenler onun dalgaları önünde sürüklenmeye mahkûmdurlar."

Memduh Selim'in bu yaklaşımının Abdullah Cevdet gibi pek çok entelijansiya'yı etkisi altına alan Gustave Le Bon'un görüşlerini yansıttığını söylemek mümkündür. Keza Bon, kültürün kavimlerin milli ruhu ve gerçek klavuzu olduğunu fakat bu milli ruhu koruyabilmek için çağın koşullarına ayak uydurarak sürekli değiştiğini, uygarlaştığını vurgular. Akabinde de, bu uygarlaşma sürecine uygun olarak değişmekte zorlananların ve sabit kalanların ise gelişim gösterip ilerleyemeyeceğini belirtir (Bon, 1997: 74-75; Bon, 2016: 140).

Smith'in belirttiği gibi tarihsel birikimin bir sonucu olarak modernleşmeyle beraber milletler ortaya çıkmış olsa da, modernleşemeyen veya modernleşmeye geç kalmış üçüncü dünya ülkeleri Batıyı örnek aldı. Bu süreçte entelijansiya milli kimlik oluşumunda etkin rol oynadı. Smith, entelijansiyanın milli kimlik inşasını gerçekleştirebilmesi için en önemli etken olarak etnik kimlik ile din kimliği arasına mesafe koymaları gerektiğini savunur. Nitekim entelijansiya arasında çizilecek yol haritası noktasında düşünsel olarak farklılıklar görülür. Bir kısmı bu sorunsala geleneği bilinçli ve modernleştirici geri dönüş (gelenekselcilik) şeklinde yaklaşır. Bir kısmı da Batılı moderniteyi tamamen özümseme (modernizm), diğer kısmı ise geleneği ve Batılı modernizm özelliklerini sentezlemeye yani eskinin altın çağını canlandırmaya yönelik bir çaba (Reformist-Yeniden uyanış) olarak ele alır. İşte modern bir millet olmada dinin yerini halk, kültür, gelenek almıştır. Yani bir dönem

din için halk, kurtarılması gereken bir şey iken, şimdi halk kurtuluşun kaynağı haline gelir (Smith, 2014: 105-106). Smith'in bu yaklaşımının bizdeki karşılığını Osmanlıcılık, İslamcılık ve Batıcılık oluşturur. Bu üç siyasal kimlik içerisinde Batıcılık anlayışında kültür ve medeniyetin, ayrı ayrı mı yoksa bir bütün olarak mı ele alınacağı tartışması yapılır. Buraya kadar ki tartışmalarda Kürt kimliğinin, kendisini hangi kulvarda ve nasıl inşa ettiği noktasında iki model sunduğu görülmüştür. İlk modele göre; Kürt entelijansiyasının bir kısmı, Batının yalnızca bilim ile tekniğini alarak ve Kürtlerin mevcudiyetini ortaya koyan değerleri (kültür, gelenek, din vb.) mufafaza ederek Kürt kimlik inşasını etno-sembolcü bağlamda gerçekleştirmeye çalışır. Bu yönüyle inşa edilmek istenen Kürt kimliği, tarihsel birikimlere dayanmanın yanı sıra modern olarak oluşturulmaya çalışıldığı için etno-senbolcü ya da kültürcü bir kimliktir. İkinci yaklaşıma göre; Kürt entelijansiyasının diğer kısmı, Batıyı herşeyi ile ele alıp Kürt kimliğini modernist kurama uygun bir şekilde yeniden, yapay ve hayal edilmiş bir gerçeklik olarak inşa etmeyi amaçlar. Burada oluşturumak istenen Kürt kimliği, toplumu geçmişinden, değerlerinden kopartarak, her açıdan değişimi gerçekleştirmeye çalıştığı için modernist ya da yapay bir kimliktir.

3.2.5. Milli Kimlik İnşasında Kürt Kadınının Yeri

Batıda yaşanan modernleşme tecrübesi bir yandan Batının örnek alınacak bir güç olarak öne çıkmasını sağlarken, diğer taraftan Osmanlı gibi pek çok etnik kimliği içinde barındıran imparatorlukların zayıflamasına neden olacaktır. İşte bu süreçteki en etkili olay Fransız Devrimi ile ortaya çıkan milliyetçilik akımlarıdır. Öyle ki bu devrim ile birlikte etnik toplumlar milli kimliklerini inşa etmeye başlayacaklardır. Bunu ise modernleşmeyi başarmış olan Batıyı örnek alarak gerçekleştirmeye çalışacaklardır. Ancak, Kürt toplumu tarafından Batının yalnızca tekniğiyle mi yoksa hem tekniği hem de kültürüyle mi ele alınacağı noktasında mütecanis bir fikir ortaya konulamamıştır. Daha öncesinde de değindiğimiz gibi 1900-1920 dönemi boyunca Kürt entelijansiyasının ekseriyeti, Batının yalnızca tekniğinin; azınlık denebilecek diğer bir kısmı ise, tekniğiyle beraber kültürünün alınması gerektiğini

belirtmişlerdir.¹⁴ Tam da bu noktada Batının her şeyi ile alınması gerektiğini düşünen bazı Kürt muharirler, hastalıklı olarak gördükleri geleneksel Kürt kadınının, Batıdaki kadın figürü örnek alınarak iyileştirilmesi (dönüştürülmesi) gerektiğini savuncaklardır.

Rojî Kurd yazarlarından Erganili Y.C.’nin “Kürtlerde Kadın Meselesi” başlıklı yazısı bu konuda ilgi çekicidir. Yazara göre eğitimde, ev ve iş hayatında kadının, Batı toplumlarındaki rolü diğer yerlere nazaran daha özgür ve iyi bir portreye sahiptir. İşte bu başarılı kadın figürü pek çok toplumu etkilemiştir. Hatta son zamanlarda Osmanlı dünyasında da bu konuda hareketlenmeler görülür. Zaten Osmanlı’da kadının maddi ve manevi durumu içler acısıdır. Bu iyileştirilmesi gerekli hastalıklı durum, Kürtler için de geçerlidir. Akabinde yazar, ancak Osmanlı toplumundaki diğer milletlere göre gerek aile içinde, gerek toplumda, gerekse iş hayatında, Kürt kadınının Batıdaki kadın figürünün niteliklerine daha yakın olduğunu, bunun için iyileştirilmesinin oldukça rahat olacağını savunacaktır (Y.C., 2013: 305-307):

“Kürtlerde kadının gerek ailedeki ve gerekse ev dışı yaşamdaki durumu kadın ve aile hastalığını daha çabuk ve daha kolay bir şekilde halletmeye yardımcı olacaktır. (Çünkü) Kürtler arasında kadın çok muhterem olarak kabul edilir. Kadın adeta tarafsız ve masum sayılır. Herkes kadına hürmet etmeyi görev sayar. Karşıt olan köyler ve aşiretler birbirleriyle günlerce düşmanlık edip çatışırken, birbirlerine vızır vızır kurşun yağdırırken, kadınlar çatışma alanlarında serbestçe gezerler. Düşmanlık ve anlaşmazlıkların çoğu kız kaçırma meselesidir. Köyün her hangi bir kadınına ufak bir saldırı olursa bütün köy halkı harekete geçer ve tek bir kadının dokunulmazlık hakkı için mücadele eder. Erkeklerin gerçekten korktukları ıssız yerlerden ve hırsızların saklandığı mahallelerden kadınlar yalnız başlarına korkusuzca geçerler. Ev dışındaki hayatta da Kürt kadınının yeri değişir. Kürdistan’da işlerin yarısını kadınlar yapar. Kürt kadını buğdayını, odununu satmak için saatler süren mesafeleri yalnız ve yaya olarak kat eder. Şehre gelir serbestçe pazarlık eder, malını satar, işlerini düzenler ve köyüne döner. Demek ki Kürt ailesinde kadın ev dışı yaşamda erkeğe yakın bir seviyede çalışıyor. Bunlar

¹⁴ “Kültür ve Medeniyet Tartışmasında Kürt Kimlik İnşası” bölümüne bakınız.

gösteriyor ki Kürt toplumunda hüküm süren bütün cehalete rağmen kadınlar hatırı sayılır bir saygı görmektedir.”

Bunların yanı sıra yine Erganili Y.C. Kürt kadınının, Batı toplumundaki kadın rolüne uygun olarak iyileştirilmesini kolaylaştıran diğer bir özelliğinin de – modern dönemin akli merkeze alan okumasıyla- dinin emrettiği örtünme biçimini, aşırıya gidip hurafeleştirmeden mantığa uygun, ölçülü bir örtünme şekline sahip olmasıyla ilgili olduğunu vurgulayacaktır (Y.C., 2013: 307):

“Kürt köylerinde ve kasabalarında tesettür de nispeten makul bir seviyededir. Dinin ve mantığın emrettiği tesettürden fazla bir şey yoktur. Kürt kadınları hiçbir zaman kalın ve yorucu çuvallar içerisinde mahpus değildir. Serbestçe gezerler, dolaşırlar, saldırıdan korkmazlar.”

Yazar, Batılı kadın figürüne –toplumsal hayatta eşit ve özgür- yakın olan Kürt kadınlarının, yukarıda bahsi edilen geleneklerinin çağdaştırılabileceğini belirtmiştir. Bir milletin ilerlemesi için bunların yanı sıra, kadına eksik olan ilim ve çağa uygun etik kuralların verilmesi gerektiğini de vurgulamıştır. Keza yazar, bir toplumun ilerlemesinin kadının ilim sahibi olmasıyla doğru orantılı olduğunu Kürt gençlerine tavsiye edecektir (Y.C., 2013: 307):

“Kürt gençleri, kadın ve aile meselesinin hayati bir mesele olduğunu anlamalıdır. Her şeyden önce Kürt kadınına yüceltmenin çarelerine bakmalıdır. Toplumlara gıda kadar akıl ve anlayış sahibi annelerin gerekli olduğunu bilmelidir: “Bir milletin kadınları, ilerleme derecesinin ölçüsüdür.” Kürt gençleri milletlerin ve insanların ilerleme derecelerinin daima kadınlarının seviyesiyle doğru orantılı olduğu ilkesini her zaman, her dakika göz önünde bulundurmalıdır.”

Jîn Dergisi’nin yazarlarından Vanlı Selim Bey de, “Kürt Hanımı” başlıklı yazısıyla uygar milletlerde kadının gerçekte milletin yarısı olduğunu, erkeğin sahip olduğu hak, ayrıcalık, saygınlık ve önemin kadınlara da cömertçe verildiğini dolayısıyla uygarlığın bir ölçüsünün de kadının toplumdaki yeri ve ulaştığı başarılar olduğunu belirtmiştir. Akabinde yazar, zaten Kürt kadınının büyük ölçüde bu vasıfları taşıdığını ancak sahip olduğu geleneklerini çağdaş şartlara göre

olgunlaştırdığı ve çağdaş eğitimle öğrenimi sağladığı takdirde, milli kimliğin inşasında itici bir güç vazifesi göreceğini şöyle vurgulayacaktır (Selim, 1986: 7-8):

“Kürt kadını esasen özgürdür, evinin hâkimidir. Örtünmenin Müslümanlığın belirleyici gelenekleri dışındaki gereksiz bağlarından özgürdür; erkeklerin de içinde bulunduğu sosyal yaşama, saygın bir konuma sahip olarak karışmıştır. Biraz daha yukarı tarafa bakarsak bir kadınlar saltanatı görürüz. Zaten çağımız, kadınların da saltanat hakkını onaylamaya yanaşmadı mı? İşte Kürt kadınının doğal durumu, günümüzün gereklerine bir ölçüde uygundur. Eksik olan bir şey varsa, milli alışkanlıklardan doğup, yazılı olmayan milli gelenekler içinde gelişen karakter belirleyici bu terbiyenin aydınlatıcı kurallarla ve çağdaş öğrenim kurallarıyla da olgunlaştırılamamış olmasıdır. Bu eğitim kurallarını, bu öğretim kurallarını uyguladığımız gün Kürt kadınının bir vatan temelini kuracaklarını göreceğiz.”

Kürtçe basınında bazı muharirler tarafından, Kürt kadınının sahip olduğu gelenekler, çağdaş topluma uygun bir şekilde dönüştürülerek, çağın şartlarına göre eğitilerek, toplumsal hayatta daha özgür, eşit ve aktif bir Batılı kadın figürü oluşturulmaya çalışılmıştır. Ortaya çıkacak böylesi bir kadının, Kürt milli kimliğin inşasında önemli rol alacağı düşünülmüştür. Dolayısıyla milli kimlik tasavvurunu güçlendirecek itici bir güç olarak kadının bu vazifesini gerçekleştirebilmesi için, çağın gereklerine göre sosyal yaşamdaki yerinin yeniden belirlenmesiyle sağlanacağı savunulmuştur. İşte bunu gerçekleştirecek olan, yani Kürt kadınının toplumda sosyalleşmesini, çağdaşlaşmasını, yücelmesini sağlayacak en önemli araç da dernekler olacaktır. Nitekim bu araç Osmanlı'nın son dönemlerinde Kürt milli kimliğinin inşasında kayda değer bir hayal edilmiş unsur olarak karşımıza çıkar. 1919 yılında “Kürd Kadınları Teali Cemiyeti”nin bu maksada hizmet etmek için kurulduğunu görmek mümkündür. Öyle ki cemiyet tarafından verilen Mevlit sırasında Encum Yamülkî hanımefendinin irticalen yaptığı konuşmada, derneğin amacı şöyle ifade edilmiştir (Yamülkî, 1986a: 6):

“Müsaadenizle bir-iki sözle de, derneğimizin amacından söz etmek isterim: Hanımefendiler, derneğin amacı, ülkemizde yardıma muhtaç ne kadar Kürt kadın ve çocukları varsa onlara iş bulmak, yönetim merkezleri açmak, okullar açarak öksüz yavrularını bilgilenmeye çağırarak ve öğretmenlik yapabilenlerimizin de gönüllü

öğretmenlik yapmalarıdır. Bu kutsal Mevlit, Kürt olan ve Kürtleri seven saygı değer hanımlarla ilk ilişki oluyor. İnşallah bunun gibi birçok toplantılar, konferanslar, müsamereler ve benzeri çalışmalar, bizleri birbirimize tanıtır ve bu tartışmadan milletimize pek hayırlı yararlar doğar. Dernek milletin yaralarını sarmak için sizlerin fedakârlığına muhtaçtır. Her Kürt, yardım için bize elini uzatır ve her fedakârlığı başarı ile yaparsa, milli isteklerimizin gerçekleşeceğini de göreceksiniz.”

Yine Jîn Dergisi’nin yazarlarından Memduh Selim kaleme aldığı yazıda, Kürd Kadınları Teali Cemiyeti’nin kuruluşunu Kürtlük için hayırlı bir eser olarak tanıtmıştır. Ardından derneğin amacını belirtmiştir (Selim, 1987a: 5):

“Kürt kadınlığının çağdaş anlayışıyla yükseltip geliştirilmesini sağlamak, aile yaşamında köklü sosyal reformlar gerçekleştirmek, göç ettirme ve kitle halinde öldürmeler dolayısıyla sefalet içine düşen Kürt öksüz ve dullarına iş bulmak ve nakdi yardımda bulunmaktır.”

Daha sonra yazar, söz konusu derneğin milli Kürt kimliğinin inşasında ne kadar ehemmiyetli olduğunu şu paragraflarla ima etmeye çalışacaktır (Selim, 1987a: 5-8):

“Yüzyılların unutkanlık yükünün altından kurtulup yükselen milletlerin yaşamında kadınların rolünü pek etkili görüyoruz. Onların uyuyan ruhlara karanlık kafalara aşıladığı hareket ve heyecan ışığını başka hiçbir araç sağlayamaz. “Bir milletin kadınları, gelişme derecesinin ölçüsüdür” sözü, uygarlık alanında öncülük yapmak isteyen toplumların çalışmalarını düzenleyen bir ilkedir. Hanımlarımız bir aile hanımı, çocuklarımıza ve kardeşlerimize yurt severlik, görev ve fedakârlık duygularını aşılayan tam birer ana oldukları gün, “Kürt kadınlığının çağdaş anlayışıyla yükseltip geliştirilmesi” amacına ulaşmışlar demektir... Onlardan her birinin, milli özlemlerimiz için birer iyiliksever ve başarılı ana olmasını candan ve yürekten dilerim.”

Benzer şekilde Aziz Yamülkî de, Jîn Dergisi’nde kaleme aldığı yazısında, Kürd Kadınları Teali Cemiyeti’nin faaliyetlerinin milli Kürt uyanışını sağladığını ifade etmiştir (Yamülkî, 1988b: 9):

“Verdikleri müsamereler ile de hem varlıklarını duyurdular ve hem de mensup oldukları büyük Kürt milletin uyanışa doğru atmakta olduğu fedakârca adımlarda kendilerinin de büyük bir payın sahibi olduklarını göstermiş oldular.”

Yazar daha sonra Kürt milli kimliğinin gelişmesi, ilerlemesi ve sağlam temeller üzerine oturtulması sürecinde iyi yetişmiş, eğitilmiş Kürt kadınlarının rolünü izah edecektir (Yamülkî, 1988b: 9):

“Her millette olduğu gibi Kürt uygarlığının gelişip ilerlemesinde de en önemli ögeyi, kadınların gelişip, ilerlemesi ve yükselmesi sağlayacaktır. Bunların gelişip yükselmesi, geliştirecekleri çocuklar ve bu çocuklara ana kucağında verecekleri dinsel ve milli terbiye, milli gelenekler, daha sonra ırklarına ve milletlerine bağlılık, altı bin yıllık tarihsel yurtlarına bağlı olarak gösterecekleri fedakârlıkların çekirdeğini oluşturuyor. Bu çekirdeğin filizlenmesi ise, kendisine hizmet edilmesini isteyerek kutsal kucağını açan anavatanın yıllardan beri uğradığı yıkılmışlığa set çekecek, içine yuvarladığı yakıcı derde çare ve sızlayan yaralarına şifa bulunduracak ve bunun içinde bitmez tükenmez kararlılık ve dirençle çalışma duygusunu verecektir.”

Jîn şairlerinden Süleymaniyeli Tevfik de Kürt kadınının, milletin kurtarılması ve sorunlarının çözümünde gurur duyulacak derecede etkili olduğunu dizelerle anlatmıştır (Tevfik, 1985a: 7-8):

*“Ah, görür müyüm ben bunun ihtirasla yetişmesini
Ve düşmandan bu aziz ülkeyi kurtarmasını
Çalışsa da bu amaçla yükseltse adını
Baktım ki duygusal bir dişi, aslana benziyor
Acılı yüreği Vatanın derdiyle sızlıyor
Karşısında buldum ben kendimi değersiz, cılız
Öyle kadınlarla gurur duyacak milletimiz”*

Kürtçe basınından bilhassa Kürt milli kimliğinin inşasının Batının kültür ve medeniyeti ile birlikte alınmasıyla gerçekleşebileceğini düşünenler, Kürt kadını da bu minvalde yeniden şekillendirmeye çalışmıştır. Sosyal reformlarla inşası gerçekleştirilmek istenen bu Kürt kadını, aynı zamanda milli kimliğin gelişmesinde itici bir güç vazifesi görmüştür. Dolayısıyla burada Kürt kadını hem etken hem de edilgen bir niteliğe sahiptir. Yani Kürt kadını oluşturulmak istenen kimlik tarafından yeniden inşa edilen öte yandan ise onu inşa eden konumdadır.

3.3. KİMLİK VE SİYASETTE BELİRLEYİCİ İKİ UNSUR: KALKINMA-ENTELİJANSİYA

Bu bölümde Kürtçe basınında, toplumsal belleğin ve kimliğin inşasında belirleyici iki etmen olarak kalkınmanın ve entelijansiyanın rolü incelenecektir.

3.3.1. İktisadi Kalkınma Düşüncesi Üzerine Temellenen Kimlik ve Siyaset Algısı

Bir milli kimlik bilicinin, milli hareketliliğin olması, her şeyden önce o bölgenin kalkınma düzeyi ile ilgilidir. Nitekim incelediğimiz dönem aralığında Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölge, böyle bir kalkınmışlıktan oldukça yoksun bir durumdaydı. Bu nedendir ki gerek ilk Kürt Derneği olan Kürd Teavün ve Terakki Cemiyeti ve gazetesi, gerekse daha sonraki dernek ve Kürt basını, entelijansiya özellikle bu konuya vurgu yaparak bölgenin kalkınmasını ele almışlardır. Keza kalkınma ile milli bilincin uyanışının ilişkili olduğunu şu örneklerle ifade etmek mümkündür: Slovakya'nın milli açıdan gelişmiş üç bölgesinden ikisi endüstriyel üretiminin yaygınlaşmasıyla bağlantılıydı. Benzer şekilde, Bohemya'da milli bakımdan aktif olan bölgelerin neredeyse tümü tahıl bakımından üretimin yüksek olduğu yerlerdi. Yine milli açıdan hareketli olan Doğu Flanders bölgesi ülkenin çok verimli bir yöresidir. Öte yandan, Slovakya'nın yurtseverlik kıstasları açısından aktif bölgeleri arasında sadece güney-batı kısmı yüksek tahıl üretimi yapılan bölgede bulunuyordu. Son olarak Viljandi bölgesi milli bakımdan en faal olmasının yanında ekonomik büyümenin en yoğun olduğu bölgelerden bir bölümünü oluşturuyordu. Özetle incelenen bütün bu örnekler milli bilicinin canlanması, milli hareketlilik ve milli kimliğin oluşması noktasında aktif olmalarının yanında bu bölgeler ezilen milletlerin yaşadığı topraklar veya kısmen ya da bütünüyle en verimli ve en çok pazara yönelik olan kısımlarıydı (Hroch, 2011: 258-262). Bundan dolayıdır ki kalkınma Kürt kimlik bilincinin oluşmasında önemli bir araç olarak karşımıza çıkar. Nitekim bu aracın mezkûr dönemin Kürt entelijansiya arasında yaygın olduğu görülür.

Hatta çalışmamızın sınırları dâhilinde İslamcılarından (Said Nursi gibi), pozitivistçilerine (Abdullah Cevdet gibi) kadar renkli bir spektrumdan müteşekkil olan Kürt entelijansiyasının kimliğe ve siyasete dair nasıl bir ideolojik gelişim çizgisi izlediğine genel bir perspektiften bakacak olursak; farklı dünya görüşlerine sahip olduğu söylenebilir. Fakat Kürt kimliğinin geleceğine dair mütecanis bir yapı oluşturmaya da bilhassa aydınlanma, eğitim, bölgenin kalkındırılması gibi mevzu bahis olan ortak paydalarda birleştikleri görülmüştür. Öyle ki Kurdistan Gazetesi'nin daha ilk sayısının kapağındaki tanımlayıcı ifadesinden bile kalkınmaya, Kürtlerin zanaat öğrenmesine gösterdiği önemi anlamak mümkündür (Kurdistan, 1991, 1):

“Kürtleri ikaz ve tahsil-i sanayiye teşvik için şimdilik on beş günde bir neşr olunur. Kürtçe gazetedir.”

Yine gazetenin ilk sayısında Mikdat Bedirhan, diğer gelişmiş ülkeler gibi bölgenin de kalkınması için bu büyük devletlerin ne yaptığını, nasıl savaştıklarını ve ticareti nasıl icra ettiklerini Kürt halkına göstermeye çalışacağını belirtmiştir (Bedirhan, 1991a: 3-4). Yazar bir başka yazısında da, kolektif belleğin ve kimliğin inşasında önem arz eden vatan sevgisi tasavvuruna vurgu yapmıştır. Bu sevgiye giden yolun da bu toprakların kalkınmasından ve Kürt gençlerine mesleki eğitimin verilmesinden geçtiğini şöyle ifade etmiştir (Bedirhan, 1991e: 2):

“Beyler, ağalar, paşalar! Vatan sevgisi vatani bayındır duruma getirmek ve vatanda okullar, hayır kurumları yapmak demektir. Vatan sevgisi, vatanın çocuklarını okutmak, onlara zanaat ve bilgi öğretmek demektir.”

Benzer şekilde Mikdat Bedirhan Kurdistan Gazetesi'nin ikinci sayısında, Kürtlerin cesur, yiğit, yardımsever, vatani için kanını dökabilen niteliklere sahip olmalarına rağmen; varlıktan ve meslekten yoksun olduklarına değinmiştir. Bu yüzden Kürtlerin kârlı işlerde çalışmaları, ticaret yapmaları ve meslek öğrenmeleri yani öte dünya için çalıştıkları gibi bu dünya içinde çalışmaları gerektiğini bir hadisle açıklamıştır (Bedirhan, 1991e: 3):

“Hz. Peygamber buyuruyor ki; dünya için öyle çalış ki sanki hiç ölmeyecekmiş gibi, ahiret için de öyle çalış ki sanki yarın ölecekmiş gibi.”

Kürt entelijansiyasının bölgenin kalkınmasını, neredeyse tüm Kürtçe basınında ve Kürt derneklerinde temel amaç haline getirdiği görülür. Nitekim Diyarbakırlı Necdet “Cotkarî-Çiftçilik” başlıklı Kürtçe yazısında, Kürtlerin verimli topraklarının olduğunu, ekip biçmek için oldukça zahmetlerde bulunduklarını fakat buna rağmen kendilerine yetmediğini hatta gayrimüslimlerden un alındığını ifade etmiştir. Bu yüzden makinaların alınıp tarım için kullanılmasını, bunun ise bir günahı olmadığını belirtmiştir. Bu amaçla yazar, Kürt halkının çocuklarını ziraat mekteplerinde okutmalarını ve okulu bitirdikten sonrada bu çocukların geri dönerek bölgede çalışmalarını önermiştir (Necdet, 2013a: 120). Aynı gaye ile Kurdistan Gazetesi’ne gönderilen bir mektupta gazetenin okuyucusu, geri kalmış Kürtlerin diğer milletler gibi kalkınmalarını sağlamak için pek çok şeyi feda etmeye hazır olduklarını beyan etmiştir (Ş.M, 1991: 5-7).

Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi yazarlarından Said Nursi de, bizi bir arada tutan İslâm dini, insanlık ve milliyet cevherlerine karşın toplumda birliği ve dayanışmayı bozan üç düşmanın olduğunu, bunlardan birinin ise yoksulluk ve kalkınamama olduğunu şöyle belirtmiştir (Nursi, 1998c: 10):

“Bu üç cevhere karşılık bir de üç düşmanımız vardır ki bizi yok ediyor. Birincisi yoksulluk ki İstanbul’daki 40 bin hamalın varlığı o düşmanımızın tasallutunun örneğidir.”

Osmanlı’nın modernleşmesiyle birlikte Kürt entelijansiyanın Kürt aydınlanması, dili, eğitimi ve kültürü, bölgenin kalkınması üzerinde önemle durarak milli kimlik bilincini oluşturma tutumları içinde oldukları görülür. Nitekim Hroch’tan yola çıkarak (Hroch, 2011: 258-262) Kürt entelijansiya kesiminin de Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgeyi kalkındırma noktasındaki çabalarının esasında kimlik bilicinin gelişimiyle doğru orantılı olduğunu söyleyebiliriz.

Dolayısıyla Kürt entelijansiyasında milli ruhun bellekte canlanmasını sağlayan, onu geliştiren bu durum ötekine karşı ezik durma ya da kalkınamamasının vermiş olduğu bir tepki olarak da değerlendirilebilir. Öyle ki milliyetçilik gerek Nairn’in gerek ise Micheall Hechter’ın iddia ettiği gibi gelişmemiş çevre bölgeler ile gelişmiş merkez bölgeler arasındaki görece yoksunluktan doğar (Smith, 2013: 72).

Yani merkez gelişmiş ülkeler ile kalkınmamış çevre topluluklar arası ekonomik eşitsizlik ve kültürel farklılıklar arttıkça ezilen topluluk daha fazla içine kapanacak bu da beraberinde çevre topluluğun üyeleri arasında iletişimi, dayanışmayı arttıracak ve merkez ülkelerle siyasi bütünleşmeyi kabul etmemesine neden olacaktır. Bu durum ise milliyetçiliği ortaya çıkaracaktır (Özkırımlı, 2015: 122). İşte böylesi bir gerçekliği Kürt entelijansıyası üzerinden değerlendirecek olursak, bu durumun Kürt entelijansıyası tarafından bir kimlik oluşumuna zemin hazırladığını görmekteyiz. Nitekim Kurdistan Gazetesi'nde ki şu yazı ilgi çekicidir (Ş.M, 1991a, 5-7):

“Bedirhan beyim, babanızın döneminde Kürdistan oldukça huzurlu bir yerd. Osmanlı Devleti'nin Kürdistan'daki memurları iki üç aydır gelen Kurdistan Gazetesi'ni halkın almasına izin vermiyorlar, alanları da tutuklayıp hapisaneye atıyorlar. Buna rağmen Kürtler gazeteye eğilim gösteriyorlar ve ondan vazgeçmeyecekler. Biz Kürtler de diğer halklar ve milletler gibi kalkınmamızı gerçekleştirenceye kadar, bu yolda çok şey feda edeceğiz.”

Hakeza Kurdistan Gazetesi'ndeki Kürtçe bir yazıda, gelişmiş bölgelere nazaran geri kalmanın, kalkınamamanın vermiş olduğu ezikliğin neticesi olarak Kürtlerin kendi vatanlarından ve ailelerinden uzakta gayri Müslimlerin (kâfirlerin) hizmetini yaptıklarını, işte bu halden kurtulmaları, varlıklı olabilmeleri için çok çalışmaları gerektiğini belirterek geri kalmışlığın verdiği bir tepkiyle bilinçaltında Kürtlük şuurunun ortaya çıktığı görülebilir (Kurdistan, 1991d: 4):

“Allah kitabında buyuruyor ki; “İnsan ne kadar çalışırsa o kadar kazanır.” Eğer siz Allah buyruğuna uyarsanız, siz bu dünyada ve ahirette rahat ederseniz... Haliniz güzel olur, kimseye muhtaç olmazsınız, fakirlikten kurtulursunuz... Siz vatanınızı ve çocuklarınızı bırakıp İstanbul'a Şam'a Adana'ya ve uzak yerlere gidip gurbet çilesi çekiyorsunuz... Kâfirin elinde tarım işçiliği yapıyorsunuz. Onların emrinde hizmet ediyorsunuz. Kâfir size emir veriyor. Çok şükür Allah Kürtlere kâfirlerden çok akıl ve şuur vermiş... Siz neden diğer halklar gibi meslek sahibi olmuyorsunuz. Eğer Allah'ın emrine kulak vererseniz, biraz kendinizi zorlarsanız siz bir meslek sahibi ve varlıklı olursunuz.”

Öte yandan Ahmet Şevki de, Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi'nde “Geli Welatîya-Ey Yurttaşlar” başlıklı yazısıyla, Kürtlerin geri kalmışlığını ifade etmiş

daha sonra yoğun olarak yaşadıkları ve dünyada bir cennet köşesi olan bölgede, kimse Kürtler için vahşi demesin diye Kürtlerin kendi arasında birlik ve dayanışma sağlayarak gelişmeleri gerektiğini vurgulamıştır (Şevki, 1998a: 22).

Kürtçe basınının Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgenin kalkınmasını, kendilerine bir gaye edinmeleri milli ruhun tezahürünün bir sonucudur. Bu kolektif ruhu ortaya çıkaran en önemli neden de ötekine karşı geri kalma, ötekinin kendisi üzerindeki tahakkümüne son verme ve ikinci sınıf muamelesinden kurtulma duygusuna dayanır. İşte bu durum, Kürt entelijansiyasının bilincinde Kürt milli kimliğinin gelişimi ile bölgenin kalkınmasını sağlayacaktır.

3.3.2. Kolektif Bellek ve Kimlik İnşasında Belirleyici Bir Etken Olarak Entelijansiya

Nairn'e göre milliyetçilik, iktisadi açıdan kalkınma düzeyi düşük halkların birbiri peşi sıra modernitenin güçlerini ve yararlarını kendi amaçları uğruna benimseme çabasıdır. Böylesi bir süreçte bu halklar, kalkınma beklentisiyle hareket etmiş olsa dahi, bunun gerçekleşmesi için seçkinlerin ön ayak olması gerekecektir. İşte seçkinlerin kendi toplumunun ilerleme görevini üstlenmesi milliyetçiliğin ilk adımını oluşturur (Nairn, 2015: 122). Modernist bir perspektifle meseleyi ele alan Nairn'in böylesi bir yorumunu, Kürt kimliğinin mevcudiyetini gösterme noktasında ele aldığımızda Kürt entelijansiyasının önemli bir yere sahip olduklarını görürüz. Nitekim modernleşme sürecinde Kürt entelijansiyası, ilk olarak kurdukları Kurdistan Gazetesi'nde, ilk Kürt derneği olan Kürt Teavün ve Terakkî'nin kuruluş amacıyla ve bu derneğe bağlı aynı isimle kurulan gazetede, daha sonra sırasıyla kurulan Kürt Neşri Maarif ile Hevî Cemiyeti'nde ve yayın organlarında temel sorun olarak Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgenin kalkınmasına, Kürt halkının eğitilmesine ve kültürüne önem verdikleri görülür. Kürt entelijansiyasının bu yaklaşımları Kürt kimlik inşasında belirleyici olma noktasında önemlidir. Öyle ki Kürt entelijansiyasının Kürt kimliğinin inşasında başat rol oynadığını Kurdistan Gazetesi'ndeki Kürtçe bir yazıdan da çıkarmak pekâla mümkündür (Kurdistan, 1991ç: 6):

“Ey Kürt Uleması, siz Peygamberin emirisiniz... Kürtlere vaaz nasihat edin, onlara doğru yolu gösterin. Doğru yolda olmayan ve bozulmuş Kürtleri Allah sizden soracak... Ben namaz ayetleri bilmeyen Kürtlerle karşılaştım. Bu günah hepimizin sırtındadır. Köylerde mektep, medrese ve hoca yoktur, Hünkâra yazın köylere mektep ve medrese yapsın.”

Kürt entelijansiyasının, Kürtlerin okuma, ilim ve meslek sahibi olmaları noktasında bilinçlenmelerinde öncü rol oynadıklarını Kurdistan Gazetesi farklı bir sayısında şöyle tekrar etmiştir (Kurdistan, 1991h: 2): *“Ey Kürt uleması Allah yolunda ellerinizi kaldırın, ağızlarınızı açın, bey ve ağalar Kürtleri ilim ve meslek için teşvik edin.”* Hakeza Kurdistan Gazetesi 8. sayısında da Kürt ulemasına, cahil ve bilgisiz olan Kürt gençlerinin eğitilmesi noktasında önemli bir görev düştüğünü, Kürt beylerine ve ağalarına ise bu konuda kendi âlimlerine maddi destek vermeleri gerektiğini belirtmiştir (Kurdistan, 1991z: 1-2).

Ancak şunu belirtmek gerekir ki; modernist yaklaşımın öncülerinden olan Nairn'in milliyetçiliğe dair iddiasını ele aldığımızda, Kürt entelijansiyasının Kürt kimliğini yalnızca modernist bir perpektifle inşa etmediğini görürüz. Kürt kimliğin inşasını bir yönüyle modernist diğer yönüyle de etno sembolcü bir yaklaşımla okumak mümkündür. Öyle ki Kürt entelijansiyası, işledikleri konular itibariyle yapay bir kimlik olarak Osmanlılık içerisinde kendi dini, kültürel, tarihi tecrübelerine dayanarak birden fazla kimlikle kendi varlığını ortaya koyar. Yani Nairn'in milliyetçilik anlayışından farklı olarak Kürt entelijansiyasının Kürt toplumunu, üç temel kimlik üzerinden oluşturmaya çalıştığı görülür. Bunlar etnik olarak Kürt kimliği, Osmanlılık (siyasal, modernist bir kimlik olarak) ve Müslüman kimlikleridir. Diğer bir ifadeyle Kürt entelijansiyası, Kürt toplumunun Osmanlı içindeki yerini tayin ve tarif etmeye çalışarak, Kürt toplumuna kimlikel bir aidiyet kazandırmaya çalışmıştır.

Bunu yaparken Kürt toplumunun diğer toplumlardan farklılığını ve seçkinliğini öne sürerek bu toplumu pozitif bir sosyal kimlik olarak yüceltmeye çalışır. Nitekim pozitif bir sosyal kimlik perspektifi, kolektif kimliğin duygusal ögesi ya da kimlik imajı hakkında yapılan bir değerlendirme olarak tanımlanabilir. Bu bir bakıma kendi değerimiz veya ben'in değerine ilişkin bilincimizdir; kişisel değer

duygusudur. Kendi değerini görme, kendini kabul ettirme ve kendini onaylatma eğilimidir (Bilgin, 2007: 139-140). Nitekim Kurdistan Gazetesi'ndeki şu paraf bu anlamda dikkat çekicidir (Ş.M., 1991a: 5):

“Evrenin yaratıcısına hamd olsun ki Kürtleri de dünyaya tanıttı... Beyim siz de biliyorsunuz ki, Kürtler, yaratılış olarak, seçkin topluluklarındandır, yiğittirler, merttirler; bir eksiklikleri varsa, o da bilgi ve kültür alanındadır. Sizin sayenizde, yüce Allah'ın izniyle bundan sonra bilgi ve kültüre de eğilim görecekler.”

Benzer şekilde Ş.M., Kurdistan Gazetesi'nin on üçüncü sayısına gönderdiği bir mektupta, Kürtlerin üstün bir halk olduğunu, yiğit ve mertliğiyle temayyüz etmiş bir millet olduğunu ifade etmiştir (Ş.M., 1991b: 3). Hakeza Kurdistan Gazetesi, Kürtler için önemine değindiği Mem-u Zîn (Bedirhan, 1991j: 6-7) kitabında, Kürtler'in cömertliği, cesareti ile şöhret bulduğunu şu dizelerle ifade etmiştir (Hanî, 2015: 51):

*“Kürt'ün ateşli kılıcı kazanmış şöhret
Düşman ülkesini çok eylemiş feth
Onun her miri sahada Hatem¹⁵
Onun her yiğidi Zaloğlu Rüstem¹⁶”*

Öte yandan Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi'nde Malatyalı Bedri kaleme almış olduğu yazısında halkların iki tür özelliğinin onları üstün kıldığını belirtmiştir. Bunlardan ilki doğal olandır, doğuştan gelendir. Yani halkın geçmişten beri sahip olduğu doğal, tarihi birikimlerinin sonucu olarak kendisinde taşıdığı vasıflar ve değerlerdir. İkincisi ise sonradan kesbedilen meziyetlerdir. Bu da eğitim, sanat ile komuoyunun sonradan elde etmekle övünmüş olduğu alışkanlıklar ve üstünlüklerdir. Bundan dolayı her halk aynı niteliğe sahip değildir (Bedri, 1998a: 19). Böylece yazar, Kürtlerin sonradan kazanılan değerler manzumesi açısından zayıf; fakat doğuştan gelen nitelikleri itibarıyla yiğit, ahlaklı, kahraman olduğunu şöyle ifade etmiştir (Bedri, 1998b: 10):

“Kürtlere gelince; bunları vâdî-i Şecaat ve ahlakta daha başka daha metîn, kuvve-i fâtıranın bahşettiği esaslı bir âdet-i halîka ile daha garib ve hayret'âver bir haslette buluruz. Kürtlerin hiçbir şaibe ile lekelenmek ihtimalinden mütebâid olan hasail-i

¹⁵ Hatem: Cömerliğiyle nam salan Yemenli bir Arap'tır (Hani, 2015: 51).

¹⁶ Rüstem: Savaşçı özellikleriyle tanınmış İran Kürtlerindendir (Hani, 2015: 51).

asliyelerini isbat için gösterebilecek misaller, irae edilecek lâyuadd kahramanlıkların zikri kâfidir.”

Bundan dolayıdır ki Kurdistan Gazetesi; Kürt ulemasının, cahil olan Kürt gençlerini okutmalarını, Kürt beylerinin ve ağalarının da bu konuda din önderlerine maddi destek vermeleri gerektiğini, aksi takdirde düşmanları tarafından yurtlarının işgal edileceğini ve Kürtlerin onların uşağı olacağını belirtmiştir (Kurdistan, 1991z: 1-2).

Ayrıca, Osmanlı modernleşmesiyle birlikte bölge üzerindeki nüfuzlarının zayıflamasını ve merkezden atanan memurların bölgeyi idare etmelerini kabullenemeyen Kürt bey ve ağalar, durumu mezkûr dönemin Kürtçe basınında; Kürt entelijansiyasının merkezden atanan memurların oluşturdukları mağduriyetin giderilmesinde başat rol oynamaları gerektiği şeklinde işlemişlerdir. Nitekim Kurdistan Gazetesi, merkezden atanan memurların hak ve adaletten yoksun olarak Kürtleri ve bölgeyi yönettiklerini, işte bu durumu Kürt ulema, bey ve ağalarının hünkâra şikâyet etmeleri gerektiğini, çünkü Kürt halkının; kendini savunamayacak kadar zayıf ve güçsüz olduğunu söylemiştir. Bu yüzden Kürt halkının ve bölgenin muhafazası ulema, bey ve ağaların görevi olduğu belirtilmiştir (Kurdistan, 1991w: 3-5). Benzer şekilde; Kurdistan Gazetesi bir başka yazısında da, Kürtlerin kendilerini idare etme, ötekine karşı Kürt varlığını muhafaza etme ve Kürtlere bu bilinci aşılama noktasında öncü rolü üstlenecek olanın Kürt entelijansiyası olması gerektiğini tekrarlayacaktır (Kurdistan, 1991e: 9).

Yukarıdaki alıntılar baz alındığında, Kürt milli bilincinin, kolektif ve kültürel kimliğinin oluşumunda etkin rol alan Kürt entelijansiyasının itici güç olması noktasında şu sonuçlara varmak mümkündür:

- Kürt milli bilincinin oluşumunda dini ve dünyevi iktidar odaklarının ikisi de oldukça etkiliydi. Bu noktada mali güçlerini seferber etme açısından toprak sahipleri, şeyhler, ulema ve bürokratlar önemli rol oynadı. Nitekim Kurdistan Gazetesi’nin birinci ve ikinci sayısında Mikdat Bediran Bey, Kürt ulema, ağa ve beylerine Kürtleri okumaya teşvik etmeleri, okul ve medresler inşa etmeleri gerektiğini ve bir milletin güçlü olmasında bunun ne denli önemli

olduğunu belirtmiştir (Bedirhan, 1991a: 3-6; Bedirhan, 1991e: 2). Ayrıca Said Nursi, Kürt kıyafetleri giymekte ısrar eder ve Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgenin eğitimsiz bırakılıp yok edilmek istendiğini bu yüzden bölgenin bütün yörelerine okulların açılması gerektiğini savunmuştur. Bunu İslamiyet'in belirlediği eşitlik içinde bir yerlere oturtmaya çalışmıştır (Nursi, 1908a: 2; Nursi, 1998e: 9-10). Daha öncesinde de değindiğimiz gibi Abdullah Cevdet ise, Kürt gençlerinin araştırmacı olmasını ve kaymakamlık yerine Kürt köylerinde öğretmenlik yapmalarını önermiştir (Cevdet, 1913: 3). Yine bu amaçlar doğrultusunda Abdurrahman Bedirhan yönetiminde Kürt Meşrutiyet Mektebi açılmıştır (Malmisanij, 2011: 77).

- Tanzimat'tan sonraki oluşumlarda ilk etapta toprak sahibi Kürtlerin, din önderlerinin egemen olduklarını daha sonra öğrencilerden oluşan bir grubun artan etkisini görmekteyiz. Nitekim Kurdistan ve Kürd Teavün ve Terakkî Gazeteleri'nden sonra birkaç Tarım Fakültesi öğrencisi tarafından kurulan Hevî Cemiyetinin yayınları olan Rojî Kurd, Hetawî Kurd, Yekbûn diğerlerine göre farklılık arz ediyordu. Yani burada önemli olan nokta; "Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi"nin toprak sahibi ailelerin yönetiminde olduğunu, "Kürt Hevî Cemiyeti" ve yayın organlarının ise bir grup öğrencinin idaresindeydi (Kutlay, 1990: 44). Bu Kürt örgütlerinin özellikle dil ve kültürü temel alan hareketlerle yurtseverlik ya da milli kimlik bilinci oluşturma teşebbüsleri görülür. Öyle ki Hevî'nin yayın grubu olan Rojî Kurd Dergisi'nin de Kurdistan ve KTT gazetelerinden farklı bir amacı yoktur. Amaç yine Kürt halkını "eğitmek" "aydınlatmak" ve bölgeyi "kalkındırmaya" teşvik etmektir. Ancak daha önce de değinildiği gibi Hevî (ve böylece Rojî Kurd, Hetavi Kurd, Yekbûn) kendisinden önceki teşkilat ve yayınlardan farklı olarak Kürtlerin aydınlanmasını Kürtlerin daha iyi bir Osmanlı vatandaşı olmaları için bir vasıta olarak değil başlı başına bir amaç olarak istemektedir. Yani Hevî'den önceki Kürtçe süreli yayın ve Kürt cemiyetleri tarafından inşa edilmek istenen Kürt kimliği (bu kimlik Osmanlı içinde muhtariyete dayalı bir idareye dayanır. Çünkü yerelin güçlü olması, Osmanlının muhafazası anlamına geleceği düşünülür), Osmanlı'nın muhafaza edilmesinde, Osmanlı'da birliğin sağlanmasında bir araç hükmündedir. Burada Kürt

kimliğinin varlığı, Osmanlı'nın bekası için vardır. Fakat Hevî ile birlikte Osmanlı, oluşturulmak istenen Kürt kimliğinin muhafazası açısından tamamen bir araç olarak görülmeye başlanır. Burada ise Osmanlı, Kürt kimliğinin bekası için vardır. Dolayısıyla Hevî öncesinde Kürt entelijansiyası tarafından Kürt kimliği bir vasıta, Hevî ile birlikte ise amaç olarak inşa edilir.¹⁷ Daha evvel vurgulandığı gibi Hamdullah Suphi'nin Hevi'yi Türk Ocakları'na katma isteğinin dernek tarafından kabul edilmemesi de göstermekteydi ki; artık Kürtlerin müstakil bir kimlik olarak var olmasına önem verilmektedir. Kürt aydınlanmasına bu şekilde yaklaşım şüphesiz Hevi'yi kendinden önceki cemiyetlerden ayırmaktadır (Bajalan, 2010a: 131). Ancak bu bağımsız kimlik arayışını Kürt entelijansiyasının “ayrılıkçı” istekleri şeklinde okumak doğru değildir. Hevi'ye katılan yeni nesil Kürtler, başka etnik unsurlar gibi kendi etnik kimliğini “Türkçülük” dalgasına karşı korumak istemektedir. Ayrı bir Kürt milli devleti talebi söz konusu değildir. Çünkü Osmanlı'ya bağlı adem-i merkezîyetçi bir idare biçimini kendi bölgesel nüfuzları açısından daha uygun görülmüyordu. Osmanlı'dan kopmak demek onlar için hem kurulması olası bir Ermeni devleti tehtidi hem de yıllarca tebası olunan bir imparatorluğu karşılıklarına almak demektir. Böylece Kürt entelijansiyasının, ittihatçıların artan Türklük vurgusuna tepki olarak sarıldıkları “öz kimlik bilinci” saltanat ve hilafet karşıtı bir söylem ve bu minvalde bir eylem içermemiştir. Kürt kimliğinin; “yüce Halife'ye” ve “saygıdeğer Sultan'a” rağmen değil, bilakis onlara hürmet ve sadakat ile oluşturulması amaçlanmıştır. Kısacası Hevi ayrılıkçı olmaktan ziyade adem-i merkezîyetçidir (Bajalan, 2010a: 134-136).

- Kürt Hevi cemiyetinin kurucularının ve bunların Roji Kurd, Hetawî Kurd, Yekbûn gibi etkinlikleri göz önüne alındığında; milli bilinç, yurtseverlik ve milli hareketlilik aktivitelerine dair örgütlenme ve propagandanın yürütülmesinde, üniversite öğrencilerinin bu cemiyet ve cemiyetin yayın organlarında giderek daha da önem kazanmasıyla kendini gösterir. Bu dönemde hızlı bir biçimde aktif hale gelmelerinde gençliklerinin muhakkak ki

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için “Adem-i Merkezîyetçilik Vurgusuyla Şekillenen Kimlik ve Siyaset” başlığına bakınız.

etkisi büyüktü. Ayrıca dönemin koşulları ve Kürt halkının eğitimli kesiminin oranı göz önünde tutulduğunda toplum içindeki konumlarının oldukça etkili olduğu görülür. Öte taraftan bulunmuş oldukları siyasi atmosferden (İTC'nin Osmanlılıktan Türkçülüğe meyl etmesi, Balkan savaşları ile milliyetçiliğin artık görünür bir hal alması gibi), ve farklı etnik, dini gruplarla karşılıklı temasın yoğun olduğu bir dönemde yaşamalarından dolayı bu gençler vakitlerini maddi çıkardan ziyade ekseriyetle milli kimlik bilincini oluşturmak için tasarruf ederek geçirmekteydiler. İşte bu durum milli düşüncüyü oldukça çabuk benimsemelerine ve örgütlü hale gelen bir grup olarak diğer Kürt milli hareketleri ile bağlantılar kurmalarına sağlamıştır. Ancak şunu belirtmekte fayda var ki bu kesim hareketin asli unsuru olmaktan çok milli hareket açısından itici bir güç olmuştur.

- Kürt kimliğinin oluşturulmasının en canlı olduğu yer kuşkusuz entelijansiyaydı. Kürt entelijansiyasının ekseriyeti seçkin toprak sahibi beyler, şehirli orta sınıf ve din önderleriydi. Bunlar arasında en etkili olan kesim beyler, şeyhler, din önderleri, yüksek devlet görevlileriydi. Nitekim Milli kimliğin inşasında, topluma yol gösterme ve ona hizmet etme noktasında Kürt şeyh, ağa ve beylerin önemine değinen Hêvî Cemiyeti, daha sonra bu durumu Hetawî Kurd Dergisi'nde yayımladığı beyannamede ki Farsça bir dizeyle şöyle vurgulamaya çalışacaktır (H.K., 1914a: 4):

*“Gusfend ez berayê çûban nist (Koyunlar çoban için yoktur)
Belkê çûban berayê xidmetê û’st (Lakin Çoban koyunlar için vardır)”*

Bu Gustave Le Bon'un “*kitle, çobanından vazgeçmeyen bir sürüdür*” demesi gibidir (Bon, 1997: 106). Yani halk, toplumsal kimliğin şekillenmesinde önemli bir etkiye malik olan güçlü iradeyi dinler, onu içgüdüsel olarak takip eder. Hakeza Halil Hayalî de, Kürt büyüklerine seslenerek, okullar açmalarını, Kürt çocuklarını okutmalarını Kürt tarihini yazmalarını, Kürt dilini geliştirerek Kürtlere hizmet etmeleri gerektiğini çünkü Kürt halkının ne yapacağını bilmediğini, bu yüzden Kürtlere yol göstermelerini, Kürt büyüklerinin çoban olduğunu ve halkından sorumlu olduğunu şöyle ifade edecektir (Hayalî, 1913: 21): “*Ey Kürt büyükleri! Her şeyden evvel siz birlik*

olun, daha sonra Kürdistan'ın birliği için çalışın. Siz çobansınız, götüğünüzden mesulsunuz. (Hhun şivan û kurdjî nezan û pez in)” Bundan dolayıdır ki Halil Hayalî, M.H. mahlasıyla bir başka yazısında Kürt büyüklerine şöyle seslenir (Hayalî, 1914b: 22): “Ben her daim büyüklerin kadrini bilirim. Artık Kürtlerin birliği ve iyiliği için hizmet edin. Medreseler, okullar açın, Kürt çocuklarını okumaya teşvik edin. Kürt aşiretlerini barıştırıp birlik sağlayın.” Hêvî Cemiyeti Hetawî Kurd Dergisi’nde yayımladığı beyannamesinde de Kürt halkına öncülük etmede ve dertlerine derman olmada Kürt büyüklerine şöyle seslenecektir (H.K., 1914d: 14): “Ey Kürt büyükleri! Siz kendinize bakıp, bu savunmasız, yoksul olan Kürt köylerine bir çare bulun. Kadınları savunmasız, kız ve çocukları aç, babaları ve kardeşleri vatanlarından uzakta iş arıyorlar.”

Kürt entelijansiyasından ikinci derece etkili olanlar ise doktor, öğrenci, gazeteci ve din önderlerinden oluşan eğitimli gruptu. İrdelenen bu dönemde entelijansiya içinde önemli bir kesimin de Şeyhler olduğu görülmektedir. Yani Kürt toplumunda, Kürt entelijansiyası arasında din önderlerinin etkin bir niteliğe sahip olduğu söylenilebilir. Nitekim bu konuda Kurdistan Gazetesi’ndeki şu paraf ilgi çekicidir (Kurdistan, 1991q: 4): “Ben Kürt ulemasından rica ediyorum bu gazetemi okuma bilmeyen Kürtlere okuyun, nasihatlerimi anlatın ki gençlerin akıllarına yatsın. Bu ulemanın üzerinde büyük bir borçtur. İstiyoruz ki beyler ve ağalar da ulemalara yardım etsin, onların kadrini bilsin, onların sözlerinden çıkmasın. Çünkü ulema peygamber gibidir. Nasıl insan peygambere itaat etmek istiyor, öyle de ulemaya itaat eder.” Böylece, Şeyhlerin veya dini önderlerin Kürt milli hareketi içinde önemli görüldüğü söylenebilir. Bu kesim çoğu Kürt halkının alt, orta ve üst tabakalarıyla doğrudan temas halinde yaşamaktaydı. Bu özelliklerinin etkisiyle beyler, ağalar, bürokratlar ve eğitimli kesim ile toplum arasındaki iletişimi sağlıyorlardı. Toplum içindeki bu konumları sebebiyle ve Kürt halkı ile aynı dili kullanmalarından/bilmelerinden dolayı aynı zamanda hâkim sınıfın belirli özelliklerini de haizdiler. İşte bu konumları gereği toplumsal aktiviteleri belirleme, yönlendirme, sınırlama gücüne sahiptiler. Bu bakımdan

şeyhler veya dini önderler Kürt milli bilincini oluşturması, milli hareket üzerindeki etkisi noktasında diğer kesimlere nazaran kendine has bir konumları vardı. Nitekim Şeyh Abdülkadir'in gerek ilk legal Kürt siyasal kültür derneği olan "Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti" kuruluşunda ve bu adla bir gazete çıkarılmasında (Özoğlu, 2005: 102, Jwaideh 2014: 211-212; Aktaş, Yonat, 2014: 143) etkili olması, gerekse Kürdistan Teâlî Cemiyet'i başkanlığına getirilmesi bunu gösterir. Ayrıca II. Meşrutiyeti memnuniyetle karşılayan bir kısım Kürtlerin (Cemil, 1998a, 1-2) bu memnuniyetliklerini özellikle Medine'den dönen, Kürtler için önemli bir sembol olan Şemdinanlardan Seyyit Abdülkadir'in evinin önünde toplanarak göstermiş (Tan, 2011: 106-107) olmaları din önderlerinin Kürt toplumundaki değerini gösterir niteliktedir. Bu durum bizlere toplumdaki bu değerlerin milli bir programın oluşturulmasında önemli bir rol oynayabileceklerini söyleme imkânı veriyor.

Kürt entelijansiyasının toplum üzerinde etkili bir güce sahip olmasının sebebi nüfuz denilen o sırlı güce sahip olmasıdır. Gustave Le Bon'un dediği gibi hükmedenler, hükümlerlerini bu nüfuz denilen güce borçludurlar (Bon, 1997: 117). Bu bağlamda nüfuz sahibi olan mezkûr dönemdeki Kürt entelijansiyasının da Kürt halkı üzerindeki tesirlerini arttırarak kimlik inşasında itici bir güç olarak karşımıza çıktıkları söylenebilir.

3.4. ÜÇ KİMLİĞE DAYALI BİR OKUMA

Bu bölümde, Kürtçe basınının üç kimlik vurgusuna değinilecek ve basında vurgulanan bu üç kimliğin nasıl ele alındığı incelenecektir.

3.4.1. Kürtlüğe, Dine ve Osmanlı'ya Dayanan Kimlik ve Siyaset Algısı

Bütün dünyada olduğu gibi Osmanlı'da da kolektif kimliklere olan ilginin ortaya çıkışı modernizm ile beraber milliyetçi siyasi projelerin yükselişiyle, imparatorluğun çöküş süreciyle ve alternatif bir arayış içerisine girilmesiyle ilgilidir.

Tabi bu durum kolektif kimliğin vaat ettiği rüyayı daha çekici hale getirdi. Lakin Osmanlı modernleşme sürecinde hâkim olan milliyetçilik, daha sert etnik çekirdeğe dayalı, meydan okuyucu ve dilini bütünüyle farklılık üzerine kuran muhalif milliyetçiliklerin aksine etnik hassasiyetleri aşmış, toprağın gerçekliğini esas alarak, farklılıklar yerine benzerlikleri öne çıkartan, meydan okuyucu olmaktan çok uzlaşmacı bir tavır ortaya koyar. Bunun nedeni sadece ülkeye karşı duyulan sorumluluk değildir. Aynı zamanda bu coğrafyada etnik milliyetçiliğin ilham verici örneklerinin bulunmayışı, doğu medeniyetinin parametreleri ile böylesi bir milletçiliğin uyumsuzluğudur (Bostancı, 2005: 30-32). Fakat bu durum daha sonraki süreçte, Berman'ın ortaya koyduğu; modernizm ile beraber katı olan her şeyin buharlaştığı (Berman, 1994) gibi, Osmanlı'nın son dönemlerinden başlayarak geçen süre içerisinde, etnik milletlerin birbirlerini kışkırttığı, adeta birbirleriyle yarıştığı bir düzlemde Osmanlı milleti kendi değerlerinden, tarihsel birikimlerinden uzaklaşmıştır. Çalışma dönemimiz içindeki kolektif Kürt kimliğinin oluşumunu daha çok birinci aşamadaki gibi değerlendirebiliriz. Öyle ki, bu duygu neredeyse Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Kürt entelijansiyasının ekseriyeti için geçerlidir. Ancak daha sonra ki süreçte bir kısım Kürt entelijansiyası da kısmen bu havadan nasiplenecektir.

1900-1920 dönemi boyunca yayımlanan Kürtçe dergi ve gazetelerde yazarlar, ekseriyetle Kürt kimliğini meydan okuyucu olmaktan ziyade uzlaşıcı bir yaklaşımla inşa ederken üç temel kimliğe dayandırmışlardır: Birincisi dini kimlik olarak İslam, ikincisi siyasi olarak Osmanlılık, diğeri ise soy ve kültüre dayanan Kürt kimliğidir. Babanzade İsmail Hakkı Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi'nin birinci sayısında, Osmanlı Devleti'ni bir ağaca benzetmiştir. Kürtleri de, bu ağacın bir dalı olarak görmüştür ve Kürtlerdeki üç kimliğe vurgu yapmıştır (Hakkı, 1998b: 10):

“Mensubiyetiyle müftehir olduğum Kürt kavmi de bugün bir eseri teceddüd veyahut göstermeye başladı. O da şems-i tâbnâk-i hürriyetin te'sir-i feyz feyziyle ve şecere-i pâk-i Osmanî'nin bir ğusn-ı mühim-i sayedarı sıfatıyla neşv-ü nemaye, te'mîn mevcudiyete azmetti. Nehr-i Cûşan-ü bereketnişan-ı İslamiyetin en abdar ve en rasin bir burc-ü istihkâmını teşkil eden bu kavm-i pâk-ü nezih, her şeyden evvel islâm'dır.

Andan sonra, sebab-i hayat-ı ümem ve bâdî-yi saadet-i âlem olan usûl-ı meşrutîyet dairesinde hâlis ve bîğıll-ü gıışş bir Osmanlıdır ve derece-i salisede de Kürddür.”

Hakeza Ebû Revşen mahlasıyla Mehmed Salih Bedirhan da “Kürtlüğün Kahramanlık Hikâyelerinden İki Cesur Sima” başlıklı yazısında, Balkan savaşlarıyla beraber kendini daha fazla gösteren milliyeçilik akımlarına rağmen bu savaşta şehit düşen iki Kürt gencinin namus bildikleri askerlik ve Osmanlılık vazifelerini yerine getirdiğini belirterek Kürt kimliğini İslam, Osmanlılık ve Kürtlük üzerine oturtmuştur (Revşen, 2013: 302-303):

“Şimdi Osmanlı Kürtlüğünün yükselmek isteyen ruhuna şan ve hürmetle dolu bir manzara sahip olan bu din ve vatan fedâkarı kutlu şehitlerin yakınlarına sabır ve tahammülü tavsiye etmeye gerek görmeyiz. Şan ve şerefleriyle ölenlere ağlamamak, aksine onların o ölümüyle iftihar etmek Kürtlüğün en onurlu kahramanlık geleneğidir.”

Halil Hayalî ise “Vatan ve Kürtlerin İttifakı” yazısında, Osmanlı’nın önemli bir halkı olan Kürtlerin her daim İslâm dini ve Osmanlı toprakları için canı pahasına mücadele ettiğini belirterek Kürt halkının sahip olduğu Osmanlılık, İslam ve Kürtlük kimliğini şöyle vurgulamıştır (Hayalî, 1998: 26):

“Kürtler Osmanlı halkları arasında büyük bir unsurdur. Dindarlık, yiğitlik, cömertlik ve üstünlükle niteliklidirler. Hangi bir savaş olmuştur ki, Kürt süvarileri, Kürt babayiğitleri vatan sınırlarında görünmemiş, Kutsal vatanın korunması, milletin şerefi, dindarlığın yücelmesi için kanını dökmemiş, savaş meydanından yüzünü çevirmiş, hamiyetini, dindarlığının gereğini göstermemiş ve tarihlere değerli bir ad bırakmamış olsun.”

Burada gözden kaçırılmaması gereken durum; yazarların Kürt kimliğini dayandırdıkları üç kimlikten biri olan din kimliğine daha çok önem atfetmesidir. Öyle ki böylesi bir yaklaşım, mezkûr dönemin Kürtçe basınında her daim aynı şekilde işlenecektir. Yani din, kimlik olarak diğer iki kimliğin önünde, diğer kimlikler de din kimliğinin hizmetindedir. Nitekim Babanzade İsmail Hakkı, bu üç kimlikten İslâmiyeti ön plana çıkararak bütün diller gibi Kürtçe’nin de en temel görevinin İslâmiyete hizmet etmek olduğunu ifade etmiştir (Hakkı, 2013a: 139):

“Şu hâlde Kürtler için sa’ire-i akvâm-ı İslâmiye’de olduğu vechile program şudur: Evvela İslâm sonra Kürt... Kürtçeyi İslâmiyete hıdmet ideceğinden dolayı neşr ü ta’mîm itmek... Hissiyât-ı dîndârânesi meşhûr-ı âlem olan Kürt Kavmi içûn bundan daha mukaddes ve âli bir program tasavvur idemiyoruz.”

Böylelikle Osmanlı kimliği kapsayıcı bir çatı görevi görürken, kültürel kimlik bu çatının altındaki birçok tikel kimlikten sadece biridir. Bu iki kimlik ise din kimliğine hizmet için vardır.

Kürt entelijansiyası için Osmanlılık vurgusu ise hem kendi etnik kimliklerinin geleceği hem de imparatorluğun kurtuluşu için ön plandaydı. Öyle ki bu mücadele Osmanlı’nın askeri başarısızlığının toprak kayıplarını beraberinde getirmesiyle, imparatorluğun Batı karşısındaki gerilemesini ve dağılmasını önleyecek modernleşme süreciyle başlamıştır. Bu süreç Osmanlı’nın Tanzimat ile beraber Batının kameralizm sisteminden etkilenecek merkezi idareyi güçlendirmesini de beraberinde getirmiştir. Ancak Osmanlı’nın merkezi güçlendirme girişimi Kürt entelijansiyası için Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgenin böylelikle de Osmanlı Devleti’nin güvenliği açısından eleştirel bir politik seçim olmuştur. Dolayısıyla bölgesinin idari yönetimin düzenlenmesi, bölgenin korunması sorunu; İmparatorluğun kurtuluşu ve yeniden eski gücünü sağlaması için dönemin neredeyse bütün Kürt siyasi ve entelijansiya çevresinin çözmesi gereken en temel problem olarak karşılır.

Nitekim Kurdistan Gazetesi, Osmanlı’nın merkezi idareyi güçlendirmesiyle merkezden atanan Vali, müdür gibi memurların adaletsizce muamelelerinden dolayı Kürt halkının zor durumda bırakıldığını vurgulamıştır. Akabinde, Osmanlı’nın Girit ve Bulgaristan’daki gibi bir hataya düşmeden buralarda adaleti tesis ederek Rusya’dan gelecek kışkırtmaları ve tehditleri bertaraf etmesi gerektiğini çünkü bölgenin korunmasının aynı zamanda Osmanlı’nın güvenliği anlamına geleceğini dile getirmiştir (Bedirhan, 1991c: 1-2):

“Kürtler ve Kürdistan Rusya’nın Anadolu’ya yapabileceği saldırıya karşı bir engeldir. Zalim memurlar yüzünden birçok Kürt, İran’a ve başka yerlere göç etmek zorunda bırakılmıştır. Yakın zamanda üzüntü ile karşıladığımız Bulgaristan ve Girit

gibi olmaması için Kürdistan'a adaletli memurlar gönderilmelidir. Osmanlı hükümetinin sürekli yaşaması ve tüm İslam dünyasının saldırıdan korunması için Rusya'ya karşı tek dayanak olan Kürdistan'ın korunması kesin olarak gereklidir.”

Benzer şekilde Kurdistan Gazetesi'nde yayımlanan “Hamidiye Süvari Alayları” başlıklı Kürtçe bir yazı da, Osmanlı'yı kendi devleti olarak gördüğünü, Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgenin de Osmanlı'nın bir parçası olarak askeri açıdan stratejik öneme sahip olduğunu bu yüzden Osmanlı'nın bekası için bölgenin korunması gerektiğini anlatmıştır (Kurdistan, 1991s: 2):

“Kürdistan, Rus ve İran sınırları üzerinde devletimiz için çok geniş ve önemli bir bölge oluşturmaktadır. Hükümetimizin yaşamını sürdürmesi açısından çok gereklidir.”

İşte Kürt entelijansiyasınca bölgenin muhafaza edilmesi Osmanlı'nın bütünlüğü açısından ne kadar önem arz ediyorsa, Osmanlı'nın eski gücünü yeniden sağlaması, idari problemlerine çözüm getirmesi ve Osmanlılığın muhafazası da Kürtler için o kadar ehemmiyetlidir. Dolayısıyla Kürt entelijansiyası sahip olduğu bu iki kimliğin güvenliğini, mevcudiyetlerinin devamını sağlamak için gerekli bir durum olarak ele almıştır. Mesela Kürtçe basınının Abdülhamid yönetimini yanlış politikalarından dolayı Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgeyi ve böylelikle Osmanlı'yı tehlikeye düşürdüğü için eleştirmesini bu bağlamda değerlendirebiliriz. Keza Kurdistan Gazetesi Kürtçe bir yazıda, Osmanlılık kimliğini böylece Kürt halkını ve bölgeyi muhafaza edebilmek için Abdülhamid yönetiminin oluşturduğu olumsuz atmosferden yararlanan Ermenilerin bölgede Batının desteğiyle Ermeni devleti kurmak istemelerini eleştirerek Osmanlılık ve Kürtlük olarak iki kimlik portresi çizmiştir (Kurdistan, 1991d: 4-5). Hakeza; Kurdistan Gazetesi 25. sayısında “Kürtlere” başlıklı yazıda, Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgeyi Osmanlı Devleti'nden ayırıp kendi egemenlikleri altına almak istedikleri ve bu amaca ulaşmak üzere çeteler kurdukları için bir yandan Ermenileri, diğer yandan bu duruma sebep olan Abdülhamid rejimini eleştirerek üst bir kimlik olarak Osmanlılık, alt kimlik olarak ise Kürtlük vurgusuyla bu iki kimliği muhafaza etmeye çalışmıştır (Bedirhan, 1991m: 1-2):

“Ermenilerin, Osmanlı bütünlüğünden ayrılarak, Kürtlerin temiz vatanı olan Kürdistan’ı her ne pahasına olursa olsun kendilerine dolaşım yeri durumuna getirmek istedikleri ve bu yolda nasıl çalıştıkları, Avrupa’da neler yaptıkları, Kürdistan’da nasıl haydut çeteleri gezdirdikleri, saf köylülere nasıl bozguncu fikirler aşıladıkları tarafımdan tek tek bilinmektedir. Ne var ki... Ermenistan adıyla bir hükümetin kurulmasına inanılmamalıdır. Eğer bizim hükümete kalsaydı, şimdiye değin Kürdistan’ın tümünü, Türk ve Arnavut bulunan illerdeki bazı yerleri vererek böyle bir hükümet kurulurdu ve bu konu kimsenin umurunda bile olmazdı.”

Kurdistan Gazetesi’nde yayımlanan Kürtçe bir yazıda, Osmanlı’da Kürt ve Ermenilerin barış içerisinde bölgede yıllarca yaşadıklarını lakin Abdülhamid idaresinin Ermeniler ile Kürtleri birbirine düşürdüğünü, bu atmosferden yararlanarak bölgeyi, Ermeni devleti olarak Osmanlı’dan ayırmayı düşünen bir kısım Ermenilerin olduğunu vurgulamıştır. Ancak gazete bunun engellenebilmesi, Osmanlı içerisinde birlik ve beraberliğin yeniden sağlanması için Kürtler’in Abdülhamid yönetiminin yanlış politikalarına kapılıp Ermenileri öldürmemeleri gerektiğini belirterek, Osmanlılık içerisinde; yoğun olarak yaşadıkları bölgede Kürtlerin hâkimiyetini ima etmeye çalışıp Osmanlılık ve Kürtlük kimliğini ön plana çıkarmıştır (Kurdistan, 1991n: 4-7; Kurdistan, 1991p: 3-6).

“Gerçekten bazı Ermenilerin Kürdistan’ı kendileri için bir vilâyet durumuna getirip mülkten ayırmak istediklerini bu nedenle onlardan birçok kişinin bu yabancı ülkelerde bize karşı çıktıklarını, birçok kişinin de Kürdistan’da kötülük ve cinayetler işlediklerini biliyorum. Ama şunu iyi bilmelisiniz ki bu durumlar, genel bir çatışma için hiçbir zaman size hak vermez... Evet yurdumuzda bir Ermenistan yaratılmasına hiçbir zaman razı olmamamız gerekir. Ne var ki masum komşularınızı da korumalısınız... Evet Ermeniler için size düşman olan bazıları vardır. Ama onlar çok azdır, Ermenilerde onlardan razı değildir. Ancak iyi biliniz ki sizin asıl düşmanınız... Padişaktır. (Öyle ki) Padişahlık, çıkarlarını güvence altına almak için böl yönet sözüne uygun olarak, Kürt ve Ermeniler gibi birbirini seven iki halkın aralarına ektiği bozgunculuk tohumunun sonucu olarak bu iki yurttaşın birbirlerinden nefret etmeleri büyük bir kanıttır... Ermeniler olsun, Kürtler olsun bu durumlardan, bu zulümlerden kurtulmak istiyorlarsa, bunu birleşip dayanışmakla başarabilirler.”

Burdaki Kürt ve Ermeni birliğin amacı, Abdülhamit yönetimin yanlış politikalarını bertaraf edip Osmanlı içerisinde birlik ve beraberlikle Osmanlılık ruhunu muhafaza ederek yaşamaktır. İşte böylesi bir yaklaşımla bir taraftan Osmanlılık kimliği muhafaza edilirken diğer taraftan Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgenin de güvence altına alınması sağlanır. Bu durum dönemin politik atmosferi içerisinde Kürt entelijansiyesi açısından anlaşılabilir bir durumdur.

Öyle ki Kurdistan Gazetesi'nde, "Kürdistan'ın Şimdiki ve Gelecekteki Durumu" başlıklı bir yazıda, Ermenilerin bağımsızlık iddialarından vazgeçip, Osmanlılığın özgürlüğü ve bağımsızlığı için mücadele ederlerse kendilerinin de refaha kavuşacağını belirterek bir yandan Osmanlılık kimliğinin diğer taraftan ise Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgenin muhafazasını sağlamaya çalışmıştır (Kurdistan, 1991r: 6):

"Osmanlılığın özgürlüğü ve bağımsızlığı bayrağı altında diğer unsurlarla birlikte mutluluk kazanmak için çalışmazsa, Ermeniler bugünkü durumlarından ve şanslarından daha beterine yakalanarak Sibiry'a'daki acıklı sürgün yerini karargâh edinmeye şimdiden hazır olmalıdırlar. Osmanlılık adalet ve güvenliğe kavuşursa, Ermenilik yaşayabilir fakat Rusların yalancı vaatlerine aldanarak Kürdistan'ı zalim ve zorba slav fikirlerinin ezilmişi ve yenilmişi durumuna düşürmek isterlerse, özgürlük yerine uğrayacakları şey, hiçbir zaman sona ermeyecek olan bir esaret belâsı olacaktır. Osmanlılık olmazsa, Ermenilik sönebilir oysa Osmanlılar, Ermenileri elden kaçırmakla siyasal yaşamdan yoksun kalmazlar, ancak yüzyıllarca birlikte oldukları bir halkı kaybettiklerinden yüreklerinde bir ayrılık üzüntüsü duyarlar."

Bunların yanı sıra Kürtçe basını, Osmanlı'nın ve dolayısıyla bölgenin mevcudiyetlerinin devamı için bu iki kimliğin muhafaza edilmesi gerektiği noktasında şu tür yazılara da yer verecektir: Mesala Mikdat Bedirhan Kurdistan Gazetesi'nin ilk sayısında, Osmanlı'nın gayrimüslimlerle olan mücadelesinde, Osmanlı'nın bekası ve bu mücadelede şehit düşenlerin ailelerine yardım için Kürtlerin elinden geldiğince İstanbul'a para göndermelerini isteyerek Osmanlı'nın mevcudiyetini korumaya çalıştığı görülmüştür (Bedirhan, 1991a: 9-10):

“Devletimiz ve Yunanlılar savaştı. Allah’a şükürler olsun devletimiz Yunanlıları yendi... Dünya’da ne kadar Müslüman varsa hepsi...bu savaşta şehit düştü. Ey Kürtler elinizden geldiği kadar para toplayın, İstanbul’a göndermek için memura ve Valiye verin. İstanbul’da şehitlerin isimleri hepsi yazılı, şehitlerin eşlerine ve çocuklarına gönderiyorlar.”

Abdurrahman Bedirhan da Kurdistan Gazetesi’nin 16. sayısında “Îtîzar” başlığı ile her ne kadar yasaklanmış olsa da gazetenin, vatanın selameti için çalışmayı gaye edindiğini belirtmiştir. Daha sonrasında tüm Müslümanların devleti olan Osmanlı’nın tekrardan eski sağlığına kavuşması gerektiğini, çünkü onun iyi olmasının tüm Müslümanlar gibi Kürtlerin de iyi olacağını anlatmıştır (Bedirhan, 1991k, 1-2):

“Müslüman olan her kişi, Osmanlı Devleti’nin yaşamını sürdürmesini ister. Devletin vücudunun yönetimdeki kötülükten dolayı hastalığını gördüğümüz zaman, o vücudu tedavi edip hastalığın nedenlerini ortadan kaldırmamız gerekir. Devletin sağlığı bizim sağlığımızdır, onun ölümü de bizim ölümümüzdür.”

Böylece Kürt entelijansiyası bölgenin ve diğer unsurların selametine Osmanlı’nın güvenliğini sağlamakla mümkün olacağını belirterek, Osmanlılık kimliklerini her defasında göstermeye çalışmışlardır. Keza, Kurdistan Gazetesi’nin yalnızca bölgeyle ve Kürtlerle ilgili yazılara değil aynı zamanda kendi vatanı olarak gördüğü Osmanlı’nın diğer meselelerine de yer vermesini bu sorunları dert edinip, çözüm aramasını bu bağlamda değerlendirebiliriz (Kurdistan, 1991e: 8):

“Bir vatanımız var ki, çok güzeldir, adı da Girit’tir. Halkının yarısı Müslüman, yarısı da gayrimüslimdir. Bu vatan daha önceki yıllarda gayrimüslimlerdeydi, Müslümanlar onlardan aldı. O kadar yıldır vatanımızın içindeydi. Ancak ne zaman devletimiz bu yere kulak asmadı, neredeyse üç dört yıldır burada Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında çatışma var. Müslümanlar gayrimüslimlerle baş edebilirler. Fakat ne kadar kâfir devlet varsa onlara yardım ettiler, askerlerini göndererek toprakları ateşleyerek Müslümanları öldürdüler. Müslümanların Girit’te hali çok kötüdür. Devletimiz oraya kendi halkına yardım için askerlerini göndermedi. Müslümanlar çok zayıfladı ve fukara oldu. Erkeklerinin pek çoğu

öldürüldü. Çocukları ve kadınları yaralandı, aç kaldı. Evleri yakıldı. Evleri ve kızları kâfirin eline düştü. Onların hizmetkârı oldular. Artık bu güzel vatan elimizden gitti.”

Bedirhan Bey Kurdistan Gazetesi’nin 25. sayısında da, Kürtlerin de bir Osmanlı kabul edildiğini ve bu imparatorluğun bir parçası olduğunu, yani Kürtlük ve Osmanlılığın beraber düşünüldüğünü vurgulamıştır. Ardından Osmanlı’nın sefaleti tüm unsurların sefaleti anlamına geleceğini şöyle belirtmiştir (Bedirhan, 1991m: 8):

“Bir zaman en mesûd ve zengin bir millet iken, bugün fakr-ü sefalet içinde umum Osmanlılar gibi sürünüyorsunuz.”

İmparatorluğun eski gücünü yeniden sağlaması için Osmanlılık bu sorunun çözümünde bir yol olarak seçilir. Bu durum Kürt entelijansiyası tarafından Osmanlı’nın son dönemine kadar benimsenen bir formül oldu. Osmanlılık, farklı dini cemaat ayırımına dayanan millet sistemi ve farklı kültürel kimlikleri, imparatorluk vatandaşlığı temelinde devletin toprak bütünlüğünü sağlayacak bir siyasal kimlik olarak Kürt entelijansiyası tarafından tasavvur ediliyordu.

Dolayısıyla Osmanlılık anlayışı, Kürtlerin bir taraftan imparatorluğun yurttaşları, diğer taraftan müstakil bir millet olabileceklerini telkin etmektedir. Yani Osmanlılık açısından hem Osmanlı yurttaşı hem de Kürt olunabilmektedir. Burada yurttaşlığı öne çıkaran modernist yaklaşımken, etnikliği öne çıkaran ise, etno-sembolcü anlayıştır. Birincisi rasyonel bir insana, iradi bir varlığa hitap ediyor ve bu tür bir kimlik kavramsallaştırılması soyut kalıyor. İkicisi uzun bir tarihsel birikimlerin değişimi ve dönüşümü olarak modern bir durum olarak ortaya çıkıyor. Tabi Kürt entelijansiyası tarafından, bu iki kimliğin bir arada bulunabilmesi için padişahın yetkilerini sınırlandıracak, yerelin güçlenmesini sağlayacak, Osmanlı unsurlarının ve yerelin haklarını, özgürlüklerini yasal güvence altına alacak meşruti monarşi gerekli görülür. Bunu da sağlayacak olan Kanun-i Esasinin oluşturacağı siyasal bir platformdur.

Yani Osmanlı’nın güvenliğinin sağlanmasının, eski gücünü yeniden ikame etmesinin aynı zamanda Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgenin de refahı anlamına geleceğini ancak bu süreci Abdülhamid’in kötü yönettiğini hatta ayrılıkçı fikirleri daha da arttırdığını belirten Kürt entelijansiyası bunun çözümünün ise

Kanun-i Esasiyle sağlanacağını belirteceklerdir. Dolayısıyla Kürt yazarlarından olan aktivistlerin amacı, milli çatışmaların çözüme kavuşturulması için Kanuni Esasinin geri getirilmesi ve Osmanlılık içinde İttihad-ı Anasır (unsurların birliği) prensibinin hayata geçirilmesidir.

Öyle ki Kurdistan Gazetesi, yabancı devletlerin ülkemizin iç işlerine müdahale ederek milletler arasında kargaşa ve çatışmalara sebebiyet verdiğini, hatta Cizvit papazlarının misyoner olarak Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgeye gelerek Kürtler ile Ermeniler arasında düşmanlıklar yarattığını, işte bu dış müdahalenin ortadan kaldırılması, Osmanlılık çatısı altında unsurların birliğinin sağlanması için Kanun-ı Esasi'nin getirilmesi gerektiğini şu paraflarla vurgulamıştır (Kurdistan, 1991c: 5; Kurdistan, 1991y: 1-2):

“İşte misyonerlerin girdiği ve dolaştığı topraklarda eski esenlik ve güven ortadan kalkar, yaratılış bakımından birbirlerine bağlı bulunan yerliler arasında mutlak bir düşmanlık baş gösterir. (bu yüzden) Tüm halkın esenliğini ancak Kanun-ı Esasî sağlayabilir. O zaman, değişik dinlere bağlı bütün uyrukları yabancılardan daha çok haklar elde ederler ve ne misyonerlerin kandırmacaları ne de dış devletlerin müdahaleleri vatani yıkıntıya uğratabilir. (Yani) Kanun-ı Esasî'nin hükümleri bütün Osmanlı uyrukları için her türlü mutluluğu ve eşitliği güvence altına alır.”

Böylelikle, her şeyin çaresinin anayasa yani Kanun-i Esasi olduğunu belirten Kurdistan Gazetesi meseleyi şöyle özetleyecektir (Kurdistan, 1991c: 7):

“Kısacası bütün bu belâların çaresi Kanun-ı esasî'dir. Ülkemizde o kanun yerleşince o zaman halk bütünüyle haklarından emin duruma gelecek, despot bir padişah ve onun yetkilileri ortadan kalkacak. Böylelikle misyonerlerde artık halkın arasında bozgunculuk yapma olanağını bulamayacaklar hatta yabancı devletler de artık iç işlerimize müdahale edemeyecektir.”

Benzer şekilde Abdurrahman Bedirhan, Kurdistan Gazetesi'nin 20. sayısında da, Abdülhamid yönetimini baskıcı, zalim, güven vermeyen şeklinde niteleyerek bu durumun pek çok farklı milleti bir arada tutan Osmanlılığı tehdit ettiğini bunun çözümünün ancak Abdülhamid'in Kanun-ı Esasî hükümlerini yeniden yürürlüğe koymasıyla mümkün olacağını belirtmiştir (Bedirhan, 1991v: 4-6).

Nitekim 1908'e gelindiğinde Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesi pek çok Kürt tarafından memnuniyet ile karşılanacaktır. Bu süreci Kürtçe basını bundan önce sahip oldukları üç kimliği tehdit eden sorunların bir çözümü olarak görecektir. Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi'nin muharirlerinden Ahmed Cemil "Milletin İlk Egemenlik Gelin Alayı" başlıklı yazısında II. Meşrutiyet öncesindeki yönetimin, toplumsal birliği zedelediğini, güvenliği ortadan kaldırdığını, özgürlükleri sınırladığını ancak 1908 Meşrutiyetin ilanının bu sorunların düzeltilmesinde bir milat olduğunu şöyle vurgulayacaktır (Cemil, 1998b: 6):

"Osmanlılığın hasta olan o kederli varlığı birden bire ölüm döşeğinden silkindi; damarların hamiyetli kanları kaynayıp coştı ve fışkırdı; ılık saçan özgürlük güneşi mübarek vatanımızı nura, ümitsiz gönülleri sevince boğdu; "yaşasın özgürlük var olsun soylu Osmanlı halkı" sesleri, "Allahu Ekber" sesiyle ahenkli biçimde bağdaşüyor. Cins ve mezhep ayırmayan bütün Osmanlılar, el sıkışmak için birbirlerine kardeşlik ellerini uzatıyorlar, o suskun kent artık özgürlük sevincinin bir hay huyu ile çalkalanıyor; toplumsal birliği dile getiren ve her yandan duyulan karmaşık sesler yükseliyor, yükseliyor, daima yükselecektir."

Bu durumu Mehmed Ziya, "Eski Osmanlılık ve Yeni Osmanlılık" şiiriyle şöyle anlatmaya çalışmıştır (Ziya, 1998: 19-20):

*"Baskı kâbusu ile bunalmıştı millet
Sönmüştü beynindeki zekice yiğitlik
Hasta bir adam" derlerdi ona Avrupa'da
Hakaretlere uğrardı her zaman gazetelerde
Ama bu durum koyu bir yapay uykuydu
Bu alçalmada yüceliğin kökleri gizliydi
Birdenbire yüksek ufuktan yeni bir ses
Bir ses ki akla getirdikleri, ilahi ve kutsal
Çınlayıcı oldu yurdun yüksek havasında
O uykuya dalmış olanı uyandırdı bir anda
Milette uyandı yeniden bir ulu vicdan
Çıktı yeni bir seçkin kuşak yurdun kalbinden
Âlem, yeni Osmanlılığa derdi cansız
Gasp edilmiş özgürlüğü aldı, kansız
Ebedî hasta sanılan milletin yapısı
Bir gençlik feyzi, yeni bir adalet ruhu
Göstererek, Avrupa'yı eyledi hayran
Dâhiliğin filizlenmesiymiş meğer o kriz dönemi"*

1908 devrimine gösterdikleri bu memnuniyetle beraber aynı zamanda Kürt entelijansiyası ve aktivistler birlik ve beraberlik vurgusu da yapacaklardır. Nitekim Dr. Abdullah Cevdet Osmanlı halkına kısa bir kitapçıkta şöyle hitap etmiştir (Bajalan, 2010b: 152):

“Hemşerilerim! Bugün hürriyet bayramıdır, haydi herkes barışın! Umum vatandaşlar, Türk, Arap, Kürt, Arnavut, Ermeni, Rum, Bulgar, Yahudi hâslı Müslim ve gayri Müslim bütün vatandaşlar birbirinizi kucaklayın. İlim, hüner, sanat tahsiline, te’sisine elbirliği ile ve müteakıl muavenetle çalışın. Birbirinizin lisanlarını öğrenin.”

Daha evvel de değinildiği gibi, II. Meşrutiyetin oluşturduğu bu olumlu atmosferde Kürtler arasında ilk legal siyasal, kültürel ve edebi örgütler ortaya çıktı. 1908 yılında Şemdinan, Baban ve Bedirhan gibi Kürt ailelerin yönetiminde ilk legal Kürt siyasal derneği olan “Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti” kuruldu ve aynı isimle bir gazetede çıkarıldı. (Özoğlu, 2005: 102, Jwaideh, 2014: 211-212; Aktaş, Yonat, 2014: 143). Nitekim Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi’nin ilk sayısında, KTTC’nin kuruluş amacı, Osmanlıların selameti ve bütünlüğü için Kanun-i Esasi’yi korumak, bu sayede diğer milletlerle olduğu gibi Ermenilerle de barış içinde yaşamak ve soylu olan Kürtlerin ihtiyaçlarına, kalkınmasına, eğitimine destek sağlamak şeklinde açıklanmıştır (E.A., 1998: 6):

“Kürt Teavün ve Terakkî Cemiyeti’nin maksad-ı taşkili, mizamname-i dâhilisinde beyan ve tasrih olduğu üzere, berat-i selâmet-i mülk-ü millet olan ve ahkâm-ı şeriata müstenid bulunan Kanun-ı Esasî’nin muhafaza-ı ahkâmıyla, o sayede Kürt Kavm-i necîbinin ihtiyacât-ı asriyece ve tahsîs-i maarifce esbab-ı terakkî ve saadet-i halini istikmal ve diğer vatandaşlarıyla ve siyyema Ermenilerle tezayüd-i i’tilâfât-ı medeniye ve hüsn-ımuâşeret-i kavmiyelerini istihsal hususlarına ve Kanun-ı Esasî’nin her gûna tatarruk-ı halelden vikayesi ve tamamıyet-i mülkiye-i devlet-i Osmaniye’nin muhafazası uğrunda îsar-ı nakdîne-i hayata olan azm-ü cezm-i milli ve dininin bir nokta-ı sabite-i ittihadı te’yîd-i te’bîdi kaziyyes-i mühümmesine ma’tûf olduğu...”

Bu cemiyetin tüzüğünün birinci maddesinde ise derneğin amacı şu şekilde açıklanmıştır (Şimşir, 2010: 257):

“Ahkam-ı celile-i İslamiyeyi muvafık ve saadet-i milletle ve selamet-i vatani mütekeffil olan Kanun-i Esasi’nin kavaid-i muhassenatını bu hakâyika vakıf olmayan bir takım Kürtlere tevhim, Osmanlılık sıfat-ı mübeccelesini daima muhafaza ile beraber din ve devletin yegane terakki ve hayatı bulunan usul-u meşrutiyet idame edildikçe makam-ı hilafet-i cezp ve saltanat-ı uzmaya Kürtlerin revabıt-ı vesikasını teşyit eylemek ve vatandaşları olan Ermeni ve Nesturi ve akvam-ı saire-i Osmaniye ile hüsn-i imtizac ve muaşeretlerini bir kat daha takviye ve tezyid ve kabail ve aşair arasındaki bazı münâferet ihtilaflı izale ile cümlesinin bir merkez-i meşru-i ittihadhemdest-i terakki olmaları esbabını temin ve maarif ve sanayi ve ticaret ziraatı neşr-ü tevsî’ etmek makasid-i esasiyesi üzerine ‘Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti’ namıyla bir cemiyet-i Hayriye tesis edilmiştir.”

Bu satırlarla, Özoğlu’nun da dediği gibi (Özoğlu, 2005); Kürtlerin Osmanlı’nın ayrılmaz bir parçası olarak konumu tekrar vurgulanır. Kürtlerin ayrılıkçı politikalar gütmeye imkânı ima edilir. Ancak Nizamname’nin dikkat çeken yanı KTTC’nin, Kürt aşiret (aşair) ve kabilelerinin (kabail) birleşmelerini arzu ederek genel olarak İstanbul’daki Kürtleri temsil etmek isteği içinde olmasıdır. Öte yandan Ermeni, Nasturi ve Hristiyanlara duyulan iyi niyet dönemin “hürriyet” rüzgârının bir sonucu olduğu kadar Kürt entelijansiyasının benimsemiş oldukları Osmanlıcılık siyasetinin de göstergesidir.

Cemiyetin yayın organı olan Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi için Kürtlük ve Osmanlılık; biri diğerini tezyif edecek şekilde iki ayrı telakki biçimi değil, birbirini tahkim eden tek ve organik bir bütün olarak anlaşılmıştı. Zira gazetenin yazarlarından Babanzade İsmail Hakkı’nın Aralık 1908’de kaleme aldığı şu paragraf bunu destekler niteliktedir (Hakkı, 1998b: 10):

“Dünyada hiçbir güç düşünülemez ki, Kürtlük ve Osmanlılık arasındaki bu tarihi kutsal ve samimi bağı yok etmeyi başarsın. Osmanlılık ile Kürtlük, aynı şekilde Kürtlük ile Osmanlılık birbirine bağlıdır, bu iki kelime ayrı düşünülemez. Şayet, Allah göstermesin ama Osmanlılık ortadan kalksa, Kürtlükten de eser kalmaz. Aynı şekilde, Allah korusun ama Kürtlük ortadan kalksa ve adı sanı belirsiz bir duruma gelse, Osmanlılık da zayıf ve perişan olur.”

Yine bu iki kimliğe olan vurguyu Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi'nin yazarlarından Said Nursi'nin yazılarında da görmek mümkündür. Öyle ki Nursi, Meşrutiyet öncesinde İstanbul'a gelip, Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgede ihtiyaç dolayısıyla eğitimin ve öğretimin yaygınlaşması için sunduğu bir tasarı nedeniyle tımarhaneye atılmıştır. Tımarhaneden sonra cezaevine gönderilen Said Nursi, Zabıta Nâzırı (Güvenlik İşleri Bakanı) ile arasında geçen diyalogu Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi'nde kaleme almıştır. İşte bu yazıda (Nursi'nin) bir taraftan Kürt, diğer taraftan ise Osmanlı kimliğine yapmış olduğu vurguyu sezmek mümkündür (Nursi, 1998f: 13):

“Güvenlik İşleri Bakanı: Padişah sana selâm etmiş, bin kuruş da maaş bağlamış.

Yanıt olarak: Ben maaş dilencisi değilim, kendim için gelmedim, milletim için geldim. Bana vermek istediğiniz rüşvettir, sus payıdır.

Bakan: Padişahın iradesini reddediyorsun. İrade reddedilemez. Sonucu çok tehlikelidir.

Yanıt olarak: Sonucu deniz olsa, geniş bir mezardır. İdam edilsen, bir milletin gönlünde yatacağım. Ne ederseniz ediniz. Ben soyumun çocuklarını filen uyarmak isterim ki bu da Osmanlı Devleti'ne hizmet etmek içindir.”

Aynı zamanda cemiyet, İttihat ve Terakki'nin Osmanlılık fikrine ters düşmeyecek¹⁸ programında şu maddelere de yer vermiştir (Bajalan, 2010b: 106-108):

“Kürdistan'da okulların açılması, Kürt memurların atanması, Kürt dilinin yönetimce resmen kabul edilmesi, Cemiyetin Kürt milletvekillerinin mecliste temsilinde etkin olabilmesi, Kürdistan'ın ekonomik olarak ilerlemesi için de çalışmalarda bulunulması, Halife ve Sultanın yetkisi ile Kürtler arasındaki bağı güçlendirmek, dinin ve kalkınmanın temel taşları olan Anayasal Hükümeti ve Meclisi koruyup savunmak, Kürtlerin, Ermenilerin, Nasturilerin ve diğer milletler gibi Osmanlı tebaasıyla iyi ilişkiler içinde olmasını sağlamak, Kürtlere, İslami kanunlarla uyumlu, milletin refahından sorumlu ve vatanın korunmasını sağlayacak anayasayı tanıtmak”.

¹⁸ 1909 yılında kabul edilen İttihat ve Terakki Cemiyetinin programında ilkokullarla ilgili olan düşünceleri şöyleydi. Madde 10: “...Mekatib-i İptidaiyede lisan-ı tedris her kavmin kendi lisanı ile olacaktır; fakat sübyan sınıflarından maada olan sunuf-u iptidaiyede Türkçe talim olunmak mecburidir.” Ayrıca İttihat ve Terakki'nin 1913 yılı programının 41. maddesinde anadil serbestisi açık bir şekilde yer alıyor (Tan, 2011: 109). Ayrıntılı bilgi için Bkz. (Tunaya, 1988: 81-82).

Kısaca cemiyeti'nin esas amacında bir taraftan Osmanlılık içinde ittifak-ı anasır ideolojisi ağır basarken öte yandan Osmanlılık, Kürtlük ve İslam kimliğinin ön plana çıkartıldığı görülür. Nitekim cemiyetin yayın organı olan Kürt Teavün ve Terakki gazetesinin ilk sayısında Babanzade İsmail Hakkı, Kürt kimliğinin önce İslam, sonra Osmanlı en sonda Kürt olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca yazar “Kürtçe Lisanımız” başlıklı Kürtçe yazısında da, Osmanlılık ve Kürtlük kimliğini vurguladıktan sonra ittifakı anasır politikasına uygun bir şekilde Osmanlı çatısı altında bütün unsurların eşit olduğunu şöyle belirtmiştir (K.T.T.G., 1998c: 20):

“Bizim milletimizin adı Kürd'dür. Kürtlerin hepsi birdir. Topraklarımız mukaddestir. Kürdistan yüce Osmanlı hükümetinin yönetimine tabidir. Bizler de Osmanlı tebaasıyız. Türkler, Kürtler, gayri Müslimler, Yahudiler, Yezidiler, Nasturiler hepimiz eşitiz. Çünkü hepimiz Osmanlı toprağında yaşıyoruz. Hepimiz biriz, aramızda hiçbir fark yoktur. Bizim adımız, milletimizin adı Osmanlıdır ve ülkemiz Osmanlıdır. Biz büyük olan Osmanlı ismiyle iftihar ediyoruz. Babalarımız, dedelerimizde bizi bu bakış açısıyla büyüttüler. Biz de bu gözü nazardan koruyoruz.”

Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi yazarlarından Süleymaniyeli Hilmi ise, Osmanlı halkının arasına nifak sokan, Osmanlı'yı parçalamaya çalışan, İslâm dinine, Müslümanlara zarar vermek isteyen kötülüklerin ortaya çıktığını belirtmiştir. Yazar bununla baş etmenin yolunun Osmanlılık, Kürtlük ve İslâm olarak üç kimliği içselleştirmekten geçtiğini belirtmiştir (Hilmi, 1998: 21-23):

“Ey Kürt Kardeşlerim, biz de birlik olalım, tüm Osmanlı kardeşlerimizin imdadına koşalım, herkes gibi bizde vatana kurban olalım çünkü İslâmiyet ve insanlık bunu istiyor. Demek istiyorum ki, artık fiilen cesaretinizi, silahşörlüğünüzü, vatanseverliğinizi, kanıtlayacak zaman geldi. Haydi, ey erler, siz de herkesten ziyade sevdiğiniz vatanınızı, milletinizi kucaklayınız, onlara canınızı feda ediniz! Ediniz ki biz de kıvanç duyalım.”

Şunu gözden kaçırmamak gerekir ki, Kürt entelijansiyası için daha önceki dönemlerde olduğu gibi bu dönemde ve daha sonraki yıllarda da din, diğer iki kimlik üzerinde belirleyici etkiye sahiptir. Said Nursi, Osmanlı milleti arasında ittifak ve ittifakın sağlanması için Kürtlere ve Osmanlı toplumuna İslâm dinini korumalarını, onun koyduğu yasalara uygun bir şekilde toplumu yönetmelerini salık vermiştir. Bu

sayede milletler arasında geniş kapsamlı bir birlikteliğin sağlanacağını ve tüm unsurların bununla güç kazanacağını vurgulamıştır (Nursi, 1998a: 9-10; Nursi, 1998c: 10). Kürt entelijansiyasının inşa etmeye çalıştığı üç kimlik içinden İslâm kimliğinin oldukça belirleyici bir niteliğe sahip olduğunu ortaya koymuştur.

1908 devriminin oluşturduğu bu olumlu atmosferden kısa bir süre sonra Kürt dernek, dergi ve gazeteler kapatılmıştır. İttihat ve Terakki'nin bu baskıcı ve yasakçı politikalarına rağmen 1912 yılında bir kısım Kürt öğrencisi tarafından kurulan Hevî Cemiyeti'nin yayın organları olan Rojî Kurd ve Hetawî Kurd dergileri, bu üç kimlik vurgusunu devam ettirmiştir. Keza Rojî Kurd yazarlarından Kerküklü Necmeddin, Kürtlerin gerek dört halife döneminde gerekse Emevi, Abbasi ve Osmanlı'nın hâkim olduğu dönemlerde sadık bir millet portresi çizdiğini belirtmiştir. Akabinde yazar, Kürtlerin Osmanlı'ya olan bu sadakatini, (mensubu oldukları Osmanlı'nın bir alt kimliği olarak Kürtlüğü) II. Meşrutiyet sonrasında kurulan Hevî Cemiyeti ve yayın organı ile iyileştirerek devam ettirme çabası içinde olduğunu ima etmiştir (Necmeddin, 2013: 243):

“Osmanlı unsuru olan ve olacağı konusunda azmeden Kürt unsurunun yükselip ilerlemesi için kurulan Kürt Hêvi Cemiyeti'nin üyelerinin gayretleriyle Rojî Kurd gazetesi yayımlanır.”

Hakeza, bu dergide de Kürt entelijansiyası için İslamiyet Kürtlükten önce gelir. Hatta Kürtlüğün var olma sebebidir. Bu yüzden dergi, Kürtlüğün gelişiminin İslamiyet'in güç kazanması anlamına geleceğini vurgular. Öyle ki Babanzade İsmail Hakkı “Müslümanlık ve Kürtlük” başlıklı yazısında, İslamiyet'in savunulmasının ve yüceltilmesinin Kürtlük için yegâne amaç olduğunu, bu amacın hâsıl olmasının da kavimlerin geliştirilmesiyle gerçekleştirilebileceğini ifade etmiştir (Hakkı, 2013: 264):

“Bütün İslam topluluklarının kutsal mülkü ve mirası olan İslamiyet'in savunulması ve yüceltilmesi için şimdi yeni bir silah lazımdır. Bu silah ise kavimlere nurlu bir hayat vermek yani kavimlerin ilim seviyesini yükseltmek için İslam kavimlerinin köylerine varıncaya kadar her tarafa okul götürmektir... İslam kavimleri için yegâne

kurtuluş yolu ve selamet şudur: Önce Müslümanlık sonra Arap, Türk, Kürt ve Acem.”

Babanzade İsmail Hakkı bu kez Hetawî Kurd Dergisi'nde kaleme aldığı yazıda da, Kürtlerin her şeyden önce ilk kimliğinin İslam daha sonra Osmanlı ve en sonunda Kürt olduğunu şöyle ifade edecektir (Hakkı, 1914: 4):

“Osmanlı'nın en sağlam ve düşmana karşı en cesur yerini teşkil eden bu pak ve nezih olan kavim her şeyden evvel İslâm'dır. Ondan sonra hayat sebebi olan ümmet ve geçici saadet âlemi olan meşrutiyet dairesinde hiç bir tereddüt barındırmayan saf bir Osmanlıdır. Ve hemen sonrasında Kürt'tür.”

Akabinde yazar bu söylemini şöyle devam ettirecektir (Hakkı, 1914: 4-5):

“Kürt, İslâm dairesine ilk dâhil olduğu zamândan, yani İslâm'ın başlangıcından bu yana hiçbir zamân bu mukaddes dine karşı isyan etmemiş, etmez ve etmeyecektir. Kürtler kendi rızaları ile karşılık beklemeden Osmanlı'ya dâhil olduklarından beri hiçbir zaman Osmanlı'ya ihanet etmemiş, etmez, etmeyecektir. Kürt hala Kürt'tür. Milliyetini, dış görünüşünü, maddi ve manevi kimliğini zerre kadar değiştirmemiştir. Bunun yanında Osmanlı'ya da sağlam bir iple, birlik ruhuyla bağlı kalmıştır. Dünyada hiçbir kuvvet düşünülemez ki, Kürtlük ile Osmânlılık arasındaki bu sağlam bağı ayırmaya muvaffak olsun. Osmanlılık Kürtlük birbirlerine sağlam bir şekilde bağlanmıştır. Osmanlılık maazallah yok olursa Kürtlük nişansız kalır. Kürtlük yok olur ve şöhretsiz kalırsa Osmanlılık zayıf ve perişan olur.”

Bunların yanı sıra Hetawî Kurd Dergisi Kürtlerin mensup oldukları üç kimliğin devamı için Osmanlı'nın ve İslam'ın yüceltilmesi ve korunması gerektiğini vurgulayacaktır. Nitekim Hetawî Kurd'un yazarlarından Kerküklü Necmeddin, Kürtlerin sahip olduğu üç kimlikten biri olan Osmanlılığın korunmasıyla diğer iki kimliğinde muhafazasının sağlanacağını şöyle belirtmiştir (Necmeddin, 1913a: 13):

“Ey önde gelen büyük âlimler! Milli yardım hissini vermekle beraber Osmanlılığı hiçbir vakit zihninizden çıkarmamalısınız. Maazallah, ayrılığa kalkışacak olursanız, yok olmanız muhakkaktır. Kürt, Arap ve Lazdan müteşşekil bir İslam hükümeti perişan halde olursa toptan, tüfekten, fen, sanat ilminden mahrum yalnız ve zavallı Kürt milleti nasıl hallere maruz kalacaktır. İslâm kardeşlerimizle şimdiye kadar

birlikte yaşadığımız gibi bundan sonrada yaşamaya, gayret ve kararlılıkla çalışalım ve kararlılığımızı sürekli bir şekilde hizmet ile gösterelim.”

Yazar Hetawî Kurd'un bir sonraki sayısında da bu yazının devamına binaen Kürt büyüklerine şöyle seslenecektir (Necmeddin, 1913b: 12):

“Ey önde gelen büyük âlimler! Geçen makalede yazdığım gibi Osmanlı'nın ve İslâmiyetin yükselmesini muhafaza etmek şartıyla Kürtlerin terakkilerine çalışınız.”

Hêvî Cemiyeti de, Hetawî Kurd Dergisi'nde yayımladığı Kürtçe beyannamesinde de, her bir Kürd'ün Müslümanlık ve Osmanlılık için kanını dökmekten hiçbir zaman tereddüt etmediğini bunun ise, atalarından kendilerine kalan şerefli duruş sayesinde mümkün olduğunu vurgulamıştır (H.K., 1914d: 12):

“Ey kardeşler! Kürtler içerisinde gayretli, namuslu ve hayâ sahibi hiçbir Kürt yoktur ki kanını Müslümanlık ve Osmanlı için dökmessin, tatlı ruhunu bunun için feda etmesin. Bu şeref babalarımızdan ve atalarımızdan kalmıştır. Muhafaza edilmesi bizim üzerimize farzdır.”

Yine Hêvî Cemiyeti, Kürt gençliğinin gayret ve çabalarının, hem Kürtlük hem de Osmanlılığa hizmet etmek olduğunu belirterek iki kimliğe olan sadakatini şöyle tekrarlar (H.K., 1914c: 3):

“Gençlik, yüce hilafete ve Osmanlı İmparatorluğu'na hizmet ve fedakârlık gayesi içinde Kürtlüğü hazırlamaktan ibaret olan saf ve büyük gayelere dayanır.”

Kürt entelijansiyası, 1919 yılına gelindiğinde de milliyetçi hareketlerin yoğun olduğu politik bir atmosferle ve bu tarihe kadar İttihat ve Terakki tarafından kendilerine yapıldığını düşündükleri haksızlıklarla karşılaşır. Keza II. Meşrutiyetle beraber İttihat ve Terakki iktidarını hürriyet, müsavat, uhuvvet (özgürlük, eşitlik, kardeşlik) ilkelerinden dolayı memnuniyetle karşılayan Kürt entelijansiyası, bu olumlu atmosferde pek çok cemiyet ve bu cemiyetlere bağlı olan dergi, gazete çıkarmışlardır. Lakin İttihat ve Terakki'nin politik dönüşümü neticesinde bu Kürtçe süreli yayınlar ve Kürt cemiyeleri kapatılmıştır. İşte bütün bunlara rağmen Kürt entelijansiyasının, İslam, Osmanlılık ve Kürtlük kimliklerini bir arada yaşatabilmeyi başarabildikleri görülür. Diğer bir ifadeyle bu politik duruş, Kürt entelijansiyasının

maruz kaldığı pek çok mağduriyete ve Birinci Dünya Savaşı ile birlikte ortaya çıkan bağımsızlık hareketlerinin oluşturduğu atmosfere karşın daha sonraki yıllarda da devam eder. Nitekim 1919'da çıkartılan Kurdistan Dergisi'nin yazarlarından Cano, İttihat ve Terakki'nin yasakçı ve baskıcı politikasına rağmen İslam kimliğine ve Osmanlı'ya sadık, onun altında bir unsur olarak Kürtlük kimliğine bağlı olan Kürt cemiyetlerin maksadının bu üç kimliğin muhafazasını sağlamak olduğunu şöyle vurgulamıştır (Cano, 1919a: 158):

“Hele Kürt cemiyet ve fırkalarının mevcudiyeti hor görülmemeli ve küçümsenmemeli, şarkın ahenk ve düzenini muhafaza için fazlasıyla ihtiyaç duyulduğu bilinmelidir. Kürt cemiyetleri maksadı dine olan bağlılığı ve sadakati idame etmekle beraber Kürdistan'da milli bağımsızlık için ortaya çıkacak olan münferid hareket ve ayaklanmaların önüne geçerek hem Kürtlüğün ve hak yolunu temin, hem de onları ve hatta bütün Müslümanları tehlikeli bir yıkıma sürükleyecek eylemlerden men etmektir. Kürdistan'da mevcut ecnebi, ittihadçı velhasıl Kürt kavminin yararına olanların dışında her türlü propagandaların önüne set çekmektir. Bu nokta-i nazardan Kürt cemiyetlerini kapatmak değil ona daha çok yardım etmek lazımdır.”

Benzer şekilde Kurdistan Dergisi'nin yazarlarından Abdulvahid, Türk kavminin, Türkçülük politikasıyla Kürt halkını Türkleştirmek istediklerini ancak buna bir tepki olarak Kürtlerin de aynı politik girdaba sürükleneceğini ve bunun hiçbirini için faydalı olmayacağını ima etmiştir. Akabinde yazar, bütün bunlara karşın Kürtlerin nasıl bir yönetim biçimine sahip olursa olursunlar Osmanlılığa ve İslam dinine olan hizmet ve bağlılıklarında bir değişim olmayacağını şöyle ifade etmiştir (Abdulvahid, 1919a: 99-100)

“Osmanlı hükümeti ve asil Türk dindaşlarımız pek metin bir kalp ile murad ettikleri mikdarat hayatları için artan bir faaliyetle çalışıyorlar. Müslüman olmayan diğer unsurlar İslâm dini için mesai ve gayretlerini, yüksek ahlaklı bir kalp ile ertelerken, şuna emin olun ki Kürt, Arap, Laz, Tatar... Her Müslüman nasıl bir yönetim şeklinde bulunursa bulunsun kalbgahında yüce halifenin makamına olan hürmet yaşayacak ve din-i mübeyyinimizin te'sîs buyurduğu bu rabita-i mukaddes asla haleldar olmaz ve olmayacaktır. Muhterem dindaşımız soylu Türk kavminin bir hata neticesi olarak

yakalandığı siyaset girdabına masum Kürt kavmini de sürer. Bundan ne fayda hâsıl olabilir?”

Bu konuda Kurdistan Dergisi’nin yazarlarından Cano ise “Türk ve Kürt Meselesi” başlıklı yazısında, İslam dinine tabi olan Kürtlerin Osmanlı’nın bir unsuru olduğunu ve Türk milleti ile kardeşçesine bir tutum içinde olunacağını, fakat Türk milliyetçiliği neticesinde kurulması düşünülen devlette, Türklerin altında bir unsur olmanın kabul edilemeyeceğini belirtmiştir. Hatta Türklerin yirminci yüzyıldaki politik eylemlerinden dolayı gerçekleşen İbrahim Paşa vakası, Bitlis fecaati, Dersim zulmü ve son olarak zorunlu Kürt göçü gibi Kürt milli tarihi için büyük facialar yaşanmasına karşın Kürtlerin, Kürt kimliğiyle beraber öncelikle İslam’a tabi olduğunu, daha sonra hilafete sadık bir millet olduğunu belirterek üç kimlik vurgusunun devam edeceğini şöyle özetlemiştir (Cano, 1919a: 157):

“İslamiyet’e olan bağlılığı yine payidar kalacak, hilâfete sadakat, Türk kardeşine hürmet ve muhabbet devam edecektir.”

Aynı duygularla Kurdistan Dergisi’nin yazarlarından Erzurumlu Cano, Ermeni patriğinin bağımsızlık harekâtına dair ele aldığı yazıyı, Kürtlerin sahip olduğu Osmanlılık ve Kürtlük kimliğine vurgu yaparak şöyle eleştirmiştir (Cano, 1919b: 65-66):

“Evvela: Patrik Efendi hazretleri şunu bilsinler ki: Kürtler, kahir ekseriyeti ile hâkim oldukları kendi topraklarında bir Ermeni imparatorluğuna değil bir Ermeni prensliğine bile mahkûm olamazlar. Kürtler hiçbir zaman isyankâr değildirler. Sükûn ve asayiş en ziyade seven onlardır. Dört yüz senelik Osmanlı ve Kürt müşterek tarihi meydandadır. Daima şefkatle muamele ve onları himaye etmişlerdir. Bununla beraber kendilerinin himayesini, bekasını tehdit ve tehlikeye koyacak kuvvetlere karşı milli şöhretlerine uygun olarak karşılık verecekleri müdafaa edecekleri pekiyi bilinmelidir.”

Ayrıca Malatya, Elazığ ve Tunceli yörelerinden Kurdistan Dergisi’nin bazı okurları, Kürdistan Teâlî Cemiyeti Başkanlığı’na atfen gönderdikleri mektupta, Ermenilerin bağımsızlık mücadelelerinin devleti ve dini yaralayan eylemler

olduğunu ima ederek Osmanlılık ve Müslümanlık kimliğini ortaya koymuştur (Arif, 1919b: 48-49):

“Bu devletin iyiliği sayesinde belki Müslüman unsurlardan daha üstün olan Ermeni vatandaşlarımızın, sonraki tutumu olan istiklal ile bütün geçmiş şöhretini ayaklar altına alarak hükümet ve milletin yok olmasına fiilen ve maddeten sebep oldukları ve taraf taraf isyanlar, kıyamlar ile Birinci Dünya Savaşı’nda devletin, milletin mahfne çalıştıkları sırada yine var olan hükümetin emirleriyle tehcir, fakat vatandaşlık hukukuna hürmeten İslam milletinin gözyaşlarıyla uğurlanmışlardı.”

Kurdistan Dergisi’nin yazarlarından Sabri Süleyman da, Birinci Dünya Savaşı’nın oluşturduğu o atmosferde Kürtlerin, Osmanlı’ya sadık, İslam’a bağlı olmayı sürdürdüklerini kendi kahraman atalarının ruhunu şad etmeye çalıştıklarını ve bu üç kimliği yüceltme gayesi içinde olduklarını vurgulayarak, Kürtlerin Osmanlılık, Müslümanlık ve Kürtlük olarak üç kimliği benimsediklerini ima ettiği görülür (Süleyman, 1919: 50):

“Yirminci yüzyılın doğurduğu felaket; yıkım, top ve tüfeklerin kopardığı gürültüler içinde yüz binlerce şehit verdik. Hilafet merkezinden gelen bütün sesleri kabul diye karşıladık, her bir emri yerine getirmek için aç kaldık, çıplak kaldık. Kahramanların bir kısmı Kafkas dağlarında, diğer bir kısmı Arabistan’ın kızgın çöllerinde “Allahu Ekber” sesleriyle yüce değerleri yükseltmek, ulu ve büyük ataları Selahaddin Eyyubi hazretlerinin ruhunu şad edecek kahramanlıklarda bulundular.”

Benzer şekilde Jîn Dergisi’nin yazarlarından Emin Feyzi de, Kürt tarihinden Baban hanedanlığını kaleme alırken, Kürtlerin sahip olduğu Osmanlılık, Müslümanlık ve Kürtlük kimliğini şöyle ön plana çıkarmıştır (Feyzi, 1988: 6):

“Baban Kürtleri bulundukları savaşların hiçbirinde gayret ve kahramanlığın gereklerini yerine getirmekte kusur etmemiş olan halkların önde gelenlerindendi. I. Sultan Selim’in çaldıran zaferinde ve özellikle IV. Sultan Murat’ın Bağdat’ı fethedip geri almasında şan ve şerefin korunması için en çok can siperlik eden, Süleymaniyeliler yani Baban Kürtleridir. Bu yücelikler, hep Müslümanlık ve Kürtlük cevherinin parlak kabiliyetlerinin eseridir.”

Kürtçe basını, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Kürtleri sahip oldukları üç kimlik üzerinden tanımlamaya çalışmıştır. İşte bu üç kimliğin şu nitelikler çerçevesinde ele alındığı görülmüştür. Osmanlı kimliği, Tanzimatla beraber yukarıdan aşağıya doğru inşası gerçekleştirilen etkili yapı olarak sosyo-politik bir üst kimlik özelliği taşır. Osmanlı kimliği, bu yönüyle son derece yapaydır. Kürt kimliği de, tarihsel tecrübelerin bir neticesi olarak kültürel alt bir kimlik niteliği arz eder. İslam kimliği ise, daha öncesinde değindiğimiz gibi Kürt entelijansiyasının ekseriyeti için tecdite dayalı bir özelliğe sahipken, küçük bir Kürt entelijansiyasına göre de, bir sosyalleştirme aracı olarak siyasal bir kimlik şeklinde ele alınmıştır. Yani Osmanlı kimliğinin politik, Kürt kimliğinin kültürel (yerel), İslam kimliğinin ise, bir yönüyle siyasal diğer yönüyle tecditi kulvarda yer aldığını görebiliriz.

Bu demek oluyor ki Kürt ve İslam kimliği modern sürecin bir tezahürü olarak icat edilmemiştir. Bundan ziyade etnik bir dil olarak Kürt kimliği tarihsel birikimlere dayanarak etno-sembolcü bir bakış açısıyla, İslam ise tecdite dayalı bir kimlik olarak modern dönemde kendi varlığını yeniden inşa etmektedir. Ancak Kürtlüğün, siyasal bir dil olan Anderson'cu bir deyimle modern dönemin bir icadı olarak, Osmanlılık içinde kendi varlığını sağlama düşüncesinde olduğunu da belirtmek gerekir. Görüldüğü üzere Kürtçe basınında bu üç kimlik bir arada bulunuyordu: Toprak, siyasal irade ve ortak yasalar gibi sonradan kazanılan bir nitelik olarak Osmanlılık, kan, ırk, gelenek ve mit gibi doğuştan gelen bir özellik olarak Kürtlük ve hurafelerden, bidatlerden şartlara göre yapılmış şerh ve haşiyelerden arındırılarak kendi kaynaklarına yani tecditi bir yaklaşım ile içtihade dayanan ya da reformist bir yaklaşımla sosyalleştirme aracı olarak İslam kimliği bir arada yaşıyordu.

3.4.2. Vatan, Din ve Yurtseverlik Üzerine Temellenen Kimlik ve Siyaset Düşüncesi

Bu başlıkta değineceğimiz nokta ile bir önceki başlıkta vurgulamaya çalıştığımız durum farklılık arz etmektedir. Bir önceki başlıkta, çalıştığımız dönem aralığı yani 1900-1920 dönemi boyunca Kürtçe basınında Kürtlerin ekseriyeten üç kimlik vurgusu ile tanımlanmaya çalışıldığı gösterilmiştir. Bu başlık altında ise; ilk olarak, Osmanlı modenleşmesiyle birlikte değişim-dönüşüm geçiren geleneksel

kavramların (sultan-tebaa diyalektiğinin yerini vatan-yurttaş diyalektiğine bırakması gibi) ve mahalliciliğin-bölgeciliğin yükselişinin Kürtçe basınında bahsi edilen üç kimlik vurgusunu nasıl etkilediği irdelenmeye çalışılacaktır. İkinci olarak, Akçura'nın sorusundan yola çıkarak Kürtçe basınında; siyasi, dini ve soya dayalı olarak vurgulanan üç kimliğin menfaatleri müşterek midir, birinin güçlenmesi diğerlerinin menfaatine midir? Sorularına cevap aranacaktır.

Osmanlı Devleti çok sayıda dinsel, kabilesel, toplumsal ve etnik gruplardan oluşmaktaydı. Halk kendisini, başında hükümdarın hanedanı bulunan Osmanlı Devleti'nin tebaası olarak görmekteydi. Ancak modernleşmenin bir sonucu olarak Osmanlıcılık politikası, ülkenin; vatandaşların malı olduğunu veya olması gerektiğini ve devlete sahip çıkmalarının dini kimliklerine bakılmaksızın "Osmanlı" olarak vatandaşlık statülerinden kaynaklandığını savunuyordu (Karpata, 2013: 507; Karpata, 2009: 64). Bu durum, Osmanlı modernleşmesinin, geleneksel kavramların ve kimliklerin dönüşmesini beraberinde getirdiğini göstermektedir. İşte bu siyasal ve toplumsal tabanı birbirinden ayıran modernleşme; merkez-çevre, yöneten-yönetilen arasındaki siyasal bağları aşındırıyordu. Bu aşınan geleneksel bağlar milli devletler döneminde "vatandaşlık ve milli kültür" ile telafi edilecekti (Gencer, 2014: 527). Yani Osmanlıcılıkla gerçekleştirilmeye çalışılan, unsurların tek bir çatı altında birleştirilmesi gayesine karşılık, tam bir tezat halinde bölgecilik; etnik bilinç ve grup çıkarı gibi çeşitli merkez kaç etkilerini harekete geçirdi. İşte tam da bu durum Osmanlı'nın merkezileşmesini baltalayacak ve Osmanlıcılık, mahallicilik ve bölgeciliğin yükselişini tetikleyecektir (Karpata, 2013: 510).

Nitekim 1908 'de İttihat ve Terakki iktidara geldikten sonra dönemin siyasal havasına uygun olarak Araplar, Hristiyanlar, Yahudiler gibi (Karpata, 2013: 561) Kürt entelijansiyası da Osmanlıcılığı, kendilerini geliştirmek ve muhtariyet elde etmek için bir vasıta diğer bir ifadeyle yapay bir kimlik olarak görüyorlardı. Mesela Osmanlıcılıktan anlaşılanın ne olduğunu ifade eden Arnavut milliyetçisi İsmail Kemal Bey'e göre Osmanlı birliği derken Arnavutlar, farklı ırkların Osmanlı Anayasa'sının bayrağı altında birleşmesini ve böylece imparatorluğun güçlenerek her birinin milli varlığını garanti etmesini anlamışlardır (Karpata, 2013: 526). Dolayısıyla dönemin bu siyasal havası etnik kimliklerin farkındalığını ortaya koymuştur. Hakeza

Nursi, Osmanlı'nın eski gücüne kavuşması ve ilerlemesi için Kürtlerin gücünden yararlanmak isteniyorsa milli birlik ruhuna ve bu ruhun geliştirilmesine imkân verilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Nursi, 1994a, 46):

“Kürtlerin, ihtilafa düşmelerinden ötürü yok olup giden büyük güçlerinden yararlanmanın yolu; milli birlik halinde genel olarak düşüncelerini açıklamalarına imkân sağlamak, eğitim ve öğretim yoluyla bu fikirlerini ilerletmektir. Ta ki, ilerlemek için kabiliyet ve eğilimleri harekete geçsin ve hayat çekirdekleri canlanmaya başlasın.”

Fakat Nursi, burada Osmanlı'dan ayrılmaktan ziyade, kendi dini ve manevi değerleriyle Osmanlı çatısı altında birliği sağlayarak bir ilerlemeyi kast ettiğini yapmış olduğu bir benzetmeyle anlatmaya çalışmıştır (Nursi, 1994a: 40; Nursi, 1998a: 11-12):

“Meşrutiyette parlak olan şariat egemen olduğu için, üç zakkum ağacı kökünden çıkarılacak, bunun yerine üç tuba ağacı meşrutiyet zemininde gelişerek dalbudak salacaktır. Zakkum ağaçları: Dinsizlik, bölünme, bozuşma, medeniyet günahları ve kötülükleri ile gürültü-patırtı içinde sunulan yanlış anlayışlardır. Tuba ağaçları ise: Manevi manyetizma ile birlik ve şariatın genişliği cihetiyle terakki etmek. Her türlü eksikliklerinden beri olan dinin gücüne dayanan Meşrutiyet sebebiyle geleceğimizin onurudur. Hem de, Müslüman olmayan azınlıklar, Meşrutiyetin devamı konusunda gönül rahatlığı içinde olacaklardır.”

Benzer şekilde Nursi “Şüphe ve Kuruntulara Cevap” başlıklı yazısıyla, bu meseleyi şöyle özetleyecektir (Nursi, 1994b: 49):

“Mademki Meşrutiyette egemenlik milletindir, milletin varlığını göstermek lazımdır. Milliyetimiz de yalnız İslamiyet'tir. Çünkü Arap, Türk, Kürt, Arnavut, Çerkez ve Lazları birbirine bağlayan bağ ve milliyetleri İslamiyet'ten başka bir şey değildir. Nasıl ki az bir ihmal ile küçücük devletlerin temelleri atılmakta ve on üç asır önce ölmüş olan cahiliyet dönemine ait olan kavmiyetçiliği diriltmekle fitne uyandırılmaktadır.”

Roji Kurd Dergisi'nin yazarlarından Lütfi Fikri “Kürt milliyeti” başlıklı yazısında, modern dönemde ortaya çıkan milliyetçilik akımının tüm kimlikleri

etkilediğini, buna engel olmanın beyhude olduğunu, bundan dolayıdır ki Osmanlıcılık akımıyla birlikte daha önce Osmanlı milletleri kabul edilen Rumların, Bulgarların, Sırpaların, Ermenilerin yanı sıra Müslüman milletlerin de tanındığını bu kimliklerin Osmanlı yönetimi altında unsurların ahenk ve denge içinde varlıklarının devam ettirmesi anlamına geldiğini belirtmiştir. İşte yazar, böylesi bir atmosferden en son etkilenen unsurun Kürtler olduğunu ve bu milli uyanışın Kürtlerin pek çok kesimi tarafından kabul gördüğünü hatta ücra Kürt köylerinde dahi milli kimlik uyanışının Kürtçe bir kitaba gösterdikleri ilgi ve heyecandan anlaşılabileceğini nakletmiştir. Ancak bunun diğer milletler gibi ayrı bağımsız bir devlet olarak değil Osmanlı yönetimi altında bir Kürt milli uyanışına dayanması gerektiğini şöyle vurgulamıştır (Fikri, 2013: 298-300):

“Kürt milliyeti çeşitli unsurlar içinde memlekete sıra itibariyle Araplardan ve Arnavutlardan sonra varlığını his ve idrak etmeye başlamış bir unsurumuzdur. Geçen sene Urfa’da bir Kürt köyünde kalmıştık. Bir pencere içinde ufak bir risale gördüm. Kürtçe yazılmıştı. Bu risaleyi köylüler dini bir kitap derecesinde muhterem tutuyorlardı. Köylüler efendim dediler “Kürtçe kitap. Bunu hiç görmemiştik demek Kürtçe de kitap olurmuş! Köyün imamına birkaç defa okuttuk. Çok yerlerini anladık. Sevincimizden gözlerimiz sulandı. Çok şükür bugünü de gördük.” O vakit kendi kendime dedim ki bu milliyet akımının önüne kimse geçemez fakat bu geç doğmuş daha doğrusu doğduktan sonra gelişip büyümesi kısır kalmış milliyete yeniden hayat vermek isterlerken ne kadar dikkate ve ihtiyata lüzum olduğunu anlamadılar. Hele onu bir macerapereste dönüştürmekten imtina etmelidirler. Mesela Ermenilerle çatışmış yahut Osmanlı Devleti’nden ayrılmaya azmetmiş bir Kürt milleti katiyen ve hiçbir zaman bu asırda kalıcı olamaz. Kürt milliyetinin ortaya çıkmasına hizmet edenler bunu Anadolu’da zaten var olan bunca dağılma sebebine bir tane daha ilave etmek fikriyle ortaya atmış olamazlar. İşte bu durum ve şartlar içinde ben de Kürt milletinin ortaya çıkmasını, daha doğrusu uyanmasını büyük bir hürmetle selamlarım ve başarısı için en içten temennilerde bulunurum.”

Dolayısıyla Osmanlıcılığın getirmiş olduğu böylesi bir durum diğer pek çok milletlerde görüldüğü gibi Kürt entelijansiyesinde da kendi etnik kimliklerinin farkındalığını arttırmıştır. Bu sebeptendir Kürt kimliğini bir taraftan Müslüman, diğer

tarafından Osmanlılık, öte yandan ise Kürtlük kimliği üzerinden tanımlıyorlardı. Bu da o dönemin siyasi yapısına oldukça uygun bir durumdu.

Bu nokta da Akçura'nın "siyasi, dini ve soya dayalı olan bu üç cemiyetin menfaatleri müşterek midir" sorusu dikkat çekicidir (Akçura, 2015: 31). Çünkü bu kimliklerden birinin kuvvetlenmesinin diğerlerini nasıl etkileyeceği önem arz etmektedir. İşte bu suale Kürt entelijansiyasının vereceği cevaba bakıldığında; Kürt yazarlarının ekseriyeti tarafından Kürtlüğün her daim Osmanlılık çatısı altında bir alt kimlik olarak vurgulandığı görülür. Öyle ki Mikdat Bedirhan, Kurdistan Gazetesi'nin beşinci sayısında Sultan Abdülhamid'e yazdığı dilekçede (Bedirhan, 1991u: 1): *"Sonsuza dek yaşayacak olan Osmanlı Devleti'nizi oluşturan halklardan mensubu olduğum Kürt halkının..."* şeklindeki ifadeler Kürt kimliğinin Osmanlı üst kimliği altında bir alt kimlik olarak değerlendirilebilir. Abdurrahman Bedirhan Bey'in de Kurdistan Gazetesi'nde, Sultan Abdülhamid'e yazmış olduğu yazıda benzer vurgular dikkat çekmektedir. Nitekim bu yazıda atalarının, Osmanlı yönetimi ve koruması altında uzun yıllardır Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgede egemen olduklarını, bu ülkenin iyiliği ve esenliği için çabaladıklarını şöyle ifade etmiştir (Bedirhan, 1991y: 1):

"Osmanlı ülkelerinde yüce atalarınızın yönetim ve korumaları altında yıllarca hüküm sürmüş köklü bir hanedanın bireylerinden biri olduğum ve yalnızca hakka ve gerçeğe hizmet edebilmiş olmak üzere, ülkenin iyiliği ve selameti isteğiyle siz padişahlarının zatına doğru yolu gösterdiğim..."

Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi yazarlarından Diyarbakırlı Mazharzade Mazhar'ın şu ifadelerinden de yola çıkarak Kürtlüğü; Osmanlılının bir parçası olarak telakki etmemiz mümkündür (Mazhar, 1998: 13):

"Komşularımız bulunan uygar milletlerin düzeyine yükselmek, eski devletlerarası konumuzu kazanmak için kalkınma ve etkinleşme anayolunda hızlı ve art arda süren adımlarla yürüyelim, yürüyelim de eski görkemli ve heybetli Osmanlıların çalışkan ve fedakâr oğulları olduğumuzu onların ruhuna gösterelim."

Böylece Kürt entelijansiyasının vermiş olduğu yanıtlar Kürtlüğün Osmanlı'nın bir unsuru olduğunu, Kürtlüğün gelişiminin aynı zamanda Osmanlı'nın

ilerlemesi anlamına geleceğini, dolayısıyla Kürtlük ile Osmanlılık kimliğinin menfaatlerinin müşterek olduğunu vurgularlar.

Akçura'nın sorduğu sorudan yola çıkarak "Osmanlılık kuvvetlenir ise din ve soy kimliği zarar görür mü" sorusunu sormak mümkündür. Böylelikle Osmanlılık düşüncesinin; bütün Müslümanların ve Türklerin menfaatine uygun olduğu görülür. Bu siyasi düşünce aynı zamanda diğer iki kimliğin de kuvvetlenmesini sağlayacaktır (Akçura, 2015: 31). İşte böylesi bir görüşü mezkûr dönemin Kürt entelijansıyası için de okumak mümkündür.

Nitekim Babanzade İsmail Hakkı "Kürtlerin Coğrafi ve Siyasi Konumu" başlığıyla, Kürtlerin Osmanlılık kimliğine sadakatle bağlı olduğunu ve Osmanlığa dayanmanın hem İslam dini hem de Kürtlerin esenliği için olduğunu ifade etmiştir (Hakkı, 1998c: 1):

"Osmanlı Kürtlerinin ne ölçüde Osmanlı oldukları ve halifelik makamına ne ölçüde sadakat ve birlik içinde bağlı oldukları, tarihçe kanıtlanmıştır. Kürtler en cengâver ve cesur halklardan oldukları halde, Osmanlı saltanatına katılmışlar ve onunla birleşmek konusunda en az çekingenlik ve direniş gösterip, din ile devletin kamu esenliğinin Osmanlılara katılmaya ve karışmaya bağlı olduğunu hakkıyla fark edip anlayarak, Selim ve Süleyman Han dönemlerinde ülkelerini Osmanlı imparatorluğunun parçalarından biri sayıp öyle kabul etmişlerdir. Daha sonra Kürtler birlik ve dayanışma içinde olduklarını kanlarıyla, canlarıyla kanıtlayıp pekiştirmişlerdir. (Mesela) Osmanlı Devleti Moskof devî ile çarpışmaya başladıkları zaman yine Kürt unsurları en pâk kanlarını bu uğurda cömertçe dökmüş, yine ortak ana olan Osmanlılığa hizmet ederek."

Dolayısıyla; Osmanlılığın güçlenmesinin de Kürtlerin ve İslâm dininin kurtuluşu için önem arz ettiği görülür. Yani Akçura'nın herhangi bir kimliğin güçlenmesi diğer kimliklerin çıkarlarını etkileyecek mi? sorusuna verilen yanıtlarda Kürtlük ve Osmanlılığın kuvvet kazanmasının üç kimliğin de selameti açısından faydalı olacağı Kürt entelijansıyası tarafından belirtilmiştir. Peki din güçlenirse Osmanlılık ve Kürtlük zarar görür mü? Keza bu suale cevap veren Akçura, İslam menfaatinin, Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin ayrılıklarına neden olacağını ve Türklüğün çıkarlarına uygun olamayacağını vurgulamıştır (Akçura, 2015: 45). Fakat

bu soruya verilen yanıtlar dikkate alındığında dönemin Kürt entelijansiyesi arasında farklı düşüncelerin varolduğunu görüyoruz. Mesela Batılı bir zihniyete sahip olan Abdullah Cevdet, Akçura gibi düşünürlere göre din; bir sosyalleştirme aracı olarak ele alındığı takdirde kendisinden faydalanılabilir. Nitekim Cevdet meseleyi şu mısralarla açıklamıştır (Cevdet, 1919: 4):

*“Muhammed ile İsa arasında
Koptu bir yaygara Kudüste
Bu bizim için kavs-ı batındı
İbadethanelerinde haykırıldığına sesleri
Hepsi yüceltti etti ancak kendi dinini
Öyleyse söyleyin: Bu sahîh mi?”*

Cevdet isim zikretmeden Ebü'l-Alâ el-Maarri¹⁹, den böyle bir alıntı yapmıştır. Bu mısraları yazan filozof şairi, büyük bir zekâ ve büyük bir tevhid perest olarak nitelemiştir (Cevdet, 1919: 4). Ancak bu mısralardan anlaşılan o dur ki, birlik hayalini sağlayan şey, dinler üstü bir durumdur. Dinler arasındaki kavgalar bu birliğe manidir. Burada Maarri, dinlerin mabetlerinden seslenerek kendi hakikatlerini tek gerçek olarak görüp kendilerini yücelttiklerini “oysa bu sahîh mi” sorusunu dinlere yöneltip, mizahi bir üslupla dinler üstü bir gerçekliğe vurgu yapmıştır. Böylelikle Cevdet yapmış olduğu alıntıyla hiçbir dinin hakikatini tanımaz. Hatta dinler üstü bir gerçekliğe ve birliğe vurgu yapmıştır. Bu gerçeklik ve birlik tamamen tekniktir, sekülerdir ve Batıcılıkta saklıdır. Görüldüğü üzere Cevdet meseleleri, aklı merkeze alarak okuyan Ebü'l-Alâ el-Maarri gibi bir filozof şairden etkilenecek onun asrının üstünde bir anlayışa sahip olduğunu belirtmiştir. Benzer şekilde Mevlana Celaleddin Rumi'yi döneminde anlaşılamayan ve vahdet düşüncesine açıklık getiren, ruhani ve hissi bir birlik veren “en büyük şairi hâkim” olarak değerlendirmiştir, ona İslamcı bir kimlikten ziyade seküler, hümanist bir nitelik kazandırmıştır (Cevdet, 1919: 4). Bu durum bize gösteriyor ki, Cevdet'in idrak edilebilir gerçekliği; Batıcı, seküler,

¹⁹ Ebu'l-Ala (973-1057), herhangi bir felsefe akımını benimsemeyen serbest bir düşünür ve akılcı bir filozof sayılır. Bilginin kaynağı ve değeri konusunda koyu bir rasyonalist olan Ebu'l-Ala, duyu bilgisinin insana zan ve şüpheden başka bir şey kazandırmadığını savunurdu. Ayrıca geleneklere, fakih, muhaddis, tarihçi ve kelâmcı gibi din otoritelerinin ileri sürdükleri şeylere itibar etmez, haşır, cennet, cehennem, ceza, mükâfat ve hac gibi büyük çoğunluğun tartışmasız kabul ettiği meseleleri tartışır. Dini hayattan ziyade ahlaki hayata büyük önem veren Ebu'l-Ala yapmacık ve şekli dindarlığa şiddetle karşıdır. Öte taraftan Ebu'l-Ala felsefi görüşlerini şiirleriyle örmüş, çoğunlukla da bunları sembol ve mecazlarla ifade etmiştir. (Halifât, 1994: 288).

teknik, hümanist bir özelliğe sahiptir. Mevlana'yı ele alış şeklinden, Abdullah Cevdet'e göre dinin, Comte'un "insanlık dini" gibi bir sosyalleştirme aracı olduğunu söylemek mümkündür.

Cevdet, dinlerin insanlara yalnız kendi gerçekliğini dayatan bir nitelik arz ettiğini ve böylesi bir durumun birliği zedelediğini vurgulamıştır. Bunun yerine, insanlar arasında kardeşliği sağlayacak bir muhabbet mezhebine ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Ancak muhabbetin üstünde bir hürriyet muhabbetinin olması gerektiğini vurgulamıştır. Kendi milletini sevmenin önemine değinerek dinin böylesi bir amaç için araç olarak ele alınabileceğini belirtmiştir (Cevdet, 1919: 5).

"Uykuya kalmış olan milletimin önüne bu yolda mülahazalar sahası açmak isterim... İsterim ki milletim kan içmeden kan kusmadan çıksın. Husumet değil, milletimin sahip olacağı mezhep muhabbet mezhebi (hümanizme atıf yapar) olacak. Milletim nura, muhabbete şefkate gidecek. Milletim bütün insanları kardeş bilecek, kardeş gibi sevecek fakat aynı zamanda hürriyeti istikbal hakkını her muhabbetin fevkinde (üstünde) bir muhabbet ile sevecektir."

Buradan anlaşılan odur ki; Cevdet, Comte gibi Tanrı dininin artık eski görevini yerine getiremediğini iddia ederek onun yerine yeni bir insanlık dinine ihtiyacın hâsıl olduğunu savunmuştur. İşte bu insanlık hümanist, seküler, Batılı değerler taşıyan bir niteliğe sahiptir. Çünkü görüldüğü üzere bir taraftan muhabbet mezhebine, muhabbete, şefkate ve insanlar arasında kardeş sevgisine değinecektir. Öte yandan, Fransız Devrimi ile gelen hürriyet fikrini her şeyin üstünde tutacaktır. Böylece Abdullah Cevdet'in düşüncesini bir yönüyle Batıcı kimlik, diğer yönüyle hümanist, seküler bir din, son olarak ise Kürtlük kimliği üzerine oturtabiliriz.

Jîn Dergisi'nin yazarlarından Memduh Selim de kaleme aldığı "Kürtlükte İlericilik Akımları" başlıklı yazısıyla, insanlar nasıl ki havasız, susuz ve ekmeksiz yaşamazsa toplumlarında da dinsiz yaşayamayacağını vurgulamıştır. Dolayısıyla yazar, dini; toplumların ilerlemesi, yenilenmesi, evrimselleşmesi ve nihai olarak uygarlaşması için önemli bir sosyalleştirme aracı olarak ele aldığını şu paragraftan çıkarmak mümkündür (Selim, 1987b: 3-8):

“Din ve ilericilik, birbirleriyle el ele vererek milletin ruhuna girmelidirler. Zaten din, ilericilikten başka ne demektir ki!... Bilmiş olalım ki uygarlık, Müslümanlığa yabancı bir medeniyet, bazılarının yalandan dedikleri gibi bir Hristiyan uygarlığı değildir; aslında bizim alışık olduğumuz kaynaklardan gelen ve zamanla insanlık yaşamına uyarlanan bir uygarlıktır. Bu uygarlık bizi, dinimizde kayıtsızlığa değil, dinimizin kutsal temel hükümlerine daha güçlü bir biçimde uymaya itecektir... Zaten ister istemez değişeceğiz. 10 yıl önceki bilgilerimiz bugün için yeterli olmadığına göre, 10 yıl önceki kıyafetimiz bugün başka biçime girdiğine göre 300 yıl önceki kafada ve kıyafette kalmak ya da kalmak için ayak diretme nasıl mümkün olur!”

Yazar bu toplumsal evrime ayak uydurulduğu, çağdaş gereklere uyulduğu takdirde Kürt milli kimliğinin ruhunda saklı olan hazinelerin gün yüzüne çıkacağını belirtmiştir.

Said Nursi ise; Osmanlılık ile Kürtlük kimliği ve Osmanlı'nın kurtuluşu için tecdite dayanan dinin vazgeçilmez olduğunu iddia etmiştir. Nitekim Nursi “Yaşasın Şeriat-i Garrâ!” yazısıyla, şeriat güneşinin toplum üzerindeki etkilerini şöyle belirtmiştir (Nursi, 1992b: 350-351):

“Meşruiyeti ve Kanuni Esasi'yi sağlam bir temele dayandıran, milli hayatımızı muhafaza eden, yabancıya karşı metânetimizi, kemâlimizi, varlığımızı gösteren, amaçta ve neticede genel birliği sağlayan ve birliğin ruhu olan kamuoyunu doğuran, bozulmuş olan medeniyetin kötülüklerinin özgürlük ve uygarlık sınırlarımızın içine girmesini engelleyen, “Turan”, “Ariyan” ve “Sâmî” ırklarını birleştiren, medeniyeti tahrip eden dinsizliğe karşı set çeken, fikri uyuşmazlıkları aydınlığa kavuşturan, merhametli olduğundan gayrimüslimler arasındaki birliği daha çok sağlayan...”

Nursi'ye göre din, toplumda sosyalleştirme zeminini hazırlayacak bir araç değildir. Tam aksine manevi açıdan vicdanî ve ahirete yönelik hükümler içerir. Aynı zamanda din, maddi olarak siyasi akla dayalı ve yaşamı düzenleyici yapıdadır (Nursi, 1998a: 10). Dinin, siyaset ile iç içe olduğu, bu âleme ve öte dünyaya yön vererek hayatın odak noktasını teşkil ettiğinden dolayı Osmanlı'nın bekası için medeniyetin kötü olan taraflarını engelleyerek uygarlığımızın kurtuluş kaynağı olacağını savunmuştur (Nursi, 1998d: 7):

“Uygarlığın çürük olan kötülüklerinin, özgürlüğümüzün ve meşrutiyetimizin sınırlarına girmesini şeriat kılıcıyla yasaklayacağız, ta ki uygarlığımız şeriatın bu ab-ı hayatıyla gençliğini ebedileştirsin. Eğer İslâm uygarlığı, gelişen bir cisim olsa, şeriat onun kan dolaşımı, dindarlıkta onun ısıtıcı sıcaklığı olacaktır. Hem de, parlak şeriat ezeli sözden (Kur’an’dan) geldiğinden, ebede gidecektir.”

Ayrıca Kürt entelijansiyasında din, yalnızca Osmanlılık ve Kürtlük için bir kurtuluş kaynağı olarak değil aynı zamanda vatan ile hemhal olmuş bir şekilde de kodlanmıştır. Nitekim Mikdat Bedirhan’da din ve vatan algısı ete kemiğe bürünmüş olarak karşımıza şöyle çıkmıştır (Bedirhan, 1991e: 2-3):

“Gençler bir kereliğine hatırlamaya çalışın, Vatan toprağı nedir. Hepsi anne, babanızın eti ve kemiğidir, ecdadınızın mezarıdır; siz de bir gün mezarlığa gireceksiniz. Yazık değil mi? Moskof atlarıyla bu mezarların üzerine basmaları! Yüz yıl önce kâfir Fransız Mısır’ı işgal etti. Allah biliyor ki... cami ve mescit, kilise ve ahıra çevrilmiş. Daha sonra Allah İslam’a galibiyet verdi, kafir kaçıp gitti... şuan Müslümanlar namaz kılip, kuran okuyorlar.”

Mikdat Bedirhan bir hadisle de vatan (Osmanlı) sevgisinin ne olduğunu şöyle ifade etmiştir (Bedirhan, 1991e: 2): *“Hz Nebî aleyhisselam buyurdular ki; “Vatan sevgisi imandandır, iman sahibi insan vatanını sevendir.”*

Kürt entelijansiyasının vatana dair yapmış oldukları vurgularda vatanın din ile organik bir bağ içerisinde ele alındığı söylenebilir. Dolayısıyla Kürtçe basınında entelijansiya, dine yüklediği rol üzerinden din kimliğinin, Osmanlılık ve Kürtlük kimliklerinin selameti açısından yararlı olabileceğine aksi durumda üç kimliğin bir arada bulunamayacağına vurgu yapmıştır.

Hâsılı, Kürt entelijansiyası arasında dinin nasıl ele alınacağı üzerine farklı görüşlerin söz konusu olduğu görülür. Kürt entelijansiyasının bir kısmının dine biçtiği rol, sosyalleştirme aracı olmaktan ibarettir. Diğer kesim ise dini, tecditi bir yaklaşımla kalp ve ilahi kaynaktan gelen ve mutlak doğruyu simgeleyen bir hakikat olarak ele almış, dinin bu üç kimliği bir arada yaşatacağını, geliştireceğini ve böylelikle kimlikten kaynaklanan menfaatlerin çakışmayacağını belirtmişlerdir.

Son tahlilde modernleşme sürecinde Osmanlıcılık ile birlikte sultan-tebaa diyalektiği yerini vatan-yurttaş diyalektiğine bırakmıştır. Yani daha evvel hâkim olan düşüncede sultan mutlak gücü, bütün topraklar sultanın malıydı, Sultanın yönetmiş olduğu topraklarda yönetilenler sultanın kuluydu. Fakat Osmanlıcılık cereyanı ile birlikte “Padişahın tebaaları” yerini “Osmanlı’nın yurttaşları”na bırakmıştır. Diğer bir ifadeyle, Osmanlı’nın bütün yurttaşların vatani olduğu ve bu vatanın çatısı altında herkesin özgürce yaşama hakkına sahip olduğu düşüncesi yerleşmeye başladı. İşte bu süreç etnik unsurların pek çok kimliğe sahip olduğunu düşüncesini beraberinde getirdi. Mezkûr dönemdeki Kürtçe basını da Kürtlerin; Osmanlılık (vatan), İslâm (din) ve Kürtlük (yurtseverlik) şeklinde üç kimliğe sahip olduğunu ortaya koyacaktır. Ancak Kürt entelijansiyası arasında bu üç kimlikten din ve Osmanlılık düşüncesi daha çok birleştirici bir unsur olarak kabul görmüştür.

3.4.3. Birlik Vurgusu Üzerine İnşa Edilen Kimlik ve Siyaset²⁰

Kürtçe basınının 1900-1920 dönemi boyunca Kürtleri üç kimlik üzerine inşa ettiği görülür. Bunlar din kimliği olarak İslam, siyasal kimlik olarak Osmanlılık ve soy kimliği olarak ise Kürtlüktür. İşte bu üç kimliğin muhafazasını bir arada sağlayabilmek için de başvurulacak zorunlu araç birlik vurgusu olacaktır. Kürtlere bölgesinde hâkim millet statüsünü sağlayan din kimliğini, muhafaza etmek ve yüceltmek için Müslümanlar arasında birlikteliğin işlenmesi zaruri bir durum olarak ortaya çıkar. Yani birlik vurgusuyla korunan ve yüceltilen din, Kürtlere yaşadıkları bölgede bilhassa Ermenilere karşı ayrıcalıklı bir konum sağlar. Kürtlere sağlanan bu hak aynı zamanda İslam kimliğinin muhafazası anlamına da gelecektir. Dolayısıyla Kürtlerin bölgesinde sağlayacağı üstünlük bir taraftan din kimliğini ulvileştirirken diğer yandan soy kimliklerinin güçlenmesini bereberinde getirir. Bu yüzden Kürt entelijansiyası, bölgede diğer milletlere karşı hâkimiyet sağlayabilmek için din kimliğinin sağladığı olanakların dışında bir de Kürt toplumu arasında birlik olma çağrısına başvurmak zorundadır. Bu da soy kimliği olarak Kürtlüğe tekabül eder. Ancak bu noktada Kürtlük kimliği, varlığını koruyabilecek bir siyasal kimliğe de

²⁰ Bu başlık ile daha önceki iki başlıkta ele alınan üç Kürt kimliğin (Osmanlılık, din ve Kürtlük) her birinin muhafaza edilmesi, güçlenmesi, yüceltilmesi ve bu üç kimliğin bir arada olmasını sağlamak için Kürt basınında ele alınan birlik vurgusunun önemine değinilecektir.

ihtiyaç duyar. İşte bunu sağlayacak olan da Osmanlılık üst kimliğidir. Osmanlılık muhafazasını gerçekleştirecek politik yaklaşım ise unsurlar arasında oluşturulması gereken birlikteliktir. Dolayısıyla birbirini besleyen bu üç kimliğin bir arada olmasını sağlayacak olan araç birlik vurgusu olacaktır.

Kürtçe basınında gerçekleştirilmesi düşünülen birlik inşası dört şekilde karşımıza çıkar. İlk olarak; tüm Osmanlı milletinin Osmanlılık kimliği altında bir arada yaşaması sağlanmaya çalışılır. İkincisi, Osmanlılığın muhafazası için ve Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgede hâkim millet olarak Kürtlük gerçeğinin gözden kaçırılmaması şartıyla uzun yıllardır birlikte yaşayan iki etnik kimlik olan Ermeniler ile Kürtlerin beraberlikleri devam ettirilmek istenir. Üçüncüsü, Kürt halkının yaşadıkları topraklarda birlik ve beraberlikleri gerçekleştirilerek mevcudiyetleri daha etkili bir şekilde ortaya konmaya çalışılır. Son olarak da, Müslüman toplumunun ittifak ve ittifakını sağlayacak olan ümmet birliği yaklaşımıdır.

İşte Kürtçe basınında işlenen bu dört birlik vurgusundan; Ermeni ve Kürt birliğinin inşasıyla, Osmanlı'nın bütünlüğü ve Osmanlı merkezi idaresinin güçlendirilme girişiminden önce Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgenin sahip olduğu muhtariyet haklarının yeniden sağlanarak muhafazası amaçlanır. Bundan dolayı Ermeniler ve Kürtler arasındaki birliğin, ortak tarihi tecrübeler, ortak kültürel vurgulara ve Osmanlı'nın mekezileşmesinden dolayı Abdülhamit yönetimi tarafından atanan memurların toplumsal çatışmalara neden olduğu iddiasına dayanarak gerçekleştirilmeye çalışıldığını görmek mümkündür. Nitekim bu konuda Kurdistan Gazetesi'nde, Abdülhamid yönetimi üzerine uzun bir eleştiri yazısı kaleme alınmıştır. Gazetede bu yazıda, merkezden bölgeye atanan memurların rüşvet yediklerini, Kürtlerin bu yönetim altında ezildiklerini, bölgenin bazı ağa ve beylerinin ise Abdülhamid yönetimi tarafından kendilerine gösterilen ilgiden dolayı ahlaklarının bozulduğunu, Abdülhamit'in onlardan bazılarını parayla satın alarak ajan yaptığını, böylece Kürtleri ve Kürtlerle Ermenileri birbirine düşman durumuna getirdiğini belirtmiştir (Kurdistan, 1991t: 3-5). Bundan dolayı, Kurdistan Gazetesi sonraki sayısında, Kürtlere ve Ermenilere, hükümetin zulmünden kurtulan küçük

milletleri örnek alarak birlik içinde olmaları gerektiğini anlatmıştır (Kurdistan, 1991ş: 2):

“Bunca küçük milletler var ki, sürekli çalışma ve gayretlerinin sonucu olarak kendilerini bağlı bulundukları hükümetlerin acımasızlık ve zulmünden kurtardılar ve mutlu bir duruma geldiler. Siz ise bu gibi milletlere uyup, mutluluğunuzu, rahatınızı, namusunuzu, haysiyetinizi koruyup güvence altına alacak yerde birbirinizi öldürmek ve böylece gücünüzü kırmakla, gerçek düşman olan padişahın zulümlerine daha çok meydan vermek gibi körcesine bir davranışta bulunmakta elinizdeki hançeri kendi elinizle kalbinize sokar gibi bir cinayette bulunuyorsunuz.”

Hakeza, Kürd Teavün ve Terakkî Cemiyeti, Abdülhamid yönetiminin neden olduğu Ermeniler ve Kürtler arasındaki bu toplumsal çatışmaların çözüme kavuşturulmasında nasıl çabaladığını aynı isimle kendisine bağlı yayın organı olan gazetesine yaptığı bir duyuruda vurgulamıştır (K.T.T.G., 1998a: 18):

“Derneğimizin şimdiki uğraşları arasında önemli bir bölüm oluşturan Ermeni yurttaşlarımızla Kürtler arasında uzlaşma sağlama girişimlerinde, hamdolsun başarılar elde edilmiştir ve gazetemizin ilk sayısında yayımlanan ve Kürtlerle Ermeni ileri gelenleri tarafından ortaklaşa çekilen telgrafların içerdiği birlik haberleri sevindiricidir. Burada bağdaşma ve uzlaşmanın genelleştirilip arttırılması öngörülmüştür.”

Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi yazarlarından Hüseyin Paşazade Süleyman da, farklı dinlere mensup olsalar da ahlaki ve bedeni niteliklerce aynı olan, yaşam ve görgü biçiminde de birbirinden farklı olmayan, hatta konukseverlik, namusluluk ve yiğitlik duyguları benzer olan Kürtler ve Ermenilerin M.Ö. 2600 yılından beri bölgede birlik ve beraberlik içinde yaşadığını belirtmiştir. Akabinde iki halk arasındaki bu ortak tarihsel tecrübe ve niteliklere dayanan ittifadın devam etmesinin Osmanlı’nın bütünlüğü için arzulanan bir durum olduğunu dillendirmiştir (Süleyman, 1998b: 1-2):

“Kürtlerle Ermenilerin barış ve uzlaşmayla, birlik olarak refah ve mutluluğa kavuşmuş olduklarını görmek, bu ülke ve devleti cidden sevenlerce en çok arzu olunacak bir durumdur.”

Hüseyin Paşazade Süleyman, beraber yaşayan bu iki halkın uzun yıllardır aynı toprakların eski sakinleri olduğunu ve bunun devam etmesi gerektiğini belirtmiş olmasına karşın, Kürtlerin bu toprakların aslî sakinleri olduğunu ifade etmiştir. Yazarın bu toprak parçasını, bir aidiyet göstergesi olan “Kürdistan” adıyla vurgulayarak, kendi kimliğini diğeri üzerinde hâkim kılmaya çalıştığını, şu paragrafında görmek mümkündür (Süleyman, 1998b: 1-2):

“Ermeniler ve Kürtler M.Ö. 2600’den beri Kürdistan’da tam birlik ve sevgiyle yaşamış. Ermeniler bu toprak parçasının eski sakinleri oldukları gibi, bugün tarihi kanıtlar gösteriyor ki Medyalıların halefleri olan Kürtler de bu toprak parçasının aslî olan eski sakinlerindendir.”

Bunun yanı sıra Kürt egemenliği, bu kez Kürtlerin bölge nüfusunun çoğunluğunu oluşturduğu iddiasına dayanarak gerçekleştirilmeye çalışılır. Şark ve Kurdistan Gazetesi, bölgede pek çok etnik kimliğin ikamet ettiğini fakat Kürtlerin, nüfusun ekseriyetini oluşturduğunu iddia etmiştir (Adil, 1908: 4):

“İkamet edenler Türk, Kürt, Arap, Zaza, Ermeni, Süryani, Rum ve Yahudi’den meydana gelse de Rum ve Yahudi’si pek azdır. Önemli kısmı Kürt’türler. Var olan nüfusu beş yüz bine yakındır.”

Dolayısıyla Kürtçe basını, Ermeni ve Kürt birliği inşasını bir taraftan Osmanlı’nın bütünlüğü, diğeri taraftan ise üst kimlik olarak Osmanlılık içinde bir tür muhtariyet yönetimine dayanan Kürtlük hâkimiyetini sağlamak için zaruri bir durum olarak işlemiştir.

Aynı zamanda Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgede arzulanan, bu Kürt egemenliğinin sağlanması, bölgenin muhafazası ve Kürtlerin gelişmesi için üzerinde önemle durulması gereken bir diğeri konu; Kürtler arasında birliğin gerçekleştirilmesi olacaktır. Bundan dolayıdır ki, Kürtçe basınının ele aldığı dört birlik vurgusundan birinin de, Kürtlerin birlik ve dayanışma içinde olmaları gerektiğinin salık verilmesidir. Öyle ki Ahmed Şevki, “Ey Yurttaşlar” başlıklı Kürtçe yazısında, Kürtlerin ittifak içinde olmaları gerektiğini, ittifakın bölgenin gelişimi açısından pek çok fayda sağladığını, fakat bunu başaramadığı takdirde vatanlarının kendilerinden alınacağını ve Kürtlerin başkalarının hizmetkârlığını yapmak zorunda bırakılacağını,

bu yüzden gözlerini açmaları gerektiğini, aksi takdirde son pişmanlığın faydası olamayacağını belirtmiştir. Akabinde ittifak etmenin ehemmiyetini şöyle özetlemiştir (Şevki, 1998b: 19-20):

“Hangi halk fakir kalırsa, düşmana gerek kalmadan kardeş olan halk tarafından yıkılır. İttifak olursa, Kürdistan’da kimse fakir kalmaz. İttifaksız olmaktan daha kötü bir şey yoktur. Fakirlikte, ittifak olmamaktan doğar. İttifaka sahip çıkın!”

Ahmed Şevki bir başka yazısında da, Kürtlerin kendi aralarında birliği sağladıkları takdirde, yaşadıkları bölgenin gelişeceğini, hiçbir gücün onları ayıramayacağını, bütün korkuların ortadan kalkacağını, aksi durumda bölgenin yok olacağını vurgulamıştır. Yazar, bundan ders alınması gerektiğini Kürtlere seslenerek izah etmiştir (Şevki, 1998a: 21-22):

“Bugün gelişme ve ilerleme günüdür, herkes dini, milleti, vatanı için çalışsın. Peki, çalışmak nasıl olur? İttifakla olur. Ey Kürtler, İttifak iplerinizi birbirine bağlayın. Hiçbir zorluk, hiçbir zincir, bu ittifak ipini koparamaz. O zaman yurdumuz bütün korkulardan arınır. Fakat ittifak yapmadan devam ederseniz, siz kendi ellerinizle Kürdistan’ı yıkarsınız. Bakın, Bosna-Hersek’te ittifak yoktu bu yüzden Avusturya onların üzerine çöktü. Şimdi ise “ah ve ah” diyorlar ancak faydası yok. Kürdistan’ın gelişmesi, ilerlemesi bu iki şeyin korunmasına bağlıdır: Size emanet edilen şeriatın emrini korumak, birliği korumak. Birlik!”

Ayrıca yazar farklı bir yazısında, vatanın gelişmesi için ittihad etmenin ehemmiyetli olduğunu belirtmiştir (Şevki, 1998c: 22):

“Ey Kürtler, rahat yol daima ittihad etmektir. Çünkü İttihadsız bir halk vatanını geliştiremez.”

Arzu edilen bu Kürt birliğiyle, soy kimliğinin mevcudiyeti ve bölgedeki hâkimiyeti ön plana çıkarılırken, aynı zamanda bu birlik vurgusuyla Kürtlerin sahip oldukları Osmanlılık ve İslam kimliğinin de güçlenmesine ve muhafaza edilmesine çalışıldığı görülür. Keza Rojî Kurd Dergisi’nden “H.”imzalı yazar, “Nifakımız” başlıklı yazısında, Kürtlerin kendi aralarındaki nifakı ortadan kaldırıp birlik için ahenkle çalıştıkları takdirde aslında sahip oldukları Kürtlük kimliğini yüceltmekle

kalmaz aynı zamanda İslam ve Osmanlı kimliklerine de hizmet etmiş olacaklarını belirtmiştir (H., 2013: 293):

“Bilinmelidir ki Kürtlük, bu kavga ve nifaklarla günden güne düşer ve zayıflarlar. Başlangıçtan beri gücünü ve hayatını adadığı İslam’a ve Osmanlılığı hizmet etmek görevi ortada dururken, artık toplanmak, birleşmek ve yürümek lazım gelir.”

Böylece, Osmanlılık ve İslam kimliğinin selameti için Kürt birliğinin gerçekleştirilmesi zaruri bir durum olarak karşımıza çıkar. Ancak bu birlikteliğin sağlanmasında en büyük engellerden biri Şemdinan ve Bedirhan aileleri gibi uzun yıllardır devam eden Kürt büyükleri arasındaki mücadelelerin çözüme kavuşturulamamasıdır. Bundan dolayıdır ki, Kürtçe basınında, daha önceki bölümlerde değinildiği gibi Kürt büyüklerine yüklenen görevlerin (Kürt çocuklarının okutulması, Kürt dilinin geliştirilmesi, Kürt tarih yazımının gerçekleştirilmesi, bölgenin kalkındırılması, bölgede okulların açtırılması gibi) yanı sıra aynı zamanda Kürtler arasında gerçekleştirilmesi murad edilen, ittifak ve ittifakın öncü rolünü Kürt önderlerinin üstlenmesi gerektiği düşüncesidir. Öyle ki Süleymaniyeli Seyfullah, Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi’ndeki yazısında, uzlaşmanın ve birliğin bir halkın mutluluk ve refahına; bölünmenin ve uyuşmazlığın ise, düşüş ve felakete yol açacağını, dolayısıyla bütün Kürtlerin ve Kürt liderlerin birliğe muhtaç olduklarını, bu yüzden millete birlik ruhunu aşılayarak, onun kurtuluşuna ve gelişimine yol açacak olanların öncelikle o halkın entelijansiyasının omzuna yüklenen bir görev olduğunu vurgulamıştır (Seyfullah, 1998a: 8):

“Bir halkın önde gelenleri ve seçkinleri bu duyguya bağlı kalınca, davranışlarında ve işlerinde de o duygunun gerekleri etken olunca, o halkın bireyleri arasında birlik kolaylıkla kurulur ve yararları da az zamanda ortaya çıkar. Tersine olan durum ise sonuçsuz ve hatta zararlı olur.”

Benzer şekilde Halil Hayalî de, “Vatan ve Kürtlerin İttifakı” yazısında, bölgenin yararı ve gelişmesi için Kürt büyüklerine hem kendi aralarında, hem de toplumda birliği sağlamada büyük görev düştüğünü şöyle ifade etmiştir (Hayalî, 1998: 26):

“Ey Osmanlı ünlüleri, ey güç ve nüfuz sahibi şeyhler, ey nüfuz sahibi Kürt liderleri, iyice biliniz ki halkımızın yaşamı, vatanımızın esenliği sizin ittifakınızda, gayretinizde, hamiyetinizdedir. Reddedilmesi gereken eski gelenekleri bırakınız. Kürt bireylerini barıştırınız, iyilik ve kötülüğü onlara anlatınız. Çünkü siz bilgili, onlar bilgisizdirler. Öncülük ediniz; öncülüğünüz vatanın yararı, milletin gelişmesi konusunda olsun, kendiniz için olmasın.”

Bu noktada Kürtçe basını, Kürt birliğiyle inşasını gerçekleştirmeye çalıştığı Kürtlüğü muhafaza edecek siyasal bir üst kimlik olarak Osmanlılığa da gereksinim duyacaktır. Yani Osmanlı içerisinde etnik ve dini milletlerin birliğini gerçekleştirmek, bir taraftan Osmanlı bütünlüğünü ve gelişimini; diğer taraftan da Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgenin güvenliğini sağlayacaktır. Bu yüzden Kürtçe basınının işleyeceği diğer bir nokta da Osmanlı içerisinde oluşturulmak istenen unsurların birlikteliği konusu olacaktır. Nitekim Kürd Teavün ve Terakkî Derneği, Osmanlılık kimliği altında unsurların birliğini amaçladığını şöyle ifade etmiştir (K.T.T.G., 1998d: 1):

“Soylu Osmanlılık şerefının, katlanıp ortadan kaldırttığı unsurlar anlaşmazlığı yerine, sağlıklı olan milli birliği uygarlık dünyasına göstermek ve asl olan Osmanlılık hedefi altında birlikte var olmak arzusuyla derneğimiz, tüm değişik unsurlara ve derneklere birlik elini sunar.”

Yine Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi’nin “Kürtçe Lisanımız” başlıklı yazısında, Müslümanlar ile gayri Müslimlerin Osmanlı topraklarında yekvücut olduğu, devletin ve milletin geleceği için bu durumun devamının bütün unsurlar tarafından önemsenmesi gerektiği, çünkü milletler arasında ittifak ve ittifakın gerçekleşmesinin aynı zamanda Osmanlı’nın gelişmesi anlamına geleceği vurgulanmıştır (K.T.T.G., 1998c: 20-21).

Gazetenin yazarlarından Süleymaniyeli Hilmi de, Osmanlı halkının arasına nifak sokarak, Osmanlıların temiz vücudunu paramparça etmek isteyen belaların hortladığını, bunu ortadan kaldıracak en önemli araçlarından birinin unsurlar arasında sağlanacak olan birlik olduğunu anlatmıştır (Hilmi, 1998: 21):

“Bir halkın gelişme araçlarından biri birliktir. Bu halkların tek bir kitle oluşturmasına neden olur ki, düşmanların felâket seline sed çekmek, sevgili vatanı her türlü işgalci etmenlerden korumak, onunla mümkündür.”

Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi ile aynı dönemde yani II. Meşrutiyetin ilanından hemen sonra çıkarılan Şark ve Kurdistan Gazetesi ise, devrimin ortaya koyduğu ilkeler sayesinde unsurlar arasında sağlanan birliği memnuniyetle karşılamıştır (Ş.K., 1908b: 3):

“Meşrutiyet sayesinde hürriyet, kardeşlik ve eşitlik ne kadar mutlu ve parlayan neticeler verdiğini anladık. Kürt, Ermeni ve diğer milletler şimdi cümlemiz birbirimize kardeş nazarıyla bakıyoruz. Kanuni Esasi’nin bize bahşettiği bunca nimetlere karşılık nasıl teşekkür edeceğimizi bilemiyoruz.”

Ayrıca bu yayının sermuharri ve sorumlusu olan Malatyalı Bedri, Balkan mücadelesinin ortaya çıkardığı milliyetçilik akımının etkisiyle, Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgede de bir grup cühelanın halkı kışkırtmaya çalıştığını vurgulamıştır. Fakat buna karşın Kürtlerin hiçbir zaman Osmanlı’nın birliğine halel getirecek eylemlerde bulunmadıklarını ve unsurlar arasındaki bu birlikteliğe olan sadakatini devam ettireceklerini belirtmiştir (Bedri, 1908a, 1).

Aynı gazetedeki bir başka yazı da, Malatyalı Bedri senelerden beridir birlikte yaşayan Müslim ve gayri Müslimlerin Osmanlı’nın yaralarına çare aradığını ancak bunlardan bir kısmının vatanı tefrikaya düşürmek için aldıkları vaziyet, sarf ettikleri fikirlerin pek vahim olduğunu belirtmiştir. Akabinde de, milletler arasındaki bu birliktelik ruhunun devam ettirilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Bedri, 1908b: 1)

“Vicdan özgürlüğü, huzuru, malı ve canı hep bir, hep eşit, hepimiz müttehid bir millet, birbirimize dostluk gücüyle sarılmış bir kuvvetiz. Bundan böyle manasız tefrikalar göstereceklerin iddialarına yeniden kapılacaklara aramızda yer yok. Tefrika her zaman her vakit ve her yerde milleti bir vahşete ve kargaşalığa sürer. Artık eski kötü işleri unutmamız. Zülmü mezara gömen müsebbibler gibi tefrika fikirlerini esfel-i sâfilinden (sefillerin en sefilinden) daha aşağıdaki unutulmuş mezara gömelim. Toplumsal olaylarda fikren hakikatte yek-vücut olmaya muhtacız.”

Şark ve Kurdistan Gazetesi'nde ayrıca milliyetçilik akımının, Osmanlı vatandaşları arasına nifaklar soktuğunu, Osmanlı sınırlarının giderek küçülmesine neden olduğunu, unsurlar arasındaki birliğe hâlel getiren bu durumun bertaraf edilmesi için Osmanlılık ruhuna uygun bir şekilde davranarak bundan ders alınması gerektiğini belirtmiştir (Şerif, 1908: 2). Söz konusu gazetenin bir başka yazısında da, bu milliyetçilik hareketinden etkilenenlerin gayrimüslimler olduğunu ancak bunların vatanlarının saadeti için her daim Osmanlılığa bağlı Müslümanlar gibi birlik ruhunu kabul etmeleri gerektiğini şöyle belirtmiştir (İsmail, 1908: 2):

“Müslümanları zaten Osmanlılık ruhuna tabidir ve onlar vatanın selameti için Osmanlıların idaresi altına geçmesini bilirler. Lakin gayri Müslim halk da bu fikri doğru bir şekilde kabul etmelidirler ki vatanları saadete ulaşsın.”

Şuana kadar Kürtçe basınında verilen birlik mesajında, Osmanlı, Kürt-Ermeni ve Kürt ittihamı ortaya konulmuştur. Osmanlı'nın ve Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgenin selameti için değinilen bu birlikteliklerin artık bir ruha ihtiyacı vardır onu da sağlayacak olan Müslümanların birliğidir. Ayrıca bu birlik vurgusu, diğer Müslüman toplumlara, dolayısıyla Kürtlere de bölgesinde hâkim millet statüsü kazandıracaktır. Bu nedenle Kürtçe basını son olarak diğer iki kimliğin muhafazası, Müslüman toplumların egemenliği ve İslam'ın yücelmesi için Müslümanlar arasında ittiham konusuna değinecektir. Bu çerçevede Kurdistan Gazetesi Kürtlere seslenerek, Müslümanlar arasında gerçekleşecek birlik ve beraberliğin refahı da beraberinde getireceğini, zaten Allah'ın da bunu emrettiğini, aksi takdirde vatanlarından ve dinlerinden mahrum kalacaklarını ifade etmiştir (Kurdistan, 1991t: 1-2):

“Ey Kürtler! Yüce Allah emir buyuruyor ki, siz hepiniz her zaman birlik ve beraberlik içinde olun. Eğer siz her zaman için birbirinize yardım ederseniz, her dem refah içinde olursunuz. Her türlü ayrılık, perişanlığa sebep olur. Nitekim Peygamber de buyuruyor ki; Allah birlik ve beraberlik içinde olana yardım eder. Eğer siz ittifak yapmazsanız zulüm içinde kalırsınız, devletinizi, dininizi, namusunuzu kaybedersiniz.”

Kurdistan Gazetesi bir başka yazısında da Müslümanlar arasındaki birliğin önemini şöyle vurgulayacaktır (Kurdistan, 1991ç: 5-6):

“Bir hadiste Peygamber aleyhisselam buyurdular ki; “Ne kadar Müslüman varsa kardeştir.” Kim Allah’ın ve Peygamberin emirlerine kulak verirse dünya ve ahreti aydınlık olur. Aslolan düşmanlığı bırakıp kardeş gibi birbirinizi sevmektir. Elinizden geldiğince bütün Müslümanlara yardım etmektir. Şayet Peygamberin emrini yerine getirmezsek biz tek tek zayıflayacağız, düşmanlarımıza muhtaç olacağız, kıyamet günü peygamberin şefaatine nail olamayız.”

Süleymaniyeli Seyfullah da “Birlik” başlığıyla bir milletin esenliğinin bir olmadan, uzlaşmadan elde edilemeyeceğini vurgulayarak ümmet birliğinin ehemmiyetini şöyle ifade edecektir (Seyfullah, 1998b: 3-4):

“Ümmetin birlik çerçevesinden çıkan kimse, toplumsal yapının heybetli belkemiğine saldırmış olur. Ümmetin düzeni, ittifak ve birliğe bağlıdır. O bağı sağlamlaştırıp pekiştirmeye çalışanlar, tüm durumlarda aziz ve saygı değerdirler ve ancak o sayede nimet ve esenliğe kavuşurlar. Himmetleri kişisel maksatlara ve özel çıkarlara yönelik olanlar, azim ve niyetleri mal ve çıkar için harcananlar ile artı tarafa eğilimli olanlar, birliğin düşmanı ve toplumsal yapının huzur ve esenliğinin karşıtı olduklarından, işin sonunda durumları kahrolup alçalmaya ve yok olup felâkete dönüşür.”

Kürtçe basınında dört tür birliktelik vurgusu ortaya konmuştur. İlki, bölgede yaşayan Kürt ve Ermenilerin Osmanlı’ya bağlı olarak bir arada yaşama durumudur. İkincisi, Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgede diğer milletlere nazaran Kürtlüğün mevcudiyetini daha etkili bir şekilde gösterebilmesi için Kürtlerin birlik ve beraberlik içinde yaşamasına dikkat çekilir. Üçüncüsü, Osmanlı’nın ve Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgenin muhafaza edilmesi için Osmanlı milleti arasında sağlanacak uzlaşıyla ittifadı devam ettirmektir. Son olarak da Osmanlı’nın, Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgenin selameti ve İslam’ın yücelmesi için Müslüman halk arasında ittifak ve ittifakı sağlamak amaçlanmıştır. İşte birbirinden bağımsız olmayan, hatta birbirini besleyen, birlikteliğe dayanan düşüncelerin ardında Kürtlük, Osmanlılık ve İslam kimliklerinin muhafazası, yüceltilmesi sağlanmaya çalışıldığı söylenebilir.

3.5. İKİ İDARİ TASAVVUR: ADEM-İ MERKEZİYETÇİLİK-BAĞIMSIZLIK

Bu bölümde, Kürtçe basınının bölgenin idaresine dair adem-i mekeziyetçilik ve bağımsızlık olarak iki farklı düşünce biçimine değinilecektir.

3.5.1. Adem-i Merkeziyetçilik Vurgusuyla Şekillenen Kimlik ve Siyaset

Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkışı Osmanlı modernleşmesine veya modernleşme başarısızlığına paralel olarak ilerlemiştir. Daha önce değinildiği gibi Osmanlı modernleşmesi öncesinde Kürt bey, ağa ve şeyhler bölgeyi Osmanlı'ya bağlı bir takım yetkilerle muhtariyete dayalı bir şekilde yönetiyorlardı.²¹ Ancak Tanzimatla beraber Osmanlı idaresinin merkezi olarak güçlendirilme kararı, mirlerin sahip olduğu bu hakların ellerinden alınmasına neden olmuştur. Sahip oldukları hakların ellerinden alınması beylerin Osmanlı'ya karşı ayaklanmalarına yol açmıştır. Osmanlı yönetimi tarafından bastırılan isyanlardan sonra, mirler öldürülmek yerine mevki ve makamlar verilerek merkeze çekilmiştir. Ancak Osmanlı'nın kendilerine sağladığı bu imkânları cezbedici olarak görmemişlerdir ki, eski idari konumlarını yeniden kazanma arzusuyla muhalifliklerini bu kez çıkardıkları dergi ve gazetelerle göstermişlerdir. Dolayısıyla Kürtçe basınındaki pek çok entelijansiya ve siyasi kesim, Osmanlı'nın son dönemlerine kadar Kürt kimliğinin inşasında, köklerini kadim bir tarihe dayandırma inancı, tarihi bir Kürt anayurdu/toprağı üzerinde yönetme hakkını elde etme tahayyülü içinde olmuşlardır. Tabi ki; bölgenin idaresine dair düşüncede, bilhassa Osmanlı'nın son dönemlerinde, her ne kadar ayrı ve bağımsız bir devlet isteği olsa da, Kürt entelijansiyasının ekseriyetinin görüşlerinin Osmanlı çatısı altında bir tür adem-i merkeziyetçi yapı isteğine dayandığı görülmüştür.

Bu nedenle Kürtçe basınının, idarenin merkezileşmesi hakkındaki düşünceleri olumsuzdur. Bu olumsuz durum onların hâkim bölgesel nüfuzları ve muhtariyet talepleri ile birlikte dile getirilmiştir. Kürtçe basını, merkezileşmeye dair olumsuz

²¹ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Bruinessen, 2015: 140, 217-218, 239-240, 340.

düşüncelerini bir takım argümanlar öne sürerek gerekçelendirip meşrulaştırmaya çalışmıştır. Keza Kurdistan Gazetesi, Osmanlı idaresinin merkezi olarak güçlendirilme girişiminin bir neticesi olarak bölgeye atanan memurların yöneticiliklerinin kötülüğüne değinip, halkın bu memurların yönetimi altında gördükleri haksızlıkları ve baskıları öne çıkartarak yeni yönetim biçimi hakkında olumsuz bir portre sunmuştur. İşte Kürtçe basını çizilen bu karamsar resimle bir yerde eski düzenin savuculuğunu yapmıştır. Nitekim gazete, Kürt beylerinin muhtariyete dayalı bir şekilde bölgeyi ne kadar iyi yönettiklerine, Kürt halkının bundan oldukça memnun olduğuna ve bu idari yönetimin altında refah içerisinde yaşadığına değinmiştir. Kurdistan Gazetesi, merkezi yönetimin aksine Kürtler tarafından bölgenin yönetilme hakkının tekrardan elde edilmesi arzusuyla geçmişe olumlu olarak değinerek bölgede eski düzenin yeniden sağlanması gerektiğini şu paragraflarla göstermeye çalışacaktır:

“Bedirhan beyim, babanızın döneminde Kürdistan oldukça huzurlu bir yerdi...” (Ş.M, 1991: 5-7).

“1834 senesinde Mîr Bedirhan Kürdistan’a hâkimdi. Nizip muharebesinde Sultan Abdülmecid bize müracaatta bulundu. Biz pek çok askerimizle bu savaşta hizmet ve sadakatimizi gösterdik. Fakat bu savaş daha sonra Kürdistan’a karşı yapıldı. Bu süreçte Osmanlı memurları rüşvet ve zulümlerle Kürdistan’ı idare ettiler. Lakin Bedirhan Bey döneminde memurların halka zulmü gerçekleştirilemezdi... Adaletle Kürdistan’ı yönetti... Kürt halkının kendisine olan saygısı söz konusuydu” (Kurdistan, 1991a: 8-9).

“Kürdistan’ın ve bütün Osmanlı ülkesinin bir zamanki bayındırlık ve mutluluğu ile bugünkü yıkılmışlık ve felaketinin karşılaştırılmasıyla anlaşılabilir” (Bedirhan, 1991m: 2).

“Babamızın Kürdistan’dan çıkmasından beri hükümetin Kürdistan köylerine ve kentlerine gönderdiği memurlar, Kürdistan halkının kanını yılanlar gibi içiyorlar. Ne büyüklerin küçüklerden, ne de küçüklerin büyüklerden haberi kalmıştır. Kürtlerin vatani, yaralı bir gövde gibi halsiz düşmüştür” (Kurdistan, 1991q: 3).

Merkezi yönetim tarafından atanan memurların aksine, eskiden olduğu gibi Kürt beyleri tarafından bölgenin muhtariyete dayalı bir şekilde daha iyi yönetildiğini,

Kurdistan Gazetesi pek çok yazısında işleyecektir. Gazete 14. sayısında, Bedirhan Bey'in 1840'da bölgeyi yönettiği zamanlarda Kürt halkını Osmanlı'nın rüşvet yiyen zalim memurlarının zulmünden kurtardığını ve adaletle yönettiğini, bu durumun sadece Botan ve Cizre ile sınırlı kalmayıp Hakkâri'ye kadar yayıldığını belirtmiştir (Kurdistan, 1991b: 6-7). Cizreli Salih tarafından yazılan bir yazıda ise, Bedirhan Bey'in babasının bölgeyi merkezi idareyi güçlendiren Osmanlı yönetiminden daha iyi yönettiğini vurgulamıştır (Cizîri, 1991: 4-5). Abdurrahman Bedirhan, Sultan Abdülhamid'e yazdığı bir yazıda da, Osmanlı'nın merkezi yönetimi güçlendirmeyi tercih etmeden önce babası döneminde Kürtlerin ve bölgenin daha refah ve güvenli bir yaşam sürdürdüklerini belirtmiştir (Bedirhan, 1991ü: 1). Ş.M. isimli bir şahıs tarafından bölgeden gönderilen bir mektupta da, Abdurrahman beyin babası hakkında şunlara değinilmiştir (Ş.M., 1991b: 3): *"Babanız Bedirhan Bey zamanında, onun adaleti sayesinde tüm Kürdistan bayındırdı ve huzur içindeydi!"*

Benzer şekilde Osmanlı modernleşmesinden önceki muhtariyet özlemi Kurdistan Gazetesi'nde şöyle tekrarlanmıştır (Kurdistan, 1991ş: 3-4):

"Artık bu zamanda biz esenliğimiz ve çocuklarımız için çalışmalıyız. Zalim bir hükümete hizmetkârlık yapmak ayıptır. Çünkü Kürtler cesurluğu civanmertliği meşhurdur. Kaç zaman öncesinde biz hükümet sahibiydik, kendimizi bilendik. (Bu durum) ittifak olmamamızda oldukça etkili oluyor. Çünkü biz Kürtler birbirimizin düşmanınız. Türklerde bu halden istifade ediyorlar... Bizim aramızda da genç sıccakanlı, adil olarak egemenliği sağlayacaklar var, reisimiz Kürt olsun, neden bir Türklerin ellerinin altında kalalım."

Ayrıca Osmanlı merkezi güçlendirme politikasının, Kürt topraklarını ve böylece Osmanlı'yı gayrimüslimler tarafından daha da tehdit edilir hale getirdiği, Osmanlı tarafından korunamaz bir duruma düşürdüğü savunulmuştur. Bunun çözümünün ise, eskiden olduğu gibi Kürtlerin kendilerini yönetecek muhtariyete dayalı bir idare şekli olduğu Kürtçe basınında işlenmiştir. Daha önce değinildiği gibi Kurdistan Gazetesi, Kürtçe bir yazıda, vatanlarının bir parçası olan Girit'in gayrimüslimler tarafından alınırken Osmanlı yönetiminin oradaki Müslümanlara yardım için asker gönderememesinden bahsetmiştir. Gazetenin, bu olaydan Kürtlerin ders çıkarması gerektiğini, kendi idarelerini kurarak vatanlarını Rusya'ya karşı

savunmaları gerektiğini ifade ederek, muhtariyet idaresine vurgu yaptıkları görülmüştür (Kurdistan, 1991e: 8-9).

Bu noktada özellikle vurgulanması gereken bir mevzu varki, o da önceki konularda değindiğimiz gibi Osmanlı'nın muhafazasının Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgenin selametinden ve güvenliğinden geçeceği konusudur. Yani, 1908 yılına kadar Kürtçe basınının muhtariyet vurgusu öncelikle Osmanlı'nın bekası; ikinci olarak bölgenin selameti açısından önemli görülmüştür. Bu sebeple, yukarıda değinildiği üzere Kürtlerden, kendi vatanı olarak gördükleri Osmanlı'nın bir parçası olan Girit konusundan ders çıkarılmasının istenmesi, bu bağlamda ehemmiyet kazanır. Kürtçe basını, Osmanlı'nın kendisine değil daha ziyade Osmanlı'nın ve böylece Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgenin güvenliğini, esenliğini tehlikeye düşürdüğü için Osmanlı merkezi idarenin güçlendirilmesine karşı muhalif bir duruş sergilemiştir. Çünkü Kürtçe basını için yerelin güçlü olması, Osmanlı muhafazası anlamına gelecektir. Bu durum ise Kürt kimliğinin aydınlanmasının Osmanlı'nın muhafazası açısından bir araç hükmünde olduğunu ortaya koyar.

Dolayısıyla, bu amaca uygun olarak Kürtçe basını, 1908 yılına kadar bilhassa Tanzimat öncesi eski Kürt yönetimine değinerek muhtariyet isteklerini dile getirmişlerdir. 1908'e gelindiğinde ise Kürt entelijansiyası, bu arzularının II. Meşrutiyetin ilanıyla gerçekleştirebileceği düşüncesiyle 1908 devrimini oldukça memnuniyetle karşılamıştır. Abdurrahman Bedirhan'ın Jön Türklerin adem-i merkeziyetçi kanadı olarak bilinen Prens Sabahattin'e yakınlık göstermesi bu bağlamda ele alınabilir (Celil, 2001: 30-32). Ancak, İttihat ve Terakki'nin iktidara geldikten sonra Türkçülük yönünde bir politik değişime uğraması Kürt dernek, dergi ve gazetelerin kapatılmasına neden olmuştur (Kutlay, 1990: 40-42). Bundan dolayıdır ki, 1912 yılına gelindiğinde Kürtler, kurdukları Hevî Cemiyeti ve yayın organları olan Rojî Kurd, Hetawî Kurd ve Yekbûn dergileriyle bu kez İttihat ve Terakki yönetimine karşı muhalif duruş sergileyecek, ancak geçmişte olduğu gibi muhtariyet vurgularını da devam ettireceklerdir. Fakat şunu belirtmek gerekir ki, Hevî Cemiyeti ve yayınları kendisinden önceki teşkilat ve yayınlardan farklı olarak, bu kez Kürt kimliğinin varlığını amaç edinerek muhtariyet arzularını dile getirmişlerdir. Cemiyet, arzu edilen bu yönetim altında Kürtlerin aydınlanmasını

önceki Kürtçe basınında olduğu gibi araç olarak daha iyi bir Osmanlı vatandaşı olmaları için değil; başlı başına bir amaç olarak istemiştir. Nitekim Hamdullah Suphi'nin, Hevi Cemiyeti'ni Türk Ocakları'na katma talebinin dernek tarafından red edilmesi de göstermekteydi ki; artık Kürtlerin müstakil bir kimlik olarak var olmasına önem verilmiştir. (Bajalan, 2010a: 131).

Ancak bu bağımsız kimlik arayışını, Kürt entelijansiyasının “ayrılıkçı” istekleri şeklinde okumak doğru olmaz. Nitekim Hevi cemiyeti, başka etnik unsurlar gibi kendi etnik kimliğini “Türkçülük” dalgasına karşı korumak istemiştir. Bağımsız bir Kürt milli devleti talebinin en azından bu dönemde Kürt entelijansiyasının çoğu için söz konusu olmadığı söylenebilir. Daha çok, İttihat ve Terakkinin Türkçülük vurgusuna tepki olarak sarıldıkları “öz kimlik bilinci”, saltanat ve hilafet karşıtı bir söylem ve bu minvalde bir eylem içermemiştir. Kürt kimliğinin; Halife'ye ve Sultan'a rağmen değil, bilakis onlara hürmet ve sadakat ile oluşturulması amaçlanmıştır. Zaten Bajalan'ın da dediği gibi (Bajalan, 2010a: 134-136) Hevî, ayrılıkçı olmaktan ziyade adem-i merkeziyetçi bir düşüncedeydi. Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve Hevi cemiyetinin kurucularından olan Şükrü Sekban'ın Hevi hakkında söyledikleri dikkat çekicidir (Sekban, 1979: 29):

“Balkan harbinden önce kurulan Kürt Üniversite Öğrencileri Derneği (Hevi) üyelerinin gerçekten Kürdistan'ın ayrılmasını düşündüklerine inanmıyorum. Onların tam itimadına mazhar idim, böyle bir düşünceleri olsa bana ima ederlerdi. Ama bu bir Kürt devletinin kurulmasını düşünen hiçbir Kürt yoktu demek değildir. Belki vardı ama bunu itiraf edemiyorlar, bu gizli emellerini açıkça beyan edemiyorlardı.”

Rojî Kurd yazarlarından Ekrem, “Geçmiş ve Şimdi” başlıklı Kürtçe yazısında, geçmiş ile bugünü karşılaştırarak, Kürtlerin İttihat ve Terakki'nin iktidara gelmesi için verdikleri destekten dolayı pişmanlık duygusunu ortaya koymuştur. Öte yandan, bölgenin muhtariyet şeklinde mirler tarafından yönetilirken Kürt halkının refah içerisinde yaşadığını, gençlerinin çalıştığını, beylerin, ağaların tüccarların ve çiftçilerin eşit olduğunu vurgulayarak eski yönetime olan özlemini şöyle dile getirmiştir (Ekrem, 2013: 230):

“Kürtçenin hâkimiyetinde pek güzeldi; bin yıldan beri Gençleri harman yerinde çalışıyorlardı

*Onların vatanları oldukça refah içindeydi
Bey ve ağa, çiftçi, tüccar kardeşti
Onlar biliyorlardı ki insanlık toplumsuz olmaz
Kim dedi ki başlangıçta onlara yardım et
Bundan dolayıdır ki, İran'lı ve Turan'lılara baş eğdi
Çalışma bitti, şimdi Kürtler tembelleşti
Unuttular ki, insan için hiçbir şey yoktur ancak yaptıkları dışında
Kurtlar gibi aşiretler arasında öncü oldular
Bizim için ayıptır artık uyumak komşular içinde
Yaşlıların bedduası gibi basit bir gevşeklikten kurtulun
Küçülmek Kürtler için geri gitmektir
Ey Kürtler, ey Kürtler artık önde yürüyün, öne sıçrayın.”*

Rojî Kurd yazarlarından Abdullah Cevdet de, Osmanlılık içinde her unsurun bağımsız kimliğini gerçekleştirme ve uygulama alanı bulması gerektiğini düşünmüştür. Tek dil, tek yasa, tek yönetim biçiminin kullanılmasına ve uygulanmasına ise karşı çıkmıştır. Bu durumu destekler nitelikteki düşüncelerini 1913 yılında Rojî Kurd Dergisi'nde yazmış olduğu “Birlik Yolu” adlı yazının önemli gördüğümüz kısımlarını aynen iktibas ederek gösterebiliriz (Cevdet, 2013b: 139-141);

“Rojî Kurd mecmû'asını yazı masamın üzerinde gören bir muhterem ve mu'azzez dostum 'Nedir bu mecmû'a?' dedi. Ben 'Kurdologya organı' yani Kürtlere ait sosyal ve ırksal araştırmalar yapan bir yayın organı dedim. Arkadaşım mecmû'ayı açtı, gözü Kürtçe bir makaleye ilişkince: “Mademki Türkçe değil, mademki Kürtçedir, ayrılıkçı gazetesidir demektir” diyerek Rojî Kurd'u masanın üzerine bıraktı... Bu düşünce biçimi, genel ve yaygındır. Buna pek teessüf ederim. Bu sahte felsefenin, entelijansiyamızı bile etkilemesine pek yanarım. Türkiye, Osmanlı Avrupa'sının kaybindan sonra dahi yine muhtelif unsurlardan meydana gelen büyük bir imparatorluk olarak kalmaya devam etmektedir. Bu unsurları birleştirmek ve hiç olmazsa bir diğerine yakınlaştırmak ümidi henüz kaybolmamıştır. Henüz iş işten geçmemiştir. Ben Türk, Kürt adına değil, Türkiye'nin hür bir vatandaşı olarak söylüyorum. Birleşmenin en etkili çaresi tefriddir... İzah edeyim Allah insanları birleştirmek için tefrid etmiştir. Kur'anda: “Onları kabileler ve şubeler halinde yarattık ki birbirlerini tanıyalar” demiştir. Bundan da açıkça anlaşılır ki unsurların arasında tanışma ve sevginin kurulması için her unsur kendi doğal ve ırkı eğilimleri için serbest bir gerçekleşme ve uygulama alanı bulmalıdır. Muhtelif unsurlardan oluşan imparatorluklarda bu unsurların birliği yolunda, tek bir dilin, tek yasanın, tek muamele biçiminin kullanılması ve uygulanması gerektiği zannı temelsizdir.

Kürtler dillerini, tarihlerini kitap haline getirmek istiyorlar. Milli kişiliklerini daha iyi anlamak ve daha anlaşılır bir mertebeye yükseltmek istiyorlar. Ben eminim ki aydın olan hükümetimiz de bunu görecektir.”

İşte 1918 yılına kadar Kürtçe basının muhtariyetliğe karşı tutumu bu minvaldeydi. Bu tarihten sonra ise, Batı karşısında Birinci Dünya Savaşında yenik düşen Osmanlı, Batının oluşturacağı yenedünya düzenine ayak uydurmak zorunda kalacaktır. Bu politik atmosfer, Kürt siyasetinin de bir dönüm noktasını teşkil edecektir. Yani Birinci Dünya Savaşından sonra oluşturulmak istenen yenedünya düzeninde pek çok millet gibi Kürtler de, milli kimliğinin mevcudiyetini politik olarak bir yere oturtma çabası içinde olacaktır. Dolayısıyla bu süreçte, Wilson Prensiplerinin Kürtler için uygulanmasının uğraşını veren Kürdistan Teâlî Cemiyeti’nden, Cemiyetin yayın organı olan Jîn ve Kurdistan Dergisi’nden entelijansiyanın bir kısmı bağımsızlık isteklerini belirtirken (GBKİ, 2012a: 25), diğer bir kısmı da geçmişte olduğu gibi muhtariyet vurgusunu yenileyecektir. Keza Kürdistan Teâlî Cemiyeti’nin yayın organı olan Jîn, derneğin amacının Wilson prensiplerinin verdiği haklardan faydalanarak Kürt milli çıkarını korumak olduğunu şöyle ifade edecektir (Selim, 1988a: 2):

“Dernek, Kürtlerin genel ve milli çıkarlarını korumakla yükümlü olduğundan, ateşkes anlaşmasından sonra işlerin aldığı biçim ve nitelik karşısında ve dünyaca kabul edilip, Osmanlı hükümetince de ateşkes antlaşmasının imzasıyla birlikte, Osmanlı ülkeleri yönetimine temel kabul edilen Wilson Prensiplerinin verdiği milli hakları elde etmek amacını, doğal olarak programına aldı.”

Ancak, Wilson ilkelerinin milletlere vaad ettiği hakların elde edilmesi için Batı dünyasına bu hakları elde edecek niteliklerinin taşındığının gösterilmesi gerekmiştir. Wilson ilkelerinin oluşturduğu imkânları elde edebilmek için pek çok millet gibi Kürtlerin de kendilerini yönetebilme ehliyetine sahip olduğunu göstermeye çalıştığını Kurdistan Dergisi’nde geçen şu paragraftan çıkarabiliriz (Osman, 1919a: 98):

“Bedbaht milletlere açılan bu imtihan-ı umûmide ehliyet gösterebilecek olan milletler iktidarları hakları dâhilinde bir imtiyâza, emin bir hayat ve saadete nail olacaklardır. Milletlerin en mağduru olup hukukun müdafaası için yorulmak bilmez

bir gayretle çalışan Kürtler de bu imtihanda gösterebilecekleri iktidar ispatına muvaffak olacakları hukukları tahtında büyük pek mukaddes bir hayata nail olacakları şüphesizdir.”

Kürt entelijansiyası, Batının sunduğu bu imtihanı kazanmak için, bir taraftan talep ettiği muhtariyete dayalı bir idare yönetiminin zaten Kürt idare tarihinde mevcut olduğunu belirtip, diğer taraftan mevcut yönetimle kıyaslayarak tarihi tecrübelerle Kürtlerin yönetme kabiliyetinin daha üstün olduğunu göstermeye çalışmıştır. Hakkârili Rahmi'nin Kurdistan Dergisi'ndeki yazısı bu noktada dikkat çekicidir. Rahmi bu yazıda, merkezin güçlendirilmesinden önce Osmanlı idaresi altında, Kürt beylerinin yönetiminde olan bölgenin ilmi noktada daha nitelikli kişiler yetiştiren eğitim kurumlarına sahip olduğunu hatırlatarak; Kürtlerin yönetme kabiliyetine sahip olduğunu belirtmiştir. Böylece yazar, muhtariyet özlemini de ortaya koymuş olur (Rahmi, 1919: 8):

“Memleketim bulunan Hakkâri vaktiyle bir Kürt hükümetinin merkezi ve bilahare bir imarethane nihayet bir vilâyet ve en sonra bir sancak merkezi olduğu halde meşhur Medrese Meydanı, Medresa-i Pizanî gibi “ilim ve fen biliminin kaynağı ve Molla Ahmed-i Hanî, Melleyi Bate'yi (Pertev) lakabıyla Mustafa Bey gibi dahiler yetiştiren darü'l-fünunların bugün enkazları kazıldığı halde yerine lise derecesinde bir okul bile açılmadı.

Wilson prensiplerinden yararlanmak için Batı ile görüşmelerde bulunan Kürt delegelerinden Stockholm büyükelçisi Şerif Paşa da, yapılan görüşmelerde sunulan metnin bir kısmını Kurdistan Dergisi'ne yazdığı “Ermeni Muhtırasına Mukabil Kürt Muhtırası” başlığıyla teşhir ederek, Kürtlerin geçmişten bu yana kendini idare etme tecrübesine sahip olduğu için bölgenin Kürtler tarafından muhtariyet olarak idare edilmesi gerektiğini kamuoyuna açıklamıştır. Bu yazı, ilk olarak Yavuz Sultan Selim ile İdris-i Bitlisi arasında yapılan ittifaktan önce bölgenin 46 farklı Kürt beylikleri tarafından yönetildiğini, daha sonra ise İran ve Osmanlı yönetimi altında imtiyaz tanınmış beylikler tarafından muhtariyet olarak idare edildiğini belirtmiştir. Yazı akabinde bölgede kadim bir tarihe ve idare yönetimine sahip olmanın yanında etnografik olarak da çoğunluğu oluşturan Kürtlere rağmen göç ederek sonradan bölgeye yerleşen, daha çok kentlerde yaşayan ve azınlık konumunda olan Ermeni

kavminin bağımsızlık taleplerine sıcak bakılmasının anlamsız olacağını, şayet bölgede böyle bir yapı kurulursa çatışmaların da habercisi olacağını vurgulamıştır. Yazar tüm bu nedenlerden dolayı imtiyaz ve bağımsızlık hakkını herkesten kıskanan Kürtlerin, gerçekten muhtariyet hakkına sahip bir millet olduğunun altını çizmiştir (Şerif, 1919: 109-112):

“Yiğitlik nitelikleriyle imtiyazlık tanınmaya ve bağımsızlığa sevdalı ayrıca bu hakkı herkesten kıskanan Kürtler... Hâsılı mezkûr vilayetlerde bu bedbaht milletin bir muhtariyet idaresine erişmesi için gerçek bir ekseriyete haizdir.”

Kurdistan Dergisi’nin yazarlarından Cano ise “Türk ve Kürt Meselesi” başlıklı yazısında, uzun yıllardır devam eden Kürt meselesinin geçmişte olduğu gibi İdris-i Bitlisi ile Yavuz Sultan Selim arasında yapılan ittifak²² neticesinde Osmanlı

²² Mehmet Neşri “Neşri Tarihi-Cihannüma” adlı eserinde bu anlaşmaya değinir. Neşri, Yavuz Sultan Selim ile İdris-i Bitlisi arasında yapılan ittifak gereği, Doğu Anadolu’ya bağlı Van ve Diyarbakir Eyaletlerindeki sancakların üç ana gruba ayrıldığını, akabinde bunların nasıl bir idari nizamla tesis edildiğini şöyle ifade etmiştir (Akt. Biçer, 2017: 94-97):

“Birinci gurup: Klasik Osmanlı Sancakları şeklindeydi. Yani Osmanlı Devleti’nin diğer bölgelerinde tatbik edilen idare usulü burada da cari idi. Sancakbeyleri doğrudan merkezden tayin olunurlardı ve herhangi bir imtiyaza sahip değillerdi. Bu sancaklar, tımar sistemine dâhildi. Diyarbakir ve Van eyaletlerindeki bu tür sancaklar, umumiyetle aşiret yapısı kuvvetli olmayan yerlerde teşkil edilmiştir. Diyarbakir Eyaleti’nde merkez Amid, Harput, Hasankeyf, Akçakale, Sincar, Zaho, Ergani ve Çemişkezek sancakları ile Van Eyalet’indeki Erciş ve Adilcevaz sancakları, bu tür sancakların başlıca örneklerini teşkil ederler.

İkinci gurup: Yurtluk ve Ocaklık tarzındaki sancaklardır. Fetih esnasında bazı beylere hizmet ve itaatleri karşılığında, devamlı olarak sancak ve has şeklinde tevcih edilmiştir. Bunlara “Ekrad (Kürt) Sancakları” da denir. Bunlar klasik Osmanlı sancaklarından farklıdırlar. Zira sancakların idaresi genellikle bölgeye eskiden beri hâkim olagelen nüfuzlu, eski mahallî beyler ve hanedanlara terk edilmiştir. Hayat boyu sancakbeyi olan bu idareciler vefat ettiğinde, yerlerine oğulları veya diğer yakınlarından biri geçmektedir. Devlete ihanet ettikleri takdirde, değiştirilebilmektedirler. Seferde, Beylerbeyi’nin hizmetine girmekle mükelleftirler ve bu memleketlere merkezden kadı tayin edilir. Arazileri tımar nizamına tabi’dir. İmtiyazlı sancaklar da diyebileceğimiz bu sancaklardan Diyarbakir Eyaleti’ne bağlı 13 ve Van Eyaleti’ne bağlı olarak da 9 adet mevcut idi. Çermik, Pertek, Kulp, Mihrani, Siirt ve Atak Diyarbakir’e bağlı bu tür sancaklardandırlar. Müküs ve Bargiri de Van’a bağlı bu tür sancaklardandırlar.

Üçüncü gurup: Hükümet adı verilen sancaklardır. Bunların idaresi, fetih esnasında gösterdikleri hizmetlerden dolayı tamamen yerli beylere terk edilmiştir. Sancakbeylerinin tayinine, merkezi idare asla karışmaz ve ellerine verilen ahidnâmeler gereğince, bunlar azl ve nasb edilemezler. Arazisinde tımar nizamı cari değildir. Dâhilde tamamen müstakil olan bu bölgeler, hariçte yani asker ve siyasi alanda bölgedeki Osmanlı beylerine tabidirler. Diyarbakir Eyaleti’nde Hazro, Cizre, eğil, Tercil, Palu ve Genç sancakları; Van Eyaleti’nde ise Bitlis, Hizan, Hakkâri ve Mahmudi sancakları bu mahiyette Osmanlı sancaklarıdır.”

çatısı altında Kürt beylerine verilen muhtariyet idaresinin yeniden sağlanarak sorunun altından çıkılabileceğini belirtmiştir (Cano, 1919a: 158):

“Kürtlerin milli hakkı, Türklerin en şanlı zamanlarında Sultan Selim ile İdris-i Bitlisi arasında akd olunan dostane antlaşmada mevcuttur.”

Benzer şekilde Kurdistan Dergisi’nin yazarlarından İbn-i el Reşid, Osmanlı İmparatorluğu’na sadakatini geçmişte kanıtlanmış olan Kürtlere eskiden olduğu gibi Osmanlı yönetimi altında muhtariyete dayalı bir idare yönetimi sağlanması gerektiğini şöyle ifade edecektir (Reşid, 1919: 59-60):

“Bu hususta Kürtlere yar ve yaver olacak bir makam varsa o da büyük şanlı halifelik makamıdır ve çok kıymetli hükümetleridir. Burada Kürdün sadakatinden, yapmış olduğu hizmetden fazla söz söylemeye hacet yok. Tarihi tanık göstererek susuyorum. Yalnız bu suretle Kürde sağlanacak imkânlar, aynı zamanda gerekli bir siyasettir de. Unutmayalım ki bu işin aslı Yavuz Sultan Selim’in azmi ve kahramanlığı ile eşsiz siyaseti, Mevlana İdris-i Bitlisi’nin ilim ve zekâsı başarı vermiştir. Bu parlak tarihi hadisenin tekerrürüne mani olmak büyük bir hata olur. Zannederim, bunun için mevcut hükümetten, Kürt büyüklerini bir an evvel Kürdistan bölgesel idaresine tayin etmesini rica ederim.”

Jîn Dergisi’nin yazarlarından Albay Emin Feyzi de, Kürt tarihinden Baban hanedanlığını kaleme alırken, Kürt beyliklerin Osmanlı’ya bağlı, muhtariyete dayalı bir şekilde kendi topraklarını yönetme yetkisinin ellerinden alınmasını, bir taraftan sitem diğer yönüyle de Kürt muhtariyet yönetimine özlem şeklinde şu satırlarla dile getirmiştir (Feyzi, 1988: 7):

“O zamanlar ağaların, beylerin malikânelerinden yararlanmaları tümüyle güvence altında olduğu gibi, önemli bir askeri gücün de belirlenmesine ve diğer gereksinmelerine olanak vardı. Sonra, hanedanları ortadan kaldırmak, yaşatmamak, yönetim için bir bilgelik ölçütü sanıldığı için Baban paşaları yerlerinden kaldırılarak, yabancısı oldukları öbür illere vali atandılar ve böylece seçkin hükümetlerine son verildi.”

Daha sonra ele alınacağı gibi, milli menfaatleri bağımsız bir yapıda görenlerin yanı sıra, Kürt entelijansiyasının bir kısmı da Wilson prensiplerinin oluşturduğu bu

atmosferde milli Kürt çıkarlarını muhtariyete dayalı bir idare biçiminde görecektir. Nitekim 1919 yılında çıkarılan Kurdistan Dergisi'nin yazarlarından Kâkeheme, Amerika ve Avrupa ile görüşmelerinde Kürt delegelerin muhtariyet talebinde bulunduklarını şöyle belirtecektir (Kâkeheme, 1919: 150):

“Türkler, Kürtleri de Türkler tarafına dâhil ediyorlar. Hâlbuki Kürtler muhtariyet idare istedikleri cihetle Türklerle beraber hareket etmekten uzaktırlar. Kürtleri de dinledi Amerika ve Avrupa insaniyet perverleri, senelerce insaniyet namına iftira, kara çalma, yalan ve aldatmacaları dinledikleri halde, dakikalarca da sadık, doğru ve dürüst ve saf bir şekilde büyük olan Kürt delegelerinin beyanatını dinlemez mi? Amerika soruşturma heyeti vazifesini derhal gerçekleştirdikten ve yalan ve aldatmaların farkına vardıktan sonra anlatmak zamanı gelmez mi?”

Birinci Dünya Savaşı sonrasında bir kısım Kürt yazar, Kürt kimliğini eskiden olduğu gibi Osmanlılık içinde muhtariyete dayalı bir idare şekliyle görmek isteyeceklerdir. İşte bunun için Kürt entelijansiyası, Wilson prensipleri tarafından vaat edilen milli hakları elde etmek için tarihi tecrübelerle başvurarak gerçekleştirmeye çalışacaktır.

Kürt milli kimliğinin gelişmesinin Osmanlı modernleşme tarihiyle doğru orantıda ilerlediği söylenebilir. Mezkûr dönemde Kürtler, milli çıkarlarını zedeleyen Osmanlı merkezi idarenin güçlendirilmesine karşı muhalefetlerini Osmanlı'nın son dönemine kadar çıkardıkları dergi ve gazetelerle göstermişlerdir. Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar Kürtlerin ekseriyeti; savaştan sonra ise bir kısım Kürt entelijansiyası bu muhalifliklerini, Kürt milli çıkarları için daha faydalı gördükleri muhtariyet yönetimi talebini öne çıkarmışlardır. Yani çalışma dönemimiz (1900-1920) boyunca Kürtçe basını tarafından Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgenin muhtariyet ile yönetilmesi gerektiği düşüncesi savunulmuştur. Bu düşüncesini ise üç temel sebeple meşrulaştırmaya çalışmıştır:

- İki idare tarzının karşılaştırılması (merkeziyetçilik-adem-i merkeziyetçilik: 1898-1908 arası dönem): Kürtçe basını muhtariyete dayalı idare biçiminin zaruretini, bir taraftan modernleşme sürecinde merkezin güçlendirilmesiyle Osmanlı idaresi tarafından atanan memurların, Kürtleri ve bölgeyi mağdur

ettikleri gerekçesine dayandırarak, diğer taraftan ise; Kürt beylerinin bölgeyi muhtariyet olarak yönettikleri döneme olumlu göndermeler yaparak anlamlandırmıştır. Bu dönemde bölgenin muhtariyeti, Osmanlı'nın yeniden Batı karşısında üstünlüğünü kazanması amacıyla bir araç olarak ele alınmıştır. Çünkü bölgenin refahı Osmanlı'nın gelişimi olarak görülmüştür.

- İttihat ve Terakki'nin Türkçülük politikasına karşı geliştirilen refleks (1909-1918 arası dönem): İttihat ve Terakki'nin Türkçülük vurgusuna karşı Kürtler, kendi kimliklerinin farkına vararak bu kimliğin muhafaza edilmesi gerektiğini düşünmüşlerdir. Özellikle Hevî cemiyeti ve çıkarılan yayın organları, İttihat ve Terakki'nin Türkçü politikalarına karşı muhalif bir duruş sergileyerek muhtariyet yönetimi altında Kürt kimliğinin gelişimini bir amaç olarak ele almıştır. Önceki dönemden farklı olarak bu dönemde Kürt kimliği Osmanlı'yı tahkim eden bir araç olarak ele alınmaktan ziyade Osmanlı'yı araçsallaştırarak kendisi bir amaç halini almıştır. Yani Osmanlı'nın bütünlüğü esasında bölgenin muhafazası için gerekli görülmüştür.
- Wilson Prensipleri (1918-1920 arası dönem): Kürtçe basını, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulması amaçlanan yenidünya düzeninde Wilson prensiplerinin milletlere tanıdığı hakların oluşturduğu atmosferle özerklik talebinin meşruiyetini sağlamaya çalışmıştır. Bu prensiplerden yararlanmak için de geçmişten beri Kürtlerin kendilerini idare etme gibi tarihsel tecrübelerle sahip olduğu vurgulanmıştır.

3.5.2. Milliyetçilik Tasavvurunun Ortaya Koyduğu Kimlik ve Siyaset

Gerek etno-sembolcüler gerekse modernistler tarafından milli kimliklerin, modern dönemin ürünü olarak ortaya çıktığı iddia edilir. Keza Kürtçe basınında da müstakil kimlik arayışı Osmanlı modernleşmesinin ve Osmanlı modernleşme sürecindeki başarısızlığın bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Bilgin'in dediği gibi modernleşmenin başarısızlığı, sosyal dayanışmanın çözülüşü ve benzeri nedenlerden ötürü öz değerlilik duyguları zedelenen ve geleneksel değerlere bağlı kesimlerin milliyetçiliğe ve etnik kimlik arayışına yöneldikleri görülmüştür (Bilgin, 2003: 112).

Lakin Kürtçe basınında, müstakil kimlik inşası bilhassa Birinci Dünya Savaşı sonrasında bir kısım Kürt entelijansiyası tarafından gerçekleştirilmeye çalışılacaktır. Kürt entelijansiyasının ekseriyeti ise, kimlik inşasını 1900-1920 dönemi boyunca soya dayalı bir kimlik olarak Kürtlük, siyasi olarak Osmanlılık, dini olarak ise İslam kimliği üzerine kuracaktır. Dolayısıyla mezkûr dönemde pek çok kimliği kendi bünyesinde taşıyan Kürt entelijansiyası için birden çok milliyetçilik tanımlaması zorunlu hale gelir. Bu bağlamda Smith'in ortaya koyduğu teritoryal ve etnik milliyetçiliğin her ikisinin de Kürt kimliğinin izahatında açıklayıcı bir işleve sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Nitekim teritoryal milliyetçilik belirli bir toprak parçası üzerinde farklı etnik grupları bir araya getirerek bütünleştiren siyasi bir topluluk olarak ele alınır. Etnik milliyetçilik ise, büyük bir siyasi birimden ayrılarak, aynı ve benzer etnik grupları da kendine bağlayarak, etnik bir yurt kurmaya ve toplamaya dayanan etno-millî bir devlet birliği sağlamaya çalışmaktadır (Smith, 2014: 133-134). İşte bu iki milliyetçilik türünü birlikte veya eş zamanlı olarak Kürtçe basınında görmek mümkündür. Özellikle Birinci Dünya Savaşından sonra Kürt entelijansiyasının bir kısmı tarafından bağımsız “Kürdistan” talebi bizi etnik milliyetçiliğe yakınlılaştırırken, 1900-1920 dönemi boyunca Kürt entelijansiyasının ekseriyetinin siyasi bir kimlik olarak Osmanlılık içinde Kürt kimliğini ve bu iki kimliği de kapsayacak üst kimlik olarak İslam kimliğini öne çıkarmaları ise Kürtlerin teritoryal milliyetçilik kategorisi içerisinde değerlendirilmesini sağlar. Ancak burada din diğer iki kimliği (Osmanlılık ve Kürtlük kimliğini) bir arada tutan en önemli amaç hükmündedir. Diğer bir ifadeyle; Osmanlılık ve Kürtlük, din kimliğini muhafaza etmeyi amaçlayarak, bu kimliğin çatısı altında bulunarak, varlıklarını devam ettirmeye çalışırlar. Bu yüzden birleştirici bir rol verilen din, Osmanlılık ve Kürtlük kimliğinin selameti için bir amaç olarak karşımıza çıkar. Öyle ki Osmanlı'daki millet sistemi içerisinde Rum ve Yahudi milleti “Millet-i Mahkûme” (egemenlik altına alınan millet) veya “zımmî” (zimmet altında bulunan) olarak tanımlanırken (Ercan, 2006: 7), Ermeni milleti ise “Millet-i Sadıka” olarak nitelenmektedir (Lewis, 1991: 353; Alver, 2013: 229). Ancak Sünnî Müslüman milleti “Millet-i Hakime”dir (İnalçık, 2014: 135; Güner, 1997: 25; Lewis, 1991: 333). İşte Müslümanların hâkim millet statüsünde olduğu

gerçeği düşünülduğünde, Osmanlı'ya bağlı bölgede, Ermeniler gibi diğer milletlere karşı Kürtlük kimliğine hâkim millet pozisyonu sağlayan dindir. Bundan dolayıdır ki Kürt entelijansiyasının İslam'a olan bağlılıklarını, sadakatlerini her daim vurgulamaları aynı zamanda Osmanlılığın ve Kürtlüğün yüceltilmesi anlamını taşıyacaktır. Nitekim Bedirhan Bey'in Kurdistan Gazetesi'nin 25. sayısının "Kürtlere" başlıklı yazısında, Kürtlerin dindar bir halk olduğunu ve İslam dini için pek çok fedakârlıkta bulunabileceğini ifade etmesini bu bağlamda değerlendirmek mümkündür (Bedirhan, 1991m: 7):

"Diyanet-i İslâmiyenin hücum ve mahvdan vikayesi için biz en mütedeyyin ve en salâbetkâr bir millet... Kürtler!... Anlar şan-ı diyadet ve insaniyete zerre kadar taaruz olduğu vakit, en elîm fedakârlıklarla o taarruzu def ederlerdi."

Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi'nin yazarlarından Hüseyin Paşazade Süleyman ise, Kürtlerin İslâm dinine olan bağlılığını şöyle ifade etmiştir (Süleyman, 1998b: 1):

"İslâm şeriatına hakkıyla bağlı olan Kürtlerin parlak şeriata aykırı durumlardan eskiden beri tümüyle sakınmıştır."

Benzer şekilde bir dönem Bitlis'te görev yapan Hilmi Efendi Selanik'e gittikten sonra orada "Kalender" gazetesinde ele aldığı yazıda, Kürtlerin her ne kadar dini yönden sağlam olsalar da bu sağlamlılıkta şeriatın hükümlerini bilmeden ve kendi garip gelenekleriyle birlikte yaşadıklarını belirtmiştir. İşte bu iddiasına karşın Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi'nde "Yaprak" başlıklı yazısıyla Ahmed, bir gün bile namaz kılmamış olan Hilmi Efendi'nin Kürtlerin şeriata olan bağlarını nasıl olurda teşhis etmeye kalkıştığını belirterek Kürtlerin dine olan sadakatini şöyle ifade etmiştir (Ahmed, 1998: 17-18):

"Yaratılıştan yiğitliği ve mertlikteki üstünlüğü gibi, dini sağlamlığında da duyarlı bulunan Kürtler, ibadetlerinde geleneğe değil, yüce hükümlerini bildikleri şeriata uyarlar."

Dolayısıyla din, Osmanlılık ve Kürtlük kimliği arasındaki bağı sağlayan en önemli güç olarak karşımıza çıkar. Bunun yanı sıra Kürtlüğün teritoryal bir milliyetçi

kimlik olarak değerlendirilebilmesi için siyasi bir kimliğe gereksinim duyar. İşte bunu da sağlayacak olan Osmanlılık kimliğidir. Nitekim Kürt entelijansiyası alt kimlik olarak Kürtlüğü, Osmanlılık üst kimliği içerisinde ele alacaktır. Babanzade İsmail Hakkı, Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi'nin birinci sayısında, İslâm'a sadakatli bir halk olarak Kürtlerin hala Kürt olduğunu ve geçmişte olduğu gibi bugün de kendi maddi ve manevi kimliğini koruduğunu belirtmiştir. Fakat varlığını Osmanlılığa bağlı bir şekilde devam ettirdiğini ve öteden beri süre gelen Osmanlılık ile Kürtlük arasında kurulan sağlam bağların hiçbir güç tarafından ortadan kaldırılamayacağını şöyle ifade etmiştir (Hakkı, 1998b: 10):

“Kürt daire-i necat-ı İslâm'a dâhil olduğu zamandan, yani edvar-ı evveliyeye-i dinimizden, Sadr-ı İslâm'dan beri hiçbir zaman bu din-i mukaddese karşı isyan etmemiş, etmez ve etmeyecektir. Kürt bittav'verrıza, bilâistilâ, şevket ve satver-i Osmaniye'ye şerefyab-ı duhûl olduğu günden beri hiçbir zaman Osmanlılığa karşı eser-i ihanet göstermemiş, göstermez, göstermeyecektir. Kürt hala Kürt'dür; milliyetini, şekl-ü manzara-ı hariciyesini, hüviyet-i maddiye ve ma'neviyesini zerre kadar değiştirmemiştir. Bununla beraber, Osmanlılığa da bir habl-ı metîn-i ittihad ile murtabit kalmıştır. Dünyada hiçbir kuvvet tasavur edilemez ki, Kürtlük ile Osmanlılık arasındaki bu imtizac-ı kadîmi, bu habl-ı kavîmi izaleye muvaffak olsun.”

Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi'nde M.T. imzalı bir yazıda da, Kürtlerin Osmanlılığa ezeli ve ebedi bağlı olduğu belirtilmiştir (M.T., 1998: 2). Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin başkanı aynı zamanda Kürt entelijansiyası için önemli bir sembolik isim olan Şeyh Ubeydullah'ın oğlu Şeyh Abdülkadir de Osmanlılık içinde Kürtlüğü daim kılmanın çabası içerisinde olmuştur. Öyle ki “Mühim Bir Arîze” yazısında, Kürtleri Osmanlılık kimliği içinde tutmanın en önemli yolunun ayrılıkçı hareketleri bertaraf edecek unsurlar arasındaki birliğin pekiştirilmesine gereksinim olduğunu ifade etmiştir (Abdülkadir, 1998: 17):

“Yüce hükümetin dikkatli bir gözle yoğun biçimde bakacağı önemli bir nokta, geniş Kürdistan bölgesidir ve bunların Osmanlılık milli bağlarıyla gerçek biçimde bağdaşıp kaynaşması için tek temel dayanak ise yüce birlik yapısının pekiştirilmesidir.”

Bu noktada Kürt entelijansiyası, Osmanlılık kimliğine bağlı unsurlar arasında birlikteliğin sağlanması için de, bir halkın diğer bir halk üzerinde herhangi bir ayrımcılığa sahip olmayacak şekilde illere geniş yetkiler verilmesi gerektiğini belirterek bir tür muhtariyete dayalı yönetime vurgu yapmıştır. Kürt Teavün ve Terakkî Gazetesi'nden doğrudan iktibas edecek olursak (E.A., 1998: 6-7);

“Osmanlı devletinin toprak bütünlüğünün korunması, yaşama bahşedilmiş değer olan milli ve dini irade ve kararlılığın bir sabit birlik noktasında kalıcı biçimde sağlamlaştırılması için herhangi bir halkın diğer bir halk üzerine herhangi bir ayrımcılığa sahip olmaması ve illere geniş yetki verilmesi kurallarına dayalı olarak meclisçe gerek görülecek her çeşit değişiklikler Anayasa gereğince yapılmalı ve eksiklikler tamamlanmalıdır.”

Zira Tanzimat'tan sonra imtiyazlarını kaybeden beylerin tekrardan Osmanlılığa bağlı bir tür âdem-i merkeziyetçi bir yapı içinde unsurların birliği düşüncesiyle kaybettikleri konumlarını elde etme düşüncesi etno-sembolcü kuramın teritoryal milliyetçilik anlayışına oldukça uygundur.

Buraya kadar Kürt kimliğinin sahip olduğu iki tür milliyetçilikten teritoryal kuramın Kürt entelijansiyasının düşüncelerinde ağırlığını hissettirdiğini görürüz. Ancak, özellikle Hevi cemiyeti ve sonrasında devletin yapısal durumu ve yönetimi üzerine Kürt entelijansiyasının ekseriyeti, Osmanlılık içinde bir tür âdem-i merkeziyetçi yapıya dair ön görüşlerini devam ettirirken, bir kısım Kürt entelijansiyası ise bağımsızlık yanlısı bir hareket içinde olmuşlardır. Bu tablo, Osmanlı modernleşmesinin ve modernleşme sürecinin başarısızlığının bir neticesi olarak ortaya çıkar. Yani modernleşmeyle değişen, dönüşen tekâmül çizgisi izlendiğinde; modernleşme, Kürt toplumunun aydınlanmasının, siyasal dilinin bir standarda kavuşturulmasının, dilinin modernize edilmesinin, bölgenin kalkındırılması çabasının ve daha sonrasında ise etnik, teritoryal ve hatta proto millet olarak geniş bir milliyetçi siyasi mücadelenin habercisi olmuştur. Bundan dolayıdır ki bir kısım Kürt entelijansiyası, Kürt toplumunun aydınlanması, eğitilmesi ve bölgenin kalkınması çerçevesinde Osmanlılık içinde müstakil bir kimlik olarak Kürt varlığını göstererek âdem-i merkeziyetçi bir yapıyı ön görürken, diğer bir kısmı da bağımsızlık düşüncesini savunmuşlardır.

Bu noktada gerek 1912 Hevî Cemiyeti dönemi gerek ise, modernleşmenin bir tezahürü olarak Kürtlerin azınlık denilecek bir kısmının bağımsızlık söylemlerinde bulunduğu dair bir örnek vermek mümkündür. Mesela Kürtler için olaylı geçen 1912 seçimlerinde Hasan Paşa Siirt Milletvekili seçilmesine karşın, milletvekilliği İttihat ve Terakki tarafından geçersiz sayılmıştır. İşte bu olumsuz hava içerisinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası adayı olan Hüseyin Bedirhan Kürtlere, Arnavutları örnek göstererek onların kavmiyetlerini korumaları için silaha sarıldıklarını belirtmiştir. Yazar, Kürtlerin de konjoktürün bir gereği olarak Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmaları gerektiğini düşünen Kürt entelijansiyasından biridir (Serfiraz, Bozkurt, 2013: 42-43).

Diğer bir ifadeyle İttihat ve Terakki iktidarını, II. Meşrutiyetin vadettiği kardeşlik, eşitlik, özgürlük ilkelerini benimseyeceği düşüncesiyle ilk yıllarda memnuniyetle karşılayan Kürt entelijansiyası daha sonrasında iktidarın baskıcı, yasakçı politikaları karşısında muhalefet rolünü üstlenecektir. Bu mücadele döneminde, milli hürriyetlerin oluşturduğu politik atmosferin de bir sonucu olarak bağımsızlık söylemi kendini bir kısım entelijansiyasında gösterecektir. Bu bağlamda Salih Bedirhan, Kürtlere seslenerek Kürt varlığının devamı ve bölgenin kalkınması için gözlerini açıp ilim, ticaret sahibi olmaları, kendi tarihlerini öğrenip onu kitaplaştırmaları gerektiğini; aksi takdirde kavimlerinin ve isimlerinin unutulacağını belirtmiştir. Bu yüzden çok çalışmakla, okumakla, okullar açmakla, zamanın ruhuna uygun ticaret ve ziraat yapmakla milletlerinin bir devlet kurabileceğini belirtmiştir. Akabinde, kendi âlimlerinin kıymetini bilmeleri ve onlara kulak vermelerinin zaruri olduğunu vurgulayıp Ahmed-i Hanî'nin şu dizelerini paylaşarak bağımsızlık muradını açık bir şekilde dile getirmiştir (Bedirhan, 2013f: 189-193):

*“Bizim de padişahımız olsaydı
Allah ona külah (nimet) layık görseydi
Ona bir taht tayin edilseydi
Bizim de bahtımız açılırdı
O bir taca sahip olsaydı
Elbette biz de revaç görürdük”*

Bu ara dönemde (1912-1918) olduğu gibi bundan sonra da Kürt entelijansiyasının bir kısmı muhtariyet; diğer kısmı ise bağımsızlık vurgusu

yapacaklardır. Ancak bir farkla, o da; bu dönemde Kürt entelijansiyasının ekseriyeti muhtariyet, azınlık denilebilecek diğer kesimi bağımsızlık isterken bundan sonraki dönemde (1918-1920) bağımsızlık talebinde bulunanların sayısı daha da artacaktır.

Birinci Dünya Savaşı'na gelindiğinde bu bağımsızlık istekleri daha da görünür bir duruma gelmiştir. Zira bu tür savaşlar milli ve etnik bilincin ortaya koyulması açısından büyük bir önemi haizdir (Hutchinson, Smith, 2000b: 1619). Öyle ki, Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle beraber Osmanlı'ya karşı Rusların yanında yer alan Bedirhan ailesinin mensuplarından Abdürrezzak ve Kamil Bedirhan gibi Kürt milliyetçilerinden olan küçük bir grup bağımsız bir "Kürdistan" hayali içindeydiler. Nitekim 1917'de Doğu vilayetlerinin Ruslar tarafından işgal edilmesiyle Kamil ve Abdürrezzak Beyler Erzurum ve Bitlis valisi olarak atanmışlardı (Jwaideh, 2014: 257-258; Aytepe, 1998: 329). Ayrıca İngilizler de Irak'ta Süleymaniye yöresinde, Şeyh Mahmut Berzenci önderliğinde kendine bağlı bir Kürt hâkimliği kurdurmuş, Diyarbakır, Elazığ ve Urfa yöresinde de Kürtlük propagandası yapmaya başlamışlardır (Aytepe, 1998: 329).

Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında sürgün, zorunlu göç Kürt siyasi hareketini kesintiye uğratmıştı. Ancak savaştan sonra 1918 yılında kurulan Kürdistan Teâlî Cemiyeti (Tan, 2011: 154, 158-159; Kutlay, 1990: 111) bu mücadeleye kaldığı yerden devam etmişti. Cemiyetin başkanlığına Seyit Abdülkadir Efendi, başkan yardımcılığına ise Bedirhan Paşa'nın oğlu Ali Emir Bedirhan ile Süleymaniyeli Said Paşa'nın oğlu Fuat Paşa getirilmiştir. Fakat kısa bir süre sonra bu cemiyet ile birlikte Kürt entelijansiyası arasında Kürtlerin genel çıkarları adına ayrılıkçı fikirler açıkça ortaya çıkmaya başlamıştır. Nitekim bir tarafta radikal kanadı temsil eden Bedirhaniler, bağımsız bir "Kürdistan" istemekteyken; buna karşın adem-i merkeziyetçi kanadı temsil eden Nakşî geleneğinin temsilcileri olan Şemdinanlardan Seyit Abdülkadir ise ayrılıkçılığa karşı çıkıyordu. (Tan, 2011: 158-160). Bağımsızlık hayali kuran Kürt entelijansiyası için Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı dünyası tarafından kurulmak istenen yenedünya düzeninin politik atmosferi oldukça önemliydi.

Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı için mağlubiyetle sonuçlanmasıyla oluşturulacak yeni bir dünya düzeninde, milletlerin kendi kaderini belirlemesine vurgu yapan Wilson ilkeleri Kürt entelijansiyasının bağımsızlık söylemine dair görüşlerinin oldukça görünür bir şekilde ortaya çıkışında bir dönüm noktası olmuştur. Kürdistan Teâlî Cemiyeti ve önde gelen yöneticileri, üye Kürt entelijansiyası, Amerikan Başkanı Wilson'un dünya kamuoyuna ilan etmiş olduğu 14 maddelik prensibin, Kürt toplumuna uygulanması gerektiğini talep olarak ileri sürmüşlerdir (Göldaş, 1991: 133). Bu sebeple Wilson ilkeleri, Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin yayın organları olan Kurdistan ve Jîn dergilerinin pek çok yazısında memnuniyetle karşılanmıştır. Öyle ki Kurdistan Dergisi'nin yazarlarından Mehmet Mihri yazısında, Wilson prensiplerinden ve o prensipleri ortaya koyan Wilson'dan övgüyle söz etmiştir (Mihri, 1919a: 2-3):

“Asrı medeniyetin yegâne âlimi ve nüfuzlarından en arif ve adili Amerika Reisi Cumhuru Mister Wilson’dur. Bu zatı muhterem, âlimane düsturuyla ve adilânesiyle geçmiş bütün ulemânın ruhlarını memnun ve onlara tanıklık etti ve mazideki insanların tamamı şükran borçludur. Mutlaka kaidelerin âlimane ve adilâne bir şekilde tatbikini göreceğiz. Bu tatbikten sonra şu eski âlimin yeni bir âlime muhavvel olacağına ve bu cihanın sefil şaşkın ve bedbaht evladının her güne refah ve saadete vasil olmalarına metin ve umumi bir kanaat mevcuttur. Bu nizamın tatbiki, Kürt milleti gibi felâketzede, mahrum, mahzun ve milli olan milletler ve kavimler için adeta öldükten sonra tekrar dirilterek onları harman ve gizli cehennemlerinden çıkaracak ve refah ve saadet dolu bir hayata ulaştıracak bir teşebbüs âlimane ve adilânedir. Kürt milletinin böyle büyük bir nimete mazhar olması yalnız insan olmak ya insaniyet yahut gördüğü zillet, sefalet, felâket ve mahrumiyetinden dolayı değildir. Belki şu sebep ile beraber Kürt milletinin tarihi mevcudiyeti ve aynı zamanda, nüfus çoğunluğu, bir şeye uyum sağlamada gösterdiği fitri meyil, vatanperverlik, tarihi menkıbeler, izzet-i nefis ve şerefinden dolayı elbette ilim ve adalet mahkemelerinde ve Mister Wilson gibi bir hâkimi adilin huzurunda beraatla beraber merhametine mazhar olacak ve katiyen mağdur olmayacaktır.”

Derginin yazarlarından Hürmüz Yadi de benzer duygularla düşüncelerini şöyle ifade etmiştir (Yadi, 1919: 154):

“Soylu olan Amerika halkına, o mukaddes prensiplerine herkesten ziyade minnettar kalmış olan Kürtler; bu yeni zihniyeti kabullenmekle, Amerikalılara kurtarıcı demekle iftihar ediyor.”

Kurdistan Dergisi’nin yazarlarından Muhammed Osman, Wilson’un ilan ettiği ilkelerden dolayı memnuniyetini şöyle ifade edecektir (Osman, 1919c: 55):

“Karşımızda bulunan cihan mahkemesinin başkanlığında hak ve adalet düsturunu takip eden muazzam bir vicdan, asil bir kalp sahibi olan Mister Wilson bulunuyor. Mister Wilson, bütün beşeriyetin kanını içmeğe azmeden Genel Harp’ı (Birinci Dünya Savaşı’nı) ortadan kaldırma kuvvetini göstermiş ve cihanın refah ve saadetini emniyetli tahta almağa muvaffak olmuş bir Cumhuriyet Reisi Mister Wilson’un siyaseti, idaresi, kuvveti hep mağdur ve masumların zulüm altında inleyen biçarelerin kurtarıcı amiridir. Bu sanatla Mister Wilson mağdur ve masum Kürt kavminin de koruyucusudur ve bunu da herkese teslim eder ki Kürtler dünyanın ziyade zulüm görmüş mağdur bir kavmidir.”

Wilson prensiplerinin ilanıyla Kürt toplumunun da böylesi bir atmosferden yararlanması gerektiği yönündeki görüşleri Jîn Dergisi’nin yazarlarında da gözlemlenmek mümkündür. Dergi yazarlarından ve “Bir Kürd” mahlasını kullanan Abdullah Cevdet, Kürtlerin böylesi bir çağda uyumasının mümkün olmadığını belirtip, Wilson ve prensiplerine şöyle övgülerde bulunmuştur (Cevdet, 1985: 5):

“Amerika’nın derin ve yüksek görüşlü şair ve düşünürü Emerson, bundan 10-15 yıl önce savaş hakkında yazdığı bir yazıya şu sözlerle son veriyordu: “Ey Allah’ın ve insanların Amerika’sı! Dünyada savaş mı egemen olacak? Bunun kararını verecek olan sen, ancak sensin.” Bu yüce Amerika’nın içten gelen bu ilahi isteğini belirtme ve tatmin etme işini, zaman Amerikalı Wilson’a yükledi. Washington’un özgür ve yüce ruhu, Long Fellon’un merhametli ve duyarlı yüreği, Wilson’un bilgi ve uygulamasında taze ve ateşli bir hayat yaşıyor.”

Jîn’in yazarlarından Kamuran Ali Bedirhan da, benzer duygularla şöyle seslenmiştir (Bedirhan, 1985a: 4):

“Wilson’un 14 ilkesinde, her milletin kendi kendini yönetmesi esasının artık dünyada karar kılacağı açıklanıyor ve insanlığın siyasal amaçlara artık oyuncak olmayacağı belirtiliyor. İşte insanlık ve erdem misyonerliğine yakışan öneri!”

Kamuran Ali Bedirhan, Jîn Dergisi'ndeki bir başka yazısında da (Bedirhan, 1985b: 5);

“Şimdiki siyasal akımlar ne olursa olsun, nasıl bir yön izlerse izlesin; hak ve adalet ana kurallarının, bütün Avrupa devletlerince kabul edilen ve örneğin yüksek üniversite kürsüsünden başkanlık sandalyesine geçen, insanlık sevgilisi, Amerikan Birleşik Devletleri Hükümeti yüksek başkanı Wilson'un hayranlığa değer düşüncesinde bulunan adaletli ve yüksek gerçeğin, bütün haksız kaygılara ve eğilimlere üstün geleceği kuşkusuzdur.”

Ağrı ayaklanmasının lideri olarak bilinen İhsan Nuri²³ de Jîn derginde kaleme aldığı “Wilson Prensipleri ve Kürtler” başlıklı yazısında, benzer bir durumu dile getirmiştir (Nuri, 1986: 4):

“İnsanlığı vicdan mahkemesinin adalet ve hak dağıtan huzuruna çağıran Amerikan Cumhurbaşkanı Sayın Wilson'un insan severce konuşması, yıllardan beri zorbalık elinin zalim darbeleri altında inleyen mazlum ve haksızlığa uğramış milletlerin ve halkların her an kaynayan ve sızlayan yaralarına, onulmanın başlangıcı sayılan pansuman etkisi yapmıştır.”

Dolayısıyla Kürt entelijansiyasının övgüyle bahsettiği, Wilson tarafından açıklanan bu 14 temel prensipten en önemli olanlarından biri de, *“Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra barışın tesisi için, büyük ve küçük devletlerin politik bağımsızlık ve toprak bütünlüklerini garanti etmek amacıyla, belirli sözleşmeler esası üzerinde milletlerin genel bir birlikteliğini sağlayacak yeni bir dünya düzeni olan Milletler Cemiyeti'nin kurulması”* idi. İşte bu yeni dönemde bir kısım Kürt entelijansiyası da kendi bağımsızlık taleplerini, kurulması düşünülen milletler cemiyetine kabul ettirme gayesindeydiler. Dolayısıyla yenedünya düzeni ile milletlere kendi mukadderatını belirleme imkânı verildiği bir dönemde, bu entelijansiya da isteklerini pek çok defa yazılı ve sözlü olarak beyan edecektir. Mesela, Kürd Kadınları Teali Cemiyeti tarafından okutulan Mevlit sırasında, Encum Yamülkî Hanımefendinin irticalen yaptığı konuşmada muradını şöyle ifade ettiği görülür (Yamülkî, 1988a: 6):

²³ Ayrıntılı bilgi için Bkz. GBKİ, 1992: 24; GBKİ, 2012a: 261-271, 331-354, 497-542; GBKİ, 2012b: 261-265.

“Bugün bütün milletlerin mukadderatı başka şekiller aldığı ve herkese bir hak verildiği bir zamanda, bizlerde kendi hakkımızı istiyoruz. Çünkü ortada milyonlarca Kürt var ve büyük bir Kürdistan vardır.”

Kurdistan Dergisi’nin yazarlarından “Lavê Delal” mahlasıyla Berzencizâde Abdülvahid de “Aîle-î Akvam (Milletler Cemiyeti)” başlıklı yazısında, bu yeni dönemde Kürtlerin Avrupa karşısında kendi delegelerini destekleyerek hürriyetleri için çaba sarf etmeleri gerektiğini ifade edecektir (Delal, 1919a: 97):

“Bu satırları yazdığımız zaman, müstakil bir devrin evladı olarak hepimiz genç, ihtiyar yeniden doğuyoruz. Doğuyoruz diyorum. Çünkü yeni bir devire yeniden dâhil olacağımız için yaşadığımız günler eski devirle beraber kapanmış olacaktır. Yeni devirde; bütün üstün istekler başka bir hars, başka bir mefkûre ile başlıyor. İnsanoğlu hangi kavme mensup ise, hangi lisanda, kavim içinde doğmuş ise refah ve saadeti, elem ve ızdırabını o toplumun sinesinde bulacaktır. Bireysel özgürlüğü, saadeti, benliği, kendi kaderi bulunduğu milletin Milletler Cemiyeti arasındaki mevkisiyle tayin edecektir. Bu hakikat bütün çıplaklığıyla karşımızda olmasına rağmen halen hürriyetimiz için kayıtsız bulunuyoruz. Bize düşen vazife dağınık düşüncelerden kaçınmak, Avrupa karşısında bizi müdafaa eden delegelerimizin zahîri olmaktır ki ancak bu bize hürriyetimizi iade edecek ve bizi aile-i beşeriyetin faziletkâr bir ferdî olarak kabul ettirecektir.”

Kurdistan Dergisi yazarlarından Sabri Süleyman bu konuda şöyle yazacaktır (Süleyman, 1919: 52):

“Kalemlerimizle cesaret, uygarlığımızla, bütün milli icraatımızla evrene sesimizi yükseltelim. Sulh-i Umumi Kongresi’nde bütün milletlerin amel defterleri karşılaştırılacaktır. Her millet kendi yaşam hakkını dava ediyor. Biz de kendimizi gerçek ölümden, edebi sefaletten kurtarmaya çaba gösterelim.”

Benzer şekilde Kurdistan Dergisi’nin yazarlarından Abdülvahid, milletlerin kendi kaderini tayin ettiği bir dönemde, başkaları tarafından yanlış tanıtılan, azınlık olarak gösterilen Kürtlerin kendilerini müdafaa ederek, hürriyet taleplerini Avrupa’ya anlatmaları gerektiğini şöyle ifade etmiştir (Abdülvahid, 1919b: 15-16):

“Elverir ki bağıralım, bu kederli harpte Ermeniler tarafından dört yüz bin nüfusumuzun katliam edildiğini ve yine bir o kadar nüfus zorunlu olarak iltica ederken Türkleştirmek sevdasıyla öteye beriye gönderilerek açlıktan öldürüldüklerini bu küçük, zavallı milletlerin müdafacalarına anlatmalıyız. Davaları kuru bir laf değilse bir milyona yakın olan şehit ulularımızın önünde hürriyetimizi istediğimiz zaman bizi başkalarına mahkûm etmezler. İşte bu vazife Kürt büyüklerine, ulu kalemine bilhassa muhterem Kürdistan cemiyetine düşer... Kürtlerde tarihi bir ırka, bir vatana, bir tarihe maliktir. Daima Kürdistan’ın özgürlüğüne susamış bir kavimdir.”

Abdolvahid bir başka yazısında da, Kürtlerin geçmişten bugüne kadar bütün istilalara rağmen kuvvet ve metanet göstererek bazıları ile müttefik, bazıları ile de mukabele suretiyle vatanlarını kendilerinin yönettiğini yalnızca Osmanlı’nın son dönemlerinde dinin etkisiyle kendi topraklarını idare etmekten yoksun kaldıklarını belirtmiştir. Yazar, artık Avrupa tarafından belirlenen yenedünya düzeninde her milletin kendi kaderini belirleme hakkının tanındığını; işte Kürtlerin de bundan faydalanmak için Avrupa heyetlerine delege göndermesi gerektiğini belirtecektir (Abdolvahid, 1919c: 35):

“Her millet asırların biriktirmiş olduğu zincir esaretini bugün masum kaniyla, dinamik fikriyle, etkili eylemleriyle kırmağa çalışıyor ve şu dünya dengesinde kendisine bağımsız bir toprak hazırlıyor. Başka milletlerin boyunduruğu artık şu değişen toplumda ufak cemiyetlerin bile boynuna ağır geliyor. Ufak milletler bu uğurda nüfuslarını, servetlerini, istikballerini güle güle feda ediyorlar. Bu milletler içinde bir millet daha vardır ki o da Kürtlerdir... Avrupa’ya heyetler gönderelim. Asya’nın unutulmuş bir köşesinde yiğit, faziletli on milyonluk bir kavmin mevcudiyetini gösterelim. Çabuk uyanalım. Zayıf milletlerin yarım milyonluk takviye ile başımızın ucuna bayrağını dikmeden biz kendi milli ruhumuzdan doğacak olan hürriyetimizi yükseltelim. Bunun için varlığımızı şimdiden sarfetmek lazımdır.”

Ayrıca Kurdistan Dergisi’nde S.H. imzalı bir yazı da, yazar Wilson ilkeleri için memnuniyetini belirterek bağımsızlık isteğini dile getirmiştir (S.H., 1919: 67):

“Wilson hazretleri bir sürü mağdur, yaşama hakkına sahip insanları, intikam hırsıyla donanmış istilacıların esaret kâbusunda inlettirmek istemez. İnsanlığın

mahkûm milletleri, bağımsızlık ve istikbalini ve adı geçen adilane prensiplerini eşit bir şekilde tatbik etmek çabasındadır. Hiçbir milletin keyfiyet ve kemiyetine bakmayarak maruzatını dinlediği halde engin bir cennet misali toprağa, yoğun bir nüfus kitlesine, kadim bir mevcudiyete sahip olan soylu Kürt milletinin unutulmuş dünyada kalmasına, başkaların boyunduruğu altında zulüm ve kahrına kurban etmeye taraftar olamaz.”

Her millete kendi mukadderatının belirlenme hakkının verilmesine dayanan Wilson prensiplerinin ilanıyla oluşturulmak istenen yenedünya düzeninde, Jîn Dergisi’nden de bir kısım Kürt entelijansiyası bağımsızlık taleplerini dile getirmişlerdir. Öyle ki Kamuran Ali Bedirhan, Jîn Dergisi’nde kaleme aldığı yazıda, pek çok millete tanınan bağımsızlık hakkının Kürtlere de verilmesi ve bu yeni düzene uygun olarak Türk hükümeti tarafından Kürtlerin desteklenmesi gerektiğini ifade edecektir (Bedirhan, 1985a: 4):

“Şimdi kendisinden uzak, hakları gasp edilmiş milletlere en ateşli bir samimiyetle destek vadeden ve Kırım, Gürcistan, Ermenistan bölgelerine, bu bölgelerin bağımsızlık tutkunu insanlarına arka çıkan Türk hükümetine sesleniyorum: Doğu illeri ve daha başka bazı yörelerde ve İran’da, toplu bir şekilde geleneklerini ve milli niteliklerini, bütün maddi ve manevi değerlerini koruyarak sert kayalıklı dağlarda özgür sesinin yankısını dinleyen ve din ve erdem uğrunda, milli onur yolunda hiçbir fedakârlıktan çekinmeyen Kürdü ve Kürdistan’ı bu pek önemli dakikalarda hatırlayınız... Dinsel bir ideoloji ve milli bir hayranlıkla ve savaşırsız olarak Yavuz Sultan Selim’e ittifak ve bağlılık arz eden Kürdistan, bugün Türk milletinden de destek göreceğinden ümitlidir.”

Bu süreçten yola çıkan Jîn Dergisi’nin yazarlarından Memduh Selim de kaleme aldığı bir yazıyla Kürtlerin bağımsızlık arzusunu dile getirmiştir. Öyle ki yazar, bir taraftan Birinci Dünya Savaşı sonrası kurulması düşünülen yenedünya düzeninde Wilson prensiplerine bel bağlayan diğer yandan da o ilkelerin uygulanması için hakem görevi gören Batı dünyasına, özellikle Amerika ve İngiltere’den beklentisi olan Kürdistan Teâlî Cemiyeti’nin yapmış olduğu bir toplantıdan çıkan sonuca dayanarak Kürtlerin bağımsızlık talebini dile getirecektir (Selim, 1988a: 6):

“Kürtlerin İstanbul’daki en düşünür ve entelijansiyadan ve gençlerinden oluşan bu toplantıda İslam topluluğuna güçlü bağlılığı ve İngiltere’ye karşı derin ve içten güveni gösteren psikolojik durum idi. Amaç ve amacın izlenmesi yöntemi toplananların tümü tarafından kabul edilmiş ve tüm Kürtlerin arzu ve ihtiyaçlarını dile getiren bu yolda devam edilerek, Kürdistan’ın kurulmasında ve gelişmesine ilişkin amaca ulaşmasında İngiltere büyük devletinin desteğinin kazanılmasının mutlaka başarılması oy birliğiyle istenmiş ve bir dilek olarak belirtilmiştir.”

Hatta bu bağımsızlık isteğinin yeni değil çok eskilere dayandığını yazar şöyle belirtecektir (Selim, 1988a: 6):

“Kürtler, bir millet olarak yaşamak, benliklerini koruyarak yaşamak, mutlu yaşamak ve ancak kendi ruhlarından doğan bir yönetim altında yaşamak amacını, ta eski zamanlardan beri candan, gönülden istemiştir.”

Jîn Dergisi’nin yazarlarından şair Daver Ardelanî de, Wilson prensiplerinin oluşturduğu haklardan pek çok millet gibi Kürtlerin de yararlanarak bağımsızlığını elde etmesi gerektiğini “Hepimiz (Hemûman)” adlı Kürtçe şiirinde şöyle dile getirmiştir (Ardelanî, 1988: 18):

*“Tutsaklık ayıptır, alçalmadır Kürt için
Neden başkasının emrinde kalalım tutsak olarak!
Wilson cenaplarının emriyle kurtulmuş halklar
Özgürdür onlar, biz niçin kalalım demir zincirlerde!
Boş lâfların zamanı geçti ve kesildi o lâflar
Kurtulalım artık hepimiz çanak yalamaktan
Şahlanıp yüceltelim Kürt milletini
Kurmanc’ı, Kürdü ve Lur’u birleştirelim.”*

İşte bağımsızlık talebinde bulunan Kürt entelijansiyasının bu isteklerinin desteklenmesinin en önemli koşullarından biri de, bölge nüfusunun çoğunluğunu teşkil ettiklerini gösterebilmeleridir. Yani milli bir kimliğin meşruluğunu kanıtlayan en kayda değer durum bir milletin bulunmuş olduğu bölgenin asıl sahibi olduğunu ve ekseriyetini oluşturduğunu ispatlamasıyla ilgilidir. Bundan dolayıdır ki, Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Wilson prensipleriyle oluşturulması planlanan yenedünya sisteminde yerini alabilmesi ve kendi kimliğinin mevcudiyetini koruyabilmesi için Şark vilayetlerinde Kürtlerin diğer unsurlardan daha fazla olduğunun gösterebilmesi elzem bir durum olarak ortaya çıkar. Keza Kurdistan Dergisi’ndeki bir yazı, Şark

vilayetlerinde Kürtlerin azınlık değil aksine çoğunluk olduğunun kabul edilmesi gerektiğini şöyle vurgulamıştır (Cano, 1919a: 157):

“Türkiye’nin hududu dâhilinde bilhassa şark vilayetlerinde “Kürtler de var” denilmesi kâfi olmayıp “Kürdistan”ı teşkil eden Şark vilayetinin nüfusunun ekseriyeti bariz olarak Kürt’tür” denilmesi lazımdır.”

Yine Şadili, Alan, İzoli, Bustan, Hûmran aşiret reislerinin Kurdistan Dergisi’ne gönderdikleri telgrafta, Kürtlerin yaşadığı bölgenin asıl sahiplerinin Kürtler olduğunu ve bölgede nüfusun çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğunu, ancak bu konuda Ermenilerin yanlış bir algı yaratmaya çalıştığını, dolayısıyla Milletler Cemiyeti’nin de bu hakikate göre karar vermesi gerektiğini şöyle ifade etmişlerdir (Yusuf, 1919: 47-48):

“Mamüretül Aziz (Elazığ), Diyarbakır, Bitlis, Van ve Erzurum ve bunlara yakın arazinin Kürdistan adını taşıdığını yalnız bizce hayalperest bir dava olmayıp bilakis Avrupa ulema ve tarihçileri tarafından mezkûr bölgenin üç bin seneden beri “Kürt” ırkıyla meskûn ve mamur olduğu ve ispat ve tasdik edilmiş ve her yazar ve âlimin kabul ettiği apaçık bir hakikattir. Milyonları geçen mevcut nüfusumuzla beraber memleketimize iltica yoluyla gelen bir avuç Ermeniler için tarihi bu anavatanımızın Ermenistan adıyla yad ve dünyada emsali görülmeyen bir zulüm ve düşmanlık ile elimizden alınacağını matbuat ve değişik yollarla ispat edilmeye çalışılıyor gibidir. Milletler Cemiyeti kurum ve faaliyetleri hakkımızda adil yasaların tatbiki, Kürdistan sahalarında dehşetli felâketlerin zuhur etmemesi ve Kürtlere kıyasla bir hiç değerinde olan küçük milletlerin yok olmaması için çabalamak ve hakikati ortaya çıkarmak insanlık gereğidir.”

Kurdistan Dergisi’nin yazarlarından Hürmüz Yadi de, Amerikan soruşturma heyetine yazdığı yazısında, bu vilayetlerde Kürtlerin Ermenilere nazaran nüfusun ekseriyetini oluşturduğu iddiasını şöyle kanıtlama gereksinimi duyacaktır (Yadi, 1919: 155):

“Türkiye’nin Meşrutiyet zamanını bırakalım. 1908 tarihinden evvelki nüfus kütüğünü açmak kâfidir. Ermeniler daima nüfuslarını fazla göstermişler. Buna sebep de öteden beri Rusya’dan oralara yoğun bir suretle gelmeyi gerekli gören Ermeni misafirleri birer çete kurarlar. Hükümet bu yeni gelenlerin sürülmesine ve

rahatlığına karışmasın diye nüfus kütüğüne mevcut olandan fazla yazdırırlar idi. Müslümanlara gelince askerlikten kurtulmak için daima nüfuslarını saklarlar idi. Ermenilerde ise askerlik korkusu yok idi. Zira onlar askere alınmazlardı. Hal böyle iken Ermenistan diye tahayyül edilen vilayetlerin hiç birinde asla ve kata ekseriyeti kazanamamışlardır. Hatta yalnız Türklere karşı bile aşırı bir nüfus çoğunluğu yok idi. Nerede kaldı ki Kürt anasırına karşı çoğunluk olsunlar. Kürtler bu ilgânın en kahir en kesîf sahipleridir. Ermeni kavmi bu kıtalarda Müslüman halkına nazaran yüzde yirmi üç yalnız Kürtlere nazaran yüzde nihayet otuz bir nispetindedir ki bu da bir iki yer münhasırdır. Diğer pek çok yerde ise Kürtler hiç kabul etmeyecek bir oranla Ermenilerden daha fazladır.”

Kurdistan Dergisi’nin yazarlarından Berzencizâde Abdülvahid de, Lavê Delal mahlasıyla, Kürtlerin yaşadığı bölgenin asıl sahiplerinin Ermenilerin iddia ettiklerinin aksine, Kürtler olduğunu ve bu bölgenin ekseriyetinin de Kürtlerden oluştuğunu şöyle izah etmeye çalışmıştır (Delal, 1919b: 61):

“Bu rakamlardan anlaşılan hakikat şudur ki Ermeniler, Erzurum, Bitlis, Harput, Diyarbakır, Sivas vilayetlerinde çıkarımda bulunurlar. Şimdi biz Ermeni hakkını savunanları pek taraflı bir araştırmacı olarak görüyoruz... Altı vilayeti istila etmiş her milletin karşısına Kürtler çıkmıştır. Osmanlılar dahi bu araziye hâkimiyetine alacakları zaman yegâne millet Kürtleri buldular. Ermeniler iddia edemezler ki Kürtler de kendileri gibi bu memleketin kadim evladı değildir. Nüfusun ekseriyetidir. Tan gazetesinin de itiraf ettiği gibi harpten evvel nüfusun çoğunluğunu oluşturan Kürtlerin ekseriyeti kayıtlara geçmemiştir. Eski istatistikleri karıştıralım. Kürtler yine ekseriyeti oluşturacaktır. Hâlbuki şu hakikati Ermeniler bile itiraf ediyorlar ki toplam Kürt nüfusunun ancak yüzde otuzu istatistiklere dâhildir. Dicle ile Fırat arasında Erzurum, Bitlis, Van yaylarında göçebe, yarı göçebe binlerce Kürt aşiretleri var. Bunların nüfusu milyonlara ulaşır. Mösyö Wilson prensibinde millet, milli hukuku cesaretiyle muhafaza edebilir, kavimleri kapsar diyor. Bu nokta-i nazardan Kürdistan tetkik edilmeye muhtaçtır.”

Derginin yazarlarından Kâkeheme’nin kaleme aldığı yazıda da, Kürtleri dinleyen Amerikan soruşturma heyetinin, şark vilayetlerinde Kürtlerin Ermenilerden daha fazla olduğunu kabul ettiklerini şöyle belirtecektir (Kâkeheme, 1919: 150):

“Amerika heyeti, Kürtleri de dinledi. Bunlar da şark vilayetlerindeki Müslüman adedinin harpten evvel olduğu gibi harpten sonra da ekseriyeti haiz olduğunu söylediler. Binaenaleyh bu yörede müstakil bir Ermenistan teşkilinin veyahut vilayeti mezkûrenin Ermenistan’a ilhakının gayri mümkün olduğunu ortaya koyanlara bu hususta Kürtlerin menşe ve hüviyetleri hakkında malumat vermenin gereği bile yoktur.”

Derginin yazarlarından Kuyseyî de aynı duygularla, Vakıf gazetesi yazarlarından Haşim Nahid Bey’in ‘‘Milli Hududumuz’’ başlıklı yazısında Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgeyi Türk vilayetleri olarak gösterip yanlış etnografik malumatlarda bulunduğunu, aslında adını verdiği yerlerin Kürt menşeli olduğunu ifade etmeye çalışmıştır (Kuyseyî, 1919: 159-160):

“Kısmen karışık olmakla beraber ekseriyeti kahiresi Türk olan Anadolu’nun güneyi yani sizce ve bazı Türkçü ve Turancılarca gene Türk denmek istenen fakat hakikatte (Irak – nehrin arasında– Mezopotamya) Kürdistan denilen hattaki Musul, Bağdat vilâyetlerinin ekseriyetinin Türk olduğunu iddiası pek gariptir. Hele Türk sahası diye verdiğiniz malumat az çok tarih sahifelerini karıştırmışları bile güldürür. Makaleniz, mezkûr hattaki sakinlerin milli kökenlerinin hiçbirine uymadığından müsaadenizle düzeltmeye başlayacağımdan dolayı kusurumun affını dilerim. Diyarbakır Türk değil Kürt’tür. Onun Türk olmadığını anlayabilmek hikmetine geçtiğini kısaca Hammer Tarihi’ni mütalaa ediniz ve sonra bugün şehir sakinlerinin mecmualarında, çarşılarında kullanılan lisanı sorunuz. O vakit göreceksiniz ki Diyarbakır tarihinden buyana Kürt şehridir ve hala da lisanı Kürtçedir... Diyarbakır’dan aşağıya inilince ilk tesadüf eden Musul şehri yine ekseriyetle Kürt’tür. Şehrin etrafındaki bütün köyler aslen Kürt’tür ve hala da Kürtçe konuşurlar. Türkçeyi öğrenmeleri de hükümetin resmi dili olmasından ileri gelmiştir... Bağdat – Musul – İran hududuna kadar uzayıp giden saha ekseriyetle Türk değil aslen Kürt ve Kürt oğlu Kürt’tür ve Türklerle bilhassa Anadolu ile bağları ancak taht-ı hâkimiyetlerinde bulunmaları ve aynı dine mensup olmalarıdır... Her şeyin Türklerin elinde bulunması kuruntudan ibarettir. Binaenaleyh güneşi çamurla sıvamak kabilinde olan bir hakikati kapatmak gibi böyle makaleler yazmamanızı tavsiye ederim. Çünkü Türk milli hududu Kürdistan’da değil Anadolu’dadır.”

Kurdistan yazarlarından Mehmed Mihri Hilav da, Kürtlerin bazen muhtelif veya tamamen münferit bir şekilde Hindistan, Belucistan, Afgan, Buhara,

Mazenderan, Reşt, Geylan, Mâverâ-yı Kafkas, Kafkas, Fars, Şiraz, Kirmanşahan, Hamdan, Azerbeyca'nın bir kısmı, Bağdat, Musul, Diyarbakır, Bitlis, Van, Erzurum, Sivas, Mamuretül Aziz (Elazığ), Ankara, Konya, Adana, Suriye, Halep, bilhassa Bilad-ı Cebel gibi geniş bölgelerde ve Asya'nın en mükemmel mevkilerini yurt edindiklerini belirtmiştir. Akabinde yazar, bu bölgelerde toplam on dört milyon Kürt nüfusunun olduğunu, yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'nda tam göçebe, yarım göçebe ve yerleşik olarak üç şekilde altı milyon Kürt nüfusunun yaşadığını ve nihai olarak da bu topraklarda azınlık olmadığını şöyle ima etmiştir (Mihri, 1919f: 13-14):

“El-hâsıl memalik-i Osmaniye’de tam ve yarın göçebeler yerleşik olanlardan daha çoktur ve yerleşik olanların tamamı (nüfusa) kayıtlı değildir. Demek ki kayıtlı olanlar bütün Kürtlerin dörtte biri olamaz. Olsa olsa ancak beşte biri kadardır. Böyle bir kıyas neticesinde Kürtlerin nüfusu pek büyük bir yekûn teşkil eder. Mamañih biz yine araştırmalara, tümevarım yöntemine, gözlemlemeye ve yazışmalarımıza binaen memalik-i Osmaniye’deki Kürtlerin miktarını aklen altı milyona balığ zan ederiz. Dağınık bir şekilde bulunanların miktarı ise aklen iki milyon teşkil eder. Binaen’aleyh bugün Asya’da Kürtlerin asgari miktarı on dört milyondur.”

Benzer şekilde Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgede demografik olarak çoğunluğu Kürtlerin oluşturduğu iddiasını, Jîn Dergisi'nin de pek çok sayısında görmek mümkündür. Keza Jîn Dergisi'nin yazarlarından Kamuran Ali Bedirhan “Kürdistan ve Kürtler” başlıklı yazısında, bölgede nüfus olarak Kürtlerin Ermenilerden sayıca fazla olduğunu birçok tarihçi ve araştırmacıdan alıntı yaparak ispatlamaya çalışmıştır (Bedirhan, 1985b: 6-7):

“Kürtler her yerde kesin bir çoğunluğu oluşturuyorlar. Bunu yalnız Türk istatistikleri değil, tüm Avrupa seyyahları, coğrafya seyyahları, ekonomik sorunlarla ilgili olan yabancı konsoloslar da itiraf ediyorlar. Hatta Rus ekonomistlerden Pazilov bile, “Kürdistan” adıyla yazdığı bir kitapta şöyle diyor: “Mezopotamya'nın üzerindeki geniş ovaya hâkim durumda bulunan Ermenistan, bu ad ile anılmaya layık değildir. Çünkü bu bölgede iki Ermeni'ye karşılık on Kürde rastlanıyor.” Seyyah bir İngiliz diyor ki: “Buralardaki Ermeni adını taşıyan Hristiyanlar, yöresel nüfusun beşte bir kadarını oluşturmaktadırlar; hiçbir yerde çoğunluk olarak bulunmamaktadırlar.””

Jîn Dergisi'nin yazarlarından Abdurrahman Rahmi de, bölgenin ekseriyetini Kürtler oluşturduğu için bu toprakların, Kürtlerin hakkı olduğunu şöyle ifade edecektir (Rahmi, 1985a: 18):

“Evet, biz Kürtler şimdiye kadar Türk hükümetinin yönetiminden, yani Osmanlı topluluğundan çıkmak gereğini duymadık. Şimdi bakıyoruz ki Wilson, “Türk olmayanları Osmanlılara vermeyeceğiz” diyor. Oysa bizim yerimize Kürdistan derler; orada memurluk için gelip yerleşmiş olan 2-3 memurdan başka hiç Türk yoktur. Türkler bulunmadığına göre ya Ermeniler, başkaları? Ermeniler ise yüz de beşimiz kadar da yokturlar. Başkaları da yüzde ikiyi ancak oluştururlar. Öyleyse Kürtlerden başka hiçbir millet yoktur. Öyle olunca da Kürdistan Kürtlerin hakkıdır, Kürtlerden başka kimsenin hakkı değildir.”

Jîn Dergisi başka bir yazısında da, Kürdistan Teâlî Cemiyetinden bir heyetin İstanbul'daki Amerikan Araştırma Komisyonuna giderek Kürtlerin yaşadıkları bölgenin ekseriyetini oluşturduğunu, dolayısıyla Wilson prensipleri gereği bu yerlerin Kürt milletinin hakları olduğunu belirtmiştir (Jîn, 1988b: 3):

“Kürtlerin çoğunluk olarak bulundukları yerlerde ancak Kürt milli hakları söz konusu olabilir. Kürtlerin o dolaylarda yüzyıllardan beri sahip bulundukları ezici çoğunluk bugüne kadar sürmektedir ve bu durum yabancıların incelemeleriyle de sabittir. Bundan başka, Kürtlerin oralarda ırksal ve tarihsel haklarının inkârı da olanaksızdır. Kürtlerin bugün istedikleri hak, yalnız kendi istekleriyle değil, Amerikan kamuoyunun ve bu kamuoyunun temsilcisi olan Wilson'un prensipleriyle de doğrulanıp sağlamlaştırılmış bir haktır.”

Jîn Dergisi, bu yazıların dışında aynı zamanda Batı kaynaklarından aldığı bilgilerle Kürtlerin yaşadığı bölgede, Kürt nüfusunun Ermeni nüfusundan daha fazla olduğunu kanıtlamak için istatistikler yayımlamıştır. Dergi, Batı eserlerinden elde edilmiş bu istatistiksel bilgilerin Ermeni nüfusunu fazla gösterdiğini buna rağmen bölgenin çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğunu, Van ilini örnek alarak göstermeye çalışmıştır. Bu istatistikte Van ilinde yaşayan Kürt aşiretlerinin nüfusu ile barındıkları yerler bir liste ile gösterilmiş ayrıca Kürt ve Ermeni nüfusu, aile sayıları ile birlikte yazılmış ve arasındaki fark bir tablo ile ortaya konmuştur (Jîn, 1986a: 10-13):

Tablo 21: Van İlinde Yaşayan Kürt ve Ermenilerin Hane ve Nüfus Sayıları

Kazaların İsimleri	Kürtler (Ekrad)		Ermeniler	
	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus
Van Merkez Kazası	4900	25400	7905	47430
Bangirî Kazası	2470	14820	314	1884
Erciş Kazası	2378	14268	495	2970
Adilcevaz Kazası	844	5064	491	2946
Gevaş Kazası	845	5070	901	5406
Karçıkan Kazası	1055	6330	778	4668
Çatak Kazası	540	3240	763	4578
Nurdoz Nahiyesi	818	4908	166	916
Müks Kazası	459	2754	709	4253
Mahmudiye Kazası	1504	9024	84	504
Elbak Kazası	2643	15858	560	3360
Hamidiye-Hoşab Kazası	885	5310	299	1794
Kavar Kazası	1953	11718	96	576
Çolemêrg Kazası	1362	8172	85	510
Beytüşşebab Kazası	2380	10980	00	00
Şemdinan Kazası	1891	11346	00	00
Toplam 15 Kaza 1 Nahiye	26377	158262	13746	82476

Böylelikle Birinci Dünya Savaşı sonrası Batı dünyasının hakemliği doğrultusunda her milletin kendi mukadderatını belirleme hakkının tanındığı bir dönemde, Kürtçe basını Batıya, bağımsızlık isteklerini iletmiş ve bunu hak ettiklerini iddia etmişlerdir. Çünkü yaşadıkları toprağın çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduklarını, kadim bir tarihe dayandıklarını ve “Kürdistan” olarak pek çok tarihçinin bu durumu ele aldığını göstermeye çalışmışlardır.

Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgenin bağımsızlığı için gösterilen bütün bu pozitif algı çabalarının ardından, Kürtlerde bağımsızlık tahayyülünü daha da arttıracak, umudunu yükseltecek noktalardan biri de, Birinci Dünya Savaşı’nda yenik düşen Osmanlı ile galip gelen itilaf devletleri arasında 1919’da yapılan Paris Barış konferansı olacaktır. Nitekim Kürdistan Teâlî Cemiyeti, Kürt milletinin hakkını konferansa katılan tüm devletlere kabul ettirmek için bir taraftan Kürtlerin, bölgede kadim bir tarihi tecrübeye sahip olduklarını, bölgenin çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğunu söyleyerek pozitif algı inşasını devam ettirmeye çalışmıştır. Öte yandan cemiyet, Şerif Paşa’yı bölgenin temsilcisi olarak tayin ederek siyasi ve diplomatik alanlarda yoğun bir çalışma başlatmıştır. Öyle ki bu durum üzerine Jîn Dergisi 25. sayısının kapağına Şerif Paşa’nın fotoğrafını bastırmış ve fotoğrafın

altında Paşa şöyle tanıtılmıştır (Jîn, 1988c: 1): “*Paris’te Kürt hukukunu ve Kürdistan’ı müdafaa eden Heyet-i Murahhasa Reisi Şerif Paşa hazretleri.*”

İşte konferansın sonunda Şerif Paşa’nın gösterdiği diplomatik çabalarla 1920 tarihinde “Sevr Antlaşması” imzalanmıştır. O antlaşma gereğince Fırat ırmağından Ermenistan ve İran sınırlarına kadar ki bölge Kürtlerin yoğun bir şekilde yaşadığı yer olarak tanınmıştır ve bu bölgede Kürtlerin muhtariyet hakkı kabul edilmiştir.²⁴ Ayrıca, eğer Kürt halkına; isterlerse kendi toprakları üzerinde kendi bağımsız devletini kurabilme hakkı da verilmiştir (Altan, 2017: 117; Silopi, 2014: 67-69).²⁵ Elde edilen bu başarı Jîn Dergisi’nin bazı yazarları tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Mesela Jîn’in yazarlarından Abdurrahman Rahmi, Şerif Paşa’ya şu dizelerle övgülerde bulunmuştur (Rahmi, 1988: 17):

“Yine senin yiğitliğinden ey han
Açıldı bir kapı biz Kürtler için
Yeter artık bu eziyet, bu hor görülüş
Yeter bilimsiz, erdemsiz kaldığı milletin
Kalkınmak ister bu çağda millet
Ta ki yaşam nedir tanısin diye
Seninle övünürüz biz, Kürtsün sen
Gerçekten yiğitsin ve de mertsin sen
Arkandadır senin tüm Kürtler, Kurmanclar
Gerçekleştirdin çünkü amacımızı bizim
Kürtler bilirler gerçekleri
Çünkü feda olurlar o yolda.”

Ayrıca Abdurrahman Rahmi “Top Savaşı Bitti Bugün Kalem Savaşıdır (Şerê Topan Xilas Bû, İro Şerê Qeleman e)” başlıklı Kürtçe yazısıyla da bu başarının

²⁴ Sevr Antlaşması’nın 62. Maddesine göre (Mcdowall, 2004: 610; Romano, 2010: 52-53); “İngiliz, Fransız, İtalyan hükümetlerince atanan üç üyeden oluşan bir komisyon, bu antlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren altı ay içinde, ağırlıklı olarak Kürtlerin yaşadığı Fırat’ın güneyinden Ermenistan’ın güney sınırına kadar olan, daha sonra tayin edilecek bölge ile Türkiye’nin Suriye ve Mezopotamya sınırının kuzeyinde bölgeleri kapsayan bir özerklik planını tanımladığı şekilde hazırlayacaktır.”

²⁵ Sevr Antlaşması’nın 64. Maddesine göre (Mcdowall, 2004: 610-611; Romano, 2010: 52-53); “62. Maddede tanımlanan bölgelerde yaşayan Kürt halkı, antlaşma yürürlüğe girdikten sonraki bir yıl zarfında Milletler Cemiyeti Konseyi’ne başvurur ve sözü geçen bölgelerde yaşayan nüfusun çoğunluğu Türkiye’den bağımsız olmak istediğini gösterirse, bu durumda Cemiyet Konseyi bölge halkını bağımsızlığa yatkın bulur ve onlara bu hakkın verilmesini tavsiye ederse, Türkiye, bu bölgeler üzerindeki tüm hak ve yetkilerinden vazgeçmeyi şimdiden kabul eder. Böyle bir vazgeçme gerçekleştirildiğinde bugünkü Musul Vilâyeti de dâhil Kürdistan’ın bu bölgesinde yaşayan Kürtlerin bağımsız bir Kürt devletine gönüllü olarak katılmak istemelerine İtilaf Güçlerinden itiraz gelmeyecektir.”

şiddetle değil kalem ve bilgi gücünün sağlandığı diplomatik kazanımlarla elde edildiğini vurgulayarak memnuniyetini şöyle kaleme alacaktır (Rahmi, 1985c: 17):

“Herkes kendi hakkını korumak zorundadır. Korumazsa, ona yaşam hakkı yoktur, haktan yoksun kalır. Hak ise iki biçimde korunur. Ya el gücü ile yani tüfek, top, bomba ve tabancalarla olur ya da hukuk bilimi ve tarih ile olur. Ancak top, tüfek davası bitti. Şimdi kalem davasıdır. Bilim, bilginin gücü her şeye egemendir.”

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde Türk olmayan unsurlar, özellikle Ermeni, Kürt ve Rumlar, Wilson Prensipleri’nden yararlanarak 1918 sonu ve 1919 başlarında kendi milli duygu ve kimlikleri açısından bir takım milli ve toplumsal isteklerde bulunmaya başlamışlardı. Kürt entelijansiyası ve Kürdistan Teâlî Cemiyeti’nin önde gelen şahsiyetleri, Wilson Prensipleri’nin Osmanlıların egemenliği altında bulunan ve Türk olmayan halkların kendi geleceklerini kendilerinin belirlemeleri ilkesinin, politik içeriğinden ve ifade biçimlerinden yararlanmaya çalışmışlardır. Kürt entelijansiyası bu karmaşık durumu, bir milli eylemin düzenlenmesi ve Kürdistan’ın kuruluşu için elverişli bir fırsat olarak görmüştür ve bu fırsattan yararlanmak istemiştir. Öyle ki Kürdistan Teâlî Cemiyeti, milli haklarını, Wilson prensiplerine dayanarak elde etmeyi programına koymuş ve Kürt halkının istekleri konusunda gerekli bilgileri, hazırladıkları bir Kürdistan haritası ile birlikte dört büyük devletin (Amerika, İngiltere, Fransa ve İtalya) temsilciliklerine göndermiştir (Göldaş, 1991: 139, 147-148).

Buraya kadar Kürt kimliğine dair iki tür milletçi görüş ortaya koyulmuştur. Bunlar, ilk olarak teritoryal milliyetçilik ikinci olarak etnik milliyetçiliktir. Kürt milliyetçiliğinde, Kürt entelijansiyasının bir kesiminin teritoryal milliyetçilikten etnik milliyetçiliğe doğru bir seyir izlediği gösterilmiştir. İşte tamda bundan dolayı Kürt kimliğini bu yönüyle proto millet olarak da ifade etmek mümkündür. Çünkü millet olma niteliklerini taşıyan fakat bütün çabalara rağmen kendi devletini kuramayanlara proto (ön) millet tanımlaması yapılır (Smith, 2014: 192-213). Çalışma dönemimiz baz alındığında, Smith’in bu proto millet okumasını Kürt kimliği üzerinden bir yönüyle ele alabiliriz. Nitekim bunu Kürt kimliğini oturttuğumuz iki milliyetçilik türünden biri olan farklı tikel grupları aynı toprak parçası üzerinde bir

arada tutan, bütünleştirici bir özellik taşıyan, teritoryal milliyetçilik içinde değil; aksine aynı etnik grupları bir araya getirerek büyük bir siyasi birimden ayrılarak bir devlet kurma tahayyülü içerisinde olanları ifade eden etnik milliyetçilik olarak değerlendirilebilir.

Kürt kimliğinin bu tarihsel belleği, Smith'in iki tür milliyetçiliği ile birlikte okunduğunda Kürt kimliğine dair bize bir fikir verir. Nitekim yukarıdakiler baz alındığında Kürt kimliği, bir taraftan teritoryal milliyetçilik olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan etnik milliyetçilik şeklinde de ele alınabilir. Aynı zamanda Kürt kimliği, etnik milliyetçilik özelliğinden dolayı proto millet olarak da tarif edilebilir.

İşte pek çok kesimden müteşekkil Kürt entelijansiyasının Kürtlerin kimliğine/milliyetçiliğine ve siyasetine dair farklı bir ideolojik gelişim çizgisi izlediği görülür. Ancak farklı dünya görüşlerine sahip bu isimlerin, mütecanis (homojen) bir milliyetçi yapı oluşturmamalarından dolayı bazı Kürt entelijansiyası tarafından, bu durum Kürt milli kimliğinin oluşmasını engelleyen nedenlerden biri olarak görülmüştür. Bu gerekçeyle bir kısım Kürt yazar, milli menfaatler için birlik çağrısında bulunacaklardır. Kürtçe basınında, Kürt milleti için önemli öğütler taşıdığı belirtilen Ahmed-i Hanî'nin "Mem û Zîn" eseri bu noktada dikkat çekicidir. Nitekim Kürt birliği üzerine Hanî, şayet Kürtler kendi araların birlik olabilselerdi, Arapların ve Farsların Kürtlere boyun eğceğini, bunun din ve devletin ilerlemesini sağlayacağını şu dizelerle ifade etmiştir (Hanî, 2015: 53):

*"Eğer birlik nasip olsaydı bize
Arka çıksaydık birbirimize
Kürd'e baş eğerdi Arapla, Acem
Cümle derdimize olurdu encam
Terakki ederdi din ile devlet
Yoluna düşerdi ilimle hikmet"*

Wilson prensiplerin oluşturduğu politik atmosferle bir kısım Kürt şair de şiirlerinde Kürtlerin bu durumdan faydalanarak milli menfaatleri için birlik olmaları gerektiğini ima etmişlerdir. Mesela Jîn Dergisi'nin şairlerinden Kadri Latif, "Gazel (Xezel)" adlı Kürtçe şiirinde şöyle seslenmiştir (Latif, 1985: 19):

*"Fırsattır bugün, bu zatlar himmet etmeli
Kürtler darmadağın olmasın diye bir meclis toplanmalı"*

*Kim uymazsa o meclise, söz veririm ben
Ağır bir cezadan sonra getirir asarım ben
Benden de görev isterlerse, tabiidir ki
İran Kürtlerini saf saf yaparım kervan gibi
Her ne olursa olsun kararı o meclisin
Şunu derim ki yüz binlerce emrindeyiz o büyüklerin.”*

Benzer şekilde, Süleyman Bohtî de “Kürtlerin Türküsü (Strana Kurdan)” adlı Kürtçe şiiriyle, milletlere doğan bu aydınlık içinde (Wilson ilkelerini kastederek) Kürt birliğinin sağlanmasının gerekli olduğunu şu dizelerle ifade etmiştir (Bohtî, 1987: 17):

*“Açık güneş doğdu üzerimize
Birlik ve himmet farz oldu bize
Açık güneş doğdu üzerimize
Bizim de talihimiz açacak bir gül gibi
Kalmaz böyle yaralı bir gönül gibi
Açık güneş doğdu üzerimize”*

Jîn Dergisi’nin yazarlarından Abdurrahman Rahmi de Kürtçe olarak ele aldığı “İttifak” başlıklı yazısında, diğer milletler gibi başarıya ulaşmasının yolunun birlik olmaktan geçtiğini izah etmiştir (Rahmi, 1985a: 13-14):

“Tüm milletler önce birlik olurlar, sonra da sorunlarda başarıya ulaşırlar. Bütün milletlerden geri kalmış olan bizlerin de amacı odur ki iplik ve iplerden, sicim ve halatlardan akıl alıp birleşelim ve birlik olalım. Yoksa Fatiha ve Yasin’e başlayın ve Allah’ın huzurunda nasıl cevap vereceğinize hazırlanın. Çünkü Allah, böylesine zavallı bir milletin kanının hesabını bizden soracaktır. Benden söylemesi, sizden birlik!”

Jîn Dergisi’nin yazarlarından Kadızade Mustafa Şevki de, “Çağımızda Biz Kürtlerin Durumu (Weziyetî Ême Kurdan de Esrî Hazir)” başlıklı Kürtçe yazısında, Kürtleri milli menfaatler için birlik olmaya çağırmıştır (Şevki, 1985a: 16):

“Bu şan ve şöhretinize rağmen böylesine yoksul olarak durmanız ve tembellikle aziz yurdunuzu elden bırakmanız yazıktır. Onur sahibi olan sizler, elbette ki sözüme kulak verirsiniz: Gelin bir an önce ve babalarımızın, atalarımızın hatırı için birlik olalım ve güzel yurdumuzu rezil çıkarlara ve liderlik koltuğuna kurban etmeyelim. Çünkü vakit dardır ve düşman da gafletimizden yararlanmaktadır. Kurtuluşa ve iflah

olmaya koşun. Yoksa pişman olacağız, ne var ki o zaman da pişmanlığın bir yararı olmayacaktır.”

Yine Jîn'ın yazar ve şairlerinden Siverekli Hilmi de, “Kurdîyê Sivêrekî” mahlasıyla “Bir Yakınma (Gazindek)” başlıklı Kürtçe yazısında Kürtleri, birlik ve beraberliğe çağırmıştır (Hilmi, 1987: 12):

“Ey Kürtler, haykırıp, feryat ediyor ve diyorum ki: Şimdiye kadar yürüdüğümüz yolun önünde derin ve karanlık bir çukur vardır. Biz, siz, herkes bunu gözümüzle gördük. Dönün, dönün, o eğri, o sapa ve ölümlü yoldan geriye dönün. Bize birlik gerekir. Kardeşler, ibret alın.”

Aynı şekilde Hêvî Derneği de bildirisinde Kürtlere birlik ve beraberlik çağrısını yenileyecektir (Jîn, 1988f: 16):

“Şunu unutmayın ki kardeşler, eğer yok olmak istemiyorsak bir araya gelin; anlamsız ve nedensiz kavgaları bırakın. Birlik nifak ve bölünmemizden komşumuz olan halklar yararlanırlar. Bizim uyanık olmamız gerekir. Kurtuluş birlik ve beraberliktedir.”

Bu birlik ve beraberlik sorununu şair ve yazar Abdurrahman Rahmi de, “Tek Elden Ses Gelmez (Destê Têne Deng Jê Nayêt)” adlı Kürtçe şiirinde dillendirmiştir (Rahmi, 1985d: 14):

*“Ey nifak içindeki millet
Sana beraberlik gerek
Kurmazsak eğer bir dayanışma
Yok oluruz topyekün
Aklınızı başınıza devşirin hep birlikte
Vakit, zaman çok hassastır
Tehlikelidir ikilik, dağınıklık
Tüm halklar kinlidir bize karşı
Yok olmamız kuşkusuzdur
Aklınızı başınıza devşirin hep birlikte
Kişiliği atıverin dışarı
Tek kişiyle çözülmez sorun
Birlik olun ki izi silinmesin
Ümit bağladığımız sorun
Aklınızı başınıza devşirin hep birlikte”*

Ancak, Kürt şair ve yazarların bu birlik olma çağrısı nüfuz sahibi Kürtler arasında pek yankı bulmamıştır. Zaten Kürt kabileler uzun süreden beri birbirleriyle

mücadele içindeydiler. Hatta daha evvelde değinildiği gibi en iyi bilinen iki büyük aile olan Şemdinanlar ve Bedirhanlar bu mücadelenin başlıca taraflarını oluşturmaktaydılar. Kürt aileler arasındaki bu ayrılıkları iki nedene dayandırmak mümkündür:

- Merkezi idarenin güçlendirilmesi: Kürtler arasındaki ayrılık, merkezi idarenin güçlendirilmesiyle beraber bir taraftan beylerin güç kaybetmesi diğer taraftan şeyhlerin giderek güçlenmesi neticesine dayandırılabilir. Yani merkezin güçlendirilmesi yalnızca beylerin bölgeden tasfiyesine değil aynı zamanda bölgede bir otorite boşluğuna neden olmuştur. Çünkü beyler hâkim oldukları dönemlerde Kürtler arasındaki çekişmelere, kan davalarına çözüm getirmeye, eşkıya gibi düzeni bozacaklar üzerinde etkileyici bir caydırıcılığa (yönetimleri katı hatta acımasız olsa da) muktedirdiler. Fakat merkezin güçlendirilmesiyle beylerin yerine atanan memurlar, Kürtler nezdinde meşruiyeti zayıf olduğu ve yerel olaylara ilişkin yeterince bilgi sahibi olamadıkları için böyle bir kontrol gücünü elde edememişlerdir. İşte bu durum bölgede düzeni sağlayacak yeni bir güç olarak şeyhlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Böylece Osmanlı'nın merkezi güçlendirme girişimiyle beyler konumlarını yitirirken dinin dışında, toplumsal ve siyasal alanda da düzenleyici rol üstlenecek olan politik şeyhler ortaya çıkmıştır. Mesela merkezi idarenin güçlendirilmesiyle Bedirhaniler bölgedeki konumlarını kaybedince Şeyh Ubeydullah'ın (Nakşi hareketin lideri) ve şeyhe bağlı ailelerin dünyevi bir iktidar olarak bölgedeki nüfuzu artmıştır. Bu ise beyler ile şeyhler arasında bir iktidar mücadelesini doğurmuştur. Kürtler arasındaki bu iki başlılık da birlikteliği engellemiştir (Bruinessen, 2015: 340-348). Bu durumu meşrutiyet öncesi dönemin Kürtçe basınında da görmek mümkündür. Nitekim bu ayrılığın bir tarafını temsil eden Şemdinanlardan Seyyid Abdülkadir bu durumun farkında olarak, Kürt Taevün ve Terakkî Gazetesi'nin ilk sayısında meşrutiyet öncesi yönetimin etkisiyle Kürt aşiretlerinin birbirleriyle çatışma içinde olduğunu ifade eder (Abdülkadir, 1998: 17):

“Eski yönetim, kim bilir ne gibi bir politikanın akılsızca güdüsüyle çeşitli aşiretler arasına pek soğuk nifaklar, geniş uçurumlar koymuştu ve Kürdistan, birlik ve karşılıklı sevgi bağlarının kopmasıyla en korkunç bir biçimde zedelenmişti.”

- Politik olarak farklı düşüncelere sahip olma: Kürtler arasında birliğin gerçekleşmemesinin bir diğer nedeni de şudur; yukarıda bahsi edilen iki aile gibi Kürtler, her ne kadar Osmanlı modernleşmesinin bir sonucu olarak dernek ve Kürtçe basınının kuruluşunda ve etkinliklerinde bir araya gelmiş olsalar da politik zihniyet olarak farklı düşüncelere sahiptiler. Öyle ki, Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan Kürt Teali Cemiyeti’nin yöneticiliğini yapan Şemdinanlardan Seyid Adbülkadir muhtariyete dayalı bir idari yapı görüşünü savunurken, bu cemiyetin diğer yöneticisi olan Bedirhanlardan Emin Âli Bedirhan bağımsızlık yanlısıydı.²⁶

Bağımsızlık ile ilgili fikirler birbirinden farklı olsa da, ekseriyetle Kürt entelijansiyasının hem fikir olduğu nokta, milliyetçilik çağında yok olup gitmemek için çalışmak ve birlik olup ilerlemektir. Bu ilerlemenin ve millet olarak hayatta kalmanın bir gereği olarak görülür (Serfiraz, Bozkurt, 2013: 49). Ancak tüm bu mücadelelere karşın Kürtlerin ve bölgenin çıkarlarının nasıl elde edileceği noktasında mütecanis (homojen) bir yapı oluşturulamamıştır. Kürt entelijansiyası arasındaki bu ayrılıkların ve çekişmelerin güçlü bir milliyetçi bağın kurulmasının önünde engel teşkil ettiği görülmektedir.

Üçüncü bölümde Kürt kimliğinin inşa süreci; ilgili dönemin tarihsel durumu dikkate alınarak ele alınmaya çalışılmış, bu kimliğin oluşum ve dönüşüm vetiresi Kürtçe dergilerdeki yazılar bağlamında tartışılmıştır. Tartışmanın kuramsal bir bütünlük içerisinde, ilk bölümde ayrıntılı olarak ele alınan milliyetçilik kuramları ışığında yürütülmesi için söz konusu milliyetçilik kuramlarının ana argümantasyonları ile dergilerdeki tezahürleri arasındaki benzerliklere işaret edilmiştir. Bununla birlikte ele alınan kimliğin nev-i şahsına mahsus özellikleri ve

²⁶ Söz konusu iki güçlü ailenin politik tutumlarının arkasındaki esas sebep; onların bölgesel çıkarları ve iktidar ilişkileri ile ilintilidir. Şöyle ki; Seyyid Abdulkadir ve ailesinin sahip oldukları şeyhlik merkezli dini kimlik bağımsızlıktan ziyade muhtariyeti gerektirirken, Bedirhan ailesinin sahip olduğu mirlik temelli dünyevi ve siyasal güç ise, kendi bölgesel çıkarları açısından bağımsızlığı daha tercihe şayan hale getirmekteydi.

otantik çizgileri de hesaba katılıp birebir bir örtüşmenin mümkün olmadığı gözlenmiştir. Böylece Kürt kimliğinin oluşumunu kendine has kılan bir kuramsal model düşünülmüş ve kimliğin oluşumunda taşıyıcı kolon görevi gören toplumsal, siyasal etmenler bu model perspektifinde okunmuştur.

Modern bir fenomen olarak işlenen bir kimliğin kurgusal olarak bazı hayali zorlamalara maruz kalması kaçınılmazdır. Bilgin'in formülasyonuna uygun olarak, kimliğin oluşumunu olanaklı hale getirecek malzeme eğer verili değilse, bu malzeme tarihsel olay ve şahsiyetlere atfedilen değerler üzerinden devşirilmektedir. Aktüel olarak hali hazırdaki malzemeye ise yeni anlamlar giydirilerek inşa edilecek olan kimliğe adapte edilmesi ve toplumsal katmanların bu anlamlar üzerinden bilinçlenmesi amaçlanmaktadır. İnsanların benzer bir tarih şuuru içerisinde atasını, dedesini yadettiği, yaşanmış acı tatlı olaylar karşısında ortak bir duygulanıma sahip olabildikleri, gelecekleri için müşterek bir dünya ve hayal ettikleri bir atmosfer yaratabilmek bütün kimlik inşacılarının arzuladıkları bir şeydir.

Dönem dergilerine bakıldığında durum bundan farklı görünmemektedir. Kürtlerin “bilinçsiz” ve “eğitimsiz” amorf bir “yığın” olmaktan çıkartılıp, milli bir “şuura” sahip, mütecanis bir cemiyet haline getirtilmesini hedefleyen entelijansiya, tarihsel olarak kritik gördüğü olayları ve şahsiyetleri yeniden değerlendirmeye tabi tutmuştur. Bu olayların ve kişilerin gerçek tarihsel kişiliklerinden ziyade onların mistik ve etik boyutları önemli görülmüştür. Çünkü burada amaç; tarihi bütün çıplaklığı ile ortaya koyup gerekli dersleri çıkarmak değil, tahayyül edilen bir kimliğin inşası için onu araçsallaştırmaktır.

Kolektif kimliğin inşası açısından belirli şeylerin yeniden değerlendirmeye tabi tutulması icap edince, üzerinde yaşanan toprak parçası da siyasal ihtiyaçlara karşılık verecek biçime sokulmuştur. Toprağı vatan yapan, vatani üzerinde yaşayan halkın hasletleri ile yoğuran şeyin ne olabileceğine odaklanılmıştır. Kürt yazarların coğrafyaya katmak istedikleri anlam, oluşturulmak istenilen kimliğin teritoryal zeminini oluşturmaktadır.

Bu coğrafya üzerinde yaşayan halkın konuştuğu dil ise kimliğinin en önemli unsurları arasındadır. Bir topluluğu kendi içerisinde kıymete değer bir bütün haline

getiren şeyin dil olduğunun farkına varan (ya da düşünen) yazarlar, Kürt dilinin kadim (olarak gördükleri) geçmişini yüceltmış, onun gramer yapısı ile kendine has, ifade ve meram imkânları açısından müstesna olduğunu iddia ederek dilin kültürel açıdan kolektif bir şuur yaratmasını beklemişlerdir. Burada da dil, sadece insanlar arası iletişimi sağlayan bir olgu olmanın ötesine geçmiş, kendisini o dil üzerinden kurması arzulanan bir toplumun kültürel kodu halini almıştır.

Dile gösterilen özenle birlikte Kürt dili; tarihi açıdan, geçmiş ile hali hazır ve gelecek arasındaki kültürel bağın kurucu unsuru olarak kodlanmıştır. Burada ise kültürün temel yapıtları, şiirleri, efsaneleri, hikâyeleri, atasözleri gibi edebi metinleri devreye girmiş, edebiyatçıları halka tanıtılarak onların kendi entelektüel miraslarına sahip çıkmaları beklenmiştir. Yine benzer şekilde tarihi edebiyat, yazarlar tarafından sadece “kültürel entelektüel bir tat” olmakla sınırlı kalmamış, milli manevi değerleri yeniden üreten bir amil olarak öne çıkartılmıştır.

Dergilerde yer alan eğitimle ilgili fasıllar da dikkat çekicidir. Kimlik inşa sürecinin ihtiyaç duyduğu okulların yaygınlaştırılması ve okuryazarlık oranının yükseltilmesi hem dünyanın ilgili dönemdeki “bilim” merkezli epistemolojik konjonktürünün bir sonucudur; hem de kurgulanan Kürtlük şuurunun benimsenip yaygınlaşmasının taşıyıcısı olarak görülmüştür. Dünyadaki milli kimlik süreçleri, milli bilinç aşılama biçimleri dikkate alındığında; eğitimin, okur yazarlığın, okullaşmanın bunu kolaylaştıran hatta olmazsa olmaz bir araç olarak önemsendiği dikkate alındığında, dönem dergilerindeki eğitim vurgusunun da bu bağlamda anlaşılması gerektiği söylenebilir.

Eğitim gibi kalkınma fenomeni de dergilerin başat tartışma başlıkları arasındadır. Geri kalmış, tarımda makineleşmemiş temel ihtiyaçlardan, mesleki eğitim ile yetişmiş bir nesilden yoksun, ilkel iktisadi formasyonlara sahip bir bölgenin üzüntüsü içerisinde olan entelijansiya, bu durumu temel bir sorun olarak görmüştür. Onların açılıp karşılaştıkları farklı dünyalarda gördükleri modern imkânlar kendilerinde yeni perspektifler yaratmıştır. İçinden çıkıp geldikleri coğrafyanın mevcut durumunu dönüştürmek için birtakım iktisadi çözüm önerileri sunulmuştur. Güçlü bir cemiyetin güçlü bir iktisadi temele sahip olması yönündeki

keskin inançları onların ideolojik farklılıklarının üstündeki müşterek inançları arasındadır. Kürt entelijansiyesi İslamcısıyla, seküleriyle kalkınmanın ve gelişmenin zaruriyetine inanmışlardır.

Kalkınmayı acil ihtiyaç olarak kodlayan entelijansiye, içinde bulunduklarını düşündükleri kötü durumu da bir şekilde mağduriyet ile izah etmeye çalışmışlardır. Geçmiş bu kadar parlak, toprağı bu derece verimli, dili o kadar derin, seciyesi bu ölçüde güçlü bir milletin hali hazırdaki içler acısı durumunun sebebini Kürt yazarları “mağduriyet” ile ifade etmeyi tercih etmişlerdir. Yazarlara göre Kürtlerin bugünkü hallerinin baş müsebbibi kendi hatalarından ziyade onları gadre uğratanlardır. Kürtler mağdur bir halk olarak kendi limitlerini zorlayamamış ve hak ettikleri yeri bulamamışlardır. Bu tarz bir okuma biçimi ile sorun dışsallaştırılarak halka güven, makûs talihlerini değiştirebilecekleri hususunda ise inanç aşılama çalışılmıştır. Aşılanan bu inanç ile mağdur edildikleri düşüncesiyle topluma, sürekli alacaklı ve bir takım haklara sahip olduğuna dair milli bir bilinç kazandırılmak istenmiştir.

Durum değerlendirmesinin “mağduriyet” üzerinden yapılması beraberinde politik bir mücadele pratiğı olarak ben-öteki şeklinde bir etki-tepki farkındalığı yaratmıştır. Kimliğin “ben” tarafının inşa edilmesinin zorunlu gereğı olarak “o-öteki” ne duyulan ihtiyaç baş göstermiştir. Bu hem Kürtlerin kendi kimliklerini oluşturmak isteyen diğer haklar karşısında düştüklerini hissettikleri “öteki” olmanın da sonucudur. Başkasının “ötekisi” olarak Kürtlere entelijansiyesinin önerdiği şey; kendi “benliklerini” bulmak ve kendi varoluşsal pozisyonlarını bunun üzerinden kurmaktır.

Söz edile gelen toplumsal mühendisliklerin ana aktörü olarak entelijansiyaı görmek mümkündür. Kimlik oluşumu için gerekli olan aktüel ve kurgusal malzemenin bulunması, yorumlanması ve sunulması görevini üstlenen entelijansiye, kendilerini öncüler olarak gördükleri toplumlarına bilinç aşılama vazifesini yüklenmişlerdir. Fransız Devrimi’nden, Rus Devrimi’ne birçok modern toplumsal hareketlerde dümeni tutan entelijansiye, Kürt kimliğinin oluşum sürecine de rehberlik etmiştir.

Entelijansiyanın Kimlik oluşturma çabalarının önündeki en önemli meselelerden başlıcası, oluşturulacak kimliğin muhtevasının ne olacağı meselesidir. Batı modernizminin büyük meydan okuması karşısında kendi kültürel müktesebatı ile yüzleşmek zorunda kalan tüm Batı dışı toplumlar gibi Osmanlı Kürtleri de bu meydan okumaya cevap vermek zorunda kalmıştır. Batı'nın kendisini dünyada yükselen bir güç haline getiren kazanımlarına hayranlık duymakla beraber öz değerlerini de belirli formlar altında muhafaza etmek isteyen Kürt entelijansiyanın ekseriyeti için kültür-medeniyet ayrımı işlevsel bir formül olarak kabul grmştir. Bu ayrım sayesinde Kürtlerin tarihi, manevi ve kültürel değerlerinin modern biçimler kazanması beklenmiş, manevi mirası sekteye uğratmadan maddi terakki amaçlanmıştır. Azınlık denilebilecek diğer kısım entelijansiya için ise Batı, kültürü ve medeniyeti ile bir bütün olarak alınarak Kürt kimliğinin yeniden inşası gerekli grlmştir.

Kültür-medeniyet tartışmalarının yürütüldüğü platformlarda kadının sosyal durumunun ele alınması da olağandır. Kürtçe dergilerde Batı'da kadının sahip olduğu “yüksek mevki” takdire şayan görülürken Osmanlı kadının “iler acısı” durumundan yakınılmıştır. Kadının toplumun yarısı olduğu, erkeğin sahip olduğu sosyal ve siyasi hakların onun da hakkı olduğu dşnlmştir. Ancak Osmanlı içerisinde yine de Kürt kadının diğer halklara kıyasla daha iyi sayılabilecek bir durumda olduğu iddia edilmiştir. Batı'da kadının sahip olduğu hak ve meziyetlere en yakın benzerlik gösteren kadın Kürt yazarlara göre Kürt kadınıdır. Kürt kadınlarının hak ettikleri yere ulaşabilmeleri için kadının geleneksel-rfi n yargı ve uygulamalardan bağışık bir biçimde aklın ve çağın gerekleri doğrultusunda değerlendirilmesi önerilmiştir. Böylece kendi inanç ve değerlerinin akli sınırları içerisinde Kürt kadını, kimliğin modern biçiminin önemli bir tezahürü olarak ele alınmıştır.

Kültür-medeniyet tartışmaları içerisinde din, üzerinde en fazla ve hassasiyetle durulan konu olmuştur. Bu durum tartışmayı yürütenlerin şahsi inanç ve itikatlarının dışındadır. Çünkü din hala halklar üzerindeki en etkili g niteliği taşımaktadır. Onun ister metafizik bir hakikat olarak görülmesi isterse de sosyalleştirme aracı olarak değerlendirilmesi sonucu değiştirmemektedir. Her iki durumda da din kendisine kayıtsız kalınamayacak bir değerdir. Y.C. ve Said Nursi gibi yazarlar,

dinin vahiy kaynaklı dinamizmini kendisine asırlar içerisinde eklenen hurafe ve bidatlerle yitirdiğini iddia etmişlerdir. Burada yapılması gereken şey onlar için tecditi bir yaklaşımla dine asli, otantik hakikatini kazandırmak ve çağın gereklerini karşılayacak malzemeyi dinden devşirmek olacaktır. Bununla birlikte Abdullah Cevdet gibi dini, sosyal bir olgu olarak önemseyenler de vardır. Onlar için din, toplumsal dönüşümler için cemiyetlerin motor gücüdür. Ancak Cevdet gibiler için din, ancak modern bilimsel kabullere ve rasyonel gerçeklere uygun olduğunda bu önemli işlevi yerine getirebilir. Sonuç olarak din, hem onun hakikatine iman etmiş olanlar, hem de onu sadece sosyal bir amil olarak görenler için önemsenmiştir. Bununla birlikte birlik ve bütünlük açısından çimento olarak görülen din kimlik inşasının önemli bir dayanağı olarak görülmüştür.

Kürt kimliğini oluşum süreci anlatılırken bunun Osmanlı içerisindeki diğer siyasal kimliklere göre pozisyonunun ne olduğunu vurgulamak gerekmiştir. Teze konu olan dönemin (1900-1920) İmparatorluğun çözülüş dönemine rastlıyor olması, öncelikli amacın Devlet-i Aliye'yi kurtarmak olmasına sebep olmuştur. Müslüman bir Osmanlı tebaası olarak Kürt entelijansiyasının çoğu için dönem boyunca amacı kendi kimliklerini Osmanlıya karşı bir antitez olarak kurmak olmamıştır. Bu açıdan ortaya konulmuş çabaların bağımsızlıkçı gayeler içerdiğini söylemek pek mümkün görünmemektedir. Daha çok üst kimlik olarak Osmanlı'nın bir alt kimliği biçiminde muhtariyete dayalı bir idare şeklini ön görmüşlerdir. Bilhassa 1918'den sonra bir kesim Kürt entelijansiyası için ise, artık müstakil bir kimlik olarak bağımsızlık tercih edilmiştir.

Bu bölümde; önceki bölümlerde değindiğimiz kimliğe dair kuramsal yaklaşımlar ve dönemin siyasal atmosferi ışığında, Kürtçe süreli yayınlarda kimlik ve siyaset tartışmalarını irdelemeye çalıştık. Çalışmaya konu olan dönem boyunca incelediğimiz yazılar ele alınarak, Kürt kimliğine dair nasıl bir model ortaya koyduğumuzu ve ne tür sonuçlara ulaştığımızı belirterek çalışmamızı bitireceğiz.

SONUÇ

Modernleşmenin etkisiyle Batı karşısında zayıflayan Osmanlı, yeniden üstünlüğünü sağlamak için siyasal ve toplumsal alanda bir takım değişim ve dönüşümler yaşamıştır. Yeniden yapılanma ve dönemin güçlü devletleri arasında kalarak varlığını sürdürme amacını gerçekleştirmek adına Osmanlı, bir taraftan Tanzimat'la beraber merkezi idareyi güçlendirmeyi tercih etmiş, diğer taraftan Fransız Devrimi ile ortaya çıkan milliyetçilik akımının oluşturacağı ayrılıkları bertaraf etmeye çalışmış ve İslamcılık, Osmanlıcılık ve Batıcılık cereyanlarına karşılaştığı meydan okumalara bir çare bulmak için başvurmuştur. Bununla birlikte bu cereyanlar dini ve etnik kimliklerin tahayyül edilmesinin önünü açmıştır. Nitekim merkezi idarenin güçlendirilmesiyle birlikte mahalli güçlerin eski imtiyazlı konumlarını kaybetmeleri müstakil bir kimlik olarak tepkilerine neden olmuştur. İslamcılık cereyanıyla birlikte ise bir tepki olarak gayri Müslimler dini kimliklerini daha etkili bir şekilde ön plana çıkarmışlardır.¹ Osmanlıcılık düşüncesiyle de sultan-tebaa diyalektiği yerini vatan-yurttaş diyalektiğine bırakmıştır. Yani daha evvel hâkim olan düşüncede sultan mutlak güçtü, bütün topraklar sultanın malıydı, sultanın yönetmiş olduğu topraklarda yönetilenler sultanın kuluydu. Ancak Tanzimat ile başlayan Islahat Fermanı ile devam eden, 1913'ten sonra ise bir siyasal ideal olarak (Nişancı, 2014: 63) Osmanlıcılık cereyanı ile birlikte padişahın tebaaları yerini Osmanlı'nın yurttaşlarına bırakmıştır. Diğer bir ifadeyle Osmanlı'nın, yurttaşların vatani olduğu, bu vatanın çatısı altında özgürce ve müstakil bir kimlikle yaşama düşüncesi yerleşmeye başlamıştır. Haliyle şunu söyleyebiliriz ki, Osmanlı modernleşme süreciyle değişim ve dönüşüm geçiren geleneksel kavramların ve kimliklerin etkili olduğu böylesi bir atmosferde, her dini ve etnik grup kendi kimliğini oluşturma yolunda benzerlikler ve farklılıklar içeren bir duruş sergilemiştir. İşte Osmanlı modernleşmesiyle oluşan bu durumdan etkilenen Kürt entelijansiyası çıkarmış oldukları mecmua ve gazeteler aracılığıyla kültürel, siyasal ve dini kimliklerinin inşa edilmesine hizmet etmeye çalışmışlardır.

¹ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Karpaz, 2013: 200-201, 509-510; Akçura, 2015: 23.

Bu minvalde 1900-1920 dönemi boyunca Kürtçe basını ekseriyetle Kürtleri üç kimlik üzerinden inşa edecektir. Bunlar; etnik bağlamında Kürtlük, siyasal düzlemde Osmanlılık, dini açıdan ise Müslüman kimlikleridir. Bu kimlikler birbirlerinden ayrı ve bağımsız değil aksine birbirlerini besleyen, muhafaza eden, geliştiren bir nitelik olarak ele alınmıştır. Bu yüzden Kürtçe basını; Kürtlüğü, hem alt kimlik olarak müstakil bir unsur, hem de üst kimlik olan Osmanlılığı tahkim eden destekleyici bir güç olarak görmüştür. Kürtçe basınında, bu iki kimlik İslam kimliğinin muhafazası ve tebcil edilmesi için vardır. Ancak üç kimlik arasındaki bu pozitif ilişki, Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgenin muhtariyet ile yönetildiği takdirde anlamlı olabilecek bir durum olarak ele alınmıştır. Çünkü Kürtçe basınında, merkeziyetçi yönetimin, Kürtlerin ve bölgenin gerilemesine ve güvenliğinin tehlikeye düşmesine neden olduğu sürekli olarak öne sürülmüştür. Kürt yazarlar, bölgenin muhafaza edilememesi durumunda ise, Osmanlı'nın yok olması gibi bir sonucun doğacağını savunmuşlardır. Osmanlı'nın korunamaması da İslam dinine zarar verecektir. Dolayısıyla Kürtçe basını, Osmanlılığı İslam kimliği çatısı altında, Kürtlüğü ise Osmanlılık kimliği altında ele almıştır. Yani teze konu olan dönem boyunca (1900-1920) Kürtçe basınında, bu üç kimlikten din ve Osmanlılık düşüncesi daha çok birleştirici bir unsur olarak kabul görmüştür.

Buna mukabil, Kürt toplumunun üç kimlikle ve her bir kimliğin de Kürtçe basını yazarları tarafından farklı bir şekilde inşa edilmeye çalışılması söz konusudur. Bu da Kürt kimliğinin birden çok kuramsal temelde değerlendirilmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır. Keza İslam kimliği, iki farklı şekilde ele alınır. İlk olarak İslam, hurafelerden, bidatlerden, yalnızca çağın koşullarına uydurulmak için düşülen şerhlerden arındırılarak tecdite dayalı bir yaklaşımla ele alınmaya çalışılmıştır. Bu düşünceye göre; İslam'da, içtihadın canlandırılarak taklid yolunun kapatılması gereklidir. İkinci bakış açısı ise İslam'ı, reformist bir yaklaşımla modern döneme uygun bir şekilde kimliklerin dönüştürülmesi ve devamlılığının sağlanabilmesi için bir sosyalleştirme aracı olarak görür. İşte İslam kimliğine olan bu ikinci yaklaşım, bizi etno-sembolcülüğe yakınlaştırır. Çünkü bu kurama göre din, milli kimliklerin yaşamında önemli bir araçtır. Fakat etnik kimlikler modern olarak kendilerini yeniden inşa edebilmeleri için din ile aralarına mesafe koymalıdır. Yani dinler,

insanlar tarafından çağın koşullarına göre değişebilen ve dönüşebilen bir nitelik içinde olmalıdırlar. Dolayısıyla 1900-1920 dönemi Kürtçe basınında İslam kimliğinin, bir yönüyle tecdite dayalı bir niteliğe sahip olduğu söylenebilir. Diğer yönüyle, reformist² bir yaklaşımla sosyalleştirme aracı olarak ele alınması münasebetiyle etno-sembolcü bağlamda da okunabilir.

Osmanlılık kimliği ise, modern dönemde hayal edilmiş politik bir kimlik özelliğinden dolayı modernist yaklaşımla değerlendirilebilir. Kürtçe basınında Osmanlılık kimliği, dönemsel olarak iki şekilde ele alınmıştır. İlk olarak, II. Meşrutiyet ve öncesinde Kürtlük kimliği için muhafaza edilmesi ve yüceltilmesi gereken bir amaçtır. İkinci olarak, II. Meşrutiyet sonrasında Kürtlük kimliğinin muhafazası ve güçlenmesi için bir araç niteliğine sahiptir. Her iki dönemde de siyasal bir üst kimlik olarak Osmanlılık altında muhtariyete dayalı bir idari yönetim tasavvurunun hâkim olduğunu söylemek mümkündür. İşte bu bağlamda ele alınan Osmanlılık için, teritoryal bir kimlik tanımlaması yapılabilir.

Kürtçe basınının inşa etmeye çalıştığı diğer bir kimlik de Kürtlüktür. Bu kimlik; tarih, gelenek, görenek, din, sembol ve mit gibi geçmişin araçlarına dayandırılarak inşa edilmesinden dolayı etno-sembolcü kuram içinde ele alınabilir. Fakat Kürt yazarları, bu kimliğe bağımsızlık ve muhtariyet noktasında iki farklı şekilde yaklaşırlar. Bu da, Kürtlük kimliğinin milliyetçilik bağlamında iki şekilde tanımlanmasına neden olur. Yukarıda değinildiği gibi 1900-1920 dönemi boyunca Kürtçe basınında, yazarların ekseriyeti Kürtlüğü, Osmanlılık içinde alt kimlik olarak bir tür muhtariyet yönetimine dayalı şekilde tahayyül ediyorlardı. İşte Kürtlüğün böylesi bir perpektifle ele alınması, pek çok unsuru belirli toprak parçası üzerinde bir araya getiren teritoryal milliyetçilik şeklinde tanımlanmasını sağlar. Ancak Batı'nın müstakil bir kimlik olarak Ermenilere verdiği destekten, yükselen Türk milliyetçiliğinden ve Wilson prensipleriyle yaşanan milli hareketlerden dolayı Kürtçe

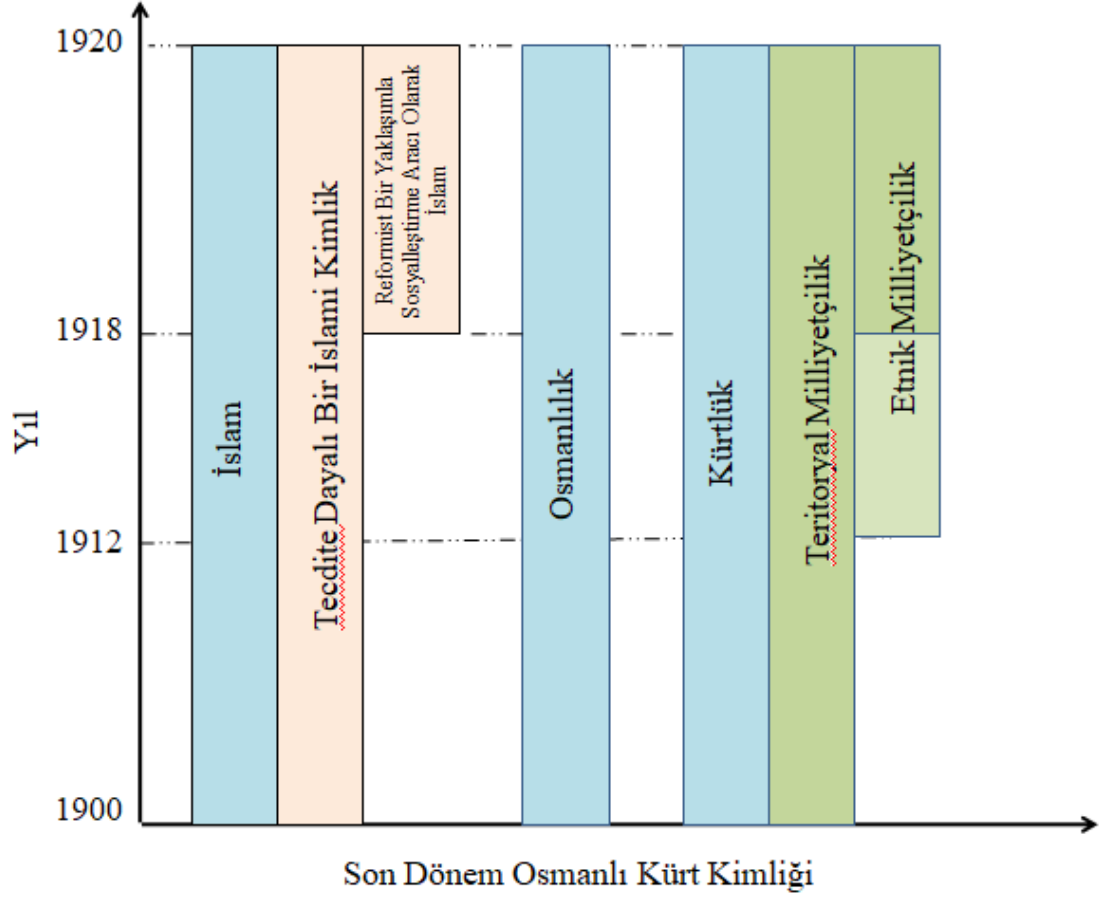
² “Reform ile tecdit kavramı birbirinden farklıdır. Reform, dinin islahı, yenilenmesi, onarılması amacına yönelik bir faaliyettir. Burada dinin oluşmuş şartlara göre yeniden biçimlendirilmesi hatta gerekiyorsa değiştirilmesi böylece onun yeni şartlara intibakının sağlanması söz konusudur. Tecdit kavramı ise, dini asırlar içerisinde kendisine mal olmuş hurafe ve bidatlardan arındırarak aslına uygun biçimde anlaşılacak şekilde islah ve tashih etme çabasıdır” (Can, 2015: 324).

basınının milliyetçilik düşüncesi zaman içinde değişim geçirmiştir. Bu değişim ile bilhassa, Birinci Dünya Savaşı sonrasında bir kısım Kürt entelijansiyası, Osmanlı'dan ayrılarak bağımsız bir “Kürdistan” hayali içindeydiler. Bu Kürtlük yaklaşımı da, etnik milliyetçilik olarak ifade edilebilir. Ancak büyük bir siyasi birim olan Osmanlı'dan ayrılarak, aynı etnik kimliğe mensup olanlardan oluşan bağımsız bir “Kürdistan” için çabalamalarına karşın amaçlarına ulaşamayan bir kesim Kürtler ise proto millet olarak tarif edilebilir.

Hâsılı; Kürtçe basınında, inşa edilen Kürtlük, Osmanlılık ve Müslümanlık kimliğinin izahatında, gerek etno-sembolcü gerek ise modernist kuramın önemli noktalarının olduğu görülür. Bilhassa bu kuramlar ışığında, milli kimliklerin ortaya çıkmasında, şekillenmesinde; kalkınma, tarihi bir toprak, dil, eğitim, seçkinler, eğitilmiş gençler gibi araçların aynı zamanda Kürt kolektif kimliğinde ve belleğinin inşasında da kayda değer bir öneme sahip oldukları söylenebilir. Bunların yanı sıra Kürtçe basınında; kültür, edebiyat, sanat, tarih, tarihi şahsiyetler, mekânlar, efsaneler, milli özel günler, mağduriyet, kadın, etki-tepki, birlik vurgusu gibi işlenen konuların da Kürt kimliğinin ve belleğinin oluşturulmasında kullanılan başlıca araçlar olduğu ortaya çıkmıştır.

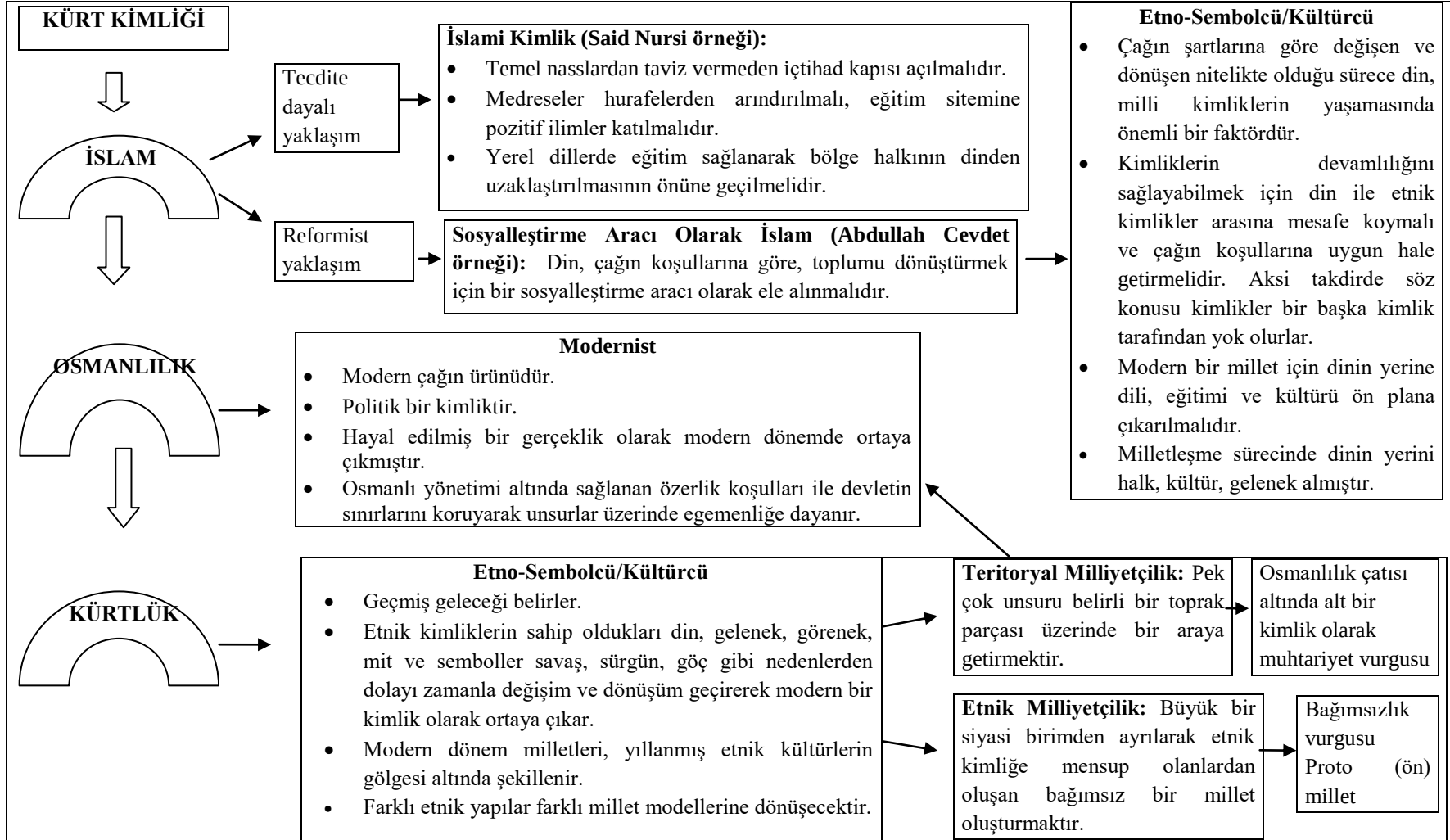
Kısacası; 1900-1920 döneminde Kürtçe basınında, Kürt kimliğinin bahsi edilen kuramlar üzerinden ele alınmasına dair ortaya koyduğumuz bu durumu konjonktürel geçişleri de içeren bir zaman skalası üzerinden şöyle bir grafik ile göstermek mümkündür.

Grafik 1: 1900-1920 Döneminde Kürtçe Basınında Kürt kimliğinin Zaman Skalası

1900-1920 döneminde Kürtçe basınında Kürt kimliğinin kuramsal temelde analizi aşağıdaki tablo ile gösterilebilir.

Tablo 22: 1900-1920 Döneminde Kürtçe Basınında Kürt Kimliğinin Kuramsal Temelde Analizi

Modernist ve Etno-Sembolcü kurama göre milletlerin oluşumunda belirleyici olan araçlar:

- Kalkınma
- Vatan/Tarihi bir toprak
- Dil
- Eğitim
- Seçkinler
- Eğitimli Gençler

Milliyetçi kurumlardan farklı olarak Kürtçe basınında Kürt kolektif belleğinin ve kimliğinin inşasında belirleyici olan araçlar:

- Kültür ve Medeniyet
 - Modernist: Kürtçe basınından bir kısım muharir Batıyı herşeyi ile alıp Kürt kimliğini modernist kurama uygun bir şekilde yeniden, yapay ve hayal edilmiş bir gerçeklik olarak inşa eder.
 - Etno-sembolcü: Kürtçe basınından muharirlerin ekseriyeti Batının yalnızca tekniğini alarak ve Kürtlerin mevcudiyetini ortaya koyan değerleri (Kültür, din, gelenek...) muhafaza ederek Kürt kimlik inşasını gerçekleştirmeye çalışmaları Kürt kimliğinin etno sembolcü bağlamda ele alınmasını sağlar.
- Kültür, Edebiyat ve Sanat
- Tarih, Tarihi Şahsiyetler ve Mekânlar
- Mit-Efsane ve Özel Günler
- Mağduriyet
- Etki-Tepki
- Birlik vurgusu
- Kadın

Kollektif bellek kimliğin belirleyicisiyken, kimlik tarafından belirlenendir (N.Bilgin):

- Bellek, insan bilincinde iz bırakan şeyleri (gelenekler, görenekler, anılar, mitler, semboller, inançlar...) saklama, hatırlama ve hatırlatma yeteneğidir.
- Belleksiz bir toplum kimliksiz varlığa dönüşür.
- Bellek inşası, icat edilerek (modernist) veya doğal olarak (etno-sembolcü) karşımıza çıkar.
- Kimliğin bugünkü ihtiyaçlarına göre kolektif belleğin dönüştürülmesi söz konusudur. Bu durum kolektif kimliğin o günün gereklerine uygun bir geçmiş icat etme, bir tarih yazma çabasını ifade eder. İşte bu noktada gerek resmi bellek (resmi tarih) gerekse canlı bellek kimliği yücelterek, yaşanılanları pozitif şekilde ele alarak, haklılaştırarak bir yandan kimlik inşasını etkilerken diğer yandan kimlik inşasının bir sonucudur. Yani kimlik ve bellek birbirinin şekillenmesinde etkili olur.
- Basın/medya, geçmişe dair seçici bir hatırlatma kodlamasıyla olayları odaklanmak istediği yere odaklayarak yönlendirir ve toplum üzerinde kolektif kimlik ve bellek inşa oluşmasında önemli bir rol oynar.
- Kolektif bellek grup üyelerine kim olduklarını, nereden gelip nereye gittiklerini söyleyen öyküler sunarak kimlik tanımlaması yapar.
- Kolektif bellek ile grubun, geçmişindeki başarılar öne çıkarılırken olumsuzluklar ise örtülerek kimliğin yüceltilmesi sağlanır.
- Mevcut norm ve kriterlere uygun bir geçmiş seçimi o andaki eylemleri haklı göstererek grup eylemlerini meşrulaştırır.
- Kolektif bellek, toplumun harekete geçmesini sağlar.

Son dönem Osmanlı Kürtçe basını yukarıda bahsi geçen kalkınma, vatan, dil, eğitim kültür, edebiyat, sanat, eğitilmiş gençler, tarih, tarihi şahsiyetler, mit, mağduriyet, birlik ve kadın gibi araçları kullanarak gerek modern gerek ise etno-sembolcü bağlamda Kürt kimliğinin ve belleğinin oluşumunda etkili olmaya çalışmıştır.

Bellek yönetiminin popüler formu olarak gazete ve dergiler, kolektif belleğe sürekli bu tür malzemeleri (toprak, tarih, tarihi şahsiyetler) aktararak, Kürtlerde zamanla belleğin ve kimliğin belirginleşmesini sağlamaya çalışmışlardır. Haliyle bu araçların toplumsal hafızada ve kimliğin inşasında belirleyici bir itici güç vazifesi kazanmasında bir takım tarihsel olayların etkili olduğu söylenebilir. Kürtçe basının tutumunu etkileyen bu tarihsel olaylar üzerinden meseleyi şöyle izah etmek mümkündür:

Merkezi İdarenin Güçlendirilmesi (1900-1908): Osmanlı'nın merkezi idaresinin güçlendirilmesiyle birlikte bölgeyi muhtariyete dayalı bir biçimde yöneten Kürt aileler sahip oldukları imtiyazları kaybetmişlerdir. Bu durum Kürt entelijansiyanını müstakil yeni milli bir kimlik tasavvuruna zorlamıştır. Bu yeni kimlik, kültürel olarak Kürt farkındalığını ortaya çıkarmış olsa da idari olarak eskiden olduğu gibi Osmanlı çatısı altında muhtariyete dayalı bir yapı isteğine dayanmıştır. Bunu ise, çıkarmış oldukları ilk Kürtçe basını aracılığıyla gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Bu süreçte bilhassa yeni idari yönetim ile tarih ve tarihi şahsiyetler üzerinden eski idari yönetim karşılaştırarak toplumsal belleğe nüfuz etmeye çalışılmıştır. Bir yandan Kürt ailelerin bölgede idari olarak hâkim olduğu dönemi olumlu bir imaj ile sergileyerek, öte yandan yeni idare biçimi (merkezi idarenin güçlendirilmesi) üzerine olumsuz bir portre çizerek toplumsal bellekte milli Kürt kimliği inşası sağlanmaya çalışılmıştır. Bunun için mağduriyet, kalkınma, vatan-toprak, eğitim ve dil gibi araçların kullanıldığı görülmüştür. Mesela merkezin güçlendirilmesiyle önemli Kürt ailelerin sürgün edildikleri, bölgeye atanan memurların toplum üzerinde baskı kurduğu, iktisadi olarak toplumun zayıfladığı gibi mağduriyetler vurgulanarak Kürt kimliğinin mevcudiyeti, mağduriyet tarihi üzerinden yeniden ve daha görünür olarak inşa edilmeye çalışılmıştır. Benzer şekilde Kürtçe basınında entelijansiyanın, Kürt kimliğinin inşasında köklerini kadim bir

tarihe dayandırma inançlarının, tarihi bir Kürt anayurdu/toprağı üzerinde yönetme hakkını elde etme tahayyülü içinde olduklarının göstergesidir. Nitekim bu amaca uygun olarak entelijansiya, Kürtlerin bölgede müstakil kadim bir tarihe sahip olduğunu ve bu kadim tarihi dönem içerisinde bölgenin Kürt idareciler tarafından idare edildiğini vurgulamıştır. Hâsılı Osmanlı'nın merkezi idaresinin güçlendirilmesinin Kürt kolektif belleğinin ve kimliğinin inşa edilmesinde tesirli olduğu söylenebilir.

II. Meşrutiyet (1908-1909): II. Meşrutiyet ile iktidara gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ilkeleri üzerine liberal bir atmosfer ortaya koymuştur. Bu atmosferden yararlanan Kürt entelijansiyası ilk yasal derneklerini kurmuş, dergi ve gazetelerini çıkarmışlardır. Bunlar aracılığıyla Kürt kimliğini ve belleğini bir takım araçlara başvurarak inşa etmeye çalışmışlardır. Özellikle eğitim ile kalkınma kavramlarına değinerek Kürt bölgesinin kalkınması ve gençlerinin eğitilmesi üzerinde durulmuştur. Bu iki yaklaşım ile kimlik inşasının alt yapısının oluşturmaya imkân sağlanmaya çalışılmış olduğu söylenebilir. Çünkü milli aktivitenin artması ile eğitim kurumlarının çoğalması arasında doğru orantılı bir ilişki söz konusu olduğu için Kürt yazarlar, milli kimliğin canlanmasında eğitim unsurunu etkili bir şekilde kullanmışlardır. Bundan dolayı; Kürtçe basını, Kürtlerde okur-yazarlığın ve eğitimin yaygınlaştırılması, Kürt halkının kültürel seviyesinin yükseltilmesi gibi eğitimle ilgili temaları işleyerek ekseriyetle Osmanlı içerisinde milli Kürt kimliğini muhafaza edip, milli bilinci geliştirmeye çalışmıştır. Öte yandan bir toplumda, milli kimlik bilincinin ortaya çıkması, milli hareketliliğin olması o toplumun yaşadığı bölgenin kalkınma düzeyi ile ilgili olduğu kadar, gelişmiş merkez bölgeyle arasındaki yoksunlukla da ilişkilidir. Keza; Kürtçe basını tarafından, Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgenin kalkındırılma çabası, bir taraftan ötekine karşı geri kalma, ötekinin kendisi üzerindeki tahakkümüne son verme ve ikinci sınıf muameleden kurtulma duygusuyla, Kürt yazarlarda ortaya çıkan Kürt milli bilinciyle alakalıdır. Ayrıca Kürt yazarların, bölgeyi kalkındırma uğraşları, Kürt toplumunda milli kimliğin gelişimi ile kalkınmanın doğru orantısal bir surette birlikte gerçekleşebileceği inancıyla da ilgilidir. Kısacası şunu söyleyebiliriz ki; II.

Meşrutiyet ile iktidara gelen İTC'nin oluşturduğu liberal atmosfer Kürt kimliğinin ve belleğinin inşasında Kürt entelijansiyası için itici bir güç vazifesi görmüştür.

İttihat Terakki Cemiyeti ve Yükselen Türk Milliyetçiliği (1909-1920): İTC iktidara geldikten kısa bir süre sonra politik olarak baskıcı ve milliyetçi bir tercihte bulunmuştur. Bu durum Kürt entelijansiyasının kurdukları çeşitli parti, dernek ve çıkardıkları basın aracılığıyla muhalif bir duruş sergilemesine neden olacaktır. İşte Kürtçe basınında ortaya konan bu muhalefetin amacının Kürt kimliğinin muhafazasına dayandığı söylenebilir. Basın tarafından muhafaza edilmek istenen kimlik, bir taraftan toplumsal belleği etki altına alacak; Kürt tarihi, tarihi şahsiyetleri, vatanı, edebiyatı, sanatı, kültürü, efsaneleri ve özel günleri (milli bayramları) gibi araçlara başvurarak Kürt farkındalığı sağlanmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan ise basın, Kürtlerin asimile edildiğini öne sürerek gençlerin eğitilmesi ve Kürt dilinin geliştirilmesi için dil bilgisi, tarih, edebiyat, sanat ve kültürüne dair kitapların yazılması gerektiği üzerinde durarak bu farkındalığı kolektif bellek üzerinde daha da pekiştirmek istemiştir. Dolayısıyla tarihin, sanatın, edebiyatın, kültürün, dilin, eğitimin milli bir kimliğin varlığını ortaya koyma, geliştirme ve düzenlemedeki ehemmiyetinin farkında olan Kürtçe basını, bu araçlara dair pek çok izahatta, çalışmada bulunarak bir yandan Kürt halkının kolektif belleğini şekillendirmeye diğer yandan da edebiyatı, sanatı, kültürü, dili ve tarihi ile müstakil bir Kürt kimliğinin varlığını ortaya koymaya çalışmıştır. Ayrıca belleksiz bir toplumun kimliksiz bir varlığa dönüşeceği hakikatinden yola çıkan Kürtçe basını, mitleri/efsaneleri, milli özel günleri olumlu bir anlam yükleyecek şekilde ele alarak bir taraftan Kürt kolektif belleğini inşa ederken, öte yandan Kürt kimliğinin mevcudiyetini ortaya koymuş ve milli kimlik ruhunu canlandırmıştır. Kısacası şunu söyleyebiliriz ki, İTC'nin politik değişimi bir tepki olarak Kürtçe basının başvurduğu toplumunun tarihsel birikimleri (dil, kültür, gelenek, mit), geçmişi (tarihsel olayları, tarihi bir toprağa dayanması) belleğin ve kimliğin kurgusunda en önemli odak noktalarını oluşturmuştur.

Ayrıca İTC'ne tepki olarak inşa edilmek istenen kültürel olarak Kürt kimliğinin daha önceki dönemlerden farklı olarak bundan sonra bir amaç niteliği taşıdığını söylemek mümkündür. Yani teze konu olan çalışma dönemi (1900-1920)

boyunca Kürtçe basını kendisini İslam, Osmanlılık, Kürtlük olarak üç kimlik üzerinden tanımlamıştır. İTC'nin politik farklılaşması sürecine kadar Kürtçe basınında, Kürt kimliği; Osmanlı'nın muhafaza edilmesinde, Osmanlı'da birliğin sağlanmasında yardımcı unsur olarak bir araç hükmündedir. Bu süreçten sonra ise üç kimlikten Osmanlılık ve Kürtlük kimliklerine olan yaklaşımlarda bir değişim yaşanmıştır. İşte bu süreçte politik üst kimlik olarak Osmanlılık, Kürt kimliğinin muhafazası ve bekası için bir araç hükmü taşımaya başlamıştır. Kürt entelijansiyasının ekseriyeti için Osmanlılık ve Kürtlük geçmişte olduğu gibi bundan sonra da İslam'ın yüceltilmesine hizmet eden birer araç niteliği taşır. Yalnızca 1918 sonrası Kürtçe basınında Abdullah Cevdet ve Memduh Selim gibileri tarafından dinin, kültürel olarak milli kimliğin inşası için bir sosyalleştirme aracı olarak ele alınması gerektiği düşüncesinin savunulduğu görülmüştür.

Ermeni Meselesi (1900-1920): Osmanlı, modernleşme süreciyle birlikte gerçekleştirdiği bir takım reformlar, milleti mahkûme (egemenlik altındaki millet), millet-i saire (diğer milletler) ya da millet-i zımmî (zimmet altında bulunan) olarak tanımlanan gayri Müslimlerin millet-i hâkime pozisyonunda olan Müslümanlara karşı bir güç olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu durum bir süre sonra Kürtlerin bölgede Ermenilere karşı her zaman teyakkuza olmasına neden olmuştur. Bilhassa Ermenilerin, Batı tarafından milli bir kimlik olarak desteklenmesi Kürt entelijansiyasının politik olarak, her zaman Osmanlılık ve İslam şemsiyesi altında kendi kültürel kimliklerini muhafaza etmesini gerekli kılmıştır. Bundan dolayı Kürtçe basını “birlik” kavramı üzerinde durarak Kürt kimliğinin muhafaza edilmesini diğer iki kimlik (Osmanlılık, İslam) ile beraber sağlamaya çalışmıştır. Bunu ise “birlik” kavramıyla şöyle temellendirmeye çalışmıştır: Kürtçe basınının mezkûr dönem boyunca Kürtleri, üç kimlik üzerine inşa ettiği görülür. Bunlar din kimliği olarak İslam, siyasal kimlik olarak Osmanlılık ve soy kimliği olarak ise Kürtlüktür. İşte bu üç kimliğin muhafazasını bir arada sağlayabilmek için de Kürtçe basınının başvuracağı zorunlu araç birlik vurgusudur. Böylece Kürtçe basınında gerçekleştirilmesi düşünülen birlik inşası dört şekilde karşımıza çıkar. İlki; tüm Osmanlı milletinin, Osmanlılık kimliği altında bir arada yaşaması sağlanmaya çalışılmıştır. İkincisi; Osmanlılığın muhafazası için ve Kürtlerin yoğun olarak

yaşadıkları topraklarda hâkim millet olarak Kürtlük gerçeğinin gözden kaçırılmaması şartıyla uzun yıllardır birlikte yaşayan iki etnik kimlik olan Ermeniler ile Kürtlerin beraberlikleri devam ettirilmek istenmiştir. Üçüncüsü; Kürt halkının, bölge topraklarında birlik ve beraberlikleri gerçekleştirilerek, mevcudiyetleri daha etkili bir şekilde ortaya konmaya çalışılmıştır. Son olarak ise; Müslüman toplumunun ittifak ve ittifak içerisinde olması sağlanarak, ümmet birliğinin gerçekleştirilmesi arzulanmıştır.

Öte taraftan Kürtçe basını, Ermeni kimliğine karşı kendi kimliğini gerek bölgede, Kürt nüfusunun Ermenilere nazaran çoğunlukta olduğunu, gerek ise bu topraklarda çok daha kadim tarihinin olduğunu iddia ederek muhafaza etmeye çalışmıştır. Yani Kürtçe basını, Kürtlerin köklü bir tarihe sahip olduğunu ortaya koyup, aynı zamanda Kürtleri buna inandırmaya uğraşarak milli Kürt kimliğinin mevcudiyetini öteki karşısında korumaya çabalamıştır. Bundan dolayı; mezkûr dönemdeki Kürtçe süreli yayınlar, olumlu bir imaj inancı ile Kürtlerin müstakil, kadim bir tarihe sahip olduğu vurgusunu yapmıştır. Sonuç olarak Kürtçe basınında; Kürt kimlik inşası, bir açıdan Osmanlı modernleşmesinin bir sonucu olarak zamanla gelişen Ermeni tehdidine ve milliyetçiliğine bir tepki olarak gerçekleştirilirken, diğer taraftan Kürtçe basını bu kimliği, ötekine duyulan korku ve önyargı üzerinden inşa eder. Bilgin'in dediği gibi (Bilgin, 2003: 103-104, 108); ötekilik duygusunu inşa eden etkenlerden biri de korkudur. Korku, yeni dayanışmalar veya farklı bir toplum arayışından ziyade bireysel davranışlara ya da kolektif geri dönüşlere yol açar. Korkan daha hoşgörüsüz olur ve muhkem kalelere çekilerek kendi kolektif kimliğinin inşasını gerçekleştirir.

Birinci Dünya Savaşı (1918-1920): Birinci Dünya Savaşında, Batı karşısında yenik düşen Osmanlı, Batının oluşturacağı yenedünya düzenine ayak uydurmak zorunda kalmıştır. Savaş sonrasında Wilson prensipleriyle oluşturulmak istenen bu yeni düzen, milli hareketlenmelerin yaşandığı bir dönem niteliğine sahiptir. İşte böylesi bir süreçte Kürt entelijansiyası arasında bölgenin idaresine dair farklı yaklaşımlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu noktada, Kürt entelijansiyasının bir kısmı bağımsızlık vurgusu yaparken diğer kesimi ise, çalışmamıza konu olan dönem (1900-1920) boyunca muhtariyete dayalı bir yönetim biçimini savunmaya devam etmiştir.

Gerek bağımsızlık gerek ise muhtariyet taleplerinin kabulü için ise, dönemin belirleyici gücü olarak Batının ikna edilmesi gerektiği düşünülmüştür. İşte bu yüzden Kürtçe basını, bölgenin asli unsuru olan Kürtlerin bölgedeki diğer milletlere göre daha fazla mağdur edildiklerini, bölgede kadim bir tarihe ve idari yönetime sahip olduklarını ve bölge nüfusunun ekseriyetinin Kürtlerden oluştuğunu göstermeye çalışmıştır. Dolayısıyla artık Batı bir kısım Kürt entelijansiyası için oldukça olumlu ve her yönüyle alınması gereken model kimliktir. Hatta yukarıda belirtildiği gibi dinin bile milli kimliğin inşası için bir araç olarak alınması gerektiğinin savunulması bu yaklaşımın bir neticesidir. Diğer kesim Kürt entelijansiyası açısından ise Batıdan, geçmişte olduğu gibi halen sadece teknik bağlamıyla faydalanılması gerektiği savunulmuştur. Yani modernleşmenin ana teması olan Batı, kültür ve medeniyet noktasında Kürtçe basını tarafından iki farklı şekilde ele alınmıştır. Aynı zamanda bu ele alış biçimleri iki ayrı kimlik inşasının da habercisi olmuştur. Keza; Kürtçe basını yazarlarının ekseriyetinde, Batının bilim ve tekniğinden faydalanılıp, kendi değerlerini koruma fikri hâkimdir. Bu yönüyle inşa edilmesi düşünülen Kürt kimliği, tarihsel birikimlere dayanmanın yanında modern bir oluşum olarak kurulmaya çalışıldığı için etno-sembolcü ya da kültürcü bir kimliktir. Lakin diğer kesim Kürt yazarları ise, kültür ve medeniyet ayrımı yapmadan Batının gülü ve dikeniyiyle alınması gerektiğini savunmuşlardır. Bu yaklaşımla oluşturulmaya çalışılan Kürt kimliği, toplumu tarihi kökeninden ayırarak, her yönüyle değişimi sağlamaya çalıştığı için modernist ya da yapay bir kimliktir. Tam da bu noktada Kürtçe basınından, bilhassa Kürt milli kimliği inşasının Batının kültür ve medeniyeti birlikte alınmasıyla gerçekleşebileceğini düşünenler, Kürt kadını da, Batıdaki kadın figürüne uygun olarak yeniden şekillendirmeye çalışmışlardır. İşte sosyal reformlarla inşası gerçekleştirilmek istenen bu Kürt kadını, aynı zamanda milli kimliğin gelişmesinde itici bir güç vazifesi görür. Dolayısıyla şunu söyleyebiliriz ki, Kürtçe basınında Kürt kadını hem etken hem de edilgen bir niteliğe sahiptir. Yani Kürt kadını oluşturulmak istenen kimlik tarafından yeniden inşa edilen öte yandan ise onu inşa eden konumdadır. Kısacası Birinci Dünya Savaşı öncesinde Kürt entelijansiyası için Batı, temkinli yaklaşılması gereken bir kimlik iken; savaştan sonra ise, bir kısım Kürt entelijansiyası için Batı her şeyi ile örnek alınması gereken model bir kimliktir.

Yukarıda ifade edilenler ışığında çalışma dönemimiz olan 1900-1920 dönemi boyunca Kürtçe basını, modern bir olgu olarak Kürt kolektif kimliğinin ve belleğinin inşasını olanaklı hale getirebilmek için toprak, dil, eğitim kültür, edebiyat, tarih ve tarihi şahsiyetler gibi bir takım araçlara başvurmuştur. İşte bu araçlar, yaşanan tarihsel olaylara göre yeni anlamlar yüklenerek ele alınmıştır. Mesela, Kürtçe basınında tarihsel olaylar ve kişiler, tahayyül edilen kimliğe uygun olarak olumlu şekilde ele alınarak, haklılaştırılarak bir taraftan belleğin dönüşümü sağlarken diğer yandan kimlik inşası gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Üzerinden yaşanan toprak parçasına politik anlam yüklenerek kolektif bellekte milli bir kimlik ruhunun canlandırılması amaçlanmıştır. Dil, iletişim aracı olmaktan çıkarılarak kolektif bellekte milli bir bilinç aracı olarak kimliğin göstergesi haline getirilmek istenmiştir. Eğitim aracılığıyla sadece okur-yazar oranının artırılması düşünülmemiş aynı zamanda milli bilincin eğitim ile aşılaraq kimlik inşasına zemin hazırlanmaya çalışılmıştır. Yani Kürtçe basını tarafından yeni anlamlar yüklenerek ele alınan bir takım araçlar ile oluşturulması amaçlanan kimliğin ve toplumsal hafızanın şekillenmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Diğer bir ifadeyle mevcut norm ve kriterlere uygun olarak bir takım araçlarla kolektif bellekte gerçekleştirilen dönüşüm kimliğin belirleyiciliğini sağlarken aynı zamanda bellek, oluşturulmak istenen kimlik tarafından belirlenen bir nitelik arz eder. Haliyle Bilgin'in kolektif bellek ve kimlik diyalektiğinden yola çıkarak şunu söyleyebiliriz ki, Kürt kolektif belleği, kolektif kimlik üzerinde belirleyici olduğu kadar inşa edilmesi düşünülen kolektif kimlik tarafından da belirlenen bir durumdur.

KAYNAKÇA

- Abdulvahid : “Günül ister ki!”, **Kurdistan Dergisi**, İstanbul, Necmî İstikbal Matbaası, S.8, 2 Mayıs 1919a, s.99-100.
- Abdulvahid : “Ta Negirî”, **Kurdistan Dergisi**, İstanbul, Necmî İstikbal Matbaası, S.2, 9 Ocak 1919b, s.15-16.
- Abdulvahid : “Kürtler ve Kürdistan”, **Kurdistan Dergisi**, İstanbul, Necmî İstikbal Matbaası, S.4, 10 Mart 1919c, s.35-36.
- Abdülaziz, Baban : “Umûm Kürtlere Hitap”, **Hetawî Kurd**, İstanbul, Necm-i İstikbâl Matbaası, S.4-5, 23 Mayıs 1914, s.1.
- Abdülaziz, Baban : “Kürtlükte Seyyale-i Hayât”, **Hetawî Kurd**, İstanbul, Hikmet Matbaası, 1 Nisan 1914, S.4, s.10-12.
- Abdülaziz, Baban : “Edebiyatımız ve Edebiyatçılarımızdan Bir Rica”, **Rojî Kurd**, Çev. Kürdoloji Çalışmaları Grubu, İstanbul, İstanbul Kürd Enstitüsü Yayınları, S.4, 2013, s.308-309.
- Abdülhamit, Sultan : **Siyasî Hatıratım**, İstanbul, Yedinci Baskı, Dergâh Yayınları, 2010.
- Abdülkadir, Seyyid : “Mühim Bir Arîze”, **Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.1, 1998, s.17-18.
- Abdülkerim, Süleymaniyeli : “Amaç, Yöntem”, **Rojî Kurd**, Çev. Kürdoloji Çalışmaları Grubu, Birinci Baskı, İstanbul Kürt Enstitüsü Yayınları, S.1, 2013a, s.240-241.
- Abdülkerim, Süleymaniyeli : “Yükselmek İçin Himmet Lazımdır”, **Rojî Kurd**, Çev. Kürdoloji Çalışmaları Grubu, Birinci Baskı, İstanbul Kürt Enstitüsü Yayınları, S.4, 2013b, s.310-311.
- Adil, Ömer : “Kürdistan Mecraları: Temenni-i Islahat Diyarbakır Vilayetinin”, **Şark ve Kurdistan**, İstanbul, S.2, 23 Kasım 1908, s.4.
- Ağaoğulları, M. Ali, Köker, L. : **Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı**, Ankara, İmge Kitapevi, 2009.

- Ahmed : “Yaprak”, **Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.II, S.9, 1998, s.17-20.
- Ahsen, Abdullah : **Ümmet Ya Da Ulus: Kimliklerin Çatışması**, Çev. Kenan Çayır, İstanbul Birinci Baskı, İnkılâp Yayınları, 1992.
- Akçura, Yusuf : **Üç Tarz-ı Siyaset**, Ankara, Birinci Baskı, Andaç Yayınları, 2015.
- Akpınar, vd., : “Bir II. Meşrutiyet Gazetesi Olarak “Şark ve Kurdistan””, **Mütefferika**, Yaz, S.35, 2009, s.3-47.
- Akşin, Sina : **Jön Türkler ve İttihat Terakki**, Ankara, İmge Yayınevi, 2011.
- Aktaş, Murat; Yonat, Mehmet : **Dîroka Çapemeniya Kurdi Dema Osmanıyan**, İstanbul, Berdan Yayınevi, 2014.
- Aktürk, Şener : “Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek Etnili, Çok Etnili ve Gayri-Etnik Rejimler”, **Doğu Batı Dergisi**, C.9, S.38, 2006, s.23-53.
- Birinci, Ali : “Sultan Abdülhamid’in Hâtıra Defteri Meselesi” **Dîvân İlmi Araştırmalar**, S.19, 2005, s.177-194.
- Altan, Bilal : “Kürdistan Teâlî Cemiyeti: Kuruluş, Amaç ve Faaliyetler”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mardin, Tarih Ana Bilim Dalı, 2017.
- Alver, Ahmet : “Ahmet Mithat’ın Mesâil-i Muğlaka Romanındaki Gayri Müslim Karakterlerin Analizi”, **Turkish Studies**, Vol. 8/1, Winter, 2013, s. 222-233.
- Anderson, Benedict : **Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, Çev. İskender Savaşır, İstanbul, Metis Yayınları, 2014.
- Ardelanî, Daver : “Hemûman”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.V, S.21, 1988, s.18.

- Arendt, Hannah : **İnsanlık Durumu**, Çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul, Dokuzuncu Baskı, İletişim Yayınları, 2018.
- Arif, Ahmed : “Kürdistan ve Kürtler”, **Kurdistan Dergisi**, İstanbul, Necmî İstikbal Matbaası, S.4, 15 Mart 1919a, s.33-34.
- Arif : “Mamuratü'l-Aziz'den Telgraf”, **Kurdistan Dergisi**, İstanbul, Necmî İstikbal Matbaası, S.5, 3 Nisan 1919b, s.48-50.
- Arkonaç, Sibel : “Kimlik Araştırmalarında Teorik ve Yöntemsel Arayışlar ve Türkiye”, **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, ed. Nuri Bilgin, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1997, s.391-398.
- Arvasi, Muhammed Şefik : “Zanîn Di Pêşîya Hemî Tiştan E”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarlan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.I, S.2, 1985, s.13-14.
- Assmann, Jan : **Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik**, Çev. Ayşe Tekin, İstanbul, İkinci Baskı, Ayrıntı yayınları, 2015.
- Ateş, Sabri : “Şeyh Ubeydullahê Nehrî İsyanı”, **Kürt Tarihi**, Ağustos-Eylül, S.8, 2013, s.8-15.
- Arslan, Remziye : **İmajdan Kimliğe: Cumhuriyet Dönemi Romanlarında Kürtler**, Diyarbakır, Birinci Baskı, J&J Yayınları, 2015.
- Aybars, Ergün : “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ulusal Kimlik Oluşumu ve Batının Etkisi”, **Cumhuriyet Demokrasi ve Kimlik**, Der. Nuri Bilgin, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1997, s.159-163.
- Aytepe, Oğuz : “Yeni Belgeler Işığında: Kürdistan Teâlî Cemiyeti”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, Haziran, C.29, S.174, 1998, s.329-336.
- Azizî, M.S. : “Alfabemiz ve Okumayı Kolaylaştırma”, **Rojî Kurd**, Çev. Kürdoloji Çalışmaları Grubu, İstanbul, İstanbul Kürd Enstitüsü Yayınları, S.2, 2013, s.269-270.

- Bajalan, D. Rhys : **Jön Kürtler**, İstanbul, Avesta Yayıncılık, 2010a.
- Bajalan, D. Rhys : “Osmanlı Devleti, Osmanlı-Kürt Aydın Sınıfı ve “Jön Kürtçülük” Akımı Üzerine (1898-1909)”, **Dipnot Dergisi**, S.2, 2010b, s.141-156.
- Bedirhan, Abdurrahman : “Şevketlu Azametlu Sultan Abdülhamid Han-ı Sanî Hazretlerine Arzıhal-i Abîdanemdir”, **Kurdistan**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.6, 1991b, s.2-4.
- Bedirhan, Abdurrahman : **Kurdistan**, Çev. M. Emin Bozarslan, C.I, S.6, 1991c, s.5-7.
- Bedirhan, Abdurrahman : “Sultan Abdülhamid Han-ı Sanî Hazretlerine Arzıhalimdir”, **Kurdistan**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.7, 1991d, s.1-3.
- Bedirhan, Abdurrahman : “Hukkamên Cezîretu İbnî Umer”, **Kurdistan**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.8, 1991f, s.7-9.
- Bedirhan, Abdurrahman : “Welat-Weten”, **Kurdistan**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.9, 1991g, s.3-4.
- Bedirhan, Abdurrahman : “Kürtlere”, **Kurdistan**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.II, S.27, 1991h, s.5-7.
- Bedirhan, Abdurrahman : “Îtîzar”, **Kurdistan**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.16, 1991k, s.1-8.
- Bedirhan, Abdurrahman : “Kürtlere”, **Kurdistan**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.II, S.25, 1991m, s.1-5, 6-10.
- Bedirhan, Abdurrahman : **Kurdistan**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.9, 1991p, s.6-8.
- Bedirhan, Abdurrahman : **Kurdistan**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.11, 1991r, s.9.
- Bedirhan, Abdurrahman : “Bedirxan Beg”, **Kurdistan**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.13, 1991s, s.8-11.
- Bedirhan, : “Bedirhan Bey”, **Kurdistan**, Çev. M. Emin Bozarslan,

- Abdurrahman : Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.14, 1991ş, s.6-11.
- Bedirhan, : **Kurdistan**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng
Abdurrahman Yayınevi, C.I, S.6, 1991t, s.5-7.
- Bedirhan, : “Sultan İkinci Abdülhamid Han Hazretlerine”,
Abdurrahman **Kurdistan**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng
Yayınevi, C.I, S.13, 1991ü, s.1-2.
- Bedirhan, : “Sultan İkinci Abdülhamid Han Hazretlerine”,
Abdurrahman **Kurdistan**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng
Yayınevi, C.II, S.20, 1991v, s.1-8.
- Bedirhan, : “Sultan İkinci Abdülhamid Hazretlerine”, **Kurdistan**,
Abdurrahman Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.II,
S.26, 1991y, s.1-3.
- Bedirhan, Kamuran : “Kürdistan İçin”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden,
Ali Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.I, S.1, 1985a, s.4-5.
- Bedirhan, Kamuran : “Kürdistan ve Kürtler”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan,
Ali Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.II, S.9, 1985b,
s.5-7.
- Bedirhan, Mikdat : “Bismillahirrehmanirehim”, **Kurdistan**, Çev. M. Emin
Mithat Bozarslan, C.I, S.1, 1991a, s.3-10.
- Bedirhan, Mikdat : “Şevketlu Azametlu Sultan Abdülhamid Hazretlerine
Mithat Kulca Dilekçemdir”, **Kurdistan**, Çev. M. Emin
Bozarslan, C.I, S.4. 1991b, s.2-3.
- Bedirhan, Mikdat : “Sultan Abdülhamid Han-ı Sanî Hazretlerine”,
Kurdistan, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng
Yayınevi, C.I, S.13, 1991c, s.1-2.
- Bedirhan, Mikdat : “Bîsmîllahîrrehmanîrrehîm”, **Kurdistan**, Çev. M. Emin
Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.2, 1991e, s.2-
6.
- Bedirhan, Mikdat : “Mem û Zîn”, **Kurdistan**, Çev. M. Emin Bozarslan,
Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.2, 1991j, s.6-10.
- Bedirhan, Mikdat : “Şevketlu Azametlu Sultan İkinci Abdülhamid Han

- Hazretlerine Kulca Dilekçemdir”, **Kurdistan**, Çev. M. Emin Bozarıslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.5, 1991u, s.1-4.
- Bedirhan, M. Salih : “Qesîda Hezretî Şex Ahmedê Xanî”, **Rojî Kurd**, Çev. Kürdoloji Çalışmaları Grubu, İstanbul Kürt Enstitüsü Yayınları, S.3, 2013, s.192-194.
- Bedirhan, M. Salih : “Kılıçtan Evvel Kalem”, **Rojî Kurd**, Çev. Kürdoloji Çalışmaları Grubu, İstanbul, İstanbul Kürd Enstitüsü Yayınları, S.3, 2013a, s.286-288.
- Bedirhan, M. Salih : “Gençliğe Hürmet”, **Rojî Kurd**, Çev. Kürdoloji Çalışmaları Grubu, İstanbul, İstanbul Kürd Enstitüsü Yayınları, S.4, 2013b, s.304-305.
- Bedirhan, M. Salih : “Kürt Büyükleri Huzurunda: Selahaddin-i Eyyûbi”, **Rojî Kurd**, Çev. Kürdoloji Çalışmaları Grubu, İstanbul, İstanbul Kürd Enstitüsü Yayınları, S.2, 2013c, s.274-276.
- Bedirhan, M. Salih : “Kürt Büyükleri Huzurunda: Selahaddin-i Eyyûbi”, **Rojî Kurd**, Çev. Kürdoloji Çalışmaları Grubu, İstanbul, İstanbul Kürd Enstitüsü Yayınları, S.3, 2013d, s.289-292.
- Bedirhan, M. Salih : “Hayal Gerçek Oluyor”, **Rojî Kurd**, Çev. Kürdoloji Çalışmaları Grubu, İstanbul, İstanbul Kürd Enstitüsü Yayınları, S.2, 2013e, s.267-268.
- Bedirhan, M. Salih : “Berî Şirê Qelem”, **Rojî Kurd**, Çev. Kürdoloji Çalışmaları Grubu, İstanbul, İstanbul Kürd Enstitüsü Yayınları, S.3, 2013f, s.189-194.
- Bedirhan, M. Salih : “Yekbûn”, **Yekbûn**, Çev. M. Malmisanij, Kürt Talebe – Hevi Cemiyeti: İlk Legal Kürt Öğrenci Derneği, İstanbul, Birinci Baskı, Avesta Yayınevi, 2002, s.243-244.
- Bedirhan, Celadet Alî : **Mustafa Kemal’e Mektup**, Çev. Mithat Kutlar, İstanbul, Avesta Yayınları, 2012.
- Bedri, Malatyalı : “Kürtler ve Kürdistan”, **Şark ve Kurdistan**, İstanbul, S.1, 19 Kasım 1908a, s.1.

- Bedri, Malatyalı : “Mülkde Tefrika-i Taraftarane”, **Şark ve Kurdistan**, İstanbul, S.1, 19 Kasım 1908b, s.1.
- Bedri, Malatyalı : “Kürtler ve Usûl-i İctima”, **Şark ve Kurdistan**, İstanbul, S.2, 23 Kasım 1908c, s.2.
- Bedri, Malatyalı : “Şark ile Garp”, **Şark ve Kurdistan**, İstanbul, S.2, 23 Kasım 1908d, s.2.
- Bedri, Malatyalı : “Medeniyet-i Şarkîye”, **Şark ve Kurdistan**, İstanbul, S.5, 5 Aralık 1908e, s.1.
- Bedri, Malatyalı : “Kürtler ve Şecaat-ı Akvam”, **Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.1, 1998a, s.19.
- Bedri, Malatyalı : “Kürtler ve Şecaat-ı Akvam”, **Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.2, 1998b, s.10.
- Bedri, Malatyalı : “Kürtler ve Halkların Yiğitliği”, **Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.6, 1998c, s.11-12.
- Berho, Dr. Fuat : Jîn, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.I, S.5, 1985, s.8-9.
- Berktaş, Fatmagül : **Tarihin Cinsiyeti**, İstanbul, Metis Yayınları, 2006.
- Berman, Marshall : **Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor**, Çev. Ümit Altuğ, Bülent Peker, İstanbul, Birinci Baskı, İletişim Yayınları, 1994.
- Beşikçi, İsmail : “Evrensel Bildirge ve Kürtler”, **Humanite Dergisi**, Mart-Nisan, S.8, 2005, s.116-130.
- Biçer, Bekir : **Kürt Tarihinin Kaynakları ve Kürdoloji Çalışmaları**, İstanbul, Birinci Baskı, Çizgi Yayınları, 2017.
- Bilgin, Nuri : **Kimlik İnşası**, İzmir, Birinci Baskı, Aşina Kitapları, 2007.
- Bilgin, Nuri : **Tarih ve Kolektif Bellek**, İstanbul, Birinci Baskı, Bağlam Yayıncılık, 2013.

- Bilgin, Nuri : **İnsan İlişkileri ve Kimlik**, İstanbul, Birinci Baskı, Sistem Yayıncılık, 1996.
- Bilgin, Nuri : “Çok Kimliklilik ve Cumhuriyetin Yurttaşlığı”, **Türkiye Günlüğü Dergisi**, 2003, S.75, s.103-121.
- Bilgin, Nuri : “Çok Kültürlülük ve Ulusal Kimlik”, **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Bahar, S.80, 2005a, s.52-66.
- Bilgin, Vedat : “Etnisite, Milli Kimlik, Tarih ve Toplum”, **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Bahar, S.80, 2005b, s.81-87.
- Bitlisi, Şeref Han : **Şerefname Cilt I: Kürt Tarihi**, Çev. Abdullah Yegin, İstanbul, Dördüncü Baskı, Nûbihar Yayınları, 2016.
- B.K. (Bangî Kurd) : “Edebiyat-ı Ekrâda Bir Nazar”, **Bangî Kurd**, El-Edeb Matbaası, S.2, 1914, s.1.
- Bobbio, Norberto; Texier, Jacques : **Gramsci ve Sivil Toplum**, Çev. Arda İpek, Kenan Somer, Ankara, Savaş Yayınları, 1982.
- Bogdanor, Vernon : **Blackwell’in Siyaset Bilimi Ansiklopedisi 1 (A-K)**, Çev. Bülent Peker, Erhan Yükselci, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1999.
- Bohtî, Süleyman : “Strana Kurdan”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarıslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.IV, S.20, 1987, s.17.
- Bon, Gustave Le : **Kitleler Psikolojisi**, Çev. Yunus Ender vd., İstanbul, Birinci Baskı, Hayat Yayınevi, 1997.
- Bon, Gustave Le : **Ulusların Yücelişinin Psikolojik Yasaları**, Çev. Mehmet Demirezer, İstanbul, Birinci Baskı, Ufuk Yayınevi, 1998.
- Bon, Gustave Le : **Bir Tarih Felsefesinin İlmi Esasları**, Çev. Haydar Rifat, İstanbul, İkinci Baskı, Ötüken Yayınevi, 2016.
- Bora, Tanıl : **Milliyetçiliğin Kara Baharı**, İstanbul, Birikim Yayınları, 1995.
- Bostancı, M. Naci : “Yakın Tarihin Güzergâhındaki Kolektif Kimlikler”, **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Bahar, S.80, 2005, s.30-35.
- Bozarıslan, M. : **Jîn 1918-1919 Cilt I**, Sweden, Birinci Baskı, Deng

- Emîn : Yayinevi, 1985.
- Bozarslan, M. : **Kurdistan 1908-1902 Cilt I**, Sweden, Birinci Baskı, Emîn Deng Yayinevi, 1991.
- Bozarslan, M. : **Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi 1908-1909 Cilt I**, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayinevi, 1998.
- Bozkurt, Serhat, vd. : **Osmanlı Kürdistanı – Kürdistana Osmanî: Kürt Tarihi Araştırmaları I**, İstanbul, Birinci Baskı, Bgst Yayınları, 2011.
- Bozkurt, Serhat, Bilir, Sezen : **Hînkere Zımanê Kurdî, Kürt Talebe Hêvî Cemiyeti: İlk Pratik Kürtçe Öğrenme Kitabı**, İstanbul, Birinci Baskı, Bgst Yayınları, 2008.
- Bozkurt, Serhat : “Bir II. Meşrutiyet Gazetesi Olarak: “Şark ve Kürdistan””, **Kürt Tarihi**, Ağustos-Eylül, S.8, 2013, s.50-55.
- Bozkurt, Serhat : “Bir Toplumsal Mühendislik Kurumu Olarak Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyyet-İ Umûmiyyesi”, **Yüksek Lisans Tezi**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi SBE, Sosyoloji Anabilim Dalı, 2013.
- Breuilly, John : “Nationalism and History of Ideas”, **Proceedings of the British Academy**, S.105, 2000, s.187-223.
- Birinci, Ali : “Sultan Abdülhamid’in Hatıra Defteri Meselesi”, **DİVÂN İlmi Araştırmalar Dergisi**, S.19, 2005, s.177-194.
- Bruinessen, Martin Van : **Ağa, Şeyh, Devlet**, Çev.Banu Yalkut, İstanbul, Dokuzuncu Baskı, İletişim Yayınları, 2015.
- Bruinessen, Martin Van : **Kürdistan Üzerine Yazılar**, Çev.Selda Somuncuoğlu, Bülent Peker vd., İstanbul, İletişim Yayınları, 1995.
- Calhoun, Cragin : **Social Theory and The Politics of Identity**, Oxford, Blackwell, 1998.
- Can, Ali : **Medeniyet Öncülerimizden 365 Fikir**, İstanbul, Genç Kitaplığı, Birinci Baskı, 2015.

- Cano : “Türk ve Kürt Meselesi”, **Kurdistan Dergisi**, İstanbul, Necmî İstikbal Matbaası, S.13, 31 Ağustos 1919a, s.156-159.
- Cano : “Ermenistan’ın Payitahtı ve Kuvay-î Askeriyesi”, **Kurdistan Dergisi**, İstanbul, Necmî İstikbal Matbaası, S.6, 22 Nisan 1919b, s.65-66.
- Castells, Manuel : **Kimliğin Gücü: Enformasyon Çağı; Ekonomi, Toplum ve Kültür**, İstanbul, İkinci Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Celil, Celilé : **Kürt Aydınlanması**, İstanbul, Birinci Baskı, Avesta Yayınevi, 2001.
- Celil, Celilé : **1880 Kürt Aydınlanması: Şeyh Ubeydullah Nehri**, İstanbul, Avesta Yayınevi, 2014.
- Cemil, Ahmed : “Milletin Büyük Özgürlük Bayramı”, **Kürt Teavün ve Terakkî Gazetesi**, Çev. M. Emîn Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.3, 1998a, s.1-2.
- Cemil, Ahmed : “Milletin İlk Egemenlik Gelin Alayı”, **Kürt Teavün ve Terakkî Gazetesi**, Çev. M. Emîn Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.2, 1998b, s.5-7.
- Cemil, Ahmed : “Tıbbiyeliler Tiyatrosu Ziyaret ve İshak Sükûtî-i Kürdî’ye Selâm”, **Kürt Teavün ve Terakkî Gazetesi**, Çev. M. Emîn Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.5, 1998c, s.3-4.
- Cevdet, Abdullah : “Bir Hitap”, **Rojî Kurd**, Çev. Kürdoloji Çalışmaları Grubu, İstanbul, İstanbul Kürd Enstitüsü Yayınları, S.1, 2013a, s.241-242.
- Cevdet, Abdullah : “İttihâd Yolu”, **Rojî Kurd**, Çev. Kürdoloji Çalışmaları Grubu, İstanbul, İstanbul Kürd Enstitüsü Yayınları, S.2, 2013b, s.139-141.
- Cevdet, Abdullah : “Nereye Gideceksin?”, **Kurdistan Dergisi**, 1919, S.1, s.4-5.

- Cevdet, Abdullah : “Kürdistan’dan Aldığım bir Mektubun Suretidir”, **Kurdistan**, Çev. Malmisanij, Sweden, Deng Yayınevi, S.17, 1992, s.64-65.
- Cevdet, Abdullah : “(Hetawî Kurd) Gazetesi Muharrirlerine”, **Hetawî Kurd**, İstanbul, Resimli Kitap Matbaası, S.1, 24 Ekim 1913. S.2-3.
- Cevdet, Abdullah : “Kürtler Uykuda Değil”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.I, S.1, 1985, s.4-5.
- Cizîrî, Mela Salihê : “Ev Kaxida Ha Ji Ulemek Kurd Ji Mardînê Ji Min Re Hat, E Ji Hire Derc Dikim”, **Kurdistan**, Çev. M. Emîn Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.14, 1991, s. 4-5.
- Connolly, William : **Kimlik ve Farklılık: Siyasetin Açmazlarına Dair E. Demokratik Çözüm Önerileri**, Çev. Ferma Lekesinalın, İstanbul, İkinci Baskı, Ayrıntı Yayınları, 2011.
- Çağatay, Murat : “Kimlik ve Toplumsal Barış”, **Yüksek Lisans Tezi**, Ankara Üniversitesi SBE, Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, 1996.
- Çağlar, Nedret : “Postmodern Anlayışta Siyaset ve Kimlik- In Postmodern Understanding Politic And Identity”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 2008, C.13, S.3, s.369-386.
- Çekiç, Abdulkadir : “Cengiz Dağcı’nın Romanlarında Kimlik ve Bellek”, **Yüksek Lisans Tezi**, Fatih Üniversitesi SBE, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2013.
- Çalık, Mustafa : “Kimlik ve Siyaset: Toplumdan ve Devletten Bakarak...”, **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Bahar 2005, S.80, s.88-92.
- Delal, Lavê : “Aîle-î Akvam (Milletler Cemiyeti)”, **Kurdistan Dergisi**, İstanbul, Necmî İstikbal Matbaası, S.8, 2 Mayıs 1919a,

- s.97.
- Delal, Lavê : “Desâtir-i Asra Karşı Kürdistan”, **Kurdistan Dergisi**, İstanbul, Necmî İstikbal Matbaası, S.6, 22 Nisan 1919b, s.60-62.
- Demir, Bahattin : “Devlet Destekli Kürtçe Eğitim Kürd Meşrutiyet Mektebi”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, S. 200, 20 Ağustos, 2010, s.72-78.
- Dereboy, İ.F.; : “Batılılaşma ve Kimlik Direnci: Psikososyal Bir Yaklaşım”, **Cumhuriyet Demokrasi ve Kimlik**, Der. Dereboy Ç. Nuri Bilgin, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1997, s.409-429.
- Devellioğlu, Ferit : **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara, 31. Baskı, Aydın Kitapevi, 2015.
- Dılgeş, Felat : **Rojnameya Kurdî ya Pêşin Kurdistan**, Stenbol, Çapa Yekem, Weşanên Enstîtuya Kurdî, 1998.
- Doğan, Cabir : “1843-1846 Nasturi Olayları ve Bedirhan Bey”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık, S.22, 2010b, s.1-18.
- Doğan, Cabir : “Bedirhan Bey İsyanı: Tanzimat’ın Diyarbakır ve Çevresinde Uygulanmasına Karşı Bir Tepki Hareketi”, **SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.12, 2010a, s.15-38.
- Doğan, Cabir : “II. Mahmut Dönemi Osmanlı Merkezileşme Politikasının Doğu Vilayetlerinde Uygulanması”, **Turkish Studies-İnternational Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Vol.6/4, Fall, 2011, pp.505-521
- Dursun, Habib : “Jîn Dergisi’nde Kürt Milliyetçiliği”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, 2013.

- Dündar, Fuat : **İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)**, İstanbul, İkinci Baskı, İletişim Yayınları, 2002.
- E.A. : "Cem'iyet'in Beyannamesi", **Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi**, Çev. M. Emîn Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.1, 1998, s.6-7.
- Ekrem : "Berê û Niha", **Roji Kurd**, Çev. Kürdoloji Çalışmaları Grubu, İstanbul, İstanbul Kürd Enstitüsü Yayınları, S.4, 2013, s.230.
- Ellul, J. : **Sözün Düşüşü**, Çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara, İmge Yayınevi, 1998.
- Emirî, Ali : **Osmanlı Doğu Vilâyetleri: Osmanlı Vilâyât-ı Şarkıyyesi**, İstanbul, İkinci Baskı, Babıali Kültür Yayıncılığı, 2015.
- Ercan, Yavuz : "Türkiye'de Azınlık Sorununun Kökeni (Osmanlıdan Cumhuriyet'e Gayrimüslimler)", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S.20, 2006, s.1-15.
- Erdalani, Beni : "Xeftan Beselime Ziyatır", **Hetawî Kurd**, İstanbul, Resimli Kitap Matbaası, 24 Ekim 1913, S.1, s.22-23.
- Farûkî, İsmail R. : **Tevhid**, Çev. Dilaver Yardım, İstanbul, Dördüncü Baskı, Lâtif Boyacı, İnsan Yayınları, 2006.
- Fevzi, Kemal : "Şimdiki Hükümete Açık Mektup", **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.III, S.13, 1986, s.2-3.
- Feyzi, Emin : "Bedbaht Kürdistan: Kürt İsmi Nereden Gelmiştir?", **Kurdistan Dergisi**, İstanbul, Necmî İstikbal Matbaası, S.9, 11 Haziran 1919a, s.112-113.
- Feyzi, Emin : "Bedbaht Kürdistan: Kürdistan Kıtası Neresidir?", **Kurdistan Dergisi**, İstanbul, Necmî İstikbal Matbaası, S.13, 31 Ağustos 1919b, s.153-154.

- Feyzi, Emin : “Baban Kürtlerinde Savaş Yeteneği”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.V, S.23, 1988, s.6-8.
- Fıratlı, Nesimi : “Resmi İdeolojinin Sunduğu Gerçekler Kürt Ulusal Demokratik Hareketleri”, **Deng Dergisi**, S.12, Mayıs-Haziran 1991, s.32-38.
- Fikri, Lütfi : “Kürt Milliyeti”, **Rojî Kurd**, Çev. Kürdoloji Çalışmaları Grubu, İstanbul, İstanbul Kürd Enstitüsü Yayınları, S.4, 2013, s.298-300.
- Firidinoğlu, Nilgün : “Geleneksel Halk Tiyatrosunda Gayrimüslimlerin Temsili”, **Tiyatro Araştırmaları Dergisi**, S.271, 2009, s.51-60.
- Foucault, Michell : **Deliliğin Tarihi**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, İmge Yayınları, 2006.
- Foucault, Michell : **Hapishanenin Doğuşu**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, İmge Yayınları, 1992.
- GBKİ : **Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları 1**, Üçüncü Baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2012a.
- GBKİ : **Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları 2**, Üçüncü Baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2012b.
- GBKİ : **Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları 3**, Birinci Baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1992.
- Geertz, Clifford : **The Interpretation of Cultures: Selected Essays**, New York, Basic Books Publishers, 1973.
- Gellner, Ernest : **Uluslar ve Ulusçuluk**, Çev. Büşra Ersanlı, İstanbul, Üçüncü Baskı, Hil Yayınları, 2013a.
- Gellner, Ernest : **Milliyetçiliğe Bakmak**, Çev. Simten Coşar, İstanbul, İletişim Yayınları, Beşinci Baskı, 2013b.
- Gencer, Bedri : **İslam’da Modernleşme (1839-1939)**, Ankara, Üçüncü Baskı, Doğu Batı Yayınları, 2014.
- Göka, Erol : “Ulusal Kimlik, “-Kimliklerimiz Lütfen!” Diye

- Sorulmaz”, **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Bahar 2005, S.80, s.7-18.
- Gökalp, Ziya : **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, Haz. Yalçın Toker, İstanbul, İkinci Baskı, Toker Yayınları, 2013.
- Göldaş, İsmail : **Kürdistan Teâlî Cemiyeti**, İstanbul, Birinci Baskı, Doz Yayınları, 1991.
- Guibernau, Montserrat : “Anthony D. Smith on Nations and National Identity: A Critical Assessment”, **Nations and National Identity**, 10 (1/2), 2004, s.125–141.
- Genç, Vural : “Acem’den Rum’a: İdris-i Bitlîsî’nin Hayatı, Tarihçiliği ve Heşt Behîşt’in II. Bayezid Kısım (1481-1512)”, **Doktora Tezi**, İstanbul Üniversitesi SBE, Tarih Anabilim Dalı, 2014.
- Güner, Abdünnasır : “Meşrutiyetten Cumhuriyete İslamcılık Düşüncesi”, **Köprü Dergisi**, 1997, S. 59-60, s. 17-30.
- Güvenç, Bozkurt : “Milliyetçilik ve ulusçuluk”, **Cumhuriyet**, 3 Ekim 2012.
- Gramsci, Antonio : **Hapishane Defterleri**, Çev. Kenan Somer, İstanbul, Aşina Kitapevi, 2009.
- H. : “Nifakımız”, **Roji Kurd**, Çev. Kürdoloji Çalışmaları Grubu, İstanbul, İstanbul Kürd Enstitüsü Yayınları, S.3, 2013, s.292-294.
- Hakkı, Babanzade : “Kürtler ve Kürdistan”, **Hetawî Kurd**, İstanbul, S.3, 11 Ocak 1914, s.4-6.
- Hakkı, Babanzade : “Kürtçeye Dair”, **Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi**, Çev. M. Emin Bozarıslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.3, 1998a, s.5-7.
- Hakkı, Babanzade : “Kürtler ve Kürdistan”, **Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi**, Çev. M. Emin Bozarıslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.1, 1998b, s.10-12.
- Hakkı, Babanzade : “Kürtlerin Coğrafi ve Siyasi Konumu”, **Kürd Teavün ve**

- İsmail : **Terakkî Gazetesi**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.4, 1998c, s.1-3.
- Hakkı, Babanzade : “Müslümanlık ve Kürtlük”, **Rojî Kurd**, Çev. Kürdoloji
İsmail Çalışmaları Grubu, İstanbul, İstanbul Kürd Enstitüsü Yayınları, S.2, 2013a, s.137-139, 263-265.
- Hakkı, Babanzade : “Kürtlerin Yükselmesi”, **Rojî Kurd**, Çev. Kürdoloji
İsmail Çalışmaları Grubu, İstanbul, İstanbul Kürd Enstitüsü Yayınları, S.3, 2013b, s.282-284.
- Hakkı, Babanzade : “Zıman û Nezaniye Kurdan”, **Rojî Kurd**, Çev. Kürdoloji
İsmail Çalışmaları Grubu, İstanbul, İstanbul Kürd Enstitüsü Yayınları, S.2, 2013, s.160-162.
- Halîfât, Sahbân : “Ebü’l-Alâ el-Maarri”, **İslam Ansiklopedisi**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.10, s.287-291, 1994.
- Hamza : “Pêşpeyv-Mem û Zîn”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.IV, S.19, 1987, s.12-14.
- Hanî, Ahmed-i : **Mem û Zîn**, Çev. Mehmet Kaplan, İstanbul, Nûbihar Yayınları, İkinci Baskı, 2015.
- Hanioğlu, Şükrü : “Baticılık”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, ed. Murat Belge, İstanbul, İletişim Yayınları, C.5, 1985, s.1382-1388.
- Hardt, Michael; : **İmparatorluk**, Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul, Sekizinci Baskı, Ayrıntı Yayınları, 2015.
- Negri, Antonio
- Hayalî, Halil : “Jî Mezinê Kurdan Ra Ye”, **Hetawî Kurd**, İstanbul, Resimli Kitap Matbaası, 24 Ekim 1913, S.1, s.19-22.
- Hayalî, Halil : “Erbâb-ı Hamiyet ve Himmete”, **Hetawî Kurd**, İstanbul, Hikmet Matbaası, 1 Nisan 1914a, S.4, s.4-7.
- Hayalî, Halil : “Ji Qesîdeyê Heci Rehmeti Têne Zanın Go”, **Hetawî Kurd**, İstanbul, 11 Ocak 1914b, S.3, s.21-22.
- Hayalî, Halil : “Vatan ve Kürtlerin İttifakı”, **Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng

- Yayınevi, C.II, S.8, 1998, s.25-26.
- Hayalî, Halil : “Dehak Efsanesi”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.I, S.1, 1985a, s.6-9.
- Hayalî, Halil : “Kürtler Dolayısıyla”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.I, S.2, 1985b, s.2-5.
- Hayalî, Halil : “Kürtler Dolayısıyla”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.I, S.3, 1985c, s.2-4.
- Hayalî, Halil : “Kürdistan’daki Kent Sakinleri Türk müdür?”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.II, S.6, 1985d, s.2-7.
- Hayalî, Halil : “Kürtçe Üzerine”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.III, S.14, 1986a, s.9-12.
- Hayalî, Halil : “Kürtçe Üzerine II”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.III, S.15, 1986b, s.6-11.
- Hayalî, Halil : “Kürtler İranlı Değil midir?”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.IV, S.18, 1987, s.2-7.
- Hetawî Kurd : “Bangî Kurd”, **Hetawî Kurd**, İstanbul, Necm-i İstikbâl (H.K.) Matbaası, S.4-5, 23 Mayıs 1914, s.17.
- Hezal : “Dema Kalê Me – Çaxa Me – Dema Tê”, **Roji Kurd**, Çev. Kürdoloji Çalışmaları Grubu, İstanbul, İstanbul Kürd Enstitüsü Yayınları, S.1, 2013, s.122-124.
- Hilmi, Siverekli : “Kürt Gençlerine”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.II, S.8, 1985, s.6-7.
- Hilmi, Siverekli : “Gazindek”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.IV, S.16, 1987, s.11-12.
- Hilmi, : “Kürt Vatandaşlarıma Hitaben Birkaç Söz”, **Kürd**

- Süleymaniyeli A. : **Teavün ve Terakkî Gazetesi**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.II, S.9, 1998, s.21-23.
- H.K. (Hetawî : “Kürdistan Mektupları: Fırat Sahili”, **Hetawî Kurd**, Kurd) İstanbul, Resimli Kitap Matbaası, S.2, 24 Ekim 1913, s.13-14.
- H.K. (Hetawî : “Kürd Talebe Hêvî Cemiyeti’nin beyannamesidir”, **Hetawî Kurd**, Kurd) İstanbul, Necm-i İstikbâl Matbaası, S.4-5, 23 Mayıs 1914a, s.1-4.
- H.K. (Hetawî : “Yüksek Bir Numune-i Hamiyet”, **Hetawî Kurd**, Kurd) İstanbul, Necm-i İstikbâl Matbaası, S.10, 3 Temmuz 1914b, s.1.
- H.K. (Hetawî : “Hevî ve Gençlik”, **Hetawî Kurd**, Kurd) İstanbul, Necm-i İstikbâl Matbaası, S.10, 3 Temmuz 1914c, s.2-4.
- H.K. (Hetawî : “Beyana “Civata Hêvî” ya Feqehê Kurdan”, **Hetawî Kurd**, Kurd) İstanbul, Necm-i İstikbâl Matbaası, S.4-5, 23 Mayıs 1914d, s.10-14.
- Hobbes, Thomas : **Leviathan**, London, Everyman, 1994.
- Hobsbawm, E.J. : **Milletler ve Milliyetçilik**, Çev. Osman Akınhay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, Beşinci Basım, 2014.
- Horkheimer, Max; Adorno, Theodor : **Aydınlanmanın Diyalektiği**, Çev. Oğuz Özügül, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 1995.
- Hroch, Miroslav : **Avrupa’da Milli Uyanış: Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi**, Çev. Ayşe Özdemir, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.
- Huntchinson, J.; Smith, A. : **Nationalism: Critical Concepts Political Science Volume V**, Londonand New York, Routledge, 2000b.
- Huntchinson, John : **Modern Nationalism**, London, Fontana Press, 1994.
- Huntchinson, John : “Ethnicity and Modern Nations”, **Ethnic and Racial Studies** 23, 4, 2000a, pp.651-669.
- Issı, Murat : “Bir Osmanlı- Kürt Aydını Malatyalı Bedri”, **Kürt Tarihi**, S.12, Nisan-Mayıs 2014, s.34-43.

- İssı, Murat : “Kürt Basını ve Kürdistan Gazetesi (1898-1902)”, **e-Şarkiyat İlmi ve Araştırmalar Dergisi**, S.IX, Nisan 2013, s.127-147.
- Işık, Ayhan : “Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve Gazetesi”, **Kürt Tarihi**, Ağustos-Eylül, S.8, 2013, s.44-49.
- Izady, Mehrdad R. : **Kürtler**, Çev. Cemal Atilla, İstanbul, Dördüncü Baskı, Doz Yayınları, 2013.
- İnalcık, Halil : **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, Çev. Ruşen Sezer, İstanbul, On Dokuzuncu Baskı, Yapı Kredi Yayınları, 2014.
- İslâmoğlu, Mustafa : **Ümmet Yazıları**, İstanbul, Birinci Baskı, Düşün Yayıncılık, 2011.
- Jîn : “Kürdistan Arkadaşımız yayınlandı”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarlan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.II, 1985a, s.2.
- Jîn : “Kürd Tamim-i Maarif Cemiyeti Bildirisi”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarlan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.II, S.10, 1985b, s.9-14.
- Jîn : “1889 Yazımına Göre Van İlinde Yaşayan Kürt ve Ermenilerin Konut ve Nüfuslarının Sayısını Belirleyen Cetveldir”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarlan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.III, S.15, 1986a, s.10-13.
- Jîn : “Sersal-Yılbaşı”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarlan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.III, S.14, 1986b, s.2.
- Jîn : “Kürt Mühacirlerinden Ne Kalmış”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarlan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.III, S.11, 1986c, s.9.
- Jîn : “Jîn Gazetesine”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarlan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.III, S.11, 1986d, s.9.
- Jîn : “Okuyucularımıza”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarlan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.IV, S.20, 1987,

- s.2.
- Jîn : “Okuyucularımızdan Özür Dileme”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.V, 1988, s.3.
- Jîn : “Kürtçe Harfleri”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.V, S.22, 1988a, s.17.
- Jîn : “Günlük Gazetelerden”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.V, S.23, 1988b, s.3.
- Jîn : **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.V, S.25, 1988c, s.1.
- Jîn : “Kürd Talebe Hêvi Cemiyeti Bildirisi”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.V, S.22, 1988d, s.11-12.
- Jîn : “Kave Hakkındaki Tarihsel Fıkra”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.V, S.25, 1988e, s.6.
- Jîn : “Beyanname Civata Feqiyê Hêvî Kurdan”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.V, S.21, 1988f, s.15-16.
- Jîn : “Kürd Talebe Hêvi Cemiyeti Bildirisi”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.V, S.21, 1988g, s.9-11.
- Jîn : “Bir Tarih-Bir Kutlama”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.V, S.24, 1988h, s.7-9.
- Jwaideh, Wadie : **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi: Kökenleri ve Gelişimi**, Çev. Alper Duman, İsmail Çeken, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.
- Kant, Immanuel : “Aydınlanma Nedir?”, Çev. Atilla Yayla, **Liberal Düşünce**, 2005, Bahar-Yaz, C.10, No.38-39, s. 225-230.

- Karabay, Erkan : “Kürt Sorunu ve Ümmetçilik”, **Dipnot Dergisi (Ulus-Devlet)**, 2011, Temmuz Ağustos, Eylül, S.6, s.233-252.
- Karpat, Kemal H. : **İslâm’ın Siyasallaşması**, Çev. Şiar Yalçın, İstanbul, Beşinci Baskı, Timaş Yayınları, 2013.
- Karpat, Kemal : **Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009.
- Karpat, Kemal : **İslam’ın Siyasallaşması**, Çev. Şiar Yalçın, İstanbul, Timaş Yayınları, 2013.
- Kartal, Hekîm : “Di Rojê Kurd de Perwerde û Pêşketin”, **Zend**, Stenbol, J. 21, Zıvıstan 2014, r.58-64.
- Kaya, Fetullah : **Kürt Basını**, İstanbul, Birinci Baskı, Hivda Yayınevi, 2010.
- Kaya, İlhan; vd. : **Osmanlı Dönemi Kürt Basın Tarihi**, İstanbul, Birinci Baskı, UKAM Yayınları, 2015.
- Kâkeheme : “Oryent News Gazetesine”, **Kurdistan Dergisi**, İstanbul, Necmî İstikbal Matbaası, S.13, 31 Ağustos 1919, s.150-153.
- Kemal, Kürdizade : “Kürdlere: Bugünkü Görevimiz”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarıslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.II, S.6, 1985, s.9-11.
- Kemal, Yahya : **Çocukluğum, Gençliğim, Siyâsî ve Edebî Hâtıralarım**, İstanbul, İkinci Baskı, İstanbul Fetih Cemiyeti, 1976.
- Kılıç, Yeşim Tükel : “Nationalismus: Ulusçuluk mu Milliyetçilik mi? Kavramın Çevirisi Üzerinden Türkiye’de Ulusçuluk Söylemlerine Genel Bir Bakış” **Studien Zur Deutschen Sprache und Literatur**, S.22, 2009. s.35-51.
- Kıran, Abdullah : “Kürdistan Gazetesi ve 1902 Jön Türk Kongresi”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, Mayıs, C.37, S. 221, 2002, s.276-280.
- Kısıklı, Emine : “Milli Mücadele Başlangıcında, Mustafa Kemal Paşa’nın Millî Hareketi, İttihat ve Terakki Faaliyetlerinden Uzak

- Tutma Teşebbüsleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C.2, S.5, 1990, s.109-127.
- Koç, Yunus : “Sosyo-Politik Parametreler Açısından Van’daki Siyasal Temsil Anlayışı: İl Merkezi Üzerine Bir Araştırma”, **Yüksek Lisans Tezi**, Malatya, İnönü Üniversitesi SBE, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, 2012.
- Koç, Y., vd., : “Birinci Dünya Savaşı Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Bir Mikro Milliyetçilik Örneği: Jön Kürtler”, **Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak**, Ed. Burak Gülboy, Bülent Akkuş, İstanbul, Birinci Baskı, Milenyum Yayınları, 2017.
- K.T.T.G. : **Kürt Teavün ve Terakkî Gazetesi**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.2, 1998a, s.18.
- K.T.T.G. : **Kürt Teavün ve Terakkî Gazetesi**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.4, 1998b, s.19.
- K.T.T.G. : “Açık Haberleşmeler”, **Kürt Teavün ve Terakkî Gazetesi**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.6, 1998c, s.23-24.
- K.T.T.G. : “Özel Anlatım”, **Kürt Teavün ve Terakkî Gazetesi**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.II, S.7, 1998d, s.1.
- Kuran, A. Bedevi : **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**, İstanbul, İkinci Baskı, Kaynak Yayınları, 2000.
- Kurd Talebe Hevi Cemiyeti (KTHC) : “(Kurd Talebe Hevi Cemiyeti)’nin Beyannamesidir”, **Hetawî Kurd**, İstanbul, Necm-i İstikbâl Matbaası, S.4-5, 23 Mayıs 1914, s.1- 4.
- Kurdistan : “Bedirxan Beg”, **Kurdistan**, Çev.M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.13, 1991a, s.8-11.
- Kurdistan : “Bedirhan Bey”, **Kurdistan**, Çev. M. Emin Bozarslan,

- Sweden, Deng Yayinevi, C.I, S.14, 1991b, s.6-9.
- Kurdistan : “Kurdistanê De Esasa Nifaqe”, **Kurdistan**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayinevi, C.II, S.30, 1991c, s.1-7.
- Kurdistan : “El-Mu’mînûne Îxwetun”, **Kurdistan**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayinevi, C.I, S.7, 1991ç, s.5-8.
- Kurdistan : “Leyla Lîl- Însanî Îlla Ma Sea”, **Kurdistan**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayinevi, C.I, S.7, 1991d, s.4-5.
- Kurdistan : “Girîd”, **Kurdistan**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayinevi, C.I, S.7, 1991e, s.8-9.
- Kurdistan : “Fazîlet’ul-ilm”, **Kurdistan**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayinevi, C.I, S.4, 1991f, s.5-7.
- Kurdistan : **Kurdistan**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayinevi, C.I, S.4, 1991g, s.4-5.
- Kurdistan : “Meqaleê Mexsûse”, **Kurdistan**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayinevi, C.II, S.20, 1991ğ, s.6-7.
- Kurdistan : “Kullukum Raîn We Kullukum Mes’ûlun En Reîyyetîhî”, **Kurdistan**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayinevi, C.I, S.3, 1991h, s.1-2.
- Kurdistan : “Leyse Lîl-Însanî Îlla Ma Sea”, **Kurdistan**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayinevi, C.I, S.3, 1991j, s.3-6.
- Kurdistan : “Selahedînê Eyûbî”, **Kurdistan**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayinevi, C.I, S.15, 1991k, s.8-9.
- Kurdistan : “Kürdistan ve Kürtler”, **Kurdistan**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayinevi, C.II, S.24, 1991m, s.3-5.

- Kurdistan : “Kurd Re”, **Kurdistan**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.II, S.26, 1991n, s.4-7.
- Kurdistan : “Kürtler ve Ermeniler”, **Kurdistan**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.II, S.26, 1991p, s.3-6, 11-14.
- Kurdistan : “Kürdistan’ın Şimdiki ve Gelecekteki Durumu” **Kurdistan**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.II, S.29, 1991r, s.1-6.
- Kurdistan : “Alayên Siwarên Hemîdî”, **Kurdistan**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.II, S.28, 1991s, s.2-7.
- Kurdistan : **Kurdistan**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.II, S.27, 1991ş, s.1-4.
- Kurdistan : “We’tesîmû Bî Heblîllahî Cemîen We La Teferreqû”, **Kurdistan**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.11, 1991t, s.1-5.
- Kurdistan : “Sebat’ul Mulkî Bî’l-Edl”, **Kurdistan**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.9, 1991u, s.5-6.
- Kurdistan : “Kürtlere”, Kurdistan, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.II, S.27, 1991ü, s.1-3.
- Kurdistan : “Kürdistan’da Nifakın Temeli”, **Kurdistan**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.II, S.31, 1991y, s.1-3.
- Kurdistan : “Hel Yestewî’llezîne Ye’lemûne We’llezîne la Ye’lemûne”, **Kurdistan**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.8, 1991z, s.1-3.
- Kurdistan : “We Men Lem Yehkum Bî Ma Enzelellahu Fe Ulaîke Hum’ul-Fasîqûn”, **Kurdistan**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.8, 1991w, s.3-5.
- Kurdistan : “Welat-Weten”, **Kurdistan**, Çev. M. Emin Bozarslan,

- Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.9, 1991q, s.3-5.
- Kutlay, Naci : **İttihat-Terakki ve Kürtler**, Stockholm, Birinci Basım, VeJin Yayınevi, 1990.
- Kutub, Seyyid : **İslâm ve Emperyalizm**, Çev. Ramazan Nazlı, İstanbul, Şelale Yayınları, 1991.
- Kutub, Seyyid : **Yoldaki İşaretler**, Çev. Abdi Keskinsoy, İstanbul, Pınar Yayınları, 1994.
- Kuyseyî : “Haşim Nahid Bey’e (Milli Sınırlarımızın Münhası)”, **Kurdistan Dergisi**, İstanbul, Necmî İstikbal Matbaası, S.13, 31 Ağustos 1919, s.159-160.
- Küçükkoçuncu, Senem : “Bir Üst Kimlik Projesi Olarak “İttihad-ı Anasır” Kavramına İktidar ve Muhalefetin Yaklaşımları (1908-1913)”, **Yüksek Lisans Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, Tarih Anabilim Dalı, 2010.
- Larrain, J. : **İdeoloji ve Kültürel Kimlik**, Çev. Neşe Nur Domaniç, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1995.
- Latif, Kadri : “Xezel”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.II, S.7, 1985, s.18-19.
- Lewis, Bernard : **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Çev. Metin Kırıatlı, Ankara, Dördüncü Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- Locke, John : **Hükümet Üzerine İki İnceleme**, Çev. Fahri Bakırcı, Ankara, Babil Yayınları, 2004.
- Lütfi, Ahmed : **20. Yy’ın Başlarında Kürt Milliyetçi Söylemine Bir Örnek: Emir Bedirhan**, Haz. N. Kemal Dinç, Alişan Akpınar, İstanbul, Birinci Baskı, Bgst Yayınları, 2007.
- Machiavelli : **Hükümdar**, Çev. H. Kemal Karabulut, İstanbul, Beşinci Baskı, Sosyal Yayınlar, 1998.
- Malmisaniy, M. : **Kürt Talebe – Hevi Cemiyeti: İlk Legal Kürt Öğrenci Derneği**, İstanbul, Avesta Yayınevi, 2002.
- Malmisaniy, M. : **Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve Gazetesi**,

- Spanga/Sweden, Birinci Baskı, Apec Yayınları, 1998.
- Malmisanij, M. : “Malmisanij ile Osmanlı Dönemi Kürt Basını ve Aydınları Üzerine”, **Kürt Tarihi**, Ağustos-Eylül, S.8, 2013, s.22-27.
- Malmisanij, M. : **Abdurrahman Bedirhan ve İlk Kürt Gazetesi Kurdistan; Sayı; 17 ve 18**, Spanga/Sweden, Birinci Baskı, 1992.
- Malmisanij, M. : **İlk Kürt Gazetesi Kurdistan’ı Yayımlayan: Abdurrahman Bedirhan 1868-1939**, İstanbul, İkinci Baskı, Vate Yayınevi, 2011.
- Malmisanij, M. : **Türkiye ve Suriye’de Kürtçe Kitap Yayıncılığının Dünü ve Bugünü**, İstanbul, Birinci Baskı, Vate Yayınevi, 2006.
- Malmisanij, M. : **Yüzyılın Başlarında Kürt Milliyetçiliği ve Dr. Abdullah Cevdet**, Uppsala/Sweden, Birinci Baskı, Jîna Nû Yayınları, 1986.
- Malmisanij, M. : **Diyarbakirli Cemilpaşazadeler ve Kürt Milliyetçiliği**, İstanbul, Birinci Baskı, Avesta Yayınları, 2004.
- Malmisanij, M. : **Said Nursi ve Kürt Sorunu**, İstanbul, Birinci Baskı, Doz Yayınları, 1991.
- Malmisanij, M.; Lewendî, M. : **Li Kurdistanê Bakur û Li Tirkîyê Rojnamegeriya Kurdi (1908-1992)**, Ankara, İkinci Baskı, Öz-Ge Yayınları, 1992.
- Marcuse, Herbert : **Tek Boyutlu İnsan: İleri İşleyim Toplumun İdeolojisi Üzerine İncelemeler**, Çev. Aziz Yardımlı, İstanbul, Dördüncü Baskı, İdea Yayınevi, 2010.
- Mazhar, Mazharzade Diyarbakırlı : “Uygarlık Konuları: Kütüphaneler”, **Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.6, 1998, s.13-14.
- Mcdowall, David : **Modern Kürt Tarihi**, Çev. Neşenur Domaniç, İstanbul, Birinci Baskı, Doruk Yayınevi, 2004.

- Mehmed : “Dâhiliye Nazırı Cemal Bey Efendi Hazretlerine Açık Mektup”, **Kurdistan Dergisi**, İstanbul, Necmî İstikbal Matbaası, S.5, 3 Nisan 1919, s.45-47.
- Meretowar, vd., : **Rojî Kurd**, İstanbul, Birinci Baskı, War Yayınları, 2002.
- Meriç, Cemil : **Mağaradakiler**, İstanbul, Yirmi Yedinci Baskı, İletişim Yayınları, 2016.
- Meşe, Gülgün : “Yaşam Stilleri ve Kolektif Kimlik Etkileşimi”, **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, ed. Nuri Bilgin, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1997, s.431-438.
- M.H. : “Bextreşî û Mehrûmiya Kurdan”, **Rojî Kurd**, Çev. Kürdoloji Çalışmaları Grubu, İstanbul, İstanbul Kürd Enstitüsü Yayınları, S.3, 2013a, s.194-196.
- M.H. : “Ziman”, **Rojî Kurd**, Çev. Kürdoloji Çalışmaları Grubu, İstanbul, İstanbul Kürd Enstitüsü Yayınları, S.3, 2013b, s.186-187.
- Mihri, Mehmed : “İlim ve Ulemanın Gaye ve Hedefi”, **Kurdistan Dergisi**, İstanbul, Necm-i İstikbâl Matbaası, S.1, 30 Ocak 1919a, s.2-3.
- Mihri, Mehmed : “İrfan: Türkçe, Kürtçe, Arapca, Farsca, Fransızca Lûgat”, **Kurdistan Dergisi**, İstanbul, Necmî İstikbal Matbaası, S.1, 30 Ocak 1919b, s.12.
- Mihri, Mehmed : “İrfan: Türkçe, Kürtçe, Arapca, Farsca, Fransızca lûgat”, **Kurdistan Dergisi**, İstanbul, Necm-i İstikbâl Matbaası, S.2, 9 Ocak 1919c, s.22-24.
- Mihri, Mehmed : “İrfan: Kürtçe Lûgat”, **Kurdistan Dergisi**, İstanbul, Necmî İstikbal Matbaası, S.4, 10 Mart 1919d, s.43-44.
- Mihri, Mehmed : “Mezâyâ ve İsti'dad-ı Fıtrîmiz”, **Kurdistan Dergisi**, İstanbul, Necmî İstikbal Matbaası, S.3, 25 Şubat 1919e, s.25-28.
- Mihri, Mehmed : “Mevcudiyet-i Hâzıramız”, **Kurdistan Dergisi**, İstanbul, Necmî İstikbal Matbaası, S.2, 9 Ocak 1919f, s.13-15.

- Mihri, Mehmed : “Edebiyat-ı Kürdiye”, **Kurdistan Dergisi**, İstanbul, Necmî İstikbal Matbaası, S.2, 9 Ocak 1919g, s.19-21.
- Mihri, Mehmed : “Esas”, **Kurdistan Dergisi**, İstanbul, Necmî İstikbal Matbaası, S.2, 9 Ocak 1919h, s.21-22.
- Modanî H. : “Pîroznawe”, **Rojî Kurd**, Çev. Kürdoloji Çalışmaları Grubu, İstanbul, İstanbul Kürd Enstitüsü Yayınları, S.2, 2013, s.156-159.
- Morley, David; Robins, Kevin : **Kimlik Mekânları: Küresel Medya, Elektronik Ortamlar ve Kültürel Sınırlar**, Çev. Emrehan Zeybekoğlu, İstanbul, İkinci Baskı, Ayrıntı Yayınları, 2011.
- M.T. : “Özel Makale: Geleceğin Kötülüklerinden Korunmasının Muskası İçin”, **Kürt Teavün ve Terakkî Gazetesi**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.5, 1998, s.1-2.
- Muhlis, Fadil : “Xundîn û Xebat”, **Rojî Kurd**, Çev. Kürdoloji Çalışmaları Grubu, Birinci Baskı, İstanbul Kürt Enstitüsü Yayınları, S.1, 2013, s.128-129.
- Müftüoğlu, Atasoy : **Ümmet Bilinci**, İstanbul, Beşinci Baskı, Düşün Yayıncılık, 2015.
- Naco, Babê : “Fe’tebiru Ya Uli’l Esbar”, **Hetawî Kurd**, İstanbul, Resimli Kitap Matbaası, 24 Ekim 1913, S.2, s.3-10.
- Nairn, Tom : **Milliyetçiliğin Yüzleri: Janus’a Yeni Bir Bakış**, Çev. Seda Kırdar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.
- Nazif, Süleyman : “İzmir Kürdistan Değildir”, **Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.II, S.7, 1998a, s.1-2.
- Nazif, Süleyman : “Kürt ve Kürdistan”, **Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.2, 1998b, s.1-2.
- Necdet, : “Cotkarî”, **Rojî Kurd**, Çev. Kürdoloji Çalışmaları Grubu,

- Diyarbakırlı : İstanbul, İstanbul Kürd Enstitüsü Yayınları, S.1, 2013a, s.120.
- Necdet, Fikri : “Xebat û Xundin”, **Roji Kurd**, Çev. Kürdoloji Çalışmaları Grubu, İstanbul, İstanbul Kürd Enstitüsü Yayınları, S.2, 2013b, s.162-163.
- Necmeddin, Kerküklü : “Kürt Ulemâsına”, **Hetawî Kurd**, İstanbul, Resimli Kitap Matbaası, 24 Ekim 1913a, S.1, s.10-13.
- Necmeddin, Kerküklü : “Kürt Ulemâsına II”, **Hetawî Kurd**, İstanbul, Resimli Kitap Matbaası, 24 Ekim 1913b, S.2, s. 10-13.
- Necmeddin, Kerküklü : “Kürt Talebe Cemiyeti ve Kürtlerin Hilafet Makamına Hizmetleri”, **Roji Kurd**, Çev. Kürdoloji Çalışmaları Grubu, İstanbul, İstanbul Kürd Enstitüsü Yayınları, S.1, 2013, s.242-244.
- Nişancı, Şükrü : “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Önemli Siyasal Akımla Ya Da Türkiye’de Siyasetin Üç/İç Yüzü”, **Türkiye’nin Politik Tarihi: Osmanlı’dan İkininli Yıllara**, der. Adem Çaylak, Mehmet Dikkaya vd., Ankara, Beşinci Baskı, Savaş Yayınları, 2014.
- Nuri, İhsan : “Wilson Prensipleri ve Kürtler”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarıslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.III, S.15, 1986, s.4-5.
- Nursi, Said : “Kürtler Yine Muhtaçtır”, **Şark ve Kurdistan**, İstanbul, S.1, 19 Kasım 1908a, s.2.
- Nursi, Said : “Kürt Âlimi”, **Şark ve Kurdistan**, İstanbul, S.5, 5 Aralık 1908b, s.3.
- Nursi, Said : “Hakikat”, **Volkan Gazetesi 1908-1909**, Çev. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul, İz Yayıncılık, S.70, 1992a, s.337-338.
- Nursi, Said : “Yaşasın Şeriat-i Garrâ!”, **Volkan Gazetesi 1908-1909**, Çev. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul, İz Yayıncılık, S.73, 1992b, s.350-351.

- Nursi, Said : “Yaşasın Şer’at-i Ahmedî”, **Volkan Gazetesi 1908-1909**, Çev. M. Ertuğrul Düzdag, İstanbul, İz Yayıncılık, S.77, 1992c, s.371.
- Nursi, Said : “Dağ Meyvesi Acı Da Olsa Devadır”, **Bediüzzaman’ın Volkan Yazıları**, Çev. Osman Resulan, İstanbul, Nûbihar Yayıncılık, S.83, 84, 1994a, s.39-46.
- Nursi, Said : “Şüphe ve Kuruntulara Cevap”, **Bediüzzaman’ın Volkan Yazıları**, Çev. Osman Resulan, İstanbul, Nûbihar Yayıncılık, S.90, 1994b, s.49-56.
- Nursi, Said : Nursi, Said, “Diymet Hatırası: Bediüzzaman Said-i Kürdî’nin Milletvekillerine Seslenişi”, **Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.3, 1998a, s.9-12.
- Nursi, Said : “Bediüzzaman Said-i Kürdî’nin Milletvekillerine Seslenişi”, **Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.4, 1998b, s.11-15.
- Nursi, Said : “Bediüzzaman Molla Said-i Kürdî’nin Öğütleri”, **Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.2, 1998c, s.10.
- Nursi, Said : **Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.6, 1998d, s.6-8.
- Nursi, Said : “Molla Said-i Kürdî’nin Tımarhane Anıları”, **Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.5, 1998e, s.8-13.
- Nursi, Said : “İstibdad Döneminde Tımarhaneden Sonra Tutukevindeyken Güvenlik işleri Bakanı Şefik Paşa’yla Tartışmam”, **Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.5, 1998f, s.13-14.

- Oralgül, E.D. : “Judith Butler’ın Kimlik ve Siyaset Anlayışı”, **ETHOS: Felsefe ve Toplum Bilimlerde Diyaloglar**, Ocak, 2016, 9(1), s.47-62.
- Oran, Baskın : **Türkiye’de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İctihat, Uygulama**, İstanbul, Altıncı Baskı, İletişim Yayınları, 2010.
- Ortaylı, İlber : “Osmanlı İmparatorluğunda Millet Sistemi”, **Türkler**, C.X, 2002, s.216-220
- Osman, Mehmed : “Kürtlük ve Kürdistan’ı Yaşatabilmek”, **Kurdistan Dergisi**, İstanbul, Necmî İstikbal Matbaası, S.8, 2 Mayıs 1919a, s.98.
- Osman, Mehmed : “Kürt Muhacirleri Ne Olacak!”, **Kurdistan Dergisi**, İstanbul, Necmî İstikbal Matbaası, S.6, 22 Nisan 1919b, s.62-63.
- Osman, Muhammed : “Hûlyaperverane Teşebbüsât”, **Kurdistan Dergisi**, İstanbul, Necmî İstikbal Matbaası, S.5, 3 Nisan 1919c, s.55-56.
- Öğün, Süleyman Seyfi : “Türk Milliyetçiliğinde Hâkim Millet Kodunun Dönüşümü”, **Cumhuriyet Demokrasi ve Kimlik**, Der. Nuri Bilgin, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1997, s.207-230.
- Önder, Ali Tayyar : **Türkiye’nin Etnik Yapısı: Halkımızın Kökenleri ve Gerçeklikleri**, Ankara, Elli Dördüncü Baskı, Kripto Yayınları, 2013.
- Örs, Orhan : “İctihat ve Terakki Cemiyeti’nin Kürt Politikası 1908-1914”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi SBE, 2012.
- Özdemir, Cevdet : “Kimlik ve Söylem”, **Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.2, 2001, s.107-122.
- Özkırımlı, Umut : **Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış**, Ankara, Beşinci Baskı, Doğu Batı Yayınları, 2015.

- Özoğlu, Hakan : **Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği**, İstanbul, Birinci Baskı, Kitap Yayınevi, 2005.
- Öztürk, Mustafa : “Kur’an Çevresinde Ümmet Kavramının Tahlili”, **İslâmiyât Dergisi: Ümmet Üzerine**, 2005, Nisan-Haziran, C.8, S.2, s.11-22.
- Palabıyık, A.; Koç, Y. : Milleti Hâkime Kavramı Üzerine Sosyo-Politik Bir Değerlendirme”, **Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Nisan, C.8, S.37, 2015, s.419-430.
- Palabıyık, Adem : “Barış ve Demokrasi Partisi (Devletsiz Uluslaşmanın İnşa Sürecindeki Etkisi)”, **Doktora Tezi**, Konya, Selçuk Üniversitesi SBE, Sosyoloji Anabilim Dalı, 2014.
- Rafet, Babanzade Ahmet : “Kürt Gençlerine”, **Hetawî Kurd**, İstanbul, S.3, 11 Ocak 1914, s.18-19.
- Rahmi, Abdurrahman : “İttîfaq”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.I, S.3, 1985a, s.13-14.
- Rahmi, Abdurrahman : “Halê Me Yê Hazîr”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.II, S.6, 1985b, s.17-18.
- Rahmi, Abdurrahman : “Şerê Topan Xilas Bû, Îro Şerê Qeleman e”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.II, S.7, 1985c, s.17.
- Rahmi, Abdurrahman : “Destê Têne Deng Jê Nayêt”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.I, S.5, 1985d, s.14.
- Rahmi, Abdurrahman : “Kürt Göçmenleri Ne Durumda?”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.II, S.8, 1985e, s.4-6.
- Rahmi, Abdurrahman : “Nalîna Sêwîkî”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.III, S.11, 1986, s.12.
- Rahmi, Abdurrahman : “Jibo Şerif Paşa”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.V, S.21, 1988, s.17.

- Rahmi, Hakkârili : “Tazyîk-i İnkîşâf”, **Kurdistan Dergisi**, İstanbul, Necmî İstikbal Matbaası, S.1, 30 Ocak 1919, s.8-9.
- Resulan, Osman : **Bediüzzaman’ın Volkan Yazıları**, İstanbul, Birinci Baskı, Nûbihar Yayınları, 1994.
- Reşid, İbn-i el : “Kürtlerde Efkâr-ı Umumiye”, **Kurdistan Dergisi**, İstanbul, Necmî İstikbal Matbaası, S.6, 22 Nisan 1919, s.58-60.
- Reşid, Lav : “Kürtlerde Atasözleri”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.I, S.3, 1985a, s.5-6.
- Reşid, Lav : “Kürtlerde Atasözleri”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.II, S.8, 1985b, s.10-12.
- Reşid, Lav : “Bir Hikâye-i Tarih”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.IV, S.17, 1987, s.10-15.
- Revşen, Ebû : “Kürtlüğün Kahramanlık Hikâyelerinden İki Cesur Sima”,**Rojî Kurd**, Çev. Kürdoloji Çalışmaları Grubu, İstanbul, İstanbul Kürd Enstitüsü Yayınları, S.4, 2013, s.302-303.
- Rıfât, Mevlanazade : “Muhterem “Hetawî Kurd” Gazetesi Müessislerine”, **Hetawî Kurd**, İstanbul, Resimli Kitap Matbaası, S.2, 4 Aralık 1913, s.2-3.
- R.K. (Rojî Kurd) : “Meşhurların Hayatı: Bedirhanî Hüseyin Paşa”, **Rojî Kurd**, Çev. Kürdoloji Çalışmaları Grubu, İstanbul, İstanbul Kürd Enstitüsü Yayınları, S.3, 2013a, s.284-285.
- R.K. (Rojî Kurd) : “Amaç ve Yöntem”, **Rojî Kurd**, Çev. Kürdoloji Çalışmaları Grubu, İstanbul, İstanbul Kürd Enstitüsü Yayınları, S.1, 2013b, s.240-243.
- R.K. (Rojî Kurd) : “Tamîm-i Maârif ve Islâh-ı Hurûf Cemiyeti Tarafından Gönderilmiştir: Rojî Kurd Dergisi Müdürlüğüne”, **Rojî Kurd**, Çev. Kürdoloji Çalışmaları Grubu, İstanbul,

- İstanbul Kürd Enstitüsü Yayınları, S.2, 2013c, s.270-273.
- Romano, David : **Kürt Dirilişi: Olanak, Mobilizasyon ve Kimlik**, Çev. Mustafa Topal, Erdoğan Gedik, İstanbul, Birinci Baskı, Vate Yayınevi, 2010.
- Roy, Olivier : **Siyasal İslam'ın İflası**, Çev. Cüneyt Akalın, İstanbul, Metis Yayınları, 2005.
- Safa, Peyami : **Türk İnkılâbına Bakışlar**, İstanbul, Dokuzuncu Baskı, Ötüken Yayınevi, 2013.
- Sarıbay, Ali Yaşar : **Siyaset, Demokrasi ve Kimlik**, Bursa, Birinci Baskı, Asa Yayınevi, 1998.
- Sarıbay, Ali Yaşar : “Cinsellik, Kutsallık ve Kimlik, Toplumsal Düzenin Bedensel İnşası”, **Cumhuriyet Demokrasi ve Kimlik**, Der. Nuri Bilgin, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1997, s.231-242.
- Savaş, Nuh; vd. : “İslam Düşüncesinde Tecdit: Meşrûiyyeti, Alanları ve Şartları”, **Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2014, Mart, S.1, s.102-125.
- Savaş, Zeki : “İslam ve Ümmet Mefkûresi Açısından Ulusal Egemenlik ve Ulusal Dil Hakları”, **Bilge Adamlar**, 2011, Mart, S.25, s.99-105.
- Sciolla, L. : “Kimlik”, **Sosyolojik Düşünce Sözlüğü**, Haz. Massimo Borlandi, vd., İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s.412-415.
- Sekban, Şükrü : **Kürt Meselesi**, Ankara, Kon Yayınları, 1979.
- Selçuk, S.S. : “Küresel Dönüşümün Kimlik Boyutu: Öteki'nin İnşası”, **Doktora Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, 2011.
- Selim, M.C. : “Kürt Hanımı”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.III, S.14, 1986, s.6-9.
- Selim, Memduh : “İki Hayırlı Eser”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.IV, S.20, 1987a, s.5-9.

- Selim, Memduh : “Kürtlükte İlericilik Akımları”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.IV, S.17, 1987b, s.3-9.
- Selim, Memduh : “Özel Günlerimizi Saptama Sorunu”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.IV, S.16, 1987c, s.5-7.
- Selim, Memduh : “Hewar!-İmdad!”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.IV, S.19, 1987d, s.2-4.
- Selim, Memduh : “Mem û Zîn’in Basımı Dolayısıyla”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.IV, S.16, 1987e, s.7-8.
- Selim, Memduh : “Kürt Kulübünde Bir Söyleşi”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.V, S.21, 1988a, s.2-6.
- Selim, Memduh : “Kave Özel Günü: 31 Ağustos”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.V, S.25, 1988b, s.5-6.
- Serfıraz, Mesûd : **Kurd, Kîtêb, Çapxane: Weşangeriya Kitêben Kurdî di Dewra Osmaniyan de (1844-1923)**, Stenbol, Çapa Yekem, Weşanên Peywend, 2015.
- Serfıraz, Mesûd : “Osmanlı Dönemi Kürt Basın Tarihine Genel Bir Bakış”, **Kürt Tarihi**, Ağustos-Eylül, S.8, 2013, s.28-37.
- Serfıraz, Mesûd : “Osmanlı Dönemi Kürt Basınında Kürt İşçi Sınıfına Dair Haberler”, **Kürt Tarihi**, Ocak-Şubat, S.22, 2016, s.22-29.
- Serfıraz, Mesûd : “Kovara Hetawî Kurd Nasandin û Naveruka Wê”, **Zend**, Stenbol, J.18, Havin 2012, r.66-72.
- Serfıraz, Mesûd; Bozkurt, Serhat : **Rojî Kurd 1913**, Haz. Kürdoloji Çalışmaları Grubu, İstanbul, Birinci Baskı, İstanbul Kürt Enstitüsü Yayınları, 2013.
- Seyfullah, Süleymaniyeli : “Bütün Kürt Kardeşlerimize”, **Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng

- Yayınevi, C.I, S.2, 1998a, s.8.
- Seyfullah, : “Birlik”, **Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi**, Çev. M. Süleymaniyeli Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.4, 1998b, s.3-4.
- S.H. : “Kürdistan’ın Vaziyeti Hariciye ve Dâhiliyesi”, **Kurdistan Dergisi**, İstanbul, Necmî İstikbal Matbaası, S.6, 22 Nisan 1919, s.66-67.
- Silopî, Zinar : **Doza Kurdistan-Kürdistan Davası**, İstanbul, Birinci Baskı, Avesta Yayınları, 2014.
- Slattery, Martin : **Sosyolojide Temel Fikirler**, Çev. Ümit Tatlıcan, Gülhan Demiriz, Ankara, Sentez Yayıncılık, 2014.
- Smith, Anthony D. : “Nations Before Nationalism and Symbolism in John Armstrong’s Perspective”, **Nations and Nationalism 21 (1)**, 2015, pp. 165-170.
- Smith, Anthony D. : **The Ethnic Origins of Nations**, Oxford, Blackwell, 1986.
- Smith, Anthony D. : **Nationalism and Modernism**, London, Routledge, 1998.
- Smith, Anthony D. : “When is a nation”, **Geopolitics 7(2)**, 2002, s.5–32.
- Smith, Anthony D. : **Milli Kimlik**, Çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul, Yedinci Baskı, İletişim Yayınları, 2014.
- Smith, Anthony D. : **Milliyetçilik: Kuram, İdeoloji, Tarih**, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Ankara, Birinci Baskı, Atıf Yayınları, 2013.
- Smith, Anthony D. : **Ulusların Etnik Kökeni**, Çev. Sonay Bayramoğlu, Hülya Kendir, Ankara, Dost Yayınevi, 2003.
- Soysal, Mümtaz : “Vatandaşlık”, **Cumhuriyet**, 2 Kasım 2012.
- Süleyman, : “Kürdistan’da Eğitimin Düzene Konulması ve Erzincanlı Hamdi Diriltilmesi Yolu”, **Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.II, S.8, 1998a, s.3-5.
- Süleyman, Hüseyin : “Kürtler ve Ermeniler”, **Kürd Teavün ve Terakkî**

- Paşazade **Gazetesi**, Çev. M. Emin Bozarıslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.II, S.9, 1998b, s.1-3.
- Süleyman, Sabri : “Tarihten bir sayfa”, **Kurdistan Dergisi**, İstanbul, Necmî İstikbal Matbaası, S.5, 3 Nisan 1919, s.50-52.
- Şefik, Arvasizade : “Mûlahaza”, **Kurdistan**, İstanbul, Necm-i İstikbâl Matbaası, s.1, 1919, s.1.
- Şeriati, Ali : **İslam Bilim**, Çev. Faruk Alptekin, İstanbul, Bilge Adam Yayınları, 2006.
- Şerif : “Muâhedât”, **Şark ve Kurdistan**, İstanbul, S.1, 19 Kasım 1908, s.2.
- Şerif Paşa : “Ermeni Muhtırasına Mukabil Kürt Muhtırası”, **Kurdistan Dergisi**, İstanbul, Necmî İstikbal Matbaası, S.9, 11 Haziran 1919, s.109-112.
- Şevki, Kadızade : “Weziyetî Ême Kurdan de Esrî Hazır”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarıslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.I, S.4, 1985a, s.14-16.
- Şevki, Kadızade : “Tehessurî Ciwani-w Teraney Weten”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarıslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.I, S.4, 1985b, s.13-14.
- Şevki, Seyyah : “Geli Welatîya”, **Kürd Teavûn ve Terakkî Gazetesi**, Ahmed Çev. M. Emin Bozarıslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.3, 1998a, s.21-22.
- Şevki, Seyyah : “Geli Welatîya”, **Kürd Teavûn ve Terakkî Gazetesi**, Ahmed Çev. M. Emin Bozarıslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.2, 1998b, s.19-20.
- Şevki, Seyyah : “Ey Gelî Kurdan”, **Kürd Teavûn ve Terakkî Gazetesi**, Ahmed Çev. M. Emin Bozarıslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.1, 1998c, s.21-23.
- Şimşir, Bilal N. : **Kürtçülük 1787-1923**, İstanbul, Dördüncü Baskı, Bilgi Yayınevi, 2010.
- Ş.K. (Şark ve : “İfade-i Mahsusa”, **Şark ve Kurdistan**, İstanbul, S.1, 19

- Kurdistan) Kasım 1908a, s.1.
- Ş.K. (Şark ve : “Zavallı Kürtlerle Ermeni Vatandaşlar”, **Şark ve**
Kurdistan) **Kurdistan**, İstanbul, S.5, 5 Aralık 1908b, s.3.
- Ş.M. : “Ulemayên Kurda Re Xîtabek”, **Kurdistan**, Çev. M.
Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.13,
1991a, s.5-7.
- Ş.M. : “Kürdistan’dan Gelen Bir Mektup”, **Kurdistan**, Çev. M.
Emin Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.13,
1991b, s.3-4.
- Tahirê Botî, Seyid : “Jibo Cerîdeya Kurdistan’ê”, **Kurdistan**, Çev. M. Emin
Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.5, 1991, s.5-6.
- Tan, Altan : **Kürt sorunu: Ya Tam Kardeşlik Ya Hep Birlikte**
Kölelik, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011.
- TDK Türkçe : **Türkçe Sözlük**, Haz. Şükrü Halûk Akalın vd., Ankara,
Sözlük Onuncu Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.
- TDK : **Büyük Türkçe Sözlük**, Ankara, Türk Dil Kurumu, 2011.
- Temo, İbrahim; : **Biz İttihatçılar**, İstanbul, Birinci Baskı, Örgün Yayınevi,
Rıza, Ahmet 2009.
- Tevfik, M. : “Kürt Gençlerimizden Bir Temenni”, **Hetawî Kurd**,
Süleymaniyeli İstanbul, Resimli Kitap Matbaası, S.1, 24 Ekim 1913, s.8-
10.
- Tevfik, : “Gain Kervanı”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden,
Süleymaniyeli Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.I, S.5, 1985a, s.6-8.
- Tevfik, : “Jîn Mecmuası Vasıtasıyla Kurdîyê Bitlîsî Kardeşime”,
Süleymaniyeli **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı,
Deng Yayınevi, C.II, S.7, 1985b, s.2-4.
- Tevfik, : “Cemiyet’in Beyannamesi”, **Kürd Teavün ve Terakkî**
Süleymaniyeli **Gazetesi**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci
Baskı, Deng Yayınevi, S.1, 1998, s.6-7.
- Timur, Taner **Osmanlı Kimliği**, Ankara, Beşinci Baskı, İmge
Yayınları, 2010.

- Togan, Bulgaristanlı : “Milletine Karşı Vazifeniz”, **Roji Kurd**, Çev. Kürdoloji Çalışmaları Grubu, İstanbul, İstanbul Kürd Enstitüsü Yayınları, S.2, 2013, s.260-262.
- Torî : **Aşiretten Millet Olma Yapılanmasında Kürtler**, İstanbul, Doz Yayınları, 2005.
- Tunaya, T. Zafer : **Türkiye’de Siyasal Partiler Cilt I**, İstanbul, İkinci Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988.
- Turan, Murat : **CHP’nin Doğu’da Teşkilatlanması (1923-1950)**, İstanbul, Birinci Baskı, Libra Yayıncılık, 2011.
- Vedat, İsmail : “Kürtçe Dilimiz”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.II, S.9, 1985, s.8-9.
- Vehbi, Kâzım : “Önsezi”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.III, S.12, 1986, s.11-12.
- Veroj, Seîd : **Mehmed Mîhrî Hîlav û Kovara Kurdistan**, İstanbul, Birinci Baskı, İstanbul Beşikçi Vakfı Yayınları, 2015.
- Yadi, Hürmüz : “Amerika Tahkik Heyet-i Reisi Mister Karayın Cenablarına”, **Kurdistan Dergisi**, İstanbul, Necmî İstikbal Matbaası, S.13, 31 Ağustos 1919, s.154-156.
- Yalçın, Ruhtan : “Etnisite ve Milliyetçilik: Eleştirel Bir Değerlendirme”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 69, No.1, 2014, s.189-215.
- Yamûlkî, Encum : “Bir Konuşma”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.V, S.22, 1988a, s.5-6.
- Yamûlkî, Encum : “Kürd Kadınları Teali Cemiyeti’nin Müsameresi Dolayısıyla”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.V, S.25, 1988b, s.9.
- Yamûlkî, Encum : “Girdî Sewan”, **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.II, S.8, 1985, s.7-8.
- Yayman, Hüseyin : **Türkiye’nin Kürt Sorunu Hafızası**, İstanbul, Dördüncü Baskı, Doğan Yayınları, 2016.
- Yazıcı, Nesimi : “Vakayi-i Mısriye Üzerine Birkaç Söz”, **Ankara**

**Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama
Merkezi Dergisi, S.2, 1991, s.267-278.**

- Y.C. : “Kürtlerde Kadın Meselesi”, **Rojî Kurd**, Çev. Kürdoloji Çalışmaları Grubu, İstanbul, İstanbul Kürd Enstitüsü Yayınları, S.4, 2013, s.305-307.
- Yeğen, Mesut : **İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958**, Ankara, Birinci Baskı, Dipnot Yayınları, 2012.
- Yıldız, Hasan : **XX. Yüzyıl Kürt Siyasası ve Modernizm**, İstanbul, Birinci Baskı, Nûjen Yayınları, 1996.
- Yıldız, Hasan : **Aşiretten Ulusçuluğa Doğru Kürtler**, İstanbul, İkinci Baskı, Fırat-Dicle Yayınları, 1991.
- Yılmaz, Yalçın : “Türk Yurdu Dergisi’nde Milli Kimlik Unsurları Üzerine Tartışmalar (1911-1918)”, **Doktora Tezi**, Ankara, Hacettepe Üniversitesi SBE, Sosyoloji Anabilim Dalı, 2015.
- Yusuf : “Maz Kürtten Telgraf”, **Kurdistan Dergisi**, İstanbul, Necmî İstikbal Matbaası, S.5, 3 Nisan 1919, s.47-48.
- Zehavizade, Y.Z. : “Kürtlerde Hissi Milli”, **Hetawî Kurd**, İstanbul, Hikmet Matbaası, 1 Nisan 1914a, S.4, s.7-8.
- Zeki, Muhammed Emin : **Kürtler ve Kürdistan Tarihi**, İstanbul, Nûbihar Yayınları, Dokuzuncu Baskı, 2015.
- Zenginoğlu, Samet : “Kimlik Tartışmaları ekseninde Türkiye’de Türkçülük ve Kürtçülük Akımları”, **Yüksek Lisans Tezi**, Akdeniz Üniversitesi SBE, Uluslar arası İlişkiler Anabilim Dalı, 2012.
- Ziya, Mehmed : “Eski Osmanlılık ve Yeni Osmanlılık”, **Kürt Teavün ve Terakkî Gazetesi**, Çev. M. Emîn Bozarslan, Sweden, Deng Yayınevi, C.I, S.3, 1998, s.19-20.

GAZETE VE DERGİ

- B.K. (Bangî Kurd) : **Bangî Kurd**, El-Edeb Matbaası, S. 2, 1914.

- H.K. (Hetawî Kurd) : **Hetawî Kurd**, İstanbul, Resimli Kitap Matbaası, S.1, 24 Ekim 1913.
- H.K. (Hetawî Kurd) : **Hetawî Kurd**, İstanbul, Resimli Kitap Matbaası, S.2, 4 Aralık 1913.
- H.K. (Hetawî Kurd) : **Hetawî Kurd**, İstanbul, S.3, 11 Ocak 1914.
- H.K. (Hetawî Kurd) : **Hetawî Kurd**, İstanbul, Hikmet Matbaası, S.4, 1 Nisan 1913.
- H.K. (Hetawî Kurd) : **Hetawî Kurd**, İstanbul, Necm-i İstikbâl Matbaası, S.4-5, 23 Mayıs 1914.
- H.K. (Hetawî Kurd) : **Hetawî Kurd**, İstanbul, Necm-i İstikbâl Matbaası, S.10, 3 Temmuz 1914.
- Roji Kurd (R.K.) : **Roji Kurd**, Çev. Kürdoloji Çalışmaları Grubu, İstanbul Kürt Enstitüsü Yayınları, S.1, 2, 3, 4, 2013.
- Roji Kurd (R.K.) : **Roji Kurd**, Çev. A. Meretowar, C. Amedî, S. Azad Aslan, İstanbul, War Yayınları, S.1, 2, 3, 4, 2002.
- Kurdistan : **Kurdistan Dergisi**, İstanbul, Necmî İstikbal Matbaası, S.1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 13, 1919.
- Jîn : **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarıslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.I, II, 1985.
- Jîn : **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarıslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C. III, 1986.
- Jîn : **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarıslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C. IV, 1987.
- Jîn : **Jîn**, Çev. M. Emin Bozarıslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C. V, 1988.
- Kurdistan : **Kurdistan**, Çev. M. Emin Bozarıslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.I, II, S.1-31, 1991.
- Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi (KTTG) : **Kürd Teavün ve Terakkî Gazetesi**, Çev. M. Emin Bozarıslan, Sweden, Birinci Baskı, Deng Yayınevi, C.I, II, S. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 1998.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

- Bağce, H. Emre : “Devletin Tarihsel Aşamaları ve Dönüşüm İşlevleri”, (Çevrimiçi) TASAM Siyasal İletişim Enstitüsü, <http://www.siyasaliletisim.org/dr-bahadr-kaleass/doc-dr-emre-bace.html>, 2012, 28.12.210.
- Hür, Ayşe : “İttihat ve Terrakki’nin Kürd Politikaları 28.07.2013”, Radikal,(Çevrimiçi) [http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse_hur/ittihat_ve_terakkinin_kurd_politikalari-1143748,02 Aralık 2014](http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse_hur/ittihat_ve_terakkinin_kurd_politikalari-1143748,02_Aralik_2014).
- Sever, Tahsin : “Kürtlerin Kendi Tarihiyle Yüzleşmesi 10.03.2012”, (Çevrimiçi)[http://www.peyamaazadi.com/niviskar/kurtlerin-kendi-tarihiyle-yuzlesmesi-III,03 Aralık 2014](http://www.peyamaazadi.com/niviskar/kurtlerin-kendi-tarihiyle-yuzlesmesi-III,03_Aralik_2014).

ÖZGEÇMİŞ

1984 yılında Van’da doğan Yunus Koç, lisans eğitimini 2008 yılında Kocaeli Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü’nde tamamladı. 2012 yılında İnönü Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü’nde “Sosyo-Politik Parametreler Açısından Van’daki Siyasal Temsil Anlayışı: İl Merkezi Üzerine Bir Araştırma” başlıklı tezi ile yüksek lisansını tamamladı. 2009 yılından itibaren Muş Alparslan Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü’nde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktadır.